

XVII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE SÓLLER I FORNALUTX

Fotografia de portada: Alumnes del col·legi de les Mares Escolàpies.

Autor fotografia: Antoni Castañer *Coixí*.

Fotografia arxiu: Joan F. Rullan Vallcaneras.

Edita: Ajuntament de Sóller i Ajuntament de Fornalutx

© dels autors, 2023

Col·labora: Estanc de plaça

Impressió i disseny: Gràfiques Rubines, Binissalem

Dipòsit legal: -----

El present volum recull les comunicacions presentades a les XVII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx, celebrades a Can Dulce (Sóller), els dies 4 i 5 de novembre de 2022.

Comité científic a carrec del Grup de Recerca i Estudis Solleric (GRES): Aina Mora Vives, Dr. Antoni Quetglas Cifre, Antoni Frau Mayol, Carolina Constantino de la Peña, Cristina Fiol Paris, Dr. Francesc Lladó Rotger, Irene Cabrer González, Jaume Albertí Sastre, Jaume Deyà Miro, Josep A. Morell González, Josep Sunyer Ribas, Dr. Manel Calvo Trias, Pere Crespí Isern, Pere Frontera Alemany, Dr. Plàcid Pérez Pastor Julià Joy Marroig, Elionor Pérez Noguera, Josep Puig Nigorra, Joan Rosselló Geli, Paula Nigorra Vaquer i Josep Fortesa Bernat.

XVII JORNADES
D'ESTUDIS LOCALS
DE SÓLLER
I FORNALUTX

Índex

Presentacions

Carlos Simarro Vicens. Batle de l'Ajuntament de Sóller *Pàgina 13*

Francesc Marroig Arbona. Batle de l'Ajuntament de Fornalutx *Pàgina 15*

Pensar històricament: les dones a la Història *Pàgina 19*

Isabel Moll Blanes

Societat, cultura i art

Relació epistolar entre Josep Rullan i Mir i Antoni Maria Alcover *Pàgina 33*

Francesc Lladó i Rotger

Miquel Arbona i el Sol d'Engana Pastors *Pàgina 47*

Francesc Lladó i Rotger

Les cases de Biniaraix -propietaris i habitants-: carrer de Sant Guillem *Pàgina 63*

Frontera Alemany

Antoni Deyà i Rullan, un prevere sollerí Rector de Muro (1902-1913) *Pàgina 91*

Damià Payeras Capó

Joan Oliver "Revilo". Vida i obra *Pàgina 111*

Pere Andreu Marroig i Christian Oliver Vicens

El Centre de Recursos Pedagògics de Sóller *Pàgina 121*

Antoni Aulí Ginard, Miquel Àngel Pons, Jaume Garcias, Jaume Albertí i Josep Vicens

40è aniversari de l'Institut Guillem Colom Casanovas (Segona part) *Pàgina 133*

Juan Antonio Fernández Vila

La música a Sóller durant els anys seixanta *Pàgina 155*

Antoni Quetglas Cifre i Pere Andreu Marroig

Geografia, medi ambient i territori

Distribució estacional de la mortalitat a la dècada final del segle XIX [Pàgina 187](#)

Joan Rosselló Geli

Cartografia i anàlisi dels espais marjats del municipi de Sóller [Pàgina 195](#)

Josep Fortesa Bernat

La contribució del Museu de Ciències Naturals de Sóller a la literatura naturalista de Balears: 40 anys de publicacions científiques i divulgatives (1982-2022) [Pàgina 211](#)

Lluc Garcia, Rafel Matamales-Andreu i Maria Ignàsia Pérez

Història

Les dones solleriques i la família a la baixa edat mitjana (s. XIII-XV) [Pàgina 245](#)

Plàcid Pérez Pastor

Les demandes de les dones solleriques davant el virrei (ss. XVI-XVII) [Pàgina 263](#)

Victòria Bauçà Nicolau

La suspensió de pagaments del Banc de Crèdit Balear el desembre de 1934: les seves conseqüències a Sóller [Pàgina 273](#)

Guillem Celià Dasi

La repressió femenina a Sóller durant la Guerra Civil i el franquisme [Pàgina 287](#)

Julià Joy Marroig i Antoni Quetglas Cifre

Els presoners del camp de concentració del Llatzeret (1936-1940) [Pàgina 311](#)

Maria Eugènia Jaume Esteva

Les malalties a les presons durant la guerra civil. Una mirada atenta sobre els presos sollerics [Pàgina 323](#)

Margalida Roig Sureda

La Secció Femenina a Sóller durant la dictadura franquista [Pàgina 335](#)

Marina Castillo Fuentesal

Jaume Joy Timoner. El servei militar d'un solleric a Villa Sanjurjo (Alhucemas) a finals dels quaranta [Pàgina 347](#)

Julià Joy Marroig

El moviment pacifista i antimilitarista a Sóller entre 1975 i 1986 *Pàgina 355*

Antoni Quetglas Cifre

Patrimoni

L'Oratori de Castelló i els senyors de Can Prohom *Pàgina 371*

Josep A. Morell González

El sostre de Mallorca: Francisco Franco i un jaciment al cim del Puig Major (1934) *Pàgina 397*

Jaume Deyà Miró i Tomàs Vibot Railakari

Rutes de la Guerra Civil i la repressió a Mallorca: del Port de Sóller a Muleta *Pàgina 405*

M. Àngels Ferragut Muñoz

Annexe

En memòria de la participació de Miquel Jaume Campaner a les Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx (2009-2016) *Pàgina 413*

Francesc Lladó i Rotger

Presentacions

Carlos Simarro Vicens

*Batle de l'Ajuntament de Sóller
Sóller, abril 2023*

Apreciades i apreciats,

Com a batle de Sóller, tenc novament el plaer de presentar-vos el volum de les dissetenes Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx. Aquest llibre que teniu a les mans, recull el conjunt de les comunicacions llegides durant aquest esdeveniment cultural celebrat l'any passat al casal de Can Dulce. Foren unes jornades on recuperarem la normalitat perduda i en les quals vàrem assolir un nombre de participants –tant de comunicacions com de públic- similar a la d'abans de la pandèmia.

Després de les jornades, l'Ajuntament ha fet una gran feina per presentar-vos, com sempre hem fet, la feina feta en format llibre.

Voldria remarcar també que les nostres jornades s'han convertit en un referent pels investigadors locals i forans i que serveixen per millorar el coneixement de la nostra la història, patrimoni i cultura.

Per part de l'Ajuntament que tenc l'honor de presidir, i a escala personal, és un plaer a nivell poder prologar aquesta edició i estic ben segur que en gaudireu de la seva lectura.

Finalment, m'agradaria donar les gràcies a totes les persones que fan possible les Jornades i el llibre que teniu a les mans. Vull expressar el meu agraïment als membres del Grup de Recerca i Estudis Sollerics (GRES), al regidor de cultura Miquel Nadal i al personal de la Regidoria de Cultura i de l'Arxiu Municipal, a l'Ajuntament de Fornalutx i al seu regidor de cultura Felip Reynés i com no, a totes les persones que presentaren comunicacions i a les que assistiren com a públic.

Francesc Marroig Arbona

*Batle de l'Ajuntament de Fornalutx
Fornalutx, abril 2023*

Benvolguts i benvolgudes,

Ja hi tornam a ser, vos presentam una nova edició del llibre de les Jornades d'Estudis Locals, les quals se celebraren el mes de novembre de l'any passat 2022.

Foren unes jornades marcades pel retorn a la normalitat, després de la pandèmia de la COVID i les restriccions sanitàries. Per tant, les poguérem celebrar amb un gran èxit de públic i de participació, retornant a les xifres d'abans d'aquesta crisi. I ho vàrem aconseguir, gràcies a la tasca dels organitzadors i dels ajuntaments de Fornalutx i Sóller.

Així doncs, el llibre que teniu a les mans recull totes les comunicacions que es presentaren, de les quals segur que en gaudireu. Presentam així, un nou volum d'un esdeveniment cultural que ha esdevingut un referent sobre la història, la cultura i el patrimoni de la nostra Vall.

Per finalitzar, com a representant del municipi Fornalutx, vull donar l'enhorabona a tots els que fan possible aquest acte: comunicants, ponents i organitzadors (Grup de Recerca i Estudis Sollerics, personal dels dos ajuntaments, etc.), sense els quals no seria possible tenir aquest llibre en les nostres mans. A tots, gràcies!

Ponència

Pensar històricament: les dones a la Història*

Isabel Moll,

UIB-IUNICS¹

Bon vespre a tothom i gràcies per la vostra assistència.

Vull agrair als organitzadors d'aquestes jornades la invitació a pronunciar la ponència inaugural. És un honor i al mateix temps una responsabilitat, perquè no puc ni vull fer quedar malament a qui s'han agosarat en convidar-me. Sobre tot a nen Plàcid qui fou l'encarregat de fer-ho i de proposar-me el tema de la conferència. La proposta era parlar sobre algun tema relatiu a la història de la dona, bé en forma de reflexió general, bé enfocant un tema específic. No soc especialista en estudis de les dones, la qual cosa redueix les meves possibilitats de complir honestament l'encàrrec dels organitzadors. A més, penso que l'enunciat *Història de les Dones* té un caire polisèmic, i en certa mesura, polèmic; hi ha una història dels homes?, o millor dit, la història l'han fet sols els homes?. D'aquí la meua opció cap a una reflexió general, no sobre Història de les Dones, sinó sobre les dones a la Història, tema més d'acord amb la meua especialització en un camp de la Història com és l'estudi de les formes de reproducció de les societats.

Tot i que no me puc definir com seguidora de la corrent historiogràfica Història de les Dones, considero que donar visibilitat a les dones a la Història constitueix una necessitat ineludible per poder comprendre i calibrar la naturalesa dels processos de reproducció de les societats. Ja que, com encertadament assenyalava la historiadora Natalie Zenon Davies ¹, si hem de parlar de dones cal veure què passa amb els homes, quines són les similituds i les diferències entre els homes i les dones a una societat determinada i a un moment específic, en relació als àmbits privat i públic, en relació al mercat de treball, a les estructures de poder, o a les diferents formes d'accés a la cultura entre altres aspectes. Amb aquestes observacions ens trobam davant una de les qüestions centrals dels mètodes d'anàlisi històrica i de la construcció de la narració de qualsevol problema històric: donar visibilitat a la meitat de la població i a la manera com aquest col·lectiu ha participat també en processos de desenvolupament social, econòmic, i/o cultural. La millor manera de fer-ho és, sense cap dubte, des de la consciència d'entendre l'evolució de les societats a partir de la perspectiva de gènere.

El títol de la ponència es deriva, precisament, d'aquestes reflexions. Pensar històricament implica plantejar no tant el que han fet les dones, sinó analitzar com ho han fet (o no ho han pogut fer-ho) en contextos on també hi ha homes, com s'han generat les desigualtats, o les diferències, quina ha sigut la funció-participació de les dones als processos esmentats. Aquestes primeres reflexions fonamenten el contingut i l'estructura de la ponència, que he dividit en dues parts. A la primera presento una proposta de marc teòric que defineix –en termes de model ideal– el funcionament de les formes de reproducció social, i també un breu comentari sobre nous marcs conceptuals que permeten aprofundir en els comportaments de les

* Vull manifestar el meu agraïment als professors dr. Miquel Marín Gelabert (UOC-UZ-IUNICS), dra. Joana Mª Pujadas-Mora (UOC-CED-IUNICS) i dr. Pere Salas Vives (UIB-IUNICS) per la seva ajuda i consells a l'hora de construir aquest treball

¹ Natalie Zemon Davis, "HISTORIAN OF EARLY MODERN EUROPE, PROFESSOR AT BERKELEY, 1971-1978", interview conducted by Ann Lage, 2003, Regional Oral History Office, The Bancroft Library, University of California, Berkeley, 2010.

dones a la societat.² A la segona introdueixo algunes observacions de com apareixen i/o no apareixen les dones a l'àmbit historiogràfic sobre la societat agrària mallorquina al llarg del període que va de principis del segle XVII a principis del segle XX.

1. Marcs teòrics i nous conceptes per la recerca de les dones a la història

Un antropòleg –Meyer Fortes–, i un economista –Amartya Sen–, ens han proporcionat un conjunt d'eines conceptuals que permeten comprendre la funció de la dona als processos de reproducció de les societats. És cert que no són els únics que han tractat la present temàtica, ja que de fet la literatura sobre aquest tipus de problemàtica és abundantíssima, i no bastaria el temps que m'heu adjudicat per fer-ne un resum mínimament rigorós. Per això, si la meua elecció pot semblar arbitrària, puc justificar-la per la qualitat de les propostes de Fortes - Sen, per la claredat dels seus plantejaments i per el moment en que ho feren. Crec que són dels primers en definir-les, i, de fet, se els considera uns clàssics de la matèria.

A.- Meyer Fortes: la reproducció social i els cicles de desenvolupament del grup i de l'individu.³

L'antropòleg britànic Meyer Fortes (1906-1983) a la seva introducció del llibre *The developmental cycle in domestic groups* (per a mi una petita obra mestra que malauradament ha tingut molt poca difusió) editat el 1958 per el també antropòleg britànic Jack Goody (1919-2015),⁴ estableix que per el manteniment i continuïtat d'un sistema social s'han de mantenir els seus dos recursos vitals a un nivell adequat per poder ser utilitzats i reemplaçats de manera continuada.⁵ Aquests dos recursos són el capital humà i el capital social i/o cultural; ambdós delimitats en la seva evolució per la variable “temps” i la variable “espai”, variables imprescindibles per la construcció de qualsevol narració històrica. Així, una societat tindrà continuïtat en el temps si té assegurada tan la seva reproducció biològica, com la seva reproducció social. L'anàlisi de la primera variable es factible en termes demogràfics – la reproducció biològica queda assegurada quan la taxa de reproducció neta d'una societat determinada és igual o superior a 1.⁶ L'estudi de la segona és més complexa ja que integra el que Fortes qualifica com a capital social⁷; això és el conjunt de coneixements i tècniques, valors i creences, lleis i normes adscrits com a part de les costums i institucions d'una societat i en les disponibilitats que aquesta té per el seu manteniment i la seva evolució.

Un dels àmbits on millor es pot analitzar el procés de manteniment, reemplaçament i transmissió del capital social de generació a generació és en el procés de desenvolupament del grup domèstic, que al

2 Abunden els textos sobre història dels conceptes i sobre la necessitat i fins i tot l'exigència per la seva utilització per part dels historiadors; una bona referència es troba al monogràfic de la revista *Ayer* editat por Javier Fernández Sebastián y Juan Francisco Fuentes sobre *Historia de los conceptos (Ayer, n.º 53 (2004/1))*, i en relació a la necessitat d'utilitzar-los penso que un dels escrits més clars és el de Pierre Bourdieu, *Sur les rapports entre la sociologie et l'histoire en Allemagne et en France. Entretien avec Lutz Raphael, Actes de la recherche en sciences sociales*, 106-107 (mars 1995), pp. 108-122

3 Per una informació més àmplia sobre aquest antropòleg veure Leif Korsbaek, Meyer Fortes: Heredero de la ortodoxia estructural-funcionalista británica, a *Iberofórum. Revista de Ciencias Sociales de la Universidad Iberoamericana*, año VI, n.º. 12, Julio Diciembre, 2011, pp.121-155

4 Meyer Fortes, Introduction, a Jack Goody, *The developmental cycle in domestic groups*, Cambridge University Press, 1969 [1958], p.1-14

5 El concepte de reproducció social no és un concepte recent, però tampoc és un concepte obsolet; la seva formulació ja apareix als tractats d'alguns fisiòcrates com François Quesnay (1694-1774), i Karl Marx (1818-1883) el planteja com a categoria econòmica i social (veure S. Federici, *Social reproduction theory. History, issues and present challenges*, a *Radical Philosophy*, 2/04, pp. 55-57). Per suposat cal citar un altre clàssic, P. Bourdieu, *Las estrategias de la reproducción social, Siglo XXI ed.*, 2013. Per altra banda els estudis de gènere l'han incorporat al seu marc teòric amb nous enfocaments; en aquest sentit veure B. Laslett & J. Brenner, *Gender and social reproduction. Historical perspectives*, a *Annual Review of Sociology*, 1989, 15(1), p. 381-404; i també una més recent, T. Bhattacharya, *Intersections and Dialectics: Critical Reconstructions in Social Reproduction Theory*, a T. Bhattacharya (ed.), *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*, cap. 5, Pluto Press, 2017.

6 La taxa reproductiva neta d'una generació (TRN O NRR) significa que cada generació de mares té exactament el nombre de filles necessàries per el reemplaçament de la població, tenint en compte que algunes dones moriran abans de finalitzar el seu cicle reproductiu

7 Hi ha diverses definicions de capital social. Pot ser la més citada és, també, la d'un autor clàssic, en aquest cas el sociòleg francès Pierre Bourdieu (P. Bourdieu, *Le capital social, Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 31, janvier 1980, pp.2-3).

seu torn constitueix un dels àmbits on millor es pot conèixer la funció de la dona més enllà de la seva capacitat reproductiva. L'estudi d'aquest procés es troba lligat a la forma com es transmet a l'interior del grup familiar el capital social, i també exigeix contextualitzar aquest desenvolupament en el marc polític, jurídic i religiós on es produeix. Per a Fortes són tres les etapes en què es desenvolupa el grup. En primer lloc, la seva formació, que per regla general coincideix amb la celebració del matrimoni, fet que es troba vinculat a les pautes religioses, legals, i sòcio-culturals del moment. En segon lloc, l'expansió del grup que coincideix amb el naixement dels fills; és a aquesta etapa on es produeix el cicle de desenvolupament de l'individu que passa al seu torn per quatre etapes: nadó, infant, jove i adult. I en tercer lloc la crisi que es produeix amb la mort dels pares, i/o amb la sortida dels fills del grup, que significa la fractura del grup, i el seu reemplaçament per un (o diversos) grups.

La utilitat d'aquest model es troba en la seva capacitat de configurar un esquema mental que ens permet enfocar qualsevol tema relatiu al grup domèstic i a les diferents fases del seu desenvolupament, on la dona no sols és imprescindible en termes biològics, també cal pensar en la seva funció en termes de manteniment del grup i de transmissió del capital social. En el següent apartat mostraré alguns exemples –en el marc historiogràfic de la societat agrària mallorquina– del que es podria fer i no s'ha fet, del que s'ha fet i com s'ha fet, i de les noves perspectives d'entendre vells problemes des d'aquest tipus de plantejament.

C.- El concepte *agency* o la capacitat d'acció per aconseguir els propis objectius.

Amb aquest concepte s'obri la perspectiva d'analitzar el comportament de les dones des d'una perspectiva més dinàmica i activa. El significat que s'atribueix actualment al concepte d'agència no resulta fàcil d'entendre en el marc del nostre llenguatge i molt sovint resulta francament relliscós. És un terme encunyat a l'àmbit acadèmic anglosaxó on un dels sentits que s'atribueix a la paraula *agency* és el d'*acció*, d'*operació activa*, d'*actuar mitjançant*... El sentit del concepte respon a la proposta d'una nova dimensió d'anàlisi dels estudis de gènere, com és la llibertat de presa de decisions dels individus dins d'estructures patriarcals. D'altra banda es tracta d'un concepte molt lligat als processos de reproducció social i del cicle de vida dels individus. De l'abundant literatura que ha generat aquest concepte, he considerat que la millor referència és la de l'economista bengalí Amartya Sen (1933-...), al seu llibre *Development as freedom*,⁸ especialment per el reconeixement de Sen a l'àmbit de les ciències socials (recordar que fou premi Nobel d'economia l'any 1998), per la solidesa i claredat de la seva exposició, i perquè és una referència indiscutible en qualsevol àmbit dels estudis sobre l'evolució de les societats.

Com a referència introductòria, Sen cita la obra de Mary Wollstonecraft (1759-1797), publicada el 1792⁹, per assenyalar que la idea de *agency* no és una innovació en el marc actual dels estudis de gènere. El llibre és un tractat sobre la superació de les formes en què les dones del seu temps es trobaven oprimides, les tractaven com a éssers subordinats, els negaven la utilització del seu potencial a la societat, amb problemes concomitants per a les seves famílies i per a la societat en el seu conjunt. Wollstonecraft argumentava que no tenir esment a l'educació de les nines era, en gran mesura, la causa de la condició de la dona adulta, la qual no comptava amb els mitjans per reivindicar els seus drets fonamentals, o la consciència de què es trobaven en aquesta situació d'opressió. Per a l'autora l'exigència dels drets per a les dones no sols es refereix a millorar el seu benestar (especialment el dret econòmic com a la millor manera de promoure aquest benestar), sinó també altres drets destinats a promoure la llibertat d'actuar i decidir de les dones, essent el més important el dret a la educació. Però si les propostes de Wollstonecraft ens resulten atractives

⁸ He utilitzat l'edició espanyola, malgrat que la traducció del títol considero que és incorrecta. L'original es titula *Development as freedom* y s'ha traduït com a *Desarrollo y libertad*; veure Amartya Sen, *Desarrollo y Libertad*, Barcelona, Ed. Planeta 1999 (primera reimpressió, Editorial Planeta, México DF, 2000). Prèviament a aquest text, Sen reflexiona sobre el concepte *agency*; veure Amartya Sen, Well-Being, Agency and Freedom: The Dewey Lectures 198. *The Journal of Philosophy*, Apr., 1985. Vol. 82, n.º. 4. Pp. 169-221.

⁹ Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Women: with Strictures on Political and Moral Subject*. Boston, 1792.

al moment present, no foren considerades així ni per els seus coetanis, ni per el seguit de generacions que es varen anant succeint. Les descripcions de la situació de la dona que fa l'autora podrien ser perfectament aplicables a temps no gaire llunyans. És a dir, la idea hi és, però no es troba desenvolupada, ni tampoc s'ha començat a aplicar fins dades relativament recents.

Amartya Sen utilitza la idea central de la argumentació de Wollstonecraft per al·legar el fet que ha suposat considerar les dones com a pacients, a les dones com a agents amb capacitat per decidir, actuar i gestionar. És a dir la rellevància que van prenent els aspectes relacionats amb la agència front a la concentració exclusiva que abans es dirigia cap als aspectes relacionats amb el benestar, en el sentit que les dones han deixat el seu caire de receptors passives de l'ajut dirigit a millorar el seu benestar, a considerar-se agents actius de canvi. Sen també argumenta que la agència individual es pot reforçar o debilitar des de molts àmbits que anirien des del caràcter democràtic o totalitari de l'Estat, o el paper de suport o de prohibició de institucions comunitàries (per exemple, els gremis a l'antic règim), a la mateixa família. Utilitzant aquesta institució social com a referent, Sen assenyalava com, en períodes i llocs diferents, s'ha restringit o impulsat el potencial d'actuació de les dones. Quins podrien ser els elements que condicionessin aquestes actuacions? La seva configuració és prou complexa i afecta a les relacions entre els membres dels grups domèstics que habitualment es troben regulades per normes que poden ser implícites i també explícites mitjançant la seva codificació en lleis o en prescripcions religioses sobre determinats comportaments. Cal tenir present també les jerarquies que es formen a l'àmbit familiar la qual cosa es tradueix en una desigual distribució del poder tan entre els sexes, com entre les generacions. Els exemples i les referències es poden multiplicar, però la evidència de les situacions que mostren constitueix una via de recerca de la situació de la dona tan a la família en sentit estricte, com a la societat en sentit més ampli. Penso que amb aquestes referències hom pot tenir una idea clara del concepte *agency* que actualment té una forta presència als estudis històrics sobre la dona i molt especialment en el marc de la perspectiva de gènere. Ja he manifestat abans que a més de la proposta de Sen, la literatura sobre aquest tema és molt abundant,¹⁰ però no he considerat pertinent centrar-me en aquesta temàtica, més enllà del quie fins ara s'ha exposat.

2. El marc historiogràfic

La finalitat del que fins ara s'acaba d'exposar és la de proporcionar una sèrie d'eines mentals que facilitin plantejaments de recerca sobre l'articulació de les dones a sistemes socials específics i a processos de reproducció socials. Seguidament presento unes propostes sobre tres col·lectius de dones i el seu tractament desigual en el marc de la historiografia sobre la societat agrària mallorquina. La primera és la d'un col·lectiu que no apareix a la nostra historiografia, però que la seva presència és necessària per raons de la rellevància que varen tenir en el món de les societats pageses. La segona és un altre col·lectiu amb un gran pes en els processos de treball agrari i amb un significat rellevant en el marc de les economies domèstiques. El tercer és un col·lectiu estudiat des d'una perspectiva institucional, però per la seva implicació (directe o indirecta) amb i en la societat, exigeix una anàlisi més d'acord amb/en les línies actualment dominants a l'àmbit de la Història Social.

En el seu conjunt, la història de la societat agrària mallorquina al període citat compta amb una base historiogràfica bastant sòlida que permet establir generalitzacions perfectament documentades. Ara bé, per regla general, són estudis on predomina la invisibilitat de les dones en els diferents processos històrics que conflueixen en la formació, evolució i crisi d'aquest tipus de societat. Es què no varen fer res?, es que no participaren en cap fase d'aquests processos? És evident que no fou així, i mitjançant l'utilització de

10 Una de les publicacions més recents sobre el tema es troba a Jan Kok, "Women's agency in historical family systems." *Agency, Gender, and Economic Development in the World Economy 1850-2000*. Routledge, 2017. Pp. 10-50.

tres casos específics m'agradaria exemplificar com les noves perspectives historiogràfiques ens permeten analitzar alguns aspectes de les activitats de les dones a la societat, o algunes vies per entendre la seva participació en els processos de reproducció de les societats. El primer, i per a mi el més sorprenent, la manca de referències a les madones de possessió, figura clau per entendre el funcionament de la unitat de producció hegemònica en la societat agrària mallorquina. El segon la naturalesa del mercat de treball i com funciona l'articulació de la dona en aquest àmbit. El tercer, una proposta de revisió d'un dels col·lectius femenins més nombrosos i poc o mal estudiats: les monges. Representen tres col·lectius de dones que són part de la societat agrària, però amb funcions diferents en la participació en el procés de reproducció d'aquesta societat.

A.- Una absència incomprensible: les madones de possessió.

L'interès per l'estudi de les possessions ha centrat bona part de la recerca dels historiadors, els quals han documentat de manera rigorosa la rellevància que per el sistema agrari mallorquí varen tenir aquestes unitats de producció agrària, fins fa relativament poc temps.¹¹ Es coneix el seu significat, la seva formació, la seva organització interna, la seva especialització, els processos de treball que exigia el sistema de cultius predominant, tot el relacionat amb els propietaris (els senyors) i amb qui els gestionaven (els amos). Però, curiosament, la participació femenina en aquestes unitats de producció s'ha treballat molt poc, malgrat la importància que la seva activitat va tenir en el seu desenvolupament. En el següent apartat presentaré una sèrie de treballs sobre el col·lectiu de les collidores d'oliva, un col·lectiu nombrós i significatiu en el marc del mercat de treball generat per la demanda de les grans possessions.

Però aquí vull comentar un aspecte del funcionament de les possessions del que hi ha poca informació malgrat la seva rellevància. Es tracta de les madones de possessió, una figura clau en el seu funcionament i desenvolupament. Així com es compta amb estudis de la figura de l'amo,¹² la madona no ha tingut qui l'hagi estudiada, a excepció de la informació que proporcionen les entrevistes a algunes madones recollides en els treballs de Caterina Garcias i Bárbara Suau, o el llibre d'Aina Colom Calafat sobre la seva mare, antiga madona de possessió.¹³

Una de les característiques de la societat agrària mallorquina era l'important diversificació social de la pagesia que es manifesta amb jerarquies clarament definides, però no inamovibles. Els amos de possessió (arrendataris o amitgers) ocupaven la categoria més elevada d'aquesta jerarquia i conformaven una estructura de poder reconeguda per la resta de la societat pagesa. A l'hora de triar parella, els amos (o els fills dels amos que heretarien el contracte) es dirigien a l'oferta de dones procedents també de famílies d'amos, perquè eren conscients de la necessitat d'una "professional" per co-dirigir la possessió. El procés de formació de una madona s'activava en el propi grup domèstic, on les filles de l'amo aprenien l'ofici de la seva mare, és a dir, de la madona. Així i per regla general, una madona procedia normalment de família d'amos de possessió.

L'activitat de la madona era múltiple i diversificada, però tenia, entre altres coses la responsabilitat de la manutenció dels assalariats (fossin missatges i/o jornalers) que en temps de collita podien superar el

11 Veure Isabel Moll & Jaume Suau, Senyors i pagesos a Mallorca; Jaume Suau, *El món rural mallorquí*, Barcelona, Curial 1991; G.Jover & A.Morey, "Les possessions mallorquines: una modalitat d'organització de l'espai agrari i l'explotació del treball", dins R. Congost, G. Jover i G. Biagioli, eds., *L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània: masos, possessions, poder*, Girona, CCG Edicions-AHR, 2003, pp. 127-238; Gabriel Jover & Jerònia Pons, *Possessions, renda de la terra i treball assalariat: l'illa de Mallorca, 1400-1660*, Biblioteca d'Història Rural, Girona 2012; A. Morey & G. Jover (eds.), *Les possessions mallorquines. Passat i Present*, Edicions Documenta - Institut d'Estudis Balàrics, Palma, 2012.

12 Antònia Morey Tous, *L'ofici dels bons conductors*, José J. Olañeta-Colecció La Foradada, Palma, 2016

13 Caterina Garcias, *Les darreres madones de possessió*, documental realitzat com a treball de Master juntament amb el Gabinet d'Audiovisuals de la UIB, 2008; Aina Colom Calafat, *Ma mare, una època, uns costums, uns testimonis*, Leonard Muntaner 2013 (vull agrair a Francesc Lladó aquesta referència, malgrat que no l'he poguda consultar per aquest treball); Bàrbara Suau Font, *Elles també hi eren. Dones de Buryola*, Edicions la Foradada-J. de Olañeta ed., 2014.

centenar. També podien tenir el seu propi negoci, com era tot al relatiu a l'aviram. I també podien dur la comptabilitat de la possessió, passant comptes amb el senyor, com mostra Caterina Garcías a la seva entrevista a la madona dels Olors d'Artà. El estudi de Bartomeu Orell sobre el procés d'alfabetització a Mallorca al segle XIX evidència com les filles dels amos de possessió eren les més alfabetitzades en el conjunt de dones amb estudis primaris.¹⁴ Aquestes dones solien ser persones empoderades que prenen decisions i controlaven la seva pròpia activitat, havien de ser bones gestores i bones organitzadores del treball que exigia la seva funció a la possessió.

La manca d'estudis sobre aquest col·lectiu pot ser conseqüència de la manca de dades per realitzar la recerca. Però per el que fa al segle XIX hi ha una sèrie de fonts que poden facilitar-la. En primer lloc hi ha els padrons de població municipals, que són registres oficials fets de manera periòdica, on es registren totes les persones a partir de la seva residència i com a part d'una família; en un principi sols es registra el nom i el primer llinatge, l'estat civil, l'edat, i l'ocupació del cap de família; més endavant ja apareixen altres informacions com a lloc de procedència i temps que duen vivint al municipi, tipus de relació amb el cap de família i tipus d'ocupació dels adults que convivent a la llar. Es tracta d'un conjunt de dades que permeten identificar persones, establir relacions de parentiu, definir la naturalesa de l'estructura econòmica del poble, etc. comenper el seu lloc de residència. Però a més dels padrons es poden consultar documents cadastrals, com els Amillaraments que es realitzaren a la segona meitat del segle XIX, i també els registres parroquials que incrementen la informació sobre les persones (quan va néixer, amb qui es va casar, quan va morir...). Aquesta documentació es troba a l'abast de tothom gràcies a la xarxa d'arxius municipals la majoria dels quals estan dirigits per excel·lents professionals que faciliten enormement les tasques de recerca. Aquest tipus de documentació permet fer una recerca nominativa a partir d'un primer document, i localitzar a les persones als altres documents. És una tasca aparentment complicada, però amb les eines informàtiques actuals resulta bastant senzilla; això sí, exigeix una important inversió de treball.

Un petit exemple de la utilitat dels padrons de població és l'estudi que vaig realitzar sobre les xarxes de parentiu a Mallorca a la segona meitat dels segle XIX. Vaig utilitzar les dades de padrons de Campos, Capdepera i Vilafranca, amb resultats força significatius de la forta presència de la família en aquestes comunitats, mostrant l'existència de relacions de parentiu que fins i tot evidenciaven processos de diferenciació social generats per i dins la pròpia família. Les dades del padró de Campos del 1865 me permeteren establir les relacions de parentiu existents entre les famílies d'arrendataris del municipi, evidenciant la funció de la dona com a articuladora d'aquestes relacions. Al quadre 1 es mostren les famílies de 7 grans possessions que en el seu conjunt sumaven una extensió de 3.927 has. Però si mostrem les relacions de parentiu existents entre aquestes famílies, el resultat posa de manifest l'existència de tres grups familiars que controlen tota aquesta extensió: els Mas Nicolau que controlen 3 possessions, els Manresa Adrover que en controlen 2 i els Sunyer que també en controlen 2.¹⁵ A més a la imatge es pot veure que hi ha una madona de possessió, i que la dona del fill gran d'una de les possessions és germana d'altres dos amos de possessió.

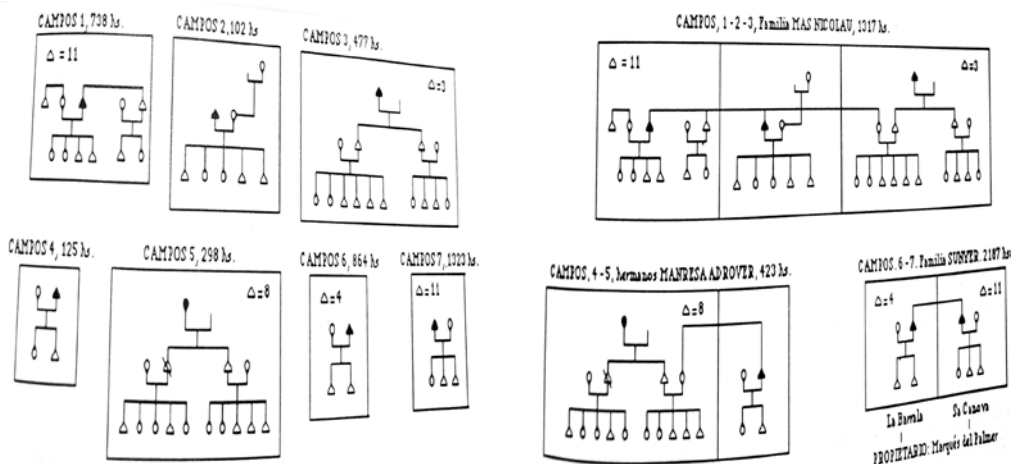
¹⁴ Bartomeu Orell Villalonga, *Llegir i escriure al món rural mallorquí, 1860-1930*, Edicions UIB, 2008.

¹⁵ Al Padró de Campos de 1887 les dues possessions arrendades per els Sunyer ja són de la seva propietat.

Campos, padró de 1865

1. Famílies d'arrendataris

2. Famílies emparentades

Font: Isabel Moll, 1995, pg. 14116

En resum, un petit exercisi a partir de les dades d'un padró de població ens ha permès captar la rellevància que tenen les relacions familiars a l'hora de conèixer formes d'organització social, així com la necessitat d'entendre una figura individual en el marc del seu corresponent grup social.

B.- La feminització del mercat de treball: el cas de les collidores d'oliva.

El segon tema que vull comentar fa referència a un col·lectiu de dones treballadores dedicades a la recollida de l'oliva. Dos historiadors mallorquins, Biel Jover (Universitat de Girona) i Joana M^a. Pujadas-Mora (UOC-CED-IUNICS),¹⁷ han publicat tres estudis sobre alguns dels aspectes que conflueixen a la formació del mercat de treball a Mallorca en el marc de les formes de participació femenina als mercats de treball a l'Europa de l'Àntic Règim. Els autors no pretenen fer Història de Mallorca, però els resultats dels seus treballs sí suposen una aportació important a la història de la societat agrària mallorquina de l'Àntic Règim. Tampoc tenen intenció de fer un estudi específic sobre dones treballadores, més bé enfoquen la recerca a partir de la perspectiva de gènere la qual cosa facilita la descripció de les formes de participació de les dones en els processos de treball, les diferències que es poden observar en relació al treball dels homes, i la funció de la família en el moment de prendre determinades decisions.

Per els autors el sorgiment d'aquest mercat es troba estretament relacionat amb el resultat dels conflictes socials per la possessió de la terra que es produïren a Mallorca al llarg dels segles XV i XVI, i que suposaren la derrota de la pagesia, i la forta acumulació de terres en mans d'una nova aristocràcia terratinent. Tot coincideix a un moment en que es va produir la desaparició de l'esclavatge, la qual cosa va generar un

16 Isabel Moll, Las redes familiares en las sociedades rurales, *Historia Social*, n.º. 121, 1995, pp. 125-143

17 Veure Gabriel Jover-Avellà & Joana M^a. Pujadas-Mora, "A ro de 28 sous i migo li ves, i mesureta": els salaris de les collidores d'olives a Mallorca, 1645-1687, *Estudis d'Història Agrària*, n.º. 29, 2017, pp. 65-102; Mercado de trabajo, género y especialización oleícola: Mallorca a mediados del siglo XVII. *Historia Agraria*, 80. Abril, 2020, pp. 37-69; Staying or Leaving: A Female Seasonal Labour Market in Early Modern Spain (1640-1690), a Beatrice Zucca Micheletto (ed.), *Gender and Migration in Historical Perspective. Institutions, Labour and Social Networks, 16th to 20th Centuries*, Palgrave Macmillan Cham - Palgrave Studies in Economic History, 2022

increment de la demanda de treball i, en conseqüència, l'aparició del treball assalariat. Aquestes noves relacions de treball tenen una major presència al sector oleícola com a conseqüència de la comercialització de l'oli cap el mercats internacionals que es practicava a les grans explotacions agràries, és a dir, a les possessions. La gestió d'aquestes grans explotacions es realitzava directament pels terratinents mitjançant la figura d'un majoral, o eren arrendades a curt termini a mercaders i pagesos, que contractaven pel seu compte mà d'obra assalariada. La composició de l'organització del treball a les possessions consistia en un contingent de mossos rurals (els missatges), que constituïen la mà d'obra permanent, i un altre col·lectiu de mà d'obra a jornal. A partir del segle XVI aquest mercat de treball va adquirir alguns trets específics com foren una monetització creixent dels salaris, l'absència de restriccions a la mobilitat de la força de treball i la participació creixent de mà d'obra femenina, superior al de altres zones mediterrànies i atlàntiques.

A partir d'aquests plantejaments generals Jover i Pujades realitzen una doble recerca. D'una banda l'estudi de la participació femenina en els processos de treball, i de l'altre la naturalesa de les migracions internes que suposaven una important mobilització de mà d'obra majoritàriament femenina, que es traslladava del seus llocs de residència a les possessions olivereres on s'integraven com a col·lidores d'oliva. La documentació utilitzada són els llibres de comptes de diverses possessions procedents de grans patrimonis nobiliaris. Es tracta de fonts amb bona informació on apareix registrat tot el referent al treball estacional, malgrat l'existència d'importants llacunes sobre el treball dels infants, la qual cosa dificulta la comptabilització d'aquest grup de treballadors. Gràcies a les dades que proporcionen aquestes fonts s'han pogut construir sèries de salaris femenins i masculins el que permet apreciar les diferències entre els salaris femenins i masculins, tan en la quantia com en la seva composició. El refinament en la elaboració de les dades que fan els autors es tradueix en una sèrie de quadres on es mostra la distribució de la demanda de treball jornalier per sexe, edat i tipus de treball; es pot observar com la mà d'obra femenina i infantil es dedicava pràcticament a la recollida d'olives i de garrofes i quasi no participava en altres tasques de manteniment.

L'altre tema que presenten els autors es tot el relatiu a la procedència de la mà d'obra jornalera. No tota la mà d'obra femenina procedia del mercat local (és a dir el territori de la parroquia a la que pertanyia la possessió) i la demanda s'ampliava a altres parròquies i fins i tot altres comarques. No passava el mateix amb la mà d'obra masculina que tenia un caràcter eminentment local. Aquí els autors introdueixen un dels temes més importants de la seva recerca com és la intensa participació femenina en els processos de migracions estacionals. En aquest context migratori i amb independència dels llocs de procedència hi havia un fet rellevant en relació al tipus de causes que originaven aquests moviments migratoris. En línies generals es tractava mes de decisions familiars, que per voluntat individual. Però algunes qüestions rellevants es plantejen a l'hora de establir aquestes causes. Per exemple no totes les famílies amb rendes baixes tenien possibilitats d'emigrar, o també quina influència podien tenir les diferents etapes del cicle de vida de la dona en la decisió d'emigrar. Sembla, en principi, que les fadrines tenien més possibilitats de participar en el mercat de treball, però era així? Jover i Pujades plantejen que aquestes qüestions exigeixen una anàlisi més individualitzada a nivell familiar, perquè encare que la pobresa o la manca de recursos podrien ser factors determinants en la decisió de les dones a emigrar, també hi havia altres factors que podrien influir en aquesta decisió, tan a nivell comunitari, com a nivell del grup domèstic.

Fins aquí una descripció extremadament sintètica del contingut del treballs de Gabriel Jover i Joana M^a. Pujades. La intenció principal d'incloure aquestes estudis en el meu discurs és la de mostrar com la perspectiva de gènere permet una anàlisi de la funció de la dona a la societat molt més acurada que la descripció simple del seguit d'activitats que realitzaven les dones en els processos de treball. La definició específica del tema d'interès per l'anàlisi, la seva contextualització en un marc més àmpli on s'establei-

xen les principals relacions entre els diversos components del col·lectiu a estudiar, l'evolució en el temps d'aquestes circumstàncies, i/o la seva articulació en el marc del grup domèstic i en les fases del seu desenvolupament, constitueixen un conjunt d'ele

ments que resulten imprescindibles a l'hora de generar explicacions amb un significat coherent en el marc de processos de reproducció social.

C.- Les monges, un col·lectiu reconvertit: de la vida contemplativa a l'acció social.¹⁸

Com a darrera referència de l'estudi de les dones com a part de processos històrics vull dirigir l'atenció cap a un col·lectiu que si bé formava part de la societat agrària, no tenia una relació directa amb el món laboral. Fins fa relativament poc temps s'utilitzava la perspectiva institucional per el seu estudi, però als darrers anys i amb les noves perspectives plantejades al principi d'aquesta conferència, s'ha produït un gir significatiu en el seu estudi. Em refereixo a les monges.

A Mallorca es compta amb una important proporció de dones que es dediquen a la vida religiosa, però no necessàriament es mantenen fora de la societat. Al cens d'Aranda de 1768 es comptabilitzaven a Mallorca 126.500 habitants, 580 dels quals eren dones que vivien a convents, la qual cosa suposava el 4,5 % de tota la població de l'illa. Al cens oficial de 1900 els habitants de Mallorca sumaven un total de 248.260 efectius, 1067 dels quals també eren dones que vivien a convents, el que suposava també el 4,3 % de tota la població. Aquestes proporcions pràcticament idèntiques entre 1768 i 1900 són prou significatives per atreure la curiositat dels historiadors interessats amb els processos socials. Es tracta d'un col·lectiu social que durant més de sis-cents anys s'ha mantingut al marge del sistema de reproducció biològica de la societat (tot i que també fou una forma de control d'aquest tipus de reproducció per a alguns grups socials), però amb una incidència efectiva sobre els processos de reproducció social.

Una dissecció de les xifres abans esmentades ofereix una bona informació sobre aquest col·lectiu, manifestant com el manteniment de la similitud de les proporcions no significa la continuïtat d'un mateix sistema conventual durant d'aquest període. Al llarg dels quasi 150 anys que separen els dos registres de població, es varen produïr canvis substancials, el més important dels quals fou la substitució d'un model de convents de clausura d'ordres vingudes de fora, dedicats a l'oració i localitzats quasi tots a Palma, per un model de convents ocupats per noves congregacions religioses fundades a Mallorca, dedicats a l'acció social (ensenyament, sanitat...) i localitzats la majoria als pobles de Mallorca. La procedència social de les religioses també presenta diferències notables; mentre que les monjes de clausura procedien majoritàriament dels estaments nobles i/o dels grups benestants de la Ciutat, les monges de les noves congregacions procedien sobretot del món de la pagesia.

Tot aquest conjunt de diferències tradueix opcions socials i familiars també diferents, igual que els tipus d'activitats que realitzaven i la manera com repercutien a la societat. En relació a les monjes de clausura la tesis de Magdalena de Quiroga, recentment presentada, mostra com cal entendre el funcionament d'aquests convents en termes d'estratègies familiars. La necessitat de manteniment i reproducció del

18 Les obres utilitzades per aquest apartat són: Francisco Sáez Isern, *Congregaciones religiosas dedicadas a la enseñanza en Mallorca (1794-1915)*, *Mayurqa*, 1985-87, 21, pp.279-288; Joana María Pujades Mora, *La población conventual a Mallorca entre el Cens d'Aranda (1768) i la Desamortització de Mendizábal*, a *Abadies, cartoixes, convents i monestirs: aspectes demogràfics, socioeconòmics i culturals de les comunitats religioses (segles XIII-XIX)* XXII Jornades d'Estudis Històrics Locals: Palma del 19 al 21 de novembre de 2003 / coord. per María Barceló&Isabel Moll, Palma UIB, 2004, pp. 209-224; Isabel Moll, *Health Care assistance in rural Majorca, 18th-20th centuries*, in J. Ll. Barona&S. Cherry, *Health and medicine in rural Europe (1850-1945)* Norwich, 2005, pp. 305-325; Isabel Moll, *The role of the Church in controlling family reproduction in Majorcan society: a "longue durée" perspective, 17th - 19th. Centuries*, *Fourth European Social Science History Conference. Session Family Strategies and the Church*, Amsterdam, march 2006; Gloria Gallego&Isabel Moll, *La función de la Iglesia en el proceso de reproducción social: de la oración a la profesionalización de la población conventual femenina*, *VIII Congreso de la Asociación de Demografía Histórica*, Maó, 2007; Gloria Gallego Caminero, *El proceso de profesionalización sanitaria y la transición demográfica en Mallorca (1848-1932)*, Tesis Doctoral, UIB, 2009; Magdalena de Quiroga, *La clausura femenina en Mallorca de la reforma de los órdenes monásticos a la reforma de Trento (1300-1626)*, Tesis doctoral (inèdita), UIB, octubre 2022.

grup social d'on procedien les religioses exigia mantenir i/o incrementar el seu patrimoni i possibilitar la seva transmissió. Quina era la via utilitzada per aquest grup per controlar la seva reproducció biològica? El control del matrimoni que constitueix el comportament social que millor controla les formes de reproducció (mesurable mitjançant la taxa de nupcialitat que és la mesura estadística que proporciona la informació necessària per demostrar l'afirmació precedent), control que es tradueix en una forta endogàmia dins l'esmentat grup. Aquest tipus d'estratègies es trobaven acompanyades per estratègies familiars complementàries, com fou el recurs a la solteria. D'aquí la canalització dels excedents femenins cap a la vida religiosa i contemplativa, la qual cosa també implicava la possibilitat de control d'una institució poderosa com eren els convents a aquest període, gràcies a les relacions de parentiu que es mantenien amb les famílies de les religioses, la qual cosa implicava que els convents fossin considerats com una forma de patrimoni familiar.

Però a la segona meitat del segle XVIII, quan comencen a trontollar les estructures de l'Antic Règim i s'assisteix a un procés de “rebel·lió” per part d'algunes dones que, per imperatiu familiar, haurien d'ingressar a convents però que optaven per la solteria o per matrimonis fora del grup familiar, es produeix una crisi important d'aquest sistema conventual. Un estudi del padró de població de Palma del 1818 realitzat per Joana M^a. Pujadas evidència la decadència del sistema: disminueix notablement el nombre de religioses (a excepció del convent de Sta. Clara), es produeixen poques incorporacions, i s'observa un alça significativa de les edats dels pocs ingressos que es produïen. La desamortització del Trieni Liberal el 1820 i la de Mendizábal el 1836 intentaren racionalitzar la situació de crisi amb mesures que no sempre foren ben rebudes.

Bisbes i fundacions, 1794-1915

PERIODE	BISBAT	FUNDACIONS	CONVENTS
1794-1818	Bernat Nadal	4	4
1819-1825	Pedro González		
1825-1842	Antonio Pérez de Hirias		
1847-1851	Rafael Manso	1	3
1851-1873	Miguel Salvà	4	34
1875-1886	Mateu Jaume	2	23
1886-1897	Jacinto María Cervera		16
1898-1915	Pere Joan Campins	2	24

Elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades per Francisco Sáez Isern (1985-1987)

L'aparició del nou model conventual es produeix a partir de la primera dècada del segle XIX. Al quadre anterior es mostren les fundacions realitzades durant diferents bisbats. L'increment més important es localitza en temps del bisbe Miquel Salvà que coincideix amb la signatura d'un nou Concordat entre la Sancta Seu i el Govern Espanyol. Al llarg del període es fundaren 13 congregacions i s'obriren 104 convents, dels quals 76 es trobaven a la part forana. Les filles de la Caritat i les germanes Franciscanes eren les congregacions amb més convents, un total de 59 el que suposava un 73% del total de centres. Ens trobam front un fenomen de llarga escala, tan per el n.º de convents, com per la seva distribució, ja que cada municipi, poble o llogaret comptava amb un d'aquest centres. Totes les fundacions eren mallorquines, sols tres procedien de fora (dues de França i una d'Espanya les quals es dedicaven a l'educació de les filles de la noblesa i de l'alta burgesia).

Aquestes fundacions no sempre foren ben vistes per les autoritats eclesiàstiques. De fet hi va haver força

oposició que les dones intervinguessin en la societat de la manera com es plantejaven les regles de cada Congregació, ja que per determinades jerarquies eclesiàstiques la funció de les dones era la vida contemplativa i no el compromís social. Però bé per filantropia, bé per la necessitat de fer front a l'Estat en els mateixos termes d'intervenció social, alguns capellans van finançar les fundacions que sempre havien de tenir l'acceptació del Bisbe; així un Bisbe (Bernat Nadal al començament del vuit-cents), set sacerdots, tres monges i tres dones que després van professar van ser els que van posar en marxa les Congregacions.

El personal reclutat –les religioses– procedien també del sector rural, i majoritàriament del grup de petits propietaris; fins a finals del segle XIX aquest va ser el seu “àmbit” de desenvolupament natural. Però quan el creixement de Palma va superar el recinte emmurallat i començaren a sorgir petits nuclis de població que si bé eren d'extracció pagesa es trobaven a la zona d'expansió urbana de la ciutat, el “model” d'assistència que tenia el seu origen al món rural, va començar a assentar-se en aquests nous barris. És important assenyalar que aquest tipus de procedència –social i geogràfica– de les religioses va generar una sèrie de canals d'informació, alhora que va promoure la difusió i penetració de noves pautes d'higiene, salut i nutrició en una societat aparentment hermètica. A més, els serveis prestats per les religioses en el camp de la salut va suposar una presència extraordinària de religioses-enfermeres, la qual cosa va contribuir, conjuntament amb sinèrgies d'altres factors socials, a una millora de les condicions de vida de la població que es traduïa amb unes bones dades demogràfiques (especialment la mortalitat infantil) que presentava Mallorca a finals del segle XIX i principis del segle XX. A més, l'assistència de nines a les escoles de les monges era pràcticament general, almenys des de principis del segle XX, el que planteja la necessitat de conèixer les característiques del discurs educatiu, igual que analitzar el significat de l'educació impartida a les escoles de les monges, com una via per transmetre formes de comportament específic que s'introduïen en el mateix context familiar, com a pautes normatives sovint atribuïdes només a les dones.

Fins aquí la meua exposició. La temàtica presentada, tan l'aparell teòric com les referències historiogràfiques, no són per a mi recursos gratuïts per construir un discurs atractiu. M'agradaria que s'entengués la finalitat de la exposició en termes de reflexió per construir una recerca no impulsada per qüestions estrictament ideològiques, sinó tramitada per les vies de la racionalitat conceptual i de la rigorositat expositiva. Tota recerca parteix d'una pregunta, i tota pregunta és un acte intel·lectual que es planteja a l'hora de començar una recerca. Amb els exemples que he presentat s'ha pogut veure com a nous plantejaments permeten organitzar un discurs coherent a partir d'entendre la diversitat que ofereix una societat. Al meu parer l'enfocament de l'estudi de les dones no pot oblidar la complexitat de les relacions socials (i d'altre caire) que configuren tot procés històric. Si ens interessa pensar històricament, hem de recuperar la figura de la dona en els seus contextos, hem d'intentar recuperar la visibilitat de les seves actuacions, i hem de voler comprendre i donar a conèixer la seva capacitat d'iniciativa en situacions que fins ara apareixen com a inexistents.

Societat, cultura i art

Francesc Lladó i Rotger¹

Relació epistolar entre Josep Rullan i Mir i Antoni Maria Alcover (1881-1903)

Resum: L'any 1881 es conegueren Josep Rullan i Mir de 52 anys i Antoni Maria Alcover de només 19. Conservam vint cartes escrites per Alcover i 17 per Rullan que van de 1881 a 1903. La temàtica de les cartes és molt diversa. Parlen dels temes que els interessen: la cultura popular, les gloses, els estudis d'Alcover, la llengua, els seus llibres: la història de Sóller de Rullan i el diccionari d'Alcover. També comenten les respectives visites que fan Alcover a Sóller i Rullan a Manacor. Encara hi hem d'afegir els temes familiars, dels parents d'un i altre: Alcover té un germà pagès i un altre arqueòleg i Rullan té un germà, dues germanes i unes nebodes. No hi falten els consells que l'home madur dóna al jove seminarista ni els dubtes d'aquest darrer. Hi queda també molt palès el sentit de l'humor, especialment de Rullan, l'evolució d'Alcover de seminarista a Vicari General, sense deixar els favors que es fan i la influència de Rullan en la renovació de la diòcesi. En fi, unes cartes ben farcides que ens faran conèixer millor aquests dos personatges en els seus quefers diaris.

1. Introducció

L'epistolari entre Josep Rullan i Mir i Antoni Maria Alcover està constituït per 17 cartes del primer i 20 del segon escrites entre 1881 i 1903. Es conegueren, com veurem, el mes de juny de 1881 a Palma a la redacció de *L'Ignorància* com conta el mateix Josep Rullan i Mir (Rullan 1900: 23). Francesc de B. Moll diu que Miquel Costa i Bartomeu Ferrà presentaren Alcover al poeta i professor Tomàs Forteza, al poeta i prosista Pere d'Alcàntara Penya i a l'historiador Mn. Josep Rullan. Forteza fou el seu mestre de llengua i literatura catalana (Moll 1962: 37-38).

Quan comencen la relació epistolar, Alcover és encara un seminarista de 19 anys i Rullan en té cinquanta-dos, ja en fa quatre que està jubilat a causa de problemes auditius i viu a Sóller. Quan acaben, Alcover ja fa cinc anys que és Vicari General i a Rullan li queden nou anys de vida, és sord i té problemes greus de vista i de salut. Malgrat això, en el període que duren les cartes, Rullan és molt actiu. Són els anys en que publica la major part de la seva obra agrícola, científica i etnològica. El 1885, juntament amb Joan Marquès Arbona, és el principal encarregat d'organitzar, a Sóller, el socors i l'ajuda a les famílies afectades per les greus inundacions d'aquell any. Per aquests fets, Alcover li dona l'enhorabona en una de les cartes.

Per la seva part, Alcover durant aquest període escriu i publica rondalles, i, encara que molt jove, ja és un polemista furibund. El 1884 havia escrit a la revista *El Tambor* una ressenya del llibre *El liberalismo es pecado* de l'integrista Fèlix Sardà i Salvany, també va llegir a una vetlada de la Joventut Catòlica la "Cançó dels bons catòlics" que va fer que Josep Maria Quadrado deixàs de saludar-lo i també disgustà Tomàs

¹ Doctor en Filosofia per la UIB

Forteza. Per tal que això no seguís així, els catòlics no integristes li enviaren Mn. Josep Rullan perquè intentàs convercer-lo (Moll 1962: 23). Segons conta Moll, Rullan li feu moltes reflexions perquè deixàs anar el Dr. Sardà i la revista *El siglo futuro* perquè amb ells “no faria carrera” però Alcover li posà clar que no ho escrivia per fer carrera sinó per una ferma convicció. Alcover anys més tard escriu: “Allò me ferí a les fibres més delicades del cor. [...] I feu un esforç per dir a Mn. Rullan de la manera més blana que vaig sebre, que en via ninguna faria allò que me proposaven ell i aquells altres senyors, sinó que seguiria els dictats de la meua consciència” (Moll 1962: 23-24). Curiosament aquesta disputa no es veu reflectida a les cartes, malgrat que es dona en el període en què s’escriuen. Alcover, el 1885 publica *Contarelles* amb pròleg de Tomàs Forteza i en els anys posteriors, encara dins el període de la correspondència, arribarà a ser, com hem dit, Vicari General de la diòcesi.

Pel que fa a les cartes, hi ha una primera etapa entre 1881 i 1886, any en què Alcover és nomenat prevere. En aquest període es concentren la meitat de les cartes. A partir d’aquest moment hi ha un espai de quatre anys sense cartes, la darrera és de Rullan que li dona consells ara que Alcover ha esdevingut capellà. És probable que, malgrat que no hi hagi cartes, es vessin a Sóller, Establiments, Palma o Manacor que és allà on trobam que s’han vist a les cartes en altres dates.

La correspondència torna començar el 1890 quan Alcover li escriu per demanar-li un favor: que revisi un escrit d’arqueologia del seu germà Miquel, sobre un menhir. En aquests moments hi ha la carta d’Alcover demanant aquest favor i remetent l’article. També n’hi ha dues de Rullan, una de recepció de l’article i l’altre en que el remet corregit. Després no hi torna haver cartes fins a 1895, moment que Alcover torna escriure demanant un altre favor per al seu germà Miquel. La següent missiva és tres anys després, quan Alcover li anuncia que l’han nomenat Vicari General.

Quasi un any després, Alcover el convida a una reunió dels Obrers Catòlics de Manacor en la qual ha de fer una conferència i insta Rullan a parlar també. Així mateix li diu que el seu germà Andreu fa eixides agrícoles i que Alcover té projectada una església a un llogaret prop de Manacor. El 1899 li escriu una carta en la qual ara és ell qui demana perquè Alcover intercedeixi al bisbe a favor del capellà solleric Antoni Deyà i Rullan, l’alaba molt i demana que quedi col·locat.

Ara que Alcover és Vicari General, Rullan aprofita per demanar-li favors per publicar el seu llibre de Gloses. Així mateix demana que Alcover introdueixi aquells elements que ell veu necessaris per a la diòcesi: un catecisme comú i algunes reformes referents a l’arxiu diocesà. Les cartes d’Alcover, a voltes són la resposta a aquestes propostes de millora de Rullan. Segurament que, a més del contacte per carta es veien a Palma i xerraven. A partir de setembre de 1900 ja no tenim més cartes d’Alcover però encara n’hi ha set de Rullan, una de 1900, dues de 1901, tres de 1903 i una de 1909.

Les missives estan escrites en català llevat de la primera de cada un que ho està en castellà,

2. Temàtica de les cartes

Parlen dels temes que els interessin: la cultura popular, les gloses, els estudis d’Alcover, la llengua, els seus llibres: la història de Sóller de Rullan i el diccionari d’Alcover. També comenten les respectives visites que fan Alcover a Sóller i Rullan a Manacor. Encara hi hem d’afegir els temes familiars, dels parents d’un i altre: Alcover té un germà pagès, Andreu, i un altre prevere i arqueòleg, Miquel, i Rullan té un germà, Salvador i un cunyat, Pere, dues germanes, dues nebodes i un nebot. No hi falten els consells que l’home madur dona al jove seminarista ni els dubtes d’aquest darrer.

3. Resum de les missives

Ara veurem un petit resum de les cartes. Dedicarem més espai a les primeres que és quan s'estableix la relació i que consideram més interessants. A vegades les resumim, altres feim cites textuais i altres les parafrasejam, segons el contingut de la carta.

En la primera, de 21 de juliol de 1881, Alcover li diu que admira *“su raro talento y su heroica abnegación cuando se trata de una empresa en que van vinculados la gloria y la necesidad de la patria”*. Fa referència, diu, a *“su obra monumental” “Historia de Sóller en sus relaciones con la de Mallorca”*. Fa un elogi de l'esforç per desenterrar, netejar i treure de l'oblid —amb renúncies i sacrificis personals—, tradicions antigues que havien perdut el seu caràcter i fisonomia.

Una qüestió que cita, important per a la coneixença del mateix Rullan, és que aquest comentà a Alcover que fou la mare de Rullan *“quien le enseñó la historia”*. Aprofita l'ocasió per fer un elogi de les mares d'altre temps i per criticar les d'avui en dia *“indignas del nombre de tales”*. I diu que s'atura perquè *“me descolgaría con una arenga de padre y muy señor mío, pues es muy dado un servidor de V. a escabullirse y romper el hilo de sus pensamientos”*. Una prova més del caràcter impulsiu d'Alcover.

Per aquesta carta deduïm que es conegueren un mes abans, és a dir, el juny de 1881. *“Cerca de un més ha transcurrido desde nuestra primera y última visita”*.

Alcover als 15 anys s'havia traslladat a Palma per estudiar al seminari. La vocació literària es despertà primer en castellà i, a partir de 1879, en català tal com ell comenta en una carta. Tot i així aquesta primera carta, de 1881, està escrita en castellà.

Agraïx l'amistat que Rullan li professa perquè ell confessa que és un:

“pobre muchacho que nada valgo a no ser por la afición decidida y constante que profeso a la literatura de nuestra patria: no presumo de imaginación, de talento ni de ingenio pero sí de leal y ferviente cultivador de aquella lengua que mamé en la leche de mi madre; aquella lengua tan dulce y sonora a mis oídos en que aprendí a rogar a Dios y a sus santos; aquella lengua en la cual departía cuando niño con los compinches de mis infantiles juegos; aquella lengua para mi tan sagrada de que me sirvo en el misterioso recinto de mi conciencia y que empleo para mis más recónditos y secretos pensamientos; aquella lengua cuyo abandono y menosprecio es para el mallorquín un pecado, un crimen, un sacrilegio. Santo y bueno que no se escriba, que no se cultive; pero nunca jamás que se la llene de improperios tildándola de aspera, pobre e inútil, cuando sorprende su fluidez, confunde su riqueza exuberante y admira su flexibilidad, si, manejada por quien la conoce a fondo, alza el vuelo de sus cláusulas y períodos al mismo tiempo imponentes y arrebatadores. Léanse los modernos poetas mallorquines, esos hijos predilectos de la patria y dígase si no se oye palpar aquel idioma cadáver que en parte engendró los modernos romances del sur de Europa; el lemosín en que cantaron los dos poetas más grandes de sus tiempos Raymundo Lulio y Ausias March”.

Aquí es torna queixar de dispersar-se:

“pues con lo dicho basta y sobra para cansar la atención de un hombre formal como es V.”. “Ocupado en mis estudios literarios, leyendo las crónicas de Marsilio y Desclot, sin dejar de las manos los Idilios de Verdager, hojeando algún tanto los poetas mallorquines, recogiendo continuamente cançons que el pueblo se sabe al dedillo y además vocablos antiguos que la gente anciana no se atreve a emplear en pleno siglo XIX;... me estoy matando el tiempo y suspiro por el día en que pueda verle a

V. en Manacor y darle un apretón de manos y departir un capítulo de prosa familiar con V. a quien saluda s. s. Q. S. M. B”

En aquestes paraules es veu clarament el caràcter d'Alcover i allò que ja tenia clar als 19 anys i que consistirà en l'objectiu de la seva vida: Entusiasme i amor a la llengua i a les tradicions concretaes en les cançons antigues i les paraules d'altre temps que es perden en el parlar quotidià. També hi veim l'afecció a la predicació i la misogínia, el seu amor per la llengua i la literatura concretada en els poetes mallorquins i catalans, especialment Verdguer i les *Cròniques*, sense deixar enrere ni Ramon Llull ni Ausiàs March.

Rullan li contesta el 14 d'agost de 1881 també en castellà. Es queixa de manca de salut i de temps. Diu que estudia la hidroskòpia per veure si pot ser “*útil a mi patria*”. Li comenta que no ha d'estranyar-se que procuri l'amistat de persones que senten amor per les lletres perquè, diu que són les úniques amb les quals es pot donar a entendre. Comenta que tal volta Alcover pensi que és egoisme i ho és, “*todos tenemos un defecto y yo tengo este y muchos otros*”. També desitja anar a Manacor acompanyat per ell perquè va trobar breu la primera trobada a Palma. Com que prest hi haurà les fires de Palma, espera que es trobin allà. Després el convida a venir a Sóller, li resumeix les coses que hi podrà veure i sobretot que hi serà Rullan, l'amic que estarà content de romandre al seu costat. L'única dificultat que tindrà serà la calor i li dona l'adreça del carrer de Sant Pere, abans Tiradors.

Seguidament comenta que el seu talent i coneixement impedeixen que li doni consells però n'hi donarà pel fet de l'edat que té. Quan estudiava va pensar que en ésser capellà tendria temps d'estudiar francès i italià però ara, a causa que ha de sostenir la família, no pot estudiar aquests idiomes que tanta falta li fan per a estudis transcendents. La pràctica de vint anys d'escola li han fet entendre que “*nada hay más [im]paciente que la veleidosa juventud*”. Després li diu que quan un és jove ha d'estudiar idiomes. Alcover li havia dit que estudiava castellà i llemosí i, amb un aforisme llatí li aconsella estudiar aquests i no oblidar els altres. Seguidament li parla de *L'Ignorancia*: “*Nada me dice y a fé que lo extraño de composiciones “ignorantes”*. *V. debe crear y construir al mismo tiempo*”. En aquells moments Alcover ja havia publicat algunes rondalles a *L'Ignorancia* però feia alguns números que no n'apareixien. Uns mesos després d'aquesta carta, concretament el mes de novembre, Alcover hi torna escriure però no amb rondalles sinó amb escrits moralitzants pròpiament seus, semblants als que escrivia Rullan i Mir amb el pseudònim de “El sen Pep”. Seguidament li demana si anirà al certamen i li diu que entre amics no hi ha d'haver secrets. Rullan comenta graciosament que hi ha enviat un “*meloncito*” però té por que no surti un carabassó. Li confia el seu lema en llatí que traduït és “guanyaràs el pa amb la suor del teu front” i li confessa que li ho diu perquè el comparteixi. Acaba la carta amb l'afirmació categòrica “*Tengo tantas cosas que decirle que nunca acabaría*”. Per finalitzar un refrany, ara en mallorquí: “Después de ses flos venen ses agostencas”. Clou la carta declarant-se el seu millor amic que espera abraçar-lo prest o rebre noves seves.

Al cap de quasi un any, el 22 de juny de 1882, li escriu Alcover, ja en català com farà sempre a partir d'aquell moment. Però la carta comença amb una cita, en castellà, de Cervantes. Li comenta que ha acabat els exàmens “amb aquella mica de susto qu'un duia” i és a punt de partir, amb el tren, de Palma “la ciutat del truy, de la calor, de la pols” cap a Manacor “la vila de la pau ara que ja no tiran petardos, de la fresca (hi venen aygo de neu) i de la netedat”. És una carta en la qual li fa en, broma, una disquisició metafísica. Després li confessa els seus dubtes vocacionals, diu que “Molt de temps fa que a dins mon cor hi ha dos partits i uns volen que m'entrech ab cos y ànima a la literatura, a la llengua mallorquina, als retaulos de costums populars; y l'altre partit vol que seguesca los estudis científichs, que no deix la Metafísica y que m'enter des altres ciències que ab aquella estan mes entrebaulades”. I li confessa que “per axo es que no fas res, y m'estich en-lá com sa jaya Miquela”.

Després posa uns corol·laris a la seva disquisició metafísica: Que s'ha examinat i n'ha sortit bé. Que va

a Manacor. Que el juliol anirà a Ciutat i romandrà alguns dies amb D. Tomàs Forteza i llavors ja es veurà amb Rullan. Que Rullan tenguí un exemplar de la *Història de Sóller* preparat per a ell. Que doni memòries a les seves germanes i al seu nebot. Que Rullan s'animi a anar a Manacor i es passejaren i podrà estudiar el que li vengui de gust, que procuri estar bo, fort i valent i que Déu li concedeixi vida i delit per continuar sa gloriosa carrera. Quan hi vagi li durà un tom més de mig ple de les glosades d'en Vicens de Son Garbeta, glosador de Manacor “d'aquells de pinyol vermey”.

Després li diu “Ho veu D. Jusep, com en sé de Metafísica? A una carta y tot li he encitronat una Thesis provada per tots los vents y cayres, set corolaris [...] y finalment un Escolí, que acaba de confitar-ho”.

Rullan li contesta el 7 de juliol. La carta comença així: “Mon benvolgut amich: He rebut sa teua ben escrita carta (veuràs, l'he poguda entendre, perquè avui en dia uns per no sebre que es pesquen i altres perquè sa ma los tremola, es precis posar-se amb sos colsos ben forts damunt sa taula per treure'n aguié; i sinó ja ho veuràs amb aquesta) que m'ha fet passar un rato molt alegre”. Seguidament li conta que, del seu pas per la càtedra del seminari abans que ell, només en va aclarir que: tanta Filosofia sabia el seu mestre com ell que l'escoltava “amb un pam de boca oberta” i que de tot allò que va aprendre “mai n'he pogut posar un tros a l'olla” i que en parlar de filosofia no ho entén, el pertorba i el fa sentir “com un granot sense aigua”. Aquesta carta de Rullan també és plena d'humor parlant de metafísica i diu que se solia adormir a les classes, llenegava al banc i les pessigolles li feien comprendre que “per pensar no hi ha com tenir pa”. I després li diu “Toni, ja ho veus; de que servex sa filosofia! [...] ;Y estás tan entusiasmat en sa filosofia!”

Després li diu que tot el mes d'agost serà per Sóller i per anar-hi només ha d'agafar la diligència del carrer de Sant Miquel i pagar cinc reials i mig. Si l'avisarà a rebre'l com a un rei. Que no oblidí que l'hi va prometre. Pensa també anar a Manacor “per veure si estan segus demunt sa terra que trepitjan perquè segons Mr. Ermita es moderna y tan fluxa poria esser que no seria estrany qu'en sos petardos heu esfondrassen y, á Dios”. Li comana que doni l'enhorabona als seus pares, germans, amics i coneguts i, sobre tot, al seu tio pel bons resultats dels exàmens. S'acomiada desitjant-li “un canonicat “in re” que dona honra y profit “in se”, perquè “de literatura jo en puch dir la prima”.

El 15 juliol de 1882 li contesta Alcover i li diu que va rebre la seva divertida carta: “Així com reberen á Jesucrist les ànimes dels llims” i que va estar molt content que li donàs el tractament de tu que és el que més li agrada perquè vol dir que: “m'aprecia y no's amich de barret” i perquè “com á bon mallorquíuister, alias ressussitador de tot lo bo del temps passat, no me fan gota aqueys tractaments-dolents-pudents que fins-y-tot á un pobre taconer li afican un don com unes cases això qu'ell no té ahon caure mort”. El tio i la seva família estan molt contents de l'enhorabona que els envià pels seus reeixits exàmens i per rescabalar-se li envien “comanacions” fins que arribin a les seves germanes i nebot i “per cobrar tres terces de salut y dues y mitja de bon humor perquè nos pugua enviar cartes tan xalestes y xaravel·les com la passada”.

Pel que fa a anar a Sóller creu que el complaurà i hi estaran un parell de dies plegats parlant de les coses que tant els agraden als dos. De tant en tant Alcover també posa alguna frase en llatí.

Rullan li contesta el 7 d'agost i li diu que està bo, que és a Sóller i l'esperen per mostrar-li el jardinet. Que es llevi la peresa i hi vagi “qui té temps que no esper temps”, que entre la seva germana i el seu nebot tenen itineraris arreglats perquè vegi la vall que segur que li agradarà. Parla d'un “sol capas de fe suá sa neu”. No corre pressa però quan li vagi bé ja pot esmolar la metafísica si s'inclina més a ella que a les ciències que no s'aturaran fins a saber quan metres pujava cada any una muntanya quan encara no hi havia pactes ni matemàtics ni historiadors ni partits, és a dir, ni homes ni dones. Diu que aquell temps era millor i que ells no han vengut al millor moment. I acaba perquè s'ha proposat no escriure més d'una quartilla. Finalment li demana que hi vagi.

Alcover li respon el 14 d'agost i diu que ha sortit de Santa Cirga on hi ha passat una setmana de canonge. Diu, curiosament, que mai li ha passat pel cap voler-ho ser. Creu que Rullan està bo perquè va de bromes. Amb la carta anterior de Rullan, Alcover va poder comprendre que l'estimava i es recordava “d'aquesta superba (per no dir humil) i rica (per no dir pobre) persona que escriu aquesta carta que tal com es no's presenta puix que té es coll tort y moltes vegades el du dret per pareixe mes cosa grossa y per presentarse com homo ó bergantell de alta y trascendental importancia”. Li diu que segueix llegint *Los esplendores de la fe* i, a la carta, tira diatribes contra els científics que discuteixen l'altura de les muntanyes als quals anomena “patrulla de non-ens sense fe”. Comenta que fa falta que els catòlics, en el camp de la geologia i altres ciències, passin de la defensiva a l'ofensiva. Va anar a veure les coves del Drac i li explica les meravelles que hi va veure i el convida a anar-hi. Ha compost una “*Oda a les Coves des Drach* nota perduda” de les moltes i inefables que va “mitx sentir per dins aquella monumental arquitectura, fragment d'aquell càntich sublim que alsa la naturalesa al Criador”. Diu que les coves sí que donen per a consideracions filosòfiques i científiques i semblen fetes per posar més a les clares la tossuda ignorància de certs homes que tot ho volen saber i explicar. Quan vengui a Sóller li mostrarà algunes “doyades” que amb motiu d'aquestes coves han amollat, al llibre de visites, homes de ciència que han vengut a visitar-les. Li diu que vendrà a Sóller del 23 al 25. Li envia memòries del tio prevere.

Hi ha una carta amb l'única data de 1882 en la qual li diu que és al port de Son Servera i que no podrà partir a Manacor quan comptava, i que arribarà a Sóller el diumenge, que no l'espera abans. Que li escriuria moltes coses però s'estima més dir-les-hi de paraula. D'aquestes cartes es dedueix que Alcover ve a Sóller a finals d'agost de 1882.

Rullan li torna escriure el 13 setembre de 1882 i li parla de l'estada d'Alcover a Sóller on es veu que aquest li recità poesies. Rullan en sentit humorístic, diu que no és el seu fort ni la música ni la poesia i que està bé de salut. Després li comenta que no li parla de geologia perquè a Alcover li agrada més mirar cap amunt que cap avall i fer versos a la lluna i les estrelles fent referència a les cançons i poemes que Alcover li mostrà a Sóller.

Aquí veim una contraposició entre Alcover per una part, que és jove i encara és idealista, fa versos i mira cap amunt i encara conserva les uncles i Rullan per l'altra que diu que ja no té peus “de tant de sopegá” i per això no va “de perendengues”. Però el motiu de la carta és per comunicar-li que anirà a les fires de Manacor. La carta és molt irònica. Després li parla del projecte del ferrocarril de Sóller a Alaró per davall l'Ofra. Pel que diu es veu que en l'estada d'Alcover a Sóller anaren a la Font de Sa Teula i a les Piquetes de s'Arrom. L'any següent, li diu, aniran al Puig Major perquè no fos cosa que a l'Ofra tot passàs per ull. Si això hagués succeït, “en Trista no hauria rigut tant, ni'n Toni hauria estat per treura vistas”.

És molt possible que Rullan anàs a les fires de Manacor aquell setembre o octubre. Alcover li escriu el 26 de desembre de 1882, es lamenta que hi havia d'anar un dijous i no hi ha anat. Però assegura que passat els Reis anirà a Establiments. La carta també està escrita amb sentit de l'humor. Alcover es queixa de no tenir temps per res. Li conta que el seu germà Andreu té dos-cents dotze cossiols de planter de garrover que ja comencen a treure. Que tots els de ca seva li han demanat per ell i que ha restat empegueït sense saber que respondre. Que el tio i el senyor Domenge desitjarien poder fer amb Rullan aquelles passejades *geològiques* que tant les varen agradar. Aquesta és la referència que ens indica que Rullan, després de la carta anterior, i possiblement per les fires, havia anat a Manacor i s'havia vist amb aquests senyors. Com que ha passat Nadal li diu que la porcella és ben bona i desitja que la seva no sigui gens dolenta.

Alcover no li torna escriure fins dia 21 d'agost de 1883. Li confessa que no li ha escrit cap carta des que se veren. Li conta els viatges que ha fet a Barcelona, Montserrat, Manresa i Lurdes i després de quinze dies de trescar, sense aturar-se dues nits a un mateix lloc, tornaren a “ses cases” i encara no havia descansat

i anaren a Lluc i d'allà, un cop a un lloc i després a l'altre no ha estat capaç encara de passar quatre dies seguits a Santa Cirga. Entusiasmada, li diu que li hagués agradat molt que Rullan hi fos a córrer món ja que “sabs que'n veu un de verdes y de madures, sab quines passades que li sutseixen... bones ferm si un ho pot contar. Perque mudar tan aviat de paratge per tractar ab tantes persones qui un no coneix; veurese a bandes tan diverses, trobarse ab mil circumstàncies qu'un no s'ho hauria figurat may;... es una cosa qu'es menester tastarho per sebre quin gust té”. A Barcelona va dinar amb Marian Aguiló i comenta ple d'admiració: “Quina peça que és”.

Li confessa que s'estima més el tracte personal que contar-li per carta. Per arreglar-ho li demana si ha de davallar devers Manacor enguany, que n'Andreu l'enyora per mostrar-li el seu planter de garrovers i de més millores que no atura de fer.

Alcover li torna escriure el 6 de juliol de 1884. Possiblement Rullan va anar a Manacor. Diu que la cara li cau de vergonya ara que li ha d'escriure perquè ja ha fet ase de tant esperar. Fa mes de mig any que no s'han vist i tot per culpa d'Alcover. Li demana perdó i que no ho tengui en compte. Li confia que té moltes feines perquè el gener s'aficà dins l'*Àncora* a la secció de correu. Ha pensat en ell aquest mig any. Li diu que Tomàs Forteza ha anat a Manacor. Va aconseguir dur-los-hi a ell i en Singala. Els tengueren tres dies i els ho mostraren tot: Les Coves del Drac i de'n Tovell. Després anaren a Son Servera on hi va haver peix i caça a voler.² Demana si es veuran a Lluc, ells hi aniran i que li escrigui una carteta i el convida a Manacor.

Rullan li contesta el 19 de juliol de 1884, diu que amb la carta d'Alcover del 6 va riure molt perquè diu moltes coses. No coneix en Singala i Forteza li té promès de venir a Sòller. Ell està a casa fent obra, examinant animals petits amb el microscopi, aplegant alguna “maldecapada qui canta re, mi fa sol”. Quan la calor l'entebana pensa en ell que es diverteix molt i li diu que fa bé perquè. “después de ses flos han de veni ses agostencas”. Li dona l'enhorabona pel seu nou “empleo” i li fa una advertència: dins una redacció a vegades s'hi agafa una mussa de canonge i a vegades s'hi troben garrotades: “es un ofici de sastres”. No li falten ganes d'anar a Lluc però la calor, perdre una nit, passar tot el dia al sol, menjar de fred allò que dugui dins sa taleca el fa refredar molt. No va néixer “ab so llombrígol cap-amunt y sa desgrasi hem persequex”. Si a força de martellades hagués sabut paredar “un enfilai de versos” ara tendria taula franca i bon llit i així fa bon peregrinar. Li diu que vagi alerta a un còlic perquè corren males sanitats, que es begui un tassó d'aigua de la Font Coberta a compte seu i l'encomani a la Verge que li don paciència. Ja s'acaba el paper i encara no ha dit el que més li interessa: Si li menarà n'Andreu aquest estiu. Se n'alegraria molt i veuria Sòller i farien llargues conversades dels arbres, a veure si el ginya. Li ha de fer el favor d'anar a veure el seu tio a fer-li una visita de part seva i quan veja el Sr. Domenge li doni records i li digui que té moltes ganes de veure els fascicles que suposa que ja té recollits. Que saludi el seu amic el cego i la seva família. Envia una estirada d'orelles a Andreu i Miquel i a son pare i sa mare moltes memòries.

A una P. D. comenta que no li parla del còlera perquè encara no ha vengut però a Marsella ja han mort alguns sollerics. Els teixidors comencen a fer el cotó avall, no sap que faran “si la cosa s'encranca mes”. No parla de calor perquè suposa que també n'està fart, al seu quarto té 29 graus a la seva disposició i a la d'Alcover si va a Sòller.

Alcover li contesta el 9 de desembre de 1884. Diu que mentre li escriu la cara li cau de vergonya perquè fa molt de temps que l'ha d'anar a veure i tornar-li la visita que li feu i no hi va. En tornar de les vacances de Nadal es veuran perquè això no pot passar pus. El motiu principal per escriure és per fer-li saber que s'examinen d'ordes i l'endemà, si aprova es tancaran dins la Missió i el dissabte de Sant Tomàs serà subdiaca. Du molt de “truy” i per això només li escriu allò necessari.

² Possiblement Rullan hi havia arribat quan anà a Manacor i li donaren el mateix tractament.

La següent carta torna ser d'Alcover de 6 de desembre de 1885. Diu que fa un mes que li havia d'escriure per la conducta desinteressada i heroica que tengué quan hi hagué la torrentada a Sóller perquè va sentir un legítim orgull de veure que Rullan, una persona que estima i respecta molt, es portà d'una manera tan digna, això era el que volia escriure. Després li comenta que D. Antoni Jaume, metge dels capellans va morir i n'han de nomenar el substitut i Rullan és un dels electors i Singala pregà a Alcover que recomanàs el metge Roca i demana aquest favor a Rullan. Que faci el que li digui la consciència. Alcover s'acomia com a diaca.

Segueix una altra carta d'Alcover de 6 de desembre de 1886. El convida per la missa nova. Li agrairà que hi vagi. A ca n'Alcover sobretot n'Andreu l'enyora i desitja veure'l, li vol mostrar els ametlers i garrovers i parlar d'agricultura. Li demana si té un tom de'n Moigno³, si el té i l'ha llegit li demana que l'hi dugui a Palma a ca seva. S'ha posat davant la llibreria on hi ha llibres de S. Tomàs, en Billnart, S. Agustí... i molts altres llibres bons: Dante, Chateaubriand, Virgili, Horaci, Granada, etc. i que s'hi passa estones divertides. Fa el que ell un dia li recomanà: Imitar S. Joan Baptista que anà al desert a preparar-se. Per això, ha resolt sepultar-se a ca seva a Manacor i estar-hi una bona temporada ocupat en l'estudi de teologia, literatura i ciències.

Alcover torna escriure el 20 de desembre de 1886. Li conta que el dissabte anterior li donaren permís per dir missa. Si Rullan vol assistir a la primera que vagi a Manacor dia 28, dia dels innocents, i que ho diga a germanes i nebot.

Rullan contesta el 26 de desembre de 1886. S'ha alegrat ferm de la seva elevació a prevere i que sabi aprofitar el temps llegint llibres. Es queixa que en el dia d'avui tot són il·lustracions, tot es pintat i pels ulls i res o quasi res per la intel·ligència. Sobre això té molt que dir-li, no perquè ho necessiti sinó perquè com a bon solleric sempre li agrada donar consells. Hi ha hagut oposicions "enresvisclades" i ha pensat en ell. Ara el que necessita és estudiar, estudiar i estudiar i prendre títols perquè "el paper està baix i és precís tenir molts de títols". Després parla de la missa nova per la qual hi haurà a ca seva "bels, quechquerequechs y bujiot". No podrà ser a la festa, no perquè no en tenga ganes sinó perquè es vell i amb aquest fred un homo no pot fer res millor que seure i escalfar-se. En Pere és a França a córrer fortuna⁴, les germanes estan molt ocupades i ell es vell i en no ser a l'estiu no val un cèntim. En no fer fred hi anirà per besar-li les mans i fer una xerrada i anar a Son Comte a veure n'Andreu i fer unes sopes amb ous. Llavors s'informarà dels avenços que fa en agricultura i dirà el seu parer. Li demana que li digui que per la Fira de Sóller ha de venir a veure matar moros i veurà els seus planters. Ja s'ha ficat amb "agricultura y á Dios Deus". Li demana si participa al certamen com a bon poeta, ell hi ha enviat un "trasto" d'agricultura que no espera que el premiïn, si ho fan, que digui que hi va anar plorant i en vingué rient al revés del que sol passar el dia d'avui. Desitjaria seguir embrutant paper i dient "bajanadas" però Alcover no estarà per bromes i Rullan hi està manco. Ses nebodetes fan ses pastorelles i estan envoltant la taula i movent un renou espantós perquè estan impacients perquè volen assajar i Rullan les ha de dirigir i demana que el perdoni. Enhorabona als pares, germans i parents. Que es vegi bisbe o al manco canonge d'oposicions perquè "de gràcia... no res".

Aquí hi ha una interrupció de la correspondència d'uns quatre anys que pensam que reflecteix també una interrupció de la relació encara que no podem descartar que es vessin per Ciutat ara que Alcover hi residia. Hem de ressaltar que en aquest primer període en que Alcover encara no és prevere, hi ha 12 de les 20 cartes que tenim d'aquest i només sis de les 17 de Rullan.

Escriu Alcover el 14 d'agost de 1890. Li demana que revisi un article, sobre un menhir, del seu germà que

3 Possiblement *Los esplendores de la fe* del qual Alcover havia parlat en una carta anterior i el devia haver deixat a Rullan i ara el reclama.

4 "Possiblement el cunyat de Rullan".

és autodidacta en arqueologia i el vol publicar a *El eco del Santuario*. Ha d'anar a predicar a Pollença el capvespre i dissabte dematí tornarà a Manacor.

Rullan li contesta el 16 agost de 1890: Anit passada tornant del Camp de sa Ma, on no havia estat encara aquest any, trobà la seva carta que li causà vàries satisfaccions. 1) Saber que està bo i que encara es recorda d'aquest pobre sord. 2) Que treballa a la vinya de Déu predicant i evangelitzant el poble. 3) Que té un germà que es dedica a la prehistòria i que digui a Miquel que l'estima molt més que abans i que li pot enviar els seus escrits sobre geologia i prehistòria perquè els llegirà amb gust i li dirà amb tota franquesa allò que li sembli la matèria, el seu criteri, llenguatge i demés coses que solen enredar al primer pas, encara que, per la mostra que va veure, a l'Almanac de *El Ancora*, si no s'equivoca, ja és mestre consumat. Li comenta que l'han fet Custos del Cementeri que és un càrrec de nova creació que ell li diu dignitat perquè no té paga. Però que aprecia molt perquè així podrà preparar la casa que haurà d'habitar per molts de segles si no resulta certa la teoria dels qui creuen que la fi del món està molt a prop.

Si Déu li dona vida i salut l'octubre haurà d'anar a Artà i promet aturar-se a Manacor per passar un dia en companyia de'n Miquel i veure n'Andreu si és possible. Li demana que faci una visita de part d'ell a D. Miquel Amer i que li digui que té molt desig de fer una conversada amb ell. A Alcover no li ha de dir res perquè Qui l'agafa? "Ni emb un ca i una fura". Aquests dies parlaren varies vegades d'Alcover amb la família amb motiu que les seves germanes i nebodes anaren a L'Ofre. Les donaren aquest premi perquè havien tret bona nota a l'examen de revalida del títol elemental de mestres. Per quan treguin igual nota de superior els tenen promès acompanyar-les a les coves d'Artà, del Drac, Torrent de Pareis, etc. Tant de gust passa de parlar el mallorquí que sense adonar-se acaba el paper i no ha dit res del molt que voldria dir. I li suplica que vagi a passar uns quants dies en la seva companyia. Li diu que a volta de correu espera carta de Miquel.

Rullan torna escriure el 24 d'agost de 1890 i li inclou l'article de Miquel sobre prehistòria. No l'ha pogut enviar més prest perquè les ocupacions no li ho han permès. S'ha pres la llibertat d'esborrar i variar algunes paraules i no ha d'estranyar que sigui al principi perquè el començament, al principiant, sempre li costa treball. Diu que li ha agradat molt i que no li faria res que dugués la seva firma. Que li doni l'enhonorabona i li digui que no sigui peresós d'escriure perquè amb un poc de pràctica ho farà molt bé. Quan pugui parlar amb ell ja li dirà que ha de fer perquè li sigui més fàcil escriure. Des d'ara Miquel posa fil a l'agulla per fer el mapa dels talaiots de Manacor i tindrà la glòria de ser el primer que haurà escrit sobre això o que haja fet un treball tan interessant. Desitja molt veure el seu museu, tant que això l'animarà més a venir a Manacor.

Li diu que li fa molt bé en retirar-se del món per repassar la teologia per poder-se lluir el dia de la llicenciatura. Segurament que més de dues vegades haurà pensat en ell recordant que li deia que aprengué idiomes perquè en ser capellà no es podria entretenir en conjuguar verbs, les coses muden molt quan un entra en el terreny de la realitat. Que no descuidi saludar n'Andreu de part seva, en Miquel i els seus pares.

Pel que fa a aquesta carta hem de comentar que el mes de desembre Alcover va obtenir a València la llicenciatura.

No tornam tenir cartes fins al cap de cinc anys, el 1895. Alcover escriu el 25 de maig per demanar un favor a Rullan. Li conta que el seu germà capellà Miquel explica agricultura en el col·legi de primera i segona ensenyança de Manacor. Resulta que hi ha un tal Sr. Estelrich que està contra els capellans i demana a Rullan, que coneix bé Estelrich, que li expliqui què ha de fer per no haver de suportar les seves ires. Alcover demana a Rullan que li escrigui. No tenim la resposta a aquesta carta.

Tornen passar tres anys i sembla que aquí, al manco, manca una altra carta de Rullan a la qual aquesta d'Alcover respon. Rullan li devia donar l'enhorabona pel nomenament de Vicari General. La carta d'Alcover és un BLM de 27 de juny de 1898 en el qual li fa saber que ha estat nomenat Provisor i Vicari General, tot això imprès. Després li diu que ha rebut la seva carta i li agraeix aquest fet i sobretot les advertències i avisos que li fa que demostren, diu, l'estimació coral amb que sempre l'ha distingit. Tot d'una que pugui es veuran, li assegura, i han de passar un parell de dies plegats. Va donar el tercer tom de les rondalles al seu germà Andreu perquè l'entregàs a Rullan quan vengués a Sóller.

És molt possible que Alcover complís part de la seva promesa de visitar Rullan a Sóller perquè la pròxima carta torna ser d'Alcover i està escrita des de la possessió Torre Nova el 4 d'abril de 1899. El tracta d'amic del cor. Li havia d'escriure fa estona però té moltes feines que el "petxucan" i no ha pogut ser. L'esperen per prendre part en la sessió extraordinària que hi ha d'haver el diumenge de l'Àngel al Cercle d'Obrers Catòlics de Manacor on Alcover ha de fer una petita conferència i esperen que Rullan s'hi deixi sentir també. L'anirà a rebre a l'estació. Mentre pugui té l'obligació d'anar-hi perquè ho va prometre. Ja han fet algunes de les coses que li encarregà que fessin al Palau. Han realitzat una nova edició del catecisme, un compendi de Doctrina que se vendrà probablement a 10 cèntims de pesseta i serà un folletet en setzau d'un centenar de pàgines. L'edició és de 10.000 exemplars. N'Andreu s'ha fet conferenciant d'ametlers i sembla que ha donat vuit o nou conferències. Està molt entusiasmat amb la venguda de Rullan i li ha preparat varies eixides agrícoles. Suposa que Rullan anirà a casa d'Alcover. Ell és allà a la possessió on estan els de ca seva, preocupat en la construcció d'una església a un llogaret de prop. Alcover mateix en traçarà els plans i ja els té mig "engirgolats".

Segurament que hi torna haver una carta d'Alcover de 4 d'abril perduda. Rullan la contesta el 14 d'abril de 1899. Es veu que Rullan posa a tres llocs: Sóller, Establiments i Palma i el missatge de la carta havia anat als tres llocs. Rullan no va anar a Manacor perquè estava constipat amb tossina i malestar. El dijous pensava anar-hi, el divendres perdé tota esperança i el dissabte dematí "no podía dí pruna". S'alegra "molt que n'Andreu haja sortit de's garbell de Sant Pere y s'haja fet envant en s'instrucció agrícola. Per aquest camí se vá á sa panera de pâ". Aquests dies li escriurà perquè es prepari per anar a la Fira que diuen que hi "haurà encarnat y blau" i convida Alcover de molt bona gana.

Allò de la doctrina li ha agradat molt. "Are falta que el Bisbe passi una circulá d'aquellas qui fuman sa pipa á n'es Rectores y vicaris in Capite diguentlos que dita doctrina ha de esser s'únich test que s'enseñi dins es poble y que heu fassin á sebre á n'es mestres y mestresses; porque are n'hi ha un fotram de testos y es precis retirarlos: Unidat y en tot unidat. La ley faculta al Bisbe per elegí texto y no n'hi ha d'havé més qu'un. Rigó, rigó y rigó y més rigó".

Té moltes altres coses que dir-li però només li recordarà que espera, molt prest, que li doni la bona notícia d'haver organitzat una companyia de "zapadores" que vagin a treballar als arxius de la manera que li va dir. També li recorda que llevi aquests expedients que hi ha quan entren a l'arxiu i no consenti que es perdin ni estiguin tan a la mà del públic. Espera que farà el que pugui per complir el seu desig; D. Toni Deyà i Rullan, actual ecònom del Calvià ha fet oposicions. Deyà havia estat capellà d'Establiments, Esporles i Calvià. Diuen que el bisbe ja ha començat a fer ternes. Espera que, si Alcover pot, farà el possible perquè quedi col·locat.

Alcover contesta el 22 abril de 1899. Li diu que va rebre la seva carta i ha tengut moltes feines i no ha pogut contestar abans i només de correguda. Els va saber molt de greu que no hi anàs però ja veren que alguna cosa l'havia aturat.

Andreu contava anar a veure'l. Si ara Rullan el convida hi anirà.

La doctrineta està quasi acabada, la Circular es donarà per l'estil del que Rullan indica.

La companyia de zapadors du dificultats però farà allò que se pugui. Algú ja té pensat com les ha de reclutar.

Sobre D. Toni Deyà com és cosa exclusiva del bisbe no li pot dir res sinó que Alcover desitja el mateix que Rullan. No pot ser més llarg perquè no té temps.

Alcover torna a escriure un any després, el 5 de maig de 1900. Per entendre aquesta carta cal que tinguem en compte una sèrie de consideracions: La carta és d'un dia abans de fer la primera reunió per exposar el projecte del diccionari. El 5 de novembre del mateix any llegí la lletra de convidat. Va fer el seu primer viatge d'estudi per la Catalunya Vella (Plana de Vic, Ripollès, Berguedà, Alt Empordà, Garrotxa, Cerdanya i 14 localitats de la Catalunya francesa) del 21 de juliol al 26 d'agost de 1900. (Moll 1962: 57). En aquests moments es veu que Rullan donava els darrers retocs al tom I de *Literatura popular mallorquina, Gloses de'n Pau Noguera y Ripoll, Sarol*. En el primer capítol d'aquest llibre parla precisament de la literatura popular mallorquina. En l'apartat que tracta de la resurrecció d'aquesta literatura en posa com element central Antoni Maria Alcover: Explica qui és i el seu paper en el recull de rondalles i contarelles i la seva relació amb *L'Ignorancia*, cosa que ens fa pensar que el manuscrit de què parla aquesta carta i que ara veurem és d'aquest text.

La carta a dalt de tot diu: El bisbe va dir que li concediria allò. Per altra part, es veu que Rullan li havia passat el manuscrit del primer capítol del qual hem parlat abans i li havia demanat consells d'ortografia. Alcover li contesta que li remet aquell manuscrit, li dóna alguns consells generals d'ortografia i després li diu que n'hi ha corregides sis pàgines i Rullan, amb això, pot col·legir el seu sistema ortogràfic. Li parla de les dades que dóna Rullan a l'escrit de l'aparició d'Alcover en el món literari mallorquí. Li demana que ho canviï d'així com ho ha posat. Rullan deia que Alcover havia cercat contes i cançons abans que sortís *L'Ignorancia*. Alcover li aclareix que *L'Ignorancia* va sortir primer, el juny del 79. Alcover especifica que l'estiu d'aquell any tenguérem una polèmica amb Miralles per carta. Aquest defensava el mallorquí i Alcover el castellà i finalment aquest darrer va cedir i, a partir del setembre va escriure el primer treball en mallorquí. La seva primera sortida en públic fou amb la rondaia: "Es jay de sa barraqueta" a *L'Ignorancia* el novembre de l'any 80. Després va començar a cercar rondalles, cançons, adagis i paraules. Seguidament especifica que *L'Ignorancia* pròpiament no es dedica a les rondaies i llevat d'Alcover no s'hi ha dedicat ningú. Malgrat tot, la seva primera sortida per els camps de la literatura mallorquina fou *L'Ignorancia*.

Seguidament conta que va sortir de Santa Cirga per anar a escola a Manacor l'any 69; va anar a Ciutat per anar al seminari l'any 77; va començar a replegar coses populars l'any 78; a escriure en mallorquí l'any 79 i l'any 80 va començar a publicar. I acaba dient que "Aquesta és la veritat".

Alcover torna a escriure el 18 de setembre de 1900. Li diu que va rebre el llibre que li envià i li dona les gràcies. Es queixa de les moltes feines que no el deixen quedar bé amb els amics, que quan Rullan vagi a Ciutat es posi en contacte amb ell i li mostrarà el que ha duit de l'excursió de 40 dies per la muntanya catalana i el Rosselló. Que se cuidi molt i continuï enriquint la literatura pàtria amb noves produccions del seu privilegiat enginy fent referència, sens dubte, al llibre *Literatura popular mallorquina*.

Aquesta és la darrera carta d'Alcover. Encara n'hi ha 6 de Rullan. La primera és la resposta a la carta anterior i és de 21 octubre de 1900. Li comunica que va rebre la carta en la que li deia que li havia arribat el llibre que li va enviar i l'alegrava que li contàs el fruit del viatge en bé de la literatura. El felicita i li diu que quan vagi Rullan a Palma li mostrarà alguna cosa. L'ànima a tirar endavant i a treballar ara que pot. Andreu

ha augmentat la família i fa gestions per introduir els llibres de Rullan a Manacor.

Necessita permís eclesialístic per donar a llum les Gloses i Codolades solleriques. Li demana que permeti al rector de Sóller Sr. Maimó, que és “*licenciado*”, fer de censor de l’obra.

Rullan torna escriure el 5 novembre 1900. Li agraeix el bon afecte que li demostra amb les obres. Avui ha vist el rector i li ha mostrat la resposta que donà a l’ofici que envià Alcover. Ho ha fet en mallorquí. Li prega que li enviï la censura per poder tirar endavant l’edició aturada. Comenta que Alcover veurà que la censura fa una espècie de pròleg que cridarà l’atenció. (En efecte el llibre té un escrit del rector Maimó).

Li demana que quan vagi a Palma per Sant Tomàs li mostri algun model per un temple que té pensat que es faci a l’Horta de Sóller dedicat a Santa Rita.

Rullan torna escriure el 15 de novembre de 1901 i li conta que pocs dies després de la seva agradable conferència va caure malalt i roman a casa sense sortir per anar a missa. La malaltia consisteix en dolor a les dues cames que si bé ha afluixat bastant no li permet sortir de casa. Ha demanat permís a Comelles per dir missa a casa, no li ha respost, que demani permís al bisbe per dir missa mentre el “Breu” va a Roma. Desitja que li contesti que pot celebrar missa.

Encara una carta de Rullan de 21 de novembre de 1901 en la que li diu que desitja no molestar-lo amb l’assumpte de l’oratori privat. Es queixa que Alcover hagi hagut de carregar amb tot. Ell, dia 7, va escriure a Comelles que li tragué el privilegi i ves el bisbe si l’autoritzaria per celebrar a casa mentre arribava el “Breu”. Dia 15 no havia rebut contestació. Li tornà escriure i demanà el mateix a Alcover. Poc temps després de tirar la carta va rebre un volant de Binimelis que li deia que l’havia tramitat. Va entendre que podia dir missa i la va dir el dissabte i el diumenge. Va celebrar dues vegades amb la mateixa tranquil·litat de consciència que ho farà el dia que tenguí el “Breu”. Falta saber, diu, si va incórrer en alguna censura material de la qual espera que l’absolgui: Està segur que no hi va haver en ell voluntat alguna de falta. Creia que el bisbe podia i volia i per no rebre les noves ordres s’equivocà.

Després li conta que ja està més bé de la malaltia i està millor de cada dia. Quan tenga més força li escriurà fent-li algunes observacions sobre el Diccionari. (A les cartes posteriors que tenim, no compleix aquesta promesa).

Rullan torna escriure l’1 febrer 1901 i li diu que va rebre la seva del 19 del passat [aquesta carta no la tenim] i li dóna les gràcies per l’interès que pren per les seves coses. El dador és el seu cunyat Antonio Terrasa, persona de tota la seva confiança a qui pot entregar les 30 pessetes que diu que li envia el seu amic Andreu.

Ha escrit al canonge Oliver i li ha dit que es posàs d’acord amb Alcover per arreglar l’escriptura de cessió de terreny per construir un temple en honor de Santa Rita. Que miri si ho arregla perquè puguin posar la primera pedra el proper més d’abril.

Tenim una altra carta de Rullan datada a Sóller el 18 d’abril de 1903 en la que li diu que adjunt rebrà un llibre bastant rar que creu que pot servir a l’empresa del diccionari. Si serveix l’hi regala i sinó que li ho torni per restituir-lo a la llibreria de Rullan. Es troba millor d’una greu malaltia que ha sofert aquests dies. Espera que Déu li doni forces i voluntat per dur l’obra endavant. Demana que quan vegi n’Andreu li digui que s’acosta la Fira i que l’espera.

La següent de Rullan és de 21 agost 1903. En contestació a la d’Alcover d’ahir [aquesta també falta] li pot

dir que els dos es poden eixugar els ulls amb el mateix mocador. Els favors que ha fet Rullan l'han duit a la pobresa.

Pel que fa al viatge projectat, avui mateix escriurà a D. Josep Villalonga i li dirà que Andreu està disposat a fer el viatge i que d'ell depèn tot, que si es decideix que es posi en comunicació amb Alcover respecte de lo qual li diu que les despeses del viatge d'Andreu no han de demanar al seu germà que les avanci perquè ell no hi té cap guany, bastant farà en donar-li recomanacions molt eficaces en els pobles que cal recórrer.

Per acabar tenim un telegrama de 27 de juny de 1909⁵ enviat per Mn. Rullan, Mn. Josep Pastor i D. Jaume Torrens apotecari de Sóller. El telegrama diu: “El degà dels escriptors mallorquins i dos aprenents per no poder assistir al dinar d'avui s'adhereixen a l'homenatge que Mallorca tota tributa al Mestre des mestres. J. Pastor, J. Rullan, Jaime Torrens potacari”.

I amb aquest telegrama acaben les cartes de Rullan que tenim.

4. Conclusions

1. La correspondència reflecteix una amistat franca i sincera entre dues persones molt diferents tant pel que fa a l'edat com a la idiosincràsia. Alcover era un jovenet abrinat, molt polemista, molt idealista, tirat a les lletres, a la poesia i a la metafísica. En canvi Rullan era més de tocar de peus a terra, molt més realista i experimentat amb la vida, aquesta l'havia llimat cosa que no havia fet encara amb Alcover.
2. A les cartes hi apareixen amb freqüència les famílies respectives. Especialment l'oncle jesuïta d'Alcover i els seus germans Andreu, pagès i afeccionat a l'agricultura i Miquel, capellà i afeccionat a l'arqueologia, aquestes dues matèries eren dues de les dèries de Rullan, per això aquests dos germans apareixen molt a les cartes. També apareixen els pares d'Alcover especialment en el moment de rebre enhorabones pel fill o en els comiats de les cartes. Així mateix apareix la família de Rullan concretada en el seu cunyat Pere, les dues germanes, de les quals quasi no parlen i les nebodes que a un moment donat són petites i assagen Els Pastorells i més endavant ja són jovenetes i veuen premiats els seus estudis elementals de mestre amb excursions a l'Ofre o al Torrent de Pareis.
3. També es veuen molt les influències i els favors amb els quals es resolien molts dels càrrecs dins l'Església.
4. Les visites i les converses que tenien es veuen només en part reflectides a les cartes. Aquestes mostren que es veien i, a vegades romanien junts alguns dies a Sóller o a Manacor i també tenien contacte a Palma o a Establiments. Aquestes visites que es dispensen mútuament són molt il·lustratives i enriquidores per a ambdós i això es reflecteix a les cartes.
5. Queden molt clars, a les missives, els caràcters contraposats dels dos. Alcover, jove i més idealista té especial predilecció, com diu Rullan per les coses del cel, per la poesia i la literatura. En canvi, Rullan és molt més tirat cap a la ciència i, com diu ell, a mirar enterra. És molt més realista i se li nota també que està a la part madura de la vida. Com ell bé diu, ja quasi no té peus de tant d'ensopegar.
6. També es veu molt el caràcter humorístic especialment de Rullan que, en moltes ocasions va de bromes i utilitza la ironia per contestar les cartes d'Alcover.

⁵ No hem inclòs aquesta carta en les dates de l'epistolari perquè no és de Rullan sol.

7. A les missives es veu també l'estat delicat de Rullan que no li permet fer segons quines sortides, especialment a causa del fred però també suporta malament la calor. Així mateix es queixa de la sordesa i de mal a les cames.
8. Malgrat això, durant aquest període Rullan dóna a conèixer la major part de la seva obra i realitza moltes de les iniciatives que li han donat fama d'home actiu.
9. No es veuen a les missives els conflictes i disputes que tengueren en l'època de les cartes i que Moll conta a *Un homo de combat*.
10. També es veu el caràcter emprenedor d'ambdós que els du a la planificació de petites esglésies, Alcover a Manacor i Rullan a l'Horta.

5. Bibliografia i fonts

ALCOVER Sureda, Antoni Maria. *Epistolari d'Antoni M. Alcover (1880-1931)* (CD ROM), 2009, a cura de Maria Pilar Perea.

ALCOVER SUREDA, Antoni Maria, "Llista de col·laboradors del Diccionari per orde cronològic" *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana I (1902-1903)* n° 52. © Maria-Pilar Perea per l'edició, 2011 p. 13.

MOLL, Francesc de B.. *Un home de combat (Mossèn Alcover)*, Palma de Mallorca, 1962.

QUETGLAS Cifre, Antoni. *Biografia de Mossèn Josep Rullan i Mir 1829-1912. Sacerdot historiador i naturalista*. <https://www.ajsoller.net/es/node/2057> (27-1-23).

RULLAN I MIR, Josep. Cartes d'Antoni Maria Alcover, Arxiu Municipal de Soller.

RULLAN I MIR, Josep. *Literatura popular mallorquina, Gloses de'n Pau Noguera y Ripoll, Sarol*, Tom I, Sóller, 1900.

6. Agraïments

Volem agrair a l'Ajuntament de Sóller i a l'amic Antoni Quetglas, arxiver municipal, les facilitats a l'hora de consultar les cartes rebudes per Josep Rullan i Mir.

Miquel Arbona i el sol d'engana pastors

Francesc Lladó i Rotger¹
A Josep Massot i Muntaner in memoriam

Resum: La nostra comunicació reposa sobre tres potes. Per una part Miquel Arbona Oliver, per l'altre l'anomenat *Llibre dels poetes* que és un àlbum que recull els poemes que alguns literats, entre ells Miquel Arbona, oferiren a Mercè Massot. Aquesta i el seu germà Marià els acollien a ca seva, en temps difícils de principis de la dictadura franquista, al carrer del Palau de Ciutat per recitar les poesies que havien compost i no podien publicar ni difondre d'altre manera a causa de la persecució del català. Aquestes reunions tenien el seu origen a Sóller i en Miquel Arbona. La tercera pota és un fenomen atmosfèric ben solleric que molta gent d'aquí ha deixat de conèixer i utilitzar: El sol d'engana pastors. Aquests tres elements s'ajunten en l'escrit en prosa, fins ara inèdit, que Miquel Arbona va estampar en el dit àlbum sobre aquest fenomen.

Amb la comunicació volem donar a conèixer als sollerics, una mica més, Miquel Arbona, el *Llibre dels poetes* i el lloc i les circumstàncies en que va néixer i, finalment, el text sobre el "Sol d'engana pastors".

1. Introducció

La present comunicació es basa en una d'aquestes circumstàncies de la vida de la qual, d'un cap de fil, en neix tota una història i, en aquest cas, una comunicació a les Jornades de Sóller.

En una carta amb una persona de fora Mallorca li parlàvem de l'expressió "sol engana pastors" que, quan érem nins, ens explicaven que era aquest color rosa tan bell que agafen les muntanyes solleriques quan el sol es pon dins la mar i es reflecteix en elles. Aquella persona ho trobà molt interessant i ens feu veure que aquesta expressió no s'utilitzava a altres llocs.

La vàrem cercar a diverses parts i no la vàrem trobar ni tan sols allà on solen ser totes aquestes expressions, el Diccionari Català Valencià Balear. Però, finalment, vàrem veure que Josep Massot la citava a *El primer franquisme a Mallorca*. A través de l'escrit de Massot vàrem veure que es trobava a una explicació que ell feia del *Llibre del poetes*.

Aquest llibre era un àlbum en el qual alguns poetes, entre ells els sollerics Guillem Colom i Miquel Arbona, havien escrit un text. Aquest àlbum anava dedicat per alguns poetes a Mercè Massot que els acollia a la seva casa que era també la del seu germà. Els havia acollit en moments difícils de després de la guerra, els anys quaranta, quan el català era prohibit i es reunien per recitar les seves poesies o les d'altres poetes, i així animar-se entre ells a escriure.

El que vàrem descobrir fou que l'únic text que hi havia en prosa a l'esmentat *Llibre dels poetes* era el de Miquel Arbona, una mica parent de Mercè Massot. En aquest text, segons el llibre de Massot, parlava del sol d'engana pastors però, al llibre de Massot, no hi apareixia el text complet, només un petit fragment.

¹ Doctor en Filosofia per la UIB

Ens pensàvem que el *Llibre dels poetes* estava editat però no era així. Aleshores varem veure que l'únic text que hi devia haver sobre aquest fenomen es podia perdre si només era escrit a aquell exemplar i no s'editava a un lloc o altre. Vàrem acudir a Josep Massot que era el que n'havia parlat, per veure on es trobava i ens va dir que el tenia el seu germà Gabriel que no coneixíem. Entretant Josep Massot va morir. Temps després, ens vàrem animar a demanar al germà pel *Llibre dels poetes*. Li vàrem telefonar i ens va dir que no el tenia ell, que estava al monestir de Montserrat. Poc temps després ens va cridar i ens comunicà que l'havia trobat. Quedàrem d'acord i prest vàrem anar a ca seva a llegir i fotografiar el text que ell ens cedí amablement cosa que li agraïm des d'aquí. Quan va passar el temps pensàrem que era important donar a conèixer aquest escrit i fer que aparegués en lletres de motlle.

El text l'havia escrit Miquel Arbona Oliver, una persona no gaire coneguda però que va tenir una gran importància, juntament amb el seu germà Andreu, tant en la defensa de la nostra llengua com en la de l'esperanto.

Aleshores decidírem que, a la nostra comunicació, parlàrem tant del *Llibre dels poetes* com de Miquel Arbona i del seu escrit a aquest llibre i, finalment, del sol engana pastors i donaríem a conèixer el text.

2. Biografia de Miquel Arbona Oliver

Donat que no hi ha, oficialment, molta informació biogràfica de Miquel Arbona, intentarem reconstruir la seva biografia a partir del que sabem, del que ell o altres autors varen dir sobre la seva persona i de les informacions que hem replegat sobre ell. Recollirem les dades essencials però no volem oblidar aquells trets més o menys anecdòtics que ens poden donar informació tant de la seva vida com de la seva manera de ser i d'actuar.

2.1. Avantpassats i familiars

El seu pare i el seu padrí paterns eren teixidors. El seu padrí Miquel Arbona Colom era, com conta ell mateix, “Mestre Miquel Queixal; mestre teixidor a una època en què els patrons de barca i els mestres teixidors constituïen l'alta burgesia a Sóller”. I continua: “En aquestes classes, es concentrava l'activitat mercantil i industrial de la vila: el patró adquiria i exportava el fruit dels nostres horts; el “mestre” donava ocupació a la mà d'obra de famílies senceres que, teixint en els telers que tenien en el domicili propi, guanyaven el jornal.” (CS, 11). (A causa que hi ha moltes cites de *Converses solleriques*, a partir d'ara el citarem amb les inicials CS seguides de la pàgina o pàgines).

A Miquel Arbona li havien contat que el seu padrí patern amb un altre regidor i altres veïns “sofriren amb fermesa pacient les represàlies del cacic local, contra els abusos del qual havien format un front unit, a l'Ajuntament. Segons el mateix Arbona el cacic era don Joan Canals del carrer “de sa mar””.

El padrí patern era amic de tota la vida i col·laborador de Josep Mª Quadrado en la introducció de les Conferències de Sant Vicent de Paül a Sóller. (CS, 13) Tant el seu pare com el seu avi foren presidents de la Conferència de Sant Vicent de Paül (CS, 136) Mestre Miquel Queixal morí, ja vell, la setmana Santa de 1924.

Miquel Arbona visqué fins als 12 anys a ca el seu padrí Queixal a Sa Curia des Comte devora Can Papa davant el portell amb davallada a Can Bessó (CS, 27-28).

L'avi matern era Andreu Oliver i Coll, sa mare era (CS, 24-25) Bóia. L'àvia de Cas General (Oliver) era de l'Horta i continuava anant a rentar els corters (cuixots) de porc a la Villaronga quan ja vivia, casada, al carrer de Sant Bartomeu. Miquel Arbona tenia una germana Joana-Aina i acompanyava l'àvia a la Villaronga

a rentar els corters (CS,90-91). També eren teixidors el seu besavi matern de cas General i el pare de la seva esposa (CS, 194).

El pare de Miquel Arbona Oliver va ser enviat pel seu avi a Barcelona “a aprendre tot el bagatge teòric i pràctic que li podia ensenyar don Ramon Batlle, la primera autoritat d’aleshores en mecànica de teixits. Després que funcionà a Sóller la Solidez muntada per tècnics catalans i especialitzada en gèneres blancs” el seu pare “va muntar els seus propis telers l’any 1887”. L’any 1898 va ser vocal de la Junta de govern de “El Gas” (CS,107).

El 1893 el teixidor Miguel Arbona Colom s’incorporà a la societat Andrés Albertí y Cía que tenien la fàbrica de Can Sivella i que va obtenir la medalla d’or en l’Exposició Universal celebrada a Innsbruck el 1896. El 1897, participà a l’Exposició Balear de Belles Arts, Agricultura i Indústria celebrada a Sóller i fou premiada amb un diploma d’honor pels seus productes. La fàbrica es va ubicar al carrer de Pau Noguera. L’any 1912, Andreu Albertí feu fallida i la fàbrica passà a mans de Miquel Arbona Rullan i s’ubicà a la casa de Can Queixal al carrer de Batac. “El 1919, s’incorporà el soci Bartomeu Alou Servera, i l’empresa passà a anomenar-se Arbona y Alou, S. en C. El primer s’encarregava de la fabricació i el segon de la comptabilitat i la gestió comercial”. Després d’això es retornà a l’edifici del carrer de Pau Noguera. “Quan va morir Bartomeu Alou, el 1926, la fàbrica retornà a Miquel Arbona Rullan i es mantingué sota el control de la família Arbona” amb els seus fills Miquel, Nicolau i Andreu Arbona Oliver “com a gerents i propietaris fins el 31 de desembre de 1959 quan es donà de baixa la indústria”. (Quetglas, Pérez 2014: 145-147).

2.2. Infantesa i joventut

Miquel Arbona Oliver va néixer a Sóller l’any 1900. Havia anat a escola a les monges amb una tal sor Francisca que li va ensenyar, en castellà, conta, el signe de la multiplicació comparant-lo amb la creu de sant Andreu. Probablement assistia, com el seu germà, a l’escola del Celler que en aquell moment era de nins i regentaven les monges de la Caritat.

Era “cota”, formava part del cor de nins cantors de la Parròquia (CS, 28). Durant molts anys va cantar la sibil·la a les matines de Nadal (CS, 318).

Quan fou més gran, estudià amb els frares de la Salle de Sóller. De la formació d’aquests en guarda un molt bon record. Parla del profit del francès que utilitzaven: “Aquell francès rudimentari i après de qualsevol manera per aquells anys, a molts els serví per situar-se en posició que els permeté guanyar-se la vida. Per a mi formà un pòsit damunt el qual s’assentaren tots els meus coneixements de l’idioma i el seu ulterior aprofitament, en el camp dels estudis i com a instrument de cultura general. Gràcies als “frares del bave-rai””.

Era amic de Vicenç Mas: “El nostre coneixement i amiatat començaren quan ell era un jove operari de la impremta Marquès i jo un al·lotet de pocs anys que anava i venia pel barri que, per mi, tenia com a centre la casa dels meus avis de “Cas General” en el mateix carrer de Sant Bartomeu. Després ell se n’anà a França” (CS, 130).

Quan era jovenet feia d’escolanet al seu oncle Mn. Bernat Oliver a l’església de l’Hospital. Va veure “la benedicció nupcial i servir la missa de velacions d’alguns casaments de “viudo””. En aquest mateix oratori va assistir durant set o vuit anys a la missa mensual de la Congregació Mariana (CS, 145). Allà també s’imposaven les medalles de congregant, ell va rebre la de menor de 14 anys de color de cel penjada pel coll. Era el temps de la inauguració del Centre Parroquial Victòria llavors anomenat Foment Catòlic. En

aquell esdeveniment es posà en escena “La conquesta de Mallorca” i Miquel Arbona va actuar a la funció (CS, 146). En aquells moments també es formà l’orquestra Santa Cecília, ell hi tocava el violí i va ser un dels darrers en abandonar quan l’orquestra va desaparèixer (CS, 147).

Durant aquells anys, pel que fa a l’amor a la llengua pròpia, degué rebre també la influència del seu oncle Mn. Bernat Oliver car Mn. Bernat, juntament amb Mn. Rullan i Mir eren, des d’un principi, els corresponents del Diccionari Català Valencià Balear a Sóller (Alcover 1902-1903: 13).

Hi hagué un temps que la Congregació Mariana era dirigida per don Jeroni Pons. Miquel Arbona conta: “aquest fou un moment molt important, almanco per alguns de nosaltres. Don Jeroni era un intel·lectual d’esperit molt dinàmic i aquesta faceta de la seva personalitat influí en un estol de joves: En Miquel Marquès, en Josep Frau i jo, entre altres. Per aquell temps ens reuníem a dues saletes baixes de la Rectoria, que don Rafel Sitjar posà a la nostra disposició. Els components d’aquell grup “acadèmic” havíem de dur per torn, un treball original escrit, que es llegia en veu alta i Don Jeroni comentava i corregia. Aviat allò es convertí en un petit cenacle ordenador d’inquietuds juvenils. Aprenguérem les primeres nocions d’ortografia mallorquina” (CS, 149). Eren els moments de la Joventut Mallorquinista. Arbona comenta: “Ens faltaven experiència i diners però teníem un caudal immens d’il·lusió. Ara record amb astorament les coses a què la nostra ingenuïtat s’atreví; per exemple aquella Diada de la Llengua on varen esser presents les nostres Autoritats i per la qual rebérem l’adhesió escrita dels més alts representants de la intel·lectualitat mallorquina” (CS, 149).

Jove inquiet i dinàmic el veim apuntat a aquelles institucions religioses, pedagògiques o de lleure amb les que havia estat en contacte i que promovien allò que s’adequava als seus ideals. Abans, l’any 1916 el trobam a la Junta Directiva de la societat Pro-patria d’ideologia conservadora que tenia com a principal objectiu inculcar als joves «*el amor a la Patria, la sociabilidad, el amor al prójimo, la instrucción y la buena educación*». Estava ubicada al carrer del Príncep al mateix local del Centre Maurista. (Quetglas Obra inèdita: 4.5.15)

A partir de totes aquestes experiències, a més de la seva relació amb el seu oncle Mn. Bernat Oliver, degueren començar en el jove Miquel les inquietuds per les lletres i la cultura en les quals fou un autodidacta. El seu germà Andreu havia partit al seminari de la sapiència quan tenia 10 anys i hi va estar fins a 1920. Miquel, malgrat la seva inclinació a les lletres que conservà tota la vida, en el moment de triar carrera ho feu per la part de les ciències, com veurem, més adequades a la tradició familiar. Aquestes dues formacions es complementaren i li ajudaren tant en la seva feina com en l’amor a les lletres, a la seva llengua i posteriorment a l’idioma internacional l’esperanto al qual dedicà molts de moments de la seva vida juntament amb el seu germà Andreu.

El seu pare era amic íntim de l’amo en Toni Menut, Ensenyat, director de la xaranga. Ell parla així d’aquella relació: “El capvespre dels diumenges, mon pare em solia dur amb ell a les passejades que feia amb uns quants amics. Jo tenia uns dotze anys. L’estol s’encaminava a Castelló i can Bleda pel camí “des Rost”, i tornava per la carretera fent les dreces que es podien seguir a peu; o a Fornalutx per s’Ermita i Binibassí; qualca vegada a Sa Figuera i al Port. La marxa era sossegada, sense presses i en contínua conversa on sortien a llum els records juvenils d’aquells homes madurs”. D’aquesta manera es posava en relació també amb les coses antigues i tradicionals del seu poble i acumulava material que després sortiria als seus Glossaris i Tertúlies i, finalment, a les seves *Converses solleriques*.

Pel que fa a la participació de Miquel a la Joventut Mallorquinista de Sóller veim que l’any 1921 imparteix un curs d’ortografia mallorquina amb dotze alumnes seguint les normes de l’IEC degudament adaptades i amplificades. El curs durà uns quatre mesos. El 19 de febrer de 1922 es feu la Diada per la Llengua,

Miquel Arbona llegí *La Serra*. Quan el 3 de maig de 1922 el grup de la Joventut Mallorquinista tengué dificultats per continuar, a causa que molts tenien por de semblar separatistes i els seus membres quedaren reduïts a quatre, un d'aquests quatre fou Miquel Arbona i les decisions que prengueren els permeteren continuar (Lladó 2021: 63).

2.3. Estudis

Va estudiar a l'Escola Industrial de Barcelona. Al seu Glossari diu que va viure a Barcelona i conta: “Un dels records que amb més simpatia he servats d'aquell gran centre cultural del carrer d'Urgell —on transcorregué la vida meva del 1917 al 1921— és la visió quotidiana d'un jove professor de cara somrient que traginava cap al jardí una cadira plegadissa, imitat per les seves joves deixebles alumnes de l'Escola de Bibliotecàries. [...] Aquell jove professor era Lluís Nicolau d'Olwer, l'home savi, liberal i patriota que no ha refusat mai de sacrificar la seva llibertat per la dels altres homes i per Catalunya”. Per acabar cita tres versos de Costa que Nicolau havia posat al pòrtic del seu llibre *El pont de la mar blava*:

“I plau-me omplir la quietud obscura
De mon cor en la triple majestat
De la història, de l'art i la natura”².

Aquest record mostra l'admiració per un gran humanista que en el futur participaria al Govern Provisional de la República com a Ministre d'Economia, seria Diputat de les Corts Constituents on defensà l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, professor de la Universitat Autònoma, diputat a les eleccions del 36 i, finalment, governador del banc d'Espanya en els difícils moments de la guerra. El 1939 es va exiliar a París des d'on va ajudar als refugiats i, finalment s'exilià a Mèxic.

El curs 1917-18 vivia amb tres sollerics més a la mateixa pensió prop de l'Escola Industrial: Miquel Piza, Guillem Castanyer, Creueta i Josep Serra. Dos potecaris i dos fabricants. El curs 1918-19 s'interrompé dues vegades per l'epidèmia de grip. A la primera tongada vengueren a Sóller, en obrir-se les classes el gener els quatre sollerics continuaren els estudis fins a la segona tongada. Pizà quedà cuidant-lo a ell i a Castanyer que tenien el grip fins que vengué la mare d'Arbona i el substituï. Castanyer es pogué aixecar primer i s'acabà de curar a Sóller. A Arbona li durà més la malaltia i ja no tornà a Barcelona fins al curs següent 19-20 que per ell fou de repetició però s'havia escapat de la mort, “que no repeteix curs”, comenta (CS, 337). La segona tongada, febrer-març de 1919, va separar el grup i el curs 1919-20 només Serra i ell compartiren habitació a una casa del carrer Universitat (CS, 337).

Ell conta que comprava llibres de “*lance*” al mercat de Santa Matrona: Sthendal, Musset, Flaubert, Eça de Queiroz i de catalans Torras i Bages, Verdaguer, Maragall... En castellà comprava edicions, noves, les de Valle Inclán que sempre li agradaren molt (CS, 339).

Al final dels seus estudis, Miquel Arbona es va titular com a Director d'Indústries Tèxtils i Tintorerer i, tornat a Sóller, es va fer càrrec, amb els seus germans del negoci familiar a la fàbrica de Can Sivella.

El dia 4 de Gener de 1923 dicta una conferència al Museu Arqueològic Diocesà amb el títol *Teixits d'art. Breu estudi històric de l'art aplicat an el teixit*. Aquesta conferència, segons ell mateix, anava acompanyada d'una projecció de més de quaranta diapositives i altre material projectable que li facilità el professor de dibuix de la Universitat Industrial de Barcelona, D. Francesc Canyelles.

En ella va explicar els teixits primitius, els de la Grècia antiga, Roma, Pèrsia i Bizanzi, els dels coptes, la

² *Sóller* 9-01-32

Xina, els dels sassànides, aràbics, italians, espanyols i francesos. És un estudi ben interessant i assequible, ell mateix diu que s'adapta al públic que té que no és expert en la matèria. En la conferència conta que va assistir, a l'Escola Industrial, a algunes conferències de Joaquim Folch i Torres. La conferència d'Arbona fou editada el mateix any per la Impremta de Joan Marqués Arbona. És la seva primera publicació. També fou publicada al *Sóller* (a partir de 29-01-1923).

2.4. Puntal important de l'esperantisme solleric, mallorquí i català

L'any 1924, juntament amb el seu germà i altres sollerics, fundà el grup esperantista solleric i en fou triat president. Fou delegat a Sóller de l'Associació Universal d'Esperanto, llengua que coneixia a la perfecció. Tengué un paper important en el grup d'esperantistes de Mallorca i de Catalunya i en certes discussions que tengueren entre esperantistes catòlics, ell sempre defensà la part més tolerant d'aquest moviment. (Margais 2002: 209).

Fou el principal organitzador, el juny de 1927, del XIV congrés de la KEF, Federació Esperantista de Catalunya, a Sóller i del XIII Jocs Florals Internacionals que també es celebraren a Sóller. El vicari Josep Pastor sembla que havia après esperanto però no prou per fer el sermó de la missa del congrés. En aquella ocasió els de la federació recordaven a Miquel Arbona que informàs si es podria guarnir de senyeres el local on es celebrarien els jocs Florals i que es decantàs la presència de banderes espanyoles, ja que, en cas que s'hagués de lluir la bandera de la Dictadura s'estimaven més no mostrar-ne cap. Hi ha uns cinquanta assistents procedents del continent i altres cinquanta de Palma. Col·laboraren a l'acte el Foment de Cultura de la dona, Defensora Sollerense i La Unión (Margais 2002: 198-199).

Xavier Margais al seu llibre *El moviment esperantista a Mallorca* parla abundantment de Miquel Arbona, diu que era molt hàbil en el camp de l'organització i es va dedicar plenament a l'esperantisme i això li va valer formar part de la Junta Directiva de la Federació Catalana d'Esperantistes. Diu que també formà part de diverses juntes directives de la Defensora Sollerense: El 1929, vocal; de 1930 a 1932 dipositari; 1932-1934 secretari; 1935 a 1940 president i el 1941 vice-bibliotecari (Margais 2002: 248).

Margais també ens conta que era un homo generós i que “va aportar la suma de capital necessària que, juntament amb els altres prohoms i entitats esperantistes catalanobalears, entre elles la de Grupo Esperantista Solleric, van servir per publicar, en paper de luxe de la reconeguda casa Guarro, la primera edició de *Kataluno Antologio*, obra cabdal de la nostra literatura en esperanto”.

I continua Margais: “La seva manera de sentir i viure l'esperantisme era molt pròxima a la del lingüista empordanès Delfí Dalmau Gener, amb qui no només va mantenir relacions comercials, alguna d'elles lligada certament a l'esperanto sinó que hi va establir relacions de caràcter científic. Un exemple el trobam en la recensió que feu Miquel Arbona, juny de 1936, de l'obra de Delfí Dalmau *Poliglotisme passiu*. Va dir que en feu una acurada anàlisi des de la columna *Clossari* del *Sóller* (13 de juny de 1936, pàgines 1 i 2). Així, Dalmau regracià Miquel Arbona per la recensió. I acaba Margais: “Vençut el país, durant la dictadura franquista va participar en la seva reconstrucció des de distints àmbits de caràcter cultural, com per exemple el pacte de Sant Marçal l'any 1948 i es va sumar a la reconstrucció del nou moviment esperantista” (Margais 2002: 248).

2.5. Temps de la Dictadura de Primo de Rivera i la República

També es va dedicar al periodisme i l'escriptura col·laborant amb el setmanari *Sóller* en les seccions “Glossari” que comença el 1928 i acaba el 1936 amb la guerra i “Tertúlia” que va del 1961 fins el 1977. Uns 400 articles en català al “Glossari” entre 1928 i 1936 i més de 600 a la “Tertúlia”, un total de més de

1000 articles. Fou impulsor del Centre Autonomista de Sóller i de l'Associació per la Cultura de Mallorca. El "Glossari", escrit sempre en català, el signa sempre amb el pseudònim de "Just", la "Tertulia" que inevitablement va haver d'escriure en castellà va signat M. Arbona. L'obligatorietat d'escriure en català es veu quan el 1977 publica *Converses solleriques* amb tots els articles en català, molts traduïts. Els més de 1000 articles d'aquestes dues seccions constitueixen un corpus de filosofia, pensament, tradició, etnologia, costums, botànica i altres temes dels quals *Converses solleriques* n'és una selecció. Llàstima que no tengués la cura de datar-hi els articles apareguts al *Sóller* però tal volta ho feu per donar-li més entitat com a llibre i manifestació del seu pensament.

L'any 1929 el trobam de directiu a la delegació local de la societat del Tiro Nacional, que s'havia inaugurat el 1926. Aquesta associació va durar fins el 1930. El seu objecte era el foment del tir. D'aquesta manera els joves en edat militar no caldria que anassin a Palma a fer la instrucció. L'associació, a banda de realitzar activitats lligades al foment i ensenyament del tir i les armes, també va organitzar balls i xerrades pels seus socis. (Quetglas Obra inèdita: 4.3.7).

Miquel Arbona conta que l'abril de 1931 Josep Serra Pastor, que ell anomena Pep Serra, molt amic seu per altra part, en lloc de visitar els seus electors els envià una carta del seu puny i lletra a tots fins i tot als que sabia que no el votarien com ell mateix que era "candidat contrari" (CS, 341). En efecte es presentà com a primer candidat del partit Autonomista i obtingué 198 vots. (Quetglas Memòria de tercer cicle: 43).

Participà en la redacció de l'Avantprojecte d'Estatut d'Autonomia de Mallorca i Eivissa. Fou soci, juntament amb Francesc de Sales Aguiló, Emili Darder i Cànaves i altres de la Delegació Mallorquina de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (Jaume 1997, 121).

Fou directiu de la Societat Arqueològica Lul·liana. El 1935 el trobam en una foto entre els directius de la Tafona cooperativa de Sóller i encara el 1945 amb tots els problemes que tengué la cooperativa, a causa de la guerra, l'hi trobam com a director tècnic. (Pérez 1995, 25-26).

Es va casar amb Francisca Pizà Castañer l'any 1926 i tengué tres fills Miquel, Pere Antoni i Andreu Jaume.

L'any 1935 col·laborà a Sóller amb els amics Francesc de B. Moll i Manuel Sánchis Guarner en les enquestes dialectològiques per a l'*Atlas Lingüístic de la Península Ibérica* (Moll 1975: 12). Aquest mateix any és president de la Defensora Sollerense. (Quetglas Memòria de tercer cicle: 282)

Va signar la resposta al manifest dels catalans com a escriptor. (Moll 1975: 26).

El seu fill Andreu diu que posteriorment, "*Mi abuelo tenía una fábrica de tejidos en Sóller, Can Sivella. Cuando estalló la Guerra Civil, llamaron a mi padre para trabajar en la dirección de la fábrica Ses Sedes de Can Ponsa, porque el dueño Don José Ponsa quedó retenido en su barco, el Bon Temps, en el puerto de Maó y no podía salir como consecuencia de la guerra*" (Asima 2021: 24). La fabrica era als Hostalets de Palma.

En 1938 obrí *Tejidos Arbona* al carrer Ample de la Mercè, 22.

2.6. El mestratge d'Arbona al jove poeta Miquel Gayà

També hem de remarcar la influència que tengué Miquel Arbona en un jove Miquel Gayà que, en aquells temps de guerra, complia el servei militar a Sóller on havia conegut i fet amistat amb Guillem Colom. Tanta fou la importància que tengué Miquel Arbona per a Gayà que li dedicà un capítol com-

plet de les seves memòries amb el títol: “Llibres i amics: Don Miquel Arbona”. Ell mateix ho conta així:

“Freqüentava l’amistat d’un grupet d’escriptors de Sóller, que em daven conversa i estimulaven les meves il·lusions. Andreu Arbona un dia em dugué a casa del seu germà Miquel. Era un escriptor que havia conreat el periodisme amb tremp i força dignitat, publicant una mena de “glossari” setmanal en el “Sóller”. En esclatar la guerra havia emmudit. Amb ell començaria també una nova i llarga amistat que duraria fins a la seva mort. Els meus ulls se n’hi anaren darrera. En vaig quedar encisat. Don Miquel Arbona els estimava, els llibres, i els acariciava. Els tenia molt ben ordenats i admirablement composts. Llegia amb vertadera delectació i es complaïa en apreciar detalls d’estil i filigranes de l’idioma. Va ser ell qui començà a ensenyar-me el gust per la prosa. I adesiara em deixava tomets dels seus prestatges perquè el meu esperit començàs a nodrir-se amb bons menjars literaris” (Gayà 1986: 181). “A la mateixa llibreria de can Pinoi, un altre dia hi trobava un exemplar de *Les fleurs du mal* de Charles Baudelaire. No en sabia gaire pedres menudes d’aquest gran poeta francès, però en haver-lo comprat, Miquel Arbona em digué que precisament havia adquirit una autèntica joia de la poesia francesa. Arbona era un fervent admirador de Baudelaire, i amb el temps dedicaria els seus ocis a traduir la totalitat de la seva obra. Una traducció que encara no ha vist la llum pública” (Gayà 1986: 181).

I continua Gayà:

“Però Miquel Arbona em deixava altres llibres per la meva formació i per posar al dia el meu gust en flor. [...] Entre el mestratge de Guillem Colom, i les lliçons gairebé diàries de Miquel Arbona, jo anava destriant el meu camí de somnis. També escrivia prosa, narracions i històries personals. Arbona m’ensenyava a espinzellar estilísticament cada paràgraf, cada línia, cada paraula” (Gayà 1986: 181)

També parla de Miquel Arbona quan va obtenir un permís llarg del seu servei militar devers el mes de juliol de 1940:

“M’evadia de la dura realitat que em tocava viure, mitjançant el conreu de la poesia, i freqüentava ben assíduament l’amistat i el tracte amb els poetes i escriptors que he citat en els capítols anteriors. Principalment amb el pare Rafel Ginard, superior aleshores del convent de Sant Francesc, amb Miquel Ferrà i amb Guillem Colom, i també amb Miquel Arbona que havia passat a residir a Palma. Molts de vespres em veia amb ell a ca seva i hi feia vetlada llegint els poemes que havia acabat d’escriure. Ell era, doncs, qui estava més al corrent de la meva producció” (Gayà 1986: 233).

2.7. La postguerra. Impulsor del Diccionari Català Valencià Balear en moments difícils

L’any 1943 Francesc de B. Moll conta que va comprar tot el paper per a imprimir el Diccionari Català Valencià Balear i l’emmagatzemaren “concretament en el garatge de l’amic Miquel Arbona” (Moll 1975: 74).

També diu Moll que devers l’any 1946, per atendre els valencians germans Xavier i Vicent Casp i Miquel Adlert feren una sessió literària i gastronòmica al cercle mallorquí a la qual, entre d’altres hi assistí Miquel Arbona i la seva muller, Sanchis Guarner i muller, Marià i Mercè Massot, Guillem Colom, Carles Alabern, Miquel Dolç, Llorenç Moyà i Josep Forteza-Rey (Moll 1975: 87).

L’any 1948 Miquel Marquès Coll i Miquel Arbona, amics entre ells i amics també de Francesc de B. Moll tengueren converses i li proposaren de continuar la publicació del Diccionari. Moll es va decidir a conti-

nuar i va publicar un manifest “*Obras son amores: se publica el Diccionario*. Alguns amics es reuniren, entre ells Miquel Arbona, i constituïren una comissió Patrocinadora del Diccionari que tenia 8 membres quatre d’ells sollerics (Moll 1975: 95-96). També ens ho conta Guillem Massot i Capó:

“L’any 48 tengué lloc a Marratxí un acte de gran transcendència per a la cultura mallorquina i catalana en general, del qual fou protagonista Francesc de B. Moll. A una casa de la costa de Sant Marçal, propietat de Miquel Marquès, director del *Sóller*, es van cloure les gestions per reemprendre la publicació del Diccionari aturat des de la guerra civil. Els capdavanters d’aquesta felicitat inicial eren el mateix Marquès i el ja esmentat Miquel Arbona, bon escriptor i parent nostre. Per certa analogia d’aquest acte amb el que fou promotor de la venguda de la República l’any 31, fet a Sant Sebastià, jo li vaig donar el nom del Pacte de Sant Marçal, denominació que feu molta gràcia a l’amic Moll” (Massot 1991: 8).

L’any 1952 es feu a Sóller l’exposició del Diccionari presentada per Miquel Marquès al qual se li feu un homenatge i li entregaren un fascicle de 60 pàgines en edició reduïda a cent exemplars numerats que contenien entre altres coses un aplec de breus composicions en vers i en prosa entre les quals n’hi havia una de Miquel Arbona (Moll 1975: 124-126).

L’any 1953 Miquel Arbona donà a conèixer Sóller amb el fulletó “Sóller” publicat dins la Biblioteca Balear. El mateix any, segons Miquel Gayà, participà a la revista *Raixà* (Moll 1975: 302).

En aquest anys podem situar també l’anècdota que conta el seu fill Andreu que ens indica el seu realisme a l’hora d’educar els seus descendents: “*Estando de vacaciones en Sóller con mi abuela, mi padre me mandó una bicicleta, una maleta y una carta indicándome mi nuevo cometido: vender el contenido de la maleta entre los comerciantes de Sóller*” (Arbona Pizà: 2021). El seu fill ens especifica que el contingut de la maleta eren uns teixits provinents de la fàbrica de can Ponsa (Arbona Pizà: 2022).

2.8. Interès per la figura de Charles Baudelaire

No sabem datar l’inici de l’afecció d’Arbona pel poeta Charles Baudelaire però el seu fill, Andreu Jaume, ens conta que, quan tornava d’escola, el seu pare li donava un llibre de poemes de Baudelaire i li deia que en llegís un vers qualsevol. A partir d’aquell vers Arbona era capaç de recitar de memòria els innombrables versos següents i des del principi fins a aquell vers (Entrevista 19-12-2022). Es veu que la seva relació amb el poeta francès estava també relacionada íntimament amb l’esperanto.

El 1958, Arbona dona un curs d’esperanto a l’Estudi General Lul·lià i Joan Bonet li fa una entrevista que publica el *Sóller* (15-03-1958). Els cursos seguiren els anys posteriors.

El 7 de febrer de 1959 Miquel Arbona dicta una conferència sobre Baudelaire al Cercle de Belles Arts a instàncies de José Enseñat que n’hi feu fer una altra a la Majoricense Schola lul·listica. Amb motiu d’aquest esdeveniment Miquel Marquès li fa una entrevista al *Sóller* i diu que després de desaparèixer el Glossari es traslladà a Palma i la seva participació al *Sóller* fou escassa encara que no s’extingí del tot. L’amistat amb Miquel Marquès l’uneix al setmanari tant en moments fàcils com en difícils i en aquests darrers els animava com a bon solleric i els ajudava amb la seva intel·ligència cultivada. Segueix comentant que el fet de residir a Palma no disminuí la seva participació en els actes de Sóller i en totes les empreses espirituals del poble. L’estar a Palma el posà en contacte amb els cercles intel·lectuals i artístics d’allà entre els quals ocupa, diu Marquès, merescudament un lloc rellevant. Això ha fet que en moltes ocasions el cridassin per fer conferències a importants entitats per oferir als oients, a través del seu interessant estil oral, les ensenyances dels temes que més li agraden. Un d’ells és el de la figura de Baudelaire l’obra del

qual tant havia contribuït a divulgar i fer estimar als que els agrada la poesia. Va recitar poesies en francès amb l'admirable memòria, diu Marquès, que el caracteritza. Arbona en l'entrevista contesta que coneix les seves pròpies limitacions i que cada dia pot menys improvisar, recitar de memòria, llegir en veu alta i això diu que fa d'ell un mal conferenciant. Menysté la seva activitat esperantista i l'entrevistador li parla dels "*Papeles de Son Armadans*" i de l'Estudi General Lul·lià. Arbona havia parlat de la influència de Quevedo en Baudelaire a partir d'un referent comú que és el poeta llatí Aulo Persio Flaco. Arbona havia descobert aquest referent comú. També havia parlat de *Les Fleurs du mal* i havia criticat les edicions franceses i alabat la feta en esperanto per l'esperantista francès Gaston Waringhien.

Al final de l'entrevista Arbona dóna les seves opinions, positives, sobre els joves pintors sollerics Bernadí Celià i Lluís Castaldo.

Per acabar, Marquès diu que Arbona és un dialèctic delitós i erudit que sempre coneix el darrer crit en allò que exposa (*Sóller*, 7-02-1959).

Pel que fa a la referència a *Papeles de Son Armadans*, Arbona hi havia escrit en dues ocasions, una l'agost de 1957 amb l'article «*Les fleurs du mal*» y sus traductores" (XVII, 08-1957: 222) i l'altra l'abril de 1958 amb "*Baudelaire, traducido al esperanto*" (XXV, 04-1958: 111).

2.9. Membre fundador de l'OCB i altres activitats culturals. El seu fill Pere Abona Pizà figura també com a soci fundador

Miquel Arbona apareix també el setembre de l'any 1960 quan Moll reuneix alguns amics a ca seva i els proposa organitzar, en petit, una associació semblant a Omnium Cultural. El 21 de desembre de 1962 elegiren president i nomenaren els altres membres del consell de gestió entre els quals hi havia, en segon lloc, Miquel Arbona. Firmaren l'escriptura de constitució de l'Obra Cultural Balear com a societat civil (Moll 1975: 209-210).

L'any 1965, en el moment de discutir si a les misses es llegia l'epistola i l'evangeli en castellà o català seguint l'ordre de fer-ho en "*vernáculo*" "Miquel Arbona, catòlic practicant i pare d'un jesuïta, una de les assenyades observacions que feia era aquesta: "*Pensar que, desde los esquimales a los hotentotes, todos los pueblos cristianos tienen misa en su lengua vernácula, menos los paisanos del Benaventurat Ramon Llull...*" (Moll 1975: 236).

El mateix 1965 dictà una conferència que també fou publicada: *Biobibliografía de Guillem Colom Ferrà: leída en el acto de proclamación de Hijo Ilustre de Sóller, celebrado el 24 de agosto, festividad de San Bartolomé, de 1965*, Sóller, Imprenta Marqués, 1966.

Entre el 1963 i 1967 va escriure l'entrada "Sóller" al *Corpus de toponimia de Mallorca*, Tom IV p. 1592-1612. La intervenció d'Arbona segons ell mateix "supleix en molts aspectes allò que deixà de consignar" Rullan i Mir a la seva història (CS, 30). I aclareix que aquell deixa buits considerables que ell va intentar omplir. De tota manera el mateix Arbona confessa que no ha pogut dilucidar en l'obra de Rullan: "La conducció i agençament de les aigües pluvials dins la vall de Sóller, que permeté dispondre d'un solar per construir-hi la vila"(CS, 30-31).

Bon coneixedor de l'evolució del seu ofici de teixidor, a més de la conferència ja esmentada sobre l'art del teixit, hi dedicà alguns articles replegats a *Converses solleriques* com "Botigues de teixidor", "Ses tines", "Emmidonar", "Fer canons", "Canonar i ordir", "Ordre", "Berrugar i teixir", "Relíquies i trama banyada", "Ritmes" i "Se non e vero" (CS, 195-219).

L'octubre de 1964 dóna un curs d'esperanto al Lul·lià. Això ens fa pensar que en donava des que s'iniciaren els cursos el 1958. No debades era el delegat a Palma de l'associació espanyola de la “Universala Esperanto Asocio”³.

Traduí al català l'obra de Miquel Villalonga *Mis Giacomini* (1934) a partir de la segona edició de 1941 que va aparèixer en trenta-nou lliuraments en forma de fulletó al diari *Baleares*, entre el llegendari 20 de novembre de 1975 i el 7 de gener de 1976. Villalonga hi feia una caricatura de la societat mallorquina a partir d'un fet real: la commoció que causaren a Mallorca les actuacions de la funàmbula la Bella Geraldine. Finalment Documenta Balear a la col·lecció Varoic publicà, el 1999, l'obra completa: *Miss Giacomini (vuit dies de vida provincialiana)*. Traducció de Miquel Arbona.

L'any 1976 va fer donació a l'Arxiu Històric de Mallorca d'un còdex de privilegis de Mallorca, probablement procedent de l'arxiu de la cúria reial de Sóller, amb còpies de documentació des del segle XIII.⁴

El nou d'octubre de 1977 va morir a Palma.

3. Reunions a Can Massot i llibre dels poetes

Ja hem parlat de les reunions de poetes que es feien a ca els germans Massot i Planes al carrer Palau. Posteriorment es feren a la casa del solleric Guillem Colom al carrer Zavellà. A l'estiu, la llar dels germans Massot passava a la seva casa de camp Ca n'Angelí aprop de La Real. Aquestes reunions tengueren lloc entre 1941 i 1945. Segurament degut al fet que els que hi participaven eren gent d'ordre, les autoritats devien fer el desentès. Més avall veurem quins poetes hi participaven.

3.1. Origen solleric de les vetlades

Ara hem de dir que aquestes vetlades tengueren un origen remot solleric i en participà i ens ho relata el mateix Miquel Arbona al capítol “Començament solleric” de *Converses solleriques* (CS, 304-305) ho conta així:

“Devés l'any 1937 l'escriptor Miquel Gayà era un soldadet del “grupo de señales” que el cos d'Enginyeria havia destacat a Sóller; en tenir una estona de lleure venia a ca-nostra, i els vespres, llegia els seus poemes primerencs, que comentàvem. Aquella obra literària m'agradava i jo l'animava a continuar-la. Més tard va ser destinat a Formentera.”

“En Miquel Gayà va ser el primer d'una sèrie de lectors que, un vespre cada setmana, regalaven els amics presents amb una mostra de l'obra literària respectiva. Miquel Ferrà, Guillem Colom, Maria Antònia Salvà, Llorenç Riber, Miquel Batllori, Miquel Dolç —la llista sencera seria molt llarga— els aleshores juveníssims, Llorenç Moyà, Jaume Vidal Alcover...”

I continua dient que Mercè també feia versos i alguna vegada en llegia. Per la festa de la Mercè de 1945 el seu germà li regalà l'edició d'un llibre dels poemes de la poeta amb el títol de *Violetes* i un any més tard un altre titulat *Per recordança* on hi havia composicions de vint autors diferents dedicades a Mercè.

³ Sóller 24-10-64.

⁴ https://ca.wikipedia.org/wiki/Miquel_Arbona_Oliver (2-1-23)

I segueix:

“un fragment que sempre he recordat –ironia i tendresa den Miquel Ferrà– diu:

així en desconsol pregon
anàvem perduts pel món
poetes que ningú cita;
però ja tenim la pau
que el nostre cor necessita
gràcies a un bon cor que habita
en el carrer del Palau...

Un dia, aquest cercle d'amics anà a llegir “in situ” el poema “La deixa del geni grec”⁵ i el metge Guillem Massot insinuà la idea de gravar una inscripció commemorativa que es va dur a terme l'any 1947 com un dels actes commemoratius del 25è aniversari de la mort de Costa. La inscripció encara hi és, encara que poc vistosa i destacada, i diu: "Per un batec de l'ansia amb què ton cor expira darfem les centúries de calma que tenim". Des d'aquí reivindicam que la inscripció s'il·lumini com cal o que es destaqui perquè els visitants la vegin i així coneguïn i gaudeixin dels versos de Costa.

Hem de dir finalment que Andreu Arbona a l'article “Les catacumbes dels escriptors mallorquins”⁵ publicat al llibre *Fent volar l'estel* també conta l'origen d'aquestes reunions de Can Massot en termes semblants al seu germà Miquel i afegeix que eren “unes reunions clandestines que –si va a dir ver- mai no foren objecte de molèsties per part de les autoritats, ja que, ni de molt enfora, feren mai olor de conspiracions contra el *Movimiento*” (Arbona 1996: 235).

3.2. Paper d'Arbona en l'inici de les vetlades de can Massot

Per la seva part Gayà conta d'aquesta manera l'inici a les vetlades de Can Massot:

“un diumenge em convidà a dinar amb la seva família i, de pas, em cità per un vespre veure'l a casa seva, car hi anirien els seus parents Marià i Mercè Massot. Em pregà que hi dugués els meus poemes per llegir-los a uns amics que ell sabia per endavant com se n'agradarien.

Fou a les darreries de gener del 1941. Passàrem una vetlada d'embriagadores emocions. I em semblà que don Miquel se sentia satisfet d'oferir aquella sorpresa als senyors Massot, tots dos tan expressius, tan afables, i que sabien copsar profundament el sentit de la meva poesia.

Naturalment allò no podia acabar així. Abans d'un mes, pel diumenge de carnaval, dia 23 de febrer, els senyors Massot valent-se de don Miquel Arbona, em convidaren a passar un capvespre a ca seva. Havien tengut a dinar una parella de novius, els seus nebots, el metge Guillem Massot i Margalida Muntaner, i altres parents. La lectura durà gairebé tot l'horabaixa. Per un gran finestral veïem a l'enfront els magnífics jardins del palau episcopal. Al final, els germans Massot em pregaren que l'endemà a la nit hi tornàs amb els meus manuscrits, sense que jo entengués ben bé el per què. Era que desitjaven que els pares de la novia i altres amistats poguessin participar en una nova lectura. [...] Els Massots trobaren fàcils pretextos per augmentar en noves ocasions el cercle de les amistats i l'auditori. Per tant, durant unes setmanes aquelles reunions es repetiren una mitja dotzena de vegades” (Gayà 1986: 234-235).

Diu Gayà que quan sen va anar cap a Sant Joan:

5 Sòller 19-6-82

Me'n duia un llibre que don Miquel Arbona em deixà amb intenció, perquè la seva lectura tan sedant em guarís de la meva neurastènia: era *La història de San Michele* del psiquiatra suec Axel Munthe”.

I afegia:

“Mirau com, sense fer-ne comptes, els vostres recitals íntims varen esser el llevat d'unes saboroses menges de l'esperit, que ens ofereix de tant en tant aquella casa tan acollidora” (Gayà 1986: 242).

Miquel Gayà encara conta que el 20 de gener de 1942, els amics del grup Documenta de Sant Joan instauraren una festa cultural a la qual més endavant s'hi sumaria, entre d'altres, Miquel Arbona (Gayà 1986: 244).

Finalment, Miquel Gayà ens informa que l'estiu de 1942 Miquel Arbona, en carta de 27 de maig li proposava, de part dels senyors Massot cloure el curs de les vetllades en aquella casa (Gayà 1986: 247).

Quan Gayà parla de Miquel Ferrà a les seves memòries fa referència a les relacions dels amics amb Miquel Ferrà i diu que “Joan Pons i Marquès l'admirava i s'hi sentia identificat. Miquel Forteza tenia una sensibilitat semblant. Maria Antònia Salvà, tan diferent, l'adorava. Miquel Arbona el preferia” (Gayà 1986: 257).

Hem de remarcar, finalment que aquesta amistat i mestratge feu que Gayà demanàs a Miquel Arbona i Miquel Ferrà per fer de testimonis al seu casament (Gayà 1986: 258).

4. Llibre dels poetes

D'aquestes reunions de can Massot en nasqué un àlbum dedicat a Mercè Massot que ella mateixa anomenava *El llibre dels poetes*. Josep Massot ens l'explica detalladament:

“Un àlbum sense títol, en paper de fil, de 22,5 x 16,5 cm., bellament enquadrat en pergami. Aquesta relligadura — de 23,5 x 16,5 cm.— du dibuixada al davant una margaridera amb la seva flor oberta, i al darrera el bufet del carrer del Palau des d'on feien les lectures poètiques, amb un llibre i una llumanera, tot requadrat per una orla historiada”.

Segons el mateix Massot el primer full és en blanc però el segon hi ha un dibuix fet, “per Jeroni Juan Tous, fotògraf i artista” amic dels germans Massot “i assidu a les seves lectures, que devia tenir cura de la preparació de tot el conjunt” i continua Massot “amb una idealització del panorama que es veu des de la finestra del menjador del carrer del Palau: la cisterna de “cal Bisbe” i el campanar gòtic de Santa Clara, envoltat de palmeres i xiprers, amb els núvols i la lluna al fons. A sota d'aquest dibuix, unes elegants lletres majúscules diuen simplement “A Mercè Massot”. El full 3r du el lema que devia plaure especialment a la meua tia i que era ben adequat als moments de sequera i angoixa que passava la cultura catalana aleshores (podem veure-hi potser la mà amagada de Miquel Ferrà, mentor de les vetllades de Can Massot?:

Encara dins la pols d'aquelles cordes
Notes dormien de dolçura pàtria. M. Costa, “L'Harpa” [sic]”.

Seguidament venen els fulls amb els poemes de Maria Antònia Salvà, Miquel Gayà, Miquel Ferrà, Guillem Colom, Bartomeu Guasp, Rafel Ginard, Clementina Arderiu, Carles Riba, “El full 8 conté excepcionalment un text en prosa de Miquel Arbona Oliver, un lletraferit sollerí una mica parent de Marià i Mercè Massot que hi va incloure una pàgina sobre el *Sol d'engana pastors*, “la llum crepuscular que encén les muntanyes molts de capvespres de l'any” a Sóller (datada el 9 de març de 1942)”. També hi ha col·laboracions de Concepció Umbert, Llorenç Riber, Maria Josefa Penya, M. Peña, Miquel Dolç i altres.

5. Sol d'engana pastors

I aquí teniu el text complet que hi estampà Miquel Arbona aquell 9 de març de 1942 i que ha motivat aquest treball:

“Sol d'engana-pastors” és a Sóller, la llum crepuscular que encén les muntanyes molts de capvespres de l'any. Diu la gent que si un pastorell s'adorm encantat pel belar monòton i el picaroleig de la guarda que pastura, en obrir els ulls es pensa que hi ha el sol alt i confia en les hores de claror que resten; però el de-sengany vé totduna amb la fosca negra, que no li deixa fer l'aplec d'ovelles i anyells.

¡Què de vegades, quan jo era nin, corria a recollir-me en veure el “sol d'engana pastors” no fos cosa que la nit m'aglapís per fora-vila i me les hagués d'haver amb un eixam de bruixes i dimonis boiets!

Això era fa molts anys... Ara, quan puc, m'extasí bella estona davant les meravelles de color i de llum que en trasmudança contínua es produeixen a la nostra “Serra” des que el sol comença a pondre's fins que el d'engana pastors s'apaga totalment.

De primer, la muntanya presenta vius contrastos de color entre els seus espadats, rojencs [sic] ença i enllà, escalonant-se fins la carena, i els comellars ombrívols on el verd s'enfosqueix des del matís cendrós de les oliveres al més negrenc de l'alzinar.

Insensiblement els colors s'alteren i el contrast esdevé harmonia: El roquissar és com una caliuera grandiosa que s'anà apagant molt poc a poc, passant lentament de l'or i el rosa al taronja i al púrpura.

Dirieu que aquella muntanya encesa fa claror...

Amb transició molt lenta, el color púrpura es torna un gris moradenc que s'entreté encara una estona pels cim de S'Arrom i del cornador, i mentrestant el Recó d'En Vives, Sa Coma i el pujol de Ses Tres Creus s'apaguen de tot i els cobreix un vel lleuger de cendra”.

Mentre realitzàvem aquest treball hem trobat dues cites que parlaven del sol d'engana pastors. Una de Guillem Colom al principi d'un poema dedicat al P. Ginard datat a Palma el 10-XI-60 i aparegut a *Bellpuig* n° 12:

Segador meravellós,
que heu lligat garba tan plena,
tot afrontant la serena
i *el sol d'engana-pastors*.

Una altra al poema “Paisatge” del llibre *Jerusalem* de Josep Maria Llompart:

No evitaràs la nit. *El sol d'enganya-pastors* ha encès les roses de l'adéu en els penyalars i avança, subtil, insidiós, cap al confí del mar...

6. Conclusions

1. En primer lloc crec que hem aconseguit mostrar un text que romanía ocult en un únic lloc.
2. Per altre part hem donat a conèixer allò que és el *Llibre dels poetes* en unes declaracions d'algunes de les persones que participaren en el seu naixement i la seva confecció.

3. Hem fet patent també el marc en el qual naixé aquest *Llibre dels poetes*, en les difícils circumstàncies que travessava la cultura catalana en els moments posteriors a la guerra: Les vetlades de Can Massot contades per dos dels seus protagonistes iniciadors.
4. També hem donat a conèixer un personatge solleric poc conegut i valorat. Un homenot tant des del punt de vista literari com des del científic, activista i home d'iniciativa.
5. Pensam que ho hem fet de manera comprensible i més des de l'anècdota que des de les fredes dades que es poden trobar a qualsevol enciclopèdia contribuint així a mostrar el caire més humà del personatge.
6. Malgrat el punt anterior creiem haver captat encara poc allò que va ser realment Miquel Arbona. Amb aquest estudi ens hem adonat que Arbona és molt més que tot això. No hem analitzat a fons els seus "Glossaris" i "Tertúlies" i donen molt de si en diferents aspectes: Filosofia, crítica literària, tradicions, costums, antropologia...
7. Hem descobert que Arbona, a més de la seva formació acadèmica científica, en té una d'humanista autodidacta, de la tradició mallorquina i dels seus personatges i estudiosos Ramon Llull, Mn. Alcover, Costa i Llobera...
8. Valdria la pena que aquest personatge fos més conegut i que algun estudiós es dedicàs a acostar-s'hi de manera més profunda per donar-nos encara sorpreses i mostrar la seva vertadera dimensió.
9. Arbona fou un home de grans inquietuds i conviccions.
10. Malgrat que es vegés obligat a escriure les seves tertúlies en castellà sempre seguit se li escapava el mallorquí i l'escrivia en la mida que li permetia la censura i quan pogué escrigué *Converses solleriques* tot en català.
11. Finalment valorar una de les més visibles contribucions del personatge a la coneixença d'un moment de Sóller que ja ha desaparegut i que no coneixeríem sense el seu testimoni.

7. Bibliografia

ALCOVER SUREDA, Antoni Maria. "Llista de col·laboradors del Diccionari per orde cronològic" *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana I (1902-1903)* n° 52. © Maria-Pilar Perea per l'edició, 2011 p. 13

ARBONA OLIVER Andreu. *Fent volar l'estel*, Sóller, 1996.

ARBONA OLIVER, Miquel. *Teixits d'art. Breu estudi històric de l'art aplicat an el teixit*, Sóller, 1923

ARBONA OLIVER, Miquel. "Sóller" dins Mascaró Pasarius, J. *Corpus de toponímia de Mallorca*, Tom VI, p. 1592-1612, Palma, 1986.

ARBONA OLIVER, Miquel. *Biobibliografia de Guillem Colom Ferrà: leída en el acto de proclamación de Hijo Ilustre de Sóller, celebrado el 24 de agosto, festividad de San Bartolomé, de 1965*, Sóller, 1966.

ARBONA OLIVER, Miquel. *Converses solleriques*, Ciutat de Mallorca, 1977.

ARBONA PIZÀ, Andreu. "Andreu Arbona" dins ASIMA *Empresarios con Valor II. 26 experiencias per-*

sonales de los empresarios de Son Castelló y Can Valero, Palma, 2021. Ho trobareu a: <https://www.economiademallorca.com/articulo/empresas/andreu-arbona-mallorca-como-cualquier-parte-del-mundo-ha-de-aspirar-a-tener-alguna-industria/20220109193721042182.html> (2-1-23).

ARBONA PIZÀ, Andreu. Entrevista realitzada per Francesc Lladó el 12-01-2022.

GAYÀ SITJAR, Miquel. *Històries i memòries*, Ciutat de Mallorca, 1986.

JAUME CAMPANER, Miquel. “La delegació mallorquina de l’Associació Protectora de l’Ensenyança Catalana” dins *Actes del IV Congrés de la Societat Arqueològica Lul·liana (1996)*. *El nostre patrimoni cultural: el català patrimoni de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1997. p. 117-128.

LLADÓ I ROTGER, Francesc. “La Joventut mallorquinista de Sóller (1921-1923)” dins XV Jornades d’Estudis Locals de Sóller i Fornalut, Sóller, 2021.

MASSOT I CAPÓ, Guillem. “La meva relació amb en Francesc de Borja Moll” *Portula*, 102, (març 1991) pag. 8.

MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca*. Montserrat, 1996.

MARGAIS, Xavier. *El moviment esperantista a Mallorca*, Mallorca, 2002.

MOLL, Francesc de B.. *Els altres quaranta anys*, Mallorca 1975.

PÉREZ PASTOR, Plàcid. *La cooperativa agrícola Sant Bartomeu*, Sóller, 1995.

QUETGLAS CIFRE, Antoni i PÉREZ PASTOR, Plàcid. *La producció de teixits a Sóller. De la manufactura a la indústria mecànica (S. XIV-XX)*, Palma, 2014.

QUETGLAS Cifre, Antoni. Canvi i permanència en un municipi de Mallorca: la segona república, la guerra civil i els primers anys de la postguerra a Sóller (1931-1945). Memòria de tercer cicle.

QUETGLAS Cifre, Antoni. ”4.5.15. Sociedad Pro-Patria” *El Moviment Associatiu a la vall de Sóller (1868-1983)*. Obra inèdita.

8. Agraïments

Volem agrair als nets de Miquel Arbona Oliver i al seu fill Andreu Jaume Arbona Pizà la informació que ens han facilitat sobre el seu padrí i pare. Especialment a Miquel Arbona Castañer que ens va proporcionar una entrevista amb el seu pare. També a Miquel Arbona Femenia per posar-nos en contacte amb ells.

També agrair a l’Ajuntament de Sóller i al seu arxiver Antoni Quetglas la consulta de les cartes.

Finalment, agrair a Gabriel Massot i Muntaner la consulta del Llibre dels poetes sense el qual no hagués estat possible aquest treball.

Les cases de Biniaraix –propietaris i habitants–: carrer de Sant Guillem

Pere Frontera Alemany

Resum: Darrerament he complementat la meua dedicació a la genealogia amb l'estudi de Biniaraix: els seus carrers; les cases; els seus propietaris i qui les habitaven, per procedir d'aquest bell lloc bona part dels antecessors de ma família (Frontera, Arbona, Colom), i voler situar-los correctament a les seves cases, basant-me en els cadastres i padrons de l'Arxiu Municipal de Sóller. Com a mostra d'aquest treball, presento aquesta comunicació en la que, d'acord amb les normes d'espai d'aquestes jornades, sols hi detallo les cases del costat esquerre del carrer de Sant Guillem.

Antecedents del carrer

L'actual carrer de Sant Guillem del lloc de Biniaraix, fou així anomenat per acord de l'Ajuntament de Sóller de 9-3-1862, en aprovar les denominacions de carrers i places que havia presentat la comissió creada dos anys abans seguint ordres de Madrid per aclarir i donar nom als carrers i places de Sóller i número a cada casa.

Abans era anomenat carrer del mig i tota la part esquerra del carrer ja la trobam construïda al plànol de Jeroni de Berard de l'any 1791. Segons els llibres de cadastres i amillaraments de l'Arxiu Municipal de Sóller i els de capbreuacions de l'Arxiu del Regne de Mallorca l'any 1578 aquest carrer estava ja habitat.

Detall de les cases

La primera casa «can Porret» ja consta propietat dels Mayol «porret» al cadastre de 1578. Al cadastre de 1756 passa de Bartomeu Mayol «porret» al seu net Francesc Trias «freixa» que pren el malnom «porret» del seu padrí. L'any 1906 lloquen la casa a l'Ajuntament per servir d'escola fins que l'any 1952 el seu propietari dona l'edifici com a escola. Tancada l'escola fou deixada a l'Associació de Veïnats de Biniaraix com a local social.

La segona i tercera casa «can ribera» l'any 1578 era una sola casa propietat d'Antoni Pisà. El matrimoni de la seva filla Francina Pisà amb Bartomeu Frontera de l'alqueria del Comte l'any 1605 propicià que

passàs a la propietat dels Frontera, fins que l'any 1756 consta a nom del Doctor Josep Borràs, prevere de Palma. Després la casa fou la posada d'aquesta família que també era propietària de Can Ribera. Als anys seixanta la casa es va dividir en dues, passant una a ser propietat del Bisbat de Mallorca com a vicaria de Biniaraix i l'altre de l'amo de la finca de Can Ribera.

La quarta casa «ca s'àngel» consta propietat dels Llabrés «bessó» ja al cadastre de 1578 i dels seus descendents fins avui. La darrera propietària amb el llinatge Llabrés: Margalida Bernat Llabrés, muller del mestre d'obres Antoni Colom Casanovas «garau», compra la casa del veïnat de Joana Maria Frau Rullan, anomenada «can parís» per estar llogada a la família París, afegint-la a la seva. La mateixa Margalida Bernat Llabrés, impedida per malaltia, va cedir un bocí de la casa a les monges del veïnat per fer una capella i poder oir missa des de casa seva per una finestra que li obriren. Al deixar el convent les monges tornaren la sala-capella a ca s'àngel.

La cinquena casa, «can parís» així coneguda per haver-hi viscut com a llogaters la família París de llinatge, fou comprada al voltants de l'any 1940 als descendents de la família Joy per Margalida Bernat Llabrés qui la va afegir a la seva casa veïnada.

La sisena casa era coneguda com a can Joy i després com «ca ses monges». Aquesta casa junt amb les dues veïnades pensam que l'any 1578 era una sola casa propietat de Joan Colom «gioy». A 1662 ja consta com a propietari Pere Joy. El malnom s'ha convertit en llinatge. A 1906 és propietat de l'ajuntament i destinada a escola de nines. L'any 1921 les Germanes de la Caritat ocuparen la casa com a convent fent-se càrrec de l'escola de nines, L'any 1971 es tancà l'escola i l'any següent el convent. L'ajuntament va vendre la casa a un particular.

La setena casa «can cama» pensam resulta de la divisió per herència de la casa pairal dels Colom «joy». Al cadastre de 1662 ja la trobam a nom de Pere Joy i dels seus descendents Joy ha estat fins als anys setanta per venda.

La vuitena casa «ca na Maria d'en reia» al cadastre de 1578 la trobam propietat de Bartomeu Colom «butana», dit «pussa» junt amb la casa de la dreta. Per herència passa als Reynes i després a Maria Coll Noguera, muller de Cristòfol Castanyer de ca na reia. Mirant els plànols de la casa es lògic pensar que en un principi estava integrada amb la casa anterior formant una sola casa, però no hem trobat dades de la seva divisió.

La novena casa «ca na sita» a l'any 1578 formava part de la casa de la dreta de Bartomeu Colom «butana» dividida per herència al segle denou. A 1818 ja consta propietat d'Elisabet Colom «sita» fins que l'any 1906 la compra Catalina Ensenyat que vivia a la casa veïnada però amb el portal al carrer de Salvador, passant després a la família Llabrés, residents a França que sols l'habitaven junt amb la del carrer Salvador en temps de vacances.

Identificació de les cases segons els padrons.

Costat esquerre del carrer de Sant Guillem de Biniaraix.

Les cases del costat esquerre del carrer de Sant Guillem des de l'any 1826 fins a 1853 formaren part de la illeta 26. A partir de 1856 quedaren dins la illeta 40. Actualment, formen part de la illeta 74266. Els números de les cases de les illetes anaven canviant segons les que hi havia en aquell moment. Si es construïa una nova casa al carrer o si per herència una casa es dividia en dues o si s'ajuntaven dues cases per compra, canviaven el número a totes.

Casa	Nom de la casa	Any, número de la illeta i de la casa				
		1826	1853	1856	1900	1985
1a	Can porret	26 n. 14	26 n. 14	40 n. 8	40 n. 8 Sant Guillem n. 1	74266 n. 2 Sant Guillem n. 1
2a i 3a	Can Ribera	26 n. 15	26 n. 15	40 n. 7	40 n. 7 Sant Guillem n. 3	74266 n. 3 Sant Guillem n. 3 74266 n.4 Sant Guillem n. 5
4a	Ca s'Àngel	26 n. 16	26 n. 16	40 n. 6	40 n. 6 Sant Guillem n. 5	74266 n.5 Sant Guillem n. 7
5a	Can Joy Can París	26 n. 17	26 n. 17	40 n. 5	40 n. 5 - Sant Guillem n. 7	
6a	Ca ses monges	26 n. 18	26 n. 18	40 n. 4	40 n.4 Sant Guillem n. 9	74266 n.6 Sant Guillem n. 9
7a	Can Cama	26 n. 19	26 n. 19	40 n. 3	40 n.3 Sant Guillem n.11	74266 n.18 Sant Guillem n. 11
8a	Ca na reia Can Emili	26 n. 20	26 n. 20	40 n. 2	40 n.2 Sant Guillem n. 13	74266 n.17 Sant Guillem n. 13
9a	Ca na sita Can Llabrés	26 n. 21	26 n. 21	40 n. 1	40 n.1 Sant Guillem n. 15	74266 n.16 Sant Guillem n. 15

Quadres detallats de les cases

Als quadres de cada casa hi trobareu les següents dades:

Identificació i situació de la casa:

En aquest quadre hi consten les dades cadastrals actuals, la situació de la casa segons les dades dels cadastres i padrons i la identificació de la casa amb plànol i fotografia del cadastre de 1985.

Propietaris segons els cadastres i amillaments:

Hi consten els propietaris de la casa segons els cadastres i amillaraments de l'Arxiu Municipal de Sóller.

Fulls declaratius del cadastre:

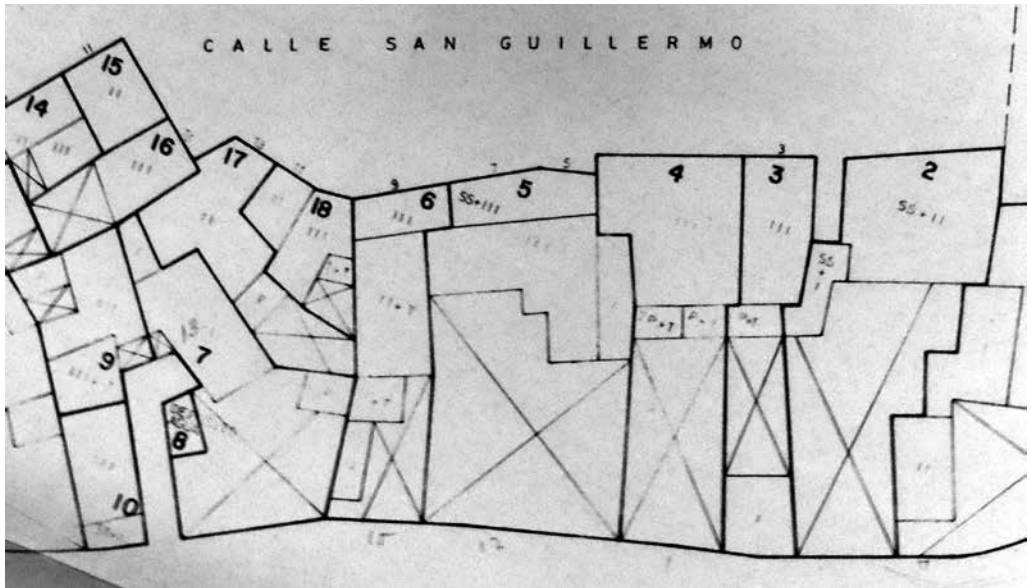
A l'Arxiu Municipal de Sóller es conserven els fulls declaratius de cada propietari, fets els anys 1880 i 1906 en les que fa constar les seves propietats urbanes amb les dades de la propietat: lloc, carrer, nom, superfície i lindars. Són dades prou importants per incloure en aquest treball.

Habitants de la casa segons els padrons:

Dels padrons de l'Arxiu municipal de Sóller i, començant des del primer ja l'any 1826 en el que trobam identificat el lloc on vivien, hem fet constar els habitants de cada casa del carrer.

- Arxius consultats:**
- A.M.S. - Arxiu Municipal de Sóller.
 - A.I.S. - Arxiu Interparroquial de Sóller.
 - Arxiu Joan Frontera Alemany.
 - Arxiu Joan Francesc Rullan Vallcaneras.

- Agraïments:**
- Josep Antoni Morell González.
 - Antoni Quetglas Cifre.
 - Joan Frontera Alemany.
 - Catalina Frontera Lladó.
 - Josep Lluís Sunyer Ribes

Retall del plànol del cadastre de Sóller de 1885. Costat esquerra del carrer de Sant Guillem.

La primera casa

1. Dades de la casa

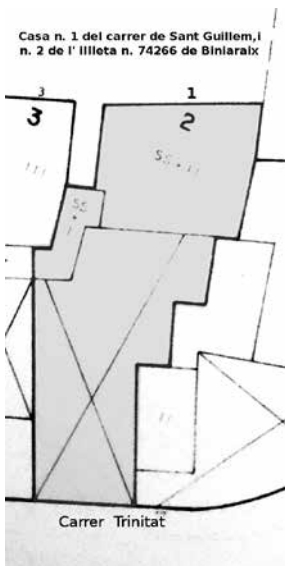
1.1. Sant Guillem, 01 – Can porret

1.2. Parcel·la cadastre 1985: 7426602

1.3. Situació de la casa

Any	Carrer	Casa	Illeta	Casa
1826	Del mig		26	14
1853			26	14
1856			40	08
1809	Sant Guillem	01	40	08
1985	Sant Guillem	01	74266	02

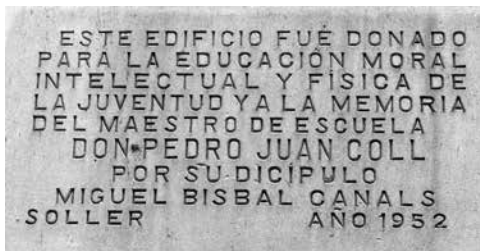
1.4. Plànols de la casa – any 1985

1.5. Foto de la casa – any 1985

1.6. Antecedents de la casa

Aquesta casa era Can Porret i tenia una tafona. L'any 1906 el seu propietari Francesc Trias Bernat «porret» la tenia llogada a l'Ajuntament per escola. Fou donada a l'Ajuntament de Sóller com escola per Miquel Bisbal Canals l'any 1952. Tancada l'escola fou deixada a l'Associació de Veïnats de Binieraix com a local social.

2. Propietaris segons els cadastres i amillaraments

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa
1578	3385	193	Bartomeu Mayol	Cases del lloc de Biniaraix 400 lliures
1604	3388	104	Guillem Mayol de Bartomeu , dit “negre”	Cases i eixida 500 lliures
1626	3389	110	Bartomeu Mayol de Guillem	Cases 400 lliures
1646	3391	132	Bartomeu Mayol – Ara Miquel, son fill	Cases i tafona 300 lliures
1662	3392	150	Miquel Mayol de Bartomeu	Cases, tafona i eixida 470 lliures,
1702	3397	186	Miquel Mayol de Bartomeu	Cases, tafona i eixida 500 lliures,
1756	3401	221	Bartomeu Mayol “porret” Ara Francesc Trias, son net	Cases, tafona i eixida 300 lliures
1796	3403	344	Francesc Trias “freixa i porret”	Cases tafona i eixida 300 lliures
1818	3405	319v	Francesc Trias “freixa”	Cases i tafona en poblat 333 lliures
1838	3407	606	Francesc Trias “porret”, marit d'Antonia Bernat	Cases, tafona i eixida 300 lliures
1846	3408	213	Senyora Antonia Bernat vídua	Cases a Biniaraix i tafona junt les cases
1858	3477	28 v	Antonia Bernat vídua de Francesc Trias “porret	Illeta 40 n.8 - Casa n° 1237
1900	3901	25 v	Francesc Trias Bernat	Illeta 40 n. 8 - Casa n° 1344
1924	3868	54	Maria Arbona Bisbal	Sant Guillem n° 1 Casa n° 1429 Viu al carrer Isabel II de Sóller
1930	3868	54	Maria Arbona Bisbal	Sant Guillem n° 1 Casa n° 1439 Viu al carrer Isabel II de Sóller
1947			«Escuela Fundación Benéfico-docente Miguel Bisbal Canals»	
1985			Ajuntament de Sóller	3 altures – 405 m2

3. Propietaris i detalls de la casa segons fulls declaratius pel cadastre

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa	Llindars de la casa
1906	3902-11		Francesc Trias Bernat “porret”	Illeta 40 - carrer Sant Guillem n. 1 Planta baixa, pis i porxos - 120 m2 Per herència - Casa llogada al municipi per escola	Dreta: Francisca Borrás Esquerra: Josefa Borrás Fons. Corral de la mateixa casa

4. Habitants de la casa segons els padrons

Any	Signatura A.M-S.	Adreça	Habitants	Any i lloc de naixement	Estat civil	Ocupació	Residència
1826	2773	Illeta 26 n. 14	Francesc Trias Antònia Bernat Francesc Trias Bernat Catalina M ^a Trias Bernat Antònia M ^a Trias Bernat Maria Trias Bernat	1779 1786 1804 1814 1818 1823	Sóller Sóller Sóller Sóller Sóller Sóller	Casat casada fadrí fadrina fadrina fadrina	Hisendat Hisendat Sóller Sóller Sóller Sóller
1853	2783	Illeta 26 n. 14	Antònia Bernat Francesc Trias Catalina Maria Bernat Francesc Trias Antònia Maria Trias Maria Trias	1783 1804 1811 1852 1821 1826			
1856	2784	Illeta 40 n. 08	Antònia Bernat Francesc Trias Catalina Maria Bernat Francesc Trias Bernat Antònia Maria Trias Bernat Maria Trias Bernat	1783 1804 1811 1852 1821 1826			
1865	2795	Illeta 40 n. 8	Catalina Maria Bernat Francisco Trias Bernat Antonia Maria Trias Bernat	1811 1851 1821	Sóller Sóller Sóller	Vídua casat casat fadrina	Sóller Sóller Sóller
1889	2823	Illeta 40 n. 8 S.Guillem, 1	Catalina Maria Bernat Francesc Trias Bernat Maria Ant ^a Arbona Bisbal	1811 1851 1860	Sóller Sóller Fornalutx	Vídua casat casada casada	Propietària agricultor sense sense
1900	2862	Illeta 40 n. 8 S.Guillem, 1	Antoni Ferrer Canals Catalina Vanrell Cabanells Maria Ferrer Vanrell Catalina Ferrer Vanrell	1866 1869 1896 1898	Alcúdia Alcúdia Alcúdia Alcúdia	Casat casada casada fadrina fadrina fadrina	Professor sense sense sense sense sense
1913	2894	Illeta 40 n. 8 S.Guillem, 1	Casa buida - Escola				
1915	2899-01	Illeta 40 n. 7 S. Guillem, 1	Casa buida - Escola				
1941	2957	S. Guillem, 1	Casa buida - Escola				
1965	2982	S. Guillem, 1	Local Ajuntament				

La segona i tercera casa

1. Dades de la casa

1.1. Sant Guillem, 3 i 5 Can Ribera

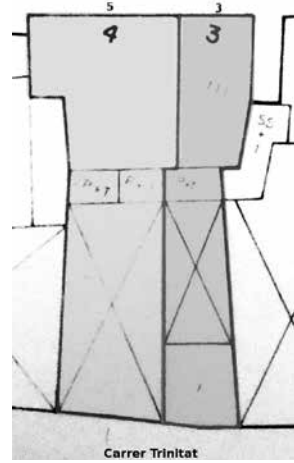
1.2. Parcel·la cadastre 1985: 7426604

1.3. Situació de la casa

Any	Carrer	Casa	Illeta	Casa
1826	Del mig		26	15
1853			26	15
1856			40	07
1900	Sant Guillem	03	40	07
1985	Sant Guillem	03	74266	03
1985	Sant Guillem	05	74266	04

1.4. Plànols de la casa - any 1985

Cases n. 3 i 5 del carrer de Sant Guillem i n. 3 i 4 de l'illeta n. 74266 de Binlaratx

1.5. Fotos de les cases - any 1985

Sant Guillem n. 3 - Sa Vicaria

Sant Guillem n. 5 - Can Ribera

1.6. Antecedents de la casa

Aquesta casa la trobam al cadastre de 1578 propietat d'Antoni Pisà. El matrimoni de la seva filla Francina Pisà amb Bartomeu Frontera de l'Alqueria del Comte l'any 1605, propicià que passàs a la propietat dels Frontera, fins que l'any 1756 consta a nom del Doctor Josep Borràs prevere de Palma. Després la casa fou la posada d'aquesta família que també era propietària de Can Ribera. Als anys seixanta la casa es va dividir en dues, passant una a ser propietat del Bisbat de Mallorca com a vicaria de Biniaraix i l'altre de l'amo de la finca de Can Ribera

2. Propietaris segons els cadastres i amillaments

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa
1578	3385	59	Antoni Pisà	Cases i corral 325 lliures
1604	3388	103	Francina Pisana vídua de Toni qm.	Cases i eixida 300 lliures
1626	3389	109	Bartomeu Frontera (marit Francina Pisà) Ara Joan Frontera de Bartomeu	Cases i eixida 300 lliures
1662	3392	151	Joan Frontera de Bartomeu	Casa tafona i eixida 425 lliures
1756	3401	220	Doctor Josep Borràs - Prevere	Casa i tafona a Biniaraix de compte de Joan Frontera - 200 lliures
1796	3403	345	Miquel Borràs	Casa i tafona - 175 lliures
1838	3407	607	Bartomeu Borràs «gotleu»	Cases i tafona 175 lliures
1818	3405	320 v	Miquel Borràs “gotleu”	Casa corral i tafona en poblat - 500 lliures
1846	3408	214	Don Bartomeu Borràs	Cases eixida i tafona junta dites cases
1858	3477	28 v	Bartomeu Borràs Guillem de Palma	Illeta 40 n.7 - Casa n. 1236
1876	3858-59	213	Maria Francisca Borràs Mas	i-40 n.7 - Sant Guillem n. 3
1900	3901	25v	Maria Francisca Borràs de Palma	Casa n. 1343
1906	3902-11	12	Maria Francisca Borràs Mas , vídua de Zayas	Sant Guillem n.3
1924	3868	54	Bartomeu Zayas Borràs	Carrer Sant Guillem n.3 - Casa n. 1441
1930	3868	54	Pilar Bobadilla de Zayas	No viu a la casa
1958	3884	46	Pilar Bobadilla de Zayas	No viu a la casa
Aquesta casa es divideix en dues. La n. 3 passa al bisbat com a vicaria de la parròquia de Biniaraix i la n. 5 passa a la propietat de Miguel Company Company qui era l'amo de la finca de Can Ribera de la família Borràs-Zayas.				
1985	7426603	N. 3	Bisbat de Mallorca	3 altures - 226 m2 . - Sa Vicaria
1985	7426304	N. 5	Miguel Company Company	

3. Propietaris segons les capbreuacions

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa	Llindars de la casa
4-12-1639	A.R.M. ECR.1059	48 r	L' Honor Joan Frontera, fill de Bartomeu de Biniaraix	Cases en el lloc de Biniaraix en alou del rei a mercè de lluïsmè. Les té per donació que li feu sa besàvia Francina Pisana que fou hereva d'Antoni Pisà, son marit.	Dues parts amb dues vies públiques (el carrer del mig i el d'avall). Cases i hort de Pere Pisà ara de Gabriel Magraner i cases de Bartomeu Mayol

4. Propietaris i detalls de la casa segons fulls declaratius pel cadastre

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa	Llindars de la casa
1880	3858-59	297	Maria Francisca Borràs Mas	Illeta 40 n. 7 - Carrer Sant Guillem n.3 Casa amb corralet i tafona - Planta baixa pis i porxos- 185 m2	D Carrer Sant Guillem E: Casa de Francesc Trias F. Casa de Catalina Llabrés Pons i casa de Sebastià Ripoll
1906	3902-11	12	Maria Francisca Borràs Mas vídua de Zayas	Illeta 40 - Carrer Sant Guillem, 3 Planta baixa pis i porxos- 100 m2 Rebuda per herència. Casa llogada a Joan Seguí Bernat	D Carrer Sant Guillem E: Casa de Francesc Trias t F. Corral de la mateixa casa

Pels llindars que fan constar al carrer de Sant Guillem, com a la dreta de la casa, pensam que el portal major sempre va estar a la petita placeta que separa les actuals cases n. 1 i 3. on podem veure les restes del llindar de l'antic portal.

5. Habitants de la casa segons els padrons

Any	Signatura A.M.S.	Adreça	Habitants	Any i lloc de naixement	Estat civil	Ocupació	Residència
1826	2773	Illeta 26 n. 15	Casa buida				
1853	2783	Illeta 26 n. 15	Posada Antoni Borràs				
1856	2784	Illeta 40 n. 7	Posada de Can Ribera				
1871	2806	Illeta 40 n. 7	Posada Can Ribera				
1900	2862	Illeta 40 n. 7 Sant Guillem, 3	Casa buida				
1915	1899-01	Illeta 40 n. 7 Sant Guillem, 3	Joan Vicens Rubí Margalida Jaume Balaguer Miquel Vicens Jaume Simó Vicens Jaume Catalina Vicens Jaume	1861 Palma 1870 Palma 1896 Palma 1898 Palma 1904 Palma	Casat casada fadrí fadrí fadrina	Mestre sense dependent dependent sense	Sóller França França Sóller
1916	2902	Illeta 40 n. 7 Sant Guillem, 3	Miquel Salva Bolívar	1896 Palma	Fadrí	Mestre	Sóller
1941	2957	Illeta 40 n. 7 Sant Guillem, 3	Pere Terrasa Cañellas Catalina Riutort Villalonga	1909 Alcúdia 1915 Maó	Casat casada	Mestre	Sóller Sóller

Aquesta casa es divideix en dues. La n. 3 passa al Bisbat com a vicaria de la parròquia de Biniaraix i la n. 5 passa a la propietat de Miguel Company Company qui era l'amo de la finca de Can Ribera de la família Borràs-Zayas.

1965	2982	Sant Guillem, 3	Rafel Serra Serra	1931 Sa Pobla		Vicari	Sóller
1965	2982	Sant Guillem, 5	Benet Vicens Mayol Margalida Company Maria M. Vicens Company	1936 Fornalutx 1940 Sóller 1963 Sóller	Casat casada fadrina	Agrícola	Sóller Sóller Sóller

La quarta casa

1. Dades de la casa

1. Sant Guillem, 7 - Ca s'Àngel

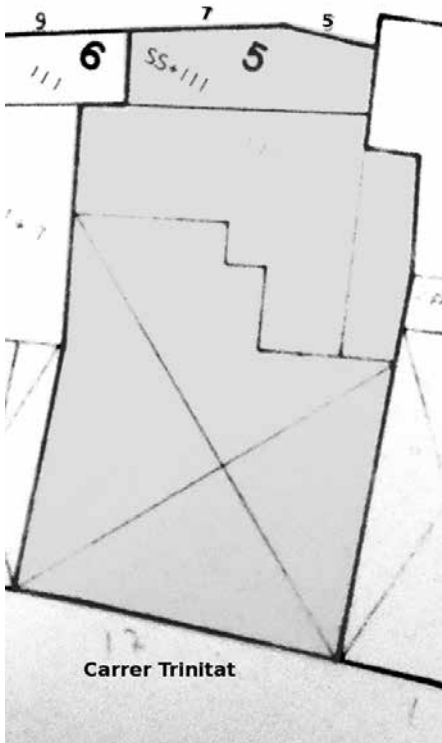
1.2. Parcel·la cadastre 1985: 78426605

1.3. Situació de la casa

Any	Carrer	Casa	Illeta	Casa
1826	Del mig		26	16
1853			26	16
1856			40	06
1900	Sant Guillem	05	40	06
1985	Sant Guillem	07	74266	05

1.4. Plànols de la casa - any 1985

Cases n. 5 i 7 del carrer de Sant Guillem
i n. 5 de l'illeta 74266 de Biniaraix

1.5. Foto de la casa - any 1985

1. 6. Antecedents de la casa

Aquesta casa, avui n. 7 del carrer, abans de 1941 era la n. 5, ja que la casa d'abans Can Ribera era una sola casa i al dividir-se en dues varen córrer els números de les cases. Per les mateixes dates la casa n. 7 fou venuda als veïnats de Ca S'àngel que l'afegiren a la seva.

2. Propietaris segons els cadastres i amillaraments

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa
1578	3385	197	Miquel Llabrés	Cases del lloc de Biniaraix 125 lliures
1604	3388	107	Bartomeu Llabrés de Miquel	Cases 75 lliures
1626	3389	112	Miquel Llabrés	Cases 250 lliures
1662	3392	148	Josep Llabrés	Cases i corralet 75 lliures
1702	3397	183	Hereus de Josep Llabrés	Cases i eixida 75 lliures
1756	3401	224	Francesc Llabrés - picapedrer	Cases i eixida 75 lliures
1796	3403	350	Joan Llabrés "bessó" picapedrer 1804. Ara Joana Maria Magraner, sa nora	Cases a Biniaraix que foren de Francesc Llabrés "bessó" 85 lliures
1818	3405	322v	Joan Llabrés "bessó" i germà	Cases a Biniaraix - 133 lliures
1838	3407	612	Antoni Llabrés "bassó"	Cases i eixida - 85 lliures
1858	3477	28 v	Antònia Pons, vídua d'Antoni Llabrés "bessó"	Illeta 40 n. 6 - Casa n. 1235
1906	3902	13	Catalina Llabrés Pons	Casa n. 1342
1924	3868	54	Margalida Bernat Llabrés	Carrer Sant Guillem n. 5 - Casa n. 1494
1958	3884	47	Margalida Bernat Llabrés	Sant Guillem 5 Casa n. 1413
1985			Miquel Colom Bernat	3 altures - 350 m2

3. Propietaris i detalls de la casa segons fulls declaratius pel cadastre

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa	Llindars de la casa
1880	3858-59	888	Catalina Llabrés Pons veïna de Fornalutx	Illeta 40 n. 6 - Sant Guillem n. 5 Dues plantes 127 m2 Una casa i corralet	D Casa Hereus Joan Frau E: Casa de Borràs F. Carrer d'abaix
1906	3902-11	13	Catalina Llabrés Pons	Illeta 40 - Sant Guillem n. 5 a Planta baixa, pis i porxos -40 m2 . Rebuda per herència-	D Casa del Marqués de Zayas E: Casa de Joana Maria Frau F. Corral de la mateixa casa

4. Habitants de la casa segons els padrons

Any	Signatura A.M.S.	Adreça	Habitants	Any i lloc de naixement		Estat civil	Ocupació	Residència
1826	2773	Illeta 26 n. 16	Antoni Llabrés Antònia Pons	1796 1798	Sóller Sóller	Casat casada	Agricultor sense	Sóller Sóller
1842	2776	Illeta 26 n. 16	Antoni Llabrés Antònia Pons Maria Llabrés Pons Rosa Llabrés Pons Antònia Llabrés Pons Catalina Llabrés Pons	1801 1807 1831 1835 1838 1841				
1853	2783	Illeta 26 n. 16	Casa buida					
1856	2784	Illeta 40 n. 6	Damià Crespí Bernat Paula Enseñat Reynés Pere Antoni Crespí Enseñat	1822 1832 1855	Sóller Sóller Sóller	Casat casada fadrí	Jornaler sense sense	Sóller Sóller Sóller
1871	2806	Illeta 40 n. 6	Casa buida					
1900	2862	Illeta 40 n. 6 S. Guillem, 5	Catalina Llabrés Pons Lluc Bernat Llabrés Maria Magraner Deyà Catalina Bernat Magraner Margalida Bernat Llabrés	1835 1870 1871 1898 1876	Sóller Sóller Sóller Sóller Sóller	Vídua casat casada fadrina fadrina	Sense traficant sense sense sense	Sóller França França França Sóller
1941	2957	S. Guillem, 5-7	Antoni Colom Casasnovas Margalida Bernat Llabrés Pere Colom Bernat Josep Colom Bernat Miquel Colom Bernat	1872 1879 1916 1918 1921	Sóller Fornalutx Sóller Sóller Sóller	Casat casada fadrí fadrí fadrí	constructor sense Mestre Manobre estudiant	Sóller Sóller Sóller Sóller Sóller
1950	2970	S. Guillem, 5	Antoni Colom Casasnovas Margalida Bernat Llabrés Pere Colom Bernat Miquel Colom Bernat	1879 1879 1915 1925	Sóller Fornalutx Sóller Sóller	Casat casada fadrí fadrí	constructor sense Mestre Metge	Sóller Sóller Sóller Sóller

La cinquena casa

1. Dades de la casa

1. Sant Guillem, 7

1.2. Parcel·la cadastre

1.3. Situació de la casa

Any	Carrer	Casa	Illeta	Casa
1826	Del mig		26	17
1853			26	17
1856			40	05
1900	Sant Guillem	07	40	05

1.4. Plànols de la casa - any 1985

Sense dades

1.5. Foto de la casa - any 1985

Sense dades

1.6. Antecedents de la casa

Aquesta casa pensam era propietat l'any 1578 juntament amb les dues del seu costat dret de Joan i Bartomeu Colom «gjoy». Al cadastre de 1756 i segurament per divisió de patrimoni a causa d'herències ja consten tres cases a nom dels Joy qui havien canviat el malnom pel llinatge. Segueix a nom d'una branca dels Joy fins al voltat de l'any 1940 en que fou venuda als veïnats de Ca S'àngel que l'afegiren a la seva. Per aquest motiu no hem trobat fotografies ni plànols de la casa.

2. Propietaris segons els cadastres i amillaraments

1578	3387	93	Bartomeu Colom «gjoy» fill de Joan	Casa del lloc de Biniaraix 80 lliures
1702	3397	190	Antoni Joy – Ara Pere Joy	Part de cases i eixida 125 lliures
1756	3401	225	Pere Joy – Ara Pere Joan Joy	Cases i eixida 75 lliures
1818	3405	323 v	Pere Antoni Joy	Casa en poblat 166 lliures
1846	3408	214	Margalida Rullan muller Bartomeu Joy	Cases i eixida a Biniaraix
1858	3477	28 v	Hereus de Bartomeu Joy	Illeta 40 n. 5 - Casa n. 1234
1880	3858-59	1524	Joana Maria Rullán Ros	Sant Guillem n. 7
1906	3902	14	Joana Maria Frau Rullan	Sant Guillem n. 7

Als voltants de l'any 1941 Margalida Bernat propietària de la casa n. 5 compra aquesta casa n. 7 i l'afegeix a la seva

3. Propietaris i detalls de la casa segons fulls declaratius pel cadastre

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa	Llindars de la casa
1880	3858-59	1524	Joana Maria Rullán Ros	Carrer Sant Guillem n. 7 Dues plantes - 145 m2 Una casa i corral	Dreta: Casa i corral de Catalina Joy Esquerra: Casa i corral de Catalina Llabrés Fons: Carrer Trinitat
1906	3902-11	14	Joana Maria Frau Rullán, amillarada a nom de Joana Maria Rullán Ros de Bartomeu.	Illeta 40 - Sant Guillem n. 7 Planta baixa pis i porxos - 35 m2 Rebuta per herència - Casa llogada a Joan París Tortella	D: Casa de l'Ajuntament E: Casa de Catalina Llabrés Pons F: Corral de la mateixa casa

4. Habitants de la casa segons els padrons

Any	Signatura A.M.S.	Adreça	Habitants	Any i lloc de naixement	Estat civil	Ocupació	Residència	
1826	2773	Illeta 26 n. 17	Apol·lònia Frontera	1764	Sóller	Vídua	Sóller	
			Bartomeu Joy	1793	Sóller	fadrí	Sóller	
			Pau Joy	1778	Sóller	vidu	Marger	Sóller
			Apolònia Joy -filla de Pau	1812	Sóller	fadrina	sense	Sóller
1853	2783	Illeta 26 n. 17	Pere Antoni Joy Rullan	1836	Sóller	Fadrí	jornaler	
			Salvador Joy Rullan	1840	Sóller			
1856	2784	Illeta 40 n. 5	Bartomeu Bennàssar	1818				
			Catalina Marqués	1819				
			Antoni Bennàsser Marqués	1842				
			Jaume Bennàsser Marqués	1847				
			Bartomeu Bennàsser Marq.	1853				
Antònia Bennàsser Marqués	1844							
1871	2806	Illeta 40 n. 5	Casa buida					
1900	2962	Illeta 40 n. 5 S. Guillem n. 7	Casa buida					
1916	2902	Illeta 40 n. 5 S. Guillem, n. 7	Joan París Tortella	1869	Inca	Casat	Fuster	Sóller
			Margalida Castañer Bauzà	1872	Sóller	casada	sense	Sóller
			Pau París Castañer	1903	Sóller	fadrí	sense	Sóller
			Joan París Castañer	1906	Sóller	fadrí	sense	Sóller
			Tomàs París Castañer	1908	Sóller	fadrí	sense	Sóller
			Margalida París Castañer	1911	Sóller	fadrina	sense	Sóller
			Antoni París Castañer	1914	Sóller	fadrí	sense	Sóller

La sisena casa

1. Dades de la casa

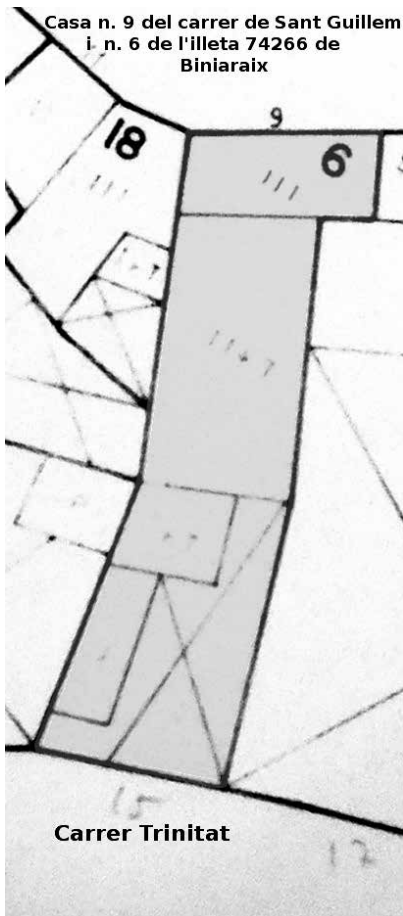
1. 1. Sant Guillem, 9 - Ca ses monges

1. 2. Parcel·la cadastre 1985: 7426606

1. 3. Situació de la casa.

Any	Carrer	Casa	Illeta	Casa
1826	Del mig		26	18
1853			26	18
1856			40	04
1900	Sant Guillem	09	40	04
1985	Sant Guillem	09	74266	06

1. 4. Plànols de la casa - any 1985

1. 5. Foto de la casa - any 1985

1. 6. Antecedents de la casa

Aquesta casa la trobam al cadastre de l'any 1578, juntament amb la del veïnat del costat dret propietat dels Colom de malnom «gioy». A 1662 ja consta com a propietari Pere Joy. El malnom s'ha convertit en llinatge. A 1906 consta propietat de l'ajuntament i destinada a escola de nines. L'any 1921 les Germanes de la Caritat ocuparen la casa com a convent fent-se càrrec de l'escola de nines, L'any 1971 es tancà l'escola i l'any següent el convent. L'ajuntament va vendre la casa.

2. Propietaris segons els cadastres i amillaments

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa
1578	3385	197	Joan Colom "gioy"	Cases de Biniaraix 120 lliures
1604	3388	106	Joan Colom	Casa 125 lliures
1662	3392	154	Pere Joy	Cases i eixida 225 lliures
1702	3397	190	Vídua de Jaume Joy. Ara Pere Joan son fill	Part de cases i corral 135 lliures
1756	3401	225	Pau Joy – Ara Pere Antoni Joy	Cases i eixida 75 lliures
1796	3403	348	Pere Antoni Joy – Ara Pau Joy	Cases i eixida 75 lliures
1818	3405	322v	Pere Jaume Joy	Cases en població 166 lliures
1846	3408	214	Catalina Vicens «massana», muller d'Antoni Castañer (2on. matrimoni)	Cases i eixida a Biniaraix
1858	3477	28 v	Catalina Joy Vicens, muller de Jaume Deyà «figa»	Illeta 40 n. 4 - Casa n. 1233
1880	3859	876	Catalina Joy Vicens	Illeta 40 n. 4 - Carrer Sant Guillem n. 9
1900	3901	25 v	Catalina Joy Vicens	Casa n. 1340
1906	3902-11	15	Ajuntament de Sóller	Illeta 40 - carrer Sant Guillem n. 9

3. Propietaris i detalls de la casa segons fulls declaratius pel cadastre

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa	Llindars de la casa
1880	3858-59	876	Catalina Joy Vicens	Illeta 40 n. 4 – Carrer Sant Guillem n. 9 Planta baixa i porxos	Dreta: Casa i corral de Jaume Joy Vicens Esquerra: Casa de Miquel Frontera Colom Fons: Carrer Trinitat
1906	3902-11	15	Ajuntament de Sóller	Illeta 40 – Carrer Sant Guillem n. 9 Planta baixa i porxos	Dreta: Casa Jaume Joy Vicens Esquerra: Casa de Joana Maria Rullan Frau Fons. Corral de la mateixa casa

4. Habitants de la casa segons els padrons

Any	Signatura A.M.S.	Adreça	Habitants	Any i lloc de naixement	Estat civil	Ocupació	Residència
1826	2773	Illeta 26 n. 18	Jaume Joy Catalina Vicens Catalina Joy Vicens Antònia Joy Vicens	1793 Sòller 1794 Sòller 1817 Sòller 1823 Sòller	Casat casada fadrina fadrina	Agricultor sense sense sense	Sòller Sòller Sòller Sòller
1835	2774	Illeta 26 n. 18	Antonio Castañer Catalina Vicens Catalina Joy Vicens Antònia Joy Vicens	1783 Sòller 1794 Sòller 1817 Sòller 1823 Sòller	Casat casada fadrina fadrina	Agricultor sense sense sense	Sòller Sòller Sòller Sòller
1853	2783	Illeta 26 n. 18	Jaume Deyà Casanovas Catalina Joy Vicens Catalina Vicens Vicens	1820 Sòller 1826 Sòller 1800 Sòller	Casat casada vídua	Taverner sense sense	Sòller Sòller Sòller
1856	2784	Illeta 40 n. 4	Jaume Deyà Casanovas Catalina Joy Vicens Catalina Vicens Vicens	1822 Sòller 1823 Sòller 1791 Sòller	Casat casada vídua	Estanquer sense sense	Sòller Sòller Sòller
1862	2796	Illeta 40 n. 4	Jaume Deyà Casanovas Catalina Joy Vicens Guillem Deyà Joy Catalina Vicens Vicens	1820 1824 1859 1791	Casat casada fadrí vídua	propietari	
1889	2823	Illeta 40 n. 4 Sant Guillem, 9	Ramon Noguera Bernat Franc. Noguera Muntaner	1853 Sòller 1853 Sòller	Casat casada	Agricultor sense	Sòller Sòller
1898	2857	Illeta 40 n. 4 Sant Guillem n.9	Francisca Valls Cortes	1863	Sòller Fadrina	Professora	Sòller
1900	2862	Illeta 40 n. 4 Sant Guillem n.9	Francisca Valls Cortes	1863	Sòller Fadrina	Professora	Sòller
1913	2894	Illeta 40 n. 4 Sant Guillem n.9	Miquela Florit Font	1851	Palma Fadrina	Mestra	Sòller
1916	2902	Illeta 40 n. 4 Sant Guillem n. 9	Catalina Pons Pastor	1890	Palma Fadrina	Mestra	Sòller
1941	2957	Sant Guillem n. 9	Margarita Sureda Oliver Margarita Ximelis Pizà Rosa Torrens Pons Francisca Gomila Vicens	1905 Sencelles 1887 Sta. Maria 1903 Binissalem 1909 Binissalem		Ger Caritat Ger caritat Ger. caritat Ger caritat	Sòller Sòller Sòller Sòller
1955	2972	Sant Guillem n.9	Maria Alomar Vanrell Rosa Torrens Pons Francisca Amengual Ros Maria Ayala Massanet Margarita Bernat Magr. Margarita Gili Esteva	1905 Sineu 1902 Binissalem 1870 Algaida 1914 Artà 1902 Dijon 1923 Artà		Religiosa Religiosa Religiosa Religiosa Religiosa	
1965	2982	Sant Guillem n.9	Ines Monserrat Oliver Margalida Bernat Magran Rosa Torrens Pons Catalina Rosselló Palmer Sebastiana Veny Llodrà	1891 Lluçmajor 1902 França 1902 Binissalem 1922 Palma 1921 Manacor		Ger caritat Ger caritat Ger caritat Ger caritat Ger caritat	Sòller Sòller Sòller Sòller Sòller

La setena casa

1. Dades de la casa

1. 1. Sant Guillem, 11 – Can Cama

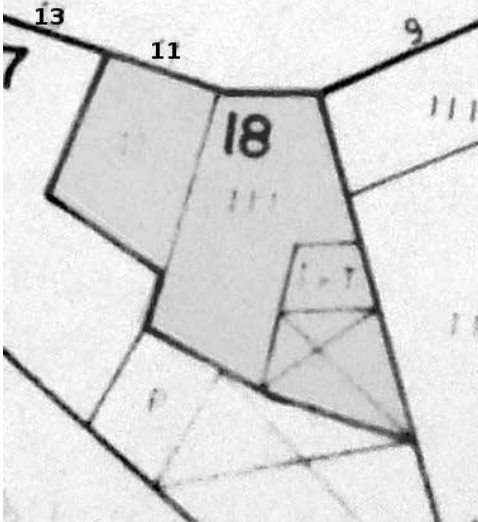
1. 2. Parcel·la cadastre 1985: 7426618

1. 3. Situació de la casa

Any	Carrer	Casa	Illeta	Casa
1826	Del mig		26	19
1853			26	19
1856			40	03
1900	Sant Guillem	11	40	03
1985	Sant Guillem	11	74266	18

1. 4. Plànols de la casa – any 1985

Casa n.11 del carrer de Sant Guillem i n. 18 de l'illeta 74266 de Biniaraix

1. 5. Foto de la casa – any 1985

1. 6. Antecedents de la casa

Aquesta casa pensam resulta de la divisió de la casa pairal dels Colom «gioy» de 1578. Al cadastre de 1662 ja la trobam a nom de Pere Joy i dels seus descendents Joy ha estat fins passat 1968 per venda de la casa.

2. Propietaris segons els cadastres i amillaments

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa
1578	3385	197	Joan Colom “gioy”	Cases de Biniaraix 120 lliures
1662	3392	154	Jaume Joan Joy	Cases a Biniaraix comprades als seus germans
1681	3394	190	Hereus de Jaume Joan Joy Ara la seva vídua Elionor Alcover -	Cases a Biniaraix
1756	3401	225	Jaume Joan Joy «cama»	Cases i exida
1796	3403	355	Catalina Deyà vídua Josep Joy «cama»	Cases i exida a Biniaraix 75 lliures
1838	3407		Jaume Joy «cama»	Cases i exida a Biniaraix 75 lliures
1858	3477	28 v	Jaume Joy Vicens fill de Josep «Cama» de Biniaraix	Illeta 40 n. 3 -Casa n. 1231
1880	3859	867	Jaume Joy Vicens «cama»	Illeta 40 n. 3 – Sant Guillem n. 11
1900	3901	25v	Jaume Joy Vicens «cama»	Casa n. 1339
1924	3868	54	Jaume Joy Vicens «cama»	Carrer Sant Guillem n. 11 – Casa n. 1447
1958	3884	47	Onofria Maria Joy Marqués	Sant Guillem 11 Casa n. 1416

3. Propietaris i detalls de la casa segons fulls declaratius pel cadastre

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa	Llindars de la casa
1880	3858-59	867	Jaume Joy Vicens	Illeta 40 n. 3 – Sant Guillem n. 11 tres plantes - 47 m2 Unes cases i corral dites “Can Cama”	Dreta: Casa Maria Alcover Esquerra: Casa de Jaume Deya Fons. Corral de Jaume Deyà i altre de Maria Alcover
1906	3902-11	16	Jaume Joy Vicens	Illeta 40 – Sant Guillem n. 11 Baixos pis i porxos - 35 m2 Rebut per herència.	Dreta: Casa Miquel Coll Esquerra: Casa Ajuntament Sóller Fons: Casa de Miquel Coll

4. Habitants de la casa segons els padrons

Any	Signatura A.M.S.	Adreça	Habitants	Any i lloc de naixement	Estat civil	Ocupació	Residència
1826	2773	Illeta 26 n. 19	Jaume Joy Paula Reynés Catalina Joy -neboda Josep Joy Reynés	1791 1803 1814 1823	Sóller Sóller Sóller Sóller	Casat casada fadrina fadrí sense sense	Sóller Sóller Sóller Sóller
1853	2783	Illeta 26 n. 19	Jaume Joy Josep Joy	1785 1828		Vidu fadrí	
1856	2784	Illeta 40 n. 3	Onofria Vicens Busquets Jaume Joy Vicens	1830 1854	Fornalutx Sóller	Vidua fadrí	
1871	2806	Illeta 40 n. 3 S. Guillem n. 11	Lluc Estades Frontera Onofria Vicens Busquets Jaume Joy Vicens Lluc Estades Vicens Miquel Estades Vicens Margalida Estades Vicens	1831 1831 1855 1859 1862 1863	Sóller Fornalutx Sóller Sóller Sóller Sóller	Casat casada fadrí fadrí fadrí fadrina	Carreter
1889	2823	Illeta 40 n. 3 S. Guillem n. 11	Jaume Joy Vicens Josep Joy Marqués Joan Joy Marqués Onofria M. Joy Marqués	1854 1883 1887 1888	Sóller Sóller Sóller Sóller	Vidu fadrí fadrí fadrina	Teixidor Sóller Sóller Sóller
1900	2862	Illeta 40 n. 3 S. Guillem, n. 11	Jaume Joy Vicens Catalina Marqués Colom Josep Joy Marqués Joan Joy Marqués Onofria Joy Marqués Catalina Joy Marqués	1854 1850 1883 1887 1889 1891	Sóller Sóller Sóller Sóller Sóller Sóller	Casat casada fadrí fadrí fadrina fadrina sense dependent sense sense	Sóller Sóller França Sóller Sóller Sóller
1916	2902	Illeta 40 n. 3 S. Guillem n. 11	Jaume Joy Vicens Catalina Marqués Colom Catalina Joy Marqués Joan Bta. Joy Marqués Josep Joy Marqués	1854 1852 1891 1887 1883	Sóller Sóller Sóller Sóller Sóller	Casat casada fadrina fadrí fadrí dependent dependent	Sóller Sóller Sóller França França
1950	2970	S. Guillem n. 11	Casa buida				
1955	2972	S. Guillem n. 11	Jordi Marroig Pons Catalina Ramón Bisbal Francisca Marroig Ramón	1932 1936 1955	Sóller Sóller Sóller		tèxtil
1965	2982	S. Guillem n. 11	Jordi Marroig Pons Catalina Ramón Bisbal Francisca Marroig Ramon Maria Marroig Ramon	1932 1936 1955 1957	Sóller Sóller Sóller Sóller	Casat casada fadrina fadrina tèxtil escolar escolar	Sóller Sóller Sóller Sóller

La vuitena casa

1. Dades de la casa

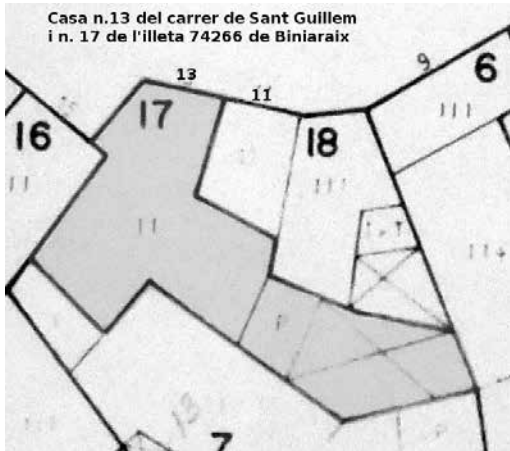
1. 1. Sant Guillem, 13 - Ca na Maria Reia

1. 2. Parcel·la cadastre 1985: 7426617

1. 3. Situació de la casa

Any	Carrer	Casa	Illeta	Casa
1826	Del mig		26	20
1853			26	20
1856			40	02
1900	Sant Guillem	13	40	02
1985	Sant Guillem	13	74266	17

1. 4. Plànols de la casa - any 1985

1. 5. Foto de la casa - any 1985

1. 6. Antecedents de la casa

Aquesta casa pensam que l'any 1578 formava part amb la de la seva dreta de les cases de Bartomeu Colom «butana». Per herència passa als Reynés fins a Maria Coll Noguera, muller de Cristòfol Castanyer de ca na reia. L'any 1950 estava llogada a Emili Tovar per lo que era coneguda com a ca n'Emili.

2. Propietaris segons els cadastres i amillaments

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa
1578	3385	59	Bartomeu Colom fill de Pau	Cases i corral del lloc de Biniaraix 70 lliures
1604	3388	106	Bartomeu Colom «butana» dit «puça»	Cases i corral 75 lliures
1626	3389	110	Josep Reynés	Cases 100 lliures
1662	3392	154	Josep Reynés de Josep	Casa i eixida de son avi Antoni Colom «puça» 100 lliures
1702	3397	190	Hereus de Josep Reynés de Josep que és Lluç	Cases i eixida 75 lliures
1756	3401	211	Josep Lluç Reynés	Cases i eixida de compte de Jaume Colom «butana» 75 lliures
1796	3403	339	Lluç Reynés 1813 – Ara Josep Reynés, son fill	Cases i eixida 75 lliures
1818	3405	323 r	Josep Reynés de na "vanrella"	Casa en població 133 lliures
1838	3407	613	Josep Reynés Vanrell	Cases i eixida 50 lliures
1858	3477	28 v	Mgda. Colom Mayol Viuda de Bartomeu Reynés “calentó”	Illeta 40 n.2 - Casa n. 1230
1880	3859	46	Maria Alcover Frau	Illeta 40 n. 2 – Sant Guillem n. 13
1900	3901	25 v	Maria Alcover Frau	Casa n. 1338
1906	3902-11	17	Miquel Coll Alcover Per herència de sa mare Habita a Sóller al carrer de sa lluna	Illeta 40 n. 2 – Sant Guillem, 13 Casa llogada a Antoni Coll Alcover
1930	3868	53 v	Antonio Coll Alcover «mestrutxo»	
1955	3385	43 v	Maria Coll Noguera (no viu a la casa)	Sant Guillem, 13 – Casa n. 1460
1958	3884	47	Maria Coll Noguera (no viu a la casa)	Sant Guillem 13 Casa n. 1420

3. Propietaris i detalls de la casa segons fulls declaratius pel cadastre

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa	Llindars de la casa
1880	3858-59	46	Maria Alcover Frau	Illeta 40 n. 2 Carrer Sant Guillem, 13 Dues plantes - 65 m2	D: Casa Pere Joan Vicens E: Casa de Jaume Joy Vicens F. Casa de Jaume Deyà i casa de Bartomeu Colom
1906	3902-11	17	Miquel Coll Alcover des Banc (Casa rebuda per herència de sa mare Maria Alcover Frau)	Illeta 40 Carrer Sant Guillem n. 13 Baixos i porxos - 32 m2 Casa llogada a n'Antoni Coll Alcover	D: Casa Fca. Ensenat Ensenat E: Casa de Jaume Joy Vicens F. Corral de la mateixa casa

4. Habitants de la casa segons els padrons

Any	Signatura A.M.S.	Adreça	Habitants	Any i lloc de naixement		Estat civil	Ocupació	Residència
1826	2773	Illeta 26 n. 20	Gaspar Bernat Catalina Estelrich Maria Bernat Estelrich	1800 1800 1823	Sóller Sóller Sóller	Casat Casada fadrina	Agricultor sense sense	Sóller Sóller Sóller
1837	2774	Illeta 26 n. 21	Casa buida					
1840	2775	Illeta 26 n. 20	Bartomeu Colom Francisca Reynés Maria Colom Reynés Francesc Colom Reynés	1811 1812 1836 1839				
1853	2783	Illeta 26 n. 20	Miquel Coll Colom Francisca Colom Miquel Coll Margalida Coll	1788 1791 1835 1832	Sóller Sóller Sóller Sóller	Casat casada fadrí fadrina	Manobre teixidor	Sóller Sóller Sóller Sóller
1856	2784	Illeta 40 n. 2	Miquel Coll Colom Francisca Colom Miquel Coll Colom Vicenta Coll Colom Margalida Coll Colom	1793 1793 1835 1830 1832				
1871	2806	Illeta 40 n. 2	Francisca Colom Joan Coll Colom Maria Alcover Frau Miquel Coll Alcover Antoni Coll Alcover	1788 1823 1823 1858 1862		Vídua casat casada fadrí fadrí	Sense teixidor sense sense sense	
1889	2823	Illeta 40 n. 2 S. Guillem n. 13	Antoni Coll Alcover Catalina Noguera Bernat	1860 1861	Sóller Sóller	Casat casada	Teixidor sense	Sóller Sóller
1898	2857	Illeta 40 n. 2 S. Guillem n. 13	Antoni Coll Alcover Catalina Noguera Bernat Maria Coll Noguera	1860 1861 1890	Sóller Sóller Sóller	Casat casada fadrina	Teixidor sense sense	Sóller Sóller Sóller
1900	2862	Illeta 40 n. 2 S. Guillem n. 13	Antoni Coll Alcover Catalina Noguera Bernat Maria Coll Noguera	1860 1861 1890				
1916	2902	Illeta 40 n. 2 S. Guillem n. 13	Antoni Coll Alcover Catalina Noguera Bernat	1861 1861	Sóller Sóller	Casat casada	Dependent	França
1941	2957	Illeta 40 n. 2 S. Guillem n. 13	Casa buida					
1955	2972	S. Guillem n. 13	Emili Tovar Quiles Ester Martínez Amorós Emili Tovar Martínez Ester Tovar Martínez Aina Tovar Martínez	1913 1913 1939 1942 1946	Múrcia Alacant Alacant Sóller Sóller		Manobre fuster	

La novena casa

1. Dades de la casa

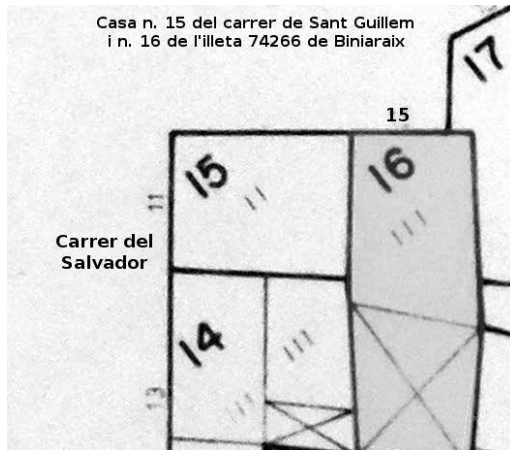
1.1. Sant Guillem, 15 - Ca na sita

1.2. Parcel·la cadastre 1985: 7426616

1.3. Situació de la casa

Any	Carrer	Casa	Illeta	Casa
1826	Del mig		26	21
1853			26	21
1856			40	01
1900	Sant Guillem	15	40	01
1985	Sant Guillem	15	74266	16

1.4. Plànols de la casa - any 1985

1.5. Foto de la casa - any 1985

1. 6. Antecedents de la casa

Aquesta casa pensam que l'any 1578 formava part amb la de la seva esquerra de les cases de Bartomeu Colom «butana» que es va dividir per herència al segle denou. A 1818 consta propietat de Elisabeth Colom «sita» fins que l'any 1906 la compra Catalina Enseñat, que vivia a la casa veïnada però amb el portal al carrer Salvador, passant després a la família Llabrés.

2. Propietaris segons els cadastres i amillaraments

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa
1578	3385	59	Bartomeu Colom, fill de Pau	Cases i corral del lloc de Biniaraix 70 lliures
1604	3388	106	Bartomeu Colom «botana» dit «puça»	Cases i corral 75 lliures
1626	3389	111	Antoni Colom «puça»	Cases 100 lliures
1662	3392	154	Josep Reynés de Josep	Casa i eixida de son avi Antoni Colom «puça» 100 lliures
1702	3397	192	Joan Lluç Colom “xach” 1704 Ara Bartomeu Colom fill de Joan Lluç	Cases de sa muller que foren de Josep Reynés 125 lliures
1756	3401	227	Bartomeu Colom fill de Joan Lluç	Cases i eixida 75 lliures
1796	3403	350	Pere Antoni Colom “berenguer” 1828 . Ara Elisabeth Colom “sita”	Cases i eixida 75 lliures
1818	3405	322 r	Elisabeth Colom	Casa reduïda en població
1838	3407	614	Elisabeth Colom «sita»	Cases i eixida 75 lliures
1858	3477	28 v	Maria Isabel Colom Vídua de Joan Vicens (gallego)	Illeta 40 n. 1 - Casa n. 1229
1880	3859	1662	Pere Joan Vicens Colom	Illeta 40 n. 1 - Sant Guillem 15
1900	3901	26	Isabel Maria Colom	Casa n. 1337
1906	3902-11	18	Catalina Enseñat Enseñat Per compra de la casa	Illeta 40 n. 1 - Sant Guillem n. 15
1924	3868	54	Josep Colom Enseñat	S. Guillem, 15 - no viu a la casa
1930	3868	54	Simó Llabrés Colom	S. Guillem, 15 - Accessori
1955	3385	44	Joan Llabrés Colom (Habita al carrer Salvador, 13)	Sant Guillem, 15 - Casa n. 1461
1958	3884	47	Joan Llabrés Colom	Sant Guillem 15 Casa n. 1421
1985			Miquel Llabrés Colom	

3. Propietaris i detalls de la casa segons fulls declaratius pel cadastre

Any	Signatura	Plana	Propietari	Detalls de la casa	Llindars de la casa
1880	3858-59	1662	Pere Joan Vicens Colom	Illeta 40 n. 1 Carrer Sant Guillem n. 15 Dues plantes - 39 m2 Una casa	D: Casa Antoni Colom E: Casa de Maria Alcover i corral de Joan Pons i de Miquel Llabrés Fons: Corral de Pau Castañer
1906	3902-11	18	Catalina Enseñat Enseñat La propietària viu al carrer Salvador n. 1 - Casa llogada a Bartomeu Colom	Illeta 40 n. 1 Carrer Sant Guillem n. 15 Baixos, pis i porxos Per compra.	D: Casa Miquel Coll E: Casa de Francisca Enseñat F. Corral de la mateixa casa

4. Habitants de la casa segons els padrons

Any	Signatura A.M.S.	Adreça	Habitants	Any i lloc de naixement		Estat civil	Ocupació	Residència
1826	2773	Illeta 26 n. 21	Maria Colom	1779	Sóller	fadrina		
1835	2774	Illeta 26 n. 20	Maria Colom	1779				
1840	2775	Illeta 26 n. 21	Casa buida					
1846	2779	Illeta 26 n. 20	Gabriel Canals Antònia Colom Bartomeu Canals Miquel Canals Gabriel Canals Catalina Canals Antònia Canals	1808 1809 1833 1836 1844 1839 1841				
1853	2783	Illeta 26 n. 21	Gabriel Canals Antònia Colom Bartomeu Canals Miquel Canals Antònia Canals Catalina Canals	1805 1809 1833 1836 1842 1851	Sóller Sóller Sóller Sóller Sóller Sóller	Casat casada fadrí fadrina fadrina fadrina	Jornaler sense teixidor sense sense sense	Sóller Sóller Sóller Sóller Sóller Sóller
1856	2784	Illeta 40 n. 1	Pere J. Vicens Colom Llúcia Vicens Busquets Isabel Maria Colom	1827 1827 1788	Sóller Fornalutx			
1871	2806	Illeta 40 n. 1	Pere Joan Vicens Colom Llúcia Vicens Busquets Joan - expòsit-	1833 1834 1859	Sóller Fornalutx	Casat casada fadrí	Jornaler sense sense	Sóller Sóller Sóller
1889	2823	Illeta 40 n. 1 S. Guillem n. 15	Llúcia Vicens Busquets	1830	Fornalutx	casada	Sense	Sóller
1898	2857	Illeta 40 n. 1 S. Guillem n. 15	Bartomeu Colom Enseñat Catalina Morell Magraner Josep Colom Morell	1859 1859 1887	Sóller Sóller Sóller	Casat casada fadrí	dependent sense sense	França Sóller Sóller
1900	2862	Illeta 40 n. 01 S. Guillem, 15	Bartomeu Colom Enseñat Catalina Morell Magraner Josep Colom Morell	1859 1859 1887	Sóller Sóller Sóller	Casat Casada fadrí	dependent sense sense	França França França
1916	2902	Illeta 40 n. 1 S. Guillem n. 15	Casa buida					
1941	2957	Illeta 40 n. 1 S. Guillem n. 15	Casa buida					
1965	2982	Illeta 40 n. 1 S. Guillem n. 15	Casa buida					

Antoni Deyà i Rullan, un prevere solleric Rector de Muro (1902-1913)

Damià Payeras Capó

Resum: L'objectiu principal de la present comunicació és fer memòria i rescatar de l'oblit la figura del prevere Antoni Deyà i Rullan (Sóller, 1847 – Còrdova, 1922), quan aquest any 2022 s'ha complit el centenari del seu traspàs. Mn. Antoni Deyà, nebot del compositor i organista, religiós franciscà exclaustat, Joan Deyà Rullan (Sóller, 18096-1956), malgrat haver viscut la major part de la seva vida fora de la vall de Sóller, per raons del seu ministeri, ja mai es va oblidar de la vila que el va veure néixer ni dels seus conciutadans. Tenint en compte la documentació consultada, és del tot manifest les bones relacions de mossèn Antoni Deyà amb destacats membres del clergat mallorquí i, d'una manera especial, amb mossèn Antoni M^a. Alcover, l'home del *Diccionari*, vicari general durant el pontificat del bisbe Campins (1898-1915), un temps apassionant per a l'església de Mallorca des del punt de vista cultural i religiós.

Sóller, la vila natal

Mossèn Antoni Deyà i Rullan va néixer a Sóller dia 27 de juliol de 1847. Aquell mateix dia va rebre les aigües del baptisme a l'església parroquial de sant Bartomeu, aleshores encara revestida d'una austera façana barroca. Així consta en el corresponent llibre de baptismes:

141

“En la villa de Sóller correspondiente a la Provincia de Baleares Obispado de Mallorca a los veinte y siete días del mes de julio de mil ochocientos cuarenta y siete, D. Pedro Juan Bernat Pbro. y vicario de la Parroquial Igl^a. de San Bartolomé: Bauticé solemnemente a un niño que nació el mismo día a las diez de la mañana, hijo legítimo de Damián Deyá y de Maria Rullan cons. naturales y vecinos de esta Parroq^a., siendo sus abuelos paternos Juan Deyá y Maria Rullan cons. naturales y vecinos de esta Parroq^a.; y maternos Antonio Rullan y Maria Orell cons. naturales y vecinos de la misma. Se le puso por nombre Antonio y fueron sus padrinos Pedro Juan Rullan y Francisca Bernat, naturales y vecinos de esta, a quienes advertí del parentesco espiritual y demás obligaciones que por el contraen.

Fueron testigos José Gamundí y José Miró naturales y vecinos de esta. Y para que conste extendí y autoricé la presente partida en el libro de Bautismos de esta Parroquia, a veinte y siete de julio de mil ochocientos cuarenta y siete”.

Pedro Juan Bernat Pbro. y Vicario

(ADM. I/72-B/29, f. 102)

Per aquells dies Sóller tendria una població d'uns vuit mil habitants. De l'ambient familiar, de l'educació i la formació en general, de la infància i la joventut no en tenim notícies. Sense por d'equivocar-nos, podem afirmar que va néixer i créixer en el si d'una família amarada dels valors cristians i tradicionals. Antoni

Deyà tenia 13 anys quan el mes de setembre de 1860 la reina d'Espanya Isabel II, acompanyada del seu fill i futur rei Alfonso XII, visità la vall de Sóller.

La família Deyà Rullan

Damià Deyà Rullan, casat amb Maria Rullan Orell, d'ofici ferrer, com son pare, l'any 1853 era regidor de l'Ajuntament de Sóller, alhores tenia 51 anys d'edat. Els Deyà-Rullan constituïen una família nombrosa, fruit del matrimoni foren nou fills, encara que tres moriren prematurament.

Al padró d'habitans de Sóller de l'any 1853 hem localitzat el domicili familiar, a la illeta coneguda per Posada de Ca s'Hereu de sa Figuera, casa núm. 15 (AMS. Padrón del Vecindario – Año 1853, f. 64). Tres anys més tard, el padró de l'any 1856 detalla els distints membres que habitaven la casa pairal:

Casa núm 15. Posada de casa hereu de sa figuera

Damián Deyá Rullan, 53 años, herrero

Maria Rullan, 43 años, cons.

Juan, 25 años solt°. hijo

Antonio, 8 años solt°. hijo

Damián, 1 año, solt°. hijo

Maria, 22 años, solt^a. hija

Juana M^a., 19 años, solt^a. hija

Catalina, 15 años. solt^a. hija

D. Juan Deyá, 48 años, Pbro. hermano

(AMS. Llibre 2784, Padrón de 1856)

L'oncle Joan Deyà Rullan, franciscà observant exclaustat, organista i compositor

El prevere Joan Deyà Rullan, religiós franciscà exclaustat, oncle del nostre protagonista, convivia amb el germà Damià, la cunyada Maria, els nebots i les nebodes. En el moment de l'exclaustació era organista del convent de sant Francesc de Palma; va morir a la vila natal, víctima del cólera, dia 4 d'octubre de 1856, a l'edat de 59 anys.

La Gran Enciclopèdia de Mallorca, ens aporta aquesta informació:

Joan Deyà Rullan (Sóller, 1806-1856) Músic. Franciscà observant (1835), fou ordenat de prevere el 1851. Fou organista del convent de Sant Francesc, de Palma, del convent de Jesús, de Sóller, i de les parròquies de Sant Bartomeu i de Fornalutx. Va ésser mestre de música de l'Escolania de Blavets de Lluc (1836). Compongué "Lamentacions del Dijous Sant" (1832), "Missa de Difunts" (1835), "Ària per a concert a la Verge de Lluc" i moltes altres composicions religioses.

Damià, el germà petit

En Damià era el germà petit de la família Deyà-Rullan; com hem vist, al padró de 1856 figura amb només

un any d'edat. Igual que tantíssims sollerics, mogut per l'esperit emprenedor i comercial, emigrà a França i s'establí a la populosa ciutat de Cette. Era casat en primeres núpcies amb Margalida Bernat, morta l'esposa es torna a casar, ara amb Maria Rullan Estades; fruit d'aquest matrimoni foren dos fills: Damià que estudià la carrera de medicina i exercí a Sóller, i Antoni. L'any 1904 fou designat Jutge de Pau de Sóller. Domiciliat en el cèntric carrer del Vent, va morir de pulmonia a l'edat de 67 anys, la nit del 27 de febrer de 1921. El *Semanario Sóller* publicà una extensa necrològica:

“Después de larga dolencia, sobrellevada con resignación cristiana, falleció el lunes día 28 de febrero, D. Damián Deyá Rullán, confortado con los Santos Sacramentos. Era de corazón bondadoso, hombre probo y de hábitos intachables; obsequioso y amable, era amado y gozaba de las simpatías en la localidad. Establecióse en Cette, donde con su laboriosidad y honradez comercial logró reunir un capital que le permitía vivir tranquilamente y con desaogo en nuestra ciudad, gozando del fruto de su trabajo. Las prendas de carácter y envidiable prudencia que le adornaban, hicieron que los hombres que dirijen la cosa pública se fijasen en su bonomonia y entereza, designado para el cargo de Juez Municipal de Sóller, que desempeñó con singular acierto y general aplauso durante muchos años. Conciliador por temperamento, y nada amigo de dar pabulo a ciertas cuestiones baladíes, que a veces toman incremento desmedido, y trancieden al público procuraba conciliar las partes, haciendo que la reflexión y la calma ahogasen los desplantes de la pasión y todo acaloramiento. Hacia bastante tiempo que no gozaba de salud, se le veía desfallecer por momentos. Un recrudimiento de su enfermedad bastó para llevárselo al sepulcro. El lunes, al anochecer, fué conducido su cadáver al cementerio, asistiendo la Rda. Comunidad con cruz alzada; y al día siguiente se celebraron en la iglesia parroquial suntuosos funerales en sufragio de su alma. Fué celebrante su hermano, M.I.Sr.D. Antonio Deyá, canónigo de esta Catedral Basílica, ayudado del Rdo. Sr. D. Antonio J. Garau, en calidad de presbítero asistente, y de los Rdos. D. Antonio Canals y D. Antonio Rullán, en calidad de diácono y subdiácono respectivamente. Tanto la conducción del cadáver a su ultima morada, como a las solemnes exequias asistió numeroso público, dando testimonio del gran aprecio en que tenia al finado y de la parte que tomaba en el dolor que oprime a su familia por tan sensible como irreparable pérdida. Reciban, su señora viuda D^a. María Rullán, su hermano, M.I.Sr.D. Antonio, su hermana D^a. Catalina, y sus hijos D. Damián, Licenciado en Medicina y Cirugía, y D. Antonio, la expresión del má sentido pésame, rogando al Todopoderoso que acoja al finado en el seno de los justos y conceda a los suyos la necesaria resignación cristiana para sobrellevar la desconsoladora separación”. (Sóller. *Semanario Independiente*. Sábado 5 de febrero de 1921, p. 4).

Fent passes cap el sacerdoci, un hort de tarongers a la vall de Sóller constituïeix el Títol de Patrimoni

Amb el títol de patrimoni, els clergues demostraven tenir una propietat que els permetia viure dels seus béns i no haver de dependre de l'exercici del ministeri sacerdotal per viure i mantenir el seu propi estatus (Fiol, Carbonell, 2002:50).

Al Seminari diocesà, el jove Antoni Deyà es preparava per a rebre l'ordenació de prevere. Ja ben avançada la carrera eclesiàstica, quan tenia 27 anys d'edat, dia 26 d'octubre de 1874, en un escrit dirigit al vicari general governador Simó Alzina, –el 5 de novembre de 1873 havia mort el bisbe Miquel Salvà (1851-1873)-, sol·licitava formar el preceptiu títol patrimonial:

“Antonio Deyá y Rullan, natural y vecino de Sóller a V.S. con el debido respeto expone: Que deseando abrazar el estado eclesiástico, a cuyo fin dirige sus estudios, desearía formarse título de ordenación conforme el derecho canónico y costumbre de esta Diócesis, a fin de estar preparado para recibir ordenes mayores cuando fuere del agrado de N.S. Por tanto suplica a V.S. se sirva concederle dicha gracia a cuyo

favor le seria eternamente agradecido”.

Uns mesos més tard, dia 8 de febrer de 1875, Damià Deyà i Rullan, de 73 anys d'edat, en escriptura pública davant el notari Bartomeu Veny atorgava al seminarista Antoni Deyà, l'usufruit d'un hort de tarongers a la vall de Sóller, amb dret d'aigua els divendres de cada setmana, de la font de s'Olla. Així consta al document notarial:

[...] Una finca rústica naranjal sita en el término de Sóller, partido judicial de Palma, denominada el Camp, señalada en el plano con el número seiscientos ochenta en el pago Caserio den Figa, de cabida de dos cuarterones veinte destres, [...] lindante por el Norte con tierra de Francisco Fiol, por el Sur con camino público que conduce a la Bleda y por el Este y Oeste con tierra de los sucesores de D. Mariano Villalonga. A esta finca va anejo el derecho de regar cuarenta y dos minutos de agua los viernes de cada semana de la fuente denominada de l'Olla sita en este término. Dicha finca la adquirió el otorgante como heredero universal de su padre Juan Deyà Casasnovas, según testamento de 28 de octubre de 1847”. (ADM.21/71/13)

La primera tonsura, les ordes menors i majors

Des del 1873 al 1876, la nostra diòcesi es trobà en situació de Seu vacant. Per aquest motiu Antoni Deyà, juntament amb altres companys seminaristes, hagué de viatjar a Menorca per a rebre la primera tonsura, les quatre ordes menors i el subdiaconat, del que era bisbe d'aquella illa, el mallorquí Mons. Mateu Jaume Garau.

D'aquesta manera, dia 12 de març de 1875, divendres abans de la Dominica de Passió, a la capella del palau episcopal de Ciutadella, el bisbe Jaume conferí la primera clerical tonsura i les quatre ordes menors al jove Antoni Deyà i als seus condeixebles; l'endemà foren ordenats de subdiaques.

El 17 de setembre de 1875, el papa Pius IX nomenava bisbe de Mallorca a Mateu Jaume Garau i, dia 2 de març de 1876, després de deixar l'illa de Menorca, amb gran sentiment per part dels seus diocesans, prenia possessió de la Seu mallorquina. Tot just uns mesos després, el dissabte de les témpores de la Santíssima Trinitat, a l'església del convent de Sant Jeroni (Palma), el nou bisbe conferia el diaconat al solleric Antoni Deyà i Rullan. Dia 17 de març de 1977, era ordenat de prevere a l'oratori del Palau Episcopal. El jove capellà quedava adscrit a la Catedral –parròquia de l'Almudaina-, amb l'encàrrec d'acompanyar els moribunds en els seus darrers moments, ajudant-los a ben morir. Estant destinat a la Seu, dia 12 de juliol de 1881, a Sóller moria son pare als 79 anys d'edat, víctima d'un atac de gota.

Després de la Seu, les primeres tasques pastorals

Coadjutor d'Establiments

El dia de Cap d'Any de 1882, el bisbe Jaume notificava al jove prevere Antoni Deyà, el seu nomenament com a coadjutor de l'església d'Establiments, un nucli urbà situat al ponent del terme municipal de Palma:

“Hallandose vacante la plaza de coadjutor ordinario de la iglesia de Establiments sufragánea de la parroquia de Esporlas, por promoción de D. Jorge Font al cargo de Economo de la parroquia de Calviá, atendiendo las circunstancias que en V. concurren, he venido en nombrar a V. para el referido cargo de coadjutor ordinario de Establiments, no dudando que aceptará y desempeñará con su acostumbrado celo” (ADM III/9/38). Al mateix temps el bisbe comunicava l'esmentat nomenament al rector d'Esporles, parròquia de la qual depenia l'església d'Establiments.

Ecònom de la parròquia d'Esporles i després de l'arreal de santa Catalina (Sant Magí)

Solament dos anys va romandre mossèn Antoni Deyà a Establiments, doncs dia 1 de març de 1884 el Sr. Bisbe l'enviava, en qualitat d'ecònom, al municipi d'Esporles. Del 1887 al 1892, el trobam ocupant el càrrec d'ecònom a l'arreal de santa Catalina, una església dedicada a la Immaculada Concepció, popularment coneguda com Sant Magí. L'escriptor i mestre d'escola Juan Santaner Marí (Andratx, 1911 - Palma, 1993), a la seva obra *Historia del Arrabal de Santa Catalina*, va escriure:

“El Reverendo don Antonio Deyá es Ecónomo desde 1887; durante su curato la historia de la iglesia registra la construcción de la primera casa rectoral; en octubre de 1890 el escultor señor Torres está acabando una imagen de San José, de tamaño algo mayor que el natural, para ser colocada en una de las nuevas capillas; al iniciarse el año 1891 se despliega gran actividad en las obras encaminadas a levantar uno de los cuerpos laterales del templo” (Santaner, 1967:65).

Ecònom i Rector de Calvià

L'any 1892 fou designat ecònom de la parròquia de Calvià. Era bisbe de Mallorca el valencià Jacinto M^a. Cervera i Cervera (1886-1897). En aquell moment les obres de la nova església de Sant Joan Baptista de Calvià es trobaven de ple en la segona i darrera etapa. (Fiol, 2004:365). Dia 2 de juny de 1893, el nou ecònom demanava autorització al Sr. Bisbe per beneir el nou temple, per poder celebrar els oficis divins i administrar els sagraments; després, un cop acabades totalment les obres, tendria lloc la benedicció solemne. (ADM. III/85/120). L'any 1899, ja durant el pontificat del bisbe Campins (1898-1915), Antoni Deyà seria nomenat rector de la mateixa parròquia.

Dia 29 d'abril de 1899 el *Semanario Sóller* publicava:

“Según noticia publicada por la prensa diaria de la capital al principio de esta semana, por Real orden han sido aprobadas las propuestas elevadas por el Ilmo. Sr. Obispo de esta diócesis, para la provisión de curatos vacantes en la misma. Entre los agraciados figuran D. Sebastian Maimó y Truyol, actual rector de Esporlas, para el curato de San Bartolomé de esta villa; el actual ecónomo de esta parroquia, D. Rafael Nicolau Gual, para el de San Miguel de Campanet, y nuestro paisano y amigo D. Antonio Deyá y Rullan para el de San Juan de Calviá, de cuya parroquia era ecónomo desde larga fecha. Felicitamos cordialmente a todos los que, según la expresada Real orden han obtenido el ascenso a que aspiraron por medio de oposiciones, y en especial a los señores que acabamos” (Semanario Sóller, 29 abril 1899).

Rector de Muro (1902-1913)

“S.M. nombra al Rdo. D. Antonio Deyá y Rullan para el Curato de Muro”, llegim en el Bolletí Oficial del Bisbat de Mallorca de dia 11 de febrer de 1902. El seu predecessor Joan Riera Jaume, natural de Sant Llorenç des Cardassar, havia mort dia 1 de desembre de 1901. En aquell moment, Muro tenia una població de 4.640 habitants, i una dotzena de preveres constituïen la Comunitat Parroquial.

El setmanari *Sóller* informava:

“Con verdadera satisfacción nos enteramos de que nuestro paisano y querido amigo D. Antonio Deyá Rullán que actualmente desempeña el cargo de Rector de Calviá, ha sido nombrado por el Ilustrísimo Sr. Obispo de esta Diócesis, cura-párroco de la villa de Muro. Al dar la noticia a los lectores de este semanario, no podemos menos de felicitar cordialmente al Rdo. Sr. Deyá por la promoción de que ha sido objeto” (*Semanario Sóller*, 22 de febrer de 1902).

a) *Entrada solemne*

El diumenge dia 13 d'abril de 1902 el nou rector feia l'entrada solemne a la parròquia de Muro. El diari recull la crònica del singular esdeveniment:

“Más de cuarenta carruajes han acudido a la estación del ferrocarril con el objeto de transportar hasta la población al señor Rector y a los amigos que le acompañaban entre los cuales hemos visto a los M.I. señores don José Oliver, Dean de la Catedral, y don Matias Company, Chantre, al señor Juez de primera instancia de Inca, a los señores don José Cañellas y don Juan Albertí, y otros muchos. El pueblo sin distinción de clases ni de categorías ha recibido a la entrada del pueblo, al nuevo Párroco; quien acompañado de las autoridades y demás personas distinguidas, y a los acordes de dos bandas de música, ha recorrido entre los respetuosos saludos de la muchedumbre, el espacio que le separaba de la iglesia, en donde, después de las ceremonias de rúbrica en estos casos, y de haber dado el señor Deyá, desde el púlpito, las gracias a sus nuevos feligreses por el recibimiento que le habían dispensado, se han celebrado los divinos oficios en que ha oficiado el señor Rector, acompañado de los muy ilustres señores Oliver y Company. Se ha cantado la misa de Perosi que ha merecido de la novel y distinguida Orquesta Tortell esmeradísimamente interpretación”.

En aquella avinentesa predicà el prevere Antoni-Maria Massanet Verd, membre d'una antiga nissaga murera, el qual l'any 1907 seria preconitzat bisbe de Segorb. El sermó, eloqüent i adequat, tractà de la importància i missió sagrada del càrrec de rector d'una parròquia. La crònica del diari, també diu:

“Con dificultad olvidaremos el discurso del señor Massanet los que hemos tenido la dicha de oírle no tan solo por la excelencia de su fondo sino tambien por la forma elegante y practica. Después del oficio han pasado a saludar al Rector todas las personas que tienen en este pueblo alguna representación, teniendo para todos el señor Deyá frases de cortesía y cariño. Los músicos de este pueblo han obsequiado por la tarde y durante la comida y por la noche con serenatas al nuevo Rector.

El señor Deyá deja para venir a Muro la rectoría de Calviá que ha regentado por espacio de más de diez años, captándose las simpatías de todos, hasta el extremos de merecer de aquellos vecinos que viniese hoy a cumplimentarle una nutrida comisión presidida por el señor Alcalde. Entre los distintos regalos con que diversas personas han obsequiado al señor Rector, merece citarse una artística palmaria de plata que le ha ofrecido el clero parroquial. Que el cielo inspire al señor Deyá en el cumplimiento de su nuevo cargo y quiera Dios conceder a Muro la dicha de gozar por largos años de su presencia” (*La Almudaina*, 16-04-1902).

El setmanari solleric, el dissabte 19 d'abril de 1902, després d'informar fil per randa de l'entrada solemne a la parròquia de Muro, del conciuatadà i amic, acaba dient:

“Nosotros al pedir a Dios le conserve largos años al frente de aquella parroquia en bien de sus feligreses, no podemos menos de reiterarle nuestra sincera felicitación y agradecerle al mismo tiempo la atención que le merecimos al invitarnos por medio de atenta tarjeta a su solemne entrada parroquial y ofrecemos su nueva residencia en la Casa Rectoral de Muro”.

L'Ajuntament de Muro, dia 8 de maig de 1902, acordava pagar 150 pessetes, que sumaven diferents despeses fetes amb motiu de l'entrada solemne del nou rector Antoni Deyà. Era batle Joan Marimón Mas (AMM. Llibre núm. 26, s/f).

b) *El Rectorat Murer de Mossèn Antoni Deià i Rul.lan, 1902-1913*

És el títol d'una interessant comunicació presentada per mossèn Pere Fiol i Tornila, a les I Jornades d'Estudis Locals celebrades a Muro l'any 2001, un treball que ens apropa a la figura i a la labor religiosa i cultural de Deyà durant els anys que fou rector de Muro. Pere Fiol, després d'una breu ressenya biogràfica del seu predecessor a la rectoria murera, tracta dels capellans, religiosos i seminaristes murers de l'època, de la Música, dels edificis i les obres, de la incidència social d'aquell rectorat, de l'associacionisme cristià, de les Filles de la Misericòrdia, i del culte, entre molts d'altres aspectes relacionats amb Deyà, durant els anys que governà la parròquia de Muro.

Amb motiu del present estudi, hem volgut destacar sols tres aspectes del rectorat de Deyà a Muro:

L'Esglésieta de la Sang

Quan Antoni Deyà va prendre possessió de la parròquia de Muro, endemés de rebre l'inventari que li presentà el vicari Rafel Ramis Miquel (Muro, 1848-1906), es va comprometre a cuidar del temple parroquial amb els seus atris, a més d'una sèrie d'edificis que formaven el patrimoni parroquial, un dels quals era l'Esglésieta de la Sang, l'antiga Casa de l'Almoina, un exemple d'arquitectura gòtica primitiva, construïda a començaments del segle XV per disposició testamentària del prevere Jaume Mollet (09-01-1414), que en aquell precís moment era una dependència més de la Sala i servia d'arxiu, fins i tot un portal comunicava el petit oratori amb la secretaria de l'Ajuntament.

El rector Deyà va tractar el tema amb el batle Joan Marimon, després, amb el suport del vicari general Antoni M. Alcover i del canonge arxiver Mateu Rotger, va acabar amb aquella anòmala situació, doncs l'esglesieta presidida per Jesús crucificat –argumentava el nou rector de Muro, dia 2 d'octubre de 1903-, “ha de servir per lo que va ser feta y no per arxiu del municipi” (ADM,III/136/169).

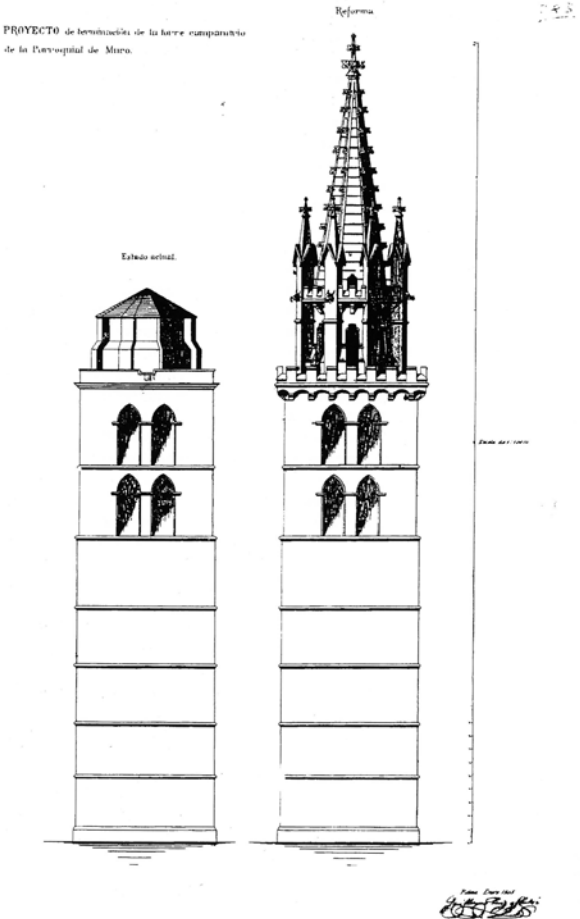
Anys més tard, per mor del projecte de l'Ajuntament per a la construcció d'una nova casa consistorial i una nova plaça, la capelleta de la Sang seria traslladada a un solar en el carrer dels Màrtirs, adquirit pel rector Deyà, dia 19 de gener de 1905. Després, dia 18 de febrer de 1905, Antoni Deyà, autoritzat pel bisbe Campins, posà i beneí la primera pedra del nou oratori. Un pergamí redactat, en llatí i en mallorquí, fou col·locat dins un canonet de zinc, juntament amb alguns periòdics de la província i algunes monedes corrents. Signaren el document: Antoni Deyà i Rullan, rector; Jaume Campamar i Carrió, batle; Gabriel Campamar i Carrió, jutge municipal; Jordi Poquet i Fornés, prevere; i Joan Oliver i Oliver. (ADM. III/136/158). Acabades les obres, dia 28 d'octubre de 1906, el canonge Joan Ramon Rosselló beneí la nova Esglésieta i la primera ampliació del cementeri rural.

Projecte per acabar la torre-campanar del temple parroquial de Muro

Dia 24 d'agost de 1904, festivitat del patró Sant Bartomeu, el bisbe Campins beneí i posava la primera pedra de les obres d'ampliació del temple parroquial de Sóller, unes obres que suposaren la construcció de l'emblemàtica façana modernista. Entre els distints firmants del pergamí commemoratiu, col·locat vora la primera pedra, hi trobam el jutge municipal de Sóller, el senyor Damià Deyà Rullán, germà del que aleshores era el rector de Muro.

De Campins n'ha quedat una fama gairebé com la del *bisbe de Mallorca per antonomasia*. Endemés de la reforma impulsada a la nostra Catedral, durant el seu pontificat es construïren nous temples i se'n restauraren d'altres, personalment col·laborà a sufragar tot un seguit d'obres a la Seu i a diferents esglésies, a Ciutat i a la Part Forana.

El dia 14 de març de 1904 a Binissalem, començaren les obres dels dos daus superiors i de la piràmide de dalt del majestuós campanar parroquial; el mes de juny d'aquell mateix any (1904) s'iniciaren les

El mes de gener de 1905 l'arquitecte Guillem Puig presentà el projecte per acabar el campanar, un encàrrec del prevere solleric mossèn Antoni Deyà, rector de Muro. Font: el Rectorat de Mossèn Antoni Deyà i Rul·lan, 1902-1913. Pere Fiol i Tornila.

El diari de dia 18 de gener de 1905 publicava:

“Atentamente invitados por el señor Cura-párroco don Antonio Deyá, hemos tenido el gusto de ver el proyecto de remate de la torre-campanario de nuestra Iglesia parroquial. Dicho remate, de puro estilo gótico, y algo parecido al de la Iglesia de Santa Eulalia de esa, se distingue por la esbeltez y elegancia de sus líneas, y honra a su autor el señor Puig”. (*La Almudaina*, 18 de gener de 1905).

Amb aquestes paraules, dia 22 de gener de 1905, el rector Deyà es dirigia al bisbe Campins:

“Que la torre campanario de esta parroquia de construcción solidísima y de forma esbelta está sin terminar faltándole solamente la pirámide o remate y como muchos de mis feligreses y otras personas, que si bien residen en Palma poseen en esta villa cuantiosos bienes me han indicado la conveniencia de terminar tan magnífico campanario y consultado el clero y personas de valia de esta parroquia estan conformes todos en que se lleve a cabo tan importante reforma. Por cuyo motivo solicito a V.E. tenga a bien conceder la

primeres tasques de la gran restauració litúrgica de la Seu de Mallorca, empresa per Antoni Gaudí, sota l'impuls de Campins. (Villalonga, 2014:153); a Son Servera, el 27 d'agost de 1905 el bisbe Campins col·locava la primera pedra d'una gran església neogòtica; a Manacor l'any 1905, l'arquitecte Gaspar Benàssar traçà el campanar de l'església parroquial de la Mare de Déu dels Dolors, la famosa torre Rubí; per aquells dies s'anava edificant l'església de Son Carrió, segons els plànols de mossèn Alcover, revisats per l'arquitecte provincial Joan Guasp, per Antoni Gaudí i Joan Rubió; uns anys abans Campins havia entregat a Mn. Alcover, perquè el se miràs, el projecte d'alçada del campanar del convent de Sant Agustí de Felanitx (Janer, 1996:100). I no podem oblidar les obres de reforma del Santuari de la Mare de Déu de Lluç.

Dins aquest context de construcció i restauració d'edificis de l'església de Mallorca, i de renovació dins tots els àmbits que experimentà la diòcesi durant l'episcopat del bisbe Campins, hem d'incloure el projecte de mossèn Antoni Deyà, amb el suport dels seus feligresos, per acabar la construcció del robust campanar parroquial de Muro construït a mitjan segle XVII, una obra d'envergadura que no arribà a port.

competente autorización para aprobar dichas obras y aprobar el nuevo plano del proyecto de terminación de la torre campanario de nuestra iglesia parroquial levantado por D. Guillermo Puig, Delineante de la Diputación Provincial de Baleares, que tengo la satisfacción de presentar a V.E. juntamente con este oficio para que la Junta Ténica Diocesana puede sobre el mismo emitir su dictamen”. (ADM. III/136/157).

Església Parroquial de Sant Joan Baptista de Muro.

Un projecte que canviaria de debò la fisonomia del nostre campanar i que no es va dur a terme per motius que a hores d'ara desconeixem. A començaments del segle XX l'Ajuntament de Muro va realitzar una sèrie d'obres de gran envergadura en aquella època, com foren: el Pont de Morell (1903); l'ampliació del cementiri rural (1906); i, entre d'altres, la construcció d'una nova casa consistorial i una nova plaça al bell mig del poble, unes obres que suposaren, com ja s'ha dit, el trasllat de l'Esglesieta de la Sang al lloc actual.

El rector Deyà beneix el segon misteri de goig, ofrena de les parròquies de Muro i Llubí al Santuari de Lluç

El P. Bartomeu Pericàs, autor del llibre *El Pujol dels Misteris*, escriví: “Muro, que té una ben arrelada devoció a la Mare de Déu de Lluç, trià el segon misteri de goig, que parla de la santificació de St. Joan Baptista, el seu Patró” (Pericàs, 2009:40). Amb el seu rector al capdavant, el poble de Muro va correspondre amb entusiasme a la iniciativa del bisbe Campins (1908) d'obrir el camí dels Misteris, un lloc sagrat per satisfer la devoció dels pelegrins a Lluç¹. I així dia, 23 de maig de 1910, el rector Deyà acompanyat d'unes mil persones, que havien pujat al Santuari a peu o amb carro, beneí el misteri de la Visitació pagat per les parròquies de Muro i Llubí.

Rector de Sant Jaume de Palma (1913-1915)

Amb ocasió del nou ordenament parroquial promogut durant l'episcopat de Campins, amb la consegüent creació de noves parròquies i vicaries, dia 2 de gener de 1913 es publicà l'edicta d'oposicions i s'hi inscriviren 95 opositors per a 49 parròquies, que al final resultaren 56 (Fiol, 2010, 62 i 63). “Mn. Antoni Deyà –escriu Pere Fiol– romangué a Muro fins l'any 1913 en què després de múltiples i llarguíssimes gestions fetes a Madrid, s'arribà a un pla de parròquies de Mallorca, i Mn. Antoni, dia primer de juny, passà de Rector a Ciutat, a la parròquia de Sant Jaume” (Fiol, 2004:366).

El Sòller, dia 31 de maig de 1913, informava del nou destí del prevere solleric:

“Leemos que mañana domingo tomará posesión del curato de San Jaime de Palma, efectuando su entrada solemne, nuestro paisano el Rdo. Sr. D. Antonio Deyà, que hasta la fecha ocupó la Rectoría de Muro, donde era muy estimado”. (*Semanario Sòller*, 31 de mayo de 1913).

¹ Quan s'acostava el dia del XXV aniversari de la coronació pontificia de la Mare de Déu de Lluç, el bisbe Campins promulgà una “Exhortació Pastoral”, en què exposava tot un ampli programa d'iniciatives, amb la intenció de promoure una esponerosa refflorida de vida al Santuari de Lluç (Pericàs, 2009:17).

El mateix periòdic, una setmana després, informava de l'entrada del nou rector de sant Jaume, una de les cinc parròquies d'origen medieval de Ciutat:

“Conforme habíamos anunciado, el domingo último, a las diez de la mañana, tomó posesión del cargo de Cura-Párroco de la iglesia de San Jaime de Palma, nuestro paisano el Rdo. Antonio Deyá y Rullán. La Rvda. Comunidad pasó, poco antes, a casa del nuevo Párroco, acompañando a éste a la iglesia, en cuyo atrio le esperaban los testigos, que eran los señores D. Manuel Fuster, D. Joaquín Gual de Torrella, D. Gabriel Massanet, y D. Antonio Montis y Castelló, el notario eclesiástico D. Antonio Ferragut y las obrerías del Santísimo Sacramento y la Inmaculada Concepción. Tomó posesión con arreglo al ceremonial de costumbre. Después se celebraron los divinos oficios, siendo celebrante el nuevo Párroco y actuando de diácono el Rdo. D. Guillermo Salvà y de subdiácono el Rdo., D. Jaime Borrás. En el ofertorio ocupó la sagrada cátedra el M.I.Sr. don Buenaventura Barceló, Arcipreste, pronunciando un hermoso sermón sobre los derechos y deberes del Párroco. Terminó el acto con el “Te Deum” del maestro Tortell. Al felicitar nuevamente al Sr. Deyá, hacemos votos para que pueda ejercer muchos años el delicado cargo que se le ha conferido (*Semanario Sóller*, 7 de junio de 1913).

L'amistat amb Mn. Antoni M. Alcover i amb altres destacats membres del clergat mallorquí

Tenint en compte la documentació consultada, potser gràcies a la seva formació humana, al seu tarannà d'home afable, a la manera d'exercir el ministeri sacerdotal i, sens dubte també, pels anys que va romandre com a prevere adscrit a la Catedral, és del tot manifest les bones relacions de Mn. Antoni Deyà amb destacats membres del clergat mallorquí i, d'una manera especial, amb Mn. Antoni Maria Alcover, vicari general durant el pontificat del bisbe Campins, un dels més emblemàtics i mítics de la nostra església diocesana.

El context cultural i religiós que li tocà viure a l'antic rector de Muro és apassionant. Antoni Deyà coincideix i té bones relacions amb els canonges pollencins Miquel Costa i Llobera i Mateu Rotger i Capllonch i, particularment, amb mossèn Alcover. Deyà fou subscriptor del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, i col.laborador de l'Obra del Diccionari *català-valencià-balear*, el gran projecte lingüístic d'Alcover.

Segons Cristina Ortiz Moreno, autora del treball de recerca *Emili Sagristà: vida, obra i arxiu personal*, inclòs dins el llibre *La memòria contemporània de la Catedral: Miralles, Rotger, Sagristà*, Antoni M. Alcover va influir notòriament en la incorporació del clergat mallorquí a la cultura del país, sobretot pel seu càrrec com a vicari general de la Diòcesi. (Fullana, Gambús, 2014:203). Un fet cultural a destacar d'aquella època, és la fundació a Palma, l'any 1880, de la Societat Arqueològica Lul·liana, amb l'objectiu de difondre, divulgar i protegir el patrimoni cultural de Mallorca. El 1888 Antoni Deyà es feu soci de la institució, tenia el número 065.

“Il·lustríssim Sr. Vicari General i estimadíssim amic”, amb aquests termes es dirigia el rector de Muro Antoni Deyà al canonge de Santa Cirga, quan l'informa de l'estat de l'edifici religiós més antic de Muro, l'Església de la Sang. Durant la reconstrucció del petit temple (1906) –sembla que a suggeriment d'Alcover– se li afegí un absis semicircular, absis que fou eliminat quan l'any 1969 la capelleta fou desmuntada de bell nou, per eixamplar el carrer i així facilitar el trànsit de vehicles.

Convidat pel rector de Muro Antoni Deyà, l'any 1911, el canonge Antoni M. Alcover presidí la solemne missa major de la gran festa de Sant Francesc de Paula, a l'església de l'antic convent dels mínims. El diari

de 25 d'abril de 1911 informava extensament; de les festes de *Sant Francisco*, que ja s'havien celebrat, i destacava: "El oficio solemne fué celebrado por el M.I. Sr. Vicario General, que con su presencia ha honrado este año la fiesta". (*La Almudaina*, 25-04-1911).

L'*Aplec de Rondaiès mallorquines d'en Jordi des Racó*, monumental col·lecció de contarelles populars, obra mestra de Mn. Alcover, fruit de tota una vida dedicada a la recopilació de rondalles entre la gent dels nostres pobles. Un d'aquests relators és Antoni Deyà que contà al canonge manacorí el que li havien relatat els murers i mureres sobre el que sabien, per tradició oral, de la predicació de Sant Vicenç Ferrer a la vila de Muro, a començaments del segle XV. El volum cinquè, al capítol *Sant Vicenç Ferrer dins la memòria del poble mallorquí*, Antoni M. Alcover recull tot un seguit de fets meravellosos (14), relacionats amb el famós predicador durant els mesos que va romandre a Mallorca. En el número 11 hi trobam el relat *De com St. Vicenç Ferrer anà a predicar a Muro*, amb una nota a peu de pàgina que diu: "M'ho contà Mn. Antoni Deyà, que fou molts d'anys Rector de Muro (al cel sia ell i tots los morts)".

Canonge de la catedral de Mallorca

Però la prova més evident de les bones relacions entre els dos eclesiàstics, es produeix quan Deyà fou promogut per Alcover, vicari capitular en seu vacant (1915-1916), pel càrrec de canonge de la Seu de Mallorca, en substitució de Mn. Joan Ramon Rosselló (Palma, 1838-1915), canonge des del 1903, mort dia 9 de març de 1915.

El Semanario Sóller del dissabte 10 d'abril de 1915, dins la secció "Crónica Local", publicava:

"Oimos hablar desde hace unos días a esta parte del probable nombramiento de canónigo de la catedral-basílica de Mallorca a favor de nuestro paisano, antiguo suscriptor al Sóller y muy querido amigo D. Antonio Deyá Rullán, actualmente cura-párroco de San Jaime, de Palma, y creemos por demás decir cuanto nos alegramos de ser confirmada la buena nueva. Hasta el presente nada se sabe en concreto del mencionado nombramiento; sábase solamente que va a llenarse muy en breve la vacante producida en el cabildo por la defunción del M.I. Sr. D. Juan Ramon y que existen grandes posibilidades de que designe la Corona al Sr. Deyá para ocupar dicho puesto. Suponiendo a nuestros lectores interesados en conocer lo que se resuelva, de cuanto sepamos acerca del particular prometemos tenerlos al corriente" (*Semanario Sóller*, 10 d'Abril de 1915).

Tot just una setmana més tard, *El Sóller* confirmava el nomenament del prevere Antoni Deyà pel càrrec de canonge:

"La noticia que dimos como dudosa en nuestra edición anterior se ha confirmado, y, en cumplimiento de la promesa que a nuestros lectores hicimos al darla, tenemos la satisfacción de manifestarles hoy que nuestro distinguido paisano y amigo D. Antonio Deyá Rullán ha sido nombrado por S.M. el Rey, canónigo de la catedral-basílica de Palma. El martes por la mañana se recibió aquí la noticia del nombramiento y en el acto fué anunciado éste al público por medio de un repique de campanas, habiendo producido en el vecindario general alegría, com es natural tratándose de un hijo de Sóller que no tiene enemigos y que por su afabilidad y carácter bondadoso, aun habiendo residido poco en su ciudad natal, ha sabido conquistar-se las simpatías de todos sus paisanos. El Sr. Deyá nació en esta ciudad el 27 de julio de 1847 y cursó sus estudios eclesiásticos en el Seminario conciliar de San Pedro, de Palma, siendo elevado al sacerdocio en 1876. Fue seguidamente adscrito a la S.I. Catedral con el cargo de auxiliar a los moribundos. El 1º de Febrero de 1882 se le nombró vicario *in capite* de la iglesia de Establiments. Luego rigió la de Esporlas y seguidamente desempeño el cargo de Vicario en la iglesia del Arrabal de Santa Catalina. Desde aquel cargo fué elevado a desempeñar el de Cura-Párroco de Calviá, en donde estuvo algunos años, y de allí pasó

con igual cargo a la iglesia parroquial de Muro, desde donde fué trasladado con ascenso, a la iglesia parroquial de San Jaime, en la última combinación de párrocos realizada en el año 1913. Lo mismo en Calvià que en Muro, el Sr. Deyà dejó grato recuerdo de su paso, tanto es así que sus feligreses sintieron mucho la separación de su Pastor. En la parroquia de San Jaime desde que está al frente, se le estima y aprecia por sus brillantes cualidades personales y principalmente por la dulzura de su corazón. Elevado ahora a la dignidad de canónigo, vé el Sr. Deyà premiados sus largos años de servicios prestados a la Iglesia de Cristo y la abnegación y celo con la que durante el desempeño de los mencionados cargos ha cumplido siempre su deber. Que sea por muchos años, y reciba el agraciado nuestra más cordial enhorabuena, que hacemos extensiva a sus señores hermanos D. Damián y doña Catalina y a toda la demás familia” (*Semanario Sóller*, 17 d'abril de 1915).

El Bolletí del Bisbat de Mallorca dia 25 d'octubre de 1915, en l'habitual “Crònica Diocesana”, recull el nomenament i la presa de possessió del nou membre del Capítol de la Seu:

Mayo. Dia 1.- El M. Iltre. Sr. D. Antoni Deyà Rullán tomó posesión de la canongia vacante por defunción del M. Iltre. Sr. D. Juan Ramon. Actuaron de padrinos los nobles señores D. Francisco de Paula y D. Manuel Montis Allendesalazar. El M. Iltre. Sr. Deyà había sido presentado por Real Decreto de 12 de Abril; se expidió la Real Cédula el 20 y recibió la institución canónica el 27 del mismo mes” (APM. BOBM. Núm. 22, p. 291).

Mn. Antoni Deyà i Sóller

Mn. Antoni Deyà i Rullán seria un adolescent quan deixà la vila natal per passar a Palma amb motiu d'iniciar els estudis eclesiàstics. Al Seminari Conciliar de Sant Pere hi trobaria com a rector (1857-1893) a Mn. Pere Josep Llompart Campins (Inca, 1807- Palma, 1893), que al llarg dels anys 1851 a 1857 havia estat rector de Sant Bartomeu. Sens dubte el rector del Seminari, aleshores canonge magistral de la Seu (GEM), va conèixer al seminarista Antoni Deyà quan aquest encara era un infant i, al mateix temps, hauria constatat personalment l'ambient familiar i social dins el qual va créixer i es va formar el futur prevere.

Mn. Antoni Deyà al llarg de la seva vida no es va oblidar de la vila natal ni dels seus conciutadans; a més de les visites que faria a Sóller per motius familiars o d'amistat, cal destacar altres visites en ocasions molt especials:

Predicador de la novena de Sant Antoni Abat a Sóller, gener de 1897

Temps enrera la festa de Sant Antoni Abat, gaudia de gran tradició a Sóller, la novena del sant esdevenia la preparació de la festivitat. L'any 1897 el prevere convidat a predicar el popular novenari, fou el Mn. Antoni Deyà, en aquell moment ecònom de Calvià. Així ho comptava El Sóller:

“Terminada en la iglesia parroquial de esta villa la novena preparatoria de la festividad del glorioso San Antonio, durante la cual nuestro paisano y distinguido amigo D. Antonio Deyà, Cura Ecónomo de Calvià, ha explicado a los fieles que en crecido número diariamente han concurrido, la vida y milagros del Santo, cantarónse completas solemnes el sábado al anochecer, poco después de entrada en prensa del número anterior” (Sóller – Semanario Independiente, 23-01-1897, p. 2).

Entrada solemne del rector Maimó a Sóller, 13 de maig de 1899

El rector Sebastià Maimó, promotor de les obres d'ampliació i de la façana modernista del temple parroquial de Sóller, hauria coincidit amb mossèn Antoni Deyà en el Seminari Diocesà. Com és de suposar als dos preveres els uniria una bona amistat i Deyà volgué acompanyar a Maimó, en la seva entrada solemne a

la parròquia de Sant Bartomeu. Així ho trobam escrit:

“La llegada: A las 6 y 40 minutos paró el coche que conducía el señor Rector. Acompañábanle el M.I. Sr. Dean D. José Oliver, y los rvdos. Sres. D. Pedro Tomás y don Antonio Deyá, párrocos respectivamente de Valldemossa y Calviá” (Semnario Soller, 20 de mayo de 1899, p.2)”.

Inauguració del Tren de Sóller

Dia 16 d'abril de 1912 es realitzà el viatge inaugural del Tren de Sóller. Mn. Antoni Deyà i Rullan, aleshores rector de Muro, com a bon fill de Sóller estaria tot gojós amb el projecte del Tren, que féu possible que un poble aïllat de la resta de Mallorca tingués un contacte diari amb la capital.

El bisbe Campins acompanyat dels canonges Maties Company, Miquel Costa i Mateu Rotger, es desplaçà des de Palma a Sóller en un tren extraordinari amb l'objectiu de beneir aquell nou mitjà de transport. Al seguici s'hi sumaren els rectors de Bunyola i Muro. Així ho reflecteix el *Semanario Sóller*:

“El Excmo. Sr. Obispo de esta Diócesis Dr. D. Pedro Juan Campins y Barceló vino en el tren extraordinario a esta ciudad con el objeto de bendecir el ferrocarril de Sóller. Acompañaron a S.E. los M.I. Sres. D. Matias Company, D. Miguel Costa, D. Mateo Rotger y el capellán de honor D. Francisco Fluxá. [...] Se dirigió a la parroquia, donde después de haber orado brevemente ante el Santísimo Sacramento, revestido en la sacristía de los ornamentos pontificales, ayudado por los antedichos señores canónigos y por los reverendos párrocos de Buñola y Muro, naturales de esta ciudad, entonando los primicieros el cántico *Benedictus* que cantó la Rda. Comunidad durante el trayecto, se dirigió por la calle del Príncipe a la estación...” (Semnario Sóller, 20 d'abril de 1912).

Assamblea de les Congregacions Marianes de Mallorca, 21 d'abril de 1912

Ja des d'un principi, el Tren facilità l'arribada de visitants a Sóller. Només uns dies després del viatge inaugural, dia 21 d'abril de 1912, a Sóller se celebrà l'Assamblea de les Congregacions Marianes de Mallorca. Acompanyant a la Congregació de la Immaculada i Sant Lluís Gonzaga de Muro, que portava l'estendart beneit l'any 1901, hi trobam el rector Deyà.

El dissabte 27 d'abril de 1912, El Sóller publicà una detallada crònica de la diada que, entre d'altres coses, deia:

“Presidia el Ilmo. Sr. Obispo acompañado del Rector de Buñola y del de Muro Sr. Deyá, ambos hijos de Sóller, y los canónigos D. Mateo Rotger, D. Martín Llobera y D. Miguel Costa. Todas las congregaciones llevaban sus respectivos estandartes”.

En el local “Fomento Católico” va tenir lloc l'assemblea pròpiament dita, presidí el bisbe Campins, acompanyat de diferents autoritats, entre les quals hi trobam el Jutge de Pau de la ciutat, Sr. Damià Deyà Rullan, germà del rector de Muro.

Visita pastoral a la vall de Sóller del bisbe Rigoberto Domenech Valls, 16 de juny de 1917

El capvespre del dissabte 16 de juny de 1917, amb el tren procedent de Palma, arribava a Sóller amb motiu d'iniciar la visita pastoral el bisbe Rigobert Domènec Valls (Alcoi, 1870-Saragossa, 1955), entre d'altres, l'acompanyava el canonge Deyà, així ho contava *El Sóller*:

“De la llegada a nuestra ciudad del Ilmo. Dr. D. Rigoberto Domenech, Obispo de esta diócesis, el sábado ultimo por la tarde, acompañado de su capellán Sr. Bonet, de su secretario de Visita Sr. Frau, y de nues-

tro paisanos M.I. señor don Antonio Deyá, y Reverendo don Antonio Canals, tienen ya noticia nuestros lectores, como la tienen de la cariñosa acogida, del entusiasta recibimiento que al joven, sabio, y muy simpático Prelado dispensó el pueblo de Sóller [...] Uno de los actos, sin duda el que revistió mayor solemnidad, fué la misa de comunión que celebró el Sr. Obispo el domingo por la mañana [...] repartió el Pan de los Angeles a un número considerabilísimo de fieles, tan considerable que hubo de ser ayudado por el M.I. señor Deyá y aún así duró la comunión unas dos horas” (*Semanario Sóller. Sábado, 23 junio 1917, p. 2*).

Benedicció del retaule de la Mare de Déu dels Dolors, al temple parroquial de Sant Bartomeu.

El retaule i la imatge de la Mare de Déu dels Dolors², de la parròquia de Sóller, foren beneïts el diumenge dia 13 de juliol de 1918 pel bisbe de Mallorca Rigobert Domènec, acompanyat de mossèn Antoni Deyà i d'altres destacats membres del capítol de la Catedral, com eren els canonges Roca i Alcover, degà i magistral respectivament. Vegeu la crònica que publicà *El Setmanari Sóller*:

“Asisten al Sr. Obispo el M.I. señor Deán, D. Miguel Roca, como Presbítero asistente y los M.I. Sres. D. Antonio M^a. Alcover, Magistral, y D. Antonio Deyá como diáconos de honor. En la casa rectoral se sirvió un espléndido *lunch*, entre tanto la *Lira Sollerense*, que había sorprendido al cortejo a la salida del templo, ejecutaba bellas piezas de su repertorio. Por la tarde en el tren de las cinco y media, salió el señor Obispo hacia Palma, acompañado de los señores que habien tomado parte en las solemnidades del día” (*Semanario Sóller, 19-01-1918, p. 2*).

Inauguració de l'Adoració Nocturna de Sóller

L'investigador Josep Antoni Morell, al seu llibre *L'Adoració Nocturna a Sóller*, conta que la solemne vigília inaugural va tenir lloc al ple de l'estiu, la nit del 31 de juliol a l'1 d'agost de l'any 1920. Al solemne cant de laudes va actuar de preste el canonge solleric Antoni Deyà Rullan.

Canonge de la catedral de Còrdova per permuta

A hores d'ara desconexem els motius que impulsaren a Mn. Antoni Deyà, a permutar la canongia de Mallorca per la que posseïa a la Seu Cordovesa el mallorquí Jaume Espases Grimalt³ (Palma, 1878-1948). En aquell moment Deyà, com a membre del capítol de la Seu mallorquina, amb el càrrec de Comptador, podem dir que havia arribat al cim de la seva carrera eclesiàstica, tenia 74 anys, a Mallorca hi deixava família i amics, i tot pareix indicar que no gaudia de bona salut.

A l'acta del capítol que tengueren els canonges de la catedral de Mallorca, dia 17 d'octubre de 1921, llegim:

“Deyà enfermo.- Se concedió al Sr. Deyá enfermería por el tiempo de dos meses, después de enterarse la Corporación de una instancia del interesado, acompañada de certificación facultativa que acredita su dolencia, jurada por el mismo Deyá” (ACM. Actes Capitulars, 1918-1924).

Dos mesos més tard el canonge Antoni Deyà sol·licitava pròrroga d'infermeria, així consta a l'acta del

² El retaule és obra de Miquel Amer, mentre que l'autor de la talla de la Mare de Déu és l'escultor valencià Venancio Marco. La Catedral de Muntanya, Josep. A. Morell (1993:97)

³ Sent seminarista passà a Oriola acompanyant al nou Bisbe d'aquella Església Mons. Joan Maura i Gelabert (1841-1910). Allà fou ordenat prevere en el mes de setembre de 1902. Exercia com Secretari del Sr. Bisbe i Vicesecretari de Cambra d'aquella Cúria. Es Doctorà en Teologia. Mort el Dr. Maura (24-01-1910) passà (15-11-1910) a gaudir d'una canongia a Santander, que l'any 1920 la canvià per una altra a la Seu Cordovesa, ocupant els càrrecs de Comptador i Secretari d'aquell Capítol. Retornat a Mallorca (Gener de 1922), fou elegit Secretari del Capítol i Comptador. Vocal de sant Pere i sant Bernat, nomenat consiliari del Círcol d'Obrers Catòlics. (Presbiterologi del Bisbat de Mallorca)

Capítol celebrat dia 16 de desembre de 1921:

“El Sr. Maestrescuela por encargo del Sr. Deyá pidió prórroga de la enfermería que por dos meses se le concedió. Habiendose suscitado alguna duda sobre este particular, se encargó al mismo Sr. Maestrescuela para exponer el caso al Sr. Obispo a fin de que este resuelva” (ACM. Actes Capitulars, 1918-1924).

Unes setmanes després, dia 28 de gener de 1922, reunits els canonges de la catedral mallorquina, prenen en consideració una instància del prevere Jaume Espases demanant prendre possessió de la canongia que deixava Deyà. Tot seguit –diu l’acta de la sessió– “dióse lectura a un documento expedido por el Rdm. Sr. Obispo de esta Diócesis en que consta que los M.I. Sres. D. Antonio Deyá y Rullan y D. Jaime Espases Grimalt Canónigos, el primero de esta Sta. Iglesia Catedral y el segundo de la de Córdoba han permutado sus prebendas con aprobación de S.M. el Rey (q.D.g.) mediante Real Orden del Ministerio de Gracia y Justicia del 31 de Diciembre último...” (ACM. Actes Capitulars, 1918-1924, f. 219v., 220, 220v, 220^a)

Simultàniament a Còrdova mossèn Antoni Deyà, domiciliat en el carrer de Juan de Mena, núm. 2, trobant-se malalt, dia 24 de gener de 1922 iniciava les gestions per prendre possessió, dins els propers dies, de la canongia que deixava el clergue mallorquí Jaume Espases Grimalt. Amb aquestes paraules Rafel Garcia, canonge doctoral, es dirigia al Degà i Capítol de la Santa Església Catedral de Còrdova:

“Excmo. Sr.

El Doctoral que suscribe, por encargo y a nombre del Sr. D. Antonio Deyá y Rullan, canónigo de Mallorca, a V.E. con el debido respeto expone: Que encontrándose enfermo y no pudiendo venir personalmente para presentar el título colativo y mandamiento posesorio de la canongia que disfruta nuestro hermano D. Jaime Espases y Grimalt, con quien ha permutado.

Suplica a V.E. se digne recibir aquel documento, y en su vista acordar se dé posesión de dicha prebenda a mi representado Sr. Deyá, previos los requisitos que V.E. crea oportunos exigir significándole que sus deseos son posesionarse de ella dentro del mes corriente” (ACC. Cabildo Catedral de Córdoba. Secretaria. Any 1922, lligall 82).

Tot just el dia següent, 25 de gener de 1922, mossèn Antoni Deyà davant el notari Luis Claveria Riobóo i amb la presència de dos testimonis, atorgava poder al canonge Miguel Blanco Moreno, dignitat de Mestrescola, de la catedral cordovesa, perquè en nom seu prenguéss possessió de la canongia que gaudia en aquella catedral el prevere Jaume Espases.

L’endemà mateix, dia 26 de gener de 1922, el Mestrescola de la Seu de Còrdova comunicava al Degà que Deyà patia un constipat fort i feia llit, si bé, tenia intenció de prendre possessor de la prebenda el més aviat possible:

“Aunque los presentantes tenían convenido tomar posesión a la vez el día treinta y uno del presente mes, nos ha manifestado el Señor Deyá que por circunstancias especiales desea tomarla en el día de mañana, después de los Divinos Oficios de la tarde. Pero es el caso, que el Sr. D. Antonio Deyá se encuentra postrado en cama con un fuerte catarro, que unido a su edad avanzada y a la crudeza y rigor del invierno actual, le impide venir personalmente” (ACC. Cabildo Catedral de Córdoba...).

Al capítol de canonges de l’Església Catedral de Còrdova, celebrat el capvespre del divendres dia 27 de gener de 1922, un cop examinada tota la documentació, amb la presència dels testimonis requerits a l’efecte, d’acord amb els ritus prescrits per Llei, i davant el notari secretari del Capítol Sr. Angel de Viguera, el Mestrescola Miguel Blanco Moreno, apoderat especial de mossèn Antoni Deyà Rullan i en

nom d'aquest, prenia possessió de la canongia que fins aleshores havia gaudit el prevere mallorquí Jaume Espases Grimalt. Primerament, situats al Cor, li assignaren la cadira que li pertocava, així ho certificava el notari secretari:

[...] “Y sentado el dicho Señor Apoderado en la silla correspondiente a dicho Canonicato, le dieron los expresados señores Comisionados a voz y nombre del Excmo. Cabildo y en representación del Señor D. Antonio Deyá su ponderante, la posesión real, actual, corporal *vel quasi* de la expresada canongia en la que quedó quieta y pacíficamente sin contradicción de persona alguna, manifestándole yo el Notario Secretario estar pronto a darle testimonio de ello si me lo pedia”. De la mateixa manera se li va adjudicar el sitial, amb veu i vot, a la Sala Capitular, i per finalitzar la cerimònia de presa de possessió, com era costum, el nou canonge va ser rebut pels capitulars.

Emperò mossèn Antoni, possiblement afectat d'un grip que podria haver-se complicat amb una broncopneumonia, empitjorava per moments. Al Registre Civil de Còrdova, Tom 119-1, Pàgina 110, de la secció 3a, consta que el canonge Antoni Deyà Rullan, natural de Sóller, morí a les 16,00 hores de dia 30 de gener de 1922, era dilluns. Les seves despulles reberen sepultura al cementeri municipal de Nuestra Señora de la Salud, de Còrdova. Aleshores era organista i mestre de capella de la catedral de Còrdova (1921-1931) el prevere mallorquí Rafel Vich Bennàssar (Felanitx, 1893 – Palma, 1945)⁴.

A la Seu de Mallorca, assebatats els canonges de la mort de Deyà, acordaren celebrar un funeral en sufragi de la seva ànima. Així ho recull l'acta del capítol, presidit per Mn. Antoni M. Alcover, que va tenir lloc dia 1 de febrer de 1922:

“Congregados bajo la presidencia del M.I. Sr. Deán, los muy lltres Sres. Arcipreste, Arcediano, Chantre, Maestrescuela, Lectoral, Doctoral, Costa, Quetglas, Magistral, y Alcover al objeto de celebrar Capítulo:

Se enteró el Ilmo. Cabildo de haber fallecido en Córdoba el M.I. Sr. D. Antonio Deyá y Rullan Canónigo que pertenecía a la Hermandad de sufragios de esta Catedral. Se hizo constar en acta el sentimiento de la Corporación y se acordó celebrar en sufragio de su alma el próximo día seis a las once el funeral de Hermandad y rezarse maitines de difuntos la víspera anterior. Vº. Bº. El Presidente Deán, Antonio Mª. Alcover” (ACM. Actes Capitulars, 1918-1924).

Mn Antoni Deyà deixà a la Biblioteca del Seminari de Mallorca, 282 volums de ciències eclesiàstiques.

Necrològica de mossèn Antoni Deyà, antic suscriptor i amic del SÓLLER

El Sóller informà de la mort del canonge Deyà, antic suscriptor i amic del setmanari:

“Sorprendiúnos dolorosamene días pasados la triste noticia de la muerte de nuestro paisano, antiguo suscriptor del SÓLLER y apreciado amigo, el M.I. señor D. Antonio Deyá Rullán, canónigo que fué durante un buen número de años de la S.I. Catedral Basílica de Mallorca. E virtud de permuta con el canónigo mallorquín el M.I.Sr. D. Jaime Espase había el Sr. Deyá trasladado su residencia a Córdoba, y en dicha ciudad, apenas llegado como quien dice, pues que solo llevaba quince días de permanencia en ella, fue atacado de la gripe, y complicándose con esta epidemia, una bronco-pneumonia le llevó en muy pocos

⁴ Essent diaca, obté per oposició el benefici d'organista amb càrrec de Mestre de Capella de la catedral de Còrdova, on residí durant deu anys 1921-1931. *XVII Simposium de l'orgue històric i estudis musicals. Homenatge al para Jaume Palou, Lluç 2010*, pàg. 129. De tornada a Mallorca fou organista de la Seu (1931-1945). (GEM)

días al sepulcro. Sabíamos que su sobrino, el joven médico D. Damián Deyá⁵, habíase ausentado de esta ciudad, “por asuntos de familia” –así se nos informó y así lo expresamos al anunciar a su clientela desde estas columnas su marcha precipitada;- pero estábamos lejos de pensar que este viaje tuviera con una enfermedad de su señor tío alguna relación. Y parece ser que había sido comunicada a aquél por otro señor canónico amigo del paciente, al mismo tiempo que le llamaba a su lado, una muy peligrosa enfermedad.

Al llegar a Córdoba el joven señor Deyá, ya su anciano tío había dejado de existir. Murió a los 74 años, confortado su espíritu con los santos sacramentos.

La defunción acaeció el domingo, día 29 de Enero, y al día siguiente se celebraron en aquella catedral suntuosos funerales en sufragio del alma del finado, que estuvieron muy concurridos, lo mismo que la conducción del cadáver al cementerio, no obstante las pocas relaciones con que contaba todavía nuestro buen amigo en aquella capital, donde, como queda dicho, recientemente se había instalado.

Aquí, entre sus numerosas amistades y las de su familia, fue muy sentida su muerte, y lo mismo lo habrá sido en Calviá, Muro, y parroquia de San Jaime de Palma, por los que fueron sus feligreses antes de ser agraciado con la referida canongia, pues que con su carácter dulce y su corazón bondadoso se había captado durante toda su vida, más que las simpatías, el aprecio de cuantos le trataron. Fue durante mucho tiempo Vocal de Turno de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Palma.

Elevamos a Dios nuestras preces para que conceda al alma del anciano señor Deyá el galardón de los justos, y derrame sobre el corazón de su hermana, doña Catalina, hermana política D^a. Maria Rullán, sobrinos y demás deudos –a quienes acompañamos en el sentimiento-el bálsamo de la resignación” (*Semanario Sóller, 11 de Febrero de 1922, p. 4*).

El tarannà de mossèn Antoni Deyà

Les diferents fonts consultades posen de manifest el caràcter afable i cordial de mossèn Antoni Deyà i, particularment, el bon record que perdurà durant molts d’anys entre les persones que el tractaren al llarg de la seva carrera eclesiàstica.

El prevere Mn. Francesc Mulet i Palau (Muro, 1902-1967), al seu estudi “Nuestra Parroquia y su Gobierno”, arribant al rectorat de mossèn Antoni Deyà, va escriure:

“D. Antonio Deyá. Rector, natural de Sóller, desde abril de 1902 hasta 1 de junio de 1913, pasó a San Jaime de Palma y después fué nombrado Canónigo de la Catedral. Siempre conservó un gran afecto a Muro y a sus habitantes. En su tiempo se construyó el retablo y capilla del Sagrado Corazón, antes de San Pedro” (*Algebelí, núm. 14, 3*).

Aquesta comunicació voldria servir per recuperar la memòria d’aquest prevere solleric, per altra part seria interessant conèixer si en l’actualitat encara hi familiars seus, a Sóller o a una altra banda. Vull acabar amb un agraïment a l’arxiver Antoni Quetglas, per la bona acollida quan vaig visitar l’arxiu municipal de Sóller. Gràcies.

5 En ocasió de l’epidèmia de grip de 1918, el doctor Damià Deyà oferí els seus serveis de metge a l’ajuntament de Sóller (Deyà, 2007:217).

Bibliografia

- el Ferrocarril de Sóller (1912-2012). 100 anys de trajecte. Edita Fundació Tren de l'Art. Impremta Muro.
- Alcover, A.M. (2^a ed. 1975). *Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi d'es Racó*. Vol. V. Palma: Moll
- Alcover, A.M.; Moll, F. de B. (2a ed. 1978). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma.
- Ballester, R.; Nebot, M. (1992). *Son Servera imatges d'ahir*. Miquel Font, editor.
- Deyà Miró, J. (2007). *L'epidèmia de grip de 1918 a Sóller*. I Jornades d'Estudis Locals a Sóller, 2006. Ajuntament de Sóller
- Estelrich Masutí, P.; Massot Muntaner, G.; Paret Serra, J. (2000). *Compositors de les Illes Balears*. El Gall Editor. Pollença.
- Fiol Tornila, P.; Payeras Capó, D.; Riutort Tabarner, S. (1998). *750 Anys d'Església a Muro (1248-1998)*. Edita Ajuntament de Muro. Impremta Muro.
- Fiol i Tornila, P. (2004). *El Rectorat Murer de Mossèn Antoni Deià i Rul.lan*. I Jornades d'Estudis Locals, Muro, 2001. Edita Ajuntament de Muro. Impremta Muro.
- Fiol i Tornila, P. (2010). *Pere Joan Campins i Barceló, Bisbe de Mallorca, 1898-1915*. Edita Ajuntament de Palma. Aquil.les Editorial, S.L. Palma.
- Fullana i Puigserver, P. (2003). *Història de la Congregació de les Filles de la Misericòrida (1856-1921)*. Lleonard Muntaner Editor.
- Fullana Puigserver, P.; Gambús Saiz: (2014). *La memòria contemporània de la Catedral: Miralles, Rotger, Sagristà*. Edita: Capítol de la Catedral de Mallorca.
- Gran enciclopèdia de Mallorca*. Promallorca Ediciones S.A. Inca. Gràfiques Garcia.
- Janer Manila, G. (1996). *Com una rondalla. Els treballs i la vida de Mossèn Alcover*. Editorial Moll.
- Janer Manila, G. (1997). *Les festes llunyanes. Tradició i llegenda dels mallorquins*. J.J. De Olañeta, Editor.
- Jasso Garau, V.; Torrens Vallori, C. (2007). *Les rondaies mallorquines, Identitat i etnografia*. Institut d'Estudis Balearics. Lleonard Muntaner, editor.
- Morell González, J.A. (1993). *La Catedral de Muntanya*. Edita Parròquia de sant Bartomeu de Sóller.
- Mulet Palau, F. (1963). "Nuestra Parroquia y su Gobierno". *Algebelí*, núm. 14, pàg. 3.
- Paret Serra, J. (1996) *Llista d'organistes mallorquins nats en el segle XIX*. III Simpòsium d'orgues històrics celebrat a Alcúdia.
- Payeras Capó, D. (2015). *Festes i balls populars a Muro*. Impremta Muro.
- Pericàs, B. (2009). *El Pujol desl Misteris*. Associació d'Antics Blauts i Edicions Documenta Balear.
- Planas Sagrera, J. (1920-1921). "Exclaustrados". *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul.liana*, XVIII.

Reus i Planells, G.A. (2019). *L'arquitectura religiosa de la Corona de Mallorca (s. XIII-XIV)*. Lleonart Muntaner Editor.

Rullan Valcaneras, J.F. (2001). *Sóller. Imatges d'un poble I*. El Gall editor.

Santaner Mari, J. (1967). *Historia del Arrabal de Santa Catalina*. Gráficas Miramar. Palma.

Vall i Solaz, F.X. (2001). *Sóller el paisatgisme poetic mallorquí (De Pons i Gallarza a Rosselló-Pòrcel)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Imprès a Novagràfic, S.L.

Publicacions periòdiques consultades

La Almudaina (Palma, 1887-1952)

La Tarde (Palma, 1903-1912)

Algebelí I Època (Muro, 1962-1970)

Gaceta de Mallorca (Palma, 1907-1910)

Diari de Balears

Semanario Sóller

Relació d'abreviatures

ACC: Arxiu Capitular de Còrdova

ACM: Arxiu Capitular de Mallorca

ADM: Arxiu Diocesà de Mallorca

AMM: Arxiu Municipal de Muro

AMS: Arxiu Municipal de Sóller

APM: Arxiu Parroquial de Muro

GEM: Gran Enciclopèdia de Mallorca

Joan Oliver

“Revilo”

Vida i obra

Andreo Marroig
Christian Oliver Vicens

Resum: Durant el segle passat, el panorama artístic global va anar lligat als fets històrics ocorreguts a nivell mundial. A Sóller, exceptuant l'extraordinari cas de Juli Ramis, els joves artistes tenien uns referents no tan històrics, sinó de tall més clàssic com Rusiñol o Bernareggi, arrelats a la figuració i el paisatge. Dins aquesta categoria, un grapat d'artistes sollerics o lligats a Sóller assoliren cert reconeixement dins el panorama illenc, com són ara Bernadí Celiá o Castellanas. L'obra de l'artista que ens ocupa, Joan Oliver “Revilo”, paral·lela als artistes anomenats, ha passat desapercebuda durant molts anys. Aquest estudi pretén donar-li l'espai que correspon dins el panorama solleric analitzant-ne l'obra, que s'ha recopilat i catalogat i també la seva vida, ben diferent de la dels seus companys de generació.

1. Introducció i objectius de l'estudi

Durant el segle passat, el panorama artístic global va anar lligat als fets històrics ocorreguts a nivell mundial i, sobretot, a les avantguardes. A Sóller, exceptuant l'extraordinari cas de Juli Ramis, els joves artistes tenien uns referents diferents, de tall més clàssic i arrelats a la figuració i el paisatge, com Rusiñol o Bernareggi. Dins aquesta categoria, un grapat d'artistes sollerics o lligats a Sóller assoliren cert reconeixement dins el panorama illenc, com ara Bernadí Celiá o Josep Castellanas. L'obra de Joan Oliver “Revilo”, encara que no fos acadèmica, es va desenvolupar coetàniament als artistes anomenats i ha passat desapercebuda durant molts anys.

Amb la finalitat de difondre'n la figura, Christian Oliver, net de l'artista, arran de llegir l'article de Pere Andreu “Sóller, Tòquio i s'Univers” dedicat a Revilo a la secció “Passen Coses” del setmanari *Sóller*, planteja estudiar en més profunditat la figura del seu padrí. El primer objectiu que es planteja és recopilar el màxim d'obra del pintor (molt dispersa pel fet de trobar-se majoritàriament en mans de particulars) amb la idea de crear-ne un catàleg digital i en paper. El segon objectiu és realitzar una exposició amb una selecció de l'obra. Finalment, es pretén reconstruir una història de vida de l'artista per mitjà d'entrevistes als familiars més propers.

En la fase de catalogació, cal destacar la feina del fotògraf Pere Joan Oliver, net de l'artista, que ha fotografiat tota l'obra trobada. Agrair, també, la col·laboració de tots els particulars que han cedit els seus quadres desinteressadament així com la de l'artista Tolo Trias pel seu assessorament i aportacions.

2. Història de vida

Joan Oliver Colom va néixer a Sóller l'any 1897. Era fill de Maria Colom i Pere Lluç Oliver, de Can Pipeta, que vivien a l'Horta. Pere Lluç Oliver i Oliver va ser un empresari empenedor que emigrà a França per muntar un comerç de fruita importada. La família Oliver Colom i, com a mínim, un altre germà Oliver, s'establiren a Pont-à-Mousson, una ciutat industrial al costat del riu Mosel·la, al nord-oest de França. Més específicament, fundaren el seu negoci amb el nom “Oliver Frères” a la Rue Victor Hugo, número 41. Joan va passar allà la seva infància i, quan era nin, en sortir de l'escola, ajudava al negoci familiar venent,

amb un carretó i a baix preu, els sobrants de fruita del comerç. A l'escola Sant Jean de Pont-à-Mouson, els seus professors reconegueren el seu talent artístic i li atorgaren un primer premi de dibuix. En adonar-se d'aquella qualitat, des del centre suggeriren a la família de l'infant que l'apuntassin a classes de dibuix, però no sabem si ho arribaren a fer mai. Quan va ser major d'edat, partí a París on treballà de xofer a una fàbrica de cotxes. Es dedicava a repartir els models que els clients havien encarregat.

Imatge de Joan Oliver a inicis dels anys 60. Arxiu Família Oliver Borràs

La següent referència que tenim de Joan Oliver, el situa a Sóller l'any 1921 com a col·laborador de la societat "La Peña Artística" de Palma fent una representació teatral en motiu de l'aniversari del Teatre Defensora Sollerense.¹ Després d'aquest període, tornà a viure a Pont-à-Mouson amb un germà de son pare, Francesc Oliver. Encara que sabem que va començar a pintar més prest, és en aquesta època que tenim catalogat el seu primer quadre, datat el 1927, el qual ja va signar com Revilo, Oliver al revés. En aquesta època, Joan va tornar una temporada a l'illa i visqué un temps a la finca de Can Nyegus de Tuent.² En aquest període va conèixer Margalida Borràs Coll, amb qui es casaria uns anys després. Ens situam a finals de la dècada dels anys 1920 i alguns amics i companys de Joan començaren a parlar de les possibilitats reals de muntar negocis a Marroc, un país emparat baix el protectorat francès des de 1912.

No sembla que Joan dubtàs gaire i, amb l'esperit emprenedor heretat de casa, l'any 1934 embarcà cap a Marroc. Emparat pel seu passaport francès, va muntar un negoci d'exportació de fruites a Casablanca. Joan viatjava sovint a Sóller des de Marroc i va aprofitar una de les tornades al poble per

casar-se amb la seva al·lota, Margalida Borràs. Era devers l'any 1935. Tengueren un nin just començada la Guerra Civil i, per aquest motiu, no va poder tornar a Marroc fins l'any 1938. Com que no havia pogut seguir pagant el lloguer, va trobar el seu negoci i el seu lloc de residència embargats. Per aquest fet comprà, juntament amb un altre soci³, una finca a la ciutat d'El-Jadida, antiga colònia portuguesa anomenada Mazagão i, amb treballadors locals, la destinaren a la pagesia. Quan el nin tingué dos anys, mare i fill agafaren un vaixell cap a Casablanca, on Joan els esperava per anar cap a El-Jadida. La família cresqué i va viure pròsperament fins l'any 1945. Aquell any, la finca de Joan Oliver va ser expropiada pel govern francès suposadament per la seva col·locació estratègica dins el territori marroquí. Per aquest motiu, tornen a Mallorca.

La família Oliver Borràs es va establir a Palma (C/ General Riera) sense Joan, que arribaria un temps després. Havia quedat a Marroc per acabar de tramitar l'expropiació de la finca d'El-Jadida. En aquella època, i una vegada tornat a Mallorca, Joan provà d'organitzar una finca a l'illa dedicada a la producció agrícola, però sembla que el negoci no funcionà. Potser fruit d'aquesta desocupació, el pintor s'oferí per realitzar retrats per encàrrec a les Galeries Mora.⁴ En aquesta època va consolidar la seva relació amb altres artistes sollerics o residents al poble, com Bernardí Celià, Juli Ramis o Josep Castellanas. Una fita

1 Sóller. 8-10-1921

2 *50 anys per la cultura i la llengua*. Casal de Cultura. Museu de Sóller. 2008

3 Segons documentació referent a l'expropiació, el nom d'aquest soci era Sr. Testard.

4 Nota aportada per Joan Francisc Rullan Vallcaneras. 19-07-2022

important d'aquesta època és la seva participació en l'exposició col·lectiva de les Galeries Mora, a Sóller, l'any 1949. Malgrat aquest progrés i reconeixement com artista, els negocis no relacionats amb la pintura no anaren tan bé a l'illa i la família (a excepció del fill gran, que estava acabant els seus estudis a Palma) tornà a Marroc a inicis de la dècada de 1950.

La tornada a Marroc de la família es caracteritzà pel constant moviment fins que arribaren a un destí on passarien un grapat d'anys: Khouribga. (Imatge 02) Emperò, abans d'arribar a aquesta ciutat, l'any 1950, Joan llogà una sèrie de finques a Aïn Djemâa, Bir Jdid i Settat per destinar-les a l'agricultura i la ramaderia. La família partí cap a Khouribga l'any 1956.

Khouribga és des de 1921 i, encara avui en dia, una de les indústries fosfateres més importants del món. La família s'hi establí sentint-se protegits i amb totes les comoditats d'una ciutat europea. Tenien piscines públiques, camps de joc, bars i locals d'esbarjo. Joan treballà a la ciutat transportant mercaderies entre socs (mercats tradicionals àrabs). La família Oliver Borràs visqué una època de bonança però, a finals dels anys 50, després d'un seguit de revoltes del poble marroquí contra els europeus, Marroc va declarar la seva independència de França. La família, després de viure alguns episodis de violència al país marroquí, decidí tornar a Mallorca l'any 1963. No obstant això, Joan i el seu fill major encara treballaren un temps més a Marroc fins que tota la família es tornà a reunir a Mallorca.

Una vegada a l'illa, Joan va regentar diversos negocis: el Bar Las Naciones, al Passeig Marítim de Palma, on eren habituals els artistes de la nova cançó com ara Joan Ramon i Maria del Mar Bonet, Joan Manuel Serrat o Raimon; el Bar Rumbo, a Sant Agustí, i una tenda de *souvenirs* a Can Pastilla, on fins i tot residiren una temporada.

En acabar els negocis, tornaren a residir a Sóller, on Joan mantingué l'amistat amb artistes com Josep Castellanas, amb qui compartia tertúlies habitualment a Sa Botigueta. En aquesta època va realitzar una exposició a Palma amb l'artista Company i tres exposicions monogràfiques: una a la Galeria Art Fama, a les galeries comercials de Los Geranios, a Palma, l'any 1977, una altra al Museu de Cultura de Sóller l'any 1978 i la darrera a la galeria de La Caixa, a Sóller, l'any 1985.

Joan Oliver va morir a Sóller l'any 1987. La gent amb qui hem pogut parlar el recorda com un home afable i generós. Ho demostra que la majoria de quadres que s'han pogut catalogar del barri del carrer de sa Mar, on va passar els darrers anys, eren regals que l'artista va fer als seus veïnats.

3. L'obra

Encara que és evident que existeix més obra, s'han pogut localitzar 97 quadres, una part de l'obra la conservava la família i l'altra ha estat recopilada mitjançant un reclam publicitari al setmanari *Sóller* i paperetes penjades als carrers del poble. L'obra recopilada s'ha classificat mitjançant un full de càlcul adjunt a aquest estudi i s'ha analitzat des de dues vessants: per una banda, d'una manera objectiva i tècnica i, per altra banda, segons les èpoques vitals de l'artista.

3.1. Anàlisi objectiva

3.1.1. La tècnica, el material i la metodologia.

Tota l'obra que s'ha identificat de Revilo es va realitzar amb la tècnica de l'oli. És evident que abans de la primera obra catalogada, de 1927, havia d'haver realitzat dibuixos a llapis o carbonet, emperò no n'hem identificat cap en la recerca. També desconeixem qui li transmeté les nocions bàsiques de la tècnica, però

sembla que les va aprendre d'algú perquè les seves primeres obres tenen un caràcter acadèmic que és estrany que assolís de manera autodidàctica.

Pel que fa a la metodologia amb què pintava, s'han identificat apunts de color i volumetria generals presos del natural que, a la majoria dels casos, servien per desenvolupar un quadre més definit al seu estudi. Altres quadres poc definits han aparegut amb la firma "OVER" en comptes de "J. Revilo" com era habitual. Segons els testimonis, poques vegades pintava tota una obra del natural; en canvi, sí que realitzava fotografies que li servien per (amb les notes de color preses del natural) desenvolupar el quadre al seu estudi.

Revilo no respon a un patró fix a l'hora de triar mides ni tampoc materials de suport. Els dos materials més comuns són llenços i *Tablex*.⁵ Les mides d'aquests suports solen ser mides preestablertes. És a dir, no fabricava les seves pròpies bastides ni teles sinó que les comprava fetes. En casos puntuals i sobretot per fer els apunts de color, fa servir petits taulers de fusta.

3.1.2. Els temes

L'obra que s'ha catalogat correspon en un gran percentatge a paisatge tant natural com urbà rural. Aquests paisatges, sobretot als inicis, estan clarament influenciats per l'escola de pintura figurativa mallorquina clàssica. És evident la inspiració formal en artistes com Rusiñol, Anglada-Camarassa, Bernareggi i Josep Castellanas. Revilo compartí generació i amistat amb Castellanas, emperò és innegable que el seu amic va assolir un reconeixement més gran que ell dins el panorama artístic illenc. Revilo no era acadèmic ni tampoc deixeble de cap artista, com sí que fou Castellanas de Rusiñol.

També s'han identificat nou retrats,⁶ la majoria estan dedicats a membres de la família i, malgrat la reduïda proporció dins la seva obra, representen una de les expressions més característiques de la seva producció. Molt puntualment també pintà composicions de natura morta.

Postal turística de Khouribga

3.1.3. Aspectes formals

El gruix de l'obra de Revilo segueix un estil i els quadres són, per tant, reconeixibles i identificables. La línia és tractada de la manera contundent. Sembla com si Revilo treballàs més amb els límits, tret característic del dibuix, que no amb volums, més habituals al món de la pintura.

El color assoleix, a l'obra de Revilo, molta importància. La composició és sempre rica i complementària. No és habitual que treballi només amb colors anàlegs, és a dir propers cromàticament

parlant, més aviat combina colors d'una manera que sembla voluntàriament contrastada i equilibrada. Encara que també utilitzava colors terciaris, agafen molta més força els primaris i secundaris. No sabem si

⁵ *Tablex* és la marca que utilitzava Revilo de tauler de fibres de fusta d'alta densitat. És un material molt utilitzat pels artistes per la seva versatilitat a l'hora d'executar el quadre, així com pel seu preu, més econòmic que els llenços de tela. Sabem que Josep Castellanas, amic seu, també utilitzava aquesta marca de material.

⁶ Un dels retrats, probablement dedicat a la seva filla Maria Antònia, no està catalogat però sabem que existeix o va existir.

coneixia la teoria dels colors complementaris, però si no fos així vol dir que en feia un bon ús de manera intuïtiva.

Aquesta utilització de colors primaris i secundaris amb rotunditat fa que l'obra sigui eminentment lluminosa, com també ho són els temes tractats.

Quant a la profunditat, l'artista és molt poc constant. Existeixen moltes obres a les quals es controla la profunditat del paisatge mitjançant veladures dels plànols que es representen a la composició i, en canvi, a moltes altres obres no aplica aquest recurs. Aquesta és una altra característica de la seva obra: poques vegades representa els elements (els arbres, els núvols, l'aigua) de la mateixa manera.

Les composicions dels paisatges són clàssiques salvant algunes excepcions i les dels retrats són de dos tipus: un color uniforme de fons per als subjectes retratats que no són familiars seus i casa seva (tant a Sòller com a Khouribga) per als membres de la seva família.

Un altre tret característic de l'obra de Revilo és la inclusió, puntualment, de símbols amagats. A moltes de les seves pintures apareix una imatge de Crist crucificat, normalment integrada cromàticament i difícil d'identificar. Sense dubte aquesta imatge ve lligada a les seves contundents creences cristianes. En altres quadres apareixen també faccions de cares normalment damunt pedres de marge o roques i muntanyes.

3.2. Les èpoques

Abans de començar amb aquesta anàlisi per èpoques, val a dir que sempre parlarem en termes generals. Una gran part de l'obra trobada no tenia una data assignada pel pintor, és a dir que l'ordre cronològic dels quadres, impossible d'establir totalment, s'ha hagut de deduir per tres factors: l'estil utilitzat per Revilo en l'obra, la grafia a l'hora de signar-la i l'analogia temàtica del quadre. Així i tot, cal advertir que hi ha alguns olis (afortunadament pocs) que no quadren dins aquest esquema global.

3.2.1. Primeres obres (1927- 1934)

Paisatge de Pont-a-Mousson, 1927. Arxiu de Christian Oliver Vicens

D'aquest període tenim catalogades només tres obres. La primera, de 1927, és un paisatge de Pont-a-Mousson, ciutat on residia el pintor en aquell moment. L'obra ja està signada amb el seu pseudònim Revilo. És un quadre de caràcter acadèmic amb una atmosfera emboirada de colors grisos i marrons. Aquest caràcter acadèmic fa pensar que Joan Oliver va rebre classes de nocions bàsiques de pintura a l'oli, però no s'ha trobat cap testimoni ni prova que això fos així. La segona obra, de 1930, representa un paisatge ben reconeixible, el Morro de sa Vaca de Sa Calobra. A aquesta obra,

també molt acadèmica, s'intueixen perfectament els referents de l'artista, de caire clàssic com Rusiñol o Bernareggi.

La tercera obra està datada l'any 1933 i és un retrat de perfil de la seva dona Margalida Borràs a Sòller,

Retrat de Margalida Borràs Coll, 1933. Arxiu de Pere Oliver Borràs

abans de partir cap a Marroc. El fet que hagi triat fer el retrat de perfil no sembla casualitat: essent un dels seus primers retrats (o bé el primer) és més senzill realitzar un retrat de perfil que frontal.⁷ El que més destaca d'aquesta obra és que, a diferència de les dues anteriors, s'hi reconeix l'inconfusible estil de l'artista. Els colors i la llum ja corresponen amb la manera com pintarà durant tota la seva vida. A més, incorpora un altre detall característic dels retrats que també mantindrà sempre: fa la firma del quadre amb color cel amb una ombra blava, que crea un efecte quasi de tercera dimensió.

3.2.2. Primera època a Marroc (1934-1945)

L'únic quadre que tenim d'aquesta època és un paisatge ben representatiu de l'ambient de Marroc. Una dona amb hiyab és la protagonista del quadre, emperò també ho és tot el seu entorn, tan diferent (o *exòtic*, com es devia considerar a l'època) del que l'artista estava acostumat a representar. A partir d'aquest moment, Revilo s'enfronta a un repte nou: ja no es pot fixar en l'obra dels seus referents Rusiñol o Bernareggi. La

llum, l'arquitectura i les persones són diferents.

3.2.3. Retorn a Mallorca (1945 - 1950)

En aquest sentit Revilo s'allunya, poc a poc, de qui considera els seus mestres artístics i cerca (o troba) un llenguatge propi. En aquesta època de tornada a Mallorca, la manera de pintar de Revilo és especialment acurada. Durant aquests anys produeix els quadres que podríem catalogar de més virtuosos. Les escales cromàtiques van més enllà dels colors secundaris i terciaris, treballa els verds i els marrons i en treu tots els seus matisos. Dedica temps als detalls i cerca el realisme treballant la paciència i la laboriositat. Els paisatges d'ametllers són especialment detallats. Treballa punts de vista poc comuns dins l'estil, com ara una vista gairebé zenital de sa Calobra i afegeix altres elements al paisatge que no són tan evidents, com

ara un conjunt de xots molt treballats en primer terme.

La signatura en aquest període és inclinada i fina, com a la majoria de les seves primeres obres.

3.2.4. Segona època a Marroc (1950 - ca. 1964)

Per culpa de les circumstàncies en què la família Oliver-Borràs ha de deixar Marroc, s'han catalogat molts menys quadres d'aquesta època que els que probablement va fer Revilo. A més, una vegada hagueren de deixar Marroc i tor-

Paisatge de Marroc. Arxiu de Pere Oliver Borràs

⁷ Nota aportada per l'artista Tolo Trias, 25-10-2022

Retrat de Miquel Oliver Borràs. 1959. Arxiu de Joan Miquel Oliver Ripoll

nar a Sóller, l'artista va deixar una part de la seva producció a un amic comerciant de Khouribga, anomenat Gregoire.

Probablement per un tema sentimental, la majoria dels quadres que l'artista duu cap a Mallorca són retrats de família així com alguns retrats de persones originàries del país africà, paisatges i una natura morta. Dels retrats familiars cal destacar la força de l'estil propi de Revilo, que ja s'havia vist al primer retrat que havia fet a Margalida Borràs. El traç és decidit i els colors vius. De fons a aquests retrats quasi sempre apareix la tanca blanca que rodejava la casa familiar a Khouribga o bé la vista des de la casa on estiuiejaven al Port de Sóller. (Imatge 06) Als paisatges que representa Revilo, apareixen element de la cultura marroquí: homes amb turbants, elements arquitectònics àrabs i haimes. En una de les obres, a la qual apareixen un nin i una haima en segon pla i un doble retrat en primer pla, la diferència d'estil a l'hora de representar les diferents persones dins la mateixa obra sembla confirmar que Revilo treballava amb diferents fonts gràfiques com fotografies, apunts propis o

fins i tot la memòria. Una altra obra que destaca d'aquesta època és el retrat d'un conegut marroquí, anomenat Tartoz, tocant una flauta. Tornen a destacar els colors primaris i secundaris damunt un fons neutre. Revilo perfila les arrugues de la cara i els dits del personatge i, així com fins ara havia tengut una tendència a idealitzar el que representava, ara n'emfatitza el realisme i reproduceix fins i tot un descosit a una de les espatlles del flautista. A la natura morta d'un ram de lliris d'aigua, s'identifiquen perfectament motius àrabs en el gerro, el trespol i les columnes dels fons. Revilo resol amb molta traça el detallisme i en domina el color molt més que no la perspectiva. La darrera obra destacada d'aquesta època és de contingut eròtic i conté, a més, un joc de reflexos en representar l'espectador de l'escena a un mirall obrint una porta i sorprenent una noia despullada que veim en primer pla i també al mirall.

El conjunt d'obra d'aquesta època és colorista, decidida i explosiva i representa el punt de partida del que serà l'estil de la seva època més fructífera i característica.

3.2.5. Darrera època a Sóller (1964 - 1987)

Port de Sóller des del Cap Gros. Arxiu de Pere Oliver Borràs

És en aquesta època que trobam l'estil més reconeixible dins tota l'obra de l'artista. A més, és l'època de la qual hem trobat més obra, possiblement pel fet que és la més propera en el temps.

Enceta aquesta època un retrat fet per encàrrec de Pep Mayol Coll. És un dels pocs exemples de feines per encàrrec que s'han trobat. La major part d'obra d'aquests anys està dedicada al paisatge. Els primers paisatges, que representen la seva retrobada amb el paisatge mallorquí, són molt més coloristes que els que havia realitzat anteriorment, menys deli-

Vista de Santa Catalina, 1983

cats i com a conseqüència, més expressius i experimentals. Un bon exemple és un paisatge del Port vist des del mirador del cap Gros. Revilo, a part de la força visual del propi paisatge, afegeix un reflex de les muntanyes damunt la mar que està representat de manera tan nítida, que no és possible que fos així a la realitat. És a dir, l'artista estaria pintant el que voldria que fos el paisatge i no el que veu realment. D'aquesta manera, aconseguix gairebé un efecte de realisme màgic. Destaca, també d'aquesta època, un quadre del Torrent de Pareis on es dedica a reproduir amb minuciositat les esclertes de les roques de manera gairebé obsessiva. Vet aquí una altra característica de l'obra d'aquest període, el detall de traç repetitiu.

Plaça de Sóller, 1985. Col·lecció particular

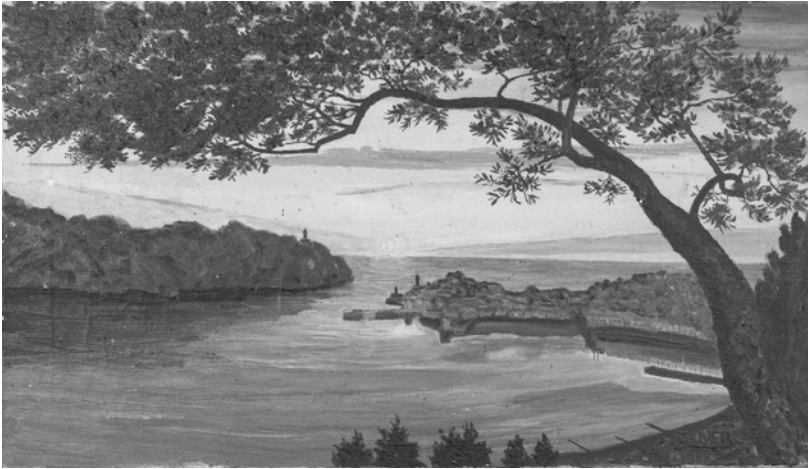
En aquells anys, Revilo ja feia temps que tenia amistat i bona relació amb tots els artistes de la seva època i s'anima a organitzar les poques exposicions individuals que va realitzar. Es conserva molta obra ben probablement produïda per a l'exposició a la galeria de Los Geranios l'any 1977. Són paisatges d'una urbanitat rural, molt a l'estil del que demanava el mercat en aquells anys: racons de Fornalutx, Biniaraix, Sa Figuera. Un tipus d'obra amb què altres companys generacionals com Josep Miret, Jesús Montejo, José Maria Munar o Josep Castellanas, tots molt més acadèmics que ell, s'havien fet un lloc destacat dins el panorama pictòric (i comercial) illenc.

Precisament amb alguns d'aquests artistes, Revilo va realitzar un grapat de sortides a la zona d'Alaró per pintar del natural, el que coneixem com pintura *au plein air*. Desconeixem la tècnica amb què treballaven els seus companys, però sí sabem que Revilo realitzava apunts de color molt senzills del natural que després desenvolupava al seu estudi, moltes vegades amb suport fotogràfic.

Destaquen també algunes vistes del Port. A dues segueix treballant els reflexos a l'aigua de manera realista i a una altra els d'una posta de sol. Els reflexos tornen a ser motiu d'experimentació: juga amb tonalitats taronges i púrpures per crear un reflex circular damunt l'aigua més fictici que no realista. D'aquesta obra, n'existeix una d'alternativa, probablement anterior, menys desenvolupada i signada OVER. Aquest fet

ens fa pensar que podria ser que l'artista atorgàs la signatura OVER a obra que era només un apunt o bé a obra de la qual no n'estava del tot satisfet.

Dels darrers anys de producció del pintor, ben prolífics, cal destacar dues visions de la plaça de Sóller des de punts de vista diferents i que suposen una mostra de la part més urbana de la seva obra. (Imatge 10) Els darrers quadres catalogats són uns quadres dedicats a un mateix tema: les cases de Can Peça, al límit del terme municipal entre Sóller i Fornalutx.⁸ Revilo dedica almenys cinc obres a aquest racó del poble des de punts de vista diferents sense que en sapiguem exactament el motiu.

Posta de sol al Port de Sóller. Prova d'oli signada OVER. Arxiu de Pere Oliver Borràs

4. Conclusions: estil i intenció

L'artista Maurice Vlaminck va escriure a finals de la seva vida: “He estat fauvista, aparentment, llavors cézannista... Admet tot el que vulguin dir-me només si, abans de res, he estat Vlaminck”.

Detall de signatura de J. Revilo

Al setmanari *Sóller* de dia 17 d'agost de 1985, Pep Bauzà Pizà cataloga l'art de Revilo com naïf i, en certa manera, no és una mala interpretació. L'obra de Revilo conté, efectivament, molts elements del moviment naïf, emperò sembla que aquesta etiqueta no és, una vegada analitzada l'obra en conjunt, prou acurada. L'etiqueta naïf, del francès *naïve*, és a dir, ingenu, ha estat sempre discutida i difícil d'assignar a artistes en concret. En qualsevol cas, hi ha trets que històricament s'han associat al naïf com són ara l'ús del color de manera molt expressiva, els contorns definits, les imatges idealitzades i nostàlgiques i temàtiques com el paisatges o la vida quotidiana. Tots aquests trets conflueixen indiscutiblement en l'obra de Revilo. Ara bé, existeix una diferència rellevant entre ell i els artistes considerats naïf: és ben probable que Revilo no tengués la intenció de fer aquest tipus d'art.

⁸ Existeix una obra de Josep Castellanas de la mateixa època amb una localització molt propera a aquestes pintures de Revilo.

L'obra de Revilo cerca sempre la major figuració possible, és a dir, no cerca un realisme temàtic, sinó un realisme formal. Durant tota la seva vida, l'artista cerca, experimenta i desenvolupa tècniques diferents als seus quadres. Per exemple, representa els arbres de maneres molt diferents al llarg dels anys i canvia sempre la tècnica de representació de les fulles, les branques o les ombres. El mateix passa amb la representació dels reflexos a l'aigua, dels niguls, de les persones i, en definitiva, de tota la seva obra. A Revilo no l'impulsava a pintar una necessitat econòmica i, per tant, és factible pensar que aquesta recerca dins la seva pròpia creació és el que realment el motivà a seguir pintant durant, com a mínim, sis dècades de la seva vida.

La seva poca transcendència dins el panorama pictòric illenc probablement respon a la tendència més acadèmica del mercat en la seva època. Calgué esperar fins a l'any 2001 perquè el seu net, Joan Miquel Oliver, rescatàs de l'oblit un retrat seu i el col·locàs com a portada d'un disc del grup Antònia Font. Aquest gest va ser una primera espurna per posar en valor l'obra de Revilo. Un valor evidentment no acadèmic com el dels seus companys generacionals, però indubtablement genuí i que el seu net va saber reconèixer.

Cercant una figuració molt detallada, Revilo, sense arribar potser al que ell volia, va trobar un estil propi absolutament reconeixible. Tornant a la cita del pintor francès Maurice Vlaminck, podríem dir que el nostre artista no fou naïf, ni paisatgista, ni realista. Joan Oliver fou, sobretot, Revilo.

5. Bibliografia i fonts

ALOY GARAU, Magdalena; RULLAN VALLCANERAS, Joan Francesc; RULLAN PALOU, Antoni i MARTÍNEZ MUÑOZ, Salvador. *“Casal de cultura. Museu de Sóller”*. Autoedició, 2008.

BAUZÀ PIZÀ, Pep *“El panorama artístic solleric a través de les galeries d'art”*. XIII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx. Ajuntament de Sóller i Ajuntament de Fornalutx, 2019.

MARTÍNEZ, Bruno. *“Juli Ramis”*. Ediciones Polígrafa, 1987.

RODRÍGUEZ TEJERNA, Jose María. *“Celià. Maestros actuales de la pintura y escultura catalanas” Vol. 60*. La gran enciclopedia vasca, 1980.

RULLAN VALLCANERAS, Joan Francesc. *“Notes biogràfiques d'en Cristòfol Pizà Enseñat”* Ajuntament de Sóller, 1977.

“Gran enciclopèdia de La Pintura i l'Escultura de les Balears”. 4 volums. Promomallorca, 1996.

“Gran Enciclopèdia de Mallorca”. 19 volums. Promomallorca, 1981-1991.

El Centre de Recursos Pedagògics de Sóller

*Antoni Aulí, Miquel Àngel Pons,
Jaume Garcias, Jaume Albertí
i Josep Vicens*

Resum: Els Centres de Recursos Pedagògics (CRP) són equips que donen suport a l'activitat pedagògica dels centres educatius i recolzen la tasca docent del professorat en temes de formació permanent, recursos pedagògics i dinamització de projectes principalment.

A partir del curs 1986-1987 va entrar en funcionament el Centre de Recursos pedagògics que va néixer amb l'objectiu de que les escoles de la vall de Sóller i Deià poguessin crear una agrupació de centres rurals. El centre de recursos havia de donar suport als centres i servir com a eix d'unió dels mestres.

El curs 1993-1994 el centre va tancar les portes tot i que ja feia un any que no exercia com a tal.

Introducció

Abans d'entrar en matèria i parlar del Centre de Recursos Pedagògics de Sóller és necessari tenir en compte alguns conceptes o definicions que ens ajudaran a entendre el perquè d'aquests organismes i la seva important tasca en el camp de l'educació dels infants i adolescents:

Les unitats de programes educatius (UPE) han tingut un paper essencial en l'aplicació de tota una sèrie d'activitats formatives que han incidit singularment en l'extensió i la millora qualitativa de l'educació i la compensació per a la igualtat d'oportunitats, la innovació i la recerca, l'actualització i la formació permanent del professorat, la intervenció psicopedagògica i l'orientació educativa i professional als centres docents, l'extensió de l'Educació Física, la promoció de la igualtat d'oportunitats entre els sexes i la formació en altres matèries transversals com l'Educació per a la Salut i l'Educació Medi Ambiental¹.

Reial decret 1174/1983: posada en marxa de mecanismes per pal·liar les desigualtats del sistema educatiu pel que fa als alumnes que necessitaven reforços educatius especials.

Els centres de recursos pedagògics: apareixen com a equips que donen suport a l'activitat pedagògica dels centres educatius i recolzen la tasca docent del professorat en temes de formació permanent, recursos pedagògics i dinamització de projectes principalment.

Els inicis

Possiblement podríem catalogar d'antecedent llunyà del Centre de Recursos Pedagògics el "*Centro de Colaboración Pedagógica*"² que va funcionar a Sóller durant el franquisme i que va tenir la seva rellevà-

1 Ordre de 13 d'octubre de 1994 per la qual es regulen l'organització i les funcions de les Unitats de Programes Educatius de les Direccions Provincials del departament.

2 Albertí, J.: Apunts sobre la recuperació de la llengua catalana a Sóller durant la transició. VII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx (2013).

cia dins l'educació a la comarca. Els centres de col·laboració pedagògica, promoguts per l'administració educativa a partir dels anys trenta i organitzats per la Inspecció, foren els primers intents de potenciar l'intercanvi d'experiències pedagògiques entre els mestres a través de reunions constants per zones geogràfiques i la millora dels procediments educatius i docents.

El curs 1986-1987 va entrar en funcionament el Centre de Recursos pedagògics que va néixer amb l'objectiu de que les escoles de la vall de Sóller i Deià poguessin crear una agrupació de centres rurals. El centre de recursos havia de donar suport als centres i servir com a eix d'unió dels mestres.

El primer any, el mestre encarregat va realitzar tasques de suport als centres escolars (era una petició dels docents). Posteriorment es centraria més en donar suport a les escoles unitàries i escoles petites que eren les més necessitades.

Fons documental. Memòria 1988-1989

ELS QUI SURTEN DE LA SEVA BARRIADA PER A ANAR A ESCOLA any 1988

Barrida i nombre d'alumnes residents	Nombre i percentatge d'infants que tenen l'escola a la seva barrida	Infants que han de sortir del barri per anar a escola	Percentatge	Total
La Vila 899	674 75%	225	25%	225
Es Post 474	44 26%	427	74%	427
L'Horta 206	424 61%	82	39%	82
Bimarrax 28	0 0%	28	100%	28
Fornalutx 28	5 18%	23	82%	23
Deià 41	25 61%	16	44%	16
	872 63%	501	36%	501

Un informe de 7 pàgines, signat el mes de juny de 1989, on s'explica l'origen del Centre, les escoles que van entrar dins el projecte i les perspectives de futur de l'educació compensatòria a la comarca de Sóller.

En aquest document s'argumenta la necessitat de trobar una solució per l'alumnat de la comarca de Sóller que no pot anar a escola a la seva barrida.

Aquest estudi es va incloure posteriorment en els documents de regulació del centre per tal d'argumentar la verdadera necessitat d'un altre tipus de Centre de Recursos Pedagògics amb personal específic.

Estudi sobre els alumnes que tenen escola a la seva barrida i els que no

Fons documental. Regulació del centre

Després d'haver estudiat les possibilitats de crear oficialment un centre de recursos reglat a la comarca, s'elabora un informe de 51 pàgines, signat pel mes d'abril de 1990, on s'explica el funcionament del Centre fins aleshores i s'argumenta el perquè de la creació d'un Centre de Recursos Pedagògics.

En aquest dossier es parla de la ubicació i l'àrea d'influència, de la història fins aleshores, de l'edifici proposat (aportant un plànol) i dels centres i municipis que s'haurien d'atendre.

Fons documental. Proposta de creació del centre

Pel mes d'abril de 1990 s'elabora un document de 24 pàgines amb els apartats següents:

- a). Sol·licitud de creació a la DG de Formació Professional Reglada i Promoció Educativa.
- b). Proposta de creació amb l'argumentació.

c). Justificació de la creació amb l'aportació de totes les dades pertinents.

d). Document de cessió de l'edifici per part de l'Ajuntament.

Es proposa la necessitat de comptar amb dos professors amb dedicació exclusiva al capdavant a partir de la reestructuració d'efectius del programa.

Es redueix el nombre de centres que s'han d'atendre però contempla l'actuació a les escoles de Fornalutx:

1. *Municipios y localidades a atender:*

1.1 Sóller

1.2 Fornalutx

1.3 Deià

La Comissió de Govern de l'Ajuntament de Sóller en sessió ordinària celebrada dia 3 d'abril de 1990 acordà la cessió del nou edifici municipal situat al carrer de Santa Teresa núm. 9-1er.

Dia 14 de maig de 1987 s'havia cedit al MEC l'anterior edifici destinat al CRP de Sóller i situat a la Plaça de la Constitució núm. 9.

Fons documental. Entrades

Es conserven 116 registres d'entrada entre dia 13 de setembre de 1991 i dia 16 de juny de 1994. En total 371 fulls amb el segell d'entrada i la data. Els principals documents corresponen a: calendari escolar, documents bancaris, gestió econòmica, factures i albarans, dietes i desplaçaments, convenis i contractes, revistes altres CRP, publicacions i vídeos, cursos i projectes, nomenaments i habilitacions, informes i qüestionaris, normativa, informacions centres educatius, convocatòries a reunions, certificats, materials didàctics, intercanvis escolars, ...

Tots els documents corresponen als tres darrers anys del CPR.

Fons documental. Sortides

Amb un total de 128 registres d'entrada entre dia 17 de setembre de 1991 i dia 23 de juny de 1994. Són 578 fulls que fan referència entre d'altres a informació per als centres educatius, gestió econòmica, pressuposts, justificació econòmica i factures, sol·licituds d'ajudes, activitats i cursos, plans de centre i memòries, projectes i peticions, dietes i desplaçaments, absències i altres incidències, ordres del dia de reunions, fitxes d'actuació i d'escoles, convenis i concerts educatius, horaris i calendaris, professors/res especialistes, informe referent a un robatori perpetrat a l'edifici del Centre, informe sobre la continuïtat del CRP, ...

Tots els documents corresponen als tres darrers anys del CPR.

Fons documental. Llibre d'actes

En aquest llibre d'actes de 24 pàgines es detallen les 20 reunions del Consell Assessor del CRP, dels clautres i, especialment, de les reunions de zona celebrades entre dia 12 de setembre de 1991 i dia 20 de juny de 1994. Les dates de les reunions foren: 12-09-1991 (clastre), 01-10-1991 (reunió de zona), 18-10-1991 (consell assessor), 28-11-1991 (clastre), 15-01-1992 (reunió de zona), 19-03-1992 (reunió

de zona), 19-05-1992 (reunió de zona), 29-05-1992 (reunió de zona), 02-06-1992 (reunió de zona), 25-06-1992 (reunió de zona), 10-10-1992 (reunió coep³), 21-01-1993 (consell assessor i reunió de zona), 26-04-1993 (reunió de zona), 27-05-1993 (reunió de zona), 23-06-1993 (consell assessor), 21-09-1993 (claustra), 30-09-1993 (reunió de zona), 13-01-1994 (claustra), 27-01-1994 (consell assessor) i 20-06-1994 (consell assessor).

Fons documental. Pla de centre i memòria curs 1991-1992

El punts que es desenvolupen al pla de centre són: presentació, demarcació i centres associats, recursos humans, materials i econòmics, organització interna, horaris i finalment es parla dels objectius marcats per al curs en qüestió. Aquests objectius són: intervenció als centres, elaboració de material didàctic i recolzament tecnològic.

A l'apartat de presentació es parla de tota la tasca que es pretén realitzar i dels seus caires pedagògics i culturals. Aquesta actuació es podria resumir amb la presència continuada a cada una de les escoles, el recolzament als mestres i les mestres, els cursets destinats als infants, les ajudes econòmiques, l'organització d'activitats, ...

I a la memòria, a més de detallar totes i cada una de les activitats i actuacions realitzades, es comença amb aquesta introducció que en poques paraules resumeix l'esperit del Centre:

“Aquest curs que just ara acabam ha estat un any que es pot qualificar d'il·lusionat i treballat.

Moltes han estat les tasques iniciades amb projecció de futur al ser, per primera vegada, un equip de dos mestres en propietat definitiva.

El curs s'ha fet curt i a continuació passam a detallar les fites 91-92”

Fons documental. Pla de centre i memòria curs 1992-1993

Com l'any anterior, l'equip pedagògic del centre format per Jaume Albertí i Josep Vicens elaboraren un Pla de Centre ambiciós i amb mires de futur per tal de continuar amb l'excel·lent tasca que s'havia realitzat el curs anterior. Els principals punts del pla eren: relació d'objectius i tasques a realitzar, organització i horaris, demarcació i centres educatius associats, gestió econòmica i necessitats, elaboració del material didàctic, Consell assessor i COEP i criteris d'avaluació.

En definitiva la seva intenció era augmentar la seva presència a cada escola petita per tal de recolzar i donar suport a mestres i alumnes i ajudar a tots els centres en les activitats docents i extraescolars.

A la memòria s'expliquen en primer lloc els tres eixos sobre els quals ha girat l'actuació del Centre a les 12 escoles rurals de la comarca. El primer ha estat l'actuació directa de recolzament sobre l'alumnat a través d'activitats formatives i visites guiades. El segon l'acció directa sobre el professorat amb la creació de material didàctic i l'assessorament en la creació dels projectes educatius i curriculars. I el tercer eix ha consistit en el préstec de material didàctic poc habitual difícil d'adquirir per les escoles petites complementat amb consultes per al professorat i l'alumnat.

3 Centre d'orientació educativa i professional.

Posteriorment es dona compte de totes les actuacions realitzades i la valoració del nivell d'assoliment dels objectius. Es va valorar: els projectes educatius, els plans d'actuació, l'atenció directa als alumnes, l'atenció als nins no escolaritzats, l'ús i el préstec de material didàctic, la formació del professorat, l'elaboració de material didàctic, les exposicions.

A més a més s'analitzen les principals línies de feina dutes a terme, la coordinació amb altres serveis de suport, els principals problemes detectats i les possibles alternatives, suggeriments i observacions de cara al curs vinent.

Fons documental. El curs 1993-1994

A la memòria d'aquest curs s'indicava ja en primer lloc que les actuacions del centre de recursos havien estat radicalment distintes a les dels anys anteriors. Seguint les directrius de la Unitat de Programes Educatius no s'havia fet cap pla de centre, ni horaris i de forma paral·lela, els responsables s'havien dedicat a altres funcions diferents de les que corresponen als centres de recursos. Aquestes noves tasques havien consistit especialment en substitucions de professor-tutor a un centre educatiu i impartir l'àrea d'anglès a les escoles rurals de la comarca i també la realització d'itineràncies amb altres centres. Tot això compaginat amb permanències a un centre de recursos que ja no funcionava com a tal.

Tot i això, i tenint en compte la gran tasca realitzada els dos anys anteriors, els professionals no es van quedar mans plegades i van seguir realitzant activitats encaminades al recolzament i ajuda de mestres i alumnes de les escoles rurals.

Per acabar es donen dades que demostren la decisió errònia del futur tancament d'un centre de recursos pedagògics que amb poc temps havia aconseguit molt i que d'alguna forma havia recolzat i reforçat la tasca de tots els professionals de l'educació de les escoles rurals de la comarca de Sóller.

Fons documental. Els equips professionals

Curs 1986-1989: Miquel A. Pons Marcos (responsable)

Curs 1989-1991: Jaume Garcías Girbent (director)

Curs 1991-1992: Jaume Albertí Sastre (director) i Josep Vicens Colom

Curs 1992-1993: Jaume Albertí Sastre (director) i Josep Vicens Colom

Curs 1993-1994: Jaume Albertí Sastre (director) i Josep Vicens Colom

En pràctiques: Margalida Amengual i Joan Payeras

Fons documental. Supressió del centre

El curs 1993-1994 el centre va tancar les portes tot i que, com ja s'ha dit, feia un any que no exercia com a tal.

Es van traslladar tots els aparells (fax, ordinadors, impressores, televisor, vídeos, fotocopiadora, ...) al CRP de Palma. Es van cedir alguns materials als centres escolars de Ses Marjades i l'Horta. També es va tancar el compte de gestió econòmica justificat i a zero.

També es van realitzar algunes gestions de tipus administratiu com per exemple la baixa a les subscripcions

ons de revistes especialitzades en educació (Guix, *Cuadernos de Pedagogía* i *Colección legislativa MEC*).

En un escrit signat per la cap de la UPE Carme Pons, s'indicava com s'havia de distribuir el material restant:

- Material audiovisual: a fi que pugui ser utilitzat pels centres de la zona, que quedi a un dels centres fins ara atesos pel CR. Es proposa el CP Es Fossaret.
- Maquinària: havent estat pagada amb diners del Programa EC, i existint altres actuacions d'aquest Programa que no en tenen, aquesta serà possiblement redistribuïda. De moment que es dipositi al Centre de Recursos de Palma.
- Mobiliari: que s'aprofiti per a les escoles petites de Sóller.
- Biblioteca:
- Didàctiques del CR de Sóller, al CR de Palma.
- Reste de llibres, que es reparteixi, en lots, entre les escoles petites de la zona.
- Documentació:
- Els llibres de Comptabilitat i d'Inventari, s'han de remetre a aquesta Unitat de Programes Educatius.
- La resta de documentació que es dipositi al Centre de Recursos de Palma.

Capçalera i segell que va fer servir el CRP de Sóller

La il·lusionada vida educativa del Centre de Recursos de Sóller

Hi ha dues etapes escolars enyorades per la convivència entre els distints col·lectius educatius de la comarca de Sóller, Fornalutx i Deià:

Una és el Reciclatge per a mestres del 1987 al 1991

I l'altra és el Centre de Recursos de Sóller del 1987 al 1994.

A les dues professorat de tots els àmbits escolars, institut, escoles públiques i col·legis concertats treballarem en comú i això reforçà els lligams d'un bon grupat de docents que comprovà que les necessitats i les expectatives eren comunes. Es creà un clima molt positiu durant els horabaixa-vespre del Reciclatge i

s'arribà a germanors didàctiques durant els cursets organitzats els anys del Centre de Recursos.

Precisament d'aquest darrer, del CR (Equip de Recolzament Escolar) en detallarem a continuació la vida professional dels qui la treballaren del 1987 fins el 1994: Miquel Àngel Pons, Jaume Garcias, Jaume Albertí i Josep Vicens. Foren experiències i convivències molt profitoses.

L'empenta inicial

El mestre Miquel Àngel Pons accedeix pel setembre del curs 1986-1987 i en comissió de serveis a una plaça de nova creació anomenada Recolzament a les Escoles Rurals de la comarca de Sóller. Coneixent els mestres als qual aniria destinat aquest recolzament es reuní amb les escoles de Es Fossaret, Ses Marjades, L'Horta, Es Port i Deià perquè li detallassin les necessitats que tenien i el què podia aportar en Miquel Àngel.

Aquestes necessitats s'especificaren en dos blocs: general o individual Del primer bloc en sortí: 1) participar i alleugerir els aspectes burocràtics d'organismes (Ajuntaments, Centre de Professors de Palma, Centre de Recursos de Palma i el col·legi Es Puig de Sóller, receptor dels alumnes majors). 2) Fer funció d'enllaç dels distints equips de mestres, separats per la distància entre escoles. 3) Elaborar material propi conjunt de centres d'interès de totes aquestes escoles petites. 4) Servir de nexa per a enriquir-se amb l'intercanvi de material. I 5) Consensuar a principi de curs un projecte pedagògic. El segon bloc serví per: A) Ajudar en excursions i visites a centres culturals. B) Suplir l'absència d'algun mestre al no tenir aquests centres més que un/una docent per aula. C) Donar suport en activitats de recuperació, sobretot en aules on hi havia més d'una nivell o amb alumnes nouvinguts. I D) Coordinar les reunions de projectes.

Un dels recolzaments a iniciar i potenciar fou el del material. Així, ja des del primer curs escolar del CR de Sóller, l'Administració dotà d'una impressora ciclostil i d'un equip de música. Posteriorment arribaren, una fotocopiadora, una televisor, un reproductor de vídeo, un projector de cossos opacs, una màquina d'escriure, una càmera fotogràfica i un filaberquí. També cada escola petita de la comarca tenia un llistat del material existent al CR de Palma. Miquel Àngel Pons s'ocupava del transport i treballant totes les hores lectives de la setmana als col·legis, dedicava una hora diària a ser a la seu del CR solleric ubicat a una sala de l'edifici provisional de l'Ajuntament, puix es construïrn a plaça unes noves Cases de la Vila.

	dilluns	dimarts	dimecres	dijous	divendres
9 a 12 h	PORT	FOSSARET	L'HORTA	DEIÀ	MARJADES
15 a 17 h	L'HORTA	FOSSARET	PORT	DEIÀ	FOSSARET

Fossaret (dues aules: 4 i 5 anys). Port (dues aules; 4 i 5 anys, 1er i 2on). L'Horta (dues aules; (4 i 5 anys).

Deià (dues aules: (5 anys 1er i 2on,; 34, 4t i 5è). Marjades (1 aula :3,4 i 5 anys)

Miquel Àngel treballà feines comunes per a totes les escoles i feines específiques per a cada centre. De les comunes cal ressenyar 1) Ser contador de rondalles, activitat que ja s'estava perdent a nivell familiar. S'hi afegien: jocs, dramatitzacions i treballs manuals i altres temes d'interès. 2) Índex d'excursions per a la comarca de Sóller i un itinerari pel Port de Sóller realitzat conjuntament. 3) Cançons de Nadal i Pasqua. 4) Elaboració de torró de Nadal i "mones" de Pasqua, treballant un vocabulari bàsic. 5) Preparar el Carnaval amb disfresses sobre una temàtica. I 5) Excursió conjunta a la Colònia de Sant Pere a final de curs.

Miquel Àngel Pons ocupà aquest destí de recolzament durant dos cursos escolar els corresponents a 1986-1987 i 1987-1988. Les feines específiques a cada centre i on es veu el treball de complementarietat foren:

- *L'Horta: rondallística pels més petits, música i substitució a la classe de la directora per a què aquesta pogués dedicar-se a les tasques burocràtiques.*
- *Es Port: poder desdoblar les classes de les dues aules al acumular dos nivells.*
- *Ses Marjades: rondallística pels més petits i sortides pels voltants del centre.*
- *Deià: Tasca específica de suport als alumnes estrangers nouvinguts.*
- *Es Fossaret: Suport a alumnes amb necessitats (logopèdia, nouvinguts i desdoblaments).*

El CR sollerí s'esforçà en potenciar la vida de l'escola fora de l'escola. El 1987 va participar en l'organització de la XI Setmana de Renovació Pedagògica a Sóller. S'organitzaren sopars i dinars per a mestres per tal de multiplicar la convivència entre els docents. L'Escola de Deià, amb l'ajuda del mestre del CR va guanyar dos premis Baldiri Reixac (una auca sobre les matances i un audiovisual sobre la vida d'una oliva).

En un moment donat la Unitat de Programmes Educatius dirigida per Bartomeu Llinàs vol convertir les escoles petites de Sóller i Deià en un CRIE (centres rurals agrupats) sota una sola direcció tal com s'havia fet a la vall de Tena (Osca), però Fossaret, Deià, Port, L'Horta i Marjades s'hi oposaren. El mestre del CR va mostrar in situ al ponent vingut d'Osca la realitat de la comarca i va comprovar que Osca i Sóller no es podien comparar.

Els cursos 1988-1989 i 1989-1990 tingueren com a responsable del CR sollerí a Jaume Garcias Girbent, que també accedí a la plaça en comissió i provisionalment, puix no s'havia creat definitiu el Centre de Recursos de la nostra comarca. En Jaume ja ocupà seu definitiva a la que fou escola de nines de Sanata Teresa. Als baixos d'aquest edifici i pati hi havia una guarderia municipal i el CR s'instal·là a la major aula del primer pis amb espai per a oficina i gran sala d'us polivalent. El que sempre funcionà justet fou el comptador elèctric, insuficient per a llum i, sobretot, calefacció, per a la guarderia i CR.

La tasca d'en Jaume continuà essent de recolzament de mestre més u a cada escola petita i es multiplicaren els encàrrecs tecnològics dels mestres que en Jaume complementava amb el Centre de Recursos i de Professors de Palma, amb moltes anades i vingudes.

Un material didàctic significatiu que desenvolupà Jaume Garcias fou el tema del Port, principal barriada de Sóller i singular per dos temes importants: la pesca i el turisme. El seu treball, utilitzat a les escoles petites i posteriorment al centre graduat del Puig, estudiava: 1) La geografia de la zona amb referències poètiques (Santiago Rusiñol). 2) L'evolució turística i el medi ambient. 3) La història amb els fars i torres de defensa i tema Firó. 4) Les embarcacions, molls i varadors. I 6) La pesca amb les formes de captura i estris. D'aquesta manera el vocabulari tradicional retornava a les aules: gambi, fitora, potera, volantí, salabre, nansa, pesca de bou llampuguera... Resumint, en tres paraules: recursos humans, materials i immaterials. Tasques fonaments CR.

La consolidació

Jaume Albertí i Josep Vicenç mestres del col·legi Es Puig, s'animaren l'any 1990 a concursar per a les dues places, ja creades definitives, del Centre de Recursos de la Vall. Els pogué experimentar nous camins, treballant l'escola fora de l'escola. Així, a una gran sala dels alts de la que fou Escola de Nines de la barriada del Cellar i veïns del SOEV (Servei d'Orientació Escolar) que dirigia Aurèlia Pardo amb l'ajuda d'Amaro Ibáñez a la sala del costat, s'investiren noves tasques a partir del curs 1991-1992.

I aquestes tasques bàsicament foren dues. Una, continuar la presència a les escoles petites de Deià, Port, l'Horta, Marjades i Fossaret amb activitats de recolzament als mestres i als infants, treballant currículum i curssets temàtics amb els alumnes i també ajuda a les escoles en les sortides i activitats extraescolars. I l'altra tasca, localitzada a la seu del CR, va ser oferir un servei de préstec ràpid de material didàctic i tecnològic, organització d'exposicions educatives, elaboració de material didàctic propi i coordinar curssets de perfeccionament per al professorat (obert a tots els altres centres públics i a les escoles concertades).

La tasca específica de Jaume fou la direcció, classes de llengua i plàstica a les escoles petites, creació de material didàctic, muntatge d'exposicions, organització de curssets i enllaç amb la premsa local. Els treballs de Vicens va ser la secretaria-tresoreria, les classes de matemàtiques i ciència a les escoles petites, l'organització i ampliació del material de préstec (funcionament d'aparells), cintes de vídeo i altre material didàctic i el contacte amb les editorials i serveis tècnics.

La presència a la les escoles petites no només serà l'ajuda al company mestre, també serà la il·lusió d'impartir cursos trimestrals o semestrals als escolars sobre temes d'interès com per exemple: o activitat plàstica sobre la línia, o geografia física de la comarca, o taller d'astronomia i astronàutica o curset de premsa. Paral·lelament s'organitzaren a la seu del CR del Celler exposicions obertes a tothom sobre els anteriors cursos temàtics (per exemple, el de la línia o el d'astronomia) i cada final de curs, en concert amb les editorials educatives, exposar d'ells els llibres d'estudi i demés material didàctic per al proper curs per a consultin, sobretot, dels professionals de l'ensenyament.

Es confeccionaren durant els tres anys de la parella Albertí-Vicens un grapat de quaderns didàctics, millorant els fets per en Jaume en anteriors escoles, Foren: Geografia Física de Sóller, El Sistema Solar i les estrelles, Papers d'Ortografia, Català Rock, Història d'una Línia i El Joc de la Paraula Escrita.

També es col·leccionaren carpetes de dibuixos i manualitats dels alumnes sobre: el punt i la línia, el color, els retalls de cartolina, els colorants i les textures i les impressions

Però, aquests últims tres anys del Centre de Recursos, que coincideixen amb la reforma educativa de la LOGSE (Infantil, Primària i Secundària), també fou subdelegació del CEP (Centre de Professors) de Palma i oferir a tota la comunitat educativa de la vall, curssets de perfeccionament professional, ja que Sóller era en aquells anys (sense túnel per a cotxes) una vall aïllada per una carretera de muntanya de 64 voltes.. El curs més recordat amb trenta quatre inscrits, fou el de la pedagoga Maria Dolors Rius Estrada, filòloga catalana que es desplaçà a Sóller a fer ponències de tres hores i mitja –i gens cansades!, al contrari del tot científiques i entretingudes. El seu curs “Els processos d'accés a la lectura i l'escriptura” es convertí en sessions d'autèntica convivència entre distints nivells i estaments educatius de la comarca, fent-se entranyable i de justícia enllistar els mestres assistents:

Francesc Arbona, Teresa Armengol, Francisca Castanyer, Teresa Castanyer, Maria Teresa Estarelles, Carles Fluxà, Margarida Ferrer, Maria Antònia Garcia, Catalina Garcia, Maria Eugènia López, Juan Pedro López, Maria Llufrí, Antònia Marquès, Salvador Martínez, Gabriel Mateu, Andreu Miró, Aina Mora, Joan Ferran Morell, Maria Antònia Oliver, Catalina Maria Oliver, Aurèlia Pardo, Aina Maria Pascual, Maria Ignàsia Pérez, Margalida Puig, Josep Quetgles, Francesca Riera, Joan Antoni Ruiz, Isabel Salom, Agustina Sánchez, Catalina Serra, Àngela Torres, Josep Vicenç, Maria de Lluç Vicens i Jaume Albertí.

També la dinàmica de l'aplicació de la LOGSE portà a treballar seminaris i curssets els Projectes Curriculars i Educatius, cosa que feren conjuntament, per optimitzar esforços, les escoles petites (Fossaret, Marjades, Port, l'Horta i Deià) i el CR solleric. Del voluminós treball oficial, que al llarg dels anys qualifiques

de “teories de calaix”, sí es pot salvar i digne d'esmentar dos capítols de treball ben nostres i originals: el Projecte Cultural del PEZ i el COEP.

En el Projecte Educatiu de Zona (PEZ) es treballà un organigrama d'objectius i d'alumnat, i sempre responent al temps, al lloc, a la didàctica, al professorat i als continguts.

Del projecte lingüístic es defensaren els principis legals, polítics, històrics, territorials, socials, psicològics, personals i pedagògics. Però el que ens engrescà més fou el Projecte Cultural que respongué a la inquietud de l'escola en viure i fer-se seves les senyals d'identitat de la localitat i comarca i en conservar la naturalesa. El temps no donà més espai que estudiar la geografia i enllistar tots els caires històrics d'interès.

Seguint un decret del Ministeri d'Educació del 1986 que creà els CRA's, Centres Rurals Agrupats, es va fer pressió a les escoles petites de Mallorca perquè col·legis d'Infantil i Primària d'una mateixa comarca s'uneixin oficialment en un sol centre educatiu, tant a nivell administratiu com organitzatiu. A més a segons quines comarques un centre gran absorbia els centres petits dels voltants i, en tots els casos, sota una única direcció. Es veu que l'Estat volia aprofitar al màxim el servei d'especialistes que hauran de compartir centres, però això comportava un perill, la pèrdua d'identitat pròpia de cada escola petita. Per això, pel novembre del 1993 hi hagué al CEP de Palma una trobada d'Escoles Petites de Mallorca i Eivissa que s'oposà als CRA's. Es reuniren els següents centres:

Alqueria Blanca, Búger, Buscastell, Caimari, Capdellà, Casa Blanca, Deià, Estallencs, Fossaret, l'Horta, Llombarts, Lloret, Mancor, Moscarí, Port de Sóller, Sant Mateu de Baix, Sant Llorenç, Sant Mateu de Dalt, Santa Agnès, Santa Eugènia, s'Aranjassa, s'Arracó, Secar de la Real, ses Marjades, ses Salines, Son Carrió i Valldemossa.

Un comunicat de CC.OO. en va fer un clar resum en defensa de la independència de les escoles petites, que al final fou escoltada:

“No a ser absorbits per centres més grans, conservar cada escola els òrgans directius i col·legiats, els tutors no han de ser en cap cas els especialistes itinerants, els itinerants han d'estar adscrits al claustre d'un centre concret i sense tutoria, coordinació entre els directors i claustres per als Projectes Curriculars, agrupaments d'escoletes properes (no més de mitja hora de desplaçament), que sumin entre 6 o 7 unitats, excloent les unitats d'Educació Infantil i seguir les idees i directrius del COEP de Sóller”.

I què va ser el COEP de Sóller?: El Concert Educatiu de les Escoles Petites de la nostra comarca que es creà amb coordinació del Centre de Recursos de la Vall i que volgué ser una alternativa als CRA's. En resum, la defensa era: està bé que es coordinin els centres petites necessitats d'especialistes i suports, però sense perdre en absolut la seva identitat ni administrativa ni organitzadora. El 1992, a una Trobada a Teruel d'escoles Rurals de l'Estat, Jaume Albertí, en nom del CR de Sóller i les escoles que acull a la comarca presentà un treball i ponència rebutjant els CRA's i defensant el COEP que, entre altres, tindrà aquestes funcions:

Determinar les necessitats de professorat de suport i especialistes, confeccionar conjuntament i fer el seguiment dels projectes curriculars i educatius, coordinar i organitzar activitats transversals i extraescolars, prioritzar quina tecnologia necessiten les escoles, apuntar cursos de perfeccionament i creacions de didàctiques per a tots, formar equips de treball i recolzar la creació d'una coordinadora d'APA's dels centres que conformen el COEP.

I s'acabà l'experiència amb el tancament el 1994 del CR de Sóller, amb l'eliminació per part de l'Estat

dels Centres de Recursos. La lògica d'aquestes supressions és fonamentà que el recursos ja començaven a arribar directament a cada centre, és ver, però el que des de Sóller defensaren és que es perderen la resta de funcions que nosaltres havíem creat, com la creació de material didàctic o apropar els cursos de perfeccionament, per exemple. Quedaven desatesos directament des de Sóller 210 professors i mestres. Jaume Albertí en va fer carta de queixa.

“(…) creant un servei definitiu per a suprimir-lo només tres cursos després, priva a la comarca de Sóller d'un centre de recursos que venia funcionant des del curs 1987-1988 i que també feia funcions de centre de professors. (...) del MEC obliga a dos professors ja de 40 anys a haver d'accedir a partir d'ara a places provisionals, perdent el destí definitiu.”

Una de les exposicions oberta al CR, aquesta dedicada a l'astronomia, amb posteriors cursos a les escoles petites de la comarca.

Dinada de mestres de la comarca en homenatge al CR després de que el MEC el tancàs. Hi assistiren professors de tots els centres públics i concertats.

40è aniversari de l'Institut Guillem Colom Casanovas (Segona part)

Juan Antonio Fernández Vila

Resum: Després de no pocs problemes, reunions, projectes i altres entrebancs l'any 1981 es posava en marxa l'Institut Joan Miró de Sóller i a l'any 1985 s'implantaren els estudis de formació professional de Cuina que vingueren a substituir als d'automoció. A partir d'aquell moment cuina, electricitat i administratiu eren les famílies professionals del nou centre de Sóller. Però aquest no foren els únics canvis substancials del centre al llarg de la seva vida. L'IES Joan Miró que compartia edifici amb el BUP (Guillem Colom); no ho tingué fàcil entre plantilles insuficients de professorat, calefaccions que no funcionaven, reformes educatives cada dos per tres i una unificació als anys 90 que l'hi baratà el nom pel que presenta actualment. Però tampoc esta be ressaltar sols els problemes. El centre s'ha anat reformant i ampliant-se tant pel que fa a espais com en nombre d'alumnat, passant de just una centena i mitja d'alumnes en els seus inicis, als mes de 550 de l'actualitat. Aquesta comunicació és la segona part de la història d'aquesta institució que encetàrem l'any passat. I amb la que tant de ciutadanes i ciutadans s'hi han format per, i de qualque manera també, ésser part de la història del centre. Farem aquest camí a través de les experiències de varies dones que han estat, i encara són, part d'aquesta història.

1. Introducció

Façana de l'Institut Joan Miró. Any 1988 i BOE on rep la seva denominació <https://www.boe.es/boe/dias/1982/11/19/pdfs/431800-31800.pdf> Orde de 10 de setembre de 1982 per la que s'autoritza la denominació de «Joan Miró» a l'Institut de Formació Professional de Sóller. Totes les imatges d'aquesta comunicació es poden veure ampliat escanejant el codi QR que trobareu al final.

31800

19 noviem

30363

ORDEN de 10 de septiembre de 1982 por la que se autoriza la denominación de «Joan Miró» para el Instituto de Formación Profesional de Sóller (Baleares).

Ilmo. Sr.: Examinado el expediente incoado por el Instituto de Formación Profesional de Sóller (Baleares), en suplica de que el mencionado Instituto se denomine «Joan Miró».

Vistos los informes favorables evacuados por los distintos Organos que han intervenido en el presente expediente y, de conformidad con lo establecido en el Reglamento provisional de los Centros de Formación Profesional de fecha 30 de noviembre de 1975 («Boletín Oficial del Estado» de 20 de diciembre siguiente).

Este Ministerio ha tenido a bien disponer que el Centro de referencia se denomine en lo sucesivo Instituto de Formación Profesional «Joan Miró».

Lo digo a V.I. para su conocimiento y demás efectos.

Dios guarde a V.I.

Madrid, 10 de septiembre de 1982.—P. D. (Orden ministerial de 27 de marzo de 1982), el Subsecretario de Educación y Ciencia, Antonio de Juan Abad.

Ilmo. Sr. Director general de Enseñanzas Medias.

Després de no pocs problemes, reunions, projectes i altres entrebancs l'any 1981 es posava en marxa l'Institut Joan Miró de Sóller i a l'any 1985 s'implantaren els estudis de formació professional de Cuina que vingueren a substituir als d'automoció.

A partir d'aquell moment cuina, electricitat i administratiu eren les famílies professionals del nou centre de Sóller. Però aquests no foren els únics canvis substancials del centre al llarg de la seva vida.

l'IES Joan Miró que compartia edifici amb el BUP (Guillem Colom); no ho tingué fàcil entre plantilles insuficients de professorat, calefaccions que no funcionaven, reformes educatives i una unificació als anys 90 que l'hi baratà el nom pel que presenta actualment.

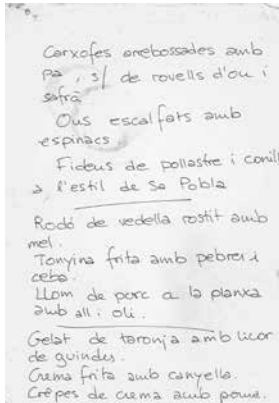
Però tampoc esta be ressaltar sols els problemes. El centre s'ha anat reformant i ampliant-se tant pel que fa a espais com en nombre d'alumnat, passant de just una centena i mitja d'alumnes en els seus inicis, als mes de 550 de l'actualitat.

Aquesta comunicació és la segona part de la història d'aquesta institució que encetàrem l'any passat. I amb la que tant de ciutadanes i ciutadans s'hi han format per, i de qualque manera també, esser part de la història del centre.

2. 1985-Comença Hosteleria - Restaurant Ben Cuinat, la primera gran reforma

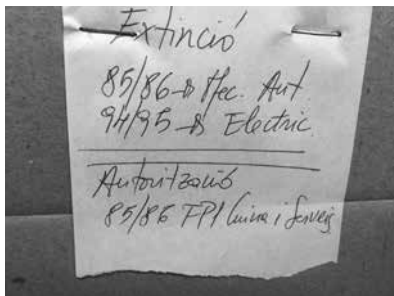

Dos menús del restaurant, un de 1989, que a les hores costava 500 pessetes el menüt i l'altre de 2022

Començam on ho deixarem l'any passat, després de l'obertura del centre l'any 81, el primer gran canvi fou la incorporació dels estudis de cuina

envers dels d'automoció. El 21 de setembre d'aquell any els setmanaris anunciaven els nous estudis, que havien costat 18 milions de pessetes i que s'ubicaven on fins ara hi havia estat els tallers d'automoció. D'aquest manera es dona el tret de sortida a la que seria la segona escola d'hosteleria de les illes, després de l'Escola Sindical d'Hosteleria del carrer de Font i Monteros de Palma.

També cal a dir que en aquell moment ja s'hi va construir el restaurant pensat per a oferir les mostres de les feines dels alumnes. Des d'aquell llunyà 1985 el restaurant ha ofert quasi setmanalment amples ofertes gastronòmiques que sempre han agradat molt a tots els comensals.

Aquell any 1985 era director d' FP en Loren Esteban, que també era professor de la branca d'administració i com a professors "veterans" hi havia en Maxi (Máximo Fernández) i n' Esteban Martínez, que també era el cap d'estudis. La resta de

professorat era nou. De fet per a poder començar aquell curs hi havia certs problemes per a completar la plantilla. Problema que seria un habitual any rere any.

El 1985 es varen transformar el taller d'automoció en aules de cuina i un complet restaurant; a més de

pastisseria, càmeres fredes i zones d'emmagatzement. Tota una reforma que implicava molts de canvis, i problemes.

Un d'aquests problemes era que els alumnes d'automoció (i en un futur proper els d'electricitat, formació que també s'extingirà) havien d'anar a seguir els seus estudis a Ciutat, amb la problemàtica que això comportava. Aquella reforma estructural s'allargà fins Nadal, per això les classes de la nova hoteleria no s'iniciaren, com pogueren, fins a principis d'any. 20 foren els primers alumnes de cuina, que vingueren de zones tant llunyanes com Algaida, Sencelles, Palma o Campos. Amb aquests nous alumnes el total d'alumnat d' FP ja arribava al 129 estudiants.

Pel que fa al BUP (que compartien l'edifici i que s'hi incorporaren al 1982); aquest seguia essent Col·legi homologat, finançat en part per l'ajuntament i els pares. Des de feia temps es cercava la seva qualificació com a institut, que no arribava mai. La manca de professorat també es reflectia en la part de BUP: faltaven 4 docents que s'havien d'afegir als 10 que ja conformaven el claustre (7 pagats per l'ajuntament i 4 pels pares).

Jaume March deixa la direcció del BUP i agafa les regnes Catalina Thomàs Canyelles Marqués, essent la primera directora del centre solleric, amb 200 alumnes de BUP.

2.1. Que més passà aquell 1985?

Setmanari *Sóller*, 7 desembre de 1985

Sortint un poc de l'àmbit educatiu però estretament relacionat ja es començava a plantejar-se el cercar una solució a la problemàtica de la ubicació del centre. I es que malgrat l'accés immediat al centre si que estava en bones condicions de llum i d'asfalt; molts d'altres llocs de Sóller patien el creixement exponencial del centre solleric. Zona alqueria del Compte, Carrer nou i Plaça de Constitució o Pont de Can Rave. Tot aquest indrets exigien actuacions

per a solucionar la convivència de veïnats i escolars. Així tenim que l'IES Joan Miró també afectava a la mobilitat de la Vall.

Dins un altre ordre de coses, i també estretament relacionat amb l'institut; aquell any l'Ajuntament de Sóller atorgà el títol de fill il·lustre al pintor Juli Ramis. També l'ajuntament anomenà a l'avinguda d'accés al centre amb el seu nom. Fent així que el nom del Juli Ramis s'afegís al de Joan Miró i Guillem Colom, com a personatges significatius en la història del nostre institut.

3. 1986

El centre solleric des del seu inici ha anat arrastrant una sèrie de deficiències i problemes que sempre han costat d'esmenar. Manca d'espai, fred a les aules, falta de consolidació dels claustres. Sembla que el centre de Sóller era uns dels oblidats de les administracions centrals, en aquell moment el MEC. Així ho reflectien els diaris de forma més habitual de la que es desitjava, ben segur. La llista de mancances

Aquesta és la primera imatge que hi ha de les instal·lacions noves d'hoteleria

començava a esser important: rajoles que cauen, parets amb humitats, goteres quant plou, corrents d'aire per tot arreu... i això que el centre era relativament nou. Es suposava que la reparació havia de córrer a càrrec del MEC (*Ministerio de Educación y Ciencia*), però aquest fins a les hores, havia fet cas omís a les peticions solleriques. Per altre banda l'ajuntament tampoc tenia en ment cap actuació imminent. Com es diu en bon mallorquí: un per l'altra i la casa sense agranar

Però sens dubte el cas més destacat pel que fa a les anomalies; era el que hoteleria, malgrat disposar d'instal·lacions noves (s'hi havien destinat casi 4 milions de pessetes); no disposava d'instal·lació de propà per a poder posar-la en marxa. 200.00 pessetes era lo que costava aquest obra i que encara no s'havia licitat la contractació dels treballs. Aquell any era director del centre Guillem Gelabert.

La part del BUP tampoc era aliena a la problemàtica, i es que la manca de professorat obligava, en algunes ocasions, a sols poder impartir la meitat de la jornada lectiva. Tot plegat feia que l'ambient al centre estigués ben crispat. Però , malgrat tot l'activitat docent continuava i tothom feia el que podia per a dur les coses amb la normalitat que la situació permetia.

Una del les activitats que més ressò varen tenir aquell any i que és repetir en els anys següent fins a esdevenir-se en un habitual, fou la setmana cultural. Aquesta activitat, amb diferents formats cada any, era una de les dates marcades en vermell en el calendari escolar. I es que les activitats que es feien implicaven tant a professors i alumnes com a pares i als habitants de la vall. Xerrades sobre la OTAN, el Mercat Comú, el Pacte de Varsòvia, el pas del cometa Haley, la filosofia o el servei militar; eren alguns dels interessant temes que es tractaven i que tant preocupaven a la societat, i especialment al joves d'aquell any. Aquelles primeres jornades culturals disposaren d'un pressupost de 160.000 pessetes; una quantitat gens despreciable.

Una de les satisfaccions de la recerca de documentació és retrobar-se amb imatges que et porten al altres

Detectades greus deficiències al Institut Joan Miró

L'Institut de Formació Professional Joan Miró es trobava, com edificei, per una greu situació, segons una informació Maria Vázquez. Algunes parets estan en molt males condicions ja que les rajoles adossades van caiguent. A més, quan plou l'aigua entra per molts de llocs. Segons informaren persones que realitzen el seu estudi al centre aquest problema ja ve de llarg. Es suposa que la reparació correspon al Ministeri d'Educació i Ciència, però, fins al moment, es desconeix si el MEC ha estat informat de la situació. Com és sabut, al centre també s'imparteixen les classes de BUP i COU. La penosa situació es fa molt més depriment pel fet de que el centre té ja pocs anys en funcionament. Lo segur és, que l'importàcia física dels estudiant i professors pot estar en perill per aquesta manca de cura en la realització del centre. Lo evident ara és al malestar de nombrosos alumnes i professors per aquesta situació; més aviat propia de centres subdesenvolupats. Per la seva banda, l'Ajuntament no ha fet encara cap actuació decidida per a intentar acabar amb el problema.

Dimecres comença la Setmana Cultural del BUP

(J. Albert) El Col·legi Municipal de BUP "Guillem Colom Casesnovas" ja te enllestida la Primera Setmana Cultural que se desenvoluparà els dies 26, 27 i 28, darreres jornades de febrer. Un seguit de nombrosos activitats operatives (xerrades i conferències) substituiran el ritme habitual de classes, intentant la triple aproximació: alumne, professor, poble. Entre les conferències obertes al sol·licit, destaca, per la seva actualitat, el Debat OTAN-Pacte de Varsòvia; així com xerrades sobre Mercat Comú, Cometa Halley, Parasciologia, Sindicalisme i Servei Militar i Objectiu de Consciència. El pressupost global de la Setmana Cultural passa les cent seixanta mil pessetes. El Setmanari, obert a la singularitat i actualitat d'aquesta Setmana, vos concreta el programa, atriunt-se de manera especial en les activitats de professorat.

Dimecres de la setmana que ve, en els locals de la Caixa, hi haurà una taula rodona sobre l'OTAN-Pacte de Varsòvia. Serà a les 6:30 de s'horaibaixa i ja són segures les intervencions de Josep Vilas (PCE), Florencio Pascual (AP), Joan Castanyer (Grup Anti-OTAN de Sóller) i la Coordinadora per a la Pau. El PSOE no havia confirmat la seva assistència a l'hora de tancar la redacció i l'UM ja ha dit que no hi intervé.

A més a més de l'opunitat d'aquest debat, coincident amb la Campanya del Referendum, el Claustre de Professors i Alumnes del BUP i COU nos tenen preparades aquestes altres conferències: També dimecres, a les 11:30 h. del matí a l'Escola, Joan Mir, economista de l'Escola d'Empresarial, parlarà del Mercat Comú. I el capvespre, a les 4:30 i a l'Escola, Ramon Comte parlarà del Cometa Halley. Elendemà, dia 27, a les 11:30, Jordi Llopart, teòleg i filòsof, desferà de la parasciologia; i el capvespre, de 15 a 17, els deus Zamarrillo de C.O.O. i Paco Obrador d'UGT debateran sobre el sindicalisme. Dimecres, 28, es cloren les conferències, també a l'escola i el matí. El tema serà el servei militar i l'objectiu de consciència. Rafael Horrac i dos objectors seran els conferencians.

APROXIMACIÓ PROFESSOR-ALUMNE

Segons ens expliquen els organitzadors d'aquesta vol ser Primera Setmana Cultural, la pretensió bàsica d'illa és rompre el ritme del treball habitual i aconseguir l'aproximació professor-alumne a través de l'organització conjunta d'activitats motivadores i que responguin a necessitats realitzats d'avui. Es preten potenciar un ensenyament participatiu, aproximant-se als interessos de l'alumne, obrint l'escola a la realitat de Sóller. Aquesta tres dies seran més practics que teòrics i porten el segell intencional de la continuïtat, "perquè volem que l'any que ve continui, cada vegada amb més participació organitzativa dels alumnes."

SORTIDA A SOLLER

Apart de les conferències ja esmentades, hem ullat una llarga llista d'activitats a escollir pels 209 alumnes i ja de caràcter intern. Són: Recorreguts culturals per Sóller. Cursat de música clàssica per Xavier Carbonell. Cuina per l'amo En Pep Mora. Break dance per Paco i Tolo. Informàtica per Joan Arborea i Maria José. Taula rodona sobre la joventut; Taller de periodisme. Basquet. Escacs per Jaume Antoni Aguiló. Voleibol.

temps, com si d'un viatge al passat es tractàs. A la primera imatge podem veure l'entrada del centre amb una presència amb una bona patina dels 80.

En aquesta imatge podem veure una de les imatges de grup més antigues que hi ha. Curs 83/84, alumnes de COU. Trobam entre alumnes i docents a Rosa Servera, Margalida Riutort, Cati Alcover, Joan Bisbal, Tomeu Celià, na Magdalena Pellicer, Na Caterina Marroig, Na Bel Vaquer, Don Javier, en Joan Arbona, na Catalina Thomàs, En Guillem Puig i l'amo en Tomeu (que duia es bar de BUP al primer pis)

Menció especial mereix la tercera imatge amb les motos. En aquella època no hi havia transport escolar i els desplaçaments juvenils es feien, majoritàriament, amb moto.

4. 1987. Segona reforma

14- novembre .19987 . Setmanari Sóller. Les notícies xerren per elles totes soles. Un pic més les deficiències del nostre IES són tema recurrent en tots els àmbits. Però la cosa sembla que millora i es presenta una reforma nova a l'ies. Es construirà un nou edifici, de dues plantes que més tard coneixeríem amb el nom col·loquial del "Xalet". Aquest edifici dedicat a D. Guillem Colom albergaria 8 noves aules, banys i un magatzem pels alumnes del BUP. Les obres estaven a punt de començar. Cal a dir que la idea principal era fer l'obra en dues fases, una per

cada pis de la nova estructura. Però la segona actuació, com verem més tard, no s'arribà a materialitzar mai

5. 1988. El nou "xalet" i l'educació ja és gratuïta al 100%.

Sempre que hi ha obres hi ha problemes i sa gent a vegades se n'afliuixa de fer-ne per aquest precís motiu. Però en el cas de l' institut aquestes obres eren molt esperades i venien a solucionar alguns problemes crònics de l'edifici. Això si, problemes també en donaren, De fet a l'hora de començar ses classes, part del centre educatiu encara estava alçat i feu que fins ben passat Nadal no es pogués recobrar certa tranquil·litat.

Es va posar en marxa la construcció d'un nou edifici al costat de la cuina. 4 aules noves en el pis d'abaix i 4 en el d'adalt (que no es va arribar construir mai).

Per aquesta obra s'arribà a un acord amb el veïnat per a la permuta de diversos solars, la construcció d'un aparcament algunes altres avantatges cap als dos costats. Cal a dir que , com no podi esser d'una altre

manera, aquestes obres ja començaven amb algun floc sense polir: de fet no hi havia plànols originals, sense projecte definit i sense pressupost. Ja veurem com va!

Un altre fet importat aquell curs es que a la fi tots els estudis eren gratuïts. El Mec passava a gestionar la totalitat del centre, d'aquesta manera les famílies dels alumnes de BUP ja no pagarien més quotes.

5.1. Torna la setmana cultural

Un any més l'institut torna a organitzar una setmana cultural (2^a). Però en aquesta ocasió són dues les programades: una on és la gastronomia el nexa d'unió entre les diverses activitats i l'altre centrada amb els esports durà a terme a Lleida. Sens dubte dues activitats que engrescaren de valent a tota la comunitat educativa del centre.

La jornada gastronòmica contà amb una conferència a càrrec de Miquel Ferrà i Martorell, demostracions de cuina fetes pel professor Toni Pinya i un gran exposició de menús de Mestre Tomeu Esteve. Per a la segona els participants es desplaçaren a les pistes d'ski de Super Spot, per veure i viure d'aprop múltiples activitats de muntanya.

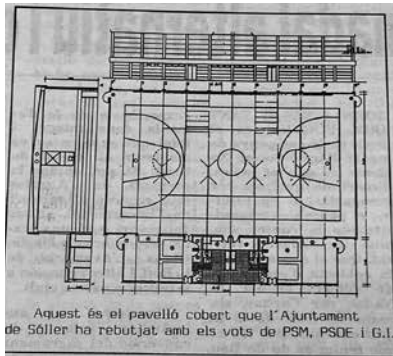

5.2. Crisis als fogons

Aquell any corria un aire agre dolç, ja que hi havia rumors de que els recents estrenats estudis cuina podien desaparèixer per manca de matrícula. Es fet no s'arribà a produir, però si que durant alguns cursos s'anaren alternant els estudis de primer i segon; amb els corresponents mals de caps que això ocasionava.

6. 1989. Un pavelló esportiu a l'Institut ?

Part del grup de cuina d'aquell curs de 1899. Toni Pinya Florit (Professor). De dreta a esquerra: Cristina, Javier, Ana, Alfonso, Antonia, Damián, Miquel i Juan Antonio.

insuficient la nova estructura i els altres trobaven massa cara fer-la més grossa. Solució: no ho feim.

En els aspectes pròpiament educatius, aquell any es va iniciar una col·laboració amb el Setmanari Sóller on el departament d'hoteleria mostrava algunes de les receptes que es feien dins les cuines. D'aquesta manera l'Institut Joan Miró es convertia en un dels primers col·laboradors gastronòmics del centenari setmanari.

També aquell any la Revista TIEMPO va dedicar un article a la formació en cuina que es feia al nostre IES. El Sóller també en va fer ressò de la noticia.

Pel que fa a l'apartat d'obres cal a dir que es va acabar l'obra del "xalet", però es trigà bastant a estona a disposar del final d'obres i la seva legalització. Per a celebrar la nova construcció es va fer un acte en homenatge a Guillem Colom ja que per fi, de forma oficial, el Col·legi Homologat, passava a denominar-se Guillem Colom Casanovas. Així ho reflectia el BOE.

Sempre resulta curiosa la duplictat que hi havia a l'institut al estar compartit entre BUP i FP. Anunci de matrícula al Setmanari Sóller

27013 *ORDEN de 25 de octubre de 1989 por la que se concede al Instituto de Bachillerato de Sóller (Baleares) la denominación de «Guillem Colom Casanovas».*

En sesión ordinaria del Consejo Escolar del Instituto de Bachillerato de Sóller (Baleares) se acordó proponer para dicho Centro la denominación de «Guillem Colom Casanovas».

Visto el artículo 3.º del Reglamento Orgánico de los Institutos de Bachillerato, aprobado por Real Decreto 264/1977, de 21 de enero («Boletín Oficial del Estado» de 28 de febrero); la Ley Orgánica del Derecho a la Educación 8/1985, de 3 de julio («Boletín Oficial del Estado» del 4), y el Real Decreto 2376/1985, de 18 de diciembre («Boletín Oficial del Estado» del 27), que aprueba el Reglamento de los órganos de gobierno de los Centros públicos de Educación General Básica, Bachillerato y Formación Profesional.

Este Ministerio ha dispuesto conceder al Instituto de Bachillerato de Sóller (Baleares) la denominación de «Guillem Colom Casanovas».

Lo digo a V. I. para su conocimiento y efectos.

Madrid, 25 de octubre de 1989.-P. D. (Orden de 26 de octubre de 1988), el Secretario de Estado de Educación, Alfredo Pérez Rubalcaba.

Ilma. Sra. Directora general de Centros Escolares.

<https://www.boe.es/boe/dias/1989/11/15/pdfs/A35927-35927.pdf>

ció de la nova infraestructura esportiva; principalment per les discrepàncies entre administracions i fins hi tot entre la pròpia corporació municipal. Sembla esser que uns trobaven

Aquesta era una de les reivindicacions més demandades pel centre solleric: poder disposar d'unes instal·lacions esportives en condicions. A la primera pareixia que si que el tindríem; però a les postres el projecte acabà partint al costat de CP Es PUIG (avui CEIP ES PUIG) i el lloc on havia d'ésser la ubicació del pavelló, és avui dia un aparcament.

Només amb un poc més de dos mesos es va descartar la construc-

Joan abríens Ramon i Toni Pinya Florit foren els primers professors de cuina de l'Institut. Les notícies de l'Institut eren una constant setmanal a ambdós diaris de la vall

Prensa Veu de Sóller i Sóller

7. 1990

El curs 90- 91 comença amb la construcció del Xalet feta, la calefacció funcionant (per ara) i amb equips directius nous. Na Loli Fernández es converteix amb la primera directora de l'FP i Fernando Mougán el nou director del BUP. Els alumnes de cuina participen en un concurs de cuina a Madrid. També es fan viatges d'estudis i una nova edició de la desfilada de batxillerat. Sens dubte la activat a l'Institut no aturava. Malauradament aquell any moria el Pintor Juli Ramis.

8. 1991

El 1991 començava amb un mal peu, el recent estrenat xalet, que encara havia d'acollir un segon pis, tenia la calefacció no funcionava (ja un clàssic) i els alumnes havien d'acudir al centre amb flassades. Dos anys justos havien

passat des de les obres i els alumnes havien d'anar a classe amb roba d'abric i mantes. A més les parets faltava pintar-les.

També hi hagué coses bones : concursos, programes de TV i el primer gran viatge a la neu. A més l'any 91 es passa per primera vegada la barrera dels 500 alumnes amb un claustre de 45 docents.

Setmanari Sóller i Veu de Sóller. Abril. 1990

Setmanari Sòller i Veu de Sòller. Abril. 1990

9. 1992. La LOGSE

Calendari de la Reforma

- Curs 92-93:** Primer i segon d'Educació Primària (s'elimina el primer i segon d'EGB).
- Curs 93-94:** Tercer, quart, cinquè i sisè de Primària (s'eliminen els tercer, quart, cinquè i sisè d'EGB).
- Curs 94-95:** Primer i segon de Secundària (s'elimina el setè i vuitè d'EGB)
- Curs 95-96:** Tercer curs de Secundària (s'elimina el primer curs de BUP i FP)
- Curs 96-97:** Quart curs de Secundària (s'elimina el segon curs de BUP i FP)
- Curs 97-98:** Primer curs de Batxillerat i FP específica de grau mig (s'elimina el tercer de BUP i primer de FP de segon grau)
- Curs 98-99:** Segon curs de batxillerat (s'elimina COU i segon curs de FP de segon grau)

CÍCLO LOCAL DISSABTE, 12 DE SETEMBRE DE 1992

A punt de començar el Curs Escolar 92-93

L'aplicació de la LOGSE principal novetat

Dissabte, 12 de Setembre, 1992 **9**

L'aplicació de la LOGSE

L'escola l'any 2.000: ja és aquí la reforma educativa

Titulars el setmanari local informen del tret de sortida a la aplicació de la LOGSE. El primer anunci de les dues institucions amb el nom nou oficial per a l'institut de batxillerat. No obstant aquest binomi arribaria prest a la seva fi amb la nova LOGSE.

Aquest curs estigué marcat per l'aplicació de la LOGSE, la nova llei educativa que duia uns anys preparant-se. Arrel d'això la conselleria dota de 87 milions al poble de Sòller per a adaptar-se a la nova llei. A l'institut la idea era usar aquesta dotació per a fer el segons pis del xalet (veure capítol següent)

9.1. El Xalet, impossible acabar-lo

Primer seria que si... i amb un pressupost de 87 milions de pessetes. I després que no... una tònica ja massa habitual. Així que s'optà per construir un nou edifici: el Laboratori. (veurem si aquest si)

Doncs el que ningú s'esperava a passar, a l'hora de començar la segona fase del xalet no es tenia la certesa que els fonament aguantessin tota l'estructura. I com sempre: primer es diu que s'acabarà, s'hi destinen diners i a l'hora de la veritat res de res.

També en aquell moment ja s'iniciava la construcció del pavelló esportiu del Puig i fou aquest el que finalment s'enllestí. L'institut es queda definitivament sense pavelló i sense acabar el xalet.

9.2. La Mostra Folklorica de Sóller

Aquí feim un ténol per recordar que el centre durant 20 anys va esser l'allotjament dels participants de la Mostra Folklorica de Sóller. Durant quasi un mes, a l'estiu, les aules es convertien en dormitoris, es muntaven més dutxes, els patis es convertien en menjadors i llocs d'assaig de música i ball i la cuina, literalment, bullia d'activitat per a donar atenció als varis centenars de participants a la Mostra. Més de una cinquantena de col·laboradors ajudaven durant tan intensos dies.

Acabam l'any amb un entrevista a Loli Fernández, i Fernando Mogan, directors; xerrant sobre com combatre el fracàs escolar

10. 1993. Adéu al IES Joan Miró! Tercera reforma

MINISTERIO DE EDUCACION Y CIENCIA

1873

ORDEN de 22 de diciembre de 1993 por la que se aprueba la denominación específica de «Guillem Colom Casasnovas» para el Instituto de Educación Secundaria de Sóller (Balears).

En sesión extraordinaria del Consejo Escolar del Instituto de Educación Secundaria de Sóller (Balears), se acordó proponer la denominación de «Guillem Colom Casasnovas» para dicho centro. Vista el artículo 4.º del Reglamento Orgánico de los Institutos de Educación Secundaria, aprobado por Real Decreto 928/1993, de 18 de junio (Boletín Oficial del Estado de 18 de julio); la Ley Orgánica 8/1986, de 3 de julio, reguladora del Derecho a la Educación, y la Ley Orgánica 1/1990, de 3 de octubre, de Ordenación General del Sistema Educativo. Este Ministerio ha dispuesto aprobar la denominación específica de «Guillem Colom Casasnovas» para el Instituto de Educación Secundaria de Sóller (Balears). Lo digo a V. I. para su conocimiento y efectos. Madrid, 22 de diciembre de 1993.-P. D. (Orden de 26 de octubre de 1998, Boletín Oficial del Estado del 28), el Secretario de Estado de Educación, Alvaro Marchesi Ullastres.

Orde de 22 de desembre de 1993 per la que s'aprova la denominació específica de «Guillem Colom Casasnovas» per a l'Institut d'Educació Secundària de Sóller (Balears). https://boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-1994-1873

Després de més de 10 anys d'història i motivat pels canvis en la LOGSE, l' Institut de Formació Professional Joan Miró i l' Institut de Batxillerat Guillem Colom Casasnovas es fusionen i adopten el nom d'aquest darrer. D'aquesta manera es posa un punt i final a una etapa del centre solleric i també s'acaben aquelles curioses duplicitats: (equips directius, bar, biblioteca, etc) Loli Fernández queda com la directora del nou Institut, ja unificat.

No obstant aquest unificació amb el que no acaba és amb els problemes de les obres. Aquestes afectaven al nou edifici , al costat del d'hoteleria. Les classes havien començat , però la presencia de bastides i operaris dificultava el dia a dia. A més continuaven els problemes amb el fred. Tan crispat estava l'ambient que el centre pren una decisió sense precedents i finalitzen les classes una setmana abans del previst per al Nadal en senyal de protesta per la problemàtica.

El nom del nostre IES es presta a confusió, ja que sembla que la forma correcte d'escriure "Casasnovas" al esser un plural sigui amb e; però cal recordar que devem el nom a D. Guillem Colom Casasnovas, que escrivia el seu llinatge amb a final.

COMIENZO DE CURSO EN LOS INSTITUTOS

El viernes dió comienzo el nuevo curso escolar en los Institutos de BUP y COU, «Guillem Colom Casasnovas», y el de FP «Joan Miró», los problemas en el comienzo del curso como viene siendo habitual desde hace muchos años, son las obras sin terminar y el agua que se filtra por sus tejados. Los Institutos tienen este año una plantilla de un total de 42 profesores, además este curso contará con dos nuevos profesores en las ramas de música y psicología. Un tema que preocupa en el centro son las lluvias y el frío ya que cuando estos dos elementos hagan su aparición si no han dado fin las obras crearán más de un problema sumando a la Troba largo de estas sema Hermandad de Don Sangre de Mallorca, trega de las insignias nante a los que ya ha zado más de 10, 25 y ciones, de los 7 munic Los actos se llevar en la Parroquia de S lomé, y en la Pla Constitución, donde a una comida. En próx ciones informaremos talladamente.

L'Institut d'Ensenyances Mitges de Sóller, començarà dimarts un curs plegat de novetats

Mentrestant continuen les obres a l'edifici que albergarà els laboratoris

El proper dimarts, si no no es imposa l'Institut d'Ensenyances Mitges Guillem Colom Casasnovas, iniciarà el curs 93-94 amb un bon nombre de novetats, la primera fetes la desaparició vers a el de l'Institut de Formació Professional Joan Miró, que s'convertirà amb el ja esmentat Institut d'Ensenyances Mitges Guillem Colom. Aquesta feia comporta també la creació d'un nou consell de direcció, que aglutinarà els dos centres. La directora de l'Institut són Maria Dolores Fernández amb Julio Villanua com a secretari. Lourdes Hernández serà la vice-directora i el cap de l'establiment Enche Martínez i Antoni Niquera. A nivell educatiu, també presenta canvis destacats amb l'implantació de l'ESO al segon nivell d'ensenyament obligatori, i que comporta la desaparició dels primers cursos de BUP i FP, que a partir d'ara es denominaran Tercer d'ESO.

El proper dimarts, si res no ho impedeix l'Institut d'Ensenyances Mitges Guillem Colom Casasnovas, iniciarà el curs 93-94 amb un bon nombre de novetats, la primera d'elles la desaparició com a tal de l'Institut de Formació Professional Joan Miró, que es converteix amb el ja esmentat Institut d'Ensenyances Mitges Guillem Colom.

Setmanari Sóller 19 de juny, 25 de setembre i 23 de desembre de 1993

ris i algunes aules comunes. També disposaria d'un bany. Aprofitant l'ocasió també es reformen les escales, retirant les vidrieres que tant poc aïllants eren. Així s'esperava acabar amb el fred perenne a l'edifici.

Així es veien les escales (al fons de la imatge) abans de la reforma. Retalls premsa Veu de Sóller, 5 de febrer, 16 de juliol, 22 d'octubre i 24 de desembre. Les notícies (i l'obra) es succeïren al llarg de tot l'any, pràcticament.

11. 1994-1998

Retalls de premsa 1994-1998

Aquest 4 anys, pel que fa a obres i problemes són relativament tranquils i la activitat docent es desenvolupa de forma habitual. Per a destacar algunes coses cal recordar les desfílades dels alumnes de batxillerat

que any rere any anaven agafant més força, els viatges d'estudis, les activitats del departament d'hoteleria i moltes altres coses que eren part de la idiosincràsia del centre solleric. També cal tenir en compte tots els programes educatius que s'han duit (i encara es duen a terme). Entre les activitats docents, les activitats lúdic - educatives i la implicació de tot el centre, convergeix a la comunitat educativa en ben be una segona família.

12. 1999. Adéu Pedro! i quarta reforma

Just començar l'any ens deixà Pedro Carriqui, professor del departament d'hoteleria i una persona molt estimada e involucrada dins molts aspectes a la nostra vall. Aquell any el concurs de pastisseria (3ª edició, i del qui Pedro fou l'impulsor) estigué dedicat a la seva persona. Aquí vull fer una reflexió personal ja que fou el meu mestre de cuina i també qui m'ajudà a iniciar el camí de la docència. Que sàpigues Pedro que encara mostro als meus alumnes receptes que tu me mostrares. Gràcies.

Seguien els actes en homenatge a Guillem Colom, el Pont de Can Rave ja estava reformat i els nostres alumnes participaren en un intercanvi amb alumnes Americans. Dins l'àmbit educatiu la conselleria autoritza un segon professor de cuina al centre, així es podia ja curs segon de cuina i deixa el model altern dels darrers anys. Aquell any també es construeixen les càmeres de refrigeració de la cuina amb una dotació econòmica de 3,5 milions de pesetes.

Des dels inicis, ja quant ni l'Institut encara existia, les diverses persones que han format part de les APAS sempre han lluitat per a aconseguir una millor educació a la vall. L'APA (ara APIMA) ha pagat part del professorat, es fa càrrec de les despeses de sortides extraescolars, es reuneix amb la conselleria per a tractar els temes més variats de funcionament del centre, dona premis als millors alumnes i fins hi tot dota de cortines i llampares al menjador d'hoteleria. Fonamental la feina conjunta d'equips docents i famílies en vers a l'educació.

13. 2000. L'any del canvi de segle. Comença la cinquena reforma

Dins el tema d'obres municipals es comencen a escometre accions als diversos accessos del centre. Es modifica el pont de Can Rave i també es comença a xerrar de la prolongació del carrer Sant Jaume (però encara no es duria a terme fins quasi dues dècades després). A Sóller ses obres ràpides no van.

SOLLER LOCAL Dissabte, 28 de Juny, 2000

Enric Magraner és el nou director de l'Institut

Vol obrir més el Centre al poble i aconseguir oferir una formació més d'acord amb les necessitats socials

Enric Magraner és el nou director de l'Institut de Secundària de Sóller. El canvi de director s'ha produït després d'una breu etapa de gestió de Pere Lluís Dolz, fins a finals de l'any 1999.

Enric Magraner és un pedagog i polític amb una llarga trajectòria professional i social. Ha treballat en diversos centres educatius i ha estat membre del Consell de Govern de l'Institut de Secundària de Sóller.

El nou director de l'Institut de Secundària de Sóller, Enric Magraner, ha declarat que vol obrir més el Centre al poble i aconseguir oferir una formació més d'acord amb les necessitats socials.

Magraner ha treballat en diversos centres educatius i ha estat membre del Consell de Govern de l'Institut de Secundària de Sóller.

RAMON COLOM

SOLLER LOCAL Dissabte, 28 de Juny, 2000

El pont de can Rave ja és quasi llest

Ara manca acabar la nova estructura amb la teula per fer una gran superfície

El pont de can Rave ja és quasi llest. Ara manca acabar la nova estructura amb la teula per fer una gran superfície.

El projecte del pont de can Rave ja està gairebé acabat. El treball consisteix a acabar la nova estructura amb la teula per fer una gran superfície.

S.L.L.

SOLLER LOCAL Dissabte, 28 de Juny, 2000

L'IES G. Colom tanca amb èxit de participació les jornades dedicades al geòleg soler

El punt de can Rave ja és quasi llest

Les jornades dedicades al geòleg soler han tancat amb èxit. El punt de can Rave ja és quasi llest.

El punt de can Rave ja és quasi llest. Ara manca acabar la nova estructura amb la teula per fer una gran superfície.

S.L.L.

SOLLER LOCAL Dissabte, 28 de Juny, 2000

Els alumnes de primer de batxillerat creen la pàgina Web de l'Institut

R.F. **Bauzá.**

Des de fa uns dies ja ha estat publicada la pàgina Web de l'Institut de Sóller. Per tal de dur endavant aquest projecte, els alumnes de primer de batxillerat, de la rambla d'informàtica, van dur a terme un concurs de disseny de pàgines web per tal d'escollir la millor. Es van fer set grups de dues persones cadascun, d'entre els quals va sortir escollit el disseny dels alumnes **Juan José Bauzá Martínez** i **Antònia**.

La pàgina, que es pot visitar a la direcció <http://perso.wanadoo.es/iesoller>, es caracteritza per una senzilla distribució dels temes que s'hi poden consultar. Entre d'altre, un apartat de presentació que fa el mateix director de l'Institut, **Joan Bisbal**, informació sobre els estudis que es poden cursar, la història del centre, tot un conjunt de fotografies de la mutualitat, i tot un seguit de temes que poden ser de molta utilitat per a qualsevol estudiant.

L'any 2000 va ésser l'any de la incursió de l' Institut dins internet . El alumnes de batxillerat creen la primera web de l' institut. Després d'un concurs de disseny i idees.

També fou l'any de la segona participació a la Mostra de Cuina Mallorquina, un esdeveniment que s'havia convertit en quasi imprescindible dins la programació educativa del departament de cuina.

SOLLER LOCAL Dissabte, 28 de Juny, 2000

Renovaran la instal·lació elèctrica al Puig i l'Institut

Col·labo a la contracta entre Edificació i l'Institut

Edificació i l'Institut de Secundària de Sóller han signat una contracta per renovar la instal·lació elèctrica al Puig i a l'Institut.

Edificació i l'Institut de Secundària de Sóller han signat una contracta per renovar la instal·lació elèctrica al Puig i a l'Institut.

S.L.L.

SOLLER LOCAL Dissabte, 28 de Juny, 2000

Llans verda municipal a les obres a realitzar al Puig i a l'Institut

Després que el Govern en va aprovar oportunitat del propi de 150 milions de pes.

El Govern de les Illes Balears ha aprovat la oportunitat del propi de 150 milions de pes per a les obres a realitzar al Puig i a l'Institut.

El Govern de les Illes Balears ha aprovat la oportunitat del propi de 150 milions de pes per a les obres a realitzar al Puig i a l'Institut.

S.L.L.

SOLLER LOCAL Dissabte, 28 de Juny, 2000

El Govern destina 145 milions a fer millores al Puig i a l'Institut

El Consell de Govern aprovà obrir destinant 650 milions a diversos centres

El Govern de les Illes Balears ha aprovat destinar 145 milions de pes a fer millores al Puig i a l'Institut.

El Govern de les Illes Balears ha aprovat destinar 145 milions de pes a fer millores al Puig i a l'Institut.

S.L.L.

SOLLER LOCAL Dissabte, 28 de Juny, 2000

Acaben la restauració de la vessant nord del pont den Rave

També es trobaran la cara sud del pont vell, que en principi no estava previst

Acaben la restauració de la vessant nord del pont de Can Rave. També es trobaran la cara sud del pont vell, que en principi no estava previst.

Acaben la restauració de la vessant nord del pont de Can Rave. També es trobaran la cara sud del pont vell, que en principi no estava previst.

S.L.L.

SOLLER LOCAL Dissabte, 28 de Juny, 2000

Recuperen un aqüeducte medieval al pont de Can Rave

El pont de Can Rave i se restaura i s'obren les obres

Recuperen un aqüeducte medieval al pont de Can Rave. El pont de Can Rave i se restaura i s'obren les obres.

Recuperen un aqüeducte medieval al pont de Can Rave. El pont de Can Rave i se restaura i s'obren les obres.

S.L.L.

Les activitats extrascolars sempre han estat molt present dins les programacions anuals. Aquestes complementen allò que s'explica dins les aules i permet als alumnes entendre de primera ma allò que estudien. *Setmanari Sóller*, dissabte 23 de març

Poc a poc el centre anava creixent, de fet ja superàvem amplament els 500 alumnes. Aquell any fou any de canvi en direcció. Enric Magraner fou el nou director, que substituïa a Joan Bisbal. Una de les fites d'aquest nou equip directiu fou la implantació de programes de qualitat. Aquell any 2000 es donen per finalitzades les activitats dedicades a Guillem Colom.

13.1. Mostra de Cuina Mallorquina i altres fires.

L'IES Guillem Colom ha participat diverses vegades a la mostra de cuina mallorquina. Un esdeveniment on durant dos dies es servien més de 2500 racions de bon menjar.

Un acte que requeria molt d'esforç per a tothom, però era tot una mostra de la feina que es feia a l'institut. Es pot dir que gran part de la feina anual anava adreçada a n'aquest esdeveniment.

Participacions a la Mostra de Cuina Mallorquina. Totes les receptes les trobareu a www.cuinant.com

Edició	Ubicació	Any	Recepta
XXIII	Son Rossinyol	2007	Frit mallorquí amb xulla confitada en oli d'oliva verge de Sóller sobre crema de sobrassada i mel
XXII	IFEBAL	2006	Cruixents d'orada amb olivada de Sóller
XXI	IFEBAL	2005	Arròs de cigales i calamars amb alfabetguera
XX	IFEBAL	2004	Coca tapada de tumbet amb peix i marisc
XVIII	IFEBAL	2002	Alons d'indiots farcits de torró
XVI	IFEBAL	2000	Aguiat de bou amb bolets
IV	Passeig del Born	1988	Rodet Mallorquí

A Més de a la Mostra de Cuina Mallorquina, l'IES Guillem Colom ha participat a moltes mostres, esdeveniments i fires gastronòmiques al llarg dels anys.

14. Revistes

Tornam a fer una aturada el la nostra història per a recuperar una de les activitats que al llarg dels anys que han anat aparegudes i desaparegudes, però que més o manco s'han mantingut en el pas del anys: les revistes escolars.

Els instituts, a part d'esser llocs de formació, són també espais on s'hi junten diversitat de persones, opinions i les més variades a inquietuds. I són les publicacions escolars fets reflexes d'aquets varietat.

Articles de divulgació, informacions varies, opinions personals, espais d'oci, entrevistes, anuals fotogràfics i molts més són els temes que aquestes publicacions donen cabuda.

Ara, en aquest curs 22-23, es vol tornar a recuperar aquesta activitat i de fet fa s'ha fet un concurs per a elegir nom i començar a posar fil a l'agulla a n'aquesta activitat. Pa amb Oli serà el nom d'aquesta nova publicació que veurà la llum al juny de 2023.

Abans d'aquest hi ha hagut moltes altres publicacions : Myotragus, PGI. Arròs Brut, Rock & Tot, F.P, La cuina i la nostra imaginació

Revistes escolars. Tots els exemplars recuperats es poden consultar al complet a <https://myotragussoller.blogspot.com>.

Any	Denominació	Coordinació	+ info
2014	Myotragus (digital)	Magdalena Carrillo i Antònia Fontirroig	Dipòsit Legal PM-225-2007
2006/2011	Myotragus (paper)	Juan Antonio Fernández	Dipòsit Legal PM-225-2007
1987/1998	Rock & Tot	Alumnes de 4rt d'FP	IES Joan Miró
1887	F. Programa	-	IES Joan Miró

Recuperar aquestes publicacions ens ajuda a tenir una bona visió de com era la feina del dia a dia a l'institut, quines preocupacions o cabòries movien als alumnes i en definitiva una mostra del que podem denominar família educativa.

15. 2004 (sisena reforma)

SÓLLER

Sóller estalla ante el incumplimiento del convenio educativo, que también llega al Parlament

La concejal de Educación de Sóller, Andrea Pomar, criticó el doble rasero de este departamento que "cada semana licita obras en colegios de todas las islas menos las que tiene comprometidas en Sóller"

J. Mora

02-12-22 | 07:59

Una nova intervenció sol·licitada a la conselleria es la retirada de les porxades que estaven fetes de amiant, tal i com es feia ressò *Diario de Mallorca*

SÓLLER

Divendres, 6 de setembre del 2009

L'ajuntament licita les obres de les ampliacions del Puig i de l'Institut

Suposen la creació de 300 noves places escolars amb una inversió de 3,7 milions d'euros

EL SUPLEN
L'ajuntament de Sóller ha licitat la construcció de noves places escolars del col·legi Puig i de l'Institut de Sóller. Les obres consistiran en la construcció de 300 noves places escolars amb una inversió de 3,7 milions d'euros. Les obres consistiran en la construcció de noves places escolars del col·legi Puig i de l'Institut de Sóller. Les obres consistiran en la construcció de 300 noves places escolars amb una inversió de 3,7 milions d'euros.

El projecte consisteix en la construcció de noves places escolars del col·legi Puig i de l'Institut de Sóller. Les obres consistiran en la construcció de 300 noves places escolars amb una inversió de 3,7 milions d'euros.

16. 2009 (setena reforma)

Per a la setena reforma de l'edifici hem d'esperar fins al curs 2009-2010. Amb un pressupost de més de dos milions d'euros es liciten les obres d'un nou edifici que albergarà 8 noves aules repartides en tres plantes, una nova escala d'emergència i nous banys. A més també s'han de construir rampes d'accés al centre i al pati per fer-lo més accessible a persones amb mobilitat reduïda. En aquesta reforma també es farà de nou l'instal·lació elèctrica, es revisa i repara la calefacció (again)

ACORD JUNTA DE GOVERN LOCAL

Assumpte: *Aplicació definitiva contracte obra IES Guillem Colom (Exp. 16809-1G)*

Fota l'adjudicació provisional del contracte d' "Ampliació de l'IES Guillem Colom Casanoves, de Sóller" (DOIB núm. 35, de 4 de març de 2010);

Atès que l'adjudicatari dins el termini establert a la clàusula 21 del Plec de condicions que regira aquest contracte, i d'acord amb l'article 135.4 de la LCRSP, ha presentat la documentació justificativa de totes-les al·legacions i el compliment de les seves obligacions tributatives i amb la Seguretat Social i ha depositat la garantia definitiva;

La Junta de Govern Local, per unanimitat i en votació ordinària ACORDA:

- 1. Elevar a definitiva l'acord provisional d'adjudicació del contracte administratiu de "Ampliació de l'IES Guillem Colom Casanoves, de Sóller", a l'empresa Melchor Mascoñé, SA per un import total d'un milió tres-cents dotze mil quatre-cents vint-i-set euros amb cinquanta-cinquena d'euros, IVA inclòs (1.319.467,50 €), desglossat en un import de contracte d'un milió cent vint-i-set mil quatre-cents setanta-set euros amb noventa-i-vuit cèntims d'euro (1.137.471,58 €) i un IVA per import de cent vint-i-vuit mil nou-cents noventa-cinc euros amb cinquanta-dos cèntims d'euro (181.995,92 €)

Supèrfit	Superfície per a ús	Superfície per a ús	Superfície per a ús
Superfície per a ús	Superfície per a ús	Superfície per a ús	Superfície per a ús
18.000,00	100%	Superfície utilitzada	1.000,00 m2
2.000,00	10,00%	Superfície no utilitzada	200,00 m2
16.000,00	90,00%	Superfície no utilitzada	1.800,00 m2

PEM Preprojecte de aplicació material integrant	Edificació	Utilització	Total
1 Aduanes Princesa	33.264,24 €	33.264,24 €	3,74%
2 Aduanes de Març	46.021,00 €	46.021,00 €	5,14%
3 Aduanes	109.827,53 €	109.827,53 €	12,14%
4 Aduanes de Març	73.263,41 €	73.263,41 €	8,14%
5 Aduanes	41.261,26 €	41.261,26 €	4,57%
6 Aduanes i Paviments	83.246,11 €	83.246,11 €	9,24%
7 Aduanes i Paviments	27.101,40 €	27.101,40 €	3,00%
8 Aduanes i Paviments	101.484,42 €	101.484,42 €	11,27%
9 Aduanes i Paviments	79.210,42 €	79.210,42 €	8,74%
10 Aduanes i Paviments	4.011,09 €	4.011,09 €	0,44%
11 Aduanes	46.021,00 €	46.021,00 €	5,14%
12 Aduanes i Paviments	30.075,00 €	30.075,00 €	3,34%
13 Aduanes i Paviments	61.000,00 €	61.000,00 €	6,77%
14 Aduanes i Paviments	34.261,74 €	34.261,74 €	3,81%
15 Aduanes	24.101,70 €	24.101,70 €	2,68%
16 Aduanes i Paviments	89.242,48 €	89.242,48 €	9,88%
17 Aduanes i Paviments	30.101,41 €	30.101,41 €	3,34%
18 Aduanes i Paviments	17.248,14 €	17.248,14 €	1,91%
19 Aduanes i Paviments	30.101,41 €	30.101,41 €	3,34%
20 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
21 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
22 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
23 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
24 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
25 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
26 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
27 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
28 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
29 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
30 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
31 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
32 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
33 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
34 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
35 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
36 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
37 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
38 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
39 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
40 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
41 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
42 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
43 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
44 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
45 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
46 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
47 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
48 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
49 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
50 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
51 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
52 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
53 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
54 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
55 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
56 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
57 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
58 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
59 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
60 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
61 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
62 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
63 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
64 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
65 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
66 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
67 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
68 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
69 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
70 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
71 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
72 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
73 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
74 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
75 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
76 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
77 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
78 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
79 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
80 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
81 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
82 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
83 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
84 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
85 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
86 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
87 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
88 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
89 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
90 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
91 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
92 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
93 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
94 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
95 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
96 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
97 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
98 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
99 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%
100 Aduanes	10.101,41 €	10.101,41 €	1,12%

<https://www.elsoller.cat/arcin/pdf/91/5> En total el projecte d'ampliació de l' institut pujà als 1.300.000 euros

16. 2011

El instituto de Sóller comenzará el curso con aulas sin mobiliario por la falta de dinero

Juan Mora, Sóller
09-09-11 | 09:39

El instituto Guillem Colom Casanoves iniciará el próximo martes el curso escolar con varias aulas vacías. Y no es porque no haya alumnos suficientes sino porque las aulas están sin amueblar y por el momento seguirán así ajenas al bullicio de alumnos y profesores.

El problema radica en que el Govern no tiene dinero para dotar de mobiliario las nuevas aulas del centro que tendrán que esperar para su estreno que las arcas públicas puedan financiar pupitres, sillas y pizarras para que los alumnos puedan hacer uso de las nuevas infraestructuras.

<https://www.dbalears.cat/balears/part-for-na/2011/09/09/257867/soller-estrena-avui-dos-nous-centres-escolars.html>

La nova obra quedà llesta per l' inici del curs 2011-2012. Així hi tot per la manca de mobiliari encara es va demorar uns mesos mes la seva estrena. D'aquesta forma (i amb totes les reformes anteriors) l'IES ha canviat la seva fisonomia de forma important d'ençà de 1981

Cortesía de DroneSoller

17. 2022 Imatge de 2014

L'únic incident greu que ha patit el centre fou l' incendi de maç 2022. No s'hagueren de lamentar danys personals, Però si que una aula quedà inservible i algunes mes hagueren de repintar-se. Sembla esser que uns els purificadors d'aire col·locats per mor de la pandèmia havia fallat provocat el fatal incident. Les classes estigueren dos dies suspeses.

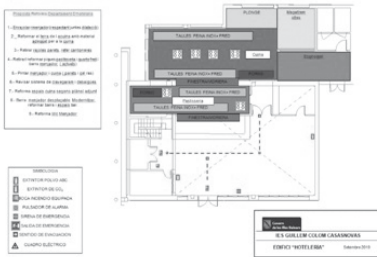
Un aparato purificador de un aula provoca un incendio en el instituto Guillem Colom Casasnovas de Sóller

por Redacción Mallorca Informa | 22 Mar, 2022 | Destacadas, Sucesos

Les imatges d'aquells dia foren noticia a tost els mitjans de comunicació. També les xarxes socials se'n feren ressò

18. Actualitat, cap a la vuitena reforma

Projecte de reforma de les instal·lacions d'hoteleria.

SÓLLER

Sóller estalla ante el incumplimiento del convenio educativo, que también llega al Parlament

La concejal de Educación de Sóller, Andrea Fomar, criticó el doble rasero de este departamento que "cada semana licita obras en colegios de todas las islas menos las que tiene comprometidas en Sóller"

Una de les peticions que es va formular amb la darrera reforma de 2011, fou "l'actualització" de la cuina, però aquest fet no es consumà. Ara fa un any que s'ha reprès aquest tema, de fet fruit de diversos acords entre ajuntament i IBISEC, sem-

blava que hi havia un romanent de 4 milions d'euros per a reformes a diversos centres escolars. Part d'aquesta reforma havia d'esser per a cuina. Però massa vegades hem vist situacions com aquestes: projectes, reunions, divers que venes i van, ara sembla que sí, més tard es que no. I si seguim un poc el fil de com han anat passant les coses, les darreres notícies no pinten massa be.

19. Personal no docent

No podíem acabar aquesta història sense fer una menció especial al personal no docent del centre, una pedra clau per al funcionament del dia en el funcionament del centre.

Són molts i moltes les persones que han treballat en el centre i segur que en aquesta ressenya en queda alguna en el tinter; però que tinguin ben segur totes i tots, presents i absents, que sense ells sa família de l'institut estaria ben coixa.

Consergeria	Bar	Secretaria	Neteja
Pere Crespí	Maria Ocaña	Julia Martínez	Leonor Oliver
Jaume Casasnovas	Cristina Heredia	Mina Forteza	Rosa Colom
Maria Vich	Xisco Rodríguez	Jaume Hernández	Rosita Peñas
Margalida Xumet	Juia Garcia	Elena Cifre	Magdalena Canyelles.
Biel	Neus Rodríguez		Glòria Expósito
Aina Colom	L'amo en Tomeu		Tinita Abad
Encarna Carrillo			Catí Bauzà
Xisco Rodríguez			Antonia Garcia
Amparo Rosselló			Maria Serra
Montserrat			Neus
Sonia			Alex
			Luci Morell
			Maria Colom

Entrevista a Encarna Carrillo (14 de desembre de 2022)

P.- Bon dia Encarna, tu vares esser una de les alumnes de la primera promoció del BUP a l'institut de Sóller, cert?

R.- Si, vinguérem de les Escolàpies per Nadal. L'institut feia ja un any que estava obert i ja acollia al alumnes de formació professional. Tenia 16 o 17 anys quant ens traslladàrem. Com a curiositat cal a dir que cada alumne transportà la seva taula entre els dos centres, ja que a l'institut en faltaven i no n'hi havia per a tots.

P.- Quants d'alumnes formàveu aquesta primera promoció?

R.- Erem uns 30. Alguns de nosaltres, amb el pas els anys, hem acabat fent feina al centre. Margalida Riutort, Rosa Servera o Joan Bisbal; érem alguns d'aquells alumnes. Encara recordo els nostres professors d'aquell any: n' Assumpta, en Gaspar de matemàtiques; na Magdalena Pellicer de llatí i na Bel Vaquer de Francès, entre d'altres.

En el nos centre estàvem ubicats en el segon pis, abaix hi havia FP. El centre tenia dos equips directius, dos bars i dues biblioteques.

P.- Com varen esser els inicis?

Un poc caòtics, res funcionava be, feia fred i ens havíem d'adaptar a les noves instal·lacions. A més teníem alguns dies torn de matí i de capvespre i això destralejava molt. Nosaltres teníem llatí els dijous capvespre a les 19:00. Els dies es feien llargs.

P.- Com va seguir la teva vinculació amb el centre?

Després d'acabar d'estudiar vaig fer oposicions per a una plaça de neteja, les vaig aprovar i hi vaig estar 4 anys com a personal de neteja. Fou el 23 d'octubre de 1987 quan vaig començar a fer feina a l'IES.

Després sortiren unes oposicions noves d'ordenança i també les vaig aprovar. Estic a consergeria des de llavors ençà. Duc al centre des de 1982.

P.- Que recordes més dels primer anys a l'IES?

El Fred, sobre tot el fred i vent que passava per les vidrieres. Tremolaven tant que pareixien perilloses i tot. Al final es varen canviar i s'hi posa paret a les escales.

P.- Que ha canviat més des de llavors a l'actualitat?

R.- Moltes coses, però el que més el nivell dels alumnes. I més que el nivell la seva actitud o respecte. Abans als professors no se'ls tractava com ara. En això hi hem perdut.

Una altre cosa que ha canviat, i a questa cap a millor són les rates. En els primers temps, ja que el centre es trobava en un antic solar usat com a abocador de fems, hi havia moltes rates per tot. Ara s'han esvaït però a les primeries eren ben visibles.

P.- Quina reforma platejaries ara?

R.- Els banys, sobretot els del personal del centre, estan igual que quant s'obrí l'institut i no pot esser que hi hagi dos serveis per a 80 treballadors que som.

Moltes gràcies companya per tota l'ajuda.

19. Fe d'errades a la primera part (XVI Jornades. Dipòsit Legal PM 00413-2022)

* El nom complet de la primera directora és: Catalina Thomas Canyelles Marqués

* A la llista de directors i directores de la primera part de la història (XVI Jornades) hi falta afegir a Guillem Gelabert qui ocupà aquest càrrec entre els anys 1986 i 1997 . Llista actualitzada a <http://www.cuinant.com/40%20anys%20ies%20soller.html>

20. Bibliografia

Biblioteca Municipal de Sóller.

Hemeroteca Setmanari Sóller.

<https://www.elsoller.cat/arxiu.html>

Hemeroteca Setmanari Veu de Sóller.

Hemeroteca *Diario de Baleares*, *Diario de Mallorca*.

Arxiu documental IES Guillem Colom Casanovas.

Arxiu Municipal de Sóller.

Biblioteca digital de les Illes Balears (UIB)

<https://ibdigital.uib.es/greenstone/library>

Agraïments

Pere Crespi

Agraïments especials (molt). Part d'aquesta feina no hagués estat possible sense l'ajuda d'elles dues.

Encarna Carrillo

Aina Colom

	<p>Aquí podeu veure totes les imatges i article d'aquesta comunicació ampliat per a facilitar-ne la se visualització HTTPS://MYOTRAGUSSOLLER.BLOGSPOT.COM També hi trobareu molta més informació sobre la història del nostre IES.</p>
	<p>Web de l'institut de Sóller: HTTP://IESSOLLER.COM</p>
	<p>HTTPS://WWW.FACEBOOK.COM/IESGUILLEMCOLOM</p>
	<p>HTTPS://WWW.INSTAGRAM.COM/IESGUILLEMCOLOMCASASNOVES/?HL=ES</p>

Després d'una jornada educativa intensa l'IES Guillem Colom Casasnovas resta en total quietud a l'espera de que arribi l'endemà i la història continuï.
 L'educació és l'arma més poderosa per a canviar el Món.

Nelson Mandela (1918-2013). Premi Nobel de la Pau i Premi Internacional dels Drets humans.

La música a Sóller durant els anys seixanta

Antoni Quetglas Cifre
Pere Andreu Marroig

Resum: La dècada de 1960 fou una època de grans canvis a nivell mundial: avanços tecnològics, desenvolupament de nous moviments socials (pacifisme, hippie, estudiantil i drets civils, etc.), esclats revolucionaris, consolidació de la política de blocs, augment de la natalitat (*baby boom*), explosió del turisme, creixement econòmic, etc. La música no en fou cap excepció i també va gaudir d'importants canvis i innovacions, amb l'aparició de nous grups de masses i l'arribada de nous ritmes com el *twist* i el *beat*. Els joves músics sollerics recolliren tots aquests canvis encara que d'una manera una mica diferent a la resta de l'illa. En aquest article pretenem exposar com fou el panorama musical solleric durant aquesta dècada, dels grups que en formaren part i els locals d'oci on es desenvoluparen.

1. Aproximació a l'espai socioeconòmic i cultural solleric

La dècada de 1960 suposà una època de canvis a tots els nivells a l'Estat espanyol i va estar marcada per l'eclosió del turisme de masses. Així, el *boom* en el nombre de visitants va venir de la mà del *boom* de la construcció. Aquest ritme d'expansió va continuar en ascens fins la crisi del petroli de 1973 que, entre altres conseqüències, provocà una frenada sobtada en el sector turístic i de l'edificació.

Per Sóller també foren anys de canvis de model (cultural, social i econòmic) i alhora es va donar un canvi generacional. A nivell polític el més destacat fou la renovació de bona part dels membres del consistori, destacant la figura de Joan Bauzà, qui fou batle durant pràcticament tota la dècada. El decenni de 1960 va suposar un canvi dins el franquisme, malgrat que el règim de designació de regidors a través dels terços, estava pensat per poder controlar amb mà de ferro els ajuntaments, a partir dels anys seixanta, mitjançant el terç familiar i també del sindical, van arribar a ocupar el càrrec persones no vinculades al règim, i, fins i tot, membres de l'oposició democràtica clandestina. De totes maneres la principal característica d'aquest decenni fou la consolidació del franquisme i la desarticulació política d'àmplies capes de la societat illenca, i Sóller no en fou cap excepció. Va destacar en aquests anys la política de les grans obres públiques com l'edifici del nou Ajuntament, el cobriment del torrent major (entre Can Fiol i la plaça), la carretera del Desviament, etc.

El turisme fou el factor clau de la dècada i va suposar un canvi radical a tots els nivells estructurals. La introducció dels denominats "vols charter" i els *turoperadors* va comportar un important increment de visitants però no va modificar el model de gestió dels hotels sollerics, que mantingueren el caràcter familiar. No obstant, si que es va notar el canvi qualitatiu dels nous turistes. Es va passar d'un turisme –el dels anys cinquanta– relativament minoritari i de qualitat, amb un fort poder adquisitiu a convertir-se amb un turisme més barat i massificat, format principalment per persones que provenien del món obrer de l'Europa occidental. Així i tot s'ha de remarcar que s'aconseguí una fidelització del turisme, especialment dels provinents de Bèlgica, Holanda, França i Anglaterra. Hi havia famílies o matrimonis que repetien cada any al mateix establiment. A banda d'això, també hi va haver un espectacular desenvolupament del

sector de l'oci, que tenia com a principal objectiu satisfer les necessitats de temps lliure exigides pels turistes: botigues de “souvenirs”, lloguer de “velomars”,¹ boleres, negoci de lloguer de vehicles, galeries de cavalls, la venta ambulant de ceràmica o la venta de fotografies al carrer,² agències de viatges, cafeteries, restaurants, etc.

L'augment del turisme comportà un fort augment de la construcció i de l'urbanisme, sobretot als espais limítrofs a la platja i el Port. D'aquesta manera s'impulsaren diverses urbanitzacions, que tenien com a finalitat servir com a segona residència o residència temporal dels turistes amb més poder adquisitiu.³ Per altra banda també s'impulsaren altres urbanitzacions internes i més destinades a la demanada local, prop del nucli urbà de Sóller.⁴

Pel que fa a la construcció de nous establiments hotelers, si bé el Port de Sóller es va mantenir relativament al marge de la massificació extrema que s'imposà en altres llocs costaners de l'illa, el nombre de construccions hoteleres continuà en augment. Davant la manca de solars disponibles a la primera línia de mar, es començaren a construir hotels a les noves urbanitzacions sorgides en aquesta època. S'introduí, a finals de la dècada dels 60, un altre tipus de servei d'allotjament turístic, els apartaments turístics, localitzats principalment a les urbanitzacions del Port i promoguts en la seva majoria per súbdits estrangers. D'aquesta manera, es construïren els complexos d'habitatges *Flamenco*, *Bellavista* i *Beau Soleil*.

Paral·lelament a aquest creixement urbanístic també hi va haver una activitat important en la creació de noves infraestructures. Les dues més importants foren la construcció de la carretera de Sóller a Lluç entre 1959 i 1962⁵ i l'anomenada carretera del Desviament entre 1961 i 1962.⁶ És de destacar que a la carretera de Lluç, quan s'obrí la carretera, es va construir en un revolt prop del camí de Bàlitz una gran esplanada, un mirador i un bar per admirar el paisatge de muntanya i el Port de Sóller, que fou anomenat *Mirador de Ses Barques*.⁷

Al mateix temps que el turisme es convertia en un element econòmic clau els altres sectors anaren perdent importància. La indústria dels teixits va començar a donar símptomes d'esgotament i durant tot el decenni varen anar tancant diverses fàbriques. El mateix va passar amb el sector agrícola, que a causa de l'augment dels costos de cada vegada era menys competitiu.

A nivell sociocultural s'ha de dir que hi va haver un destacat canvi generacional i hi va haver un augment del moviment associatiu desvinculat ja de l'església o de Falange. Així entre finals dels cinquanta i els anys seixanta sorgiren nombroses entitats diverses: Casal de Cultura-Museu de Sóller, *Asociación de Vecinos de la Ciudad y Playas de Sóller*, Agrupament Escolta Capità Angelats, Aires Sollerics, Coral Polifònica, Joventuts Musicals, Aliança Francesa, etc.

1 Els primers que es posaren al Port foren de Joan Rado a la zona de la Torre.

2 Fou molt popular Joaquín Molina, natural de Ontur (Múrcia). Aquest havia vingut a treballar a la construcció. Alhora, com que tenia coneixements de fotografia va aprofitar l'avinentesa i va muntar un petit taller a una planta baixa, ben devora l'Hotel *Marbell*. El negoci va funcionar i va deixar de treballar a la construcció per dedicar-se plenament a la fotografia. De dia es passejava pel Port fent fotografies als turistes que després revelava i entregava a l'hotel on aquests s'allotjaven. Quan finalitzava la temporada turística partia al seu poble natal. *Sóller* 05-03-2021

3 Entre els anys 1965-1975 es desenvoluparen les urbanitzacions *Es Través* (1966), *Muleta* (1962), *Torre Picada* (1962), *Atalaya* (1962), *Can Joy* (1960), *Can Coll/Es Traves II* (1960), *Béns d'Avall* (1963), *Es Port* (1962), *Morell-Oleza* (1972), *Santa Catalina* (1970) i *Can Botana* (1959).

4 Com Can Rullan (1965), Camp Llarg (1965), Sa Filadora i Sa Seu (1966) i Can Juvert (1969). També durant aquesta dècada s'enderrocaren molts edificis històrics per construir blocs d'habitatges (Can Fiol, Can Cortés, Can Mariaina, etc.) o la urbanització del nou carrer de Jeroni Estades, nascut de la cobertura del torrent Major (1963).

5 Les obres s'iniciaren a principis de 1959 i foren inaugurades el juliol de 1962. *Sóller* 17-01-1959, 21-02-1959, 05-09-1959, 17-10-1959 i 29-07-1961.

6 *Sóller* 29-07-1961

7 Fou inaugurat el 1961, amb disseny de l'arquitecte Antoni Coll i treballs del mestre d'obres Josep Colom Bernat. El promotor de l'establiment fou Onofre Bisbal Bauzá i la seva esposa Rosa Coll Castañer. Entre 1965 i 1970 el bar inicial es va transformar en un restaurant.

Amb l'arribada del turisme i els nous models socials i culturals que duïen els visitants estrangers, s'anaren introduint canvis en la societat sollerica, especialment en l'oci i la forma de comportar-se. En aquest context sorgí a les Illes –com a la resta d'indrets amb presència turística- en el context dels locals d'oci pels turistes la figura del *Picador*.⁸ A Sóller també sorgí aquest fenomen d'anar “*de belgues*” o “*darrera belgues*”⁹ i aconseguir-ne els seus favors.

2. La música a Sóller durant la dècada de 1960

L'augment progressiu de visitants va tenir com a conseqüència un canvi en el model d'oci tant a nivell d'oferta cap els turistes com dels propis autòctons. D'aquesta manera, dins el context de la Mallorca turística, la música va jugar un paper molt important pel que fa a la difusió del producte que es volia promocionar sobre l'illa.

Cap els anys cinquanta ens trobam amb un canvi pel que fa als estils musicals i la pròpia professió de músic. Si fins aleshores havien predominat estils lligats a l'anomenada “cançó espanyola” - amb els pasdobles, els tradicionals copeos i la copla andalusa com a màxims representants-, a partir de finals dels anys quaranta i principis dels cinquanta començaren a introduir-se noves tendències musicals, sobretot d'Amèrica llatina, que acabaren per encisar al jovent local: el bolero –amb Antonio Machín com a màxim representant-, la rumba, el txa-txa-txa, la ranxera, el mambo i l'havanera.

Fins aleshores, a la localitat hi havia hagut unes quantes orquestres (*Coimbra, Estel d'Or, Oasis*, etc.), no més de 3 al mateix temps, que s'anaven alternant els espectacles –normalment a l'aire lliure i actuant en festes privades o patronals – i fins i tot els components.¹⁰ L'arribada del turisme va comportar un canvi molt important, a diferents nivells:

1. L'obertura de locals específics per l'oci, oberts cada dia durant la temporada turística. L'existència d'aquests espais feia que els conjunts poguessin actuar pràcticament cada dia, sempre amb un nombre públic. A més, molts d'aquests locals arribaren a organitzar un conjunt propi (*Orquesta del Patio, Orquesta Palmeras*, etc.) que tocava sempre allà, si bé molts dels seus membres eren els mateixos, si que lluïen una indumentària i estil diferent per cada lloc i segons l'esdeveniment organitzat pels propietaris del local.
2. La semi professionalització de l'ofici de músic. Va arribar un moment que pràcticament cada dia hi havia actuacions. D'aquesta manera els components s'asseguraven un sou fixe moltes vegades per damunt del sou que guanyaven treballant. En aquesta mateixa direcció, cal destacar també el paper jugat pel sindicat de músics, que obligava, baix penes de multes i mitjançant inspeccions, a tenir el carnet de músic professional a tots els músics que tocassin a un local en grup o en solitari.
3. El naixement de nous conjunts i el canvi generacional dels seus components. El canvi de model i de tendències musicals va provocar un lògic canvi generacional entre els músics sollerics. En aquests anys nasqueren nous conjunts com *S.O.S. Los Isleños, Los Zenith, Los Cindel's, Els Siurells, Los Angeles Blancos*, etc. En bona part d'aquests conjunts hi havia músics veterans com Francesc Valls, Joan Sabater, Guillem Mora Rullan, Joan Reynés “Bodegón” i altres.

8 Per més informació d'aquest fenomen veure CANYELLES, Tòmeu: *Els picadors mallorquins. Seductors i seduïts durant el boom turístic*, Palma, Lleonard Muntaner Edicions, 2014

9 S'anomenaven així perquè les primeres turistes que vingueren a la localitat eren d'origen belga.

10 QUETGLAS CIFRE, Antoni / ANDREU MARROIG, Pedro: “La música a Sóller durant les primeres dècades del franquisme (1936-1959)”, a *XIII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2019.

4. L'adopció de nous estils musicals provinents d'Europa i Amèrica, cantats amb altres llengües –principalment anglosaxones-. En la dècada dels seixanta s'introduïren els estils moderns que predominaven entre el jovent, sobretot la música *beat* i el *twist*. Les primeres notícies d'una actuació d'aquest estil la tenim cap el 1964 amb l'actuació al *Night Club Es Port*, del grup *The Beatles Belgium*, la qual va tenir molt d'èxit.¹¹
5. La implicació i interactuació dels joves autòctons en els espectacles oferts als turistes (Paella Pirata, Barbacoes, *Día del Turista*, etc.). A partir de finals de la dècada de 1950 i sobretot als anys seixanta, la influència de l'exterior i la presència de nombrosos jovent estranger així com de militars de la Base Naval, va fer que els joves locals volguessin participar d'aquest nou mode d'oci.

D'aquesta manera, de cara al turisme, s'anaren disposant diversos tipus d'espectacles musicals amb una doble intenció: l'entreteniment –amenitzar els clients- i la voluntat de donar una bona imatge als visitants. Segons Francesc Vicens, els espectacles dirigits als turistes es basaren en tres elements:¹²

1. Els repertoris de les cançons es representaven en diferents llengües. Aquesta era una manera de vincular-se afectivament al país d'origen .
2. La representació simbòlica de les essències culturals, vinculades a idees de folklore per transmetre els estereotips del país.
3. El marc d'integració multicultural. Es volien potenciar els valors com la solidaritat, la germanor i la diversitat per oferir la imatge d'un país acollidor.

Així, els turistes podien gaudir d'una oferta musical i de ball molt variada a la Vall i en diferents ambients –sales de festes, hotels, restaurants, bars, barbacoes, etc.-. L'oferta estava totalment controlada per l'Estat i les seves directrius, sempre amb la intenció de mostrar la millor imatge de l'illa. Podem esmentar diferents tipus d'espectacles que s'anaren reproduint fins ben entrat els anys vuitanta:

1. Actuacions de música realitzada per conjunts. Als diferents locals del Port, els turistes podien gaudir d'una varietat de grups que tocaven peces diverses, que anaven de les cançons més populars espanyoles i llatinoamericanes als ritmes més moderns com el *beat* i el *twist*. Cal destacar dins aquesta modalitat, les actuacions fetes en format “Barbecue”, on normalment els músics anaven de taula en taula oferint el seu repertori abans de passar a l'escenari on actuarien. A banda de fer actuar grups locals també els propietaris de les sales de festa organitzaren actuacions de grups destacats de fora, alguns tan coneguts com el *Duo Dinámico*,¹³ *Los Valldemossa*, *Bonet de San Pedro*, *Margaluz*, etc.
2. Actuacions de música i ball folklòric mallorquí. Sobretot els turistes en podien gaudir al local del Brot de Taronger, però també se'n feien ballades a altres llocs com hotels o als molls del Port.
3. Actuacions de música i ball folklòric *Typical Spanish*. Principalment el flamenc. A locals com *Andalucía Patio* o al Brot de Taronger es feien diades de ball i música andalusa, tant amb artistes locals com vinguts de la Península. A aquesta categoria s'hi pot afegir una modalitat explotada de manera exclusiva a l'*Andalucía Patio*, on el seu propietari, Emilio Fernández, organitzava falses carreres de braus on ell mateix feia de bou.
4. Primeres actuacions d'artistes de la Nova Cançó a locals com el Casal de Cultura o el *Fantasio* orga-

¹¹ Sòller 29-08-1964

¹² VICENS, Francesc: *Paradise of Love o l'illa imaginada. Música i turisme a la Malloca dels anys 60*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2012.

¹³ Sòller 05-09-1964 i 12-09-1964

nitzades per les Joventuts Musicals. Actuaren a Sóller artistes com Raimon, Pau Riba, Joan Manuel Serrat,¹⁴ Joan Ramon Bonet, Maria del Mar Bonet, Ovidi Montllor o Jaume Sisa.¹⁵

5. Darreres *Fiestas en el Aire* i primers *Festivals de Música Moderna*. A les darreres *Fiestas en el Aire* que s'organitzaren a inicis de la dècada al Teatre *Alcázar*, sorgiren i feren les seves primeres actuacions músics com el cantant Martí Torrandell o Tomeu Ribas (de qui se'n desenvolupa la biografia a aquest mateix article). Aquestes actuacions estaven dirigides normalment pel músic veterà Francesc Valls i hi participaven membres del conjunt *Estel d'Or* a manera d'acompanyament de l'artista que es presentàs. Com a contrapartida a aquestes actuacions, alguns músics joves (com els membres del conjunt *Zeniths* o l'artista José María Munar) organitzaren festivals de música *moderna* així com uns primers espectacles del tipus *karaoke*, basat en el format televisiu que acabava de sorgir al programa amb molt d'èxit al programa de la televisió pública *Escala Hi-Fi*. Aquests festivals es plantejaven com una resposta del jovent a un format que els semblava que ja estava caducat.¹⁶

Quant a processos d'aprenentatge, la majoria de músics de l'època coincidien en alguns aspectes. La gran majoria d'ells aprengueren solfeig amb Margalida Arbona "Queixal", que donava classes particulars a casa seva al carrer nou. Algunes vegades els donava també nocions bàsiques de piano. Per altra banda, aprenien a tocar un instrument a la Banda de Música, dirigida per Mateu Oliver Maimó.¹⁷ Finalment, els instruments de música "lleugera" eren el darrer estadi d'aprenentatge i moltes vegades aprenien a tocar de manera autodidacta o amb un mètode d'aprenentatge en format llibre. Així i tot, sí que hi hagué alguns músics que ensenyaren (a diferents nivells segons les seves capacitats) a interpretar música *lleugera* com ara Xesc Valls, Joan Reynés "Bodegón", Pepín Mas o Jesús Poceiro.

3. Els conjunts musicals i els seus components

Abans de començar a desenvolupar les biografies dels músics i els conjunts, cal aclarir que la majoria de dades d'aquestes pàgines són aportades per testimonis de primera mà o de persones molt properes als protagonistes dels textos. Com és natural, hi poden aparèixer imprecisions quant a dates o fins i tot apreciacions subjectives dels informants. Així i tot, s'ha procurat contrastar la informació amb el major nombre possible de testimonis, s'ha intentat redactar de la manera més objectiva possible. A l'hora d'estructurar el text, s'han tengut per referència de calendari els articles publicats al setmanari *Sóller*.

Les biografies s'han organitzat per conjunts musicals. Aquesta organització, que a priori pot semblar senzilla, no ho és tant pel fet que un dels trets característics d'aquesta època fou precisament que molts músics no pertanyien a un conjunt concret sinó que s'anaven combinant entre ells. Per aquest fet, s'ha inclòs la biografia d'aquests músics al conjunt on més participaven (o, en alguns casos, a l'únic grup amb què tocaven puntualment). Finalment, no s'han desenvolupat biografies de músics que ja s'estudiaren a articles precedents al que presentam i han quedat un grapat de músics pendents d'estudi que ja s'estan investigant per a futures publicacions.

¹⁴ Nota aportada per Carles Constantino. 24-12-2022

¹⁵ *Sóller*. 11-01-1964 / 17-02-1968 / 02-03-1968 / 22-06-1968 / 06-07-1968

¹⁶ *Sóller*. 12-01-1963

¹⁷ Mateu Oliver Maimó (Felanitx, 6.8.1904 - Palma, 28-5-1992) Músic. El 1916 la seva família es traslladà a Sóller. Estudià al Conservatori Professional i Superior de València. Va pertànyer al cos nacional de directors de bandes de música. Entre 1932 i 1972 fou director de la Lira Sollerense, la banda de música de Sóller. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Vol 12. Pàg 71

Actuació de Los Isleños a s'Hostalet

3.1. S.O.S. Los Isleños (1960- ca. 1965)¹⁸

Aquest grup nasqué amb el nom *S.O.S.* a inicis de l'any 1960 i el seu principal precursor en fou José María Munar. Amb la col·laboració d'Ana Maria Colomar i de Pep Puig "Ferrer" començaren a tocar al restaurant de S'Hostalet, a dalt del Coll de Sóller -a la banda de Palma-, local regentat per Jaume "Rafalico".¹⁹ A aquest local, actuaven normalment a la zona de *barbeque* mentre la gent sopava. Tocaven sense amplificació perquè la instal·lació elèctrica del local era molt precària. Tenien un vestuari, dissenyat per José Maria, amb un escut al pit, jersei de coll de pic i corbatí.

Actuaven també a *La Posada del Mar*. El seu repertori era de versions.

L'any 1962, coincidint amb l'arribada de Pere Buades Ordines "Fulaina" al conjunt, canviaren el seu nom per *S.O.S. Los Isleños*. Molt poc després de la incorporació de Pere, José Maria deixà la formació per dedicar-se a coordinar i presentar espectacles. per altra banda, Ana Maria Colomar, la component femenina del grup, el deixà perquè, una vegada el seu company militar acabà el servei a la Base Naval tots dos se n'anaren de l'Illa.

Quan José Maria Munar i Ana María Colomar deixaren el grup, la formació passà a ser un trio conformat de la següent manera: Pep Puig "Ferrer" feia la veu principal i tocava la guitarra, Jesús Poceiro feia les segones veus i tocava la guitarra i Pere Buades "Fulaina" tocava la bateria. Com ja havien après de José María Munar, també tingueren cura del vestuari: vestien amb una camisa blanca amb un anagrama del grup (les inicials *S.O.S.* damunt un perfil negre de l'illa de Mallorca).

El primer any seguiren tocant a trio a s'Hostalet. Allà cobraven 25 pessetes i sopar cada un a més de les propines dels clients, que normalment superaven aquestes 25 pessetes. De tant en tant i per canviar de repertori, es posaven perruques i interpretaven cançons dels Beates. En aquestes ocasions, es feien dir "Los Beates de Cádiz".²⁰ Un temps després, durant la temporada d'estiu, començaren a tocar, entre d'altres locals, al Sanit Germain, on feien de teloners del cantant Lorenzo Santamaría.

Quant a equipació de so, foren els primers a utilitzar un petit amplificador propietat de Jesús Poceiro -aparell absolutament innovador dins el panorama solleric- al qual anomenaven afectuosament "Sa Rata".^{21 22}

El mes de setembre de 2008, en el marc de les festes de Fornalutx el trio es tornà a reunir per tocar a la

¹⁸ Anunciats al principi com "Las Estrellitas". Nota aportada per Pere Buades Ordines. 21-08-2018

¹⁹ No confondre amb Can Topa, restaurant a dalt del Coll però a la banda de Sóller on actuaven altres grups com Los W.

²⁰ *Los Beates de Cádiz* era un conjunt sorgit del carnaval de Cádiz de l'any 1965 i per tant, que existia en la mateixa època que *Los Isleños*.

²¹ L'anomenaven així per dos motius: pel seu tamany petit i perquè en col·locar-hi un micròfon davant xisclava com una rata. Nota aportada per Pere Buades Ordines. 21-08-2018

²² Model B-15 amb un micròfon Ronette B-110 col·locat a davant. Nota aportada per Francesc Vidal -Tallacoès- 15-09-2022

plaça de Fornalutx. Eren *Los Isleños* emperò els anunciaren com els *Zeniths*.²³ Els tres components mantingueren sempre l'amistat i es trobaven habitualment per jugar a truc al bar Can Rave.²⁴

Els seus components foren:

- **1a època:**

Jose María Munar Alcina: Veu i bongos

Pep Puig Colom “Ferrer”: Guitarra espanyola i veus

Jesús Ernesto Poceiro Ameal: Guitarra espanyola i veus

Ana María Colomar: Veu²⁵

- **2a època:**

Pep Puig Colom “Ferrer”: Guitarra elèctrica i veus

Jesús Ernesto Poceiro Ameal: Guitarra elèctrica i veus

Pere Buades Ordines “Fulaina”: Bateria

Jose María Munar Alcina: Veu i percussions

Va néixer l'any 1936 a Sóller. Fou, a més de músic, pintor reconegut a nivell insular, promotor i presentador d'esdeveniments culturals.

Els seus pares, José Munar i Francisca Alcina, es dedicaren a l'hosteleria i regentaren durant molts anys el bar Es Replà. Va tenir dos germans més grans, Joan i Pere.²⁶

Des que era infant, va ballar a l'agrupació del Foment de la Cultura de la Dona. Passà més tard a formar part dels Dansadors de la Vall d'Or i també del Brot de Taronger. L'any 1954 assumí la direcció del grup de *Coros y Danzas* del Port de Sóller.

La seva primera actuació com a presentador es produí a la cavalcada de Reis de 1958. Estava previst que presentàs l'esdeveniment un locutor de Palma que, a darrera hora, no va poder assistir a l'acte i Jose María el va substituir.²⁷ Presentà poc després una desfilada de models al *Patio Andaluz* i l'any 1960, allà mateix, el seu primer espectacle "*Luces de Cristal*" del qual en fou el locutor, muntador i decorador.

Aquell mateix any, engrescà Jesús Poceiro i Pep Puig per formar un grup de música que anomenarien *S. O. S.* S'hi afegí poc després la veu femenina d'Ana María Colomar. L'any 1961 presentà un altre muntatge, "*Sésamo Combo*", al local amb aquest mateix nom a Palma. L'any 1962 coordinà i presentà a Sóller el "*Festival Español 1962*" i el "*Festival de la juventud*" i deixà la formació musical *S. O. S.*

²³ Fet fora de lloc, perquè Puig i Buades sí que havien tocat al grup *Zeniths* durant un temporada, emperò Poceiro no hi havia tocat mai, en canvi tots tres formaven part de *Los Isleños* i per tant hauria estat més lògic anunciar-se amb aquest nom.

²⁴ Nota aportada per Florentina i Miguel Tomàs Poceiro Borràs. 20-08-2018

²⁵ Aquesta al·lota era parella d'un militar de la Base Naval que va contactar amb Jesús Poceiro per cantar amb ells. No sabem res més d'ella. Nota aportada per Pep Puig Colom. 16-08-2028 Nom aportat per Pere Buades Ordines. 21-08-2018.

²⁶ Nota aportada per Piquita Riera Alcina. 30-08-2022

²⁷ *Sóller*. 12-01-1963

Encara a l'any 1962 creà l'agrupació Dany Robin, una petita acadèmia que dirigí on els joves aprenien a controlar tots els aspectes d'un espectacle, des de la preparació fins a la producció i interpretació. Arrel d'aquest grup de joves nasqué el muntatge "*Estrellas 1963*", representat al Teatre *Alcázar* aquell mateix any.²⁸ Un dels números del muntatge era *Música en imágenes*, un espectacle del tipus *play-back* que copiava el format del programa *Escala en Hi-Fi*.²⁹ ³⁰ A nivell local, aquest muntatge de tipus revista, agafà el relleu del que foren les *Fiestas en el Aire*.³¹

José María Munar fou també un pintor figuratiu molt prolífic, especialitzat en paisatge a l'oli. Exposà moltes vegades a Sóller i arreu de l'Illa. També ho va fer a nivell nacional i europeu, a Munich, Niza, Marsella, Avignon, Arles o Mónaco. Encara que la seva obra no fos gaire reconeguda en cercles acadèmics, sí ho va ser a nivell popular i obtingué, entre altres, el premi de *Difusió Cultural* de la Generalitat de Catalunya, la *Medalla de Plata del Generalísimo* a Madrid, la *Medalla de Bronze Internacional* a Handwerkmesse i la *Medalla de Plata* del primer saló internacional d'Aix.³²

El caràcter de José Maria fou sempre afable, era bromista i emprenedor. També tenia sensibilitat per l'estètica, com demostra el seu interès per l'escenografia, el vestuari i les arts plàstiques. Segons declaracions d'ell mateix al *Sóller*, li interessaven totes les disciplines artístiques. Va seguir pintant pràcticament fins que morí dia 17 d'octubre de 2012 a Palma.

Pep Puig Colom “Ferrer”: Guitarra espanyola, baix i veus

Nasqué dia 23 d'agost de 1940 a Fornalutx. Des que era ben petit treballà a la ferreria del seu oncle i en recollí l'herència. Era, per tant, ferrer de professió.³³ Pep va fer el servei militar l'any 1958 amb Jesús Poceiro i és en aquest moment que Jesús li ensenyà les nocions bàsiques per tocar la guitarra. Amb aquests coneixements, començaren a actuar tots dos a algunes terrasses del Port i a la Base naval els dies de festa. Pep feia la veu principal i Jesús la segona veu i imitaven l'estil del Dúo Dinámico. Per iniciativa de José María Munar, tots dos formaren part del grup *S.O.S.* des del seus inicis a l'any 1960. Dos anys després, quan José María Munar i Ana María Colomar deixaren el grup, refundaren el grup com *S.O.S. Los Isleños* i en aquest moment s'hi incorporà Pere Buades Ordines “Fulaina” a la bateria. Va tocar uns anys amb guitarra espanyola sense electrificar fins que l'any 1965 ell i Jesús es compraren una guitarra elèctrica cada un. Les estrenaren a una actuació al Teatre *Alcázar* on la majoria del repertori eren versions del Duo Dinámico. En l'àmbit personal, l'any 1966 es casà amb Francisca Busquets. Poc després, el músic Lluís Garau li proposà formar part d'un grup anomenat *Zeniths*. Per tocar amb aquesta formació, Pep es comprà un baix i l'aprenqué a tocar amb les indicacions de Garau, que també l'ensenyà a tocar una mica millor la guitarra. La temporada de 1967 tocaren cada vespre a l'*Atalaya*

28 L'escala de l'espectacle era la següent: una actuació del conjunt de Joan Reynés “Bodegón”; un número de ballet clàssic; una representació del Club Patín Victoria i seguidament, la secció *Música en imágenes*. Formen part de l'espectacle com a director i decorador; José María Munar. Com a tècnic de llums: Manolo Caro. Com a actors: Antonia Casasnovas, Margarita Socías, Magdalena Castañer, Teresa Martínez, Francisca Rosselló, Paqueta Castañer, Soledad Darriba, Paula Cortés, Rafael Ferragut, Francisco Ferragut, Juan Castañer, Juan Cañellas, Juan Vallespir, Manuel Company, Antonio Gallego, Miguel Meroño, Antonio Hidalgo, Merche Aragón, Francisca Riera (Piquita), Mª Magdalena Cañellas, Jerónima Forteza, José Cañellas, Luis miró, Juan Llompart, Alfonso Martínez, Luis Sampol, Juan Reynés i su conjunto. Va presentar la vetllada el locutor de *Radio Juventud* Luis Felipe Lazzano. *Sóller*. 12-01-1963

29 *Escala en Hi-Fi* fou un programa de Televisión Española emès des de abril de 1961 i setembre de 1967. A aquest programa s'hi utilitzà per primera vegada a Espanya la tècnica del *play-back*. Del programa en sortiren artistes com Karina o Juan Pardo.

30 *Sóller*. 12-01-1963

31 Segons explica l'artista al *Sóller* (12-01-1963), l'espectacle que presenten va una mica més enllà de la *Fiesta en el Aire*-que considera una fórmula desgastada-pel fet que *Estrellas 1963* és un espectacle global, en el qual s'hi treballa no només la música, sinó el llum, l'escenografia, el vestuari i el ball.

32 *Sóller*. 10-08-1985

33 Un exemple de la seva feina com a ferrer són les barreres de ferro de la casa del C/ de sa Plaça, 10 de Fornalutx.

Club.³⁴ També tocà amb el grup a Ses Rotes, fins que es separaren l'any 1969. Entrada la dècada dels 70, tocà amb el conjunt Estel d'Or.

Va deixar de tocar en públic a finals dels anys 70. Una vegada retirat, va seguir tocant a casa amb l'acompanyament d'una caixa de ritmes. La seva darrera actuació en públic fou a la plaça de Fornalutx l'any 2008 per iniciativa de l'Ajuntament de Fornalutx. Pep Puig va morir el mes d'octubre de 2022 a Fornalutx mentre s'estava acabant de redactar aquest article.

Jesús Ernesto Poceiro Ameal: Guitarra espanyola i veus

Jesús va néixer dia 28 de juny de 1934 a San Pedro de Rebón (Pontevedra). El seu pare li ensenyà l'ofici de sabater i d'artesà de la pell. Durant el servei militar, el destinaren a Sóller, a la base del Port, on s'especialitzà en fer reparacions de tot tipus de pell i cuir de botes, cinturons, etc. És en aquest període que un company militar li ensenyà a tocar la guitarra. Val a dir que una vegada va aprendre les nocions de l'instrument, va ser mestre de molts altres companys militars que aprengueren a tocar gràcies a ell. Un d'ells fou el seu company músic Pep Puig. Amb Pep Puig, començà a tocar a terrasses del Port i a la mateixa Base imitant l'estil del *Dúo Dinámico*. A la Base, li presentaren Magdalena Borràs, de Fornalutx (de sa Cova i Can Xoroi), amb qui, anys després, es casaria. Visqueren sempre a Fornalutx i tingueren dues filles i un fill. Com que la seva feina treballant la pell a la Base es va fer indispensable i no tenia relleu, una vegada acabat el servei militar, li oferiren seguir-hi treballant com a sabater, marroquiner i pelleter.³⁵ A finals dels anys 70 obri una petita sabateria a l'actual carrer de la Rectoria. A nivell musical, Jesús composava les seves cançons, dedicades a temes personals, com la cançó "Bordadora", dedicada a la seva dona o "Sagito" per al seu ca. Era aficionat als aparells electrònics d'enregistrament i se conserven gravacions de les seves cançons. Dins el grup *Los Isleños* realitzava segones veus a Pep Puig. Era bon improvisador a la guitarra d'acompanyament i tocava moltes vegades amb pua. Quant a gustos musicals, era molt aficionat a les bandes sonores de l'Oest i al cançoner popular mexicà. Jesús va morir l'any 2013 d'una aturada cardíaca sense haver passat mai per una clínica.³⁶

Pere Buades Ordines - Pere Fulaina:- Bateria³⁷

Va néixer dia 12 d'agost de 1936 a Fornalutx. Fou mestre d'obres i músic intuïtiu i autodidacta. Quan el seu amic Jesús Poceiro el començà a instruir amb les primeres nocions per tocar la guitarra, Jesús s'adonà que Pere tocava l'instrument de manera molt percutiva i li proposà que provàs de tocar la bateria. Vist l'interès que li generà la percussió, arribà a mans seves un antic bombo de la històrica *Orquesta Bahía*^{38 39} i per altra banda un altre amic seu, Pau "Pauet" li aconseguí uns petits timbals. Amb aquest senzill "combo" començà a tocar amb *Los Isleños* l'any 1962 a s'Hostalet, a dalt del Coll de Sóller. L'any 1963, amb el que havia guanyat de les primeres actuacions es va comprar una bateria desmuntable que, una vegada acabada cada actuació hi cabia sencera dins el mateix bombo. A una de les festes a s'Hostalet, algú li fora-

34 *Sóller*. 22-06-1967

35 Segons la seva família, la major part del seu sou provenia de la música i no de la feina de sabater. Nota aportada per Florentina i Miguel Tomàs Poceiro Borràs. 20-08-2018

36 Tota la biografia aportada per la seva família. Florentina i Miguel Tomàs Poceiro Borràs i Beatriz Colom Poceiro. 20-8-2018.

37 Tota la biografia aportada per ell mateix. 21-8-2018

38 Es pot veure l'anagrama "B" de la "Orquesta Bahía" a una foto de l'arxiu gràfic d'aquesta comunicació.

39 "S'Arenal va créixer al compàs de la formidable *Orquesta Bahía* lluchmajorera i altres conjunts de Palma o de l'interior de l'illa. Els músics solien fer feina tot el dia en tasques lligades a l'agricultura, a les fàbriques de calçat o a indústries semblants. Un dels primers conjunts que es va fer molt popular va ser l'Orquesta Bahía, que amenitzava les nits d'estiu." Tomeu Sbert. *Una evolució turística. Historia de la Playa de Palma 1900-2006*.

dà el bombo i, quan en substituïren la pell, aprofitaren per dibuixar-hi l'anagrama del grup. L'any 1968, per iniciativa de Lluís Garau i amb el seu company Pep Puig, passà a formar part de *Los Zeniths* fins la seva dissolució l'any 1969. Durant els primers anys de la dècada de 1970, Pere tocà assíduament amb les orquestres de músics que s'organitzaven a l'hotel *Marina*⁴⁰ i del *Porto Sóller*.⁴¹ En aquesta època, Pere ja tenia les tres bateries, que anava alternant a les actuacions. Dues de la marca Honsuy i una Pearl. A mitjans dels anys setanta, Rafel Soler, bateria del grup Estel d'Or, patí d'una úlcera que l'obligà a retirar-se dels escenaris i Pere el substituï. Toca amb l'Estel d'Or fins que, arribats els anys noranta, el grup prescindí d'ell en comprar una caixa de ritmes.⁴²

Pere va seguir tocant puntualment amb amics o a festes familiars. També tocava a casa amb gravacions antigues a un espai que havia construït separat de la casa dedicat a la música. En aquest espai es va enregistrar la seva darrera actuació amb els músics Jeroni Rullan i Pedro Andreo un mes abans de morir. Va morir dia 26 de setembre de 2018 mentre s'estava començant a redactar aquest article.

3.2. *Conjunto de Juan Reynés*⁴³ (ca. 1960 – 1972)

Aquesta orquestra va sorgir a inicis dels anys 60. El seu fundador, Joan Reynés Ferrer "Bodegón" ja havia tocat i cantat a l'orquestra *Ritman's* a la dècada dels anys quaranta i havia fundat la *Orquesta del Patio* a la meitat de la dècada de 1950. El conjunt tingué tres formacions bàsiques, encara que hi havia altres músics que hi participaven esporàdicament. Una primera formació amb la qual tocaren tota la temporada de 1961 a *Las Palmeras*. També tocaren habitualment a *El Patio*. En aquesta primera època ja tenien vestuari propi, amb bruses de colors amb motius florals i tropicals, calçons i sabates blanques. A algunes actuacions també vestien amb roba i capells "mexicans" o amb roba imitant l'estil del *Dúo Dinámico*.

Amb una segona formació tocaren, sobretot, a l'hotel Marina i a l'hostal Es Port. Al Marina era habitual que cantàs alguna cançó amb ells el propietari del local, Miquel Frontera. El vestuari habitual d'aquesta època era una camisa amb motius florals de color rosa o bé una jaqueta amb lluentons. En aquesta darrera època actuà amb ells de manera esporàdica Pep Sellés (fill de Xesc Sellés) tocant la bateria.

Conjunto de Juan Reynés

De manera alternativa Joan "Bodegón" formà un trio amb el qual tocaren al *barbeque* que hi havia davant el Mirador de ses Barques a finals de la dècada dels anys seixanta. Tocaven primer de taula en taula per als estrangers i després a l'escenari del local.

Els seus components foren:

40 Amb Toni Marí, Tomeu Ribas, Miquel Frontera i Diego Fernández entre d'altres.

41 Amb Toni Sampol, Jeroni Ripoll, Xesc Vidal i Tomeu Ribas.

42 Fet ben significatiu que marcà la desaparició de molts conjunts.

43 També anomenat "Cuarteto Reynés" o bé "Juan Reynés Trio"

- **1a època:**

Joan Reynés Ferrer "Bodegón": Veu, guitarra

Magdalena Sampol "de Cas Suïs": Piano

Antoni Marí Miret: Clarinet i saxòfon

Francesc Sellés Negre: Bateria

Salvador "Salvadoret": Violí, saxòfon i guitarra

- **2a època:**

Joan Reynés Ferrer "Bodegón": Veu, guitarra

Antoni Marí Miret: Clarinet, saxòfon, veus

Francesc Sellés Negre: Bateria

Diego Fernández: Baix

- **Formació alternativa a trio:**

Joan Reynés Ferrer "Bodegón": Veu, guitarra

Bartomeu Trias Mayol: Violí i baix

Joan Baptista Rullan: Percussions i bateria

- **Esporàdicament:**

Pep Valls Aguiló: Veus

Andreu Pizà "Boteret": Bateria

Josep Maria Sellés: Bateria

Antoni Marí Miret: Clarinet i saxòfon

Va néixer a Maó dia 1 de novembre de 1935. Arribà a Sóller quan era nin perquè el seu pare era carter i el destinaren a Sóller. Els pares ja tenien cert interès per la música: de manera habitual sortien al carrer per interpretar a duet passatges d'òpera. Quan Toni era infant freqüentava la Parròquia amb el seu amic Joan Ribas.⁴⁴ A l'església els dos feien d'escolans i aprengueren les primeres nocions de cant i solfeig del capellà Nussa. Aquesta connexió amb l'església i el cant va fer que els dos infants anassin a cantar habitualment quan es vetllaven morts cobrant un duro per hom. A més a més, Toni cantà durant uns anys la Sibil·la fins que, amb l'adolescència, li canvià la veu. En la seva joventut va formar part del grup de Cossiers i fou ballador infantil dels Dansadors de la Vall d'Or. La primera orquestra amb què va tocar fou la *Coimbra* interpretant el saxòfn. En aquesta època treballava a la Fàbrica de Can Puig. Quan les fàbriques tancaren, passà a treba-

⁴⁴ Joan Ribas Panteno fou nin ballador dels Dansadors de la Vall d'Or i cossier.

llar d'escrivent a l'Ajuntament. Formà part també de la Banda de Música municipal interpretant el clarinet, que passaria a ser el seu instrument habitual a les orquestres. Un fet que demostra que realment tenia cura dels seus instruments és que quan havia de realitzar-ne alguna reparació important, viatjava expressament a València per la reparació. Quan l'orquestra *Coimbra* va deixar de tocar, va formar part del conjunt de Joan "Bodegón". Actuaven, sobretot, a l'hotel *Marina*. Quan "Bodegón" va morir, va seguir formant part de l'orquestra de l'hotel Marina, aleshores coordinada per Tomeu Ribas, fins a mitjans dels anys setanta. Referent a la música i el ball tradicionals, l'any 1975 Bartomeu Ensenyat li demanà que assumís el càrrec de mestre major a la nova Escola de Música i Danses i així ho va fer. A aquesta època combinava les seves tres dedicacions: el dematí treballava a l'Ajuntament de Sóller, els capvespres donava classes de ball a Palma i els vespres tornava a Sóller per actuar amb els diferents conjunts als quals participava. Aquesta situació va durar poc temps perquè va demanar el trasllat des de l'Ajuntament de Sóller al Govern Balear, a Palma, i li concediren. En aquest moment la família es traslladà a Palma i Toni va deixar de tocar amb els conjunts sollerics. A finals dels setanta, va actuar uns anys a l'*Hotel El Paso* amb el conjunt *The Diplomats*, al costat, entre d'altres músics, del solleric Jaume Trias. Encara que ja no tocàs amb conjunts de Sóller, va participar puntualment amb la Banda de Música fins als anys vuitanta. Va morir dia 29 d'octubre de 2020.⁴⁵

Francesc Sellés Negre: Bateria

Xesc Sellés nasqué a Sóller dia 25 de desembre de 1932.⁴⁶ Quan era jove treballava a una finca al poble de Sant Joan. Anys més tard va entrar a formar part de l'Ajuntament de Sóller com a xofer i aquest va ser el seu ofici principal durant tota la vida. Fou músic autodidacta. La primera orquestra amb què va participar fou l'orquestra *Coimbra*, a la qual tocava el contrabaix. També va formar part de la Banda de Música tocant la caixa. El primer grup amb què va tocar la bateria fou el conjunt de Joan Reynés, amb qui tocava a *Las Palmeras* i el *Patio*. Xesc formà part, com a mínim, d'una altra formació que no tenim identificada a l'hotel *Generoso*, al costat de Toni Marí, Jaume "s'Inquero" i altres músics. A finals dels anys seixanta seguia tocant amb el conjunt de Joan Reynés a locals com l'hotel Marina i l'hostal *Es Port*. Quan va morir Reynés, Xesc seguí formant part de l'orquestra del Marina fins que, a mitjans dels anys setanta, va deixar de tocar de cara al públic. Era aficionat a escoltar música en vinils i en tenia una bona col·lecció. En destaquen molts del saxofonista Fausto Papetti o d'orquestres com la de Xavier Cugat. Era radioaficionat i tenia nocions d'electrònica. Va enregistrar al menys un *cassette* del conjunt de Joan Bodegón, que forma part de l'arxiu digital d'aquest estudi.⁴⁷ Fou pare dels també músics Pep i Joan Sellés, components cabdals de l'orquestra *Tiempo*, dels anys setanta i cosí del músic Paco Sellés Alemany.

3.3. *Los W/ Suliar / Los cuatro ases (1963-1965)*

Los W (pronunciat *los doble uve*) sorgí quan Biel Vila i Xesc Vidal s'avingueren per muntar un grup de música lleugera. El nom del duet, jugava amb els cognoms dels seus dos components: Vila i Vidal. Debutaren tocant dues guitarres elèctriques a una *Fiesta en el Aire* celebrada a l'*Alcázar* el mes d'octubre de 1963 a la qual interpretaren les cançons instrumentals "Apache" del grup The Shadows i "Cuando llegue septiembre", de Bobby Darin. Després d'aquesta primera actuació s'incorporà al grup Eduardo Sánchez de la Blanca tocant-hi la bateria i passaren a dir-se *Suliar*.⁴⁸ En aquest moment Xesc començà a cantar i Biel passà a tocar el baix. El seu repertori habitual era de cançons ben conegudes aquells anys com "Cuando

⁴⁵ Biografia aportada per la seva filla, Xisca Marí, 24-01-2023

⁴⁶ Biografia aportada per la seva vídua, Aina Ferrer Joy, 01-02-2023

⁴⁷ Nota i gravació aportades per Xesc Sellés Ferrer 01-02-2023

⁴⁸ Nota aportada per Eduardo Sánchez, 04-10-2022

calienta el sol" o "María Isabel". Quant al so del grup, Biel i Xesc enxufaven el baix i la guitarra a un mateix amplificador. Estrenaren la formació a trio a l'hotel Generoso i els pagaren 150 pessetes a cada un.⁴⁹ També actuaren a trio a l'hostal Es Port, al local del Brot de Taronger, a focs de Sant Antoni, a festes de barri i a Cas Carreter els diumenge horabaixa. Un lloc on actuaven assíduament fou el restaurant Can Topa, a dalt del Coll -a la banda de Sóller.⁵⁰ A aquestes actuacions els acompanyava puntualment el músic Joan Mas "Calós", que tocava la guitarra i, també de manera esporàdica, Joan Vila Rosselló que tocava el saxòfon alt.⁵¹ En aquestes ocasions es feien dir "*Los Cuatro Ases*".⁵²

Foto promocional del trio *Suliar*

Els seus components foren:

Gabriel Vila Mira: Guitarra elèctrica i baix

Francesc Joan Vidal Deyà "Siquier" o "Tallacoés": Guitarra elèctrica i veu

Eduardo Sánchez de la Blanca y Gómez Lobo: Bateria

Esporàdicament:

Joan Mas "Calós": Guitarra

Joan Vila Rosselló: Saxòfon alt

Gabriel Vila Mira: Guitarra elèctrica i baix

Nasqué a Sóller dia 30 de maig de 1943. Quan tenia 11 anys començà a estudiar trombó i solfeig a la Banda de Música de Sóller. Com molts altres músics de la seva generació, va anar a classes de solfeig amb Margalida Arbona "Queixal" durant tres anys i amb aquest aprenentatge es presentà per lliure al conservatori però no va seguir estudiant música acadèmicament. D'ençà d'aquell moment, va aprendre a tocar la guitarra i el baix de manera autodidacta. La seva primera experiència a un grup de música fou la formació del grup *Los W* amb Xesc Vidal "Tallacoés". L'any 1967 amb els seus amics Bartomeu Bestard Borràs i Xim Daniel Bordoy organitzà el grup *Los Amos* com a grup resident de l'*Atalaya Club* on tocaren durant quatre temporades seguides. Després d'aquest primer període a l'*Atalaya Club* amb *Los Amos*, Biel tocà dues temporades amb el grup de Joan Reynés "Bodegón". L'any 1974 s'incorporà al grup organitzat pel músic Tolo Ribas per tocar a alguns hotels de Magaluf, com el *Honolulu*, l'*Antígona* i el *Caribian*, tots tres del mateix propietari. Una vegada acabà la dècada de 1970 i les orquestres començaren a desaparèixer, el propietari dels hotels li oferí seguir actuant-hi però com a discjòquei. Així ho va fer fins als anys 80.

49 Nota aportada per Eduardo Sánchez. 04-10-2022

50 No confondre amb el restaurant de s'Hostalet, també a dalt del Coll però a la banda de Palma, on actuaven altres grups com Los Isleños.

51 Joan Vila Rosselló era cosí de Biel Vila Mira.

52 Nota aportada per Francesc Vidal "Tallacoés" 15-09-2022

Francesc Joan Vidal Deyà “Siquier” o “Tallacoés”: Guitarra elèctrica i veu

Va néixer a Sóller dia 23 de setembre de 1945 a la família de mal nom "Tallacoés".⁵³ La seva mare era professora de solfeig i piano, emperò la seva afició a la música no li va inculcar ella. L'any 1961, quan tenia 16 anys, feia de manobre i marger. El seu cap era Guillem Nadal que, a més a més de ser manobre era mestre de guitarra a l'agrupació Brot de Taronger. Ell va ser el seu primer mestre. Amb ell, va anar a Palma amb l'objectiu de comprar una guitarra amb la seva supervisió. Tocà per primera vegada en públic al Brot de Taronger, amb l'agrupació, el dissabte de Sa Fira d'aquell mateix 1961, coincidint amb el quart centenari. Aquell mateix estiu el contractaren per tocar tota la temporada al local del Brot de Taronger i amb els doblers que guanyà comprà la seva primera guitarra elèctrica, una guitarra amb dues pastilles que comprà per catàleg a la companyia Guillermo Lluquet. Li va costar 4.000 pessetes.⁵⁴ La tecnologia de què disposava per escoltar música eren la ràdio o el *picú*.⁵⁵ De fet ell utilitzava aquest mateix sistema per fer sonar la guitarra elèctrica. Al cap d'un temps va haver de reforçar el sistema amb un altaveu suplementari amb la finalitat de no fer malbé l'altaveu de l'aparell. La seva propera inversió va ser comprar un amplificador específic per a guitarra. Va aprendre solfeig i piano amb Margalida Arbona “Queixal”. Alguns anys després va demanar a Pepín Mas (guitarrista que tocava habitualment a l'Hotel *Marina*) que li fes classes amb la intenció d'avançar en l'aprenentatge de l'instrument. Amb ell va aprendre a controlar la base rítmica. Per avançar els seus coneixements com a guitarra solista, va demanar ajuda a Joan Reynés “Bodegón”, que controlava més aquesta tècnica.

El primer grup de música moderna on va tocar va ser *Los W*, l'any 1963 amb Biel Vila i Eduardo Sánchez. Al grup ell feia la veu principal i tocava la guitarra elèctrica. L'any 1965 es va incorporar al grup *Zeniths* i tocà amb ells sobretot a l'*Atalaya* tota la temporada d'estiu de 1966 i 1967.

L'any 1968 s'incorporà a *Los Amos* amb els quals tocà, també, sobretot a l'*Atalaya*. De fet participà a la gravació del disc "*Los Amos en Atalaya Club*".⁵⁶

Es casà l'any 1969 i durant l'any 1970 no tocà a cap grup. Tornà a actuar l'any 1971 habitualment a l'hotel Porto Sóller i puntualment al Costa d'Or amb un grup sense nom al costat de Pere Buades “Fulaina”, Jeroni Ripoll “Coves”, Toni Sampol Ferrer i Tolo Ribas. L'any 1972 s'incorporà a l'orquestra Estel d'Or i hi tocà fins la seva dissolució l'any 2008. Xesc segueix fent música a casa seva amb acompanyament d'una caixa de ritmes i una guitarra *midi*. L'any 2020, durant la pandèmia de la Covid-19, va sortir cada vespre a les vuit al portal de casa seva per fer música per als seus veïns.

Eduardo Sánchez de la Blanca y Gómez Lobo: Bateria

Eduardo va néixer a Ciudad Real dia 29 d'octubre de 1946. Va viure la seva infància a Madrid i l'any 1963, quan ell tenia 16 anys, la seva família es traslladà a Sóller. El seu pare treballava d'encarregat d'obra i va arribar a Sóller amb el deure d'acabar de construir el polígon d'habitatges per a militars a Son Angelats.

53 El seu padrí Xesc, de Santanyí, just arribat a Sóller va anar a un ball a "Ca na Vella". A aquell ball va insistir per ballar a una al·lota vestida de pagesa. Sense voler li va enganxar la trunyella postissa i li va quedar a la mà. Com que molta gent no el coneixia, li començaren a dir Xesc "Tallacoés". El nét recorda una cançó d'aquells temps: "Ses bailarines de Ca na Vella, diuen que són tan immorals... En canvi ses de la Defensora, mostren els baixos i tots els alts." Nota aportada per Xesc Vidal 15-09-2022.

54 Guillermo Lluquet, de València, fou un pioner de la producció de guitarres elèctriques que eren en gran part venudes per correspondència.

55 "Era un model compacte i transportable, que en aquells anys fou molt utilitzat als guateques, se'l coneixia com "Pick up", o "picú", com l'anomenaven molts joves de l'època. El fet que es pogués guardar com una caixa de sabates i que fos alimentat per bateries, feia molt senzill transportar-lo d'un lloc a un altre per escoltar vinils. Era monoaural, és a dir, el so anava només per un canal." Nota extreta del blog personal de Francisco Javier Domínguez Peco.

56 "*Los Amos en Atalaya Club*" (Discophon, S-PR 106)

Eduardo veia música a casa des que era ben petit perquè el seu pare ja havia format part d'una orquestrina a finals de la dècada de 1940. Els primers músics que va conèixer en arribar a Sóller foren Xesc Vidal, Biel Vila i Joan "Punyal".⁵⁷ Com els seus companys de generació, va estudiar solfeig primer amb Mateu Oliver Maimó a la Banda de Música i després amb Margalida Arbona "Queixal". Es va examinar de solfeig i aprovà amb bona nota a l'Estudi General Lul·lià, on hi havia el Conservatori Elemental. Paral·lelament tocava la bateria i a la Banda va rebre nocions de trombó amb Mateu Oliver. Va obtenir el carnet de "Teatro, circo y variedades" i el carnet del Sindicat de música.⁵⁸ La primera actuació amb bateria la va fer l'any 1963 amb Biel Vila i Xesc Vidal a l'Hotel Generoso i s'anunciaren amb el nom de *Suliar*.⁵⁹ L'any 1964 va començar a tocar amb Lluís Garau i Carmen Lladó en format trio. L'any següent, el 1965, amb Lluís Garau començaren a tocar amb els *Zeniths*. Fins l'any 1966, va combinar el servei militar amb les actuacions amb el grup a l'*Atalaya*. A finals d'aquell mateix any deixà de viure a Sóller i deixà de tocar amb el grup. Mentre va viure a la Vall, combinava l'estudi i la feina com a músic amb la feina d'ajudant a la pastisseria *La Lareña*, de plaça. L'any 1970, Tomeu Ribas i Xesc Forteza-Rey el tornaren a contactar per formar un grup⁶⁰ junt amb Pep Oliver, guitarrista,⁶¹ per tocar a l'hotel *Trinidad* de Magaluf.⁶² L'any 1971 també tocaren als hotels *Caribbean* i *Antígona* alternadament. El seu sou era el sopar i 1000 pessetes per hom.⁶³ Quan acabaren aquella temporada, Eduardo va tenir un accident en cotxe i deixà de fer música en públic. Després de la música, Eduardo ha treballat en moltes feines en diferents àmbits. Quant a feines relacionades amb l'oci, cal destacar la de periodista radiofònic a *Radio Popular* al front del programa *Canal Cinco*, la de locutor a l'emissora *Radio 80* i *Radio Diario de Ibiza*, on va treballar sobretot fent retransmissions de partits de fútbol. Quant a la música, Eduardo encara conserva dues bateries emperò només toca esporàdicament amb amics músics de la seva generació com Lluís Garau, Walter Klein o Xisco Forteza-Rey.

Joan Vila Rosselló: Saxòfon alt

Nasqué a Sóller dia 8 de novembre de 1947 dins una família eminentment musical. És fill de Biel Vila Ripoll, figura rellevant de la música tradicional i component del grup dels anys cinquanta *Los Bohemios*; germà de Biel Vila Rosselló, membre d'*Els Siurells*; germà de Jaume Vila Rosselló, membre d'Estel d'Or i cosí de Biel Vila Mira del conjunt *Los Amos*. Quan era nin, va ballar amb els Dansadors de la Vall d'Or. Va començar a a fer música com molts altres companys de generació i com tots els seus germans: estudià solfeig amb Margalida Arbona "Queixal" i saxòfon a la Banda de Música amb el director Mateu Oliver Maimó. També es va examinar per al carnet de músic a l'Estudi General Lul·lià i el va aprovar. El primer grup amb què va tocar fou *Los Cuatro Ases*. Hi tocava esporàdicament i combinava la feina amb la de fuster a Can Bielet. Com que guanyava molt poc com a fuster, el seu pare li oferí treballar a la ferreria de la pròpia família i així ho va fer. Els doblers que guanyava com a músic eren molts més que el que guanyava com a ferrer. Quan va fer el servei militar, participà amb la banda de música del quarter i una vegada acabada la *mili*, va anar a viure a Palma, on treballà de comercial. L'any 1972 va tocar de manera habitual i durant dos anys amb el grup *Los Amos* a l'*Hotel Honolulu*. Després de l'*Hotel Honolulu*, no va tornar a tocar públicament emperò, de tant en tant, segueix tocant el saxòfon a nivell privat.

57 Joan era músic militar. Nota aportada per Eduardo Sánchez. 4-10-2022

58 Aquest carnet era imprescindible per a tocar en públic. El sindicat de músics realitzava inspeccions als locals on es feia música en directe. Els músics l'anomenaven "carnet blanc".

59 El grup rebia el nom de *Los W*, *Suliar* o *Los Cuatro Ases* segons si hi tocaven dos, tres o quatre components respectivament.

60 A l'entrevista, Tomeu Ribas no recorda el nom que li posaren al grup encara que pensa que també els anomenaven *Zeniths*. 27-9-2022

61 Músic de Palma. Bon guitarrista amb una vida bastant peculiar, segons relaten els seus companys. Feia d'electricista. Va anar a viure a Austràlia una temporada. Va ser l'encarregat de la piscina municipal d'Esporles. Va actuar com a mag una temporada. Nota aportada per Eduardo Sánchez. 4-10-2022

62 També tocà amb ells, encara que puntualment, Ignasi Forteza Rey.

63 Nota aportada per Eduardo Sánchez. 4-10-2022

3.4. *Conjunto de Luís Garau (1964)*

Quan el cantautor Lluís Garau Tugores arribà a Sóller, va formar aquest primer grup interpretant cançons pròpies i versions. Tocaren sobretot a l'Hotel *Esplèndid* i a l'Hotel *Eden*. Ho feien amplificats amb un micròfon Shure que havia comprat Lluís.⁶⁴ Enxufaven aquest micròfon a una ràdio que feia d'amplificador⁶⁵ i alhora hi enxufaven també un altaveu a la sortida *phones*.⁶⁶ L'invent era tan poc usual, que altres músics anaven a veure'ls per saber com funcionava el sistema.

Els seus components foren:

Lluís Garau: Guitarra espanyola i veu

Carmen Lladó -de cas Sit-: Piano

Eduardo Sánchez de la Blanca: Bateria

Lluís Garau Tugores: Guitarra espanyola i veu

De família mallorquina, va néixer circumstancialment a València dia 14 de setembre de 1940 perquè el seu pare era funcionari i hi havia estat destinat. Tornaren a Mallorca l'any 1951, quan Lluís tenia 11 anys i s'instal·laren a Palma. La seva primera experiència com a cantant va ser just en arribar: va interpretar, durant tres anys, la Sibil·la a vàries esglésies de la ciutat.⁶⁷ En aquesta edat començà a aprendre a tocar la bandúrria a la parròquia del seu barri, Santa Catalina Tomàs i es presentà amb un amic, Ramon Camps, que cantava i tocava la guitarra, a una *Fiesta en el Aire* a Palma. En aquests anys, Lluís aprengué a tocar la guitarra per ell mateix amb el *Nuevo método para el arte de acompañamiento en la guitarra* de Guillermo Lluquet. A finals dels anys cinquanta, a la parròquia, en temps de festes, també era habitual que actuessin companyies de varietats. Lluís participà a una d'aquestes actuacions i vist l'èxit assolit, el director de l'espectacle demanà en directe al públic si trobaven que Lluís s'havia d'afegir a la companyia. El públic va respondre amb una ovació i d'aquesta manera, acompanyà durant dos anys la companyia de varietats com a cantautor. L'any 1958 escriví i registrà a la SGAE vàries cançons pròpies com "La Esquineta", "Isa" o "Una voz y una guitarra".⁶⁸ L'any 1962 va escriure i popularitzar el twist "Fruta prohibida"⁶⁹ acompanyat per altres músics. No tenien un nom específic per al grup, es feien dir "Luís Garau y su conjunto" o bé "Luís Garau y su cuarteto". En aquests anys, s'examinà al Teatre del Sindicat com a cantant i obtingué el carnet de músic. També a aquesta època, va ser professor de guitarra a Casa Oliver.⁷⁰ L'any 1963, una vegada acabats els estudis a l'Escola de Comerç, entrà a treballar, mitjançant oposicions, al banc *Hispano Americano* de Sóller. Una vegada instal·lat a Sóller, coincidí per casualitat amb un antic amic del batxillerat, Paco Vicens.⁷¹ Paco li oferí fer una actuació el vespre de Nadal al Club Nàutic de Palma i Lluís acceptà. Al Club Nàutic conegué els germans Francesc i Ignasi Forteza-Rey, també músics de

64 Li costà 5.000 pessetes l'any 1960. Nota aportada per Lluís Garau. 16-9-2022

65 Nota aportada per Lluís Garau. 16-9-2022

66 Nota aportada per Eduardo Sánchez. 4-10-2022

67 A l'església de Santa Catalina Tomàs, l'església de la Creu Roja i l'església de s'Olivera.

68 Gravada anys després amb l'acompanyament a la guitarra de Toni Obrador.

69 Aquesta cançó fa que se'l consideri un dels pioners de l'estil twist a l'Illa. CANYELLES CANYELLES, Bartomeu: *Nous estils musicals i canvis socials a Mallorca (1960-1975)*, tesi doctoral llegida el desembre de 2012. Universitat de les Illes Balears.

70 Tenda de guitarres fundada pel músic Bartomeu Oliver, situada al Carrer dels Hostals.

71 Històric mànager i empresari de l'espectacle sobretot a les dècades dels 1960 i 1970. Ho fou de Los Javaloyas, Bonet de San Pedro, Xesc Forteza o Llorenç Santamària, entre d'altres. Fill de Catalina Vicens, propietària de 'Espectacles Vicens', pionera a l'Illa dins aquest camp.

Palma lligats a Sóller.⁷² Després d'algunes actuacions al Club Nàutic, els germans Forteza-Rey li oferiren seguir cantant amb ells amb el seu grup *Sheakings*. Amb aquest grup actuà una temporada a l'Hotel *Oasis*. Encara en aquell any 1964, li sorgí l'oportunitat d'actuar al I Festival Internacional de la Canción de Mallorca.⁷³ Es converteix d'aquesta manera en l'únic participant mallorquí de l'edició a més de ser l'únic que interpretà una cançó en català, "Les Muntanyes", dels autors manacorins Antoni Parera Fons⁷⁴ i Antoni Mus López.⁷⁵ Quedà en quarta posició i obtingué el premi *Caracola de Hierro*.^{76 77 78} El primer grup que organitzà a Sóller fou un trio format per Carmen Lladó de Cas Sit, que tocava el piano, Eduardo Sánchez de la Blanca a la bateria i ell mateix a la guitarra i veu. Uns mesos després, dins l'any 1965, li proposaren formar part com a vocalista d'un grup que s'estava organitzant que s'anomenaria *Zeniths*. Lluís acceptà la proposta i formà part del grup com a vocalista i tocant la guitarra elèctrica fins l'any 1969. Aquest any Lluís fou destinat a Palma pel Banc *Hispano* i es deslligà dels grups sollerics. Quan tornà a Palma Lluís seguí fent música en diferents grups sense nom actuant principalment a hotels.⁷⁹ Encara que ja no actuà habitualment en públic, el músic no ha deixat de banda la música i té un petit estudi de gravació a casa que serveix com a punt de trobada de molts companys músics de la seva generació.

3.5. *Los Zeniths (1965-1973)*⁸⁰

Aquest grup el formaren els germans Xisco i Ignasi Forteza-Rey,⁸¹ Eduardo Sánchez, Tomeu Ribas i Lluís Garau. Ignasi Forteza-Rey li atorgà el nom, encara que no participàs gaire del conjunt.⁸² Els germans Forteza-Rey havien coincidit prèviament amb Lluís al grup *Sheakings*. Per mor de la seva relació amb Sóller, decidiren muntar un grup al poble. Assajaven a casa familiar que els Forteza-Rey tenien a Sóller, al carrer de Palma. Feren unes primeres actuacions al terrat de l'Hotel *Atalaya*, abans de l'*Atalaya Club*, amb repertori popular de cha-cha-chás i bolero del tipus *Bésame Mucho*.⁸³ Dia 21 de desembre de 1965 foren promotors i organitzadors del *Festival de Música Moderna* al *Teatre Alcázar*. A banda de convocar un grapat de bandes en mode concurs, actuaren com a *Zeniths* amb l'incorporació de Xesc Vidal a la guitarra elèctrica. Interpretaren, entre altres cançons, *No lo ves*, *Mis manos en tu cintura* i *Ojitos traidores*. Reberen un gran èxit per part del públic. De fet, molts de vots del concurs organitzat foren per a ells, emperò no serviren de res perquè, com que eren els organitzadors, actuaren fora de concurs.⁸⁴ Aquell mateix 1965, actuaren al Teatre Principal de Palma, on guanyaren un premi especial per la seva interpretació de *Mis manos en tu cintura*. Abans d'acabar aquell mateix any actuaren també, el vespre de Nadal, a l'*Atalaya Club*. Durant l'estiu de 1966 tocaren sobretot a l'*Atalaya Club* i se'n convertiren en la banda resident del local. També actuaren a

72 Ignasi tocava la guitarra i li agradava interpretar cançons del grup Shadows. Francesc era el baixista del grup.

73 "La creació del Festival Internacional de la Canción de Mallorca únicament es pot entendre com una conseqüència més de l'expansió turística i un altre element més a tenir present a l'hora de valorar la gestió promocional que es va fer de l'illa a mitjans dels anys seixanta."

74 Antoni Parera Fons fou "Premio Nacional de Música 2016".

75 Antoni Mus López fou Premi Sant Jordi 1979.

76 "Y la mallorquina "Les muntanyes" nos gustó sin reservas, tanto en su línea melódica como en su letra. El primero, tercero y cuarto premios, muy justos y merecidos". Cort. 1-7-1964

77 Hi havia guardons per als quatre primers classificats: *Caracola de Oro*, *Caracola de Plata*, *Caracola de Bronce* i *Caracola de Hierro*.

78 "La cançó mallorquina "Les muntanyes" fou premiada amb la Caragola de ferro i 15.000 pessetes, mentre que l'argentí Alberto Cortez rebé el premi especial al millor intèrpret, concedit per l'Associació de la Premsa de Balears. CANYELLES CANYELLES: *Nous estils musicals i canvis socials...*, o.c.

79 Lluís cita, per exemple, l'Hotel Villa Mil.

80 També anomenats "The Zeniths" per l'exotisme del nom en anglès. No confondre amb "Los Zeniths de Lucio San Eugenio" també anomenats només "Los Zeniths".

81 Anunciats com "Els Crancs" al *Sóller* de dia 4-12-1965.

82 Val a dir que poc després Ignasi muntà un altre grup a Palma amb el mateix nom de Zeniths.

83 Nota aportada per Xisco Forteza-Rey. 10-11-2022

84 *Sóller*. 24-12-1965

The Zeniths durant una actuació a Ses Rotes d'Esporles

The Zeniths

1965. Primera actuació de The Zeniths a la coberta de l'Hotel Atalaya.
Arxiu de Tomeu Ribas Panteno

altres locals com el Saint Germain, l'Hostal *des Port*, l'Hotel *Miramar* o l'Hotel *Esplèndid*.⁸⁵ A finals del mateix any es produí un reajustament dels components del grup. Els germans Forteza-Rey, Eduardo Sánchez i Xesc Vidal deixaren el conjunt cadascú per un motiu diferent. Lluís Garau seguí exercint de cantant i arreglista del conjunt i Tolo Ribas al teclat. S'incorporaren Pep Puig i Pere Buades, del grup *S.O.S. Isleños*. El mes de maig de 1967 estrenaren la nova formació a l'Atalaya Club. Aquell any l'hotel tenia hospedada bona part de l'equip de la gravació de la pel·lícula *Krakatoa, al oeste de Java*. Aquest fou un dels motius pels quals el director de l'hotel, Jaume Ensenyat, els contractà per tocar cada vespre durant tota la temporada. Dins el seu repertori habitual de versions hi incloïen un grapat de cançons de creació pròpia, escrites per Lluís Garau.⁸⁶ Manifestaren a la premsa que, encara que els interessàs el ritme "beat" (que començava a aparèixer entre la música que escoltava el jovent) el seu estil generalment era menys rítmic i més melòdic. A més a més, refusaven del ritme ye-ye i consideraven que el públic ja n'estava una mica saturat. La fórmula que els interessava era més bé la reinterpretació moderna de cançons antigues.⁸⁷

L'any 1968, Jaume "Rafalico" (que ja havia contractat Pep Puig i en Pere Buades quan formaven part de *Los Isleños*) va començar a treballar a la finca Ses Rotes.⁸⁸ Allà s'adonà que el grup que hi tocava no funci-

⁸⁵ Moltes vegades fan primer torn, de 21:30 a 00:00 a un local i de 00:30 a 2:30 a un altre local. Nota aportada per Xesc Vidal. 15-9-2022

⁸⁶ Nota aportada per Lluís Garau. 16-9-2022

⁸⁷ *Sóller*. 22-07-1967

⁸⁸ Local emblemàtic d'Esporles que a mitjans dels anys 60 va començar a organitzar sopars amb espectacle els divendres i dissabtes vespres. S'hi torrava porcella i s'oferia una *Fiesta Andaluza* basada en exhibició de balls de cavalls i música.

on *Oasis* avia gaire bé amb la gent i recomana los *Zeniths* al propietari. El contacte va anar bé i el propietari feia comptes contractar-los per vàries temporades. Els músics hi estaven d'acord. De fet, rebien un bon sou: 925 pessetes i sopar cada vespre a cada un.⁸⁹ *Los Zeniths* actuaren cada vespre a Ses Rotes tota la temporada de 1968. L'any 1969 començaren la temporada emperò abans d'acabar-la, una inspecció per part del sindicat de músics els va fer aturar la seva activitat. Tots els músics tenien els papers en regla i estaven contractats, emperò al sindicat els va semblar desmesurat el preu que Pedro Salas pagava als músics. Aquesta és l'única explicació que reberen els músics per ser acomiadats. El grup es va dissoldre aquell mateix 1969. L'any 1971, Tomeu Ribas proposà a Eduardo Sánchez i Xesc Forteza-Rey tornar-se a juntar (amb la incorporació de Pep Oliver a la guitarra) baix el nom de *Zeniths* per tocar a l'hotel Trinidad de Magaluf i també als hotels *Caribbean* i *Antígona* alternadament i així ho feren durant dos anys.⁹⁰

L'any 2014, en motiu d'un homenatge al periodista musical Miquel Vives, Tomeu Ribas, Xisco Forteza-Rey i Lluís Garau tornaren a actuar excepcionalment baix el nom de *Zeniths*.⁹¹

Els seus components foren:

- **1a època a Sóller (1965-1966):**

Lluís Garau: Veu i guitarra rítmica

Francesc Forteza-Rey Bover: Baix

Eduardo Sánchez de la Blanca: Bateria

Francesc Vidal –Xesc Tallacoés–: Guitarra solista

Bartomeu Ribas Panteno: Teclat

Esporàdicament:

Ignasi Forteza-Rey: Guitarra

- **2a època a Sóller (1966-1969):**

Lluís Garau: Veu i guitarra rítmica

Pep Puig Colom –Ferrer– : Guitarra solista i veus

Pere Buades Ordinas –Fulaina–: Bateria

Bartomeu Ribas Panteno: Teclat

- **3a època a Calvià (1971-1973):**

Francesc Forteza-Rey Bover: Baix

Eduardo Sánchez de la Blanca: Bateria

⁸⁹ L'empresari que els contractava era Pedro Salas. Nota aportada per Lluís Garau. 16-9-2022

⁹⁰ Nota aportada per Bartomeu Ribas 27-9-2022.

⁹¹ *Diario de Mallorca*. 05-07-2014

Bartomeu Ribas Panteno: Teclat

Pep Oliver: Guitarra elèctrica

Francesc Forteza-Rey Bover: Baix

Nasqué dia 12 de gener de 1947 a Palma. És nebot de la professora de piano Teresa Bover, del Conservatori Regional de Balears.⁹² És germà del també músic Ignasi Forteza-Rey. La seva relació amb Sóller començà des que era petit perquè la seva família passava els caps de setmana al poble. Va començar a fer música quan tenia 10 anys, quan va formar un duet d'harmòniques amb un amic músic. Tocaren durant quatre anys i arribaren a fer-ho als festivals matinals del teatre Líric i al Teatre Principal de Palma. Després d'aquests primers anys, aprengué a tocar el baix de manera autodidacta tocant damunt cançons que reproduïa amb el seu *picú*. El primer grup amb què començà a tocar el baix foren els *Sheakings* amb el seu germà Ignasi Forteza-Rey, el guitarrista Toni Obrador i Pep Oliver. Abans de la seva arribada a Sóller va passar dos hiverns tocant a l'orquestra resident de *Casa Vallés*.⁹³ També realitzà un grapat d'actuacions coordinades pel representant Paco Vicens al club Nàutic de Palma. El dissabte de Nadal de l'any 1963, Lluís Garau substituï el cantant del conjunt que no podia actuar per malaltia i així conegué a Lluís. En aquests moments, Lluís passà a formar part del grup *Sheakings* i tocaren a l'Hotel *Oasis* durant l'any següent. L'any 1965, amb el seu germà Ignasi, Lluís Garau, Tomeu Ribas i Eduardo Sánchez fundaren a Sóller el grup *Zeniths*. Tocà amb el conjunt fins l'any 1968, just abans que el grup començàs les seves actuacions a Ses Rotes. Durant aquesta època a Sóller, Xisco també va toca puntualment a l'hotel *Eden* i a *El Patio* amb Biel Vila Mira i Pere Buades "Fulaina". Després de tocar amb els *Zeniths*, Xisco va tornar a Palma i va tocar a un grapat de formacions. D'aquella època en destaquen *Los Álamos*.⁹⁴ L'any 1971, Tomeu Ribas li proposà recuperar els *Zeniths* per tocar a l'hotel *Trinidad*, *Caribbean* i *Antígona*. Així ho va fer fins l'any 1973. L'any 1975 formà part del grup *Ámbar*.⁹⁵ A finals de la dècada de 1970 tocà habitualment amb la banda de Llorenç Santamaria a la sala de festes de s'Arenal anomenada Bacomo i també tocà amb el grup *Clímax* a la sala de festes *Barbarella*. Xisco Forteza-Rey ha seguit tocant fins a l'actualitat amb diversos grups, provant diferents estils i sempre cercant noves maneres de tocar i aprofundir en l'interpretació del baix.

Bartomeu Ribas Panteno: Teclat⁹⁶

Va néixer a Sóller dia 10 de juliol de l'any 1945 i és fill de pares sollerics.⁹⁷ Al seu pare, que treballava d'ebenista a Mobles Mora, l'allistaren a files a la Guerra Civil i després del conflicte fou invàlid de guerra. Com que no va poder seguir treballant al taller, va cercar una feina alternativa i començà a treballar com a conserge de Cal Bisbe, on s'instal·là amb tota la família. A Cal Bisbe, la família feu amistat amb Toni Castanyer "Reia" qui va instruir Tomeu amb les primeres nocions musicals amb un piano que hi havia a l'hotel. Molt poc després, per intercessió de la seva mare, Tomeu seguí el seu aprenentatge musical amb la profes-

92 Teresa Bover va ser l'examinadora de la majoria de músics sollerics que obtenien el carnet del sindicat de músics, imprescindible per exercir la professió. Nota aportada per Xisco Forteza-Rey. 10-11-2022

93 Local nocturn del "barri xinó" de Palma i, anys després, símbol de la decadència del barri.

94 Grup format a Palma l'any 1965, fou un dels primers grups locals en mostrar importants influències del soul: de fet, ells mateixos, a diferents entrevistes de l'època, asseguraven ser els introductors d'aquest estil a Mallorca després dels Z-66. CANYELLES: *Nous estils musicals i canvis socials...*, o.c.

95 Grup de pop-rock sorgit l'any 1975. Els seus components foren Rafel Cardell (guitarra, veu), Francesc Forteza (baix), Sebastià Salvà (teclat) i Toni Oliver (bateria). *Ibidem*.

96 Biografia aportada per Bartomeu Ribas. 27-9-2022

97 La seva mare va néixer a Formentera, però arribà a Sóller quan tenia un any. El seu pare treballà amb pólvora en l'obertura del túnel del tren. Nota aportada per Bartomeu Ribas. 27-9-2022

Los Amos a la portada de l'EP 'En Atalaya Club'.

finalment accedí a les necessitats del grup. Debutaren l'any 1965 i va tocar amb ells fins la seva primera dissolució l'any 1969. Va treballar també com a músic a l'Hotel *Marina*. Després de tocar-hi una temporada amb els músics Toni Marí i Xesc Sellés, s'incorporà a l'orquestra de l'hotel Joan Reynés "Bodegón". Tomeu i Joan tenien caràcters enfrontats i Tomeu decidí deixar de fer música a l'hotel. L'any 1971 va proposar a Xesc Forteza-Rey i Eduardo Sánchez recuperar els *Zeniths*. S'hi incorporà Pep Oliver, guitarrista i començaren a tocar a l'hotel *Trinidad* de Magaluf i als hotels *Caribbean* i *Antígona* alternadament durant dos anys. L'any 1973, després de la mort de Joan Reynés, Tomeu tornà a fer música a l'hotel *Marina*. Des d'aquell moment va exercir de mestre de cerimònies dels músics habituals de l'hotel fins aproximadament l'any 1980. Després d'això Tomeu hi va tornar algunes temporades més però sempre tocant només ell amb el teclat. El músic segueix tocant a nivell privat.

Ignasi Forteza-Rey: Guitarra

Fou l'únic component del grup que va tocar a les dues formacions dels *Zeniths* tant a Sóller com a Palma. A la formació sollerica hi tocà molt puntualment. A Palma, també va formar part de *Los Alacranes* i *Los Unos*. Advocat de professió, fou un dels impulsors d'una iniciativa del sindicat de música en directe a inicis dels anys 70 quan, gradualment, les discoteques començaren a substituir els grups en viu.⁹⁸

3.6. *Los Amos* (1968-1978)

El conjunt sorgí com a grup resident de l'*Atalaya Club* l'any 1968 i va omplir el buit de programació que hi deixaren els *Zeniths*. Els components principals foren Bartomeu Bestard Borràs, Biel Vila Mira i Xim Daniel Bordoy. Cap d'ells exercia de veu principal i el procés de trobar vocalista no va ser senzill. Provaren de cantar amb el grup Pedro Lirón, Pep Serra⁹⁹ i Toni "Es Llarg"¹⁰⁰. Com que no aconseguiren que cap d'ells continuàs amb el grup, publicaren un anunci al diari i va contactar amb ells Joan Burguera Burguera, de San-

98 CANYELLES CANYELLES: *Nous estils musicals i canvis socials...*, o.c.

99 Conegut com Pep Lennon per la seva afició i traça per cantar cançons de John Lennon.

100 Nota aportada per Biel Vila Mira. 26-09-2022

tanyí.¹⁰¹ Aquell 1968, en veure l'èxit que havien assolit a l'*Atalaya*, una cadena hotelera de Suècia els va fer una proposta per tocar al país nòrdic la temporada de 1969, però refusaren l'oferta.¹⁰² L'any 1969, viatjaren a Barcelona per editar un single de promoció.¹⁰³ Durant quatre temporades tocaren cada dia a l'*Atalaya*. Alguns diumenges feien doble sessió, capvespre i vespre. L'any 1972, un representant de *Radio Nacional de España*¹⁰⁴ els convidà a actuar a l'Hotel *Honolulu* de Magaluf com a teloners de *Los Valldemossa*. És així com els contractaren durant quatre temporades a aquest hotel. També els contractaren per fer un grapat d'actuacions a l'Hotel *Rey Don Jaime* de Santa Ponça.¹⁰⁵ En aquests anys es feren fer un vestit blau amb corbata per actuar uniformats. Quatre anys després, l'any 1976 el mateix propietari els contractà per tocar dues temporades més als hotels *Antígona* i *Caribbean* alternant per tocar cada vespre a un dels dos hotels. Deixaren de tocar junts l'any 1978.

Els seus components foren:

Bartomeu Bestard Borràs: Veus i teclat

Kim Daniel Bordoy : Bateria i veus

Gabriel Vila Mira: Baix

Francesc Joan Vidal Deyà "Tallacoés" o "Siquier": Guitarra elèctrica

Joan Burguera Burguera: Veu¹⁰⁶

Joan Marroig Mateu "Camposol": Bateria

Kim Daniel Bordoy: Bateria i veus

Va néixer dia 24 de febrer de l'any 1949 a Sóller. Músic i fotògraf professional. Quan era nin, va estudiar música i solfeig amb Mateu Oliver Maimó a la banda de música i amb Magdalena Sampol, que l'ajudaren a examinar-se de clau de sol al Conservatori de Música. Quan tenia dotze anys va aprendre a tocar la guitarra amb l'ajuda de Joan Reynés "Bodegón". L'any 1962 va partir amb la seva família a Staulot (Bèlgica). Allà va aprendre a fer fotografies. Tornaren l'any 1963 i quatre anys després, Xim formà part del conjunt *Los Ángeles Blancos* i d'un grup que tocava habitualment a l'Hostal *Es Port*¹⁰⁷, on cantava i tocava la guitarra. L'any 1968 va començar a tocar la bateria amb el grup *Los Amos* fins a mitjans dels anys setanta. Quan va deixar de tocar amb el grup, l'any 1977, va formar part d'un altre conjunt que tocava habitualment a l'*Altamar* al costat de Pere Colom (guitarra solista), Pep Ródenas (baix), Pep Ripoll (guitarra rítmica) i Josep Maria (percussió).¹⁰⁸ En aquesta mateixa època, ensenyà les primeres nocions de bateria al músic Andreu Vives "Sito" que poc després formaria part del grup *Equus*.¹⁰⁹ L'any 1982, deixà de tocar a grups i muntà una tenda de fotografia i *souvenirs* al Port. Entre altres oficis va ser, de manera puntual, bomber durant mig any i també agent municipal al poble de Deià

101 Nota aportada per Xesc Vidal. 15-09-2022.

102 La mateixa cadena feu també aquesta ofertes a "*Els Siurells*". Sóller. 28-9-1968

103 "*Los Amos en Atalaya Club*" amb les cançons *Triana* i *Santo Domingo* (Discophon, S-PR 106)

104 Nota aportada per Joan Vila Rosselló. 17-10-2022

105 Nota aportada per Xim Daniel Bordoy. 17-01-2023

106 Joan Burguera Burguera era de Santanyí. Venia a Sóller des de Palma en tren. Com que sempre esperava el tren fent un cafè al Bar Cristal, en conegué la filla del propietari i s'hi casà.

107 Ben probablement el grup *Es Port Quartet*

108 *Sóller*. 8-10-1977

109 *Sóller*. 3-3-1984

durant un any. Als anys noranta va començar a cantar amb la coral Pro Musica Chorus¹¹⁰ i ho va haver de deixar per incompatibilitat amb els horaris de la seva nova feina al Ferrocarril de Sóller. Una vegada jubilat hi va tornar i encara hi canta com a baix. A banda de la música, és aficionat a l'aeromodelisme i al tir en fona.

Joan Marroig Mateu –Camposol–: Bateria

Nascut a Sóller dia 4 de juny de 1952, va aprendre música als 7 anys amb la professora de piano i solfeig Maribel Pons Puig i va entrar a formar part de la Banda de Música. El seu director, Mateu Oliver Maimó, li va donar les directrius per tocar saxòfon tenor i després el baríton. Al mateix temps, anava a Palma a rebre classes particulars de bateria i treballava de cambrer a l'hotel *Marbell*. Amb la implicació i ajuda de la propietat de l'hotel, combinà el seu treball amb les classes de música. Quan va complir 17 anys ja havia preparat els sis cursos necessaris per continuar cap als estudis musicals superiors. Un dels requisits per seguir estudiant era traslladar-se al Conservatori de València, perquè a Mallorca només hi havia grau elemental al Conservatori de l'Estudi General Lul·lià però l'economia familiar no li ho va permetre. Com els altres músics de la seva generació es va examinar a l'edifici que anomenaven Sindicat de Músics, al Monte Piedad (després caixa d'estalvis "Sa Nostra"). Allà venien, dos pics a l'any, professors del conservatori de València per examinar alumnes dels diferents instruments. Amb l'objectiu d'avançar cursos, Joan estudiava dos instruments alhora. D'aquesta manera es va examinar, en dues vegades, de quatre instruments: Saxòfon, bateria, trombó i baix.

La primera vegada que va tocar en públic música moderna fou l'any 1969 amb el mecànic i músic de l'horta Rafel Bernat. Tocaven amb un grup a l'Hotel Dolce Farniente de Cala Egos. Els pagaven 800 pesetes i sopar a cadascun.

Va començar a tocar amb el grup *Los Amos* a mitjans dels anys 70 i hi va tocar fins la seva dissolució l'any 1978. Durant els primers anys de la dècada de 1980 va participar amb l'orquestra habitual de l'Hotel *Marina*, coordinada per Tomeu Ribas. Es va retirar de la música per dedicar més temps a la seva família i actualment ja no toca. Joan Marroig és pare de la músic Cristina Mayans i cosí de la cantant de música tradicional Catalina Mateu.

3.7. Els Siurells

Comencen a tocar l'any 1966.¹¹¹ L'únic component solleric del grup fou el seu fundador i lletrista Biel Vila Rosselló. Tocaven temes propis escrits per Biel com ara la cançó *Conchita*, que apareix a un EP que gravaren per la casa Fonol amb altres tres cançons: *El porompompero*, *Qué sabes tu* i *Manchester and Liverpool*. No tenim cap prova que actuassin mai a Sóller. Actuaven habitualment a hotels de Palma com l'*Hispania*, a l'Arenal i puntualment al camp de golf de Son Vida.¹¹² L'any 1968 els demanaren per anar a fer una temporada a una línia hotelera de Suècia, però refusaren l'oferta.¹¹³

Els seus components foren:

Gabriel Vila Rosselló: Saxòfon i clarinet

Miquel Mora: Guitarra i baix

¹¹⁰ Quan n'eren directors Joan Mateu i Carles Ponsetí. *Veu de Sóller*. 1-4-2022

¹¹¹ *Sóller*. 28-09-1965

¹¹² Nota aportada per Joan Vila Rosselló. 17-10-2022

¹¹³ La mateixa cadena hotelera va fer també aquesta oferta a "Los Amos". Nota aportada per Xesc Vidal. 15-9-2022

Llorenç Cardell: Veu, bateria i trompeta

Lluís Aguiló: Teclats

Gabriel Vila Rosselló: Saxòfon i clarinet

Va néixer a Sóller dia 12 d'octubre de 1944 dins una família eminentment musical.¹¹⁴

Va seguir la formació pròpia dels músics de la seva generació: estudià solfeig amb Margalida Arbona "Queixal" i clarinet a la banda de música amb el director Mateu Oliver Maimó. Treballà de fuster a Can Moscatell i sempre va mostrar interès pel disseny i el dibuix, per al qual tenia molta traça. Va fer el servei militar com "educando" de clarinet durant quatre anys. Biel va escriure cançons pròpies com *La yenka del sereno*, *Seré Feliz*, *La realidad* o *Conchita*¹¹⁵ i, amb altres músics de Palma, l'any 1966, va formar el grup *Els Siurells*. Amb el grup tocaven aquestes cançons pròpies i algunes versions de temes coneguts. Encara que Biel hagués estudiat clarinet i que componia les seves peces amb aquest instrument, al grup normalment tocava el saxòfon. També va tocar de manera molt puntual amb el grup de Joan Reynés "Bodegón". Paral·lelament a la música va seguir el seu treball com a fuster i s'establí a Palma, primer com a fuster contractat i després com a propietari de la seva pròpia fusteria. També fou professor de cursets de restauració de mobles.

3.8. Altres músics i grups

Entre tots els grups estudiats, n'hi ha un grapat dels quals hem trobat molt poques referències, o bé, com el cas de Miquel Frontera, no formaven part d'un conjunt fix. Els detallam a continuació:

Miquel Frontera Boscana: Veu

Va néixer dia 1 de febrer de 1935. Els seus pares fundaren l'Hotel *Marina* del Port: el pare, Pep Frontera Ferrà, era cuiner i la mare, Maria Boscana Frontera, feia les gestions de l'hotel. A inicis dels anys 60, quan ell va començar a gestionar l'hotel, va introduir la música com a reclam turístic i alhora com un gest per als seus clients. Quan era jove, va rebre classes particulars de solfeig amb un mestre que anava expressament a l'hotel, però no va desenvolupar més els estudis de música. Com que ell tocava molt poc el piano, sempre va procurar tenir un pianista o músic que l'acompanyàs, perquè el que realment li agradava era cantar, encara que mai s'hi dedicàs de manera professional. D'aquesta manera, sempre que tenia ocasió cantava alguna cançó, normalment de Frank Sinatra, acompanyat pels músics que estiguessin tocant al local aquell vespre. Encara que no formàs part de cap grup en concret, és de rebut considerar-lo un dels primers i més importants promotors musicals de la dècada de 1960 i les posteriors a Sóller.

Es Port Quartet

D'aquest grup en conservam només una fotografia, on apareixen els músics uniformats de color fosc. Aquesta era l'orquestra resident de l'Hostal Es Port, probablement des que obrí el *Night Club*, l'any 1964.¹¹⁶

Els seus components foren:

Jesús Poceiro Ameal: Guitarra i veus

114 Revisar biografia de Joan Vila Rosselló a aquest mateix estudi per a més informació.

115 *Sóller*. 28-09-1965

116 Nota aportada per Xim Daniel Bordoy. 17-01-2023

Xim Daniel Bordoy: Guitarra i veus

Pep Lorente: Veu

Bartomeu Bestard Borràs: Teclat

Rafel Soler Pozo: Bateria

Los Angeles Blancos

Aquest grup es formà l'any 1967 però debutà per al gran públic a una festa a benefici del club Marià Esportiu al C.P. Victòria l'any 1968. Feren una actuació ben similar al mateix lloc l'any següent. No tenim evidències de més actuacions.

Els seus components foren:^{117 118}

Josep Maria Sellés: Guitarra i veu

Xim Daniel Bordoy: Bateria

Joan Garcia: Baix

Jaume Vila Rosselló: Teclat

Los Meteoros

D'aquest conjunt sabem que actuaren a les festes patronals de Fornalutx l'any 1966 i que, segons la crònica del *Setmanari Sòller*, posaren més passió que no talent a la seva actuació.¹¹⁹ En desconeixem els components.

Los Cindel's

Los Cindel's tocaren al *Festival de la Juventud* organitzat al C.P. Victòria a la primavera de 1968. En desconeixem els components.¹²⁰

Satanás

Tenim només dues referències d'aquest grup. Per una banda, es cita a una petita biografia del músic Jaume Vila al *Setmanari Sòller* dia 2 de febrer de 1973 i per altra banda tenim el testimoni oral de la família de Jesús Poceiro¹²¹, que recorden que el seu pare havia citat el grup i que ell en formava part. Només sabem, per tant, que aquests dos músics n'eren dos dels components.

117 *Veu de Sòller*. 01-04-2022

118 *Sòller*. 02-06-1973

119 *Sòller*. 10-09-1966

120 *Sòller*. 27-04-1968

121 Miquel Tomàs Poceiro Borràs. 20-08-2018

4. Els espais i locals d'oci musical

4.1. Las Palmeras

Aquest local, estava ubicat al passeig d'Es Través¹²² i l'havien obert a principis de la dècada de 1950 Juana Sáez Luís i Tomàs Negro Pastor.

Per atreure l'incipient turisme que s'anava consolidant al Port, s'habilità un espai de la terrassa per poder-hi fer actuacions musicals. Aquest fet va propiciar també que fos un lloc habitual dels mariners de la Base Militar del Port i la del Puig Major,¹²³ així com també del quarter de la Guàrdia Civil.

Com altres locals similars, va comptar amb una orquestra pròpia, la *Orquesta Palmeras*.¹²⁴ La decoració de l'establiment estava lligada al seu nom i tenia elements tropicals.

Durant tota la dècada dels seixanta va continuar oferint concerts i espectacles musicals

4.2. Patio Andaluz / Andalucía Patio / El Patio

El local el va obrir el 1956 Emilio Fernández, a l'actual passeig de la platja d'en Repic. Si bé inicialment fou denominat *Patio Andaluz*, molt poc després fou anomenat *Andalucía Patio*. El local va néixer com a contrapunt a *Las Palmeras*, l'únic on feien música de ball de manera periòdica. Cal dir, emperò, que el concepte d'*El Patio* (com és conegut popularment), fou diferent a *Las Palmeras* en tant que el local no es va inaugurar com a restaurant ni cafeteria, sinó solament com a sala de festes. D'aquesta manera, al contrari que l'altre local, a *El Patio* es cobrava entrada per veure el que anomenaven *atraccions*. Com el seu nom indicava la principal atracció eren les actuacions de música andalusa com el flamenc.

Darrere aquesta sala hi havia un gran pati, que donava nom al local i era el punt neuràlgic de tota la bauxa. La seva disposició era una pista rodona amb una font central on es representaven les actuacions o muntatges i petites llotges al voltant.¹²⁵ A una part del solar que pertanyia a la mateixa família hi havia el primitiu hostal *Rosabel*, que fou ampliat quan es va reformar *El Patio*, arribant a tenir la façana al passeig.

Fou el primer local a tenir equip de so propi. A la pista s'hi representaven setmanalment atraccions fixes de flamenc, actuacions de l'*Estel d'Or* i de la seva pròpia orquestra, la *Orquesta El Patio*.¹²⁶ Gràcies als contactes d'Emilio Fernández amb Catalina Vicens i Emilio Bravo –organitzadors d'esdeveniments a la discoteca *Titto's-*, s'aconseguí que quan venia un artista conegut a la seva discoteca, aprofitaven l'avinentsa i venien a actuar a *El Patio*; d'aquesta manera hi actuaren artistes illencs com *Bonet de San Pedro* o els *Javaloyas*,¹²⁷ així com artistes coneguts a nivell nacional com *La Chunga*, el *Dúo Dinámico*, *Georgie*

122 Actual restaurant Villa Luisa.

123 Com a curiositat, degut a les bones relacions del propietari del local amb els comandants de la base del Puig Major, quan es va muntar la cantina de la zona espanyola d'aquesta instal·lació, se la va denominar *Las Palmeras*, en honor al bar del Port. De fet, el cartell el va elaborar el mateix Tomàs Negro. Nota aportada per la seva filla, Malen Negro. 19-02-2020

124 Aquesta orquestra va néixer a mitjans dels cinquanta. Els seus components eren Francesc Valls, Guillem Mora, Pere Vives i Joan Vius. Anaven normalment vestits amb indumentària "tropical".

125 Sabem que el va projectar un dissenyador alemany anomenat *Uli*.

126 Aquesta formació es va crear amb l'obertura del local i seguint amb la moda de donar prestigi als locals mitjançant una orquestra pròpia. De fet, l'orquestra d'*El Patio*, quan toca fora del local, es feia anomenar *Oasis*. La dirigia Joan Reynés –*Bodegón*– i era considerada l'orquestra resident del local, i compartia el local amb *Estel d'Or*. A *El Patio* arribaren a fer temporades de nou mesos actuant ininterrompudament cada setmana. Els components de l'orquestra anaven vestits de tres maneres diferents segons l'ocasió: amb calçons foscos i una brusa ampla de colors tropicals, amb una brusa clapejada o amb calçons i americana de color fosc. El repertori que interpretaven es movia entre música sud-americana i anglesa, fet que els diferenciava dels altres grups. L'orquestra es va desfer cap el 1963. QUETGLAS / ANDREO: "La música a Sóller... a.c.

127 Aquests solien venir pel mes de maig, coincidint amb la Fira. Les seves actuacions tingueren tant èxit de públic, que des de l'Ajuntament de Sóller es va arribar

Dann, Tony Ronald, Micky, Los Pekenikes, Maricarmen y sus muñecos, i a nivell internacional com *Marino Marini* –conegut cantant italià de l'època– o *Gina Baró* –vedette cubana–.

A més de totes aquestes actuacions, s'hi organitzaven puntualment falses carreres de braus amb l'orquestra tocant pasdobles que s'anunciaven prèviament amb una cercavila pel Port.¹²⁸ Normalment, els espectacles s'anunciaven d'aquesta manera, o bé repartint mitges quartilles amb el programa de la nit impreses a la *Impremta Marquès*.

L'altre mitjà principal de dur la gent era mitjançant els guies. Aquests s'encarregaven d'organitzar els grups i recollir els tiquets. A canvi d'això se'n duïen un percentatge de la recaptació.

Com que les actuacions es feien a l'aire lliure això provocava moltes queixes dels establiments hotelers veïns. Una disposició governamental va prohibir els espectacles d'aquest tipus i es va obligar a fer-ho a sales interiors.

L'any 1963 es va reformar totalment el local, tancant l'antic espai obert i convertir-lo en un local tancat. Aquest canvi el va fer perdre part del seu encant i la popularitat que havia tingut.

4.3. Brot de Taronger

Local obert l'any 1956 per part de l'agrupació folklòrica *Brot de Taronger*¹²⁹ a l'Avinguda Cristòfol Colom, núm. 3. Aquest fou batejat amb el nom de l'entitat i tenia un doble objectiu: ser la seu de l'agrupació i un local on oferir espectacles folklòrics, balls i revetlles pels turistes.

Aquest establiment es va convertir, pràcticament des dels seus inicis en un referent per a l'oci tant pels locals com per als visitants.

4.4. Club Náutico de Sóller / Bar Vicente

Es trobava a l'antic Llatzeret de la platja d'en Repic i el 1951 es va convertir en la seu del *Club Náutico de Sóller*. En aquest espai condicionaren una terrassa, un bar i cabines per guardar els estris nàutics.¹³⁰ Per gestionar la seva seu i dur el bar proposaren a Vicenç Latorre.¹³¹

Les sales interiors s'utilitzaven com a sala de reunions, bar i altres dependències. A la terrassa feren construir un espai per les orquestres i una pista de ball. Durant els estius, el club i els encarregats del bar organitzaven balls i actuacions a la terrassa del bar. En aquest lloc tocaren molts conjunts, com *Margaluz, Los Javaloyas*, etc. També organitzaren regates i altres activitats nàutiques.

a cridar l'atenció al propietari perquè quan eren les festes del poble, la gent anava al seu local i no participava de les festes que ells organitzaven. I això no podia ser, de cap de les maneres.

128 Segons ens explica Emilio Fernández -fill-, ell mateix i un amic seu, ajudats amb un cap de bou dissecat i vestits de negre, representaven la fera. Els torejava un antic *torero* retirat que portava el nom artístic *Mallorquínito*, que assegurava que era més difícil torejar-los a ells que als bous de veritat i s'hi sumava algun component de les orquestres habituals, com per exemple Rafel Soler, que sabem que interpretava el metge que atenia el torero malmès. Entrevista a Emilio Fernández Garau, 14-08-2018

129 Entitat nascuda el 1951 i creada per un grup de balladors i sonadors encapçalats per Gaspar Nadal -Mena- i Bartomeu Noguera es varen separar de l'agrupació *Dansadors de la Vall d'Or*. Aquesta associació tenia com a objectius, segons els seus estatuts "fomentar el folklòric mallorquí i ensenyar als joves i turistes els balls i músiques tradicionals". Els primers anys assajaven al teatre *Alcázar* fins que l'any 1956 es traslladaren a un local de l'Avinguda Cristòfol Colom, núm. 3, on establiren també la seva seu oficial. Realitzaren diversos viatges a l'estranger on obtingueren nombrosos premis per les seves actuacions. L'agrupació va desaparèixer a mitjans dels anys seixanta.

130 *Sóller* 01-09-1951

131 Vicenç Latorre era natural de Valldemossa. Va venir a Sóller per ensenyar ball de bot per iniciativa del folklorista Bartomeu Enseñat. A través d'aquest, ell i la seva família passaren a gestionar la seu social del Club Nàutic a l'antic Llatzeret, espai que es mantingué sota la seva direcció fins els anys vuitanta.

A principis dels anys seixanta va desaparèixer el Club Nàutic i l'any 1963, l'Ajuntament esbucà bona part de l'edifici del Llatzeret per eixamplar la carretera del far. Malgrat això, la part de l'edifici que va quedar es va mantenir com a bar (*Bar Vicente*).¹³²

4.5. Night Club Es Port

Els propietaris de l'hostal Es Port, l'any 1962, realitzaren una sèrie de millores a les seves instal·lacions. Entre elles, una de molt important fou l'obertura d'una sala de festes o *night club*.¹³³ Aquesta estava pensada per atreure tant als clients de l'hotel com als propis sollerics.¹³⁴ Aquesta sala es va convertir en un referent pel que fa a l'oci nocturn de les dècades de 1960 i 1970. En aquesta sala de festes actuaren alguns dels cantants més importants de l'Estat espanyol com el *Duo Dinámico* o Juan Pardo.

Aquest espai també tenia un conjunt propi, *Es Port Quartet*, que tocava habitualment a la seva sala de festes. També hi solien tocar el grup *ye-ye* de Palma, *Los Fugitivos*.¹³⁵

4.6. Atalaya Club

A finals d'estiu de 1964 a la urbanització *Atalaya* es va construir un edifici destinat a bar-cafeteria. Es tractava d'un edifici modern de planta circular i dos pisos que comptava a més amb piscina i jardins. Va rebre el nom d'*Atalaya Club*. Els promotors foren Joseph Herremans i Jaume Enseñat Julià.¹³⁶

Al pis superior es va muntar el restaurant i a la planta baixa i soterrani un bar i una sala de festes. Aquesta des de la seva obertura va mantenir una destacada activitat musical en directe, tant amb grups locals (*Zenths*, *Los Amos*, *Tiempo*, etc.) que tocaven assíduament com amb grups forans.

La sala de festes es va mantenir fins els anys vuitanta quan va canviar el tipus d'oci nocturn de la joventut local.

4.6.1. Saint Tropez

Aquest local s'obrí cap el 1964 al carrer de Costa i Llobera. Va néixer com a *night club* en plena efervescència del món turístic i, després d'una primera etapa va tancar les seves portes el 1975.

4.6.2. Saint Germain

Local d'oci nocturn muntat per Antoni Vicens Biscafé i Francesc Vicens Marroig¹³⁷ cap el 1965 al passeig d'Es Través.

4.6.3. Hotel *Marina*

Quan Miquel Frontera va assumir la direcció de l'hotel, va introduir-hi la música com a reclam turístic i com a detall amb els seus clients. El tipus de música que oferien al Marina sempre era d'acompanyament o de ball, però no de festa. El local tancava les portes a les dotze i la gent, si volia seguir escoltant música en directe, havia d'anar a altres locals que sí n'oferien. Moltes vegades, per proximitat, la gent anava al *Patio*

¹³² Ben conegut més tard com "Can Pipeta".

¹³³ AMS. Obres particulars. Exp. 1961. Sign.: 4530/2

¹³⁴ *Sóller* 14-07-1962

¹³⁵ *Sóller* 28-05-1966

¹³⁶ *Sóller* 04-09-1965

¹³⁷ Muntaren la societat *Saint Germain, S.L.*, constituïda davant notari el 17 de desembre de 1965.

Andaluz, regentat per Emilio Fernández.¹³⁸

A part d'organitzar música cada dia durant la temporada, Miquel Frontera hi organitzava cada setmana un “Sopar de gala”, on també hi participaven músics.

4.6.3.1. Barbecues

Els conjunts també tocaren en aquests llocs com Can Topa, S'hostalet i Es Mirador de Ses Barques.

5. Conclusions

La música i els locals d'oci a Sóller a la dècada dels 1960 jugaren un paper ben rellevant a nivell local, sobretot per la imatge que es projectava de cara al turisme. El fet que el ministre de Turisme visitàs la localitat, posa de manifest la importància que l'Estat donava a aquesta imatge.

Per altra banda cal aclarir que, en termes generals, els conjunts sollerics varen jugar un paper poc rellevant dins el panorama global de l'Illa. A la dècada dels 1960 les dificultats de comunicació per carretera i el fet que a Sóller hi hagués treball suficient per als músics residents, (obertura de nous locals i consolidació del existents des de la dècada dels 1950) va fer que, per una banda, els músics sollerics sortissin poc de la Vall i, per una altra, només venguessin conjunts d'altres pobles de manera puntual. Això va afectar no només a la poca projecció del moviment musical sollerí, (que tot i la seva riquesa, no apareix a cap estudi de música a Mallorca a aquella època) sinó a l'estil musical que els conjunts sollerics interpretaven. Segons expliquen els components a entrevistes de l'època, els grups de Sóller (fins i tot els més joves) contràriament al que estava passant al conjunt de l'Illa, no desenvoluparen tant nous estils com el *swing* o el *beat* sinó que interpretaven músiques més melòdiques, més tradicionals, menys estridents, potser més “conservadores”.

Tot aquest conservadurisme, emperò, desapareix quan entra la dècada dels 1970, que desenvoluparem al proper estudi. En aquesta època, tant els nous grups, com alguns grups nascuts a la dècada anterior (com els *Zeniths* o *Los Amos*) sí que surten de la Vall per actuar habitualment a llocs com per exemple alguns hotels de la zona de Calvià.

¹³⁸ Nota aportada per Miquel Frontera. 21-09-2022

Geografia, medi ambient i territori

Distribució estacional de la mortalitat a la dècada final del segle XIX

Joan Rosselló Geli¹

Resum: La mortalitat és una variable demogràfica molt important a l'hora d'estudiar l'evolució d'una població. Un factor que afecta aquesta mortalitat és la temperatura i aquesta és la hipòtesi de partida de la recerca presentada: poden afectar els canvis de temperatura en el nombre de finats a Sóller entre 1891 i 1900? L'estudi analitza la distribució de la mortalitat a la vall durant aquesta dècada fent esment als totals anuals, al repartiment per sexes i, especialment, al mes de defunció. A partir de l'anàlisi de fonts documentals, s'ha aplicat una metodologia descriptiva per estudiar de forma quantitativa les dades obtingudes.

Els resultats permetran esbrinar si durant l'estiu i l'hivern hi havia major mortalitat, degut als extrems tèrmics provocats per la calor i/o el fred, si dominava una estació sobre les altres així com els canvis interanuals que poden existir. Tot plegat, permetrà caracteritzar l'evolució d'aquest fenomen demogràfic a finals del segle XIX.

Introducció

Les característiques demogràfiques d'un territori ens donen una valuosa informació respecte al tamany de la seva població així com de les perspectives de creixement o disminució que presenta (Vallin, 1994; Weinstein i Pillai, 2015). Dins de la ciència geogràfica, la disciplina que estudia aquests fenòmens es coneix com a geografia de la població, que està centrada en descriure i estudiar els elements que estructuraven les pautes demogràfiques, com són la fecunditat, la mortalitat o les migracions (Mendoza, 2010).

Un dels indicadors més important és la mortalitat, una variable que condiciona l'evolució d'una població i que mostra un comportament molt influït per factors socials i econòmics (Maldonado i Peral, 2005; Schuman et al, 2013).

Un altre element molt relacionat amb la mortalitat és la temperatura. Diferents estudis han relacionat la mortalitat amb temperatures càlides o fredes, desenvolupant-se així una extensa recerca referida a les relacions entre factors climàtics i salut. Aquesta recerca ha demostrat com els extrems freds i càlids tenen efectes adversos en la salut humana i especialment en la mortalitat (Gosling et al, 2009). Els canvis termomètrics semblen tenir un major impacte en la població vella (Raso, 1999) i els habitants d'espais urbans mostren major afectació als fenòmens càlids, especialment els nocturns (Royé et al, 2021). Per altra banda, temperatures baixes es relacionen amb la mortalitat de nadons, especialment a períodes històrics passats (Dalla-Zuanna i Rossina, 2010; Karlsson et al, 2019).

¹ Doctor en Geografia, Universitat Oberta de Catalunya. E-mail: jrossello@uoc.edu

Els estudis que relacionen temperatura i mortalitat permeten fer anàlisis de fets actuals (Barriga, 2020; Royé et al, 2021) així com històrics (Petkova et al, 2014; Alcoforado et al, 2015) a diferents àmbits espacials.

Un aspecte prou destacat dels efectes de la temperatura sobre la mortalitat d'una població té a veure amb l'estacionalitat, entesa com un patró que es repeteix cada cert temps, ja sigui un mes, un trimestre o un any (Barriga, 2020). El repartiment estacional de la mortalitat té a veure amb els diferents períodes de l'any i les temperatures habituals en aquests moments així com les causes que provoquen aquesta mortalitat. Segons Barriga (2020), a Espanya entre 2002 i 2018 hi ha una major mortalitat en els mesos hivernals que no a l'estiu. En canvi, l'estudi desenvolupat a Nova York per Petkova i altres (2014) indica com la mortalitat lligada a l'augment de la temperatura era molt destacada a principis del segle XX, fet relacionat amb les dolentes condicions dels habitatges, però que es manté a nivells alts a mesura que avança el segle passat.

A nivell espanyol, els estudis sobre població i la seva mortalitat són ben habituals, amb un abast espacial de tot tipus, des del nacional fins el local. Dins d'aquest corrent de recerca s'ha desenvolupat una extensa investigació de tipus històric, especialment referida al segle XIX, quan s'inicia la transició demogràfica que suposa una progressiva disminució de la mortalitat fins a arribar a taxes similars a les europees. Aquesta recerca històrica té un abast nacional (Muñoz, 2005), regional (Salvà, 1981) i local (García et al, 2001; Maldonado i Peral, 2005).

Pel que fa a les Balears, es pot destacar la feina de Pere Salvà (1981) així com la recerca de Bujosa i altres referida a la mortalitat infantil a Mallorca (2000) o la de Pujadas Mora que estudia la mortalitat infantil i juvenil a la ciutat de Palma (2009).

El treball que es presenta té com objectiu analitzar la mortalitat al municipi de Sóller a la dècada de 1891-1900. La hipòtesi de partida és saber si hi ha una marcada estacionalitat que es pugui relacionar amb la temperatura, és a dir, si mor més gent quan fa fred (hivern) o quan fa calor (estiu). Per desenvolupar aquesta hipòtesi s'ha estudiat el repartiment de les defuncions per anys, per estacions així com la seva distribució per sexe. Els resultats permetran caracteritzar el fenomen de la mortalitat a Sóller a finals del segle XIX.

Material i mètode

Les fonts materials emprades a la recerca presentada apareixen al setmanari Sóller durant el període d'estudi. A la segona època del setmanari, que començà a finals de 1891, s'inclou a l'apartat de notícies locals un petit requadre anomenat "Registro Civil" on apareixen les dades de naixements, casaments i defuncions dels dies anteriors a la seva publicació (Figura 1). Així mateix, una vegada acabat un any, al primer o segon numero de l'any següent es publica un resum amb les xifres de l'any anterior (Figura 2).

Una vegada recollides les xifres de les defuncions durant el període d'estudi es varen introduir dins un full de càlcul per a procedir al seu anàlisi quantitatiu.

Les dades arrellegades es distribueixen per estacions, tenint en compte que l'hivern inclou el desembre de l'any anterior ja que la distribució estacional és la següent: setembre, octubre i novembre (tardor), desembre, gener i febrer (hivern), març, abril i maig (primavera) i juny, juliol i agost (estiu).

Registro Civil	
NACIMIENTOS.	
Varones 1.—Hembras 2.—Total 3.	
MATRIMONIOS.	
Ninguno.	
DEFUNCIONES	
Día 4.—D. ^a Juana M. ^a Oliver y Miró de 80 años, soltera.	
Día 7.—Guillermo Rullan y Rullan, de 2 años, Manzana 70.	
Día 7.—D. ^a Antonia Rullan y Reinés de 16 años, calle del mar.	
Día 7.—D. Francisco Ferrer y Jaumo de 73 años, calle del Mar.	
Día 8.—Rosa Ganuñd Pizá, de 2 años, calle de San Pedro.	
Día 9.—Bárbara Garau y Vicens, de 2 años, calle de Vives.	
Día 10.—D. José Vicens y Colom, de 70 años, calle de Vives.	

Figura 1. Exemple de les dades a l'apartat Registre Civil. Setmanari Sóller 11 Abril 1896

Registro civil.	
NACIMIENTOS	
Varones 1.—Hembras 3; total 4.	
DEFUNCIONES.	
Día 27.—Antonja Pons y Mayol, de un año, calle de Santa Apolonia núm. 53.	
Día 27.—D. ^a Catalina Vicens y Soliveras, de 24 años, casada (calle de la Victoria núm. 24.)	
Día 29.—D. Juan Rotger y Bisbal, de 33 años, soltero (Manzana 5. ^a núm. 71.)	
Día 31.—D. ^a Isabel M. ^a Ferrá y Bauzá, de 30 años, soltera (Manzana 15 núm. 12.)	
<i>Resumen del año 1891.</i>	
NACIMIENTOS.	
Varones 98 —Hembras 101; total 199.	
Matrimonios 69.	
DEFUNCIONES.	
Enero, 18.—Febrero, 15.—Marzo, 11.—Abril, 8.—Mayo, 11.—Junio, 9.—Julio, 12.—Agosto, 18.—Septiembre, 7.—Octubre, 8.—Noviembre, 13.—Diciembre, 12.	
Varones 65 —Hembras, 74; total, . 139	
PÁBULOS	
Varones, 20.—Hembras, 15; total, . 28	
Total de defunciones, . . 167	
AUMENTO.	
Varones, 20.—Hembras, 12; total 32.	
Aumento de varones más que hembras 8	
AÑO 1892.—DEFUNCIONES.	
Día 1.—D. José Castañer y Oliver, de 77 años, casado, (calle de la Luna núm. 78.)—D. ^a María Canals y Coll, de 45 años, casada (calle de Real núm 6.)	

Figura 2. Exemple de resum anual de l'any 1891. Setmanari Sóller 2 Gener 1892

Els valors anuals de defuncions s'han emprat per fer el càlcul de la taxa bruta de mortalitat, que es troba amb la formula:

$$TM = \frac{\text{Núm. de defuncions} \times 1000}{\text{Població total}} = \text{defuncions } \%$$

La població total anual durant els deu anys d'estudi no es coneix per manca de dades però si la que hi havia al final del període pel que s'ha calculat una xifra de 8000 habitants per a tota la dècada. Aquesta taxa permetrà comparar els valors de Sóller amb els existents a Mallorca i a Espanya a la mateixa època.

Resultats

La distribució anual de la mortalitat amb les xifres totals apareix a la Taula 1.

ANY	total	homes	nins	dones	nines
1891	174	65	20	74	15
1892	216	82	26	78	30
1893	155	62	12	69	12

1894	204	90	23	79	12
1895	175	62	24	70	19
1896	225	66	42	69	48
1897	191	67	31	83	10
1898	170	67	26	70	7
1899	192	80	17	82	13
1900	189	68	22	84	15

Taula 1. Repartiment anual de les defuncions

Podem observar com el nombre de finats oscil·la entre els 225 de l'any 1896 i els 155 de 1893. Això suposa una mitjana de 189 defuncions/any, superada en cinc dels anys de la dècada. Destaca el 1896 per les elevades xifres que presenta, especialment pel que fa als menors, 90 morts entre nins i nines, fet provocat per una epidèmia de xarampió que afectà Sóller aquell any.

Els totals anuals permeten fer el càlcul de la taxa de mortalitat del municipi (Taula 2). Els valors percentuals van del 21,25%₀ del 1898 al 28,12%₀ del 1896. La taxa mitjana del període estudiat es situa en el 22,93%₀, una xifra que es pot considerar moderada i que mostra com Sóller estava ja en un procés de transició demogràfica. Les xifres solleriques es troben dins la mitjana balear, que en aquell període oscil·lava entre el 20 i el 25 per mil.

TBM	Tant per 1000
1891	21,75
1892	27
1893	19,37
1894	22,87
1895	21,87
1896	28,12
1897	23,87
1898	21,25
1899	24
1900	23,62
Mitjana	22,93

Taula 2. Taxa de mortalitat anual i mitjana de la dècada

Pel que fa a la mortalitat estacional, val a dir que els valors referits a 1891 manquen les dades del desembre anterior per la qual cosa el número de finats d'aquell hivern és incomplet. Així doncs, aquesta estació només ha comptabilitzat les persones mortes al gener i febrer de l'any en curs.

Els resultats de distribuir estacionalment la mortalitat ens permeten observar com hi ha un predomini de l'hivern i la primavera com estacions més proclius a concentrar defuncions. En canvi, a la tardor és quan es produeixen menys traspasos, seguit per l'estiu (Taula 3).

	hivern	primavera	estiu	tardor
1891	41	42	42	37
1892	51	45	43	36
1893	55	35	32	38
1894	41	51	42	43
1895	58	49	17	31
1896	41	78	44	33
1897	44	54	38	39
1898	37	39	30	48
1899	45	49	34	35
1900	54	47	40	40

Taula 3. Total absolut de morts per estació.

L'any 1895 presenta el màxim de finats a l'hivern amb 58 mentre que són 78 els de la primavera de 1896, quelcom relacionat amb l'epidèmia abans esmentada. Ni a l'estiu ni a la tardor es superen els 50 morts a la dècada estudiada.

Si s'observen els valors percentuals (Taula 4), podem veure com aquests no mostren un repartiment estadísticament significatiu. Gairebé a tots els anys del període hi ha una distribució de la mortalitat igualada entre els mesos freds de l'any i els que considerem càlids. Els primers tenen percentatges que oscil·len entre el 51% i el 69%, destacant aquest 69% del 1895 i el 61% de l'any 1896. Tan sols el 1898 presenta un major percentatge entre estiu i tardor, però només amb un 51%.

Les dades mostren com hivern i primavera concentren els percentatges de finats a vuit dels deu anys, essent les excepcions la tardor de 1898 i l'estiu de 1891, encara que aquest darrer igualat amb la primavera del mateix any.

	hivern	primavera	estiu	tardor
1891	25%	26%	26%	23%
1892	30%	25%	24%	20%
1893	34%	22%	20%	24%
1894	23%	29%	24%	24%
1895	37%	32%	11%	20%
1896	21%	40%	22%	17%
1897	25%	31%	22%	22%
1898	24%	25%	20%	31%
1899	28%	30%	21%	21%
1900	30%	26%	22%	22%

Taula 4. Totals percentuals de morts per estació.

L'anàlisi de les dades disponibles es conclou amb l'estudi del repartiment de la mortalitat per sexes. La taula 5 mostra el total absolut de finats distribuïts per sexe a cada any de la dècada. Els resultats mostren com hi ha un lleuger domini del sexe masculí en el nombre total encara que les dades interanuals tenen importants oscil·lacions. Així, a cinc anys moren més dones que homes, a quatre moren més homes i, curiosament, el 1892 es va produir un empat.

ANY	Homes	Dones
1891	65	74
1892	108	108
1893	74	81
1894	113	91
1895	88	89
1896	108	117
1897	98	93
1898	93	77
1899	97	95
1900	98	99

Taula 5. Totals absoluts de morts distribuïts per sexe.

Els valors expressats en percentatges corroboren aquesta igualtat (Taula 6). Estadísticament, entre 1891 i 1900 els morts de sexe masculí a Sóller representen el 50,17% del total i de sexe femení el valor és de 49,83. Tant el primer com el darrer any de la dècada tenen més morts femenines que masculines mentre que al 1894 o al 1898 succeeix el contrari. Curiosament, quan els percentatges mostren més defuncions de dones, aquests oscil·len entre un 4 i un 6% mentre que quan hi ha més defuncions masculines les diferències pugen fins al 10%, com passa els anys 1894 o 1898.

ANY	Homes(%)	Dones(%)
1891	47	53
1892	50	50
1893	48	52
1894	55	45
1895	49,2	50,8
1896	48	52
1897	51	49
1898	55	45
1899	50,5	49,5
1900	48	52

Taula 6. Totals percentuals de morts distribuïts per sexe

Les xifres de mortalitat per sexe que es troben a Sóller coincideixen amb els valors que es presenten a

altres estudis fets a diferents llocs d'Espanya a la mateixa etapa històrica (García et al, 2001; Maldonado i Peral, 2005).

Conclusions

La mortalitat al municipi de Sóller entre 1891 i 1900 mostra una taxa del 22,93%, que es considera moderada. Aquest valor es similar al conjunt de l'illa de Mallorca i bastant més baix que la mitjana espanyola del moment, que estava entorn del 30%.

A nivell estacional, a la majoria d'anys la mortalitat es concentra a l'hivern i la primavera mentre que l'estiu i la tardor mostren un comportament contrari. Malgrat tot, a nivell percentual aquestes diferències no se fan evidents, quedant repartides les defuncions entorn del 50% entre períodes freds i períodes càlids de l'any.

Pel que fa a la distribució per sexes, tampoc s'observa una diferència marcada entre homes i dones ja que, excepte algun any en concret, els valors d'ambdós sexes oscil·len entorn del 50%.

Així doncs, la hipòtesi de partida que volia relacionar mortalitat amb temperatura no queda corroborada ja que els valors obtinguts no mostren grans diferències, encara que, per poc, moria més gent als mesos fred que als càlids.

A nivell de dades, val a dir que la font emprada, el setmanari Sóller, no permet garantir la seva fiabilitat ja que els valors d'inici del període no són complets i, a més a més, s'ha apreciat una manca de coincidència entre els registres dels resums anuals publicats i els valors recollits de forma setmanal o quinzenal a les planes del setmanari.

Així doncs, una de les tasques futures relacionades amb aquest estudi serà completar les dades disponibles al municipi; una altra feina serà estudiar la distribució de la mortalitat per edats i, finalment, observar el repartiment espacial dels difunts dins dels diferents barris de Sóller.

Treball desenvolupat dins el projecte EPI-DESIGUAL (PID2021-1280100B-I00), finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación.

Bibliografia

- Alcoforado, M.J. et al (2015). Weather and climate versus mortality in Lisbon (Portugal) since the 19th century. *Applied Geography*, 57, 133-141
- Bujosa, F., Moll, I., Sureda, B. (2000). La avanzada transición demográfica en Mallorca: el caso de la mortalidad infantil. *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, XVIII, II, 125-145
- Dalla-Zuanna, G.; Rosina, A. (2010). An analysis of extremely high 19th century winter neonatal mortality in a local context of northeastern Italy. *European Journal of Population*, 27 (1), 33-55
- García, J.M. et al (2001). Análisis de la mortalidad en una población rural catalana en el último tercio del siglo XIX: Canet d'Adri, 1872-1900. *Revista Española de Salud Pública*, 75, 31-42
- Gosling, S. et al (2009). Associations between elevated atmospheric temperature and human mortality: a critical review of literature. *Climatic Change*, 92, 299-341
- Karlsson, L. et al (2019). The association between cold extremes and neonatal mortality in Swedish Sap-

mi from 1800 to 1895. *Global Health Action*, volum 12, 1, 1-15

Maldonado Vizuete, J.A.; Peral Pacheco, D. (2005). Las causas de mortalidad en Llerena entre 1800 y 1870. *Revista de Estudios Extremeños*, 61 (1), 103-134

Mendoza, C. (2010). Geografía de la población: cuantitativos versus teóricos. *Cuadernos de Geografía. Revista Colombiana de Geografía*, 19, 9-25

Muñoz Pradas, F. (2005). Geografía de la mortalidad española del siglo XIX: una exploración de sus factores determinantes. *Boletín de la AGE*, 40, 269-310

Petkova, E. P., Gasparrini, A., Kinney, P. L. (2014). Heat and mortality in New York City since the beginning of the 20th century. *Epidemiology*, volum 25, 4554-560

Pujadas Mora, J. M. (2009). L'evolució de la mortalitat infantil i juvenil a la ciutat de Palma (Mallorca, 1838-1960). Tesis doctoral. Universitat de les Illes Balears. Palma de Mallorca.

Raso, J.M. (1999). Temperaturas extremas y mortalidad en Barcelona. A: La climatología española en los albores del siglo XXI. I Congreso de la Asociación Española de Climatología. Oikos-Tau, Barcelona, 459-468

Royé, D. et al (2021). Effects of hot nights on mortality in Southern Europe. *Epidemiology*, volum 32, 4, 487-498

Salvà, P. (1981). La dinámica de la población de las Islas Baleares en el último tercio del siglo XIX (1879-1900). *Treballs de Geografia*, 38, 77-139

Schuman, B. et al (2013). The influence of seasonal climate variability on mortality in pre-industrial Sweden. *Global Health Action*, 6, 20153

Vallin, J. (1994). La demografía. Alianza Universidad. Madrid.

Weinstein, J.; Pillai, V.K. (2015). *Demography: the science of population*. Rowman&Littlefield. Londres.

Cartografia i anàlisi dels espais marjats del municipi de Sóller

Josep Fortesa Bernat¹

Resum: La construcció de marjades és una de les pràctiques agrícoles més antigues als paisatges de muntanya per dur a terme l'activitat agrícola. D'aquesta manera, s'han construït diferents tipus de marjades en funció de les característiques geomòrfiques i la seva posició relativa al sistema de drenatge. Les marjades modifiquen la geomorfologia a causa del canvi sobre el gradient del pendent, tenint conseqüències directes sobre els processos geomorfològics relacionats amb la connectivitat dels fluxos d'aigua i sediment. A més, la modificació del pendent i la connectivitat canvia en funció del tipus, forma, mida i distància entre marjades. L'objectiu d'aquest estudi és analitzar la distribució espacial dels diferents tipus de marjada en funció de les seves característiques geomòrfiques i antròpiques al municipi de Sóller. Els resultats mostren com el 49% de l'àrea del municipi està marjat, cartografiant aproximadament 1.191 quilòmetres lineals de murs de marjades.

1. Introducció

La protecció del sòl front els processos d'erosió és un problema mundial clau de les polítiques (FAO, 2019) de gestió ja que l'erosió del sòl afecta negativament al creixement dels cultius i la producció d'aliments (Bakkers et al. 2007). Pel desenvolupament de l'agricultura, la creació de marjades és una de les tècniques agrícoles més antigues als paisatges de muntanya i s'ha estès des d'Àsia a la regió Mediterrània i Amèrica des de l'edat de Bronze i el període arcaic Mesoamericà, respectivament (Beach i Dunning, 1995; Ore i Bruins, 2012; Zurayk, 1994). La construcció de marjades permeten una major àrea de cultiu als vessants, reduint-ne el pendent. Com a resultat, les marjades afavoreixen la infiltració de l'aigua, la laminació de l'escolament evitant l'erosió i retenint el sòl. D'aquesta manera, les marjades promouen valors baixos d'exportació de sediment a escala de conca (Arnáez et al. 2015, Fortesa et al. 2020, Calsamiglia et al. 2017). Degut a l'eficiència de les marjades com a tècnica per a la conservació del sòl aquestes s'han construït a diferents zones climàtiques (Tarolli et al. 2014), ubicant-se especialment en zones de pendent superior al 15% (Moreno de las Heras et al. 2019). Moreno de las Heras et al. (2019) identificaren un major nombre d'estudis amb marjades ubicats a zones àrides o semiàrides (45% de les zones) que en zones subhúmedes o humides (34%). A més, s'ha observat una distribució espacial de les marjades segons el gradient climàtic (Figura 1), ocupant valls en zones àrides i ocupant vessants i valls en ambients semiàrid i

¹ Doctor en Geografia. Grup d'hidrologia i ecogeomorfologia en ambients mediterranis (MEDhyCON). Universitat de les Illes Balears. *josep.fortesa@uib.cat*

subhumits (Ackermann et al. 2019). Addicionalment, una gran varietat de tipus de marjades (parats, marjades entrelaçades, marjades semicirculars, marjades seguint les corbes de nivell, camps marjats) s'han observat en funció de les característiques constructives i la seva posició relativa al sistema de drenatge. Per tant, la longitud del vessant varia segons el tipus, la mida, la forma, el pendent i la distància entre marjades, sent característiques clau per a una parametrització eficaç de marjades en models hidrològics per avaluar l'escolament i exportació de sediment a escala de conca de drenatge (Khelifa et al. 2017; Shao et al. 2013).

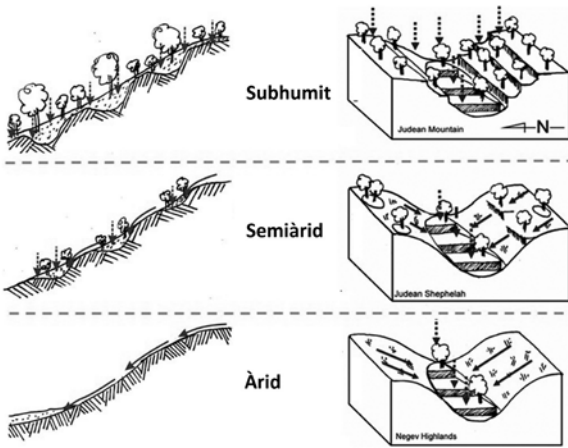

Figura 1. Distribució de les àrees marjades en funció del gradient climàtic. Figura extreta d'Ackermann et al. 2019

prats, matolls o pinedes). A més, s'ha observat una connectivitat dels fluxos d'aigua i sediment més gran a les marjades abandonades que les mantingudes (Calsamiglia et al., 2018). En aquestes situacions, les marjades abandonades augmenten la resposta hidrològica i erosiva i la freqüència de col·lapse de la paret, donant lloc a un perill geohidrològic (Giordan et al. 2017). Aleshores, cartografiar les zones en marjades actives i abandonades és clau per avaluar l'exposició al perill (Paliaga et al. 2020).

Tot i que part del sistema de marjades ha estat abandonat i cobert per la vegetació, l'interès per les zones marjades està augmentant, ja que els sistemes agrícoles tradicionals són extremadament importants per mantenir els mitjans de vida, mantenir les comunitats rurals, preservar el coneixement i protegir els paisatges fràgils i l'agrobiodiversitat (FAO, 2002). No obstant això, l'abandonament de terres a les zones marjades dificulta la seva cartografia mitjançant la fotointerpretació perquè la coberta de la vegetació complica la seva detecció (Godone et al. 2018). L'èxode rural és un procés que també ha afectat a les Illes Balears. Aquest fenomen s'accelerà partir de la dècada del 1960, on gran part de la població activa passà a dedicar-se al sector terciari, primerament cap als nuclis turístics del litoral, i posteriorment amb un procés d'urbanització creixent de les àrees rurals i amb el turisme residencial (Grimalt et al., 2002). D'aquesta manera, la massa forestal des del 1971 (IFN1) al 2010 (IFN4) ha incrementat un 79%, passant de 176.590 ha a 220.785. Aquesta aforestació és fruit de l'èxode rural sobretot a àrees marginals de Mallorca com la serra de Tramuntana i serres de Llevant, on les marjades cultivades han quedat a dia d'avui sota la massa forestal. Emperò, l'aplicació de models digitals de terreny (d'ara endavant MDT) derivats de làser per a detecció i rang d'imatges (d'ara endavant LiDAR) permet generar i validar metodologies rendibles per a la identificació de marjades agrícoles mitjançant MDT d'alta resolució (és a dir, $< 5 \text{ m px}^{-1}$) (Li et al. 2013; Tarolli et al. 2015). A més, s'han aplicat diferents algorismes als MDT per extreure els murs de pedra en sec (Arnau et al. 2018) i zones marjades (Spanò et al. 2018). Per tant, la cartografia de

L'abandonament d'aquestes estructures pot provocar un augment de l'escolament i transport de sediment causat per un efecte en cascada del col·lapse dels murs de les marjades (Lesschen et al. 2008). D'aquesta manera, l'abandonament progressiu de les àrees marjades en zones marginals va provocar processos d'aforestació (conversió natural d'un terreny en bosc) des de mitjans del segle XX (Lana-Renault et al. 2020). Conseqüentment, a les zones de muntanya les pràctiques agrícoles tradicionals van ser abandonades i cobertes per la vegetació a un terç dels 90 llocs d'estudi en marjades a Moreno-de-las-Heras et al. (2019), mostrant un desenvolupament extens de la vegetació (>66%;

marjades és essencial per caracteritzar la seva presència, estat de conservació i identificar possibles factors desencadenants d'instabilitats dels vessants (Díaz-Varela et al., 2014; Paliaga et al., 2020).

Els objectius d'aquest estudi són (1) cartografiar les àrees marjades i els murs de pedra en sec del municipi de Sóller i (2) analitzar la distribució espacial dels diferents tipus de marjades en funció de l'elevació, pendent i usos del sòl.

2. Àrea d'estudi

El municipi de Sóller es situa al vessant nord de la part central de la Serra de Tramuntana. La superfície del municipi és de 42,9 km², limitant amb el municipi de Fornalutx, Escorca, Bunyola i Deià. L'elevació del municipi de Sóller (Figura 2) oscil·la des del 0 als 1.067 metres sobre el nivell del mar. L'elevació mitjana del municipi és de 280 m ± 231 m. Les elevacions majors es localitzen a la part sud del municipi, les quals limiten principalment amb la Serra d'Alfàbia.

El pendent del municipi de Sóller oscil·la dels 0° als 89°, amb una mitjana i desviació estàndard de 23° ± 16°. Les àrees de major pendent coincideixen amb les zones de major elevació descrites anteriorment (i.e. sud del municipi) i costa nord-est del municipi. La classificació dels usos del sòl segons el Corine Land Cover de l'any 2018 es distribueixen percentualment amb els següents usos del sòl: forestal (36%), zones agrícoles (31%), vegetació arbustiva (20%), urbana (8%), vegetació escassa (4%).

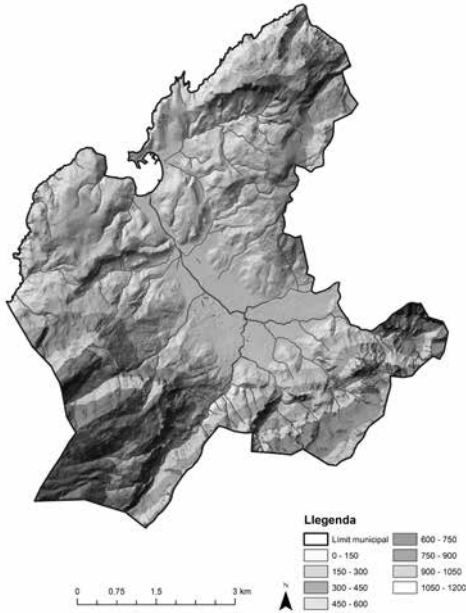

Figura 2. Model Digital d'Elevació (m) del municipi de Sóller i xarxa de torrents.

3. Mètodes

3.1. Cartografia dels espais marjats del municipi de Sóller

Tradicionalment, la cartografia de les marjades s'ha realitzat mitjançant la comparativa d'ortofotografies de diferents anys i treball de camp. Aquest, és un mètode que requereix d'un elevat cost temporal si vol fer-se una cartografia amb precisió. No obstant, la capacitat d'anàlisi topogràfica que ofereixen les noves tecnologies ja han estat reconegudes pel seu gran potencial a l'hora de detectar formes del relleu, per exemple marjades, amb gran precisió, inclús allà on la coberta forestal impedeix la seva identificació a partir d'imatges aèries (Tarolli, 2014). D'entre aquestes noves tecnologies se'n pot destacar el LiDAR (làser per a detecció i rang d'imatges). Els vols LiDAR de l'Institut Geogràfic Nacional permeten generar Models Digitals del Terreny (MDT) d'alta resolució (i.e., 1 m), els quals reflecteixen la línia superior del mur de la marjada al MDT degut al desnivell generat pel mateix mur.

D'aquesta manera, s'ha generat un model digital del terreny amb una mida de cel·la d'1 m mitjançant els punts de superfície del sòl (0,7 punts/m²) del LiDAR d'1 m del vol de 2014 del Pla Nacional d'Ortofotografia. Aquesta resolució s'ha demostrat útil per identificar marjades, encara que les marjades estiguin

cobertes per usos del sòl forestals (Calsamiglia et al. 2018; Godone et al., 2018). El MDT d'1 m va ser l'entrada al diagrama de flux proposat per Arnau et al. (2018) per obtenir de manera semiautomàtica els murs de pedra sec en dades vectorials (és a dir, línies). Les operacions del diagrama de flux es basen en paràmetres de curvatura, pendent i morfomètrics (r.param.scale ProfC i r.param.scale Slope) calculats amb (GRASS 7-QGIS 3.10, 2020). Els resultats de les parets de pedra en sec es van comprovar i corregir manualment mitjançant fotointerpretació utilitzant un mapa d'ombres d'1 m de resolució derivat del MDT i la sèrie d'ortofotografies des del 1956 al 2021 (sèrie amb 11 anys disponibles) de la Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears (IDEIB). L'ús del mapa d'ombres combinat amb la sèrie d'ortofotos permet identificar les zones marjades sota massa forestal. El mapa d'ombres ajuda a identificar aquestes zones de manera més ràpida al representar un esglaonament en la topografia del terreny. A més, és de gran suport en zones on l'ortofotografia del 1956 és de baixa resolució i per si no permet discernir amb claredat quines són les àrees marjades. La comparativa entre les diferents ortofotos permet identificar visualment zones marjades que l'any 1956 no estaven abandonades, per tant, actualment sota usos forestals.

Finalment, es va aplicar la validació del treball de camp seleccionant parcel·les representatives pel que fa al tipus de marjades, usos del sòl i característiques físiques. S'ha aplicat una àrea d'influència de 10 m a

la xarxa fluvial i viària per identificar les característiques incorrectes dels murs. A més, s'han eliminat les representacions incorrectes de murs de pedra en sec corresponents a carreteres i afloraments rocosos.

Un vegada depurats els murs de pedra en sec, es van cartografiar i classificar les zones marjades segons la classificació de Grove i Rackham (2001), a partir de les característiques constructives i la seva posició relativa al sistema de drenatge (Figura 3). Aquesta classificació proposa deu tipus de marjades, de les quals set són marjades construïdes de manera tradicional amb l'ús de pedra en sec.

Al municipi de Sóller s'han identificat el set tipus de marjades tradicionals. No obstant això s'han categoritzat en tres grups: parats, marjades i camps marjats. El primer grup són els parats, marjades que localitzen principalment en tálvegs de capçalera tallant perpendicularment els rierols. El segon grup, marjades, és una agrupació de diferents subtipus de marjades que s'ha observat que ocupen un mateix espai i el tipus de marjades s'alterna dins de la mateixa àrea. En aquest grup hi trobam marjades esgla-

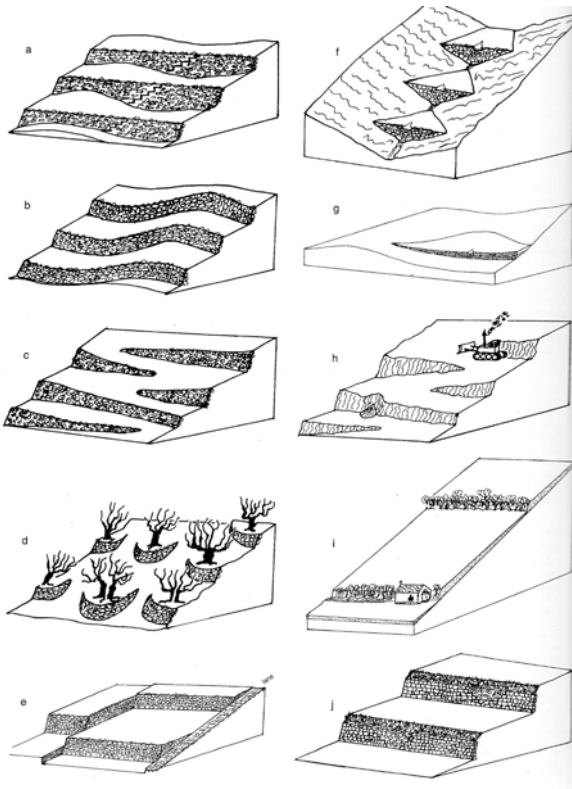

Figura 3. Classificació del tipus de marjades segons Grove i Rackham (2001). a) marjada esglaonada recta a les corbes de nivell, b) marjada esglaonada en paral·lel a les corbes de nivell, c) marjades entrelaçades, d) marjades semicirculars, e) camps marjats, f) parats, g) parats en zones de pendent suau, h) falsa marjada, i) marjada tipus linchet, j) marjada liguiriana.

onades rectes a les corbes de nivell, marjades esglaonades en paral·lel a les corbes de nivell, marjades semicirculars i marjades entrellaçades, predominant aquest darrer tipus de marjades. Les marjades esglaonades rectes a les corbes de nivell es caracteritzen per murs rectes de pedra en sec. A les marjades esglaonades en paral·lel a les corbes de nivell, els murs de pedra en sec s'adapten en paral·lel a les corbes de nivell. Les marjades semicirculars tenen el mur de pedra en sec en dita forma esmentada on s'hi ubica normalment una olivera. Les marjades entrellaçades es caracteritzen per pujar en ziga-zaga pel vessant, unint-se als extrems entre les diferents marjades. El tercer grup, els camps marjats, són camps quadrats o rectangulars que estan tancats entre si.

3.2. Anàlisi temporal (1956 – 2018) dels usos del sòl dels espais marjats: camps actius i abandonats

Per tal de fer una aproximació a l'estat de conservació de les marjades s'ha fet un anàlisi dels usos del sòl segons la classificació del Corine Land Cover. D'aquesta manera, les marjades identificades amb LiDAR que actualment estan sota matollar o massa forestal s'entén que són camps en progressiu abandonament o abandonats respectivament. En canvi, les marjades on els usos del sòl corresponen a usos agrícoles, s'entén que en aquestes zones les marjades estan en funcionament. Entre el 1956 i 2018 s'han seleccionat tres anys d'anàlisi: 1956, 1990 i 2018. El motiu pel qual es seleccionen aquest anys d'anàlisi és divers. El 1956 és el moment que és té la primera ortofotografia, per tant, s'ha creat un mapa dels usos del sòl seguint la classificació proposada pel Corine Land Cover. L'any 1990 i 2018 són el primer i darrer any, respectivament, amb informació del Corine Land Cover. Pel desenvolupament de l'anàlisi dels usos del sòl dels espais marjats s'ha utilitzat la cartografia dels del sòl de l'illa de Mallorca (CLC, 2018) del Copernicus Land Monitoring Services i el mosaic de les ortofotos dels anys 1956 i 2018 per tal de validar els resultats obtinguts pel Model Digital del Terreny de la Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears (IDEIB).

Dels tres períodes seleccionats (1956, 1990, 2018) s'ha obtingut l'estat de conservació de les marjades fent una intersecció, mitjançant l'ús de programari de Sistema d'Informació Geogràfica, entre les àrees marjades i els usos del sòl. Del total de l'àrea marjada s'ha calculat el percentatge de marjades sota usos agrícoles (marjades en actiu) i usos forestals i matolls (marjades abandonades). Aquest darrer càlcul també s'ha realitzat de manera individualitzada per cada un del tipus de marjades.

3.3. Caracterització antròpica i física dels espais marjats

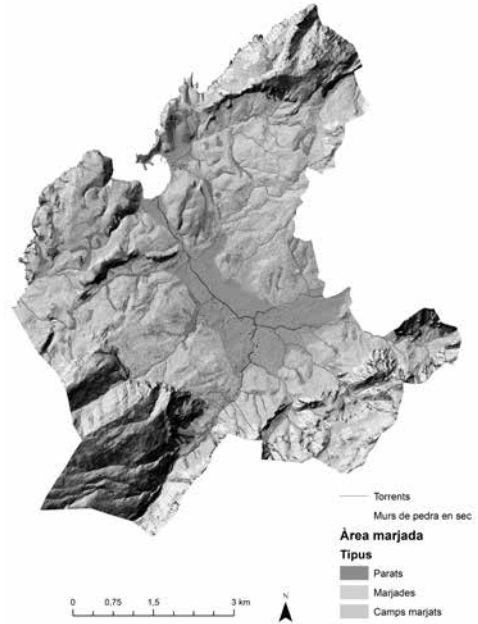
Per a la caracterització antròpica, mitjançant el programari ArcGIS 10.4 (ESRI, 2019) es van obtenir 5 paràmetres de les marjades: (1) nombre de murs, (2) longitud mitjana de mur de pedra en sec (m), (3) longitud total de pedra en sec (km), (4) superfície marjada per tipus (km²) i (5) densitat de mur de pedra en sec (km/km²).

Per a la caracterització física, s'han analitzat els diferents tipus de marjades segons la seva elevació i pendent a partir d'estadística bàsica (mínim, màxim, mitjana, rang). Finalment, s'ha aplicat el test estadístic de Mann Whitney utilitzant el programari estadístic SPSS per avaluar si existien diferències significatives entre l'elevació i el pendent pels diferents tipus de marjades. En darrer lloc, per tal d'avaluar el procés d'abandonament de les zones marjades s'ha analitzat l'elevació i pendent mitjà de les marjades actives i abandonades del 1956 i 2018.

4. Resultats

4.1. Cartografia dels espais marjats del municipi de Sóller

Figura 4. Àrea marjada del municipi de Sóller segons tipus de marjades (parats, marjades, camps marjats) amb els murs de pedra en sec, la xarxa de torrents i mapa d'ombres.

Al municipi de Sóller s'han cartografiat 20,96 km² d'àrea marjada, la qual cosa implica que el 49% de l'àrea del municipi està marjada (Figura 4). Pel que fa a l'àrea marjada segons tipus de marjades, el 83% de l'àrea correspon a marjades, el 10% a camps marjats i el 7% a parats.

En relació a la digitalització dels murs de pedra en sec (Figura 4), s'han cartografiat un total de 39.915 murs de pedra en sec, representant 1.192 quilòmetres lineals de pedra en sec. Segons tipus de marjades, el 86% dels murs corresponen a marjades (992 km), el 7% a camps marjats (112 km) i el 7% a parats (88 km) (Taula 1).

Tipus	Àrea marjada (%)	Mur de pedra en sec (Km)
Parats	7	88
Marjades	83	992
Camps marjats	10	112

Taula 1. Àrea marjada i quilòmetres de mur de pedra en sec per tipus de marjades.

4.2. Anàlisi temporal (1956 – 2018) dels usos del sòl dels espais marjats: camps actius i abandonats

Per entendre l'estat de conservació de les marjades segons els usos del sòl cal fer un anàlisi preliminar de l'evolució dels usos del sòl del municipi de Sóller per veure'n quina ha estat la dinàmica dels usos del sòl entre els anys 1956, 1990 i 2018.

L'any 1956 (Taula 2), de major a menor extensió, els usos del sòl al municipi de Sóller eren agrícola (60%), vegetació arbustiva (24,8%), forestal (11,4%) i urbà (3,8%). Després de 34 anys, a l'any 1990 es poden observar canvis en els usos del sòl, on les zones agrícoles es redueixen un 10%. La reducció de les zones agrícoles i d'àrees amb vegetació arbustiva permet que els usos forestals incrementin un 11,6% respecte el 1956. Entre l'any 1990 i 2018 destaca un notable increment (14,2%) dels usos forestals passant del 23% al 37,2% en 28 anys. Aquest increment es deu a que les zones agrícoles es redueixen del 50,4% al 32,5%. La superfície amb vegetació arbustiva es manté estable i els usos urbans dupliquen la seva extensió, passant del 4,2% al 8,7% del 1990 al 2018. Si es compara l'evolució dels usos del sòl entre el 1956 i 2018, s'observa com l'any 1956 els dos usos del sòl principals eren agrícola (60%) i vegetació arbustiva

(24.8%). En canvi, l'any 2018 els dos usos del sòl principals són el forestal (37.2%) i zones agrícoles (32.5%). Per tant, en 62 anys (1956-2018) les zones agrícoles han disminuït un 27.5% i les zones forestals han incrementat un 25.8%. Aquestes dades reflecteixen el procés d'aforestació, conversió natural o artificial d'un terreny en bosc, que han transformat els usos del sòl de Sóller en agrícoles del 1956 fins a una distribució d'usos més homogènia amb predominança forestal l'any 2018.

Any	Usos del sòl (%)			
	Agrícola	Forestal	Vegetació arbustiva	Urbà
1956	60.0	11.4	24.8	3.8
1990	50.4	23.0	22.5	4.2
2018	32.5	37.2	21.6	8.7

Taula 2. Usos del sòl percentual del municipi de Sóller segons l'any 1956, 1990 i 2018.

L'evolució dels usos del sòl de les àrees marjades (Figura 5, 6 i 7; Taula 2) reflecteixen la mateixa dinàmica que els usos del sòl del municipi de Sóller analitzats prèviament. L'any 1956, tant pel conjunt de totes les àrees marjades com pels diferents tipus de marjades (marjades, parats i camps marjats) l'ús del sòl majoritari és l'agrícola, sent aquest ús el 93% o més dels usos del sòl. Pels diferents tipus de marjades, la tipologia marjades és la que conté més usos del sòl no agrícoles, sent els usos un 3.9% de vegetació arbustiva i un 2.3% d'usos forestals.

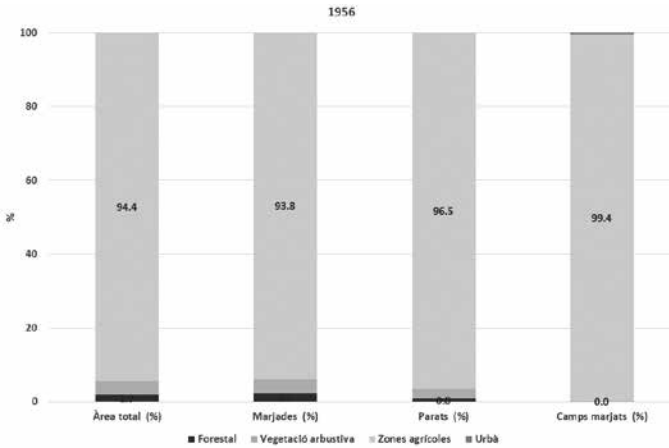

Figura 5. Usos del sòl de l'any 1956 en percentatge pel total de l'àrea marjada i segons tipus de marjades (parats, marjades, camps marjats).

L'any 1990, pel conjunt de totes les àrees marjades com pels diferents tipus de marjades (marjades, parats i camps marjats) l'ús del sòl majoritari segueix sent l'agrícola, tot i que aquest ha passat del 93% al 76% dels usos. Aquesta reducció dels usos agrícoles es deu a l'increment dels usos forestals, els quals han incrementat entre un 11.2% i 12.1% pel total de l'àrea marjada, els parats i marjades. A més, els usos agrícoles també s'han vist reduïts per l'increment dels usos de vegetació arbustiva, un increment d'entre el 6.3% i el 9.3%. No obstant, l'increment dels usos forestals i vegetació arbustiva del 1956 al 1990 dels camps marjats tant sols és del 3.4% i 0.7% respectivament.

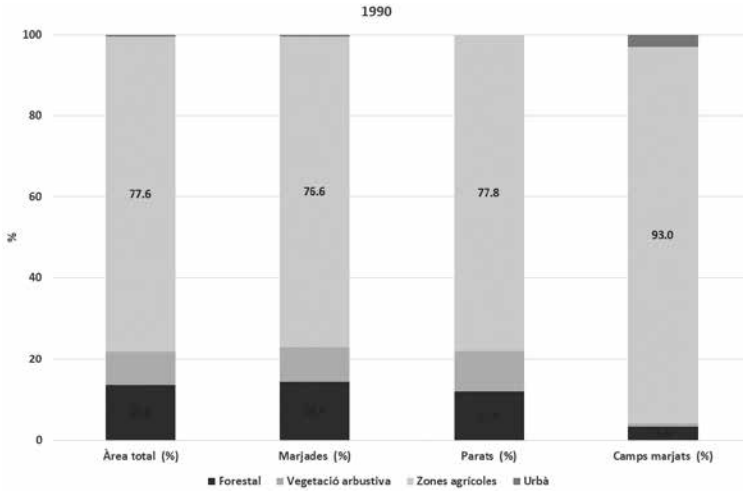

Figura 6. Usos del sòl de l'any 1990 en percentatge pel total de l'àrea marjada i segons tipus de marjades (parats, marjades, camps marjats).

Els usos del sòl agrícoles l'any 2018 per l'àrea total de marjades i tipus de marjades segueixen sent l'ús principal de les marjades, tot i que des del 1990 fins al 2018 aquest ús del sòl s'ha reduït entre un 18.6% i 22.5%. Aquesta reducció s'ha generat per l'increment dels usos forestals. Aquest efecte d'increment d'usos forestals és especialment notable pel total de l'àrea marjada i el tipus marjades. En tots els casos, els usos del sòl de la vegetació arbustiva s'ha vist reduït menys d'un 2.2%. A més, cal destacar l'increment dels usos del sòl urbà dels camps marjats, els quals han incrementat del 2.9% al 20.6% del 1990 al 2018.

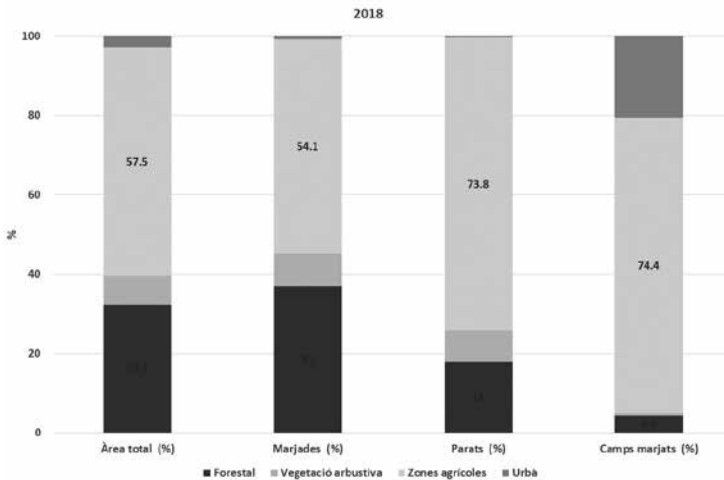

Figura 7. Usos del sòl de l'any 2018 en percentatge pel total de l'àrea marjada i segons tipus de marjades (parats, marjades, camps marjats).

Els usos del sòl de les àrees marjades del 1956 al 2018 s'han vist afectats per l'abandonament de l'agricultura i conseqüent aforestació dels camps marjats en desús. Així doncs, els usos del sòl agrícoles s'han vist disminuïts del 93% al 54%, reduint-se els usos agrícoles entre un 25% i 39.7%. Aquesta reducció es des-

tacable pel total de l'àrea marjada i el tipus marjades. Conseqüentment, els usos forestals han incrementat entre un 17% i 34.7%, exceptuant els camps marjats. Els usos del sòl amb vegetació arbustiva han incrementat poc en aquests 62 anys (1956-2018), els quals han incrementat entre un 0.5% i 5.2%. El canvi més rellevant dels usos del sòl urbans es observable als camps marjats, els quals han passat a tenir uns usos del sòl urbans del 0.4% al 20.2%.

Segons els usos del sòl de les àrees marjades es pot determinar si les marjades estan en actiu (sota usos agrícoles) o abandonades (sota usos forestals i vegetació arbustiva). D'aquesta manera, per cada un dels períodes dels usos del sòl (1956, 1990, 2018) analitzats es pot obtenir el percentatge de marjades actives i abandonades (Taula 4 i Figura 8). Així doncs, l'any 1956 la gran majoria de marjades poden considerar-se en actiu (94.5%) al estar sota usos agrícoles, havent-hi només un 5.5% de marjades abandonades. L'any 1990, el percentatge de marjades actives decreix d'un 94.5% al 78.1% degut a l'increment dels usos forestals, per tant, havent un 21.9% de marjades abandonades. L'any 2018 les marjades actives han disminuït fins el 60%, estant el 40% de les marjades del municipi de Sóller abandonades. Així doncs, l'increment de l'abandonament de les marjades entre el 1956 i 1990 fou de 16%, entre 1990 i 2018 17.8% i entre 1956 i 2018 34.2%.

Any	Marjades actives (%)	Marjades abandonades (%)
1956	94.5	5.5
1990	78.1	21.9
2018	60.3	39.7

Taula 4. Percentatge de marjades actives i abandonades de l'any 1956, 1990 i 2018.

La figura 8 mostra quina ha estat la distribució espacial de les marjades actives i abandonades a l'any 1956, 1990 i 2018. L'any 1956, la majoria de les marjades estaven en actiu, havent només un 5.5% de les àrees marjades abandonades. Aquestes àrees abandonades es corresponen a les parts més elevades dels camps marjats o zones ubicades a un vessant d'un turó. L'any 1990, les zones abandonades de les marjades s'estenen fins a un 21.9% del total de les marjades, ubicant-se a les parts més altes dels espais marjats.

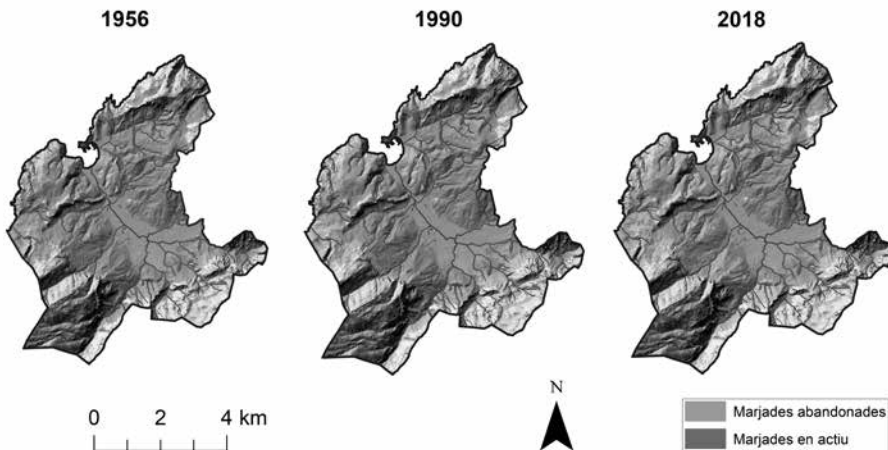

Figura 8. Marjades en actiu (verd) i marjades abandonades (vermell) de l'any 1956, 1990 i 2018.

Hi ha una diferenciació clara segons elevació de les marjades actives i abandonades. L'any 2018, les marjades abandonades representen el 39.7% del total de les marjades i ocupen les parts elevades, mitjanes i baixes dels vessants. A diferència de l'any 1990, ja no hi ha una separació evident entre zones marjades actives i abandonades en funció de l'elevació, la qual cosa indica que el procés d'abandonament s'ha estès de manera heterogènia.

4.3. Caracterització antròpica i física dels espais marjats

4.3.1. Caracterització antròpica

La caracterització antròpica dels espais marjats s'ha realitzat a partir del número total de murs de pedra en sec cartografiats, la seva extensió total en quilòmetres lineals, la seva llargària mitjana i la densitat lineal de murs de pedra en sec per quilòmetre quadrat. Aquest anàlisi s'ha realitzat pel total de l'àrea marjada i per tipus de marjades.

S'han cartografiat 39.915 murs de pedra en sec, representant 1.192 quilòmetres lineals de pedra en sec. La majoria dels quilòmetres lineals dels murs de pedra en sec correspon al tipus marjades (992 km), seguit dels camps marjats (112 km) i parats (88 km). Pel que fa a la longitud mitjana dels murs de pedra en sec (Taula 5), de major a menor longitud i desviació estàndard correspon als camps marjats ($40 \text{ m} \pm 30 \text{ m}$), parats ($36 \text{ m} \pm 28 \text{ m}$) i marjades ($29 \text{ m} \pm 21 \text{ m}$). En relació a la densitat de mur de pedra en sec, de major a menor densitat s'ha observat als parats ($78 \text{ km}/\text{km}^2$), camps marjats ($69 \text{ km}/\text{km}^2$) i marjades ($59 \text{ km}/\text{km}^2$).

Tipus	Mur de pedra en sec (nº)	Llargària mitjana (m)	Densitat de mur de pedra en sec (km/km^2)
Parats	3.275	36,2	78,3
Marjades	34.958	29,2	58,7
Camps marjats	3.610	39,6	69,7

Taula 5. Número de murs de pedra en sec cartografiats, i llargària mitjana i desviació estàndard i densitat de mur de pedra en sec segons tipus de marjades

4.3.2. Caracterització física

L'elevació mínima, màxima, elevació mitjana i rang d'elevació (Taula 6) mostra diferències en la distribució dels diferents tipus de marjades segons la seva elevació (Figura 9). La tipologia marjades és el tipus que mostra una elevació mínima de marjades més elevada (67 m), la que té una major elevació (863 m), major elevació mitjana (244 m) i un rang d'elevació major (796 m). L'elevació dels parats es caracteritza per una elevació mínima i màxima de 10 m i 465 m respectivament. La seva elevació mitjana és de 196 m i el rang d'elevació de 455 m. Per tant, comparant les característiques de l'elevació entre marjades i parats, es pot observar com els parats s'ubiquen a zones més baixes i amb un menor rang d'elevació. Els camps marjats, es caracteritzen per ser el tipus de marjades que s'ubiquen a menor elevació, ja sigui elevació mínima (4 m) o bé elevació mitjana (109 m). Com es pot observar a la figura 9, la gran majoria de marjades es troba en zones baixes poc elevades que no superen els 150 m d'elevació, exceptuant algun camp marjat ubicat a 657 m d'elevació. La figura 9 mostra la distribució dels valors d'elevació pels diferents tipus de marjades. El test estadístic aplicat (Mann Whitney) indica que hi ha diferències significatives ($p < 0.05$) entre l'elevació dels parats i camps marjats i entre el tipus marjades i camps marjats. No s'han observat diferències significatives entre l'elevació del tipus marjades i parats.

Tipus de marjada	Elevació mínima (m)	Elevació màxima (m)	Elevació mitjana (m)	Rang d'elevació (m)
Marjades	67	863	244	796
Parats	10	465	196	455
Camps marjats	4	657	109	653

Taula 6. Elevació (m) mínima, màxima, mitjana i rang d'elevació pels diferents tipus de marjades: marjades, parats i camps marjats.

El pendent mínim, màxim, pendent mitja i rang de pendent (Taula 7) mostra diferències en la distribució dels diferents tipus de marjades segons el pendent (Figura 9). La tipologia marjades és el tipus que mostra un pendent mínim de marjades major (6.7°), la que té un pendent màxim major (46.4°), major pendent mitjà (22.3°) i un rang de pendent major (39.7°). El parats es caracteritzen per uns valors de pendent lleugerament inferiors al tipus marjades (Taula 7), sent el pendent mínim de 4.8°, pendent màxim de 39°, pendent mitjà de 18.9° i un rang de pendent de 34.2°. Els camps marjats són el tipus de marjades caracteritzades pels valors més baixos de pendent, ubicades en les zones de menor elevació. El seu pendent mínim és de 4.4°, pendent màxim de 3°, pendent mitjà de 14.2° i un rang de pendent de 27.5°. La figura 12 mostra la distribució dels valors de pendent pels diferents tipus de marjades i segons el test estadístic aplicat (Mann Whitney) s'han observat diferències significatives ($p < 0.05$) entre el pendent de tots

Tipus de marjada	Pendent mínim (°)	Pendent màxim (°)	Pendent mitjà (°)	Rang de pendent (°)
Marjades	6.7	46.4	22.3	39.7
Parats	4.8	39.0	18.9	34.2
Camps marjats	4.4	32.0	14.2	27.5

Taula 7. Pendent (°) mínim, màxim, mitjà i rang de pendent pels diferents tipus de marjades: marjades, parats i camps marjats.

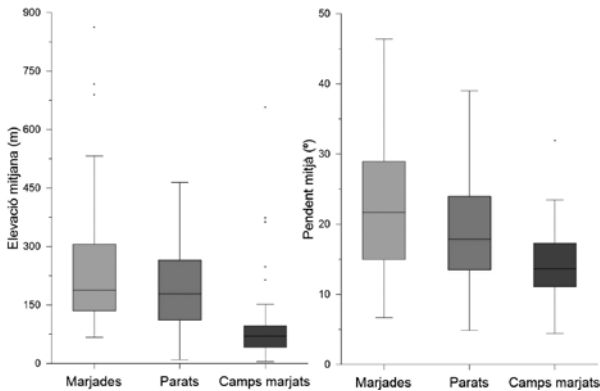

Figura 9. Caixa diagrames pels valors d'elevació i pendent pels diferents tipus de marjades: marjades, parats i camps marjats. El punt negre simbolitzen els valors fora de rang.

Finalment, per tal d'avaluar el procés d'abandonament de les marjades s'ha analitzat l'elevació i pendent mitjà de les marjades actives i abandonades del 1956 i 2018 (Taula 8). La figura 8, marjades en actiu i marjades abandonades de l'any 1956, 1990 i 2018, ha mostrat espacialment com s'ha distribuït l'abandonament de les marjades, sent aquest major a les zones més elevades del municipi. La taula 8 quantifica l'elevació i el pendent del procés d'abandonament ja que la mitjana de l'elevació de les zones marjades actives ha passat del 193 m als 175 m i la mitjana de l'elevació de les zones marjades abandonades ha passat del

249 m als 224 m. Aquest patró d'abandonament de marjades de zones elevades a zones més baixes també s'observa a partir de l'anàlisi del pendent mitjà. El pendent de les zones marjades actives ha passat de 21° a 18° i la mitjana de pendent de les zones marjades abandonades ha passat de 26° a 24°.

Any	Elevació (m)		Pendent (°)	
	Actives	Abandonades	Actives	Abandonades
1956	193	249	21	26
2018	175	224	18	24

Taula 8. Elevació i pendent mitjà de les marjades actives i abandonades a l'any 1956 i 2018.

5. Conclusions

L'ús dels Models Digitals del Terreny d'alta resolució ha permès detectar amb precisió l'àrea marjada i els murs de pedra seca mitjançant mètodes geomorfomètrics basats en pendent i curvatura superficial (Bailly et al., 2008; Bailly i Levasseur, 2012; Sofia et al., 2016). Utilitzant aquesta metodologia s'ha obtingut que el 49% del municipi està marjat (20,96 km²). El patró de distribució de les marjades del municipi de Sóller coincideix amb el patró marjades en zones de clima mediterrani subhúmit, ja que aquestes estructures ocupen vessants i valls perquè el gradient de precipitació anual (600 mm a 1000 mm) permet zones de cultiu a partir de la pluja directa (Ackermann et al., 2019).

Els canvis socioeconòmics des de mitjan segle XX van promoure l'abandonament d'àrees marjades. Moreno de las Heras et al. (2019) van descriure que 59 dels 90 llocs d'estudi en zones marjades es van veure afectats per l'abandonament de l'activitat agrícola, els quals es van caracteritzar per una coberta vegetal de matolls i pins (>66%) i un pendent > 14°. Al municipi de Sóller s'ha produït un procés d'abandonament similar, ja que la vegetació natural ocupava el 6% i el 40% de les àrees marjades el 1956 i el 2018, respectivament. D'aquesta manera, en aquest període de 62 anys, les zones marjades actives s'han reduït un 34%, un valor inferior en comparació amb el 85% de marjades abandonades (1955-2014; 55 anys) en una zona de muntanya de la regió de Calàbria (Mòdica et al., 2017). A més, el percentatge d'abandonament per tipus de marjades (marjades 39%; parats 26%, camps marjats 5%) va dilucidar un patró d'abandonament diferent, relacionat amb la cota i pendent de les marjades actives i abandonades.

La disminució de l'elevació mitjana a les marjades actives i la disminució del pendent de les zones abandonades l'any 2018 reflecteix els processos d'aforestació de les zones més elevades del municipi des dels anys 50 del segle XX i la disponibilitat de maquinària agrícola a les zones baixes des dels anys 66 (Binimelis i Ordinas, 2015). En conseqüència, els camps marjats tenen el percentatge d'abandonament més baix (és a dir, un 5%). Aquest patró d'abandonament -disminució de la cota mitjana de les zones actives- es produeix quan els boscos recuperen progressivament la part més alta dels vessants, les quals estan més llunyanes de les zones habitades o poc accessibles des de les vies principals per mantenir les marjades (Modica et al., 2017). En el cas del municipi de Sóller, aquest patró es confirma a partir de l'anàlisi de l'elevació i pendent mitjà de les marjades actives i abandonades del 1956 i 2018 (Taula 8) ja que l'elevació i pendent de les zones abandonades ha disminuït del 1956 al 2018 dels 249 m als 224 m i de 26° a 24°. L'abandonament i col·lapse d'aquestes marjades té un paper clau en zones de pendent igual o superior als 26°, ja que aquest llindar es va identificar com a valor propens a l'ocurrència d'esllavissades a causa de la inestabilitat del vessant (Paliaga et al., 2020).

Donada la rellevància dels diferents tipus de marjades com estructures de conservació del sòl i la importància de la cartografia d'aquestes diferents estudis a l'illa de Mallorca han quantificat l'àrea marjada i la seva longitud dels murs de pedra en sec (Taula 9).

Zona d'estudi	Àrea (km ²)	Àrea marjada (km ²)	Àrea marjada (%)	Longitud mur de pedra en sec (Km)	Densitat de mur de pedra en sec (Km/Km ²)	Estudi
Conca del torrent de Sa Font de la Vila	4.8	1.8	37	147	82.8	Calsamiglia et al. 2018
Conca del torrent de Sa Murtera	1.6	1.2	75	41.76	34.8	Arnau et al. 2018
Conca del torrent des Fangar	3.4	0.5	16	32.4	59.6	Fortesa et al. 2020
Conca del torrent de Búger	67.4	12.8	19	485	37.9	Fortesa et al. 2021
Municipi de Sóller	42.7	21.0	49	1192	56.9	Aquest estudi

Taula 9. Zones d'estudi de l'illa de Mallorca amb cartografia d'àrees marjades i longitud de mur de pedra en sec.

Així doncs, Calsamiglia et al. 2018, cartografiaren 1,8 km² de marjades a una conca de drenatge al municipi d'Andratx (Sa Font de la Vila; 4,8 km²). Els autors van obtenir que un 37% de la superfície de la conca està marjada i conté 190 quilometres lineals de mur. A més, els autors feren una classificació dels sistemes de marjades en funció del seu estat de gestió (en funcionament o abandonament) i l'afectació o no d'incendis forestals. Aquests identificaren un menor nombre d'esbaldrecs en aquelles marjades en ús, mentre que observaren un major nombre d'esbaldrecs o col·lapses a les marjades abandonades i afectades per l'incendi forestal del 2013, per tant zones que afavoreixen l'acceleració dels processos d'erosió. A la conca del torrent de Sant Miquel s'han dut a terme dos estudis més que han caracteritzat les zones marjades (Fortesa et al. 2020 i 2021). En aquests dos estudis el percentatge d'àrea marjada oscil·la entre els 16% i 19%, destacant a la conca del torrent de Búger la quantificació de 485 quilometres lineals de mur. A mode de comparativa, a la conca del torrent de Búger es cartografiaren les àrees marjades utilitzant el mateix mètode que en aquest estudi. Analitzant la distribució dels tipus de marjades (parats, marjades, camps marjats) s'han obtingut uns resultats similars en quant a la distribució espacial segons tipus de marjades en funció de l'elevació i pendent com també un mateix patró d'abandonament. Si es comparen els resultats obtinguts entre les dues zones d'estudi major (conca del torrent de Búger i Sóller) s'observa com tant l'àrea marjada com la longitud de murs de pedra en sec es superior al municipi de Sóller.

L'ús dels Models Digitals del Terreny d'alta resolució ha permès una cartografia acurada de les àrees marjades i dels murs de pedra en sec en combinació amb l'ús de ortofotografia, element patrimonial fonamental per tal de declarar la Serra de Tramuntana paisatge cultural a la llista de Patrimoni Mundial. Endemés, la classificació de les marjades per tipologies i la caracterització física i antròpica ha millorat el coneixement de la distribució espacial de les marjades del municipi de Sóller com també el patró d'abandonament d'aquestes estructures des del 1956 fins a l'actualitat. L'anàlisi resultant obre perspectives de futur per a la identificació de marjades i dels llocs amb major risc d'erosió per l'abandonament i col·lapse de les zones marjades.

6. Referències

- Ackermann, O., Zhevelev, H. M., i Svoray, T. (2019). Agricultural systems and terrace pattern distribution and preservation along climatic gradient: From sub-humid mediterranean to arid conditions. *Quaternary International*, 502, 319–326. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2018.09.032>
- Arnález, J., Lana-Renault, N., Lasanta, T., Ruiz-Flaño, P., i Castroviejo, J. Effects of farming terraces on hydrological and geomorphological processes. A review, 128 § (2015). Elsevier. <https://doi.org/doi.org/10.1016/j.catena.2015.01.021>
- Arnau, E., Calsamiglia, A., Calvo, A., i Estrany, J. (2018). Cartografía semi-automática de terrazas de cultivo a partir de datos LiDAR. In *Tecnologías de la Información geográfica Perspectivas multidisciplinares en la sociedad del conocimiento*. Valencia. Retrieved from <https://congresos.adeituv.es/tig2018/ponencia.es.html?mes=1&ordpon=19>
- Bailly, J., i Levvasseur, F. (2012). Potential of linear features detection in a Mediterranean landscape from 3D VHR optical data: Application to terrace walls. In *International Geoscience and Remote Sensing Symposium (IGARSS)* (pp. 7110–7113). <https://doi.org/10.1109/IGARSS.2012.6352024>
- Bailly, J., Lagacherie, P., Millier, C., Puech, C., i Kosuth, P. (2008). Agrarian landscapes linear features detection from LiDAR: Application to artificial drainage networks. *International Journal of Remote Sensing*, 29(12), 3489–3508. <https://doi.org/10.1080/01431160701469057>
- Bakker, M. M., Govers, G., Jones, R. A., i Rounsevell, M. D. A. (2007). The effect of soil erosion on Europe's crop yields. *Ecosystems*, 10(7), 1209–1219. <https://doi.org/10.1007/s10021-007-9090-3>
- Beach, T., i Dunning, N. P. (1995). Ancient Maya terracing and modern conservation in the Peten rain forest of Guatemala. *Journal of Soil and Water Conservation*, 50(2), 138–145.
- Binimelis, J., i Ordinas, A. (2015). El Registro de Tractores, fuente para el análisis del proceso de difusión tecnológica de la maquinaria agrícola en España. El caso del municipio de Selva (Baleares). In english: The Tractors Register, a source for the analysis of technological diffusion a. *Revista de Estudios Sobre Despoblación y Desarrollo Rural - Journal of Depopulation and Rural Development Studies*, 21, 107–137. <https://doi.org/10.4422/ager.2016.05>
- Calsamiglia, A., Fortesa, J., García-Comendador, J., Lucas-Borja, M. E., Calvo-Cases, A., i Estrany, J. (2018). Spatial patterns of sediment connectivity in terraced lands: Anthropogenic controls of catchment sensitivity. *Land Degradation & Development*, 29(4), 1198–1210. <https://doi.org/10.1002/ldr.2840>
- Consorti Serra de Tramuntana. 2019. Consorci Serra de Tramuntana – Patrimoni Mundial. Govern de les Illes Balears. Accessible a: <https://www.serradetramuntana.net/ca/>
- Copernicus Land Monitoring Services, Pan-European: Corine Land Cover 2018. Font: <http://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover/clc-2018/view>.
- Diaz-Varela, R. A., Zarco-Tejada, P. J., Angileri, V., i Loudjani, P. (2014). Automatic identification of agricultural terraces through object-oriented analysis of very high resolution DSMs and multispectral imagery obtained from an unmanned aerial vehicle. *Journal of Environmental Management*, 134, 117–126. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2014.01.006>

- FAO. (2002). Globally Important Agricultural Heritage Systems. Retrieved from <http://www.fao.org/3/i9187en/I9187EN.pdf>
- FAO. (2019). Soil erosion: the greatest challenge to sustainable soil management. Rome. Retrieved from www.fao.org/
- Fortesa, J., Latron, J., García-Comendador, J., Company, J., i Estrany, J. (2020). Runoff and soil moisture as driving factors in suspended sediment transport of a small mid-mountain Mediterranean catchment. *Geomorphology*, 368, 107349. <https://doi.org/10.1016/j.geomorph.2020.107349>
- Fortesa, J., Ricci, G. F., García-Comendador, J., Gentile, F., Estrany, J., Sauquet, E., Datry, T., De Girolamo, A. M. (2021). Analysing hydrological and sediment transport regime in two Mediterranean intermittent rivers. *CATENA*, 196, 104865. <https://doi.org/10.1016/j.catena.2020.104865>
- Giordan, D., Cignetti, M., Baldo, M., i Godone, D. (2017). Relationship between man-made environment and slope stability: the case of 2014 rainfall events in the terraced landscape of the Liguria region (northwestern Italy). *Geomatics, Natural Hazards and Risk*, 8(2), 1833–1852. <https://doi.org/10.1080/19475705.2017.1391129>
- GMM (Gremi de Margers de Mallorca). 2017. Med-Stone Congress. Dry-stone technique to world heritage. Palma, pp. 1–10.
- Godone, D., Giordan, D., i Baldo, M. (2018). Rapid mapping application of vegetated terraces based on high resolution airborne LiDAR. *Geomatics, Natural Hazards and Risk*, 9(1), 970–985. <https://doi.org/10.1080/19475705.2018.1478893>.
- Grimalt, M.; Blázquez, M.; Rodríguez, R. 1992. Physical factors, distribution and present land use of terraces in the Tramuntana Range. *Pirineos*, 139, 15-25. <http://dx.doi.org/10.3989/pirineos.1992.v139.179>
- Grove, A., i Rackham, O. (2001). The nature of Mediterranean Europe: An ecological history. (A. Grove & O. Rackham, Eds.), *Earth Surface Processes and Landforms* (First Edit). New Haven: Yale University Press. <https://doi.org/10.1002/esp.247>
- IFN. Inventario Forestal Nacional. Ministerio para la transición ecológica y el reto demográfico. <https://www.miteco.gob.es/biodiversidad/temas/inventarios-nacionales/inventario-forestal-nacional/default.aspx>
- Infraestructures de Dades Espacials de les Illes Balears. Mosaic amb la ortofotografia de les Illes Balears realitzada a partir del vol realitzat en els anys 1956 i 2018.
- Instituto Geográfico Nacional, 2014. Cobertura LiDAR, Municipio de Sóller. <http://www.ign.es>.
- Khelifa, W. Ben, Hermassi, T., Strohmeier, S., Zucca, C., Ziadat, F., Boufaroua, M., i Habaieb, H. (2017). Parameterization of the Effect of Bench Terraces on Runoff and Sediment Yield by Swat Modeling in a Small Semi-arid Watershed in Northern Tunisia. *Land Degradation & Development*, 28(5), 1568–1578. <https://doi.org/10.1002/ldr.2685>
- Lana-Renault, N., Nadal-Romero, E., Cammeraat, E., i Llorente, J. Á. (2020, April 1). Critical environmental issues confirm the relevance of abandoned agricultural land. *Water* (Switzerland). MDPI AG. <https://doi.org/10.3390/W12041119>

- Lesschen, J. P., Cammeraat, L. H., i Nieman, T. (2008). Erosion and terrace failure due to agricultural land abandonment in a semi-arid environment. *Earth Surface Processes and Landforms*, 33(10), 1574–1584. <https://doi.org/10.1002/esp.1676>
- Li, Y., Gong, J., Wang, D., An, L., i Li, R. (2013). Sloping farmland identification using hierarchical classification in the Xi-He region of China. *International Journal of Remote Sensing*, 34(2), 545–562. <https://doi.org/10.1080/01431161.2012.715772>
- Modica, G., Praticò, S., i Di Fazio, S. (2017). Abandonment of traditional terraced landscape: A change detection approach (a case study in Costa Viola, Calabria, Italy). *Land Degradation & Development*, 28(8), 2608–2622. <https://doi.org/10.1002/ldr.2824>
- Moreno-de-las-Heras, M., Lindenberger, F., Latron, J., Lana-Renault, N., Llorens, P., Arnáez, J., ... Gallart, F. (2019, May 15). Hydro-geomorphological consequences of the abandonment of agricultural terraces in the Mediterranean region: Key controlling factors and landscape stability patterns. *Geomorphology*. Elsevier B.V. <https://doi.org/10.1016/j.geomorph.2019.02.014>
- Ore, G., i Bruins, H. J. (2012). Design features of ancient agricultural terrace walls in the Negev desert: human-made geodiversity. *Land Degradation & Development*, 23(4), 409–418. <https://doi.org/10.1002/ldr.2152>
- Paliaga, G., Luino, F., Turconi, L., De Graff, J. V., i Faccini, F. (2020). Terraced Landscapes on Portofino Promontory (Italy): Identification, Geo-Hydrological Hazard and Management. *Water*, 12(2), 435. <https://doi.org/10.3390/w12020435>
- Shao, H., Baffaut, C., Gao, J. E., Nelson, N. O., Janssen, K. A., Pierzynski, G. M., i Barnes, P. L. (2013). Development and application of algorithms for simulating terraces within SWAT. *Transactions of the ASABE*, 56(5), 1715–1730. <https://doi.org/10.13031/trans.56.10047>
- Sofia, Giulia, Bailly, J. S., Chehata, N., Tarolli, P., i Levvasseur, F. (2016). Comparison of Pleiades and LiDAR Digital Elevation Models for Terraces Detection in Farmlands. *IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing*, 9(4), 1567–1576. <https://doi.org/10.1109/JSTARS.2016.2516900>
- Spanò, A., Sammartano, G., Calcagno Tunin, F., Cerise, S., i Possi, G. (2018). GIS-based detection of terraced landscape heritage: comparative tests using regional DEMs and UAV data. *Applied Geomatics*, 10(2), 77–97. <https://doi.org/10.1007/s12518-018-0205-7>
- Tarolli, P., Preti, F., i Romano, N. (2014). Terraced landscapes: From an old best practice to a potential hazard for soil degradation due to land abandonment. *Anthropocene*. Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.ancene.2014.03.002>
- Tarolli, P., Sofia, G., Calligaro, S., Prosdocimi, M., Preti, F., i Dalla Fontana, G. (2015). Vineyards in Terraced Landscapes: New Opportunities from Lidar Data. *Land Degradation & Development*, 26(1), 92–102. <https://doi.org/10.1002/ldr.2311>
- UNESCO. 2005. The Criteria for Selection to be included on the World Heritage List. World Heritage Convention. Accessible a: <https://whc.unesco.org/en/criteria/>
- Zurayk, R. A. (1994). Rehabilitating the ancient terraced lands of Lebanon. *Journal of Soil and Water Conservation*, 49(2).

La contribució del Museu de Ciències Naturals de Sóller a la literatura naturalista de Balears: 40 anys de publicacions científiques i divulgatives (1982-2022)

*Lluc Garcia^{1 2},
Rafel Matamales-Andreu^{1 3}
i Maria Ignàsia Pérez^{1 2}*

Resum: En aquesta comunicació es presenta un llistat exhaustiu de publicacions generades per col·laboradors o personal del Museu Balear de Ciències Naturals al llarg de totes les etapes de la seva història. Les aportacions s'han dividit en quatre apartats diferents: articles de recerca, comunicacions de congressos, llibres o capítols de llibre i material educatiu. Només s'han considerat les publicacions en les quals el seu autor o autors han deixat constància a la mateixa publicació de la seva adscripció o vinculació amb el Museu Balear de Ciències Naturals. Les publicacions s'han dividit per matèries i especialitats i es presenten també de forma gràfica dades estadístiques relacionades amb aquestes publicacions (autors, matèries, anys de publicació, tipus de publicació, etc.), així com un llistat complet d'aquestes, a fi de facilitar futures consultes.

Introducció

El Museu Balear de Ciències Naturals, situat al municipi de Sóller, va ser un projecte iniciat l'any 1981 per l'associació del mateix nom amb l'objectiu de crear a la ciutat una institució dedicada a l'estudi científic i a la divulgació de la naturalesa de les Illes i a la conservació d'algunes de les principals col·leccions d'Història Natural llavors existents a Mallorca, per donar-les a conèixer i preservar-les de forma permanent. Entre els principals propòsits, a més de la creació del Museu i del Jardí Botànic, hi havia el de fomentar la recerca naturalista en les seves diferents especialitats relacionades amb la Botànica, la Zoologia, la Geologia i la Paleontologia (Arbona & Garcia, 1987; Garcia et al., 2001; Celià, 2007; Garcia, 2012).

Primer els membres de l'associació i, posteriorment, diversos investigadors externs més o menys vinculats al Museu o, en els darrers anys, el seu personal científic, han dut a terme nombrosos articles de recerca científica i naturalista així com altres aportacions de caràcter més divulgatiu o didàctic. A hores d'ara, aquestes aportacions al coneixement de la Història Natural de les Balears (i també, en menor mesura, d'altres indrets geogràfics) suposa ja un notable cos bibliogràfic que hem considerat reunir i categoritzar per donar-lo a conèixer i fer-lo més accessible al públic interessat.

Un dels objectius era, també, fer una recopilació física d'aquestes aportacions, tant en paper com en arxius digitals (PDF) per tal que estigui disponible la Fundació Jardí Botànic de Sóller-Museu Balear de Ciències Naturals, entitat que actualment és la responsable de la gestió del Museu. Finalment, també era un objectiu publicar el llistat complet de títols en aquest volum de les Jornades d'Estudis Locals de Sóller

1 Museu Balear de Ciències Naturals

2 Societat d'Amics del Museu de Ciències Naturals i del Jardí Botànic de Sóller

3 Fundació Jardí Botànic de Sóller-Museu Balear de Ciències Naturals

i Fornalutx per fer-lo encara més accessible al públic general. Una part molt important de la recopilació també figura a l'apartat de recerca científica del Pla Director del Museu Balear de Ciències Naturals, aprovat pel Patronat de la Fundació JBS-MBCN el mes de desembre de 2022.

Material i mètodes

S'ha elaborat un llistat exhaustiu de publicacions generades per col·laboradors o personal del Museu Balear de Ciències Naturals al llarg de totes les etapes de la seva història. Les aportacions s'han dividit en quatre apartats diferents: articles científics, comunicacions de congressos, llibres o capítols de llibre i material educatiu.

Aquest llistat s'ha elaborat a partir d'un anterior catàleg de publicacions del Museu (Garcia, 1999) completant-lo mitjançant una recerca de publicacions posteriors (i també anteriors que no estaven incloses). Aquesta recerca complementària s'ha dut a terme a través de les publicacions accessibles online o a diferents portals, principalment Raco.cat i Biblioteca Digital de la UIB, així com mitjançant consultes de recerca avançada a Google Scholar i Semanitic Scholar, aplicant els corresponents filtres. També s'han fet recerques directes a publicacions físiques, com revistes, llibres i separates.

Cal destacar que, en principi, només s'han considerat les publicacions en les quals el seu autor o autors han deixat constància a la mateixa publicació de la seva adscripció o vinculació amb el Museu Balear de Ciències Naturals. Aquesta, ha estat comprovada directament sobre la publicació en la immensa majoria dels casos. Al llistat sols s'han inclòs excepcionalment unes poques publicacions on no figurava de forma explícita aquesta vinculació; es tracta principalment de publicacions de membres de l'Associació Museu Balear de Ciències Naturals realitzades en el principi de la seva activitat, quan encara no existia físicament el Museu, però en les quals queda patent i s'ha comprovat que la voluntat dels seus autors era fer “una publicació del museu”, segons s'ha pogut confirmar en la majoria dels casos mitjançant consultes personals. També cal esmentar que, pel que fa a la Botànica, la producció científica considerada sols és la que es va dur a terme en el marc de les activitats del Museu abans de l'existència de la Fundació Jardí Botànic de Sóller com a entitat separada del Museu (1982-1996). Les publicacions del Jardí Botànic (o vinculades al Jardí Botànic) en el període comprès entre 1997 i 2021, quan era independent del Museu, no s'han inclòs en la present comunicació.

Les publicacions s'han dividit per matèries i especialitats i es presenten també de forma gràfica dades estadístiques relacionades amb aquestes publicacions (autors, matèries, anys de publicació, tipus de publicació, etc.), així com un llistat complet d'aquestes, a fi de facilitar futures consultes.

Tota la informació recopilada pels autors ha estat inclosa en un full de càlcul (Microsoft Excel) en el qual s'han inclòs els següents camps:

- Referència
- Temàtica 2
- Any
- Tipus de publicació
- Temàtica 1
- Observacions

En el camp 'Referència', el format de referència bibliogràfica utilitzat ha estat el sistema APA (American Psychological Association) per ser actualment un dels més utilitzats en publicacions científiques. El camp 'Any' és de la publicació que figura en la revista o llibre.

La 'Temàtica-1' inclou les següents possibilitats:

-Botànica	-Geologia
-Micologia	-Paleontologia
-Zoologia	-Història de la Ciència
-Ecologia	

Cal destacar que si bé la Micologia s'ha considerat tradicionalment com una part de la Botànica, en aquest catàleg s'han considerat convenient separar ambdues disciplines degut a que tracten sobre l'estudi de dos distints Regnes Naturals (*Fungi* i *Plantae*, respectivament). A més, al Museu, l'activitat naturalista de botànics i micòlegs sempre s'ha dut a terme de forma independent.

Cada un d'aquests apartats de temàtica general es divideix en varis subapartats de temàtica més especialitzada. Aquestes temàtiques de segon ordre, són les que s'ha considerat a priori que cobreixen la temàtica de la majoria de de publicacions del Museu Balear de Ciències Naturals. Els temes inclosos dins el camp 'Temàtica-2' són els següents:

-Flora vascular	-Paleontologia Vertebrats
-Altres Botànica	-Paleontologia Invertebrats
-Artròpodes	-Altres Paleontologia
-Vertebrats	-Espeleologia
-Mol·luscs	-Bioespeleologia
-Altres Zoologia	-Ecologia Marina
-Estratigrafia i Sedimentologia	-Altres Ecologia
-Geomorfologia i Karst	-Col·leccions científiques
-Tectònica	-Museus
-Altres Geologia	-Microscòpia
-Micropaleontologia	-Història de la Ciència

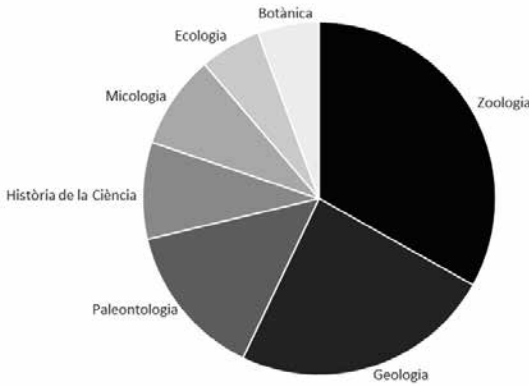
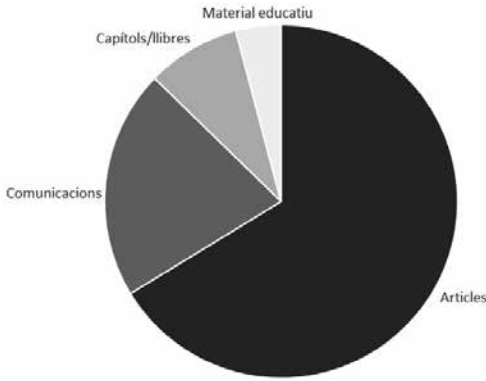
Pel que al camp 'Tipus de publicació' s'han fet servir les següents opcions:

- Article científic	-Llibres i capítols de llibre
-Comunicació de congrés	-Material educatiu

S'ha de dir que dins la categoria d'article científic s'han inclòs tots els articles publicats independentment del seu tipus i de la seva extensió i de la revista on s'hagin publicat. Inclou per tant des d'articles de recerca a notes científiques, revisions, ressenyes, etc.

Resultats

Com a resultat d'aquesta recopilació d'articles i altres publicacions i materials del Museu de caràcter científic-naturalista-educatiu, s'ha elaborat una llista 338 referències bibliogràfiques en les quals el seu autor o autors han deixat constància explícita de la seva vinculació amb el Museu Balear de Ciències Naturals (llevat de les úniques excepcions esmentades en l'apartat anterior). El nombre més important d'aportacions -224 en total- han estat els articles i notes científiques, el que representa un 66,26% del total. Segueix en nombre d'importància les comunicacions presentades en congressos, conferències, jornades, etc. que en total han estat 71 (21%); també hi ha hagut 29 aportacions a llibres, incloent llibres complets, el que suposa un 8,6% del total. Finalment el material educatiu (sense comptar el que es pugui haver publicat en els formats anteriors) ha suposat el 4,14% del total, amb un total de 14 contribucions.

Proporció de les publicacions del museu segons el tipus d'article i la temàtica principal tractada.

principalment (o exclusivament) paleontològics (fòssils), que amb 48 contribucions representen el 14,2% del total. Segueixen en ordre d'importància numèrica les publicacions d' Història de la Ciència, que arriben a un total de 30 (8,9%), quasi el mateix nombre de les aportacions a la Micologia (29 estudis, 8,6% del total). Les contribucions d'Ecologia han suposat el 5,6% del total amb 19 títols publicats. Finalment, els col·laboradors en Botànica han fet també 19 aportacions (5,6%).

Per especialitats de cada disciplina científica, l'anàlisi de la literatura vinculada al Museu permet afirmar que dins l'apartat numèricament més important (Zoologia) la major part de les contribucions (el 87,5%) han estat sobre Artròpodes (98 publicacions), essent molt inferior la resta de publicacions sobre altres grans grups sistemàtics, amb 4 estudis sobre vertebrats, 3 sobre mol·luscs i 7 sobre altres grups o aspectes zoològics. Cal destacar que les 98 aportacions sobre artròpodes, la major part són sobre Crustacis amb un total de 78 referències.

Després de la Zoologia, els col·laboradors i personal del Museu han publicat especialment en els camps de la Geologia i la Paleontologia. Pel que fa a la Geologia, la major part dels estudis són sobre geomorfologia i karst, amb 57 aportacions, seguits dels d'estratigrafia (8), 14 de temes variats i sols 1 de mineralogia i 1 de tectònica. Dins l'apartat de Paleontologia (48, en total) hem pogut llistar 26 aportacions sobre invertebrats fòssils, 18 sobre vertebrats i 4 sobre altres aspectes.

Quant a la Micologia (una de les disciplines més cultivades pels col·laboradors i membres del Museu) totes les aportacions són de caire florístic-taxonòmic, o bé divulgatiu, la majoria sobre macromicets. Cal destacar aquí l'activitat continuada de la secció de micologia del Museu que ha impulsat a Balears l'afició i l'interès pels bolets i els fongs en general (Veure gràfics).

<p>Mol·luscs i decàpodes presents en el contingut gàstric del rafel, <i>Trigla lyra</i> (Linnaeus, 1758) (Osteichthyes, Cyprinidae) del SW de Mallorca (Mediterrània occidental)</p> <p>Joan PONS-MOYA¹, Guillem X. PONS, Lluís GARCIA I ANTONI M. GRAU²</p> <p>SHNB</p> <p>INTRODUCCIÓ El present treball té com a objectiu principal descriure el contingut gàstric del rafel de <i>Trigla lyra</i> (Linnaeus, 1758) (Osteichthyes, Cyprinidae) del SW de Mallorca (Mediterrània occidental). Els mol·luscs i decàpodes són els principals components de la dieta d'aquesta espècie, així com els principals components de la dieta de les seves preses. Els mol·luscs i decàpodes són els principals components de la dieta d'aquesta espècie, així com els principals components de la dieta de les seves preses.</p>	<p>Una nova espècie de <i>Cyathochaeta</i> comarcal (De Geer, 1778) (Diptera, Cecidomyiidae, Cyathochaetidae) de Lleidà i en la illa de Menorca (Espanya)</p> <p>Lluís GARCIA I ANTONI M. GRAU¹</p> <p>RESUM Una nova espècie de <i>Cyathochaeta</i> comarcal (De Geer, 1778) (Diptera, Cecidomyiidae, Cyathochaetidae) de Lleidà i en la illa de Menorca (Espanya). Els mol·luscs i decàpodes són els principals components de la dieta d'aquesta espècie, així com els principals components de la dieta de les seves preses.</p>	<p>ICTIOFAUNA DEL JACINT BURGALLÀ DE CALA SANT VICENÇ (POLLENÇA, ILLES BALEARS): UNA APROXIMACIÓ PALÉOECOLÒGICA</p> <p>Estelina MAS i Rafael FICÓ</p> <p>RESUM L'ictiofauna del Jacint Burgallà de Cala Sant Vicenç (Pollença, Illes Balears) és una aproximació paleoecològica de la ictiofauna actual de l'illa de Pollença.</p>
<p>Architectural complexity of marine crustacean burrows: unusual helical trace fossils from the Miocene of Mallorca, Spain</p> <p>ROBERT DE GROOT¹, CHRISTOPHER SMITH² AND BELÉN B. MATEO³</p> <p>LETHAIA</p> <p>ABSTRACT The Miocene of Mallorca (Spain) is a key locality for the study of marine crustacean burrows. The discovery of unusual helical trace fossils from the Miocene of Mallorca, Spain, provides new insights into the architecture of marine crustacean burrows.</p>	<p>Middle-Upper Tithonian marine vertebrates of Mallorca (Balearic Islands, western Mediterranean)</p> <p>Rafael Mateo Martínez^{1,2*}, David Díez¹, Angel Galardi^{1,2*} and Jaume Fortuny³</p> <p>ABSTRACT The Middle-Upper Tithonian marine vertebrates of Mallorca (Balearic Islands, western Mediterranean) are characterized by a high diversity of species, including several new taxa.</p>	<p>Ecological Indicators</p> <p>Estelina MAS i Rafael FICÓ</p> <p>RESUM Els indicadors ecològics són una eina útil per a l'estudi de la qualitat ambiental i de la biodiversitat dels ecosistemes.</p>

Alguns exemples d'articles científics firmats per membres de MBCN i publicats en revistes nacionals i internacionals.

Discussió

La recopilació bibliogràfica sobre Història Natural, Medi Ambient i Educació Ambiental vinculada al Museu Balear de Ciències Naturals, des de l'any en que es va començar a impulsar (1982) fins l'any 2022, posa de manifest el paper cabdal que ha jugat per donar cobertura institucional als estudis sobre natura realitzats a Mallorca per naturalistes aficionats i professionals.

En la majoria de casos, especialment durant els primers anys, molts dels autors de les publicacions eren membres de l'Associació Museu Balear de Ciències Naturals, que d'alguna manera varen trobar en les activitats i projectes del Museu un recolzament als seus estudis independents. Això no lleva que molts d'aquests autors també hagin estat vinculats en major o menor mesura a altres institucions naturalistes o

científiques de Balears, sobretot a la Societat d'Història Natural de les Balears i a la Universitat de les Illes Balears. Per tant, no són rares les signatures d'articles en les quals els autors fan constar aquesta doble vinculació a entitats distintes.

En diferents ocasions les publicacions generades van estar basades en projectes presentats a través del Museu que foren finançats per diferents entitats (com per exemple el Consell de Mallorca o la Fundació Sa Nostra, entre d'altres).

El creixement del nombre de publicacions ha estat constant al llarg dels anys, essent el 2001 l'any amb més aportacions (21 publicacions). Després d'una important baixada l'any 2015, en el que no hi va haver cap publicació vinculada al Museu, el 2016 es tornà a recuperar el ritme de publicació, incrementant-se notablement en el període comprès entre 2017 i 2022. S'ha de dir que en aquest darrer període destaca l'elevat nombre de publicacions de l'any 2021 (18 articles); això pot ser degut, almenys en alguns casos, al fet que el confinament de l'any 2020 proporcionà a molts col·laboradors més temps per dedicar-se a la redacció d'articles, bona part dels quals serien publicats l'any següent.

Una anàlisi de la bibliografia generada també demostra que en els darrers anys hi ha hagut una progressiva desvinculació del Museu de biòlegs, geòlegs, espeleòlegs, botànics, micòlegs i naturalistes en general, que si primer publicaven fent constància de la seva vinculació amb l'entitat, posteriorment ho han deixat de fer per passar a publicar de forma totalment independent o deixar constància de la seva adscripció a altres institucions científiques, acadèmiques o culturals. Aquest fet, des del nostre punt de vista, pot ser degut a diverses circumstàncies. La principal és la progressiva creació a Balears d'entitats més especialitzades que han passat a donar cobertura a aquestes recerques, com per exemple la impulsió del Jardí Botànic de Sóller com a entitat independent del Museu, a partir de l'any 1997, o la creació de la Societat Espeleològica Balear (2017), o, per descomptat, la desvinculació voluntària d'alguns col·laboradors.

També hi ha hagut altres col·laboradors que han passat a estar professionalment vinculats a organismes oficials (Universitat, organismes governamentals, centres de recerca, etc.) la qual cosa han reflectit a les seves publicacions, però en alguns casos deixant encara constància de la seva vinculació amb el Museu. Aquest darrer cas ha tenguut un efecte positiu, que ha estat una progressiva professionalització dels estudis publicats, de manera que en els darrers anys s'ha incrementat el nombre d'articles del Museu publicats a revistes internacionals indexades.

Finalment, la recent integració del Museu en la Fundació Jardí Botànic de Sóller-Museu Balear de Ciències Naturals, ha suposat (en el cas del Museu) la incorporació a la plantilla d'un investigador professional, també vinculat a l'Institut Català de Paleontologia, amb la conseqüència d'un increment de contribucions del Museu dedicades a aquesta especialitat que han estat publicades en revistes indexades internacionals. També s'han de destacar els estudis realitzats per investigadors de la UIB que també són membres del Museu i que han deixat constància d'aquesta vinculació en articles publicats en importants revistes internacionals indexades, especialment en el camp de l'Ecologia marina.

Conclusions

Aquesta comunicació s'ha de considerar com un 'retrat fix' del catàleg de publicacions i altres aportacions del Museu Balear de Ciències Naturals des dels seus inicis fins a l'actualitat (desembre de 2022), sobretot per tal de donar a conèixer aquesta tasca dins l'àmbit dels estudis locals, atès que el Museu és una entitat creada i arrelada al municipi de Sóller. Això no obstant, el catàleg de publicacions del Museu no deixarà de créixer al ritme que ho faci l'activitat científica i naturalista de l'entitat.

Queda pendent una anàlisi més acurada que està fora dels objectius d'aquesta comunicació. Entre els aspectes a millorar del catàleg, destaquem els següents: classificació més precisa de temàtiques secundàries; llistat d'articles en els quals l'autor vinculat al Museu signa com a autor únic o, en cas de coautoria, com a autor principal; idiomes de publicació; en el cas dels articles de recerca, classificació de les revistes segons els seus índexs d'impacte, en cas de ser publicacions indexades; facilitats d'accés online a les publicacions. Finalment, en el cas dels treballs de Zoologia, Micologia, Botànica o Paleontologia, llistat de tàxons descrits com a nous per a la Ciència.

Com a conclusió general podem afirmar que durant els seus 40 anys d'existència, primer com a entitat associativa i posteriorment ja com a equipament museístic obert al públic, el Museu Balear de Ciències Naturals ha jugat un paper important en la difusió de les Ciències Naturals i els valors ambientals i naturals de les Balears. La recerca naturalista científica ha estat des del principi un dels seus objectius, com així es va reflectir als seus estatuts originals. Durant aquest temps, nombrosos naturalistes, tant professionals (biòlegs, geòlegs, paleontòlegs, botànics, micòlegs, etc.) com aficionats, han trobat en el Museu suport als seus estudis sobre la Natura Balear i això s'ha traduït en una notable aportació a la literatura científica.

Un cop d'ull als títols recollits fins el moment revela que, en alguns casos, han tengut un abast internacional. Descripció gèneres i espècies nous per a la Ciència, tant de tàxons actuals com fòssils; aportacions importants al coneixement de la història geològica de les Balears o del paper que han jugat organismes i ecosistemes en l'actual configuració de la naturalesa balear, entre molts d'altres, han fet que el Museu Balear de Ciències Naturals sigui avui una entitat coneguda i respectada tant a dins com a fora de les Balears.

Cal destacar aquí que aquest paper ha estat sempre complementari al de la recerca duta a terme per altres entitats naturalistes, científiques o acadèmiques de les Illes, però tal vegada ha cobert un tipus de recerca bàsica que sovint les institucions oficials no poden dur a terme.

Al mateix temps, també abunden les publicacions que han servit per acostar els coneixements científics al conjunt de la població, contribuint, per tant, a una major consciència i estimació envers la Naturalesa.

No podem acabar aquesta comunicació sense tenir un record cap a tots els naturalistes que han publicat importants estudis com a col·laboradors del Museu i que ja no es troben entre nosaltres. En alguns casos aquestes aportacions constitueixen una notable proporció dels títols que fins ara hem pogut recollir.

Alguns exemplars de la revista *Aubaina*, publicada durant uns anys pel Museu amb continguts científics i divulgatius.

Bibliografia

Arbona, J. & Garcia, Ll. (1987). El per què i el com del Museu Balear de Ciències Naturals de Sóller. *I Jornades del Medi Ambient de les Balears*.

Celià, L. (2007). L'associació Museu Balear de Ciències Naturals: 25 anys tenint cura del nostre patrimoni. *I Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx* (2006): 95-100.

Garcia, Ll. (1999). Catàleg de publicacions i altres treballs del MBCN. 17 anys d'aportacions a la Història Natural de Balears. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1 (2): 22-34.

Garcia, Ll. (2012). El Museo Balear de Ciencias Naturales de Sóller (Mallorca). *Naturaleza Aragonesa*, 29: 55-61.

Garcia, Ll., Celià, L., Constantino, C., Ginés, A. & Sacarés, A. (2001). El Museu Balear de Ciències Naturals, 14 anys després. *III Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears* (2001): 245-247. Societat d'Història Natural de les Balears.

Annex

LLISTAT DE PUBLICACIONS DEL MUSEU BALEAR DE CIÈNCIES NATURALS, 1982-2022

(Per ordre alfabètic del primer autor)

1- Articles

Arbona, J. (1999). La protecció geològica en els plans general d'ordenació urbana. El cas de Sóller (Serra de Tramuntana de (Mallorca). *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1(1): 16-17.

Baceta, J.I. & Mateu-Vicens, G. (2022). Seagrass development in terrigenous-influenced inner ramp settings during the middle Eocene (Urbasa-Andia Plateau, Western Pyrenees, North Spain). *Sedimentology*, 69(1): 301-344.

Ballesteros, E.; Dantart, Ll.; Garcia, Ll.; Massutí, C. & Zabala, M. (1987). La comunitat de "mäerl" de les zones del Freu de Cabrera i Sud de Menorca. *Primeres Jornades del Medi Ambient de les Balears*.

Baquero, E.; Vadell, M. & Jordana, R. (2007). Sa Gleda cave (Majorca, Balearic Islands) and its fauna, with description of a new species of Oncopoduridae (Collembola). *Subterranean Biology*, 5: 29-34.

Barceló, M.À.; Bover, P.; Ginard, A.; Vadell, M.; Crespi, D. & Vicens, D. (2003). Les cavitats de la serra de na Burguesa. Zona 5: coma des Mal Pas (Calvià i Palma, Mallorca). *Endins*, 25: 87-106.

Barceló, M.À.; Gràcia, F.; Crespi, D.; Vicens, D.; Pla, V.; Ginard, A. & Casas, J.A. (1998). Les cavitats de la serra de na Burguesa. Zona 3: coll des Pastors (Calvià, Mallorca). *Endins*, 22: 19-35.

Benedí, C. & Orell, J.J. (1993). Contribución al estudio fitodermológico de *Chamaesyce* S.F. Gray (Euphorbiaceae). *Collectanea Botanica*, 22: 39-48.

Bert, D.; Bersac, S.; Juárez-Ruiz, J. & Hughes, Z. (2018). Size reduction and ornamental oscillation within a Barremian lineage of giant heteromorphic ammonites (Early Cretaceous, northwestern Tethyan margin). *Cretaceous Research*, 88: 173-186.

- Bover, P.; Ginard, A.; Crespi, D.; Vicens, D.; Vadell, M.; Serra, J.; Santandreu, G. & Barceló, M.À. (2004). Les cavitats de la serra de na Burguesa. Zona 6: La mineria a la serra d'en Marill (Palma, Mallorca). *Endins*, 26: 59–82.
- Brandano, M.; Mateu-Vicens, G. & Baceta, J.I. (2022). Understanding carbonate factories through palaeoecological and sedimentological signals - Tribute to Luis Pomar. *Sedimentology*, 69(1): 5–23.
- Calonge, F.D.; Siquier, J.L. & Constantino, C. (1995). Contribución al conocimiento micológico de las islas Baleares. VII. Cuatro especies dignas de mención. *Boletín de la Sociedad Micológica de Madrid*, 20: 309–312.
- Cannicci, S.; Garcia, L. & Galil, B. (2008). Racing across the Mediterranean—first record of *Percnon gibbesi* (Crustacea: Decapoda: Grapsidae) in Greece. *Marine Biodiversity Records*, 1: e32.
- Capó, X.; Tejada, S.; Ferriol, P.; Pinya, S.; Mateu-Vicens, G.; Montero-González, I.; Box, A. & Sureda, A. (2020). Hypersaline water from desalination plants causes oxidative damage in *Posidonia oceanica* meadows. *Science of The Total Environment*, 736: 139601.
- Celià, L. & Mateu-Vicens, G. (2005). Els foraminífers: bioindicadors de la pradera de Posidònia. El cas pràctic del litoral de Calvià. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 6(1): 31–37.
- Constantino, C. (2000). Bolets medicinals. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 2 (2): 21–24.
- Constantino, C. & Pérez, P. (1991). Una cita d'«Esclatassangs» (*Lactarius sanguifluus*) al segle XVI (1536) a Sóller, Mallorca. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 34: 95–96.
- Constantino, C. & Siquier, J.L. (1987). Aportación de nuevas especies a la flora micológica de la Isla de Mallorca, I y II. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 31: 93–103.
- Constantino, Carol (1999). Anar a cercar bolets. Un repàs a la normativa europea sobre la recol·lecció micològica. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1(1): 24–27.
- Constantino, Carol (1999). Els bolets de foc. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1(1): 21–24.
- Constantino, Carol (1999). Troballa de *Poronia punctata*. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1(1): 19–20.
- Constantino, Carol (1999). Un exemplar excepcional de *Gymnopilus spectabilis*. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1(2): 16–17.
- Constantino, Carol (2000). Excepcional abundància de *Macrolepiota procera* a la Serra de Tramuntana durant la tardor del 2000. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 2 (2): 16.
- Constantino, Carol (2000). Un bolet de primavera. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 2 (1): 24–26.
- Constantino, Carol. (2001). Fongs macromicets recol·lectats amb motiu de la Jornada Micològica de la tardor 2001. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 3(2): 26–29
- Constantino, Carol. (2001). Troballa a Mallorca d'*Ustilago maydis*, el carbó del blat de les Índies. *Aubaï-*

na, *Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 3(2): 19-20.

Constantino, Carol. (2002). Curiositats del mon dels fongs: *Copronus atramentarius* i l'efecte "Antabús". *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 4 (1-2): 33-34.

Constantino, Carol. (2002). Fongs recol·lectats durant la Jornada Micològica de Sóller de la tardor de 2002. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 4(1-2): 34-38.

Constantino, Carol; Constantino C. (2000). Espècies de fongs recol·lectades amb motiu de les jornades micològiques celebrades a la tardor del 2000. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 2 (2): 17-21.

Crespí, D. & Merino, A. (1998). Contribució al coneixement de les mines de coure situades en el Permo-Trias de Menorca. *Endins*, 22: 119-123.

Crespí, D.; Bover, P.; Ginard, A.; Vicens, D.; Vadell, M.; Barceló, M.À. & Gràcia, F. (2010). Les cavitats de la serra de na Burguesa. Zona 9: Son Boronat-L'Hostalet (3a part) (Calvià, Mallorca). *Endins*, 34: 125-140.

Crespí, D.; Ginard, A.; Vicens, D.; Vadell, M. & Barceló, M.À. (2007). Les cavitats de la serra de na Burguesa. Zona 9: Son Boronat-l'Hostalet (Calvià, Mallorca). *Endins*, 31: 141-160.

Crespí, D.; Gràcia, F.; Vicens, D.; Dot, M.A.; Vadell, M.; Barceló, M.À.; Bover, P. & Pla, V. (2001). Les cavitats de la serra de na Burguesa, Zona 4: puig Gros de Bendinat (2a part) (Calvià, Mallorca). *Endins*, 24: 75-97.

Cruz, A. & Garcia, Ll. (1992). Una nueva especie de *Porcellio* Latreille, perteneciente al grupo ibérico (grupo monticola), en la isla de Mallorca: *P. balearicus* sp. nov. (Isopoda, Oniscidea, Porcellionidae). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 35: 51-59.

Díaz-Calafat, J. & Garcia, Ll. (2022). *Cephalonomia* Westwood 1833 (Hymenoptera: Chrysidoidea: Bethyliidae): primer registre d'aquest gènere de vespes d'interès sanitari a Balears. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 65: 91-95.

Díaz-Calafat, J.; Garcia, Ll. & Pinya Fernández, S. (2017). First record of *Plagionotus arcuatus* (Linnaeus, 1758) (Coleoptera: Cerambycidae) in the Balearic Islands. *Boletín de la Sociedad Entomológica Aragonesa*, 61(2): 281-282.

Febrer-Serra, M., Lassnig, N., Colomar, V., Sureda, A. & Pinya, S. (2019). Population traits of the invasive *Trachemys scripta elegans* (Reptilia: Testudines: Emydidae) (Wied-Neuwied 1838) at Mallorca (Balearic Islands, Spain). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 62: 145-159.

Fiol, Ll.; Fornós, J.J. & Ginés, A. (1996). Effects of biokarstic processes on the development of solutional rillenkarrén in limestone rocks. *Earth Surface Processes and Landforms*, 21(5): 447-452.

Forés, M. & Vilella, M. (1993). Una nueva especie de *Iberellus* Hesse, 1908 (Pulmonata: Helicidae) en la isla de Eivissa. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 36: 17-30.

Fornós, J.J.; Crespí, D. & Fiol, Ll. (1997). Aspectes mineralògics i texturals de la pols procedent de les pluges de fang a les Illes Balears: la seva importància en alguns processos geològics recents. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 40: 113-122.

- Fornós, J.J.; Gelabert, B.; Ginés, À.; Ginés, J.; Tuccimei, P. & Vesica, P. (2002). Phreatic overgrowths on speleothems: a useful tool in structural geology in littoral karstic landscapes. The example of eastern Mallorca (Balearic Islands). *Geodinamica Acta*, 15: 113–125.
- Fornós, J.J.; Gràcia, F.; Mas, G. & Vicens D. (2013). Estratigrafia de la cova des Dolç (Colònia de Sant Jordi, Mallorca). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 56: 165–175.
- Fornós, J.J.; Rodríguez-Perea, A. & Arbona, J. (1986–1987). Brechas y paleokarst en los depósitos jurásicos de la Serra de Tramuntana de Mallorca. *Acta Geològica Hispànica*, 21–22: 459–468.
- Garcia, Ll. (1985). Sobre la presencia en aguas de Mallorca de *Paragalene longicrura* (Nardo, 1868) y *Euchirograpsus liguricus* H. Milne Edwards, 1853 (Crustacea, Decapoda, Brachyura). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 29: 123–127.
- Garcia, Ll. (2009). *Trichoniscus perezii* Garcia, 2008, un nuevo isòpode terrestre cavernícola (Trichoniscidae) de las Sierras de Jaén. *Monografías Biospeleológicas*, 4: 1–3.
- Garcia, Ll. (1989–1990). *Daira speciosa* (Crustacea, Decapoda, Xanthidae) en el Mioceno de la Isla de Mallorca (Balears). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 33: 81–85.
- Garcia, Ll. (1994). El Museu Balear de Ciències Naturals de Sóller va inaugurar l'exposició “300 milions d'anys d'història de Mallorca, la col·lecció paleontològica de Joan Bauzà Rullan”. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 37: 241–244.
- Garcia, Ll. (1994). *Pachygrapsus transversus* (Crustacea: Decapoda: Grapsidae) a les Balears. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 37: 57–63.
- Garcia, Ll. (1999). Catàleg de publicacions i altres treballs del MBCN. 17 anys d'aportacions a la Història Natural de Balears. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1 (2): 22–34.
- Garcia, Ll. (1999a). *Cylisticus convexus* (De Geer, 1778), un isòpode terrestre nouvingut a Mallorca?. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1(1): 18–19.
- Garcia, Ll. (1999b). Un crustaci amfípod semiterrestre al Torrent Major de Sóller (Mallorca): *Orchestia cavimana* Heller, 1865. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1(2): 13–14.
- Garcia, Ll. (1999). Un isòpode enigmàtic de la Serra. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1(1): 14–15.
- Garcia, Ll. (2000a). *Halophiloscia ischiana* Verhoeff, 1933, un isòpode terrestre nou per a la fauna de Mallorca. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 2(1): 18.
- Garcia, Ll. (2000b). La gamba cosmopolita *Brachycarphus biunguiculatus* (Lucas), també a Mallorca. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 2(1): 19–20.
- Garcia, Ll. (2000). La serra, refugi de les darreres milanes de Mallorca. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 2(2): 13.
- Garcia, Ll. (2000). Observacions sobre el cranc oceànic *Planes minutus* (Linnaeus, 1758). *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 2(2): 24–26.
- Garcia, Ll. (2000c). *Platyarthrus caudatus* (Crustacea, Isopoda, Oniscidea) un nou isòpode mirmecòfil

per a la fauna de Mallorca. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 2(2): 14–15.

Garcia, Ll. (2001). L'aprofitament de la Font de s'Olla (Sóller), un nou repte per a la conservació dels invertebrats aquàtics endèmics. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 3(1): 11-12.

Garcia, Ll. (2001). La “Revista Ibérica de Aracnologia”, una aposta espanyola per a la comunicació científica de qualitat sobre els aràcnids del món. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 3(1): 29.

Garcia, Ll. (2001a). Més dades sobre els crancs oceànics *Planes minutus*. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 3(1): 15.

Garcia, Ll. (2001b). Notes sobre la distribució dels crustacis de Balears. VIII. *Platyarthrus caudatus* (Isòpode terrestre: Platyarthridae) a l'illa de Menorca. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 3(2): 20–21.

Garcia, Ll. (2001c). Nova localitat mallorquina del cranc exòtic *Percnon gibbesi*. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 3(1): 16.

Garcia, Ll. (2001d). Recuperació d'una petita però interessant col·lecció de preparacions. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 3(1): 13.

Garcia, Ll. (2002). Crustacis isòpodes i amfípodes recol·lectats dins el Jardí Botànic de Sóller. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 4(1–2): 22-28.

Garcia, Ll. (2002a). Notes sobre la distribució dels crustacis de Balears. IX. *Chaetophiloscia cellaria* (Oniscidea: Philosciidae), isòpode nou per a la fauna de Mallorca. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 4(1–2): 20–22.

Garcia, Ll. (2005). Mr Edwin Lankester i la divulgació de la microscòpia a l'època victoriana. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 6(1): 29-30.

Garcia, Ll. (2002b). Presència de *Calappa tuerkayana* Pastore, 1995 (Decapoda: Brachyura: Calappidae) en el Mediterráneo Occidental. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 45: 217–223.

Garcia, Ll. (2003a). *Armadillidium cruzi* sp.n. (Isopoda: Oniscidea: Armadillidiidae) un nuevo isópodo terrestre de la isla de Mallorca (Islas Baleares, Mediterráneo Occidental). *Boletín de la Sociedad Entomológica Aragonesa*, 33: 19–24.

Garcia, Ll. (2003). Les “someretes marines”, uns crustacis dignes d'atenció. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 5(1): 24–26.

Garcia, Ll. (2003b). Notes sobre la distribució dels crustacis de Balears. X. *Ballodillium pilosum* Vandel, 1963 (Oniscidea: Armadillidiidae), a Formentera. Primer registre a les illes Pitiüses. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 5(1): 22–23.

Garcia, Ll. (2005a). Primer registro de *Armadillidium album* Dollfus, 1887 para Galicia y confirmación de la especie para el litoral atlántico español (Isopoda: Crinocheta: Armadillidiidae). *Boletín de la Sociedad Entomológica Aragonesa*, 37: 310–311.

Garcia, Ll. (2005b). Primera cita de *Leptotrichus naupliensis* (Verhoeff, 1901) en la Península Ibérica (Crustacea, Oniscidea, Crinocheta). *Boletín de la Sociedad Entomológica Aragonesa*, 37: 303–305.

- Garcia, Ll. (2005). Un atlas de distribució de les someretes del Bon Jesús (isòpodes terrestres) a les Illes Balears. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 6(1): 44-47
- Garcia, Ll. (2006). Presencia de *Spelaeoniscus coiffaiti* Vandel, 1961 (Isopoda: Crinocheta: Spelaeoniscidae) en la Península Ibérica. *Boletín de la Sociedad Entomológica Aragonesa*, 38: 307-309.
- Garcia, Ll. (2008a). Els isòpodes terrestres (Crustacea: Isopoda: Oniscidea) del Parc Natural de l'illa de sa Dragonera (Illes Balears, Mediterrània occidental). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 51: 203-224.
- Garcia, Ll. (2008b). *Trichoniscus perezi* sp. n. (Oniscidea: Synocheta: Trichoniscidae), un nuevo isópodo terrestre cavernícola de Jaén (Andalucía oriental, S de la Península Ibérica). *Endins*, 32: 175-180.
- Garcia, Ll. (2012). El Museo Balear de Ciencias Naturales de Sóller (Mallorca). *Naturaleza Aragonesa*, 29: 55-61.
- Garcia, Ll. (2019). Nuevos registros de Isópodos terrestres (Crustacea: Oniscidea) en España meridional (Andalucía y Murcia). *Revista de la Sociedad Gaditana de Historia Natural*, 13: 27-32.
- Garcia, Ll. (2020a). Algunas observaciones morfológicas sobre *Cristarmadillidium breuili* Vandel, 1954 (Oniscidea: Armadillidiidae) del Complejo del Arroyo de la Rambla (Peal de Becerro, Jaén). *Monografías Bioespeleológicas*, 15: 1-4.
- Garcia, Ll. (2020b). *Armadillidium nahumi* n. sp. (Crustacea: Oniscidea: Armadillidiidae), a new terrestrial isopod from catalan Pre-Pyrenees (Iberian Peninsula). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 63: 89-96.
- Garcia, Ll. (2020c). Corrigendum: Sobre la presencia de *Porcellio scaber* (Isopoda: Oniscidea) en una cavidad de Córdoba. *Monografías Bioespeleológicas*, 15: 13.
- Garcia, Ll. (2020d). Description of *Mica iberica* sp. nov. and *Porcellio cibioi* sp. nov., two new terrestrial isopods previously confused with *Porcellio ingenuus* Budde-Lund, 1885 (Isopoda: Oniscidea: Porcellionidae). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 63: 159-173.
- Garcia, Ll. (2021). *Porcellio wadianae* Garcia & Parejo-Pulido, 2021, un sinónimo más moderno de *Porcellio veraensis* Cifuentes, 2020 (Isopoda: Oniscidea: Porcellionidae). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 64: 145-153.
- Garcia, Ll. (2022). Description of *Maghreboniscus rojasi* sp. nov. from Southern Spain and validation of the genus by the designation of a type species (Isopoda: Oniscidea: Spelaeoniscidae). *Zootaxa*, 5190 (2):267-274.
- Garcia, Ll. & Cabanillas, D. (2021). Los isópodos terrestres (Crustacea, Isopoda, Oniscidea) del entorno de las Lagunas de Ambroz: una zona urbana en proceso de renaturalización en el municipio de Madrid (España). *Boletín de la Asociación Española de Entomología*, 45(3-4): 161-175.
- Garcia, Ll. & Cruz, A. (1996). Els isòpodes terrestres de les Balears (Crustacea: Isopoda: Oniscidea): catàleg d'espècies. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 39: 77-99.
- Garcia, Ll. & Delgado-Serrano, M.C. (2008). Dos nuevos registros de *Cylisticus convexus* (De Geer, 1778) (Isopoda, Oniscidea, Cylisticidae) de León y en la isla de Menorca (España). *Boletín de la Sociedad*

Entomològica Aragonesa, 43: 493–494.

Garcia, Ll. & Frontera, M. (1999). Localització i valoració històrica del decàpode fòssil *Cyphoplax impressa* (Desmarest, 1822) (Crustacea, Decapoda, Ocypodoidea). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 42: 55–61.

Garcia, Ll. & Gràcia, F. (1988). Nuevas aportaciones a la fauna de Crustacea Decapoda de las Baleares. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 32: 47–56.

Garcia, Ll. & Gràcia, F. (1996). Sobre algunas especies de Crustacis Decàpodes interessants de les Balears (Crustacea: Decapoda). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 39: 177–186.

Garcia, Ll. & Massutí, C. (1987). Inventari bibliogràfic dels crustacis decàpodes de les Illes Balears (Crustacea, Decapoda). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 31: 67–92.

Garcia, Ll. & Pérez Fernández, T. (2017). *Eluma caelata* (Miers, 1877) un isópodo terrestre (Crustacea: Oniscidea: Armadillidiidae) recolectado en las cuevas de Navilla de Fuente Acero (Cazorla, Jaén) y sus registros en el medio subterráneo andaluz. *Monografías Bioespeleológicas*, 12: 14–18.

Garcia, Ll. & Pérez-Fernández, T. (2019). Nuevos datos sobre isópodos terrestres (Crustacea: Oniscidea) recolectados en algunas cavidades subterráneas de Jaén, Granada, Málaga y Albacete. *Monografías Bioespeleológicas*, 14: 1–5.

Garcia, Ll. & Pinya, S. (2022). Presència de la gambeta *Palaemon varians* Leach, 1814 (Crustacea: Decapoda: Palaemonidae) en una llacuna costanera del LIC 5310029 Na Borges a Mallorca. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de Balears*, 65: 131–137.

Garcia, Ll. & Reviriego, B. (2000). Presència del cranc subtropical *Percnon gibbesi* (H. Milne Edwards, 1853) (Crustacea, Decapoda, Grapsidae) a les Illes Balears. Primera cita a la Mediterrània occidental. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 43: 81–89.

Garcia, Ll. & Robla, J. (2021). First record of *Armadilloniscus candidus* Budde-Lund, 1885 in the coastal areas of the Iberian Peninsula (Crustacea: Oniscidea: Detonidae). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 64: 39–46.

Garcia, Ll. & Robla, J. (2022). *Buchnerillo atlanticus* sp. nov., a new halophilic woodlouse (Isopoda: Oniscidea: incertae sedis) from the Atlantic coast of the Iberian Peninsula, with ecological remarks. *European Journal of Taxonomy*, 821(1), 1–15.

Garcia, Ll. & Rojas, D. (2021). Isópodos terrestres (Crustacea: Isopoda: Oniscidea) de Andalucía: nuevas citas y especies interesantes. *Revista de la Sociedad Gaditana de Historia Natural*, 15: 47–52.

Garcia, Ll. & Rojas, D. (2022). Rediscovery of the endogean terrestrial isopod *Paraschizidium hispanum* Arcangeli, 1935 (Crustacea: Oniscidea: Armadillidiidae) in the Iberian Peninsula. *Revista de la Sociedad Gaditana de Historia Natural*, 16: 45–48.

Garcia, Ll.; Gross, A. & Riddiford, N. (2003). *Armadillidium album*, un isòpode terrestre nou per a la fauna balear (Isopoda, Crinocheta, Armadillidiidae). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 46: 91–94.

Garcia, Ll.; Miralles-Núñez, A. & Pérez, T. (2020a). A new genus and species of cave-dwelling terrestrial

isopod (Crustacea: Oniscidea: Trichoniscidae) from Southern Spain. *Zootaxa*, 4822(2): 257–268.

Garcia, Ll.; Miralles-Núñez, A. & Pérez, T. (2020b). First record of the genus *Graeconiscus* Strouhal, 1940 (Isopoda, Oniscidea, Trichoniscidae) in the Iberian Peninsula with the description of a new troglotic species. *Subterranean Biology*, 36: 51–61.

Garcia, Ll.; Parejo-Pulido, D. & Séchet, E. (2021a). A new species of *Porcellio* Latreille, 1804 (Crustacea: Isopoda: Oniscidea) from Spain and the first report of woodlice from the Extremadura region. *Graellsia*, 77(1): e125.

Garcia, Ll.; Pérez-Gómez, A. & Rodríguez-Luque, F. (2019). A new species of *Lucasius* (Isopoda: Oniscidea: Porcellionidae) from Southern Spain, with remarks on *Lucasius myrmecophilus* Kinahan, 1859. *Boletín de la Sociedad Entomológica Aragonesa*, 64: 11–20.

Garcia, Ll.; Pinya, S.; Colomar, V.; París, T.; Puig, M.; Rebassa, M. & Mayol, J. (2018). The first recorded occurrences of the invasive crab *Callinectes sapidus* Rathbun, 1896 (Crustacea: Decapoda: Portunidae) in coastal lagoons of the Balearic Islands (Spain). *BioInvasions Records*, 7(2): 191–196.

Garcia, Ll.; Robla, J. & Cabanillas, D. (2021b). Confirmation of the presence of *Philoscia muscorum* (Scopoli, 1763) (Isopoda: Oniscidea: Philosciidae) in the Iberian Peninsula. *Bulletin of the British Myriapod & Isopod Group*, 33: 79–87.

Garcia, Ll.; Robledo, A. & Villar Zabal, E. (2017). Redescubrimiento y redescipción de *Porcellio succinctus* Budde-Lund, 1885 (Isopoda: Oniscidea: Porcellionidae), con notas adicionales para su identificación. *Boletín de la Sociedad Entomológica Aragonesa*, 60: 187–194.

Gibert, J.M. de; Mas, G. & Ekdale, A.A. (2012). Architectural complexity of marine crustacean burrows: unusual helical trace fossils from the Miocene of Mallorca, Spain. *Lethaia*, 45: 574–585.

Ginard, A.; Bover, P.; Vicens, D. & Crespí, D. (2014a). Les exploracions espeleològiques a les Illes Balears: el paper de l'Speleo Club Mallorca. *Endins*, 36: 27–50.

Ginard, A.; Bover, P.; Vicens, D.; Crespí, D.; Vadell, M. & Barceló, M.À. (2009). Les cavitats de la serra de Na Burguesa. Zona 9: Son Boronat-L'Hostalet (2a part) (Calvià, Mallorca). *Endins*, 33: 105–120.

Ginard, A.; Crespí, D.; Vicens, D.; Vadell, M.; Barceló, M.À. & Bover, P. (2006). Les cavitats de la serra de na Burguesa. Zona 8: mineria al voltant des coll des Vent (Palma, Mallorca). *Endins*, 29: 99–120.

Ginard, A.; Vicens, D.; Bover, P.; Crespí, D.; Gràcia, F.; Gual, M.À. & Balaguer, P. (2014b). Coves litorals, geomorfologia i jaciments del quaternari de la marina de Lluçmajor. Zona 1: La franja costanera entre es racó des Llobets i cala Esglesieta (2a Part). *Endins*, 36: 131–150.

Ginard, A.; Vicens, D.; Rosselló, J.A.; Pons, G.X.; Mir-Gual, M.; Pla, V.; Crespí, D.; Barceló, M.À. & Bover, P. (2010). Pteridòfits i briòfits de les cavitats de la serra de na Burguesa (Serra de Tramuntana, Mallorca). *Endins*, 34: 69–86.

Ginés, A. (1992). Inauguració de la primera fase del "Museu Balear de Ciències Naturals" de Sóller. *Boletí de la Societat d'Història Natural de Balears*, 35: 171–176.

Ginés, A. (1993). Apuntes históricos sobre las Coves d'Artà (Capdepera, Mallorca). *Boletín del Museo Andaluz de Espeleología*, 7: 21–27.

- Ginés, A. (1999). Lluc (Escorca), nova localitat tipus lapiaz mundial. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1(2): 11-12.
- Ginés, A. (2001). Les coves de la costa oriental de Mallorca i els canvis de nivell de la mar durant els darrers 150.000 anys. Una experiència d'investigació potenciada des del MBCN. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 3(2): 22-26.
- Ginés, A. & Garcia, Ll. (1995). El carst com a recurs turístic. *Jornades de Geografia del Turismo*.
- Ginés, J. & Ginés, A. (1994). Coves del Drac (Manacor, Mallorca). *Tecnoambiente*, 39: 73-80.
- Ginés, A.; Tuccimei, P.; Delitala, C.; Fornós, J.J.; Ginés, J.; Gràcia, F. & Taddeucci, A. (2002). *Phreatic overgrowths on speleothems in coastal caves of Mallorca: a significant record of Mediterranean sea level history over the time span 60-150 Ka B.P.* In: Carrasco, F.; Duran, J.J. & Andreo, B. (Eds.). *Karst and Environment*. Fundación Cueva de Nerja, Madrid: 453-458.
- Ginés, J.; Tuccimei, P.; Fornós, J.J.; Ginés, À.; Gràcia, F. & Vesica, P. (2002). Los espeleotemas freáticos de las cuevas costeras de Mallorca: su contribución al estudio del Cuaternario. *Boletín de la Sociedad Española de Espeleología y Ciencias del Karst (SEDECK)*, 3: 76-91.
- Gómez de Dios, M.A.; Tinaut, A.; Saloña-Bordas, M.I.; Delgado, J.A.; Arbea, J.; Baechli, G.; Baixeras, J.; Balanzategui, I.; Barranco, P.; Baz, A.; Castro-Tovar, A.; Cerny, M.; Carles-Tolrà, M.; Cabanillas, D.; Estrada Peña, A.; Falcó, V.; Gaju-Ricart, M.; Gamarra, P.; Garcia, Ll.; Langton, P.; Lencina, J.L.; Mengual, X.; Molero Baltanás, R.; Nartshuk, E.; Navarro, C.; Obregón, R.; Outerelo, R.; Pérez Hidalgo, N.; Rodríguez, B.; Tolosa, L. & van Erkelens, J.A. (2021). Primer catálogo de invertebrados habitantes de las pequeñas islas mediterráneas cercanas a la costa almeriense (Almería, España) (Eumetazoa, Arthropoda y Mollusca). *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, 116: 41-56.
- Gómez-Zurita, J.; Sacarés, A. & Petitpierre, E. (1996). Chysomelidae (Coleoptera) de sa Dragonera. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 39: 129-134.
- Gràcia, F.; Crespí, D.; Barceló, M.A.; Pla, V.; Casas, J.A. & Vicens, D. (1997). Les cavitats de la serra de na Burguesa. Zona 2: puig d'en Bou (Calvià, Mallorca). *Endins*, 21: 37-49.
- Hoffmann, R.; Stevens, K.; Härer, J.; Juárez-Ruiz, J.; Klug, C. & Schweigert, G. (2018). Fressen und gefressen werden: Über die Lebensweise von Ammoniten. *GEOfokus*, 85: 8-20.
- Jaume, D. & Garcia, Ll. (1988). Revisión de la especie polítipica *Jaera nordmanni* (Rhatke, 1837) de las aguas epicontinentales de la Isla de Mallorca (Balears) (Isopoda, Astellota, Janiridae) de las aguas dulces de Mallorca. *Miscelánea Zoológica*, 12: 79-88.
- Jaume, D. & Garcia, Ll. (1992). A new *Metacirolana* (Crustacea: Isopoda: Cirolanidae) from an anchihaline cave lake on Cabrera (Balearic Islands). *Stygologia*, 7(2): 179-186.
- Jaume, D. & Garcia, Ll. (1992). A new *Psammogammarus* (Amphipoda: Melitidae) from Cabrera (Balearic Islands). *Stygologia*, 7(2): 107-115.
- Jaume, D. & Garcia, Ll. (1992). Nota preliminar sobre la presència de crustacis talasoestigobionts a una cova litoral de l'illa de Cabrera (Balears). *Endins*, 17-18: 57-59.
- Jaume, D. & Garcia, Ll. (1993). *Burrinymys palmeri*, a new genus and species de Heteromysini (Crusta-

- cea: Mysdacea) from an anchihaline cave lake of Cabrera (Balearic Islands, Mediterranean). *Bijdragen tot de Dierkunde*, 62(4): 227–235.
- Jordana, R.; Vadell, M.; Baquero, E. (2005). Description of a new *Entomobrya* species (Collembola, Entomobryidae) from a cave in Majorca (Balearic islands, Spain). *Publicaciones de biología de la Universidad de Navarra*. Serie zoológica, 29: 8-21.
- Juárez-Ruiz, J. & Altaba, C.R. (2022). Evidències primerenques del gènere *Iberellus* Hesse, 1908 (Gastropoda: Stylommatophora: Helicidae: Allognathini) al Pliocè inferior de Mallorca, amb descripció d'*Iberellus colladoi* sp. nov. *Nemus*, 12: 187-193.
- Juárez-Ruiz, J. & Matamales-Andreu, R. (2019). Variabilidad morfológica de una asociación de *Melanopsis* Férussac, 1807 (Gastropoda, Cerithioidea, Melanopsidae) del Oligoceno inferior de Mallorca (Mediterráneo occidental). *Zubía, revista de ciencias*, Monográfico 31: 163–168.
- Juárez-Ruiz, J. & Matamales-Andreu, R. (2021). Mollusca (Ammonoidea, Gastropoda, Bivalvia) from the upper Ladinian (Middle Triassic) of the island of Mallorca (Balearic Islands, western Mediterranean): preliminary data. *Ciències da Terra Procedia*, 1(2021): 21–24.
- Juárez-Ruiz, J.; Matamales-Andreu, R. & Kadolsky, D. (2020). Shape and habitat disparity in Palaeogene land snails (Stylommatophora, Orthalicoidea, Vidaliellidae) of southwestern Europe: two new bulimoid genera from the Palaeogene of Mallorca (Balearic Islands, western Mediterranean). *Journal of Iberian Geology*, 46: 195–207.
- Juárez, J. & Matamales-Andreu, R. (2016). Tàxons inèdits o poc coneguts per al Pleistocè superior litoral de Mallorca (Illes Balears, Mediterrani occidental) i consideracions sobre alguns jaciments. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de Balears*, 59: 39–67.
- Khokhlova, A.; Gudnitz, M.N.; Ferriol, P.; Tejada, S.; Sureda, A.; Pinya, S. & Mateu-Vicens, G. (2022). Epiphytic foraminifers as indicators of heavy-metal pollution in *Posidonia oceanica* seagrass meadows. *Ecological Indicators*, 140: 109006.
- Llorens, L. & Gradaille, J.L. (1991). *Dianthus rupicola* Biv. subsp. *bocchoriana* Llorens & Gradaille, nuevo endemismo de la isla de Mallorca. *Candollea*, 46(2): 383–389.
- Mas, G. (2005). La paleoictiologia als segles XVIII i XIX a les Illes Balears: primeres cites d'ictiofauna fòssil a Menorca i Mallorca. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 48: 103–108.
- Mas, G. (2005). Nova cita de sargantanes fòssils, *Podarcis* sp. (Lacertidae; Squamata), al Quaternari de Mallorca. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 6(1): 48–51.
- Mas, G. (2011). El marès de Mallorca: concepte, caracterització i tipologia. *Estudis Baleàrics*, 100–101: 151–171.
- Mas, G. (2013). Definició i caracterització de la Formació ses Olles (Lago Mare, Messinià terminal) a l'illa de Mallorca (Illes Balears, Mediterrània occidental). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 56: 209–231.
- Mas, G. & Antunes, M.T. (2008). Presència de *Tomistoma* cf. *lusitanica* (Vianna i Moraes, 1945) (Reptilia: Crocodylia) al Burdigalià inferior de Mallorca (Illes Balears, Mediterrània occidental). Implicacions paleoambientals. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 51: 131–146.

- Mas, G. & Fiol, G. (2002). Ictiofauna del Messinià de la plataforma sedimentària de Lluçmajor (Illes Balears, Mediterrània occidental). Aspectes paleoambientals. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 45: 105–116.
- Mas, G. & Fiol, G. (2009). Ictiofauna del Burdigalià inferior de cala Sant Vicenç (Illes Balears, Mediterrània occidental). Una aproximació paleoecològica. *Batalleria*, 14: 67–84.
- Mas, G. & Fornós, J.J. (2006). El Neogen postorogènic de la cubeta sedimentària de Campos (Mallorca, Illes Balears, Mediterrània occidental). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 49: 67–81.
- Mas, G. & Ripoll, J. (2010). Cambres de pupació d'insectes coleòpters del Pliocè-Pleistocè inferior de Mallorca (Illes Balears, Mediterrània occidental). Significació paleoambiental i cronoestratigràfica. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 53: 91–106.
- Mas, G.; Astudillo, H.; Quintana, J. & Gràcia, F. (2010a). Espeleotoponímia de motivació paleontològica i antracotoponímia de les Illes Balears. *Endins*, 34: 155–164.
- Mas, G.; Astudillo, H.; Quintana, J. & Obrador, A. (2014). Etnopaleontonímia balear. Recull de noms populars de fòssils de les Illes Balears. *Estudis Romànics* (Institut d'Estudis Catalans), 36: 131–164.
- Mas, G.; Escalante, F. & Quintana, J. (2013). Primera cita de un Delphinidae en el Neògeno de las Islas Baleares. *Batalleria*, 18: 45–51.
- Mas, G.; Obrador, A.; Fernández, M. & Quintana, J. (2010c). *Tomistoma* cf. *lusitanica* (Vianna i Moraes, 1945) (Reptilia: Crocodylia) del Tortonian inferior del port de Maó (Menorca, Illes Balears, Mediterrània occidental). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 53: 107–122.
- Matamales-Andreu, R. (2019). Historical review together with stratigraphical and taphonomical considerations on the upper Pleistocene deposit of Arenal de son Servera (Mallorca, Balearic Islands). *Carnets de Géologie*, 19: 277–285.
- Matamales-Andreu, R. (2022a). Documentació d'un peix del Miocè inferior d'Esporles (Mallorca, illes Balears, Mediterrània occidental). *Nemus*, 12: 318–322.
- Matamales-Andreu, R. & Company, M. (2019). Morphological variability patterns in the *Balearites-Pseudothurmannia* genera boundary (Ammonoidea, late Hauterivian): taxonomic and biostratigraphic implications. *Journal of Systematic Palaeontology*, 17(13): 869–895.
- Matamales-Andreu, R. & Quiroz-Barragán, J. (2017). Algunos ammonites heteromorfos de la Formación La Peña, Aptiano del estado de Durango, Norte de México, resguardados en el Museo Paleontológico de la Laguna. *Paleontología Mexicana*, 6(2): 67–71.
- Matamales-Andreu, R.; Juárez-Ruiz, J.; Pictet, A. & Moreno-Bedmar, J. (2019b). *Glaucocheras* gen. nov., a small uncoiled ammonoid from the Tethyan late Hauterivian (Early Cretaceous): evolutionary implications at the dawn of the diversification of heteromorphic lineages. *Cretaceous Research*, 100: 114–125.
- Matamales-Andreu, R.; Juárez, J. & Martinell, J. (2017). Estructures de macrobioerosió en *Persistitrombus latus* (Gmelin, 1971) del Pleistocè superior de Mallorca (illes Balears, Mediterrània Occidental). *Nemus*, 7: 19–29.
- Matamales-Andreu, R.; Moreno-Bedmar, J.A.; Martínez, R.; Grauges, A.; Najarro, M. & Rosales, I.

(2018b). Review of the late Aptian ammonoids of the Reocín area (Basque-Cantabrian Basin, Cantabria, Spain), stratigraphic implications and correlation to the third-order Ap 4 sequence. *Journal of Iberian Geology*, 44: 539–549.

Matamales-Andreu, R.; Mujal, E.; Dinarès-Turell, J.; Kustatscher, E.; Roghi, G.; Oms, O.; Galobart, À. & Fortuny, J. (2022). Early–middle Permian ecosystems of equatorial Pangaea: Integrated multi-stratigraphic and palaeontological review of the Permian of Mallorca (Balearic Islands, western Mediterranean). *Earth-Science Reviews*, 228: 103948.

Matamales-Andreu, R.; Mujal, E.; Galobart, À. & Fortuny, J. (2021b). Insights on the evolution of synapsid locomotion based on tetrapod tracks from the lower Permian of Mallorca (Balearic Islands, western Mediterranean). *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 579: 110589, 1–10.

Matamales-Andreu, R.; Oms, O.; Galobart, À. & Fortuny, J. (2021d). Middle–Upper Triassic marine vertebrates of Mallorca (Balearic Islands, western Mediterranean). *Historical Biology*, 33(10): 2520–2533.

Matamales-Andreu, R.; Peñalver, E.; Mujal, E.; Oms, O.; Scholze, F.; Juárez, J.; Galobart, À. & Fortuny, J. (2021e). Early–Middle Triassic fluvial ecosystems of Mallorca (Balearic Islands): Biotic communities and environmental evolution in the equatorial western peri-Tethys. *Earth-Science Reviews*, 222: 103783.

Matamales-Andreu, R.; Roig-Munar, F.X.; Oms, O.; Galobart, À. & Fortuny, J. (2021f). A captorhinid-dominated assemblage from the palaeoequatorial Permian of Menorca (Balearic Islands, western Mediterranean). *Earth and Environmental Science Transactions of the Royal Society of Edinburgh*, 112(2): 125–145.

Mateu-Vicens, G. (2001). Els Foraminífers posidonícoles del port de Sóller (Mallorca) com a indicadors ambientals. *Aubaina, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 3(1): 17–22.

Mateu-Vicens, G. (2002). Anàlisi preliminar d'una mostra de la campanya oceanogràfica BALCOM 0702 (Institut Espanyol d'Oceanografia). *Aubaina, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 4(1–2): 29–32.

Mateu-Vicens, G. & Celià, L. (2003). Presence of *Technitella legumen* Norman, 1878 (Foraminifera, Saccaminidae) in Posidonia oceanica meadows sediments of Mallorca (Balearic Islands, Western Mediterranean). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 46: 131–134.

Mateu-Vicens, G.; Khokhlova, A. & Sebastián-Pastor, T. (2014). Epiphytic foraminiferal indices as bioindicators in Mediterranean seagrass meadows. *Journal of Foraminiferal Research*, 44(3): 325–339.

Mateu-Vicens, G.; Sebastián, T.; Khokhlova, A.; Leza, M.M. & Deudero, S. (2016). Characterization of nitrogen and carbon stable isotopes in epiphytic foraminiferal morphotypes. *Journal of Foraminiferal Research*, 46(3): 271–284.

Mateu, G.; Mateu-Vicens, G.; Nadal, G.; Rodríguez, B.; Gil, M.M. & Celià, L. (2003). Los foraminíferos del mar Balear como componentes biogénicos de los sedimentos de playa. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 46: 95–115.

Moreno-Bedmar, J.A.; González-León, O.; Quiroz Barragán, J. & Matamales-Andreu, R. (2019). ¿Cuál es la relevancia de los fósiles? El caso de los amonites cretácicos de la Formación La Peña del norte de México. *Nuestra Tierra*, 32: 7–10.

- Morey, B. (2000). La conservació dels taurons a la Mediterrània. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 2(1): 21-24.
- Morey, B. & Garcia, Ll. (2000). Una nova captura d'emperador, *Luvarus imperialis*, a cala s'Algar (Mallorca). *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 2(1): 20.
- Morey, B. & Mas, G. (2009). Aproximació al Neogen de Santa Eugènia (Mallorca, Illes Balears, Mediterrània occidental). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 52: 99-122.
- Morey, B.; Mas, G. & Ripoll, J. (2011). *El patrimoni paleontològic de Palma (Mallorca, Balears). Catalogació, caracterització valoració. Propostes de gestió, conservació i ús social*. Premi Ciutat de Palma 2009 (Beques d'investigació: Àrea de Ciències Naturals). Ajuntament de Palma. Memòria d'investigació. 250 pp. (inèdit).
- Morey, G.; Martínez, M.; Massutí, E. & Moranta, J. (2003). The occurrence of white sharks, *Carcharodon carcharias* around the Balearic Islands (western Mediterranean Sea). *Environmental Biology of Fishes*, 68(4): 425-432.
- Orell, J. & Romo, A.M. (1991). The genus *Viola* in the Balearic Islands. *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*, 59 (Sec. Bot., 8): 81-88.
- Orell, J.; Gradaille, J.L. & Villar, L. (1990). Sobre algunos *Polygonum* de Mallorca. *Collectanea Botanica*, 18: 151-152.
- Palmer, M.; Pons, G.X.; Outerelo, R.; Vives, E.; Bellés, X.; Garcia, Ll.; Linde, M.; Gómez-Pujol, Ll. & March, D. (2012). Mapping species richness of endemic macroinvertebrates by overlapping distribution maps. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 55: 99-122.
- Peñalver, E.; Matamales-Andreu, R.; Nel, A. & Pérez-de la Fuente, R. (2022). Early adaptations of true flies (Diptera) to moist and aquatic continental environments. *Papers in Palaeontology*, 8(6): e1472.
- Pérez, T. & Garcia, L. (2013). Nueva localidad para el isópodo troglóbico *Trichoniscus perezi* Garcia, 2008 (Crustacea: Oniscidea: Trichoniscidae). *Gota a gota*, 2: 85-89.
- Pérez, T. & Garcia, Ll. (2011). Nueva localidad para *Trichoniscus perezi* Garcia, 2008 (Oniscidea: Trichoniscidae) en la provincia de Jaén (Andalucía, España). *Boletín de la Sociedad Andaluza de Entomología*, 17: 69-70.
- Petitpierre, E. & Sacarés, A. (2005). Estudi de la biodiversitat balear de coleòpters crisomèlids. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 6(1): 38-43.
- Petitpierre, E.; Sacarés, A. & Jurado-Rivera, J.A. (2017). Updated checklist of Balearic leaf beetles (Coleoptera: Chrysomelidae). *Zootaxa*, 4272(2): 151-177.
- Pinya, S.; Renga, E.; Fernández, G.; Mateu-Vicens, G.; Tejada, S.; Capó, X. & Sureda, A. (2021). Physiological biomarkers in loggerhead turtles (*Caretta caretta*) as a tool for monitoring sanitary evolution in marine recovery centres. *Science of The Total Environment*, 757: 143930.
- Pla, V.; Sastre, B. & Llorens, Ll. (1992). *Aproximació al catàleg de la flora vascular de les Illes Balears*. Universitat de les Illes Balears-Jardí Botànic de Sóller (MBCN). Palma de Mallorca, p. 57.
- Pla, V. & Vicens, D. (2000). 25 anys d'Endins, revista de la Federació Balear d'Espeleologia. *Endins*, 23: 155-186.

- Pons-Moyà, J.; Pons, G.X.; Garcia, Ll. & Grau, A.M. (1998). Mol·luscs i decàpodes presents en el contingut gàstric del rafel, *Trigla lyra* (Linnaeus, 1758) (Osteichthyes, Triglidae) del SW de Mallorca (Mediterrània Occidental). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 41: 87–100.
- Pons, G.X. & Garcia, Ll. (2003). Primera cita d'*Iphiclides podalirius* (Lepidoptera: Papilionidae) a les Illes Balears. *Aubaina, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 5(1): 17–21.
- Pons, G.X. & Vadell, M. (2011). Biospeleologia de les cavitats de les illes Balears: invertebrats terrestres. *Endins*, 35: 241–256.
- Pons, G.X.; Celià, L.; Garcia, Ll. & McMinn, M. (2003). Presència de *Planorbella duryi* (Weatherby, 1879) (Mollusca; Gastropoda; Planorbidae) a les Illes Balears. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 46: 135–140.
- Pons, G.X.; Palmer, M. & Garcia, Ll. (1999). Isópodos terrestres (Isopoda, Oniscidea) de las Islas Chafarinas (N Africa, Mediterráneo Occidental). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 42: 139–146.
- Rosselló, J.A.; Cubas, P.; Gradaille, J.L. & Sastre, B. (1990). *Asplenium × artanense* (Aspleniaceae: Pteridophyta) a new diploid hybrid from Mallorca, Spain. *Fern Gazette*, 13(6): 349–355.
- Rosselló, J.A.; Gradaille, J.L.; Sastre, B.; Vicens, J. & Salvo, A.E. (1989). *Dryopteris tyrrhena* Fraser Jenkins & Reichstein en Balears. Notas pteridológicas, 21-26. *Acta Botanica Malacitana*, 14: 255–258.
- Rosselló, J.A. (1999). Excursió a Mallorca de la Societat Espanyola de Briologia. *Aubaina, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1(2): 20–21.
- Sacarés, A. (1999). Què menja *Timarcha balearica* Gory, 1829?. *Aubaina, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1(2): 14–16.
- Sacarés, A. & Petitpierre, E. (2004). Cites noves o interessants de Chrysomelidae (Coleoptera) de les Illes Balears. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 47: 135–141.
- Sáez, Ll.; Mestre, E.; Vicens, M. & Romero-Zarco, C.M. (2021). *Medicago soleirolii* (Fabaceae), especie a excluir de la flora ibero-balear. *Acta Botanica Malacitana*, 46: 151–153.
- Scholze, F. & Matamales-Andreu, R. (2021). Triassic clam shrimps (“Conchostraca”; Branchiopoda: Diplostraca) from Mallorca: Taxonomic description and interregional comparisons. *Zootaxa*, 4964(3): 471–496.
- Sendra, A.; Achurra, A.; Barranco, P.; Beruete, E.; Borges, P.A.V.; Herrero-Borgoñón, J.J.; Camacho, A.I.; Galán, C.; Garcia, Ll.; Jaume, D.; Jordana, R.; Modesto, J. Monsalve, M.A.; Oromí, P.; Ortuño, V.M.; Prieto, C.; Reboleira, A.S.; Rodríguez, P.; Salgado, J.M.; Teruel, S.; Tinaut, A. & Zaragoza, J.A. (2011). Biodiversidad, regiones biogeográficas y conservación de la fauna subterránea Hispano-lusa. *Boletín de la Sociedad Entomológica Aragonesa*, 49: 365–400.
- Siquier, J. L. Salom, J. C. & Constantino, C. (2019). *Agaricus macrolepis* (Pilát & Pouzaer) Boisselet & Courtec, primera citació a les Illes Balears (Espanya). *Revista Catalana de Micologia*, 40: 63–66.
- Siquier, J.Ll. & Constantino, C. (1995). Contribución al conocimiento micológico de las Islas Baleares. VI. Ibiza. *Boletín de la Sociedad Micológica de Madrid*, 20: 199–224.

- Sureda, A.; Tejada, S.; Capó, X.; Melià, C.; Ferriol, P.; Pinya, S. & Mateu-Vicens, G. (2017). Oxidative stress response in the seagrass *Posidonia oceanica* and the seaweed *Dasycladus vermicularis* associated to the invasive tropical green seaweed *Halimeda incrassata*. *Science of The Total Environment*, 601–602: 918–925.
- Trias, M.; Bover, P.; Ginés, J.; Gràcia, F.; Palomar, B.; Vadell, M. & Ruiz, F. (2014). La Cova Novella de na Llebrona (Manacor, Mallorca). *Endins*, 36: 51–58.
- Tuccimei, P.; Ginés, J.; Delitala, C.; Pazzelli, L.; Taddeucci, A.; Clamor, B.; Fornós, J.J.; Ginés, À. & Gràcia, F. (2000). Dataciones Th/U de espeleotemas freáticos recolectados a cotas inferiores al actual nivel marino en cuevas costeras de Mallorca, España: aportaciones a la construcción de una curva eustática detallada de los últimos 300 ka para el Mediterráneo occidental. *Endins*, 23: 59–71.
- Tuccimei, P.; Ginés, J.; Ginés, A. & Fornós, J. (1998). Datazione Th/U di speleotemi freatici provenienti da grotte costiere dell'isola di Mallorca (Baleari, Spagna). Implicazioni paleoclimatiche. *Plinius*, 20: 213–214.
- Tuccimei, P.; Ginés, J.; Ginés, A.; Fornós, J. & Vesica, P. (1998). Dataciones Th/U de espeleotemas freáticos controlados por el nivel marino, procedentes de cuevas costeras de Mallorca (España). *Endins*, 22: 99–107.
- Vadell, M. (2007a). Datos sobre los quilópodos *Lithobius vivesi* Serra, 1983 y *Lithobius piceus tabacaru* Negrea & Matic, 1973 (Chilopoda: Lithobiomorpha), localizados en el clot des Sero (Calvià, Mallorca). *Endins*, 31: 179–183.
- Vadell, M. (2007b). *Lithobius hispanicus* Meinert, 1872 (Chilopoda: Lithobiomorpha), primera cita para las Islas Baleares. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 50: 249–256.
- Vadell, M. (2010). Sobre la presencia de *Phryssonotus platycephalus* (Lucas, 1846) en el Archipiélago de Cabrera (Diplopoda: Polyxenida: Synxnenidae). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 53: 85–92.
- Vadell, M. & Hoch, H. (2009). *Cixius (Ceratoxicius) pallipes* Fieber, 1876 (Hemiptera: Auchenorrhyncha: Fulgoromorpha: Cixiidae): first record for Spain. *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 52: 123–128.
- Vadell, M. & Pons, G.X. (2008). Primera cita de *Eurygeophilus multistiliger* (Verhoeff, 1899) (Chilopoda, Geophilomorpha) para las Islas Baleares. *Endins*, 32: 171–174.
- Vadell, M. & Zaragoza, J.A. (2005). Estudio preliminar de la fauna invertebrada terrestre de la cova des Coll (Felanitx, Mallorca). *Endins*, 27: 187–204.
- Vadell, M. y Pons, G.X. (2010). Sobre la presencia de *Lamyctopristus (Eumyctes) numidicus* (Latzel, 1886) (Chilopoda: Lithobiomorpha: Hemicopidae) en las Islas Baleares (Mediterráneo occidental). *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 53: 161–178.
- Vadell, M.; Jordana, R.; Sendra, A. & Moraza, M.L. (2007). Primeros datos sobre la fauna cavernícola terrestre de la cova des Pas de Vallgornera (Llucmajor, Mallorca, Baleares). *Endins*, 31: 117–124.
- Vadell, M.; Zaragoza, J.A.; Barceló, M.À. & Crespí, D. (2005). Aportaciones al conocimiento de la fauna cavernícola en el conjunto de las coves del Pilar (Palma, Mallorca). *Endins*, 27: 75–92.

Vadell, M.; Zaragoza, J.A.; Jordana, R.; Garcia, Ll.; Gracia, F. & Clamor, B. (2006). Nuevas aportaciones al conocimiento de la fauna cavernícola terrestre de las Coves del Pirata, Cova del Pont, Cova de sa Piqueta y la Cova des Xots (Manacor, Mallorca, Baleares). *Endins*, 29: 75–98.

Vesica, P.L.; Tuccimei, P.; Turi, B.; Fornós, J.J.; Ginés, À. & Ginés, J. (2000). Late Pleistocene Paleoclimates and sea-level change in the Mediterranean as inferred from stable isotope and U-series studies of overgrowths on speleothems, Mallorca, Spain. *Quaternary Science Reviews*, 19: 865–879.

Vicens, D. & Crespi, D. (2003). Les coves litorals situades a la franja costanera entre es Mal Pas i el Cap Gros (Alcúdia, Mallorca) (1a part). *Endins*, 25: 117–130.

Vicens, D. & Pla, V. (2001). Breu història del coneixement espeleològic de la Serra de na Burguesa. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 3(1): 23-28.

Vicens, D.; Crespi, D.; Bover, P.; Ginard, A.; Vadell, M. & Barceló, M.À. (2005). Les cavitats de la serra de na Burguesa. Zona 7: les coves del Pilar i les mines de guix (Palma, Mallorca). *Endins*, 27: 47–74.

Vicens, D.; Crespi, D.; Ginard, A.; Gràcia, F. & Pons, G. X. (2006). Les coves litorals situades a la franja costanera entre es Mal Pas i el Cap Gros (Alcúdia, Mallorca) (2a part). Troballa de restes de vell marí (*Monachus monachus*) a la cova des Fonoll Marí. *Endins*, 30: 87–100.

Vicens, D.; Crespi, D.; Pla, V.; Barceló, M.À.; Gràcia, F.; Ginard, A. & Bover, P. (2000). Les cavitats de la serra de na Burguesa, Zona 4: Puig Gros de Bendinat (1a part) (Calvià, Mallorca). *Endins*, 23: 23–40.

Vicens, D.; Gràcia, F.; Balaguer, P.; Ginard, A.; Crespi, D. & Bover, P. (2011). Cavitats litorals de gènesi marina a les illes Balears. *Endins*, 35: 227–236.

Vicens, M. (1999). La Conservació de les races autòctones de fruita i hortalissa. *Aubaïna, Butlletí del Museu Balear de Ciències Naturals*, 1(2): 18-20.

Zaragoza J.A. & Vadell, M. (2013). *Chthonius (Chthonius) campaneti*, a new pseudoscorpion species from Coves de Campanet, Mallorca (Spain). *Revista Ibérica de Aracnologia*, 23: 33–41.

2. Comunicacions a congressos

Arbona Mas, J.M. (2019). La geologia de la vall de Sóller i Fornalutx a partir de la cartografia de detall. *XIII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx* (2018): 153-164.

Arbona, J. (1987). Tractament informàtic de la topografia de Mallorca per a la cartografia geològica. *Primeres Jornades del Medi Ambient de les Balears*.

Arbona, J. (1990). Cartografia geològica de la zona de s'Illeta (Sóller, Serra de Tramuntana de Mallorca). *II Jornades del Medi Ambient de les Balears*.

Arbona, J. & Garcia, Ll. (1987). El per què i el com del Museu Balear de Ciències Naturals de Sóller. *Primeres Jornades del Medi Ambient de les Balears*.

Bennàsser, F. & Crespi, D. (1998). Los fósiles de las Baleares. Una actividad sobre fósiles en el Museo Balear de Ciencias Naturales. *Documentos del X Simposio sobre la Enseñanza de las Ciencias de la Tierra*: 53-60.

Bennàsser, F. & Crespi, P. (2001). El Museu a l'escola: les formigues. *III Jornades del Medi Ambient de les*

Illes Balears (2001). Societat d'Història Natural de les Balears: 239-241

Bosch, M.A.; Ginard, A.; Pla, V. & Sastre, B. (1990). Projecte per una base de dades florística de les Balears. *II Jornades del Medi Ambient de les Balears*.

Bover, P.; Ginard, A.; Crespi, D.; Pons, G.X. & Vicens, D. (2013). Els fòssils de vertebrats pleistocens procedents de la cova des Coral·loides de la serra de na Burguesa al MNIB-SHNB. *VI Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears* (2013). Societat d'Història Natural de les Balears: 450-451.

Celià, L. (2007). L'associació Museu Balear de Ciències Naturals: 25 anys tenint cura del nostre patrimoni. *I Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*: 95-100.

Company, M. & Matamales-Andreu, R. (2018). *Baronnites hirsutus* (Olcostephanidae, Cretàcic Inferior): un caso particular de dimorfismo sexual en ammonites. *XXXIV Jornades de Paleontología; IV Congreso Ibérico de Paleontología*: 253-258.

Constantino de la Peña, C. (2008). Estudi de la flora del polvorí del camí del Cingle. Un pulmó verd enmig del Port de Sóller. *II Jornades d'Estudis Locals a Sóller* (2007): 157-167.

Constantino Mas, C. (2009). 150 anys d'estudis naturalistes a la vall de Sóller. *III Jornades d'Estudis Locals a Sóller* (2008): 15-31.

Constantino, C. (1990). El gènere *Amanita* a Mallorca. *II Jornades del Medi Ambient de les Balears*.

Constantino, C. & Constantino, Carol (2022). Els bolets de Sóller. *XV Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx* (2021): 91-96.

Constantino, C., Constantino, C. & Siquier, J. L. (2001). Contribució al coneixement micològic de la Serra de Tramuntana. I. Basidiomicets. Ordre Boletals. *III Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears* (2001). Societat d'Història Natural de les Balears: 147-148.

Frontera, M. & Garcia, Ll. (1998). El gabinet d'Història Natural de can Conrado a Santa Maria del Camí. Valoració i utilitat didàctica. *Ies Jornades d'Estudis locals en memòria de Josep Capó*. Ajuntament de Santa Maria del Camí. 277-286.

Garcia, L.; Celià, L.; Constantino, C.; Ginés, A. & Sacarés, A. (2001). El Museu Balear de Ciències Naturals, 14 anys després. *III Jornades del Medi Ambient De les Illes Balears*, Palma de Mallorca: 245-247

Garcia, Ll. (1987). Faunística de Crustacis Decàpodes a l'Illa de Mallorca. *Primeres Jornades del Medi Ambient de les Balears*.

Garcia, Ll. (2001). Estudi dels isòpodes terrestres (Crustacea: Isopoda: Oniscidea) del Parc Natural de sa Dragonera (Illes Balears, Mediterrània occidental). Resultats preliminars. *III Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears* (2001). Societat d'Història Natural de les Balears: 131-133.

Garcia, Ll. (2007). Guillem Colom, entomòleg. Apunts sobre els inicis vocacionals d'un científic solleric de talla internacional i el paper dels insectes en la seva obra. *I Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*: 79-94.

Garcia, Ll. (2007). Pesca artesanal i estudi de la biodiversitat local de Crustacis Decàpodes (Crustacea: Decapoda). El cas del Port de Sóller (Illes Balears). *I Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*: 101-112.

- Garcia, Ll. (2009). Les "someretes" (Crustacis isòpodes terrestres: Isopoda, Oniscidea) de la vall de Sóller (Mallorca). Aproximació a una biodiversitat menystinguda. *III Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*: 129-146.
- Garcia, Ll. (2017). Joan Trias Castell (1916-1998) La seva contribució a la microscopia divulgativa i a la didàctica de les Ciències Naturals. *XII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*: 47-59.
- Garcia, Ll. (2022). Guillem Colom Casanovas i les pluges de fang de l'any 1947. *XVI Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx* (2021): 181-186.
- Garcia, Ll. & Constantino, C. (2010). L'exploració micològica de la Vall de Sóller del naturalista Léon Louis Rolland (1903-1904). *IV Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*: 133-141.
- Garcia, Ll. & Vadell, M. (2014). La Bioespeleologia a la vall de Sóller. Història de les exploracions i biodiversitat. *VIII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*: 255-269.
- Garcia, Ll., Celià, L., Constantino, C., Ginés, A. & Sacarés, A. (2001). El Museu Balear de Ciències Naturals, 14 anys després. *III Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears* (2001). Societat d'Història Natural de les Balears: 245-247.
- Gibert, J.M. de; Mas, G. & Ekdale, A.A. (2011). A double-helix trace fossil and associated ichnofabrics from the Miocene of Mallorca, Balearic Islands, Spain. *XI International Ichnofabric Workshop*: 1-2.
- Ginard, A.; Bover, P.; Crespí, D.; Gràcia, F.; Gual, M.À.; Balaguer, P. & Vicens, D. (2013). Les coves litorals de la franja costanera entre es Racó des Llobets i cala Esglesieta (Llucmajor, Illa de Mallorca). *VI Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears* (2013). Societat d'Història Natural de les Balears: 35-36.
- Ginés, J. & Ginés, A. (1993). Speleochronological approach to some coastal caves from "Cap Vermell" area in Mallorca Island (Spain). *Proceedings of the XI International Congress of Speleology*: 56-58.
- Ginés, J., Tuccimei, P., Delitala, C., Fornós, J.J., Ginés, A., Gràcia, F., Taddeucci, A. & Vesica, P.L. (2001). Canvis del nivell marí i paleoclima durant el Pleistocè Superior a la Mediterrània occidental: aportacions procedents de l'estudi dels espeleotemes freàtics presents a les coves litorals de Mallorca. *III Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears* (2001). Societat d'Història Natural de les Balears: 86-87.
- Ginés, J.; Tuccimei, P.; Fornós, J.J.; Ginés, A.; Gràcia, F. & Vesica, P. (2002). The Upper Pleistocene sea-level history in Mallorca (Western Mediterranean) approached from the perspective of coastal phreatic speleothems. *Meeting on Quaternary climatic changes and environmental crises in the Mediterranean region*. CDROM y cuaderno de resúmenes.
- Gradaille, J.L. (1987). Un proyecto de Jardín Botánico para las Baleares en el Valle de Sóller. *Primeres Jornades del Medi Ambient de les Balears*.
- Gradaille, J.L. & Llorens, L. (1990). Sobre els criteris utilitzats per a l'elaboració del projecte d'ampliació del Jardí Botànic de Sóller. *II Jornades del Medi Ambient de les Balears*.
- Gradaille, J.Ll. & Sastre, B. (1990). Notes florístiques de Mallorca. *II Jornades del Medi Ambient de les Balears*.
- Jaume, D. & Garcia, Ll. (1987). Les *Faera* (ISOPODA, ASELOTOTA) de les aigües epicontinentals de l'Illa de Mallorca. *Primeres Jornades del Medi Ambient de les Balears*.

- Juárez-Ruiz, J. & Matamales-Andreu, R. (2018). Ammonoidea del intervalo Albiense terminal–Cenomanense basal de Mallorca (Illes Balears). *XVI Encuentro de Jóvenes Investigadores en Paleontología*: 25–28.
- Juárez-Ruiz, J. & Matamales-Andreu, R. (2019). Variabilidad morfológica de una asociación de *Melanopsis* Férussac, 1807 (Gastropoda, Cerithioidea, Melanopsidae) del Oligoceno inferior de Mallorca (Mediterráneo occidental). *XVII Encuentro de Jóvenes Investigadores en Paleontología*: p. 42.
- Juárez-Ruiz, J. & Matamales-Andreu, R. (2020). Mollusca (Ammonoidea, Gastropoda, Bivalvia) from the Upper Ladinian (Middle Triassic) of the island of Mallorca (Balearic Islands, western Mediterranean): preliminary data. *XVIII Encuentro de Jóvenes Investigadores en Paleontología*: p. 19.
- Juárez, J. & Sandoval, J. (2018). El Bajociense terminal–Calloviense inferior de Mallorca (Illes Balears, Mediterráneo occidental): asociaciones de ammonoideos y bioestratigrafía. *Yacimientos paleontológicos excepcionales en la península Ibérica. Cuadernos del Museo Geominero*, 27: 271–278.
- Mas, G. (2004). Comunicació preliminar sobre la freqüència de grans Cetacis (Mammalia) al Pliocè mitjà – superior de la conca sedimentària de Palma (Illes Balears). Implicacions paleoambientals. In: Pons, G.X. (Ed.). *IV Jornades de Medi Ambient de les Illes Balears*. Ponències i Resums. Societat d'Història Natural de les Balears, Palma: 63–67.
- Mas, G. (2008). Les formes marines de Crocodylia (Reptilia) com indicadors de canvi climàtic al Neogen de la Mediterrània occidental. In: Pons, G.X. (Ed.). *V Jornades de Medi Ambient de les Illes Balears*. Ponències i Resums. Societat d'Història Natural de les Balears, Palma: 90–92.
- Mas, G. (2012). Efectes de desplaçament Plioquaternari de la falla de Sencelles en relació amb la conca sedimentària d'Inca. *XIII Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, 2012: 19–29.
- Mas, G. (2013). Primera cita d'icnofòssils atribuïbles a formigues (Hymenoptera, Formicidae) a paleosòls del Plistocè de Mallorca. In: Pons, G.X.; Ginard, A. & Vicens, D. (Eds.). *VI Jornades de Medi Ambient de les Illes Balears*. Ponències i Resums: 56–58.
- Mas, G. & Astudillo, H. (2011). Un fòssil juràssic amb un nom popular peculiar a la vall de Sóller. *V Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, 2010. Ajuntament de Sóller; Ajuntament de Fornalutx: 97–108.
- Mas, G. & Martorell, J. (2011). Un nou lloc d'interès geològic per al patrimoni natural de Manacor: Propostes d'ús didàctic i de geoconservació. *VI Jornades d'Estudis Locals de Manacor*, 2010. Ajuntament de Manacor: 85–111
- Mas, G.; Astudillo, H. & Quintana, J. (2010b). Toponímia de motivació paleontològica de les Illes Balears. In: Bassa, R. & Latorre, F. (Eds.). *XXIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia - V Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística*. Porreres, 2010. Gabinet d'Onomàstica, Universitat de les Illes Balears, Govern de les Illes Balears: 209–238.
- Mas, G.; Bisconti, M.; Torres-Roig, E.; Juárez, J. & Sacarès, J. (2018a). The last whale of the Messinian. First record of a mysticete cetacean from the Mediterranean Messinian Salinity Crisis. *Ist Palaeontological Virtual Congress*: p. 97.
- Mas, G.; Bisconti, M.; Torres-Roig, E.; Juárez, J. & Sacarès, J. (2018b). L'última balena del Messinià. Primera cita d'un cetaci misticet relacionat amb la Crisi de Salinitat Messiniana de la Mediterrània. *VII*

Jornades de Medi Ambient de les Illes Balears: 112-115.

Matamales-Andreu, R. (2018). Valoración patrimonial del conjunto de afloramientos de cala Blanca (Mallorca, Illes Balears) según los parámetros del Inventario Español de Lugares de Interés Geológico (IELIG). *XVI Encuentro de Jóvenes Investigadores en Paleontología*: 267–270.

Matamales-Andreu, R. (2022b, comunicació oral). Mol·luscs, notosaures i ictiosaures: registre fòssil del Triàsic marí de Mallorca. In: Pons, G.X.; del Valle, L.; McMinn, M.; Pinya, S. & Vicens, D. (Eds.). *Llibre de ponències i comunicacions de les VIII Jornades de Medi Ambient de les Illes Balears*. Societat d'Història Natural de les Balears, Universitat de les Illes Balears; Palma: 91–94.

Matamales-Andreu, R. (2022c, comunicació oral). Rèptils i primers mosquits: registre fòssil del Triàsic continental de Mallorca. In: Pons, G.X.; del Valle, L.; McMinn, M.; Pinya, S. & Vicens, D. (Eds.). *Llibre de ponències i comunicacions de les VIII Jornades de Medi Ambient de les Illes Balears*. Societat d'Història Natural de les Balears, Universitat de les Illes Balears; Palma: 87–90.

Matamales-Andreu, R. (2022d, comunicació oral). Rèptils i avantpassats dels mamífers: registre fòssil del Permian de Mallorca. In: Pons, G.X.; del Valle, L.; McMinn, M.; Pinya, S. & Vicens, D. (Eds.). *Llibre de ponències i comunicacions de les VIII Jornades de Medi Ambient de les Illes Balears*. Societat d'Història Natural de les Balears, Universitat de les Illes Balears; Palma: 83–86.

Matamales-Andreu, R.; Arnal, F.A.M. & Crespo Roures, V.D. (2018). ¿Era Mallorca una isla durante el Paleógeno? *XVI Encuentro de Jóvenes Investigadores en Paleontología*: 191–194.

Matamales-Andreu, R.; Fortuny, J.; Mujal, E. & Galobart, À. (2019, pòster). Tetrapod tracks from the Permian of Mallorca (western Mediterranean): preliminary data, biostratigraphic and biogeographic inferences. *The Palaeontological Association, 63rd annual meeting*: p. 107.

Matamales-Andreu, R.; Galobart, À & Fortuny, J. (2021a). New occurrences of small moradisaurine captorhinid eureptiles from the Permian of Mallorca (western Mediterranean). *XVIII annual conference of the European Association of Vertebrate Palaeontologists*: p. 115.

Pla, V. & Vicens, D. (2001). Breu història i principals característiques d' "Endins", revista de la Federació Balear d'Espeleologia. *III Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears (2001)*. Societat d'Història Natural de les Balears: 107-108.

Pons-Moyà, J.; Pons, G.X.; Collado, M. & Cifre, M. (2001). Els àrcids de les Balears: *Asperarca secreta* La Perna, 1998 (Mollusca: Bivalvia: Arcidae) nou per a la fauna de la Mediterrània occidental. *III Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears (2001)*. Societat d'Història Natural de les Balears: 127-128.

Sacaré, A.; Gómez-Zurita, J. & Petitpierre, E. (1996). Biodiversity of Chrysomelidae in the Balearic Islands. *21th International Congress of Entomology*. Abstracts Volume.

Sastre, B. (1987). Distribució i tipus de basses a Sa Marina de Lluçmajor. *Primeres Jornades del Medi Ambient de les Balears*.

Siquier, J. & Constantino, C. (1987). Assenyament de nous bolets per a l'illa de Mallorca. *Primeres Jornades del Medi Ambient de les Balears*.

Sureda, A.; Capó, X.; Pinya, S.; Ferriol, P.; Mateu-Vicens, G. & Tejada, S. (2021). Diseño integrado de seminarios y prácticas de laboratorio por medio de un proyecto de investigación. *Congreso In-Red 2021*

UPV, 13, 14 y 15 de julio de 2021, Universitat Politècnica de València: 195-200.

Tebar, J.; Gradaille, J.L. & Llorens, L. (1989). Sobre las comunidades de caducifolios en la montaña de Mallorca (Balears). *IX Jornadas de Fitosociología*.

Tuccimei, P.; Fornós, J.J.; Ginés, À.; Ginés, J.; Gràcia, F. & Mucedda, M. (2003). Sea level change at Capo Caccia (Sardinia) and Mallorca (Balearic Islands) during oxygen isotope substage 5e, based on Th/U datings of phreatic overgrowths on speleothems. In: *International Geological Correlation Programme Project No. 437: Coastal Environmental Change During Sea-Level Highstands: A Global Synthesis with implications for management of future coastal change*. IGCP, Puglia: 235-238.

Tuccimei, P.; Ginés, J.; Ginés, A. & Fornós, J.J. (1997). Th/U dating of sea level-controlled phreatic speleothems from coastal caves in Mallorca (Western Mediterranean). IN: Jeannin, P.-Y. (Ed.). *Proceedings of the 12th International Congress of Speleology*, 1(7-8): 37-40.

Vesica, P.; Tuccimei, P.; Turi, B.; Fornós, J.J.; Ginés, A. & Ginés, J. (1996). Th/U dating and C-O isotope analyses of speleothems from coastal caves in Mallorca (Spain). *30th International Geological Congress*. Abstracts Volume 1: p. 87.

Vicens, D. & Pla, V. (2001). Josep Maria Palau i l'Equip Mallorquí d'Espeleologia (1955-1956). *III Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears* (2001). Societat d'Història Natural de les Balears: 110-111.

Vicens, D.; Ginard, A.; Crespí, D. & Bover, P. (2013). Activitats mineres a la serra de na Burguesa (Illa de Mallorca): pedreres d'àrids, pedreres de roques ornamentals, obtenció de calç i extracció d'aigua. *VI Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears* (2013). Societat d'Història Natural de les Balears: 37.

Vicens, D.; Ginard, A.; Crespí, D. & Bover, P. (2013). Catalogació del patrimoni de la mineria de guix a la serra de na Burguesa. *VI Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears* (2013). Societat d'Història Natural de les Balears: 75-76.

Vicens, D.; Ginard, A.; Crespí, D. & Bover, P. (2013). Els dipòsits del Pleistocè superior de la franja costanera situada entre es Racó des Llobets i cala Esglesieta (Llucmajor). *VI Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears* (2013). Societat d'Història Natural de les Balears: 38-39.

Vicens, D.; Ginard, A.; Crespí, D. & Bover, P. (2013). Treballs relacionats amb l'estudi del carst, realitzats entre 2009 i 2013 per l'Speleo Club Mallorca, a la serra de na Burguesa (Serra de Tramuntana, Mallorca). *VI Jornades del Medi Ambient de les Illes Balears* (2013). Societat d'Història Natural de les Balears: 40-41.

3. Llibres i capítols de llibre

Constantino, C. & Siquier, J. (1996). *Els bolets de les Balears*. Micobalear, Sóller. 479 pp.

Corbera, J.; Ballesteros, E. & Garcia, L.L. (1993). Els crustacis decàpodes. In: Alcover, J.A.; Ballesteros, E. & Fornós, J.J. (Eds.). *L'arxipèlag de Cabrera, Història Natural*. Editorial Moll-CSIC, *Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 2, Palma: 579-587.

Fiol, L.L.; Fornós, J.J. & Ginés, A. (1996). The role of biokarstic processes on the development of «solution» rillenkarrén: an experience on Jurassic carbonate rocks of Mallorca. In: Fornós, J.J. & Ginés, A. (eds). *Karren Landforms*. Universitat de les Illes Balears, Servei de Publicacions i Intercanvi Científic. Palma de Mallorca. 63-64.

- Fornós, J.J. & Ginés, A. (1996). Karren Landforms. In: Fornós, J.J. & Ginés, A. (eds). *Karren Landforms*. Universitat de les Illes Balears, Servei de Publicacions i Intercanvi Científic. Palma de Mallorca. 17–22.
- Fornós, J.J.; Ginés, A.; Ginés, J. & Rodríguez-Perea, A. (1995). El paleocarst a Mallorca. In: Federació Balear d'Espeleologia (Ed.). *El carst i les coves de Mallorca. Endins, 20, Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 3*, Palma: 113–124.
- Garcia, Ll. (2006). Arthropoda, Malacostraca, Isopoda (Trichoniscidae, Philosciidae, Porcellionidae y Armadillidiidae). In: Domingo, J.; Montagud, S. & Sendra, A. (Coords.). *Invertebrados Endémicos de la Comunidad Valenciana*. Conselleria de Territori i Habitatge, València: 102–113.
- Garcia, Ll. (2008). Els crustacis de les aigües subterrànies de Cabrera. In: *Cabrera. Els tresors de l'Il·la*. Promomallorca Edicions, Palma: 139.
- Garcia, Ll. (2013). Isòpodos terrestres (Crustacea: Oniscidea) recolectados en cavidades subterráneas de Jaén. In: Pérez Fernández, T. & Pérez Ruiz, A. (Coords.). *Los invertebrados de hábitats subterráneos de Jaén*. Grupo de Espeleología de Villacarrillo, Jaén: 78–84.
- Garcia, Ll. (2020e). Els Crustacis Isòpodes terrestres. In: Mayol, J. (Coord.). *Atlas de les petites illes i els illots de les Balears*. PIM & S.H.N.B. *Atlas of Small Mediterranean Islands, 1. Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 29*. Ed. Perifèrics, Palma: 40–42.
- Garcia, Ll. (2020f). Crustacis de les aigües subterrànies. In: Mayol, J. (Coord.). *Atlas de les petites illes i els illots de les Balears*. PIM & S.H.N.B. *Atlas of Small Mediterranean Islands, 1. Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 29*. Ed. Perifèrics, Palma: 108–109.
- Garcia, Ll. & Cruz, A. (1993). Els isòpodes terrestres (Crustacea: Isopoda: Oniscidea). In: Alcover, J.A.; Ballesteros, E. & Fornós, J.J. (Eds.). *L'arxipèlag de Cabrera, Història Natural*. Editorial Moll-CSIC, *Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 2*, Palma: 323–332.
- Garcia, Ll. & Sacarés, A. (2005). Els marges i la fauna. En: *Els marges un tresor europeu*. Programa LEADER II: 34–36.
- Ginés, A. (1993). Morfologies exocàrstiques. In: Alcover, J.A.; Ballesteros, E. & Fornós, J.J. (Eds.). *L'arxipèlag de Cabrera, Història Natural*. Editorial Moll-CSIC, *Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 2*, Palma: 153–160
- Ginés, A. (1995a). Deforestation and karren development in Majorca, Spain. In: Bárány-Kevei, I. (Ed.). *Environmental effects on karst terrains. Special issue of Acta Geographica Szegediensis. Homage to László Jakucs, Szeged*: 25–32.
- Ginés, A. (1995b). Els espeleotemes de les coves de Mallorca. In: Federació Balear d'Espeleologia (Ed.). *El carst i les coves de Mallorca. Endins, 20, Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 3*, Palma: 87–97.
- Ginés, A. (1996a). An environmental approach to the typology of karren landform assemblages in a Mediterranean mid-mountain karst: the Serra de Tramuntana, Mallorca, Spain. In: Fornós, J.J. & Ginés, A. (eds). *Karren Landforms*. Universitat de les Illes Balears, Servei de Publicacions i Intercanvi Científic. Palma de Mallorca. 163–176.
- Ginés, A. (1996b). Quantitative data as a base for the morphometrical definition of rillenkarrren features

found on limestones. In: Fornós, J.J. & Ginés, A. (eds). *Karren Landforms*. Universitat de les Illes Balears, Servei de Publicacions i Intercanvi Científic. Palma de Mallorca. 177–191.

Ginés, A. (1996c). The geocological significance of two types of dissolution flutes wider than rillenkarrren observed in Mallorca (Spain). In: Fornós, J.J. & Ginés, A. (eds). *Karren Landforms*. Universitat de les Illes Balears, Servei de Publicacions i Intercanvi Científic. Palma de Mallorca. Pp.163.

Ginés, A. (1998). L'exocars de la Serra de Tramuntana de Mallorca. In: Fornós, J.J. (Ed.). *Aspectes geològics de les Balears*. Universitat de les Illes Balears, Palma: 361–389.

Ginés, A. & Ginés, J. (1995). Les formes exocàrstiques de l'illa de Mallorca. In: Federació Balear d'Espeleologia (Ed.). *El carst i les coves de Mallorca. Endins, 20, Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 3*, Palma: 59–70.

Ginés, A. & Mayol, J. (1995). Conservació del carst i les coves de Mallorca. In: Federació Balear d'Espeleologia (Ed.). *El carst i les coves de Mallorca. Endins, 20, Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 3*, Palma: 205–216.

Ginés, A. & Morey, M. (1998). *Tres documents sobre biodiversitat i desenvolupament sostenible*. Museu Balear de Ciències Naturals. Sóller. Sèrie documents didàctics del M.B.C.N. 54 pp.

Ginés, A.; Arbona, J. & Garcia, Ll. (1993). *Historia de las Ciencias Naturales en las islas Baleares. Guía de l'exposició*. Museu Balear de Ciències Naturals. 20 pp. (versions en castellà, anglès i alemany)

Ginés, J. & Ginés, A. (1995). Aspectes geocronològics del carst a Mallorca. In: Federació Balear d'Espeleologia (Ed.). *El carst i les coves de Mallorca. Endins, 20, Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 3*, Palma: 99–112.

Matamales-Andreu, R.; Oms, O. & Fortuny, J. (2021c). Paleoeosistemes del Permià i Triàsic continental de Mallorca (Illes Balears, Mediterrània occidental): síntesi i perspectives futures. In: Gómez-Pujol, L.; Roig-Munar, F.X.; Gelabert, B.; Martín, J.A. (Eds.). *De la terra a la mar i de la mar a la terra. Homenatge a Antonio Rodríguez-Perea. Monografies de la Societat d'Història Natural de Balears, 34*. Societat d'Història Natural de les Balears, Palma: 17–39.

Museu Balear de Ciències Naturals, Universitat de les Illes Balears & Sociedad Española de Espeleología y Ciencias del Karst (2004). *XIII Jornadas Científicas de la SEDECK-Centenario del descubrimiento de Typhlocirolana moraguesi en las Cuevas del Drac*, Sóller-Palma. 135 pp.

Siquier, J.Ll.; Lillo, X.; Constantino, C. & Pérez de Gregorio, M.A. (1995). Estudi de la micoflora de s'Albufera de Mallorca. In: Martínez Taberner, A. & Mayol Serra, J. (Eds.). *S'Albufera de Mallorca*. SHNB-Editorial Moll, *Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 4*, Palma: 59–70.

Straka, H.; Haeupler, H.; Llorens, L. & Orell, J. (1987). *Führer zur Flora von Mallorca*. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart-New York. 216 pp.

Tuccimei, P.; Fornós, J.J.; Ginés, À.; Ginés, J.; Gràcia, F. & Mucedda, M. (2007). Sea level change at Capo Caccia (NW Sardinia) and Mallorca (Balearic Islands) during oxygen isotope substage 5e, based on Th/U datings of phreatic overgrowths on speleothems. In: Pons, G.X. & Vicens, D. (Eds.). *Geomorfologia Litoral i Quaternari. Homenatge a Joan Cuerda Barceló. Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, 14*: 121–135.

4. Material educatiu

Aguareles, A. (1997a). *Història de les Ciències Naturals a les illes Balears. Quadern de l'Alumne*. Sa Nostra, Caixa de Balears, Museu Balear de Ciències Naturals/Jardí Botànic de Sóller. 40 pp.

Aguareles, A. (1997b). *La botànica, la geologia i la zoologia són Ciències Naturals. Història de les Ciències Naturals a les illes Balears. Quadern del Professor*. Sa Nostra, Caixa de Balears, Museu Balear de Ciències Naturals/Jardí Botànic de Sóller. 40 pp.

Aguareles, A. (1997c). *La botànica, la geologia i la zoologia són Ciències Naturals. Quadern de l'Alumne*. Sa Nostra, Caixa de Balears, Museu Balear de Ciències Naturals/Jardí Botànic de Sóller.

Bennàsser, F. & Constantino, C. (1998). *Ni animal ni vegetal: el bolet. Quadern de l'Alumne*. Museu Balear de Ciències Naturals, Sa Nostra, Obra Social i Cultural.

Bennàsser, F. (1997a). *Els ecosistemes de les illes Balears. Els alguers de Posidònia. Quaderns d'Ecologia*, 15. Museu Balear de Ciències Naturals, Conselleria de Cultura (CAIB). 34 pp.

Bennàsser, F. (1997b). *Els ecosistemes de les illes Balears. Les Coves. Quaderns d'Ecologia*, 7. Museu Balear de Ciències Naturals, Conselleria de Cultura (CAIB). 36 pp.

Bennàsser, F. & Crespí, D. (1997a). *Les roques parlen? Quadern de l'Alumne*. Sa Nostra, Caixa de Balears, Museu Balear de Ciències Naturals/Jardí Botànic de Sóller.

Bennàsser, F. & Crespí, D. (1997b). *Les roques parlen? Quadern del Professor*. Sa Nostra, Caixa de Balears, Museu Balear de Ciències Naturals/Jardí Botànic de Sóller.

Bennàsser, F. & Crespí, P. (1997a). *Investiguem el Jardí Botànic, I (Primària). Quadern de l'Alumne*. Sa Nostra, Caixa de Balears, Museu Balear de Ciències Naturals/Jardí Botànic de Sóller.

Bennàsser, F. & Crespí, P. (1997b). *Investiguem el Jardí Botànic, II (ESO). Quadern de l'Alumne*. Sa Nostra, Caixa de Balears, Museu Balear de Ciències Naturals/Jardí Botànic de Sóller.

Bennàsser, F. & Crespí, P. (1997c). *Investiguem el Jardí Botànic. Quadern del Professor*. Sa Nostra, Caixa de Balears, Museu Balear de Ciències Naturals/Jardí Botànic de Sóller.

Constantino, C. & Bennàsser, F. (1998). *Ni animal ni vegetal: el bolet. Quadern del Professor*. Museu Balear de Ciències Naturals, Sa Nostra, Obra Social i Cultural.

Crespí, D. (1997a). *Roques i paisatges del sector nord-est de la Serra de Tramuntana de Mallorca. Quaderns de Geologia*, 2. Museu Balear de Ciències Naturals, Conselleria de Cultura (CAIB). 24 pp.

Crespí, D. (1997b). *Roques i paisatges del sector sud-oest de la Serra de Tramuntana de Mallorca. Quaderns de Geologia*, 3. Museu Balear de Ciències Naturals, Conselleria de Cultura (CAIB). 23 pp.

Història

Les dones solleriques i la família a la baixa edat mitjana (s. XIII-XV)

Plàcid Pérez Pastor¹

Resum: L'expansió a l'estat espanyol de tota mena de moviments feministes, des de les primitives teories igualitàries dels anys 1980 fins a l'actual eco-feminisme, ha fomentat el desenvolupament de les investigacions sobre la Història de les Dones i ha contribuït a configurar una metodologia pròpia per a aquest tipus d'estudi. La present comunicació, centrada en les dones que visqueren a la vall de Sóller durant els segles XIII-XV, pretén ser una aportació més a la (ja) àmplia bibliografia existent sobre el tema. S'hi fa un repàs a les relacions que tenien amb la família, Tot i que vivien en una societat patriarcal, allunyades de tota activitat pública i sotmeses a la potestat dels llurs pares, marits i fills mascles, aquestes dones foren capaces de trobar un espai propi de desenvolupament personal en la privadesa de les seves llars.

Abans de la dècada de 1980, la investigació sobre la Història de les Dones a Mallorca, igual que a la resta de l'estat espanyol, era pràcticament inexistent. La historiografia tradicional havia exclòs les dones, voluntàriament o no, del relat de la història. Les dones no existien i, quan compareixien, la seva presència es reduïa a alguna biografia parcial,² i a qualche referència a l'espiritualitat, la vida quotidiana i el règim de les monges, inserida de forma circumstancial en els estudis de determinats convents femenins.³ L'establiment de la democràcia i l'expansió de tota mena de moviments feministes, des de les primitives teories igualitàries dels anys 1980, passant per les teories de la diferència, fins arribar a l'eco-feminisme, ha fomentat el desenvolupament de les investigacions sobre aquesta temàtica.⁴ No obstant això i pel que fa a l'Edat Mitjana, encara l'any 1996 M. Barceló & M. A. Ferrer afirmaven que “son poquíssimas las aportaciones de la

1 Doctor en Història

2 AGUILÓ, E. K. (1907): “Reclamacions de les filles den Sanxo de Mallorcaes contra la confiscació de bens imposada a son pare per feel seguidor de Jaume III”, *BSAL*, 11, Palma, p. 217-224, 233-237 i 297-309; LLABRÉS, G. (1925): “Testamento de dona Beatriz de Pinós”, *BSAL*, 20, Palma, p. 305-310; MUNTANER BUJOSA, J. (1941): “Inventario y subasta de los bienes de Beatriz de Pinós”, *BSAL*, 28, Palma, p. 305-309; SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Á. (1979): “La donación proliuiana de Beatriz de Pinós”, *BSAL*, 35, Palma, p. 37-140; ZAFORTEZA MUSOLES, D. (1941): “Violante de Vilaragut, reina de Mallorca”, *BSAL*, 28, Palma, p. 261-283. Hi ha, també, algunes monografies sobre diversos aspectes de la vida de sor Francisca Aina Cíer, beata de Sencelles.

3 GUAL DE TORRELLA, M. (1979): “Templo de Santa Margarita”, *BSAL*, 35, Palma, p. 333-341; GUASP GELABERT, B. (1962): “Las monjas del 'Puig de Pollensa' en Mallorca. Un códice conteniendo la regla del monasterio (siglo XIV)”, *Analecta Sacra Tarracensis*, 35, Barcelona, p. 287-307; GUASP GELABERT, B. (1974): *Unas clarisas trashumantes: las extinguidas monjas del Oliviar*, Palma: Imp. Sagrados Corazones; JUAN TÓUS, J. (1973): Breve historia del convento de San Jerónimo de Palma de Mallorca, Palma: Ed. Cort; LLOMPART, G. (1979): “La población hospitalaria y religiosa de Mallorca bajo el rey Sancho (1311-1324)”, *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 33-34, Zaragoza, p. 67-98; MUNAR, G. (1964): *Llibre de les Constitucions del monestir de Santa Margarida en la Ciutat de Malorches*, Palma: Imp. Sagrados Corazones; MURRAY, D. G., PASCUAL, A. & LLABRÉS, J. (1992): *Conventos y monasterios de Mallorca. Historia, arte y cultura*, Palma: Olañeta Ed.; PIÑA FORTÉZA, B. (1953): *Monasterio de religiosas de Santa Margarita (ahora Hospital Militar)*, Palma: Ed. Mallorquina de Francisco Pons.

4 SEGURA GRAIÑO, C. (2005): “Historia, historia de las mujeres, historia social”, *Gerónimo de Uztariz*, 21, Pamplona, p. 9-22.

historiografia mallorquina sobre la Historia de la mujer en general, y mucho más para la época medieval”.⁵

Des d'aleshores, la situació ha canviat ferm. A l'actualitat, no tan sols disposam de notables monografies sobre les comunitats monàstiques femenines medievals, monges i beguines⁶ sinó també de les conclusions d'unes Jornades d'història local que es celebraren a Palma el novembre del 2003, dedicades a les abadies, cartoixes, convents i monestirs d'arreu de l'Illa, les actes de les quals foren publicades l'any següent.⁷ Igualment, l'Escola P. Joaquim Rosselló i Ferrà organitzà un curs de formació sobre les beguines al monestir de la Real, l'any 2015.

També en altres temes s'ha avançat. Aspectes socials relacionats amb les dones cristianes i també jueves, ja sigui en el món de la família, del treball, de la indumentària, de l'educació o de la prostitució, comencen a ser coneguts mercès a algunes investigacions recents.⁸ Les biografies específiques de dones mallorquines ocupen igualment el centre d'atenció de la historiografia. Una referència especial mereix l'estudi que Eusebia Rayó ha dedicat a les reines de la Corona de Mallorca,⁹ sobre les quals l'Institut Balear de la Dona va organitzar una exposició itinerant, l'any 2014, titulada “Dones i reines de Mallorca: l'espai femení a l'Edat Mitjana”.

Una síntesi de tot plegat ha estat elaborada per Jaume Sastre,¹⁰ en la qual ofereix una primera aproximació a l'univers de les dones de Mallorca durant l'Edat Mitjana, en totes les expressions i dimensions fins ara conegudes. El compendi, però, està molt centrat en la vida de la Ciutat. Malgrat que les dones de les viles de la Part Forana –quasi exclusivament dedicades als quefers de la pagesia– representaven gairebé la meitat de la població, a penes inclou cap referència explícita a llur situació.

Centrant la recerca a l'àmbit geogràfic de la vall de Sóller, el present article pretén omplir parcialment aquell buit, tot advertint que les conclusions s'hauran de completar amb estudis semblants d'altres localitats insulars. D'ambicions modestes, el nostre treball fa un repàs als lligams que les dones tenien amb la família entre finals del segle XIII i començaments del XV, deixant per una altra ocasió les relacions amb el món laboral i amb el patrimoni que aconseguiren administrar. A tal efecte, es fan servir alguns pergamins de l'Arxiu Diocesà (ADM), actes de tipus contractual i testaments guardats a la secció notarial de l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), i interrogatoris judicials emanats d'acusacions criminals conservats a aquest arxiu i al Municipal de Sóller (AMS). La documentació utilitzada no és exhaustiva, però les conclusions que aporta corroboren alguns resultats parcialment avançats a publicacions anteriors.¹¹

Les dones a l'Edat Mitjana

Les doctrines sobre la consideració de la dona a l'Edat Mitjana beuen de la tradició greco-romana, des del poeta grec Hesíode fins als sants Pares de l'Església, Sant Pau, Sant Jeroni, ... que consideren Eva com la gran pecadora que desobeí Déu i induí el seu company Adam a menjar de la fruita prohibida. Endemés, la dona era intrínsecament inferior perquè Déu l'havia creat en segon lloc, a partir d'una costella d'Adam.

Com a conseqüència d'aquell pecat original, la dona era culpable d'haver condemnat la humanitat per tota l'eternitat. Per tal de redimir-se, haurà d'acceptar ser obedient, no fer preguntes i acceptar el model de societat patriarcal i la mediació de l'Església. Els autors d'època medieval –Francescho Petrarca, Giovanni Boccaccio, Francesc Eiximenis, Bernat Metge o Vicenç Ferrer– insistiran en la qüestió amb més o manco contundència, considerant la dona com un dimoni, un enemic de la pau i un focus de discòrdia, pecadora,

11 PÉREZ PASTOR, P. (2012): “Amor i economia a la Part Forana de Mallorca: entre la fraternitat de béns i les esposalles (1289-1325)”, *Jaume II i Sauc I. Dues actituds, un mateix projecte, XXX Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma: Institut d'Estudis Balearics, p. 209-230; PÉREZ PASTOR, P. (2012): “La vida quotidiana de Sóller (Mallorca) al començament del segle XV. Interrogatoris criminals 1404-1405”, *VI Jornades d'Estudis Històrics Locals de Sóller i Fornalutx*, p. 189-216; PÉREZ, P. & QUETGLAS, A. (2014): *La producció de teixits a Sóller. De la manufactura a la indústria mecànica (s. XIV-XX)*, Sóller: +Cultura.

deshonesta i de baixos instints. L'única garantia de salvació per a la dona era mantenir-se casta, modesta, humil, submissa i sotmesa al marit. Aqueixa és la imatge de la Verge Maria que projecten els tractadistes i que caldrà imitar.¹²

Quan es parla de les dones a l'Edat Mitjana, es fa necessari delimitar les realitats particulars de cada localitat, perquè llur paper en capitals com la Ciutat de Mallorca o Barcelona, per exemple, no es generalitzable a d'altres centres urbans, viles i pobles. S'han de marcar també, amb claredat, les diferències socials: parlem de dones, però resulta evident que n'hi ha a cada classe i estament: dames nobles, riques mercaderes, artesanes, dones pobres, esclaves; i en cada grup social també es donen diverses situacions. Existeixen, a més, les consideracions vitals —nenes, joves, adultes, velles-; les relatives a l'estat civil —solteres, casades, vídues-; i les de tipus religiós —cristianes, jueves o musulmanes.¹³ Finalment, cal insistir en l'evolució històrica de llarga durada, de manera que la condició de les dones no és lineal sinó que va experimentant realitats distintes segons la conjuntura de cada moment històric.

Les dones i la família

El desenvolupament de les ciutats i l'increment de la vida urbana, a partir de mitjan segle XIII, permeté a les dones de les classes nobles, dels burgesos i dels ciutadans obtenir cotes importants d'autogestió i una certa llibertat social, econòmica i cultural, mercès a una major mobilitat, a la participació en determinats oficis artesanals i a l'accés a la lectura de textos laics i religiosos.¹⁴ La ciutat oferí a les dones nous espais per a desenvolupar la seva destresa, nous coneixements a través dels quals demostrar les seves capacitats, noves ocupacions amb les quals exercir les seves habilitats, i una millor remuneració per al seu treball. En canvi, la vida del camp continuà oferint pocs atractius originals per a les dones.

La infantesa i la joventut

Poca cosa en sabem de la infantesa de les nines pageses. En general, el naixement d'una nina sempre era pitjor rebut que el d'un nin. Les filles eren un element de disgregació del patrimoni familiar, perquè les havien de dotar quan entraven a un convent o es casaven. És evident que creixien en un ambient familiar dominat pel pare. S'havien de mantenir recloses a la llar familiar, educades sota la tutela de la mare, qui intentava inculcar-les els bons costums i vigilar curosament el bé més preuat, que era la seva virginitat. La virginitat era una garantia per al futur marit d'engendrar fills propis, continuadors de la seva nissaga. Per això no era aconsellable que la nina tingués cap tipus de relació amb homes, fora dels parents masculins més propers.¹⁵

Qualsevol contacte no consentit entre joves de sexe distint era motiu d'escàndol i objecte de denúncia davant el batlle. Precisament el diumenge, 8 d'agost del 1372, es produí un altercat vergonyós que indignà el veïnat solleric. Mentre es celebrava un ball públic enmig del carrer, na Colometa Ferrando, de només 16 anys, va ser besada davant tota la gent per en Joan Carles, el jove que l'havia convidat a ballar. La jove explicà al batlle que, efectivament, estaven ballant tranquil·lament quan, de sobte, en Joan Carles “va besar en publich davant molts la galta d.aquesta, faent son poder de besar-la e cuidant-la besar en la boca; e de present fugí e entra se.n en l.alberch den Miquelet; e la dita Coloma dix: ‘Ho del traydor, besa-

12 ESTEBAN RECIO, A. (1999): “Otras miradas, otros caminos. Mujeres de fines de la Edad Media”, *Edad Media. Revista de Historia*, 2, Valladolid, p. 195-216; SASTRE MOLL, J. (2017): *La dona medieval...*, p. 14-20.

13 CUADRADA MAJÓ, C. (1999): “Les dones en el treball urbà (segles XIV-XV)”, *Anuario de Estudios Medievales*, 29, Barcelona, p. 219-234: 233; SEGURA GRAIÑO, C. (2001): “Las mujeres en la organización familiar”, *La familia en la edad media: XI Semana de Estudios Medievales*, Nájera, p. 209-220: 211.

14 SASTRE MOLL, J.: *La dona medieval...*, p. 5.

15 SASTRE MOLL, J.: *La dona medieval...*, p. 8; SEGURA GRAIÑO, C.: “Las mujeres en la organización...”, p. 215.

da m.a!!' e romangué aquí tota vergonyida". Aquest tipus de comportament era la tàctica que adoptaven aquells joves qui desitjaven casar-se amb una donzella, quan els familiars d'ella no l'acceptaven. A partir d'aquella denúncia s'inicià l'interrogatori de les nombroses persones presents, per tal d'aclarir si fou un acte consentit o si hi havia hagut algun tipus de confabulació entre els amics de l'agressor. Si hi havia consentiment, no hi havia delictes. Com que, en aquest cas, es demostra que l'interessat actuà per iniciativa pròpia, el Veguer el condemna a pagar una multa de 35 lliures, elevadíssima per aquella època, perquè ho considera un exemple pernicios que no es pot permetre ni repetir.¹⁶

El rapte era una altra conducta sexual que afectava l'honor de la donzella i de la seva família. Tenia per objectiu sostreure una noia de casa seva amb la intenció de mantenir relacions sexuals amb ella, sota promesa de matrimoni. Les autoritats consideraven, per tant, que l'autor del rapte havia aconseguit el consentiment de la noia mitjançant l'engany. Més que en el trencament de la honestat femenina, la penalització d'aquesta conducta es fonamentava en el temor que els familiars engegassin actes de venjança que pertorbassin la pau social. L'any 1306, en Pere de Torrent acusa en Bernadó Angeler d'haver raptat la seva filla na Mateua, encara donzella, enganant-la, i de tenir-la amagada. Un cop interrogada, na Mateua confessa que, efectivament, fou segrestada i desflorada pel dit Bernadó dins un hort, baix d'una figuera, on jagueren tota la nit. Al·lega que el jove li prometé que se l'emportaria a Ciutat i es casaria amb ella; però el dia següent, segons diu, la deixà a ca-seva amb sa mare i desaparegué. Res més no es pogué aclarir al respecte, i el delictes quedà sense càstig.¹⁷

La violació consisteix en aconseguir una relació sexual amb una dona, contrària a la seva voluntat, mitjançant l'ús de la violència o la intimidació. Fins a la primera meitat del segle XVI, el delictes es castigava obligant l'autor a casar-se amb la víctima, o bé a proporcionar-li un dot; però, a partir d'aleshores, se li apliquen penes corporals que poden arribar fins a la mort. La violació de menors de dotze anys, dones casades o religioses eren castigades més severament, puix que la seva honra no podia ser reparada mitjançant el matrimoni. En altre lloc ja hem relatat dos casos d'intent de violació que es produïren a la vila els anys 1404 i 1405, que resumim tot seguit.¹⁸

En el primer cas, na Llúcia, una borda de mare russa, explica que en Bartomeu Bojosa l'atacà mentre collià naps a l'hort dient-li "que li donas lejamet a fotre". Ella li digué que no, i l'agressor la feu caure en terra i la volgué forçar. La noia cridà demanant ajuda i, als crits, comparegueren dos esclaus però no se'n volgueren empatxar. En partir els captius, el violador la tornà llançar a terra i forcejà amb ella, però la nina aconseguí fugir plorant. Persistint en l'intent, l'agressor li sortí al pas adreçant per un altre camí i intentà forçar-la per tercera vegada. La captiva aconseguí esmunyir-se i fugí corrent cap a la casa de son senyor. En ser interrogada, na Llúcia fa una defensa encesa de la seva virginitat en declarar que no era el primer cop que en Bojosa l'assajava, però ella mai consentí en la relació ni l'ha aconseguida carnalment. El testimoni dels dos esclaus, i el fet d'haver cridat demanant ajuda, foren decisius perquè el Veguer considerà que no fou una relació consentida, sinó un clar intent de violació. La pena imposada a l'agressor, per contra, fou molt baixa: només 20 sous.¹⁹

En el segon cas, na Benvinguda Cogolles de Fornalutx havia romàs sola a casa amb dos germans petits, mentre sa madrastra era a missa i son pare i els germans grans eren a transportar bestiar. Aleshores entrà a la casa en Bernat Genesta i, amb l'excusa de demanar-li un esperó de cavalcar, "afferra aquesta el braç". La

16 ARM-4844, f. 54r, 08/08/1372. Citat per RULLAN MIR, J. (1876): *Historia de Sóller, en sus relaciones con la general de Mallorca*, vol. I, Palma: Imprenta de Felipe Guasp, p. 390.

17 ARM. AH-6578, f. 31r, 10 calendes octubre 1306 (22/09/1306).

18 PÉREZ PASTOR, P.: "La vida quotidiana...", p. 201.

19 AMS-4845. Segon plec, f. 6r, 01/11/1404.

noia s'espantà i cridà demanant socors, de manera que l'agressor se n'anà corrent. Es desconeix la sentència que dictà el Veguer en aquest cas però cal pensar que la pena fou més elevada que l'anterior, perquè es tractava d'una filla de cristià i no d'una esclava.²⁰

Les cases eren les escoles, les úniques escoles, per a les noves generacions de dones que aprenien de llurs mares infinitat de tasques i a fer servir l'utilatge necessari per realitzar-les.²¹ Les mares procuraven ensenyar a les filles tots els coneixements imprescindibles per a que, quan es casassin, poguessin atendre les tasques domèstiques. Són els relacionats amb el condiment i conservació dels aliments, amb el teixit i confecció de vestits de la casa i de les persones que la composaven, i amb la cura i guariment dels nins, vells i malalts.²²

El matrimoni

Una dona no podia estar mai sola. Havia d'estar integrada en una família o, en cas contrari, ingressar a un monestir o un convent, quan no al bordell. Si no formava part d'un grup familiar, no era una dona honorada; ja que elles, per si soles, no tenien honra. Era el cap de família el qui ostentava la fama familiar. Les dones rebien l'honra del marit. Les qui es casaven tenien un estatus més alt que les altres, perquè el matrimoni transforma la dona en la reproductora, la que engendra un fill i, per això, transmet l'herència. D'aquí la importància del matrimoni.²³ Es considerava la majoria d'edat de les noies al voltant dels 12 o 13 anys, en tenir la primera menstruació. Arribada l'oportunitat de casar-se, la núvia tenia dues opcions, que solien estar correlacionades amb el nivell de renda familiar: o l'agermanament de béns o les esposalles.

- En la primera elecció, ambdós nuvis es comprometen personalment i voluntària a contreure matrimoni, aportant cadascun tots els béns mobles i immobles que posseeixen, per tal de constituir un patrimoni comú durant tota llur vida. És la decisió d'en Berenguer Blanc i na Mascarosa qui, en el moment de casar-se, el maig del 1290, fan societat, fraternitat i agermanament de tots els béns mobles i immobles, de manera que *els haguem, posseïguem i explotem tal com pertany a marit i muller; i, en morir qualsevol de nosaltres, tingui la meitat íntegra dels mobles i immobles que tinguen per fer les seves voluntats*.²⁴ Els guanys obtinguts durant el matrimoni, passaven a incrementar el patrimoni comú. Així, na Margalida de Peralada, que està agermanada amb en Jaume Hostalès, reconeix haver rebut el llegat que li deixà son pare en qualitat de legítima, el qual queda incorporat a la fortuna de la parella. El contracte d'agermanament estableix la divisió dels béns en dues parts iguals, sense restriccions, en cessar el vincle matrimonial per defunció de qualsevol dels cònjuges. El dret de la dona sovint era reconegut pel marit en el moment de fer testament. Així ho estableix en Bernat Gelida, en son testament del 29 d'agost del 1289, o bé en Pere Domènec de Fornalutx en el que disposa el 26 de novembre del 1290. Ambdós expliciten que la meitat dels béns comuns són de les mullers respectives per agermanament.²⁵ A son torn, també na Berenguera, muller d'en Bernat des Camp, reconeix en testament que la meitat de la hisenda és de son marit.²⁶ En tots aquests casos, era habitual que el testador nomenàs administrador vitalici de tota l'heretat al cònjuge supervivent. Si no era així, l'hereu rebia immediatament l'herència.

20 AMS-4855. Segon plec, f. 13r, 22/01/1405.

21 VINYOLES VIDAL, T. (1999): "L'utilatge de la llar als darrers segles medievals", *Anuario de Estudios Medievales*, 29, Barcelona, p. 1165-1184.

22 SEGURA GRAIÑO, C.: "Las mujeres en la organización...", p. 213.

23 PASTOR, R. (2005): "Mujeres en los linajes y en las familias. Las madres, las nodrizas. Mujeres estériles. Funciones, espacios, representaciones", *Arenal. Revista de Historia de las Mujeres*, 12/2, Granada, p. 311-339; 313; SEGURA GRAIÑO, C.: "Las mujeres en la organización...", p. 211.

24 ARM. AH-5014, f. 9r, idus maig 1290 (08/05/1290).

25 ARM. Notaris. R-7bis, f. 2r, 4 calendes setembre 1289 (29/08/1289); i f. 12v, 6 calendes desembre 1290 (26/11/1290).

26 ARM. Notaris. R-7bis, f. 4v, 7 calendes setembre 1289 (26/08/1289).

És per això que, quan mor Ramona, muller d'en Berenguer Frontera, qui estaven agermanats de béns, aquest transfereix al seu fill Jaume la meitat dels béns que pertanyien a sa mare, tant dels mobles com dels immobles.²⁷ Aquest model d'acord matrimonial fou majoritari a la Mallorca rural fins al primer quart del segle XIV.²⁸

- L'altre tipus d'instrument nupcial és el contracte d'esposalles o d'esponsalici. En aquest cas, eren els pares o tutors legals de la núvia qui casaven la nina, encara donzella, i la dotaven. El dot era un conjunt de béns que asseguraven un patrimoni propi per a la dona en cas de dissolució del matrimoni. El muntant del dot determinava l'estatus social de la dona.²⁹ L'objectiu del contracte d'esponsalici era la constitució d'un dot per a la núvia, per part dels pares, que equivalia a l'herència familiar i la saldava. És a dir: aquests assignaven a la noia el dot i l'aixovar³⁰ i el donaven al futur marit; mentre que, el nuvi, acceptava la donació i, com a recompensa per la seva virginitat, li feia augment en qualitat de concessió d'una suma proporcional al dot, anomenada "escreix".³¹ El nuvi solia afegir a la donació una part de la roba i la vestimenta que hi hagués a la cambra nupcial el dia del seu òbit.³²

Un bon exemple seria aquest: el 18 de gener del 1323, acabats de complir els 25 anys que li confereixen la majoria d'edat, en Guillem Sord rep l'herència familiar de la mà de sa mare, n'Auda, qui n'ha estat la curadora, i l'absol de qualsevol culpa o error comès durant l'administració. En el mateix moment, reconeix deure la llegítima als germans en Pere i en Ramon, i dota generosament la germana na Dolça. Tot seguit, es desposa amb na Barcelona Esteva i signa el contracte d'esposalles amb el seu pare en Berenguer Esteve. Aquest assigna a sa filla 100 lliures per dot i aixovar; és a dir: 90 lliures per la part i legítima a ella pertinent sobre els béns paterns, vuit lliures pels drets de legítima materna, i altres dues per llegat dels seus avis. Com que la noia és verge, el nuvi li augmenta la quarta part per escreix, que revertirà als infants que procreïn; però, si no en tenen, l'escreix retornarà a ell i als seus hereus. El total del dot apuja, doncs, a 125 lliures. Per bona amor li dona, també, la meitat de les robes de llana i lli de la cambra, tant les que hi ha ara com les que acreeixen en el transcurs de la unió conjugal.³³

Un altre dels moltíssims exemples que es poden adduir és aquest: en Bernat Domènec col·loca en matrimoni la seva filla na Benvinguda amb en Jaume Catlar i li constitueix un dot i aixovar de 40 lliures, per tota part d'heretat i legítima que li pertany sobre els béns paterns i materns, i pel llegat que li feu sa mare ja difunta. En el contracte d'esposalles, en Jaume Catlar, reconeix a na Benvinguda, "que Déu volent convertiré en ma muller", haver rebut el dot; i, tot seguit, li fa augment d'altres 20 lliures d'escreix per la seva virginitat, més la meitat de la roba de llana i de lli que hi haurà a la cambra nupcial en el moment que mori un dels dos, exceptuada la roba de vestir. Ella podrà disposar de la meitat de l'escreix per fer les seves voluntats quan disposi el testament, però l'altra meitat revertirà als familiars del nuvi. Encara que en Jaume Catlar reconegui haver cobrat el dot, no és així. De fet, el pare de la núvia, en Bernat Domènec, es compromet a desemborsar-lo poc a poc, a raó de cinc lliures cada any per Nadal, fins a completar les 40 lliures.³⁴

27 ARM. AH-5014, f. 24r, 3 calendes desembre 1299 (29/11/1299); i f. 25r, 8 idus desembre 1299 (06/12/1299).

28 PÉREZ PASTOR, P.: "Amor i economia...", p. 210.

29 BERNAD SEGARRA, L. (2017): "La restitució dotal en Derecho justinianeo", *Glossae. Revista de Historia del Derecho Europeo*, 14, Valencia, p. 146-173.

30 L'aixovar era la part del dot que ella aportava de béns propis, ja sigui per donacions, llegats, etc., que generalment consistia en roba de cambra o de vestir i, potser, alguna joia o mobles.

31 Fins a 1316, l'escreix equivalia a la meitat del dot. Aquest any, el rei Sanç fa publicar una ordenança ordenant que es reduïxi a només la quarta part: PÉREZ PASTOR, P.: "Amor i economia...", p. 213.

32 Aquest percentatge era mol variable: oscil·lava entre la meitat, la tercera o la quarta part. En alguns casos era inexistent: PÉREZ PASTOR, P.: "Amor i economia...", p. 219.

33 ARM. Notaris. R-724, f. 133r, 15 calendes febrer 1322 (18/01/1323).

34 ARM. AH-5014, f. 55v, 6 calendes maig 1300 (26/04/1300).

Efectivament, el pagament del dot no solia ser immediat sinó a terminis, de manera que podia prolongar-se més de deu anys. I, moltes vegades, la retribució es feia en espècies. L'any 1342, en Bartomeu Pellisser i sa mare doten la seva germana i filla, n'Angelina, amb 200 lliures. Per pagar el dot, es comprometen a satisfer al futur marit, en Francesc Esteve, 25 lliures al comptat el dia que es casin. En solució d'altres 50 lliures, li arrenden per vuit anys una part de l'alqueria Sa Bleda. I es compromet a liquidar-li les altres 125 lliures a raó de deu lliures cada any, el dia de Tots Sants.³⁵ També en Guillem Vidal i sa muller constitueixen a sa filla na Gueraua un dot de 150 lliures, l'any 1343. La paga es farà de la forma següent: donaran al futur gendre 18 lliures en metàl·lic el dia que es casin. Per estimació d'altres 60 lliures, li cedeixen sis lliures que reben anualment de diversos censalistes per unes possessions, horts i vinyes que tenen establertes. I, per les 72 lliures restants, li donaran dotze quarteres de forment de la seva possessió S'Arrom, el dia de Sant Pere i Sant Feliu del mes d'agost de cada any, fins a paga complida.³⁶

La dot, en definitiva, era el patrimoni exclusiu de la núvia, que s'obtenia per la suma de la donació paterna i l'aixovar, l'augment per noces, la part de robes de la cambra nupcial i les milleres posteriors, si n'hi havia. La núvia/esposa disposarà d'aquests béns durant tota la seva vida. Mentre perduri el matrimoni, el patrimoni de l'esposa romandrà integrat en el capital conjunt i estarà protegit i garantit pels béns particulars del marit. No obstant això, el patrimoni conjugal serà administrat exclusivament pel marit i/o per la família d'aquest, per bé que l'esposa té la possibilitat de salvar i protegir els seus drets sobre els béns conjunts cada vegada que es produeixi una modificació d'aquest patrimoni.³⁷ Estrictament, per tant, l'esposa només disposarà dels seus béns en el moment de fer testament o expressar les darreres voluntats.

Res tenia a veure el matrimoni amb l'amor, que només es devia i es donava a Déu. Sovint, fins i tot els nuvis no es coneixien fins el dia de noces. Els sentiments afectius al marit anirien sorgint amb el tracte diari, a mesura que passés el temps –deia l'Església. Tal vegada per això, les dones eren més tolerants amb l'adulteri que no els homes, perquè havien estat obligades a casar-se amb un home que no estimaven ni tampoc havien elegit.³⁸

Una vegada celebrades les noces, la núvia era conduïda a casa del marit. Un trasllat de domicili que suposava un canvi d'ambient familiar i social, al qual se sumava la pèrdua de la seva pròpia identitat. A partir d'aleshores, seria coneguda pel seu nom més el llinatge del marit³⁹ i hauria d'adequar-se als costums de la nova casa. En haver consumat el matrimoni, la seva única opció era obeir al marit i complir amb el deute conjugal. Podia ser menyspreada, castigada, desemparada, repudiada, escarnida o maltractada; l'únic important era que complís les exigències del marit i aportés un fill que perpetués el llinatge familiar.⁴⁰ La dona estèril es considerava maleïda i podia ser objecte de divorci.

El concubinatge

No obstant això, i donat que una dona sola era una aberració social, es tolerava una alternativa al matri-

35 ARM. Notaris, J-2, f. 85r, 3 nones novembre 1342 (05/10/1342).

36 ARM. Notaris, J-2, f. 136v, 4 idus novembre 143 (10/11/1343).

37 Pel fet que a les Illes hi hagués separació de béns entre els esposos, els guanys obtinguts per la dona en l'administració dels béns de part del seu marit eren considerats béns parafernals. D'aquesta manera, el marit necessitava el consentiment de la seva muller per utilitzar-los, segons estipulava la llei Veleiana decretada en temps de l'emperador Claudi (c. 46 d.JC), que fou incorporada a la legislació mallorquina: MASOT, M. (1988): "El règim de separació de béns: la institució estrella del Dret Civil balear, *Estudis Baleàrics*, 28, Palma, p. 9-19; SASTRE MOLL, J.: *La dona medieval...*, p. 38; VINYALES VIDAL, T. (2013): "La vida quotidiana i l'espai domèstic al segle XIII", *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. II, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 133-170: 153.

38 SEGURA GRAÑO, C. (1995): "La opinión de las mujeres sobre sí mismas en el medievo", *Medievalismo. Revista de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, 5, Madrid, p. 191-200: 193.

39 Un tret diferencial català i mallorquí és la feminització dels noms i cognoms del marit, fet que no es constata en altres indrets: CUADRADA MAJÓ, C.: "Les dones en el treball urbà...", p. 223.

40 PASTOR, R.: "Mujeres en los linajes...", p. 318.

moni, que era el concubinatge. Es consentia que una dona s'unís a un home sense complimentar els actes legals ni religiosos que l'Església considerava indispensables. Era una unió extramatrimonial continuada i estable, que de cap manera es pot confondre amb la prostitució. A la documentació escrita, aqueixes dones són esmentades com a "amistançades". El concubinatge estava força estès en les capes altes de la societat i també entre el clergat. La societat dels segles XIII i XIV accepta aquest fet com a normal. L'Església establia el celibat del sacerdoti, però sovint no el feia complir. Els clergues que vivien en concubinatge eren amonestats per la jerarquia eclesiàstica perquè canviassin de vida, però no els apartaven del ministeri ni de les rendes eclesiàstiques.

Un exemple de tot plegat ens el proporciona el prevere Francesc de Masblanc, beneficiat a Sant Bartomeu de Sóller. Entre les nombroses clàusules incloses en el testament fet el maig del 1348, en plena pesta Negra, deixa deu lliures a la seva criada na Sibil·la "que viu amb mi" i a llur fill en Bernat, en remuneració dels serveis que li ha fet, per salari i soldada i per tots els altres drets que pugui tenir sobre els seus béns. També els dona un cens de 16 sous sobre una possessió del Puig den Ramis, i usdefruit d'habitació a unes cases que el seu germà, en Jaume de Masblanc, haurà de mantenir i conservar. També reconeix a na Sibil·la la propietat de tres caixes, dues grosses i una petita, juntament amb la roba que contenen: quatre llençols d'estopa, una vànova nova, quatre tovalles –tres de les quals són noves i una vella- i diverses tovalloles d'estopa i de bri de distinta amplada, llises o llistades. Finalment, li reconeix tots els seus vestits i joies, mitja cana de roba de burell, un escapoló de roba blanca i tres tovalloletes petites. En compensació d'aquest llegat, li imposa l'obligació de repartir anualment tres sous de pa el dia dels morts sobre el seu túmul.⁴¹

Un altre capellà, contemporani a l'anterior, mossèn Guillem Pellisser de la Bleda, fa testament tres dies després d'aquell, nomenant hereu universal son germà en Bartomeu. També fa una deixa a n'Angelina, filla seva natural, consistent en unes cases amb hort a la vila de Sóller, més 80 lliures en diners que l'hereu li donarà en temps de noces. Dues setmanes més tard testa aquell Bartomeu, i deixa altres cinc lliures a n'Angelina, neboda, filla del seu germà prevere.⁴²

No obstant la tolerància amb aquesta pràctica, el concubinatge podia donar lloc al naixement de fills bastards, als quals el pensament de l'època atribueix vicis extrems i malformacions físiques. I, per aquest motiu, molts d'ells foren legitimats amb posterioritat. La legitimació d'un fill requeria l'acceptació del concubinatge per part de la dona, qui feia pública la relació davant notari. L'any 1346, n'Antònia, vídua d'en Pere Rupjà, reconeix haver tingut relacions sexuals amb en Pere Roure, com a conseqüència de les quals concebé un fill anomenat Gabriel, qui més o manco té quatre anys. I, per a major garantia, ho jura de bona fe amb les mans posades damunt els Evangelis.⁴³

Els fills legitimats accedien amb tota naturalitat al patrimoni patern, en règim d'igualtat amb els fills legítims. Així, en Pere de Buadella, de l'alqueria de Castelló, deixa en testament 100 lliures per legítima a n'en Guillem, fill natural seu i de na Sibil·la, filla d'en Berenguer Brixac.⁴⁴ També en Guillem de Mosqueroles disposa en testament un llegat de 100 lliures per al seu fill natural, en Rotlan; amb la condició que, si moria sense infants, el llegat fos convertit en forment i pa cuit repartit als pobres davant el portal de l'església parroquial. Com que, efectivament, en Rotlan morí de pesta l'any 1348, foren gastades quatre lliures pel seu enterrament. Quinze anys després, l'hereu es disposa a complir la resta del requisit i es compromet a proporcionar tres quarteres de forment el dia de Sant Pere i Sant Feliu del mes d'agost de cada any per

41 ARM. Notaris. J-6, f. 24v, 4 idus maig 1348 (12/05/1348).

42 ARM. Notaris. B-49, f. 114r, idus maig 1348 (15/05/1348); i 123v, 4 calendes juny 1348 (29/05/1348).

43 ARM. Notaris. L-2, f. 3v, calendes maig 1346 (01/05/1346).

44 ARM. Notaris. B-55, f. 45r, 11/07/1348.

alimentar els miserables de la vila. Passats nou anys, només haurà de facilitar una quartera.⁴⁵

Fins a mitjan segle XVI, les unions en concubinatge eren tolerades en el cas específic que els dos amistançats fossin solters. Els tribunals simplement els comminaven a abandonar la vida en comú, i només se'ls aplicava un càstig si contravenien el manament. El Concili de Trento (1545-1563) condemnà expressament i definitiva tota forma de concubinatge.⁴⁶

L'adulteri

La Carta de Franquesa de 1230 configura l'adulteri com un delictes que atenyia únicament l'àmbit privat. Qualsevol dels cònjuges podia denunciar a l'autoritat aquest delictes.

La dona que acusava el marit d'adulteri ho feia, generalment, amb l'objectiu d'aconseguir la separació matrimonial i recuperar el dot. Ultra això, l'home no solia ser castigat amb altres penes sinó molt rarament.

Contràriament a l'home, l'adulteri de la dona era molt mal vist socialment, no sols perquè infringia la moral sexual sinó, sobretot, perquè atemptava contra l'honor del marit. És per això que, freqüentment, els marits ocultaven les infidelitats de les esposes, amb la finalitat de preservar l'honra familiar.

L'Usatge 112, *Mariti uxores*,⁴⁷ disposava que l'espòs podia acusar la muller d'adulteri, encara que només en tingués sospita. Arribada l'ocasió, la dona havia de demostrar la seva innocència superant el turment, que consistia en submergir les mans en una caldera d'aigua bullent. Si passava la prova, el marit l'havia de recollir honrosament i compensar-li els danys patits i les despeses efectuades. Si no la passava, la dona i els seus béns quedaven en poder de son marit, qui en podia fer allò que volgués. Solia ser reclosa a casa i, en alguns casos, paredada o empresonada a una estança de petites dimensions. En el cas que l'home no volgués atendre les despeses de manutenció, la pena alternativa era l'exili temporal o perpetu de l'adúltera, o bé l'ingrés a un monestir.

La prevenció de la infidelitat i la protecció del patrimoni propi semblen estar al darrere dels actes notariais següents, que recullen el sentit d'aquell Usatge: el 18 de setembre del 1343, na Gueraua, una noia de 20 anys oriünda de la vila de Cervera, diòcesi d'Urgell, aleshores habitant a la vila de Sóller, reconeix davant el notari que mantingué fortuïtament còpula carnal amb en Bartomeu Clavell, motiu pel qual aquell ara la manté i la proveeix de totes les necessitats. Com que l'home no confia en ella i tem que cometi adulteri, la noia promet viure castament i honesta i no tenir relacions amb ningú més. En cas de cometre adulteri, l'autoritza a apoderar-se de tots els seus béns, siguin allà on siguin.⁴⁸ La relació entre ambdós degué continuar i engendraren un fill, com era previsible. El 13 de juny següent, na Gueraua confirma que na Catalina, la nina que ha concebut, és filla natural d'en Bartomeu, la hi dona i la posa sota la seva pàtria potestat.⁴⁹

El divorci

Per a la doctrina catòlica, marit i muller estaven obligats a habitar sota el mateix sostre. La separació de fet

45 ARM. Notaris. C-27, f. 23v, 19/06/1363.

46 BERNAT, M. & SERRA, J.: "Folles fembres bordelleres...", p. 220; Planas Rosselló, A. (2000): "Los delitos contra el matrimonio y la moral sexual en el Derecho histórico de Mallorca, *BASL*, 56, Palma, p. 45-64: 47; VINOLES VIDAL, T.: "La vida quotidiana i l'espai...", p. 160.

47 VALLS TABERNER, F. (1984): *Los Usatges de Barcelona. Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, Barcelona: Promociones Publicaciones Universitarias de Barcelona, p. 104.

48 ARM. Notaris. J-2, f. 112r, 14 calendes octubre 1343 (18/09/1343).

49 ARM. AH-5331, f. 35v, idus juny 1344 (13/06/1344).

era castigada amb la pena d'excomunió, reservada al bisbe. En canvi, per a la jurisdicció secular, sembla que la separació no era considerada delictiva. Encara que el matrimoni canònic era indissoluble, els cònjuges podien obtenir la dissolució del jutge eclesiàstic, si concorrien determinades causes.⁵⁰ En aqueixa circumstància es devia trobar, l'any 1348, na Simona Mosqueroles, muller d'en Bernat Roca, qui constitueix procurador el prevere Ramon des Pla, beneficiat a la Seu, per demanar davant l'oficial de Mallorca el divorci de les esposalles conretes entre ells i obtenir els documents de nul·litat corresponents.⁵¹ No era un gaire corrent, però se'n donaven casos.

La vídua

Transcorreguts vint o vint-i-cinc anys de matrimoni, en el transcurs dels quals havia patit alguns avortaments i defuncions d'albats, i encara havia surat mitja dotzena de fills i filles, una dona de mitjana edat podia assistir a la mort del seu marit. S'havia passat mitja vida conjugal embarassada.

La mort de l'espòs suposava greus inconvenients per a la vídua, perquè havia perdut la protecció i l'honorabilitat que li oferia el grup familiar. Si hi havia nins menors d'edat, tal vegada n'era la tutora, sovint compartint la curadoria amb un familiar masculí directe. Trobam aquesta figura jurídica en una data tan primerenca com 1248, quan en Guillem Bou elegeix en testament per tutora dels fills comuns sa muller na Guillema, mentre sigui vídua; però, si es casa, la tutoria passarà al seu cunyat.⁵² De la mateixa manera procedeix en Jaume Alou, el 1289, en disposar que la seva muller, na Garsenda, tingui potestat sobre els seus béns, sempre que romangui casta i sense marit, i la designa tutora de llurs fills fins que assoleixin la majoria d'edat.⁵³

Quan l'elegida no podia exercir la tutoria, demanava ser rellevada de l'obligació, i el batlle nomenava una altra persona. N'Antònia, la vídua d'en Pere de Rupjà, diu que el seu marit en son testament l'assignà com a tutora dels fills en Pericó i na Margalida, però ella vol posar plet contra l'heretat, perquè necessita cobrar el dot; i, per tant, suplica que els sigui assignat un altre curador. El batlle els assigna en Pere Soler, paraire.⁵⁴ Ja sigui per comoditat o perquè no podia o no en sabia, sovint la tutora designava un procurador masculí qui gestionàs el patrimoni familiar. En Pere Estruç fou l'administrador que elegí na Benvinguda, la vídua d'en Joan Ferrer de Rubines, per regir en nom seu l'heretat que llur fill, en Bernat, havia heretat de l'avi fornalutxenc en Bernat de Villalonga.⁵⁵

La tutoria no provenia únicament d'un testament. El mes d'agost del 1366, na Catalina, esposa d'en Bernat Pastor de Fornalutx, es presenta davant el batlle dient que son marit s'ha absentat de Mallorca fa més de 14 mesos. Sospita que sigui mort, i demana que nomeni curador dels seus béns, encara que siguin pocs. El batlle nomena curadora de tota l'heretat a la pròpia Catalina.⁵⁶ Si el tutor nomenat pel marit difunt era incompetent, o bé si no podia exercir la seva missió, la tutoria podia recaure en l'esposa. Així veiem com en Francesc Masblanc havia nomenat en Bonanat de Lemena tutor del seu fill en Pericó; però, com que aquest no pot fer-ho perquè "ha de viure de la seva feina i suor", el batlle nomena tutora la mare, na València.⁵⁷

50 PLANAS ROSSELLÓ, A.: "Los delitos contra el matrimonio...", p. 54.

51 ARM. AH-5332, f. 26r, 7 calendes febrer 1347 (26/01/1348).

52 ADM. Santa Eulàlia. Pergamí n° 7/2, 9 calendes gener 1248 (24/12/1248).

53 ARM. Notaris. R-7bis, f. 7r, 14 calendes novembre 1289 (19/10/1289).

54 ARM. Notaris. J-3, f. 14r, 16 calendes octubre 1345 (16/09/1345).

55 ARM. Notaris. B-41, f. 195, pridie calendes febrer 1334 (31/01/1335).

56 ARM. Notaris. J-3, f. 57v, 26/08/1366.

57 ARM. Notaris. J,3, f. 19v, 3 calendes abril 1346 (30/03/1346).

Com veiem, el batlle era el funcionari reial qui tenia les competències relatives a tutories. No tan sols nomenava tutors, sinó que els ratificava. És el què fa l'any 1345 el batlle Pere Mosqueroles, en confirmar na Benvinguda, vídua de n'Arnau Alegret de Biniaraix, com a tutora del fill en Guillem.⁵⁸ Per a una major seguretat de l'heretat, la tutora havia de presentar fiances que respoguessin per ella en cas de mala administració. Així, na Bartomeva, vídua d'en Pere Ros, quan el batlle la nomena tutora dels fills comuns, en Pericó i en Joan, presenta per fermança el ciutadà en Berenguer Hostalès qui respondrà per ella.⁵⁹

La condició de tutora permetia a la vídua romandre a la casa familiar, sempre que visqués exclusivament dedicada als infants, casta i sens contreure noves núpcies. Bé és cert que la seva conducta havia de ser impecable, sota amenaça de perdre la tutoria i, consegüentment, l'administració del patrimoni. Era el període de major llibertat per a una dona, perquè ocupava el lloc del cap de família i passava a exercir funcions pròpies dels homes.⁶⁰ Així veiem com na Margalida de Monnàber, en quedar vídua d'en Pere Masblanc de Fornalutx, constitueix una societat per temps indefinit amb Bartomeu Cinc-claus de Santanyí per a la gestió del bestiar familiar en règim de transhumància. Ella aporta a l'empresa 750 bèsties de llana, més les pastures que té al Pla i a la Muntanya i les que pugui arrendar, així com el menjar i el caçat dels pastors. Ell afegeix al ramat altres 50 bèsties i els jornals dels ramaders. Les despeses i els beneficis es partiran a raó de tres parts per la dona i una per en Cinc-claus.⁶¹

També na Guillem, l'esposa de n'Isern de Lautres, passa a administrar els béns conjugals durant els nou anys que els fills són menors. La veiem llogar part de les cases i corral de l'heretat, administrar els esplets d'un hort que té arrendat, etc.⁶² Na Rumia, la muller d'en Guillem Bernat, qui acaba d'enviudar, ven un hospici amb pati contigu que tenien a l'alqueria del Comte, per poder sobreviure i alimentar els tres infants que té al seu càrrec.⁶³ Igualment n'Alemanda, vídua de n'Arnau de Puig, no podent treballar la terra dels fills, dels quals és tutora, arrenda per cinc anys un mallol que tenen en el terme de Biniaraix. L'arrendador correrà amb totes les despeses, l'haurà de llaurar "a coneguda de bons conreadors" i li pagarà 50 sous per Nadal.⁶⁴

La curadoria acabava quan el pubill complia els 20 anys. Aleshores, passava comptes amb el tutor o la tutora i signaven un document de definició que l'eximia de tota culpa per mala administració. Així ho fa en Guillem Alou, quan defineix sa mare de l'administració de la seva heretat, el març del 1327.⁶⁵ En el cas que l'hereu o els hereus no acceptassin el balanç, s'iniciava un procés judicial que podia prolongar-se durant anys, tal com ocorre amb els comptes d'administració de la tutoria presentats per na Francisca, vídua d'en Pericó de Masblanc, que els hereus consideren incomplets i fraudulents.⁶⁶

Si, en quedar vídua, l'hereu ja eren gran i la relació familiar era bona, solien habitar junts esperant el moment que el fill es casàs. En aquest cas, la mare decidia avançar l'herència al fill a canvi de viure plegats. És la decisió que adopta na Blanca, vídua d'en Jaume de Canals quan, l'any 1322, fa donació irrevocable entre vius a n'en Joan, fill seu, de tots els béns, drets, llegats, dot i sponsalici. Es reté deu lliures per a cada altre infant, pagadores a les nines en el moment de casar-se; i, als nins, en complir 25 anys. Es reté, igual-

58 ARM. Notaris. J-3, f. 9r, 9 calendes febrer 1344 (24/01/1345).

59 ARM. Notaris. B-10, f. 72v, 14 calendes agost 1348 (19/07/1348).

60 SEGURA GRAISO, C.: "Las mujeres en la organización...", p. 216.

61 ARM. Notaris. C-37, f. 61r, 14/10/1372.

62 ARM. Notaris. B-6, f. 77r, 2 calendes juny 1347 (31/05/1347); i f. 93r, 5 idus agost 1347 (11/08/1347).

63 ARM. Notaris. A-29, f. 141r, 4 idus setembre 1344 (10/09/1344).

64 ARM. AH-5014, f. 79v, calendes novembre 1317 (01/11/1317).

65 ARM. Notaris. R-6, f. 13r, 10 calendes abril 1326 (23/03/1327).

66 ARM. Notaris. A-29, f. 13r, 3 calendes maig 1344 (29/04/1344).

ment, 100 lliures per fer les seves voluntats en testar. Entretant, viuran junts a l'hospici familiar, i en Joan la proveirà de menjar i vestir.⁶⁷

Però ben aviat l'hereu portava a casa una esposa, qui suplantava la mare vídua en el regiment de la casa. Si la convivència es feia impossible, a la vídua no li restava més que reclamar el seu patrimoni a l'hereu, qui solia pagar-la així com bonament podia, generalment a raó d'un poc cada any. Na Saurimonda, en quedar vídua d'en Nicolau Carrera, l'any 1290, reclama el dot a n'Arnau de Masnou, tutor de la seva neta i hereva, na Rumia. Aquest li reconeix el deute i promet pagar-la dins un any. Durant aquest temps, es compromet a donar-li menjar i beure a la seva taula i dotar-la d'espardenyes, camises i un mocador de cap; i, si vol, podrà continuar vivint amb ells a l'hospici familiar.⁶⁸

Corria l'any 1299, quan en Berenguer Frontera i el seu fill en Jaume arriben a un acord per dividir-se tots els béns mobles i immobles que tenien conjuntament per agermanament fet entre el dit en Berenguer i sa muller na Ramona, ara difunta: cadascú en tindrà la meitat, excepte un bou i un ase que seran del pare.⁶⁹ També en Guillemó Seguí, per pagar a sa mare na Catalina les 37,5 lliures d'escreix que son pare li assignà quan es casaren, com que no té béns mobles, li cedeix per cert temps part d'una vinya i d'un hospici de l'heretat, situats a l'alqueria del Comte. En Francesc de Villalonga, el mateix any 1344, assigna a sa mare dos serfs sarraïns i un neòfit, més 50 quarteres de forment i 20 quarteres de mestall, per satisfer-li les 300 lliures del dot.⁷⁰ Així mateix, en Guillem Oliver, per pagar a sa mare la resta de les 60 lliures del dot, li transfereix tres cofres, tres arquibancs, un sotspall pintat, cinc vànoves, un parell de llençols, cinquanta ovelles i un ase de pèl bru.⁷¹

La separació de la vídua de la unitat familiar, no sempre era amistosa. El juliol del 1317, na Peregrina, vídua d'en Pere Cardona, reclama notarialment a sa filla, na Blanca, tot quant ha gastat fins aleshores per ella, per son marit i la resta de la família, tant en menjar, beure, vestir i calçar, com en altres necessitats.⁷²

Sigui com sigui, el pagament del dot, l'escreix i la part de robes de la cambra nupcial era indefugible i inalienable. Si s'esqueia, l'espòs solia garantir aquest patrimoni a l'esposa mitjançant una clàusula de reconeixement inserida en son testament. Així ho fa, per exemple, en Guillem Bou, en disposar les darreres voluntats l'any 1248, admetent tenir 400 morabatins que pertanyen a l'esponsalici i a béns parafernals de sa muller na Guillema. També en Bernat Pellisser, en el testament de 1292, confirma l'esponsalici a sa muller, na Barcelona, i li afegeix tots els seus vestits "amb els arnesos i aparells".⁷³

Qualsevol intent d'escapolir-se de tornar el dot acabava en un plet. Ho intentà en Guillem Abril, l'any 1344, quan mor la seva muller, n'Angelina, qui nomena hereva la seva ànima. Com a gestor dels béns de l'Església, el rector de Bunyola, en Ramon Muntaner, li reclama una part del dot, que en Guillem intenta eludir. Argumenta, aquest, que només disposa d'uns olivars de poc valor, que proporcionen uns esplets d'oli esquistats, que no li basten per viure. Exposa que la producció ha estat especialment minsa els tres darrers anys a causa de l'esterilitat general, de manera que durant aquest temps ha viscut de la seva feina, llogant-se com a cavadador de terres. Addueix, finalment, que si ha de pagar el dot, no té de què viure, i tant ell com la resta de la família hauran d'abandonar Mallorca. Però malgrat l'emotivitat i el dramatisme de

67 ARM. Notaris. R-4, f. 59v, 12 calendes novembre 1322 (21/10/1322).

68 ARM. AH-5014, f. 8r, 4 idus maig 1290 (12/05/1290).

69 ARM. AH-5014, f. 24r, 3 calendes desembre 1299 (29/11/1299).

70 ARM. Notaris. A-29, f. 82v, 9 calendes juny 1344 (24/05/1344); i 114, 6 calendes agost 1344 (27/07/1344).

71 ARM. Notaris. B-10, f. 248v, idus desembre 1348 (13/12/1348).

72 ARM. Notaris. R-4, f. 40v, 5 idus juliol 1317 (11/07/1317).

73 ADM. Santa Eulàlia. Pergamí n° 7/2, 9 calendes gener 1248 (24/12/1248); ARM. Notaris. R-7bis, f. 26v, 13 calendes maig 1292 (19/04/1292).

l'exposició, el batlle condemna en Guillem Abril a satisfer el deute al rector.⁷⁴

Rescatada una part o la totalitat del dot i l'escreix, la vídua tenia diverses opcions. Una consistia en romandre a la família, a les ordres del fill i supeditada a la nora, intentant capejar les tensions que quasi segur es produirien. Altra solució era recollir-se aïllada en una casa, vivint del seu treball; però, si vivia sola, podia ser objecte de les xafarderies i sospites de conducta irregular, fàcilment acusada de prostitució. La tercera alternativa, sobretot si era una dona d'edat avançada, era entrar en religió com a monja o beguina; però, en no haver-hi convents femenins a Sóller, era imprescindible traslladar-se a la Ciutat.

Moltes vídues optaven per contreure segones núpcies amb algú captivat pel seu dot i/o pel seu atractiu. La jove vídua que havia recuperat el dot era un bon partit per a aquells fadrins o vidus d'estatus més baix, que aspiraven a ascendir en l'escala social. Endemés, el nuvi tenia l'avantatge de no haver de pagar l'escreix, puix que la dona ja no era verge. D'aquesta manera, algunes dones aconseguiren casar-se amb l'home que estimaven, però el novell matrimoni les situava altre cop sota la tutela d'un marit que administrava els seus béns.⁷⁵ D'altra banda, l'Església veia amb mals ulls els segons matrimonis. Considerava que les vídues que es tornaven casar ho feien perquè eren incapaces de superar les temptacions de la carn i, per tant, ofenien la memòria del difunt.⁷⁶

Les segones núpcies sovintejaven quan es produïa una catàstrofe demogràfica. Arran de la pesta Negra dels anys 1348-1350, a Sóller morí aproximadament una tercera part de la població, sense distinció d'edat, situació econòmica ni posició social. Les dones encara joves que havien quedat vídues, amb infants o sense, s'apressaren a cercar un segon marit allà on fos, que les protegís a elles i llurs famílies. Només entre el juliol del 1348 i el gener del 1349, el llibre de notes del notari Pere Bernat neregistra a Sóller fins a 36 actes mitjançant els quals una vídua es col·loca en segones núpcies amb un solter. És una xifra significativa perquè, en situació de normalitat, el nombre de tals documents no excedia la mitja dotzena anual. Serveixin de mostra els següents: na Blanca Cerdà, vídua d'en Ramon Guitard de Bunyola, es casa per segona vegada amb en Guillem Mosqueroles de Sóller, emparada per les 100 lliures del dot. Na Francisca Soler, vídua d'en Guillem Mestre, contreu segones núpcies amb en Ramon Ferrando de Tortosa, ara resident a Sóller, aportant en dot dos hospicis que té a la vila. Na Ferrera de Cabanyils, vídua d'en Pere Sunyer, s'aferma en matrimoni per segon cop amb n'Amill Duran, oriünd de Lautrèc de la diòcesi de Castres (Occitània), aixoplugada per un dot de 33 lliures en diner i mobles i altres 67 lliures per estimació de vinyes, olivars i garrigues a Fornalutx, un hort a Biniaraix i un hospici a la vila. Per contra, na Dolça Tender, vídua d'en Pericó Sagual, es torna maridar amb en Pere Garrigosa de Muro, resguardada per tan sols 30 lliures de dot.⁷⁷

El testament

El darrer acte de la dona era el testament, que recollia les últimes voluntats i reflectia les seves devocions i espiritualitat. Era el moment de disposar la sepultura i habilitar els medis necessaris per salvar l'ànima, ja sigui en forma de misses en sufragi, obres pietoses i caritatives o, fins i tot, alliberament dels captius que l'havien servit en vida. Havia arribat l'hora, igualment, de distribuir el patrimoni entre les persones més estimades del seu entorn, de graus de parentiu diversos; i d'heretar les filles, especialment les fadrines, amb una quantitat equivalent, com a mínim, a la legítima. En aquest afer, solien tenir en compte no tan sols el diner, sinó també les joies i la roba de cambra i de vestir.

74 ARM. AA-9, f. 422r, calendes març 1343 (01/03/1344).

75 SASTRE MOLL, J.: *La dona medieval...*, p. 42.

76 DONADO VARA, A. (2009): "Los antecedentes históricos de la reserva vidual", *Cuadernos de Historia de España*, 16, Buenos Aires, p. 111-203: 123.

77 ARM. Notaris. B-10, f. 116r, 130v, 139v i 284r.

En realitat el contingut del testament, disposat davant notari, seguia unes pautes i un redactat molt uniformes. Després d'identificar-se i nomenar els marmessors –dos com a normal general-, a qui es confiava l'execució de les darreres voluntats, la testadora destinava una quantitat fixa a finançar la sepultura i les obres pies. Una anàlisi dels 35 testaments de dones recollits en el protocol R-7bis del notari solleric en Bartomeu Estruç, que abraça els anys 1389-1392,⁷⁸ posa d'evidència que solien destinar a aquest afer entre una i vint-i-cinc lliures, essent cinc lliures la quantitat més normal. Bé és cert que la filla d'en Guillem d'Esparraguera hi dedica l'astronòmica quantitat de 250 lliures!, però era fadrina i tenia pocs compromisos familiars.

La primera despesa a pagar amb aquella suma era el dret d'enterrament en el cementiri de la parròquia, que cobrava el rector. A vegades, també es donava una petita almoïna a cadascun dels preveres qui assistien a la cerimònia fúnebre, mai superior a un sou.

A continuació la dona esmentava, un per un, els llegats pietosos, començant pels de l'església d'on era feligresa. Solia deixar entre mig i dos sous per al manteniment del temple, i altres tants a les rodelles de ciris que il·luminaven els diversos altars. Tot seguit, disposava una suma semblant a cada institució de beneficència: els hospitals de la Ciutat, el bací dels pobres vergonyants, el de donzelles a maridar i, sovint, el de redempció de cristians captius en poder dels infidels.

Designava una altra porció dels donatius al sosteniment i conservació de l'edifici de la Seu, i de les capelles i monestirs forans de major devoció popular: Santa Maria de Lluc, Sant Martí de la Cova de Pollença, Santa Maria Magdalena del puig d'Inca i, lògicament, Santa Catalina del port de Sóller. Com a cas especial, na Gueraua, muller d'en Cili Jaume, deixa tres sous a Santa Margalida de Biniforani; i na Saurina, esposa d'en Ramon Esteve, dos sous a Sant Llorenç de la Calobra.

Els convents de frares de la Ciutat també eren destinataris d'alguna minsa quantitat, amb l'encàrrec particular que resassin per la salvació de l'ànima de la difunta: eren les comunitats de franciscans, predicadors i penitenciaris, així com els convents del Sant Salvador i del Sant Esperit. No solien oblidar-se de les monges de Santa Clara i Santa Margalida. En algun cas puntual, la testadora deixava una almoïna a llocs religiosos més llunyanos, com Santa Maria del Toro, Santa Maria de Montserrat o Sant Jaume de Galícia.

Algunes deixes consistien en ciris, candeles o estadals, per fer-los cremar davant una imatge o un altar: així, na Messina, muller d'en Garcia d'Empúries, assigna cinc sous en cera a distribuir entre les lluminàries de Sant Salvador del puig d'Almallutx, Sant Martí de Pollença, Sant Miquel de Portopí, Santa Maria de la Seu, Santa Maria de Sóller, Santa Maria Magdalena d'Inca, Santa Margalida de Muro i Sant Jordi d'Orient. A remarcar, igualment, que na Ramona Genera, esposa d'en Pere Soler, destina 10 sous a comprar un sobre-altar per l'altar de Sant Bartomeu de la parròquia; n'Elisenda, esposa d'en Bernat Domènec, assigna cinc sous per obrar el seu túmul funerari; i na Guillema, muller d'en Berenguer de Mosqueroles, deixa sis diners per al manteniment del camí que anava a Ciutat.

Dins d'aquella quantitat monetària, no faltaven les deixes a persones amb vincles de dependència o laborals: na Dolça, muller d'en Pere de Valls, llega quinze sous a la seva serventa; i, n'Ermessenda Molinera, cinc al seu sarraí, en Maimó, i un a cada captiu del seu nebot. També els lligams professionals podien comparèixer en els testaments com, per exemple, els socis amb els quals es fan negocis, als quals es retornen o perdonen quantitats degudes.⁷⁹

78 ARM. Notaris, R-7bis. Encara que estigui catalogat com a protocol del notari Bartomeu Roca, en realitat és de Bartomeu Estruç.

79 GARCÍA-FERNÁNDEZ, M. (2015): "Hombres, mujeres e instituciones en relación. Reconstruir las redes y marcos de sociabilidad medievales a partir de las últimas voluntades", *Incipit 3. Workshop de Estudios Medievales da Universidade do Porto*, p. 53-72; SEGURA GRAÑO, C.: "La opinión de las mujeres...", 198.

Un cop pagades les deixes, destinaven a obres pies el romanent de la quantitat reservada, a voluntat dels marmessors. Encara que no sempre, cada marmessor veia remunerades les molèsties de la seva gestió amb una gratificació que, generalment, oscil·lava entre els cinc i els deu sous.

Tot seguit, la testadora ordenava les disposicions relatives al gruix dels béns. No era estrany que reconegués tenir deutes o objectes en préstec. Essent així, solia detallar-los un per un, preguntant a l'hereu que els retribuís a compte de l'herència. Na Benvinguda, vídua de n'Arnau de Tria admet tenir en el seu alberg una flassada, una tovallola i un tovalló que pertanyen a n'en Bernat de Grions. Na Guillema, la vídua de n'Arnau de Cogolles, confessa un deute de 62 sous a l'obrador d'en Vilardent per teles; a n'en Flor, la soldada de 3 anys, a raó de 16 sous per any; i a n'en Jaume Domènec altres 8 sous de salari. I na Sança, vídua d'en Ferrer Brandí, reconeix deure 31 sous a quatre persones distintes, a la vegada que adverteix esser creditora de 14.5 lliures d'un veí de Lluçmajor i altres 10 lliures d'un habitant de Palafrugell.

En fer testament, la dona quasi sempre designava una part de l'herència a gratificar els familiars més propers o més estimats: espòs, pares, germans, nets, nebots, cosins i, sobretot, fillols. Per exemple: na Maria, muller d'en Guillem Alou, llega 50 sous al seu marit; na Maria, muller d'en Pere Narbona, assenyala 20 sous a son pare i a sa mare; l'esposa d'en Ramon Esteva consigna 40 sous a sa mare i altres deu a cada germà; i na Berenguera Borrassa llega 100 sous a son marit i sengles 20 sous a sa mare i a sa germana.

A vegades, la donació consistia en joies, roba de llit o de vestir. Així, na Guillema, vídua de n'Arnau de Cogolles, assigna una capa vermella a sa germana, i un mantell, una cota vermella i una túnica del mateix color a altres parentes; na Sança, vídua d'en Ferrer Brandí, dona la seva capa i la cota a sa fillola; i na Blanca, muller d'en Ramon Quintana, dona totes les seves joies a sa mare. Algunes d'aquestes deixes particulars eren béns immobles o drets legals. Com n'Astruga, qui mor fadrina i fa donació a les seves germanes na Ramona i na Guillema dels drets que té sobre la vinya i les cases que foren de son pare.

Excepte en casos molt excepcionals, la dona llegava una quantitat en metàl·lic a cada filla fadrina en qualitat de dot. Això significava que la noia no la rebria fins el moment de celebrar les noces. La quantia solia ser la mateixa per a cadascuna. A les filles casades, en canvi, només les assignava una petita quantitat simbòlica, com a suplement hereditari. A continuació, feia el mateix amb els fills, als quals solia fixar unes quantitats inferiors a les germanes, generalment la meitat. Serveixi d'exemple na Benvinguda, vídua de n'Arnau de Tria, qui deixa 100 sous a n'Eulàlia en temps de noces, 50 sous a les altres cinc noies fadrines i als dos nois fadrins. Per contra, només llega 5 sous a cadascuna de les tres filles casades. O na Rumia Ferrer de Biniaraix, qui assigna sumes diferents: 15 lliures a n'Eulàlia, na Francisca i na Dolça, deu lliures a n'en Llorenç i vuit a n'en Bartomeu i en Pere. Els descendents que s'havien encaminat a la vida religiosa, com el fill de na Berenguera, muller d'en Borràs Malet, qui era franciscà fra menor, també rebien el seu dot. Als marits sobrevivents els solia garantir l'usdefruit de tots els béns, ja sigui de forma vitalícia o sols per un període determinat.

Com a darrera disposició, la testadora nomenava un hereu universal de tots els béns romanents, encomanant-li que complís el testament. Solia elegir un fill, si n'hi havia, fixant una cadena de successions en la contingència que morís sense infants. N'Ermessenda, esposa d'en Bernat Gilida, nomena son fill en Bernat; però, si mor sense infants, vol que els béns vagin a ses filles a parts iguals; i, si moren tots sense infants, vol que tornin als seus parents, mascles o femelles. N'Elisenda de Brusca designa per hereu el seu fill segon, perquè en Bernat, el major, està en captivitat de sarraïns i li fa una deixa per la seva redempció. I na Blanca, l'esposa d'en Ramon Quintana, vol que sigui hereu son fill en Pere; però, si mor, vol que els béns passin a sa mare. En aquest període, hem trobat ben pocs exemples en els que fos designada hereva una filla, en lloc d'un fill: na Maria, muller d'en Tomàs Alber, elegeix per hereva sa filla n'Agustina, i la substitueix pel fill en Bernat, si mor sense infants.

Si la testadora no tenia descendents mascles, l'herència revertia preferentment a les filles, al marit, a un germà, o als nebots. Com que na Bernada, vídua d'en Guillem de Parets, no té successors propis, deixa tots els béns als dos fills de sa germana, en Berenguer i en Guillem d'Olives. I la vídua de n'Arnau de Cogolles, nomena hereves universals les dues filles, na Gueraua i na Dolça, per meitat. Igualment n'Elisenda, la muller d'en Bernat Domènec, vol que la succeeixin les seves filles na Benvinguda, na Llorença i n'Alemanda, a parts iguals; i, si alguna mor sense infants o essent pubilla, vol que els béns vagin a les altres a parts iguals; i, si moren totes, que vagin a n'en Bernat, fill de la seva germana na Benvinguda i a son nebot n'Arnau Costurer. En canvi, en la mateixa situació, n'Elisenda des Brull fa hereu el seu germà en Dalmau d'Estada. Per contra, la filla d'en Guillem d'Esparraguera, en morir fadrina, nomena successor en Pere, cosí germà seu. Exemple excepcional és el de n'Elisenda, filla adoptiva de n'Asbert de Planes de Ciutat, aleshores habitant a Sòller, qui elegeix per hereva na Dolça, la muller d'en Pere de Valls, amb els quals viu en acollida.

En darrer extrem, la testadora podia deixar la fortuna a l'Església, per a la salvació de la seva ànima. Si es donava aqueixa circumstància, els marmessors venien tots els béns i aplicaven el diner de la venda a celebrar misses i obres pietoses en remissió de l'ànima de la difunta. Na Benvinguda, dona del fuster en Bernat de Besanta, elegeix hereu son fill en Bartomeu; però, si mor en edat pupil·lar o sense fills, fa hereva la seva ànima. També na Jaumeta, vídua d'en Guillem des Torrent, com que no tenia fills mascles, designa per hereva sa filla n'Audeta, amb la condició que si mor fadrina o sense infants, els béns siguin destinats a redimir llurs pecats. La mateixa solució adopta na Maria, la muller d'en Guillem de Girona, qui nomena sa filla na Francisca, o la seva ànima en defecte de successors.

Encara restaven dues qüestions a resoldre. La primera era fixar el termini de pagament dels llegats. Era bastant corrent que la dona que atorgava testament determinàs un temps de carència, a partir del dia de la seva mort, durant el qual els beneficiaris no podien exigir a l'hereu la satisfacció dels llegats. D'aquesta manera prevenia que l'heretat no es veiés asfixiada per les demandes dels llegataris. Aquest període solia oscil·lar entre els dos i els cinc anys. El darrer punt era el nomenament de tutor dels fills menors d'edat, si s'esqueia. Generalment, però no sempre, la comanda requeia en el marit supervivent.

Conclusions

No descobrirem res de nou si afirmam que, durant bona part de la seva vida, les dones estaven subjectes a l'home: primer al pare, després al marit; i, en enviudar, a l'hereu o al segon marit. Vivien en una societat patriarcal, allunyades de tota activitat pública de caràcter polític, jurídic o militar, i sotmeses a la potestat dels llurs pares, marits i fills mascles.

De nines, la seva vida social girava al voltant de la mare i les altres dones de la família, qui procuraven la seva educació. Aprenien tots els coneixements imprescindibles, relacionats amb les tasques domèstiques, l'alimentació, la vestimenta i la higiene personal i de la llar, sempre orientant-les cap al matrimoni. La relació amb els nois de la seva edat i altres homes els era molt restringit. Les sortides al mercat, a l'església o a les festes populars es feien sempre sota la supervisió i tutela de la mare, per tal de preservar allò que era considerat més valuós: la seva virginitat. Qualsevol acció que atemptàs contra la virginitat, ja sigui consentida o forçada, constituïa una deshonra per a la família i solia deixar la noia en una situació molt compromesa socialment.

Aconseguir un bon dot era un objectiu desitjable per a qualsevol noia. Un dot elevat li permetia maridar-se amb un home de posició econòmica i social superior a la seva i sostenir una existència acomodada durant tota la vida. El matrimoni mitjançant un contracte d'esponsalici li assegurava la conservació del seu patrimoni: el dot i l'escreix. El maridatge a través d'un contracte d'germanament deixava la dona en

una situació de des-protecció, en l'eventualitat que el patrimoni conjugal fes fallida; però també podia resultar-li favorable, si el marit sabia manejar la hisenda i fer créixer les rendes. L'agermanament, que havia estat el contracte dominant fins l'any 1316, perdé força en favor de l'esponsalici, per mor del privilegi del rei Sanç I que reduí el valor de l'escreix a la meitat. Aquest fur abaratí el cost del matrimoni per al marit, en detriment dels interessos de la dona. En qualsevol dels dos casos –cal no oblidar-ho– el patrimoni de la dona era administrat únicament per l'espòs.

L'objectiu del matrimoni era engendrar al manco un fill, i millor si era mascle. L'esterilitat quasi sempre es considerava un defecte de la dona, i s'atribuïa a un càstig imposat per Déu degut a la seva deshonestedat per haver mantingut relacions il·legítimes, o bé per la il·legalitat de la parella o, simplement, per qualche pecat desconegut o disegni diví. En conseqüència, la dona estèril podia ser repudiada.

En cas de cometre adulteri, també la dona s'emportava la pitjor part. L'adulteri masculí era tolerat i gairebé mai penalitzat, més enllà d'haver de tornar el dot. La dona, ben al contrari, havia de superar la prova del turment en ser acusada pel marit. No era tant greu que la infidelitat femenina infringís les normes socials, sinó que atemptava contra l'honor del marit i l'avergonyia davant la resta de la societat.

En canvi, el concubinatge era amplament tolerat. Era molt estès entre les capes altes de la societat i el clergat, perquè tenien capacitat econòmica suficient per mantenir l'amistança. No obstant això, aquestes unions podien donar lloc al naixement de fills extra matrimonials i, per tant, il·legítims. Calia, en tal cas, legitimar-los el més aviat possible, de manera que poguessin succeir l'herència familiar en règim d'igualtat amb els altres fills.

La mort del marit donava pas a un període vidual de la dona, sovint transitori. Era una època de major llibertat per a ella, sempre que es mantingués casta i sens marit, perquè li permetia administrar el patrimoni familiar. Aquesta situació es donava, especialment, en el cas d'haver-hi fills menors d'edat i tenir-ne la tutoria. L'accés de l'hereu a la majoria d'edat tornava relegar la mare a un paper secundari, que es reduïa encara més quan el fill es casava. Aleshores, s'obrien diverses possibilitats a la mare: o romandre amb la parella jove, arriscant-se a tensions i enfrontaments amb la nora; o bé viure sola i exposar-se a la maledicència i les xafarderies de la gent; o bé tornar-se a casar; o, finalment, entrar a un convent.

La solució més freqüent era contreure segones núpcies, després d'haver recobrat el dot o la seva meitat de la hisenda conjugal. Per al nuvi, tenia l'avantatge de resultar-li més barat el matrimoni, perquè la dona ja no era verge i, per tant, no li havia de donar l'escreix. Endemés, si anava prou viu, podia aconseguir un bon partit que li permetés ascendir socialment. Per a la vídua, les segones núpcies li permetien recuperar la protecció masculina i, tal vegada, casar-se amb l'home que estimava; però sempre a canvi de perdre, novament, el control sobre els seus béns.

La dona només recuperava el seu patrimoni en el moment de disposar testament. En línies generals, aquest document seguia unes mateixes pautes pel que fa a homes i dones: disposava les obres pies necessàries per assegurar-se la salvació, distribuïa llegats entre les persones més estimades del seu entorn, heretava els fills i filles, i nomenava un o varis hereus. Si bé els llegats pietosos a institucions religioses, assistencials i de beneficència no depenien del sexe del testador, sinó més bé de les seves devocions i creences religioses, és en els testaments on es pot entreveure l'existència de xarxes de solidaritat femenines en el sí del cercle familiar. Aquests llaços es materialitzen en l'assignació preferent de petites deixes i llegats a les diverses dones de la família i, sobretot, a la fixació d'un dot per a les filles que gairebé duplica el dels fills mascles.

Les demandes de les dones solleriques davant el virrei (s. XVII)*

Victòria Bauçà Nicolau¹

Resum: Els *Presidals decrets* eren resolucions que dictava el virrei a sol·licituds fetes per particulars o corporacions. A partir de l'anàlisi amb perspectiva de gènere, s'ha pogut constatar l'activitat de moltes dones que es presentaren amb demandes davant el virrei, entre les quals es pot destacar la presència de les solleriques. Les peticions ofereixen una gran quantitat de detalls que faciliten la comprensió de la situació de vida de les dones solleriques, a més de permetre indagar en la història personal de cadascuna. Es tracta d'una finestra a la realitat de les dones de Sóller dels segles XVI i XVII que contribueix a enriquir la memòria del poble.

1. Introducció

L'estudi de les dones en els segles de la Modernitat beu de nombroses fonts, ja que la seva presència és comú en tot tipus de documentació, al contrari del que tradicionalment s'ha pensat. Es poden esmentar, com exemples, els protocols notariais. Les dones no només encapçalaven esposalles o cartes de dot, sinó també se les troba liderant transaccions econòmiques i acords. La documentació judicial és una altra de les fonts comunes a l'hora de localitzar la presència femenina per als segles de la Modernitat.

El present estudi s'ha basat una font específica de la secció Audiència de l'Arxiu del Regne de Mallorca.² Es tracta del conjunt documental conegut com *Presidals decrets*. Es tracta d'un tipus de documentació que només em consta que existia al Regne de Mallorca, cosa que no vol dir que no existissin anàlegs en els altres regnes que formaven la Monarquia Hispànica.

Els *Presidals decrets* eren unes resolucions fetes pel virrei a peticions de particulars i corporacions, sobretot en matèria de drets de família. Aquest darrer aspecte resulta clau a l'hora d'estudiar les dones ja que els assumptes tractats les implicaven directament, com podia ser la reclamació del dot, la petició d'una herència, etc. Aquesta font, ha estat tradicionalment utilitzada per fer història institucional de la mateixa Reial Audiència³ i, ja en matèria social, per estudiar els gremis.⁴ En vistes del seu potencial per fer història social, donada la riquesa d'informacions i detalls que presentaven les peticions, es va procedir a mirar la

*Aquest treball forma part del projecte PRD 2018-17 titulat «Conflicte i identitat en el Regne de Mallorca (Segles XIV-XVIII)» i finançat per la Comunitat Autònoma de les Illes Balears a través de la Direcció General de Política Universitària i Recerca amb fons procedents de la Llei de l'impost sobre estades turístiques (ITS 2017-06).

1 Universitat de les Illes Balears - IEHM. victoria.bauca@uib.cat

2 A partir d'ara s'abreviarà de la següent manera: Audiència com AA i Arxiu del Regne de Mallorca com ARM.

3 JUAN VIDAL, Josep. «La instauració de la Reial Audiència al Regne de Mallorca». *Pedralbes: revista d'història moderna*, 14, 1994, pp. 61-79; PLANAS ROSSE-LLÓ, Antoni. *La Real Audiencia de Mallorca en la época de los Austrias (1571-1715)*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2010.

4 BERNAT ROCA, Margalida. *Els III Mestres de la llana. Paraires, teixidors de llana i tintorers a Ciutat de Mallorca (s. XIV-XVIII)*. Palma: Institut d'Estudis Balàrics, 1995; DEYÀ BAUZÀ, Miguel J. *La manufactura de la llana en la Mallorca del siglo XV. Palma: El Tall, 1997 i La manufactura de la llana a la Mallorca moderna (segles. XVI-XVII)*. Palma: El Tall, 1998; GARÍ PELLICER, Miguel G. *El abastecimiento de pan en la Ciudad de Mallorca en los siglos XVI y XVII*. Tesis doctoral, 2017.

font amb uns altres ulls i aplicar la perspectiva de gènere.⁵ Es tracta de posar al centre de la interpretació les dones i les relacions que establiren entre elles i respecte dels homes. Es conceben les relacions entre els sexes com relacions de poder que permeten posar de relleu la seva configuració i com aquestes han esdevingut un factor clau dins de la història.⁶

L'anàlisi dels Presidals decrets amb perspectiva de gènere ha permès, no només localitzar la presència constant de dones davant la màxima autoritat del Regne, sinó també veure quines eren les seves preocupacions i problemes quotidians. Aquesta informació permet conèixer de primera mà com era la realitat de les dones dels segles de la Modernitat i com actuaren al respecte.

2. Les demandes de les dones solleriques

Les demandes que els particulars plantejaven davant el virrei eren molt variades i tenien diferents motivacions. Les relatives al dret de família són les més nombroses i en les que més es troben implicades les dones, com eren assumptes relacionats amb dots, herències, tuteles i curadories, etc.

Les peticions més nombroses registrades per dones eren les demandes de curadors i d'aliments, cosa que coincideix amb la sol·licitud més presentada per les dones solleriques durant el segle XVII.

a. Curadors

Els curadors eren les persones encarregades de gestionar el patrimoni d'un menor o d'una persona absent o incapacitada. Normalment era una persona propera que no podia tenir interessos sobre els béns. Es tractava d'una figura similar a la del tutor;⁷ la diferència referia en l'objecte del càrrec. Mentre que el tutor vetllava pel benestar de la persona, el curador també havia d'encarregar-se de la gestió del patrimoni. Tanmateix, ambdues ocupacions solien estar en mans de la mateixa persona o es confonien.

Segons les fonts, tant homes com dones van exercir la curadoria i, de fet, era habitual que fossin les mares les que exercissin el càrrec, juntament amb el de tutora, sobretot després de la mort dels marits. De fet, moltes eren nomenades com a tals ja en els testaments dels marits. Donada aquesta situació s'ha interpretat que les veus masculines contingudes en la normativa eren un genèric. Malgrat això, s'han localitzat dues referències⁸ que especifiquen que el *ius commune* prohibia a les dones l'exercici de la curadoria — una de les quals precisament és d'una sollerica. S'entén, però, que devia ser una interpretació de la llei poc recurrent que, a més, va ser incomplida constantment.

Per tant, les mares solien assumir la tutela i la curadoria dels seus fills i dels béns que aquests havien heretat dels pares difunts. Així i tot, si aquestes es tornaven a casar perdien el dret a ocupar el càrrec o també podien renunciar-hi per motius diversos, com podia ser la reclamació de la restitució dotal.⁹ En aquests casos, el menor o la persona incapacitada requeria novament de curador. Les mares podien proposar

5 BAUÇÀ NICOLAU, V. "Una nueva mirada sobre los *Presidals decrets*: fuente para el estudio de biografías de mujeres" a GARÍ PELLICER, M. G., GARCÍA PÉREZ, F. J. i MASSANET RODRÍGUEZ, R. (eds.). *De la Reina al carpintero: biografías de época moderna, entre la historia y la literatura*. Madrid/ Porto: Sínderesis, 2020, pp. 257-266.

6 MORANT DEUSA, Isabel. "El sexo de la historia". Ayer, 17, 1995, pp. 46-50.

7 Resulta útil, en aquests casos, consultar el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, el qual defineix els termes de la següent manera: en primer lloc, curador apareix com persona que té al seu càrrec l'administració i defensa dels béns i drets d'un menor d'edat o d'un incapacitat i, en segon lloc, tutor es defineix com Persona encarregada de la tutela d'algú. Disponible a <https://dcbv.iec.cat/> [consulta: 18/12/2022].

8 ARM AA 61, ff. 300r-307r; AA 70, ff. 235v-237r.

9 Un cop el marit havia mort, era obligació per part dels hereus del difunt restituir el dot que la dona havia aportat al matrimoni ja que era de la seva propietat malgrat l'administració hagués restat en mans del marit durant la duració de la unió conjugal. Cal tenir present que a Mallorca regia —i regeix— la separació de béns. SASTRE MOLLÀ, J. *La dona medieval a la Ciutat de Mallorca* (segles XIII-XV). Palma: El Tall, 2017, p. 22.

davant el virrei el candidat que preferien, de la mateixa manera que ho podien fer altres familiars o presentar-se ells mateixos.

Les peticions de nous curadors podien donar-se per diversos motius: mort, desacord, inconveniència per a l'heretat del curador en el càrrec. L'elecció es feia per Presidal decret, de manera que la màxima autoritat del Regne era qui escollia i ratificava el nomenament, moltes vegades a propostes dels mateixos familiars afectats. Davant la institució del curador, la persona triada podia renunciar. Els homes podien ser excusats del nomenament si vivien fora; si s'encarregaven d'altres negocis, ja que no podien garantir la correcta atenció requerida; si tenien interessos o plets contra els béns en qüestió i, també, si tenien més de cinc fills. Per tant, el ventall d'opcions per les quals els homes podien renunciar a ser curadors era variat. Les dones podien renunciar a la curadoria argumentant que pel seu sexe no podien exercir-la —per la referència al *ius commune* anteriorment esmentada—, per no veure's capacitades per a dur a terme el càrrec i les seves implicacions pràctiques i per ser menors d'edat.¹⁰

L'argument del sexe femení com a exclusió per a l'exercici de la curadoria té un caràcter excepcional i parteix del cas d'una sollerica (encara que existeix un altre cas documentat). Joana Cipona havia estat elegida pel batle de Sóller per fer de curadora de l'heretat de Miquel Canals per ser la padrina dels hereus d'aquest. Així i tot, considerava que ella no era la millor opció per ocupar el càrrec i així ho va fer constar a través del seu procurador davant el virrei. Per justificar la seva renúncia presentà dos arguments davant el virrei: en primer lloc, que el *ius commune* prohibia a les dones ocupar el càrrec i, en segon lloc, que ella era “vella i inútil i inhàbil” en els negocis, els quals eren nombrosos.¹¹

El segon motiu pel qual Joana Cipona renunciava informa sobre la consideració de la vellesa a l'Edat Moderna i, més concretament, sobre la femenina. La diferenciació sexual en la vellesa queda patent en els estereotips del moment: el respecte a l'experiència i la saviesa associat als homes i el rebuig i la burla per la feblesa i la dependència vinculats a les dones.¹² La seva incapacitat per produir, juntament amb l'estigma social, va provocar el rebuig dels seus familiars que o bé van marginar-les o bé es van aprofitar d'elles per obtenir beneficis.¹³ En aquest sentit, Joana, conscient de la seva situació, decidí aprofitar-la per desfer-se d'una ocupació per la qual no es veia capacitada per complir donades les exigències que suposava.

Malgrat ella renunciava a l'exercici de la curadoria volia que els seus nets gaudissin de l'herència que els havia deixat el seu pare i que, quan aquests poguessin assumir-ne la gestió es trobés en bon estat. Per això presentava a un candidat lletrat, ric i parent dels infants. Elegir un familiar era una estratègia, ja que es garantia que es vetllaria per la bona gestió de l'empresa familiar i per la bona cura de les criatures. El virrei acceptà la renúncia de Joana i Baptista Canals va ser nomenat tutor i curador.

Un altre tipus de curadors eren els dipositaris. Quan una heretat tenia molts deutes es deposava a la cort perquè un curador s'encarregués de gestionar-la i pagar als creditors. El curador depositari no podia ser familiar dels propietaris de l'heretat depositada ni tenir-hi interessos. La família podia sol·licitar el canvi de curador si aquest era incompetent o si moria.

10 Cal tenir en compte que el dret romà fixava la majoria d'edat als 25 anys. OLIVAL, Fernanda. “Edad, juventud y acceso a responsabilidades sociales (Portugal, siglos XVI-XVIII)”, a BLANCO CARRASCO, J. P., GARCÍA FERNÁNDEZ, M. i OLIVAL, F. *Jóvenes y juventud en los espacios ibéricos durante el Antiguo Régimen*. Vidas en construcción, Lisboa, Edições Colibri, 2019, p. 151.

11 ARM AA 61, ff. 300r-307r.

12 SOBRADO CORREA, Hortensio. “Vellos e ‘mozos vellos’. El papel socioeconómico y cultural de la vejez en la Galicia de la Edad Moderna”. *SEMATA. Ciencias Sociales e Humanidades*, 18, pp. 289-295.

13 BAUÇA NICOLAU, Victòria. “Las mujeres y las enfermedades: entre el rechazo y la asistencia en la Mallorca moderna”. Comunicació presentada al Congrés Internacional *Primum non nocere: enfermedades, tratamientos y diagnósticos en la Edad Moderna vistos desde las humanidades*. Pendent de publicació.

La incompetència del curador és el motiu de la demanda de Francina Mayol.¹⁴ Aquesta, juntament amb la seva germana Elisabeth, havia rebut l'herència del seu pare, la qual tenia molts crèdits i per això van depòsar-la a la cort de Sóller, que va designar Pere Mayol com a curador depositari. El curador va dur a la runa l'heretat i la utilitzava en el seu favor, aprofitant que era el sogre d'Elisabeth. Es va sol·licitar al batle de Sóller que se'l destituís, però l'execució de l'ordre no es va dur a terme. Per això, Francina acudí al virrei i així poder protegir la seva herència.

Un any després les dues germanes es tornaren a presentar davant el virrei per tornar a demanar un canvi de curador.¹⁵ Aquest cop el motiu era diferent: Joan Pérez, el substitut de Pere Mayol, havia mort, per la qual cosa requerien d'un nou curador depositari. L'heretat continuava tenint molts deutes i no disposaven de liquiditat per afrontar-los. Per aquest motiu van sol·licitar també permís per al curador per fer préstecs o que se li donés llicència per poder vendre alguns béns en encant públic (subhasta pública). Es va nomenar a Antoni Simó Ballester de Sóller, qui va rebre llicència per vendre, alienar i establir les propietats per poder pagar als creditors.

La concessió als curadors de llicències per poder vendre béns per fer front al pagament dels deutes era comú i recurrent en els segles de la Modernitat. Les famílies que tenien deposades les heretats solien tenir llargues llistes de creditors, als quals havien de pagar. Quan no era possible utilitzar els ingressos (procedents d'arrendaments, censos, establiments, etc.) no quedava més remei que acudir a altres mesures com la venda de béns, com demostra el cas de Maria Anna Borràs, vídua de Cristòfol Borràs, flassader de Sóller. Cristòfol havia mort sense fer testament i l'havia deixada a ella amb set fills al seu càrrec. El batle de Sóller la nomenà a ella com a curadora de l'heretat del seu marit que consistia en unes cases dins de la vila per les quals pagava un cens de tretze lliures. El pagament de cens indica que la casa devia estar establerta o bé era la garantia d'un préstec, fet indicatiu de les circumstàncies econòmiques de la vídua. La situació econòmica de Maria Anna era insostenible i ja acumulava alguns impagaments i obligacions, com el dot de la seva filla. Per aquest motiu va decidir que allò que convenia més era vendre les cases del seu marit i va sol·licitar la llicència, que se li va concedir, per així poder assumir el pagament dels deutes.¹⁶

Allò important en els casos anteriors era assegurar el benestar propi i, a la vegada, el de les heretats. Joana Cípona, conscient de les seves limitacions, va renunciar al càrrec, però sabia que no podia deixar l'heretat en mans de qualsevol persona ja que consistia en un important patrimoni. Per això, abans de deixar a l'atzar o als interessos d'altres l'elecció del curador, va proposar el candidat que ella considerava millor per aconseguir el seu objectiu: assegurar que el patrimoni dels seus nets quedés en bones mans. De la mateixa manera, les germanes Maiol insistiren en trobar un bon curador per conservar la seva herència i acabar amb els deutes que tenien acumulats. Encara que en cap dels dos casos en fessin una gestió directa, utilitzaren les demandes davant el virrei per assegurar que les heretats estiguessin en bones mans. Quan les heretats depenien directament d'elles, com és el cas de Maria Anna Borràs, les dones van actuar amb el mateix criteri. Allò primordial era assegurar el benestar familiar i si això implicava sacrificar el patrimoni immoble es duia a terme. Es tractava de sobreviure en una societat caracteritzada per l'endeutament i la falta de recursos per a les esferes més baixes.

b. Aliments

La segona petició més habitual que feren les dones solleriques davant el virrei va ser la dels aliments, la qual era la més freqüent a nivell general. El terme *aliments*, s'ha d'entendre en el sentit de la jurisprudèn-

14 ARM AA 72, ff. 141v-145r.

15 ARM AA 72, ff. 407r-408r.

16 ARM, AA 71, ff. 375v-377v.

cia. Es tractava d'una assistència econòmica que s'havia de destinar a la subsistència de la persona que la rebia. La sol·licitud d'aliments podia fer-les els membres de tots els estaments. Es concedia si hi havia un motiu justificat i rarament es va negar aquesta ajuda per part de l'autoritat màxima del Regne. En la majoria dels casos, es pretenia aconseguir la manutenció per a les mateixes dones i també pels seus fills i els motius eren variats.

Els casos analitzats per aquest estudi tenen en comú un element que era clau per a moltes dones dels segles de la Modernitat: el dot. En casar-se o en entrar al convent les dones havien d'aportar una quantitat de diners que venia determinada per determinats factors, com per exemple la reputació social de la família d'origen i la del nou marit o bé la quantitat que s'havia entregat pel mateix concepte a les altres dones de la família.¹⁷

Durant el matrimoni el dot era administrat pels marits, però la propietat era sempre de les dones. Cal recordar que a Mallorca existia -i existeix- la separació de béns de manera que cada cònjuge feia la seva aportació al matrimoni conservant-ne la propietat efectiva. Un cop el marit moria, s'havia de procedir al restitució del dot i dels drets dotals.¹⁸ Els hereus del difunt estaven obligats a entregar a la vídua el dot i altres quantitats que se'n derivaven. La restitució no sempre es duia a terme, per la qual cosa era una font de conflictes familiars, especialment quan els hereus eren del primer matrimoni i s'havia d'entregar a la segona esposa del seu pare el dot.¹⁹

El fet de no disposar del propi patrimoni deixava a les dones vídues sense recursos per poder subsistir, per aquest motiu es presentaren davant el virrei per reclamar allò que els pertanyia: el dot i els drets dotals. Quan això no era possible cercaven altres maneres d'aconseguir assistència econòmica, com era la petició d'aliments. Magdalena Miró havia quedat vídua; el seu marit l'havia deixada a ella com hereva usufructuària i com a hereu propietari al seu net. Com que el nin encara era menor, la nora de Magdalena va assumir la curadoria, i va negar-li l'accés a l'usdefruit i la recuperació del seu dot i drets dotals. Per això, Magdalena es va dirigir al virrei per sol·licitar que se li taxessin aliments per poder sobreviure i reclamà que s'utilitzessin els béns del seu marit per pagar els costos del plet²⁰ que iniciaria per recuperar allò que li pertanyia. El virrei li concedí trenta lliures anuals i el sufragi dels costos del plet dels béns del seu marit difunt.²¹

En la situació inversa es trobava Catalina Arbona Maiol, vídua d'Antoni Arbona (dit del Roig, de Fornalutx, Sóller). Catalina quedà vídua de molt jove i tenia un fill de dos anys; trobant-se en aquesta situació tornà a viure a la casa paterna. Un cop el pare morí, el seu germà assumí la seva manutenció, mentre que l'herència del seu marit de la que era propietari el seu fill havia quedat en mans de la seva sogra que en tenia l'usdefruit. Es tractava d'una herència quantiosa i la sogra no els cedia cap quantitat ni pel seu manteniment ni pel dot. Per aquest motiu acudí al virrei, el qual li concedí per a ella i per al seu fill trenta lliures anuals que havia de pagar Joana Arbona, la seva sogra, dels béns del difunt.²²

17 VANRELL FERRER, Maria Pilar. *La diffinitio en el derecho civil de Mallorca. Un estudio sobre la tradición jurídica mallorquina*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 1992, p. 92.

18 Els drets dotals eren una serie d'elements monetaris que pertanyien a les vídues. Eren els següents: l'escreix que se'ls entregava en el seu primer matrimoni; quan morien els marits, elles en tenien l'usdefruit i, després de la seva mort, passava als fills del matrimoni i, en cas de no haver-n'hi, als hereus dels marits. En segon lloc, la part de cambra, que consistia en què les dones adquirien la propietat de la meitat de les robes que tinguessin els marits en el moment de la mort d'aquests. Posteriorment, aquest dret es reduí al 4% del dot. En tercer lloc, els tocava la provisió i el vestit en l'any de plor. Finalment, les robes usuals (no les bones) de les mateixes dones i una joia (no la millor). PLANAS ROSSELLÓ, Antoni. *Recopilación del derecho de Mallorca 1622 por los doctores Pere Joan Canet, Antoni Mesquida y Jordi Zaforteza*. Palma: Miquel Font Editor, 1996, pp. 200-202.

19 *Op. cit.* SASTRE MOLL, p. 42.

20 Es tractava de la petició de *sumptus litis* i era molt habitual. Es demanava que l'altra part implicada i considerada culpable pel demandant s'encarregués de pagar les despeses del plet, com podien ser advocats, procuradors, el pagament de les sentències, de les actes notariales, etc.

21 ARM, AA 62, ff. 632r-v.

22 ARM AA 65, ff. 218v-220v.

Tres anys més tard, al 1621, Catalina es tornà a presentar davant el virrei amb una nova petició d'aliments i de pagament dels costos del plet. En la petició explicava que ni el seu pare ni el seu germà, com a donatari del primer, havien entregat el dot en el moment en què ella es casà amb Antoni Arbona, de manera que ella tampoc no podia accedir al seu propi patrimoni. Per això, obrí causa contra els seus familiars, els quals la dilataren amb pretensions a arruïnar encara més a Catalina perquè desistís del plet i no haver-li de pagar. D'aquí, la petició de Catalina que el virrei solucionà amb la fixació de trenta lliures anuals en concepte d'aliments i el sufragi dels costos del plet per part del seu germà dels béns paterns.²³ El no pagament del dot era una de les formes de violència econòmica que s'exercí durant els segles de la modernitat en contra de les dones, deixar-les sense recursos econòmics que els pertanyien de dret suposava aïllar-les ja no només de l'entorn econòmic, sinó també social.²⁴

Gràcies a aquestes peticions i la menció a un notari al qual devien acudir normalment els membres d'aquesta família s'han pogut rastrejar algunes activitats que van dur a terme entre 1548 i 1553. Els vestigis documentals d'aquesta família els he localitzat en els plecs del notari Perot Mulet (1513-1559) i, en totes les actes, es van dedicar a la redempció de censals, és a dir, a la liquidació d'un préstec que s'havia concedit anteriorment. En tots els casos Antoni Arbona apareixia com el pagador del crèdit.²⁵ L'endeutament, a l'Antic Règim, era habitual i arribà a ser una forma de vida, sobretot pels sectors més humils de la societat. La pagesia va ser el grup poblacional més endeutat ja que estava obligada a satisfer les rendes senyoriales i emfitèutiques, les quals en nombroses ocasions eren difícils de cobrir amb les collites anuals. No poder fer front al pagament de les obligacions i haver-se de mantenir, conduïa a les famílies camperoles a recórrer al crèdit. Ràpidament es convertí en un peix que es mossega la cua i el deute cada cop era més gran.²⁶

La negativa dels hereus dels marits a la restitució dotal era un fenomen freqüent, com bé ho demostren els casos de Francina Fluxa Canals, vídua d'Alfonso Canals de Sóller,²⁷ i de Joana Albertí Maiol, vídua de Pere Maiol de Biniaraix,²⁸ les quals estaven pendents de la restitució dotal. Ambdues van presentar-se davant el virrei per reclamar aliments i el sufragi dels costos del plet de reclamació en contra dels hereus dels seus marits, que es negaven a tornar-les-hi allò que els pertanyia. Així i tot, la situació d'una i altra era molt diferent. Per una banda, la primera es trobava en la pobresa, no tenia cap altre recurs ni casa on habitar. Viu a casa d'altri i tenia molts deutes pendents. Donada la situació, el virrei li concedí els aliments per valor de 32 lliures anuals que havia de pagar l'hereu del seu difunt marit. Per altra banda, Joana havia aportat un dot quantios, de mil lliures, de manera que el seu estatus econòmic era superior. Per aquest motiu, el virrei va fixar-li una quantitat més elevada, concretament de cinquanta lliures, i el sufragi dels costos del plet que havia de pagar l'hereu de Pere Maiol. Encara que ambdues tenien situacions econòmiques i estamentals diferents van optar per la mateixa opció: la reclamació d'un recurs econòmic per subsistir i mantenir-se mentre es veien privades de la restitució dels seus béns.

3. Conclusions

Tots els exemples estudiats i presentats en el treball demostren la consciència que tenien les dones del moment dels recursos que tenien a l'abast per protegir els seus béns i interessos. Van demostrar una gran

23 ARM AA 66, ff. 336r-337r.

24 BAUÇÀ NICOLAU, Victòria. La violència física i econòmica contra les dones a la Mallorca del segle XVII: una aproximació". *SCRIPTA: Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 16, 2020, pp. 359-361.

25 ARM NOT M-809, ff. 41r-42r, 206r-207r, 213v-214v.

26 AVENTÍN PUIG, Mercè. "El crèdit a pagès als segles XIV-XVI. Sobre la lògica econòmica del mercat de rendes". *Pedralbes: revista d'història moderna*, 13, 2, 1993, pp. 55-56.

27 ARM, AA 67, ff. 69v-70v.

28 ARM AA 68, ff. 243r-v.

capacitat d'actuació per elles mateixes i van defensar els seus arguments davant la màxima autoritat del Regne. No van dubtar en reclamar allò que els pertanyia i sol·licitaren ajuda, maniobra que resulta ser igualment vàlida per demostrar la seva agència.²⁹

La riquesa d'informació que presenten les peticions i els decrets conservats en la font estudiada permeten constatar quines eren les preocupacions i els problemes quotidians que tenien les dones del segle XVII. Les demandes de les solleriques demostren que allò primordial era el benestar familiar que partia del fet de poder assegurar la manutenció pròpia i dels fills. Després, els problemes econòmics i la seva gestió ocupava les seves ments, per la qual cosa cercaren les estratègies que les eren més convenients per tal d'aconseguir una certa estabilitat. Com es pot comprovar, no eren preocupacions molt llunyanes a les actuals.

El present estudi no pretén engrandir la llista dels noms en majúscula de la història, sinó que es proposava comprendre millor quin va ser el tarannà de les dones mallorquines en uns segles que s'han considerat els més misògins de la història. Malgrat els continguts teòrics abocats a la societat moderna per condicionar el seu comportament, les dones sempre cercaren estratègies per assegurar els seus interessos i protegir-se, tal i com demostren les actuacions de les solleriques que s'han estudiat. Per aquest motiu és important mirar les fonts amb perspectiva de gènere, ja que sinó en podem fer lectures errònies a causa dels biaixos propis del discurs del moment o, fins i tot, dels historiogràfics construïts en els darrers segles. Es tracta de fugir de visions esbiaixades i de prejudicis observant les fonts amb uns altres ulls.

Finalment, s'ha de dir que la història també s'ha de construir des de baix a partir de l'estudi d'aquells sectors de la població que, fins ara, no han quedat registrats en els llibres d'història. En aquesta línia s'emmarca el present estudi, ja que s'ha tractat de conèixer com actuaren les dones solleriques i quines van ser les seves principals preocupacions. Es tracta de contribuir, en la mesura del possible, a conèixer com es va configurar el poble i així recuperar la seva memòria.

4. Bibliografia

AVENTÍN PUIG, Mercè. “El crèdit a pagès als segles XIV-XVI. Sobre la lògica econòmica del mercat de rendes”. *Pedralbes: revista d'història moderna*, 13, 2, 1993, pp. 55-64.

BAUÇÀ NICOLAU, V. “Una nueva mirada sobre los *Presidals decrets*: fuente para el estudio de biografías de mujeres” a GARÍ PELLICER, M. G., GARCÍA PÉREZ, F. J. i MASSANET RODRÍGUEZ, R. (eds.). *De la Reina al carpintero: biografías de época moderna, entre la historia y la literatura*. Madrid/Porto: Sínderesis, 2020, pp. 257-266.

- “La violència física i econòmica contra les dones a la Mallorca del segle XVII: una aproximació”. *SCRIPTA: Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 16, 2020, pp. 343-365.
- “Las mujeres y las enfermedades: entre el rechazo y la asistencia en la Mallorca moderna”. Comunicació presentada al Congrés Internacional *Primum non nocere: enfermedades, tratamientos y diagnósticos en la Edad Moderna vistos desde las humanidades*. Pendent de publicació.

BELVEDRESI, Rosa Elena. “Historia de las mujeres y agencia femenina: algunas consideraciones episte-

²⁹ Concepte utilitzat normalment dins l'àmbit històric i de les ciències socials per fer referència a la capacitat d'actuació d'una persona o col·lectiu en unes circumstàncies determinades en les que estan immersos. BELVEDRESI, Rosa Elena. “Historia de las mujeres y agencia femenina: algunas consideraciones epistemológica”. *Epistemología e Historia de la Ciencia*, 3-1, 2018, p. 6.

mològica”. *Epistemología e Historia de la Ciencia*, 3-1, 2018, pp. 5-17.

BERNAT ROCA, Margalida. *Els III Mestres de la llana. Paraires, teixidors de llana i tintorers a Ciutat de Mallorca (s. XIV-XVIII)*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, 1995.

DEYÁ BAUZÁ, Miguel J. *La manufactura de la lana en la Mallorca del siglo XV*. Palma: El Tall, 1997.

- *La manufactura de la llana a la Mallorca moderna (segles. XVI-XVII)*. Palma: El Tall, 1998.

DICCIONARI CATALÀ-VALENCIÀ-BALEAR. Disponible a <https://dcbv.iec.cat/>

GARÍ PELLICER, Miguel G. *El abastecimiento de pan en la Ciutat de Mallorca en los siglos XVI y XVII*. Tesis doctoral, 2017.

JUAN VIDAL, Josep. “La instauració de la Reial Audiència al Regne de Mallorca”. *Pedralbes: revista d'història moderna*, 14, 1994, pp. 61-79.

MORANT DEUSA, Isabel. “El sexo de la historia”. *Ayer*, 17, 1995, pp. 29-66.

OLIVAL, Fernanda. “Edad, juventud y acceso a responsabilidades sociales (Portugal, siglos XVI-XVIII)”, a BLANCO CARRASCO, J. P., GARCÍA FERNÁNDEZ, M. i OLIVAL, F. *Jóvenes y juventud en los espacios ibéricos durante el Antiguo Régimen. Vidas en construcción*. Lisboa: Edições Colibri, 2019, pp. 137-162.

PLANAS ROSSELLÓ, Antoni. *Recopilación del derecho de Mallorca 1622 por los doctores Pere Joan Canet, Antoni Mesquida y Jordi Zaforteza*. Palma: Miquel Font Editor, 1996.

- *La Real Audiencia de Mallorca en la época de los Austrias (1571-1715)*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2010.

SASTRE MOLL, J. *La dona medieval a la Ciutat de Mallorca (segles XIII-XV)*. Palma: El Tall, 2017.

SOBRADO CORREA, Hortensio. “Vellos e ‘mozos vellos’. El papel socioeconómico y cultural de la vejez en la Galicia de la Edad Moderna”. *SEMATA. Ciências Sociais e Humanidades*, 18, pp. 271-306.

VANRELL FERRER, Maria Pilar. *La diffinitio en el derecho civil de Mallorca. Un estudio sobre la tradición jurídica mallorquina*, Universitat de les Illes Balears, Palma, 1992.

5. Fonts

Totes les fonts es troben a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM).

Secció Audiència (AA)- Presidals decrets:

- AA 61
- AA 62
- AA 65
- AA 66
- AA 67
- AA 68
- AA 70
- AA 71
- AA 72

Secció Notaris (NOT)- Perot Mulet (1513-1559):

- NOT M-809

La suspensió de pagaments del Banc de Crèdit Balear el desembre de 1934: les seves conseqüències a Sóller

Guillem Celià Dasí

Resum: Es fa un estudi sobre com afectà a la Vall de Sóller la suspensió de pagaments del Banc de Crèdit Balear, des del moment en el qual es va fer públic aquest esdeveniment, així com les reaccions posteriors, sobretot dels accionistes i dels titulars de dipòsits d'aquesta entitat bancària.

1. Breu història del banc de crèdit balear fins a la suspensió de pagaments

El Banc de Crèdit Balear, conegut popularment com “Es Crèdit”, fou fundat a Palma a principis del 1872 en forma de societat anònima. Ja des d'un principi va destacar en la captació de clients i capital social, convertint-se en la principal entitat bancària de Mallorca una vegada que va absorbir el Banc Mallorquí, el 1884. En aquest període es varen fundar a Mallorca, tant a Palma com també a la Part Forana, diverses entitats bancàries, entre les quals hi havia el Banc de Sóller, el 1889.

A mesura que passaven els anys, i fins a 1920, es fundaren a Mallorca varis entitats bancàries, cosa que va suposar que a Mallorca hi havia en aquells moments la major densitat bancària d'Espanya.¹ La situació canvia a partir d'aquell moment, per un procés de fusions i desaparicions. El Banc de Crèdit Balear presentava una singularitat respecte als altres bancs que tenien la seva seu social a l'illa: era l'únic que tenia, a més de seu principal, sucursals (Llucmajor, Inca, Felanitx, Manacor i Sóller), cosa que només succeïa en el cas de bancs amb seu principal a la Península.

L'aparició de la Banca March, entitat bancària fundada el 1926 per Joan March Ordinas, suposà la presència d'un fort competidor. La Banca March va iniciar des del primer moment una política expansiva, obrint sucursals en diferents poblacions, iniciant una forta pugna amb el Crèdit Balear per ser la primera entitat bancària de l'illa. La crisi de 1929, que a Mallorca es començà a notar amb un cert retràs, provocà un reajustament del sistema bancari de les illes, amb noves fusions i desaparicions d'alguns petits bancs locals, i va ser una de les causes de la suspensió de pagaments del Banc de Crèdit Balear.

La suspensió de pagaments del Banc de Crèdit Balear fou, de fet, la notícia més impactant de finals de

¹ ARROYO MARTÍN, J. V.: *La banca privada en Baleares entre 1920 y 1935*. Ediciones del BBVA. Bilbao, 2003, p. 14.

1934, no només a la nostra localitat sinó també al conjunt illenc, que estava per sobre de qualsevol altre tema d'interès general i fou el tema més tractat a la premsa local i regional fins just abans l'inici de la Guerra Civil.

2. Les causes de la suspensió de pagaments

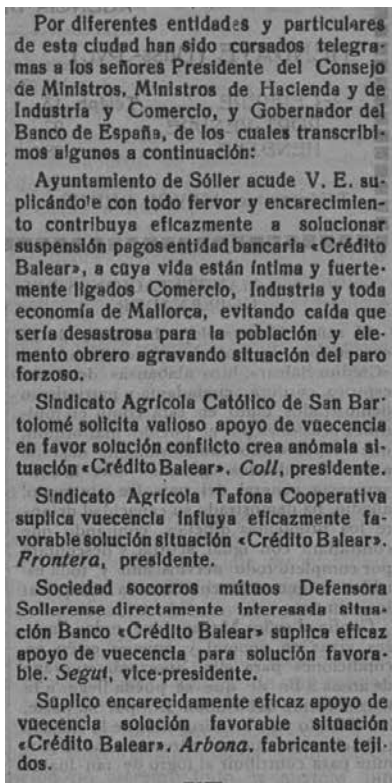
Es Crèdit Balear va caure en suspensió de pagaments el diumenge 9 de desembre de 1934, presentant-se la corresponent sol·licitud de suspensió davant el Jutjat de Sa Llotja, a Palma. Sense entrar en detall, per entendre quines foren les causes d'aqueixa suspensió de pagaments realment hem de tenir en compte què es va produir degut a una suma de factors, entre els quals s'inclou mala gestió de la seva Junta de Govern que el dirigia, que anteposà el lucre dels propis membres i que no es va preocupar del funcionament del propi banc. A més, hi havia empleats deslleials que es varen aprofitar de la situació descontrolada de l'administració del banc. Anotem, a més, que el banc tenia una política poc adequada en la concessió de crèdits, sense sol·licitar els pertinents avals, i que fallaren els procediments de control del Banc d'Espanya. Però, sens dubte, el "crack de 1929" va tenir molt a veure, perquè afectà de ple a les empreses filials del Banc, que eren moltes, així com també a ell mateix. Aquest "efecte contagi" posava en perill l'economia illenca.

La suspensió de pagaments va tenir conseqüències a curt i llarg termini per a tots els afectats, principalment de Mallorca, encara que hi hagué perjudicats en altres regions espanyoles i a l'estranger, principalment en el sud de França. Ara bé, Sóller fou un dels municipis més afectats, perquè en aquesta població el Crèdit Balear comptava amb una gran cartera de clientes i d'inversions. En els efectes d'aquesta suspensió ens centrarem en aquest treball.

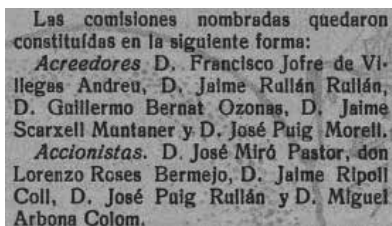
3. La notícia de la suspensió de pagaments arriba a Sóller

El 1934, Sóller tenia poc més de 9.000 habitants, amb una economia basada en un ampli teixit industrial de fàbriques de teixits i una agricultura puixant. Gràcies al Port de Sóller i al ferrocarril s'exportava aquesta producció. Qui dirigia aquesta economia era una burgesia que s'havia anat formant des de finals del segle XIX, en molts de casos per sollerics que emigraren de joves a l'estranger i que retornaren a Sóller després d'haver fet fortuna. S'havien format així unes poques famílies adinerades que s'anaven emparentant entre elles i que controlaren no només l'economia local, sinó també la política. La resta de la població feia tot el possible per sobreviure el dia a dia. Llevat de casos concrets, no era una pràctica habitual entre els obrers el tenir oberta un compte bancari per guardar els estalvis i en cas de sol·licitar un crèdit, era habitual dirigir la petició a un membre de la burgesia local, alguns dels quals s'especialitzaren en aquesta tasca de prestar diners amb interessos i s'auto-denominaven "financers". Ara bé, pel fet de ser Sóller una ciutat industrial, amb una jerarquia entre els empleats de les fàbriques i una sèrie d'indústries auxiliars, s'havia format una classe mitjana que accedia als serveis bancaris, com així mateix empreses, associacions i organismes oficials.

A Sóller, la sucursal del Crèdit Balear estava situada en el cap de cantó entre els carrers del Vent i de Sant Jaume, a la plaça d'Antoni Maura. També hi havia a Sóller la seu del Banc de Sóller i una sucursal de la "Caixa de Pensiones". Les caixes d'estalvis, a pesar de realitzar operacions bancàries, han de reinvertir els beneficis per a fins socials, així que no poden ser considerades com a bancs, els quals tenen com a objecte el lucre i el benefici ha de ser repartit entre els accionistes. Aquelles eren les tres oficines que formaven el "mapa bancari" de Sóller, a les que haurien d'afegir-se els particulars que es dedicaven a prestar diners amb interessos.

Els telegrams que van realitzar les diferents entitats solleriques per a expressar la seva preocupació i que anaven dirigits al Governador del Banc d'Espanya, el President del Consell de Ministres i alguns ministres.

Imatge de la constitució de les Comissions de Creditors i d'Accionistes.

La suspensió de pagaments va ser coneguda el dilluns 10 de desembre a primera hora del matí per uns fullets informatius que es penjaren a les portes de les diferents sucursals del Crèdit Balear. Milers de persones, empreses i associacions quedaven afectades, principalment perquè els dipòsits bancaris quedaren bloquejats. A Sóller, clients del Crèdit Balear i curiosos es concentraren a la plaça d'Antoni Maura i anaven comentant la notícia. A mesura que s'estenia la notícia de la suspensió de pagaments una multitud de clients es presentaven a les oficines de la sucursal per informar-se. Davant les oficines centrals de Palma i de les sucursals de la Part Forana es varen viure situacions semblants.

Hi havia una multitud de sollerics que quedaren afectats per la suspensió de pagaments perquè la sucursal de Sóller era una de les que major i més important nombre d'imposicions tenia. A Sóller la quantitat exposada sobrepassava els vint milions de pessetes.² Totes aquelles empreses i societats, així com també aquella gent que tenia comptes en aqueixa entitat bancària no podien realitzar cap tipus d'operació, ni la més mínima retirada de fons, només retirar objectes i valors en custòdia en les caixes de seguretat. Hi havia gent que tenia tots els seus diners dipositats en comptes al Crèdit Balear i que es trobaren de sobte en una situació econòmica molt apurada. Tal com quedaven les coses quedà descrita amb les següents frases, publicades en el *Setmanari Sóller*:³

“podían ser retirados los valores en custodia, lo cual tranquilizó en parte a los clientes de dicho banco, pues la suspensión solo alcanzaba de este modo a las imposiciones en cuentas corrientes y en la caja de Ahorros. Como es natural, fueron retirados muchos de esos valores, aun cuando no corrían riesgo alguno.”

A mesura que passaven les hores l'ambient s'escalfa molt perquè circularen rumors de que els empleats ja coneixien el dissabte que es presentaria suspensió de pagaments⁴ i que havien avisat a amics i familiars de que no fessin ingressos i retessin els fons.⁵ A més, les obligacions del Crèdit Balear, que a Mallorca circulaven com si fossin paper moneda, deixaren de ser

² *Setmanari Sóller*, 15-12-1934. Això no significa que hi hagués 20 milions en dipòsits bancaris, sinó que el total de quantitats manejades pel Crèdit Balear en diferents productes financers en els quals hi hagués relació amb persones físiques i jurídiques de Sóller.

³ *Setmanari Sóller*, 15-12-1934.

⁴ En aquella època els bancs obrien el dissabte.

⁵ La informació que fa referència a aquest rumor s'ha obtingut de primera ma a través del meu besavi de la família materna, Pere Arbona Boscana (1923 – 2011), a qui jo, l'autor d'aquest treball, vaig conèixer bé perquè morí quan jo tenia 11 anys. Ell me va dir que quan ell tenia 11 anys havia estat testimoni d'un fet que l'impactà molt, quan el seu pare, Pere Vicens Arbona Coll “Carol, va dir que havia ingressat aquell mateix cap de setmana una important suma de diners a la sucursal del Crèdit i es lamentava de que a certes persones se'ls recomanava no fer ingressos fins la propera setmana.

acceptades pels comerciants, entitats bancàries i particulars.⁶ Els que eren accionistes del Banc, que en la seva majoria també eren clients, quedaven en una situació complicada, perquè a més de ser assenyalats per alguns com a responsables de la situació, no sabien en aquell moment si se'ls podia exigir alguna responsabilitat.

El que sí succeí és que la suspensió de pagaments va tenir a curt termini efectes brutals sobre molts treballadors de Sóller. Hi havia propietaris que tenien els seus fons a l'entitat bancària i es varen veure obligats a suspendre l'activitat econòmica que tenien en marxa, per no poder pagar salaris dels empleats, cosa que provocà un increment de l'atur. La solució no va ser ràpida i la crisi econòmica provocada per aquest fet va durar molt de temps. Una prova d'això és que les festes del Carnaval de 1935 perderen la seva magnificència i el seu esplendor d'altres anys anteriors degut a que no hi havia treball ni alegria a les cases com a conseqüència de la suspensió de pagaments.

4. Entitacions polítiques, societats, empresaris i afectats acorden actuar de forma conjunta

Immediatament de conèixer-se la suspensió de pagaments, amb la impossibilitat per part dels clients d'accedir als dipòsits bancaris, s'iniciaren contactes entre els perjudicats de tota l'Illa per trobar una solució. El mateix dilluns dia 10 es va celebrar una sessió extraordinària de la Cambra del Comerç de Palma, que agrupava als comerciants en defensa dels seus interessos, amb la finalitat d'analitzar la situació i les conseqüències que tindria sobre els seus negocis. En aquella sessió els presents acordaren evitar les accions individuals per part dels perjudicats i actuar de manera conjunta, al costat dels poders públics.

Així les coses, es convocà a càrrecs de les institucions polítiques, empresarials i socials de tots els municipis a una nova reunió al dia següent, dimarts, també a Palma. De Sóller es presentaren representats de la Caixa de Pensiones, el Banc de Sóller, la Tafona Cooperativa de Sóller, el Sindicat Agrícola de Sóller, la Defensora Sollerense, una delegació dels fabricants de teixits i el Sindicat Catòlic Agrari.

La reunió va acabar amb la formació d'una Comissió Permanent que feria gestions entre la directiva del Crèdit Balear i els poders públics. En representació dels interessos de Sóller va formar part d'aquesta comissió el batle, Miguel Colom Mayol. Moltes entitats, de tots els àmbits, varen enviar una sèrie de telegrams expressant la seva preocupació i que anaven dirigits al President del Consell de Ministres, Ministres d'Hisenda i d'Indústria i Comerç, i el Governador del Banc d'Espanya, dels quals els de l'àmbit sollerenc els podem veure a la següent imatge.

5. Proposta de possible solució

La suspensió de pagaments del Crèdit Balear va provocar una reacció per part de la resta d'entitats bancàries, que no les interessava que un banc passés per problemes econòmics i que això provoqués un "efecte contagi". El 1921 s'havia creat el Consell Superior Bancari, que era un òrgan corporatiu que agrupava als bancs espanyols i, entre altres coses, regulava les relacions entre ells. En realitat, els bancs no competien uns amb els altres, sinó que es donaven suport mutu.

Així les coses, una comissió formada per membres del Consell Directiu del Crèdit Balear i altres personalitats de la Comissió Permanent que ja s'ha citat a l'apartat anterior es va desplaçar a Madrid per negociar una solució amb el Consell Superior Bancari. Tot i que la suspensió de pagaments implicava que era el

6 Un interessant estudi sobre les obligacions que hi havia en circulació a Sóller el trobem en Calero Gelabert, Antonio, *Los Billetes mallorquines. La emisión de obligaciones del Banco de Sóller (1890-1930)*. Palma: Club de Col·leccionisme de Mallorca, 2017, p. 13 i ss.

Manifest d'Escarxell i altres en la necessitat de signar el conveni.

la sucursal de Sóller era la que tenia més clients en tota la Part Forana. En la reunió de Sóller va fer pública la proposta:

*“los acreedores van a cobrar el veinte por ciento del crédito tan pronto como se levante el estado de suspensión de pagos y el resto en un plazo y en un tipo de interés indeterminado, pero que estarán en relación con el desarrollo futuro del banco”.*⁷

Canosa deixà clar que els creditors podien acceptar aquesta proposta o rebutjar-la, però que era la proposta més favorable per als creditors que posaria sobre la taula del Consell Superior Bancari. Si la solució fos rebutjada pels creditors, els bancs espanyols tenien la intenció de renunciar a donar suport a Crèdit Balear i que aquest estaria obligat a declarar-se en fallida i es liquidarien els seus béns.⁸ En altres paraules, que en aquest cas, seria molt complicat recuperar tots els estalvis dipositats a l'entitat bancària. Per tant, la viabilitat del Crèdit Balear passava per a que els creditors acceptessin la proposta d'aplaçar el cobrament del 80% dels seus crèdits, suposant, això sí, que el jutjat competent que portava la suspensió de pagaments donés el vist i plau.

6. Representació sallerica en el consell d'administració

Després de conèixer-se de forma oficial aquella proposta en la junta general d'accionistes celebrada a Palma, va tenir lloc una altra reunió, també a Palma, convocada pels creditors, que és com es consideraria

⁷ *Semanari Sóller*, 29-12-1934.

⁸ En cas de que s'hagi produït la liquidació, els únics beneficiats serien els advocats així com els procuradors que intervinguessin a aquesta situació.

a partir d'aquell moment als antics clients del Crèdit Balear, per estudiar si s'havia o no d'acceptar-la. Fou una reunió on hi va destacar la intervenció de l'advocat del Crèdit Balear, Jaume Enseñat, qui va exposar el resultat del viatge a Madrid de membres del Consell de Govern del Crèdit Balear i la importància d'acceptar la proposta.

La elección resultó muy nutrida y se verificó en el mayor orden posible. Tomaron parte en la votación 131 electores, que representaban 8.010 votos, o sea 8 millones 10 mil pesetas, quedando elegidos por unanimidad los veintidós señores siguientes, que formaban la candidatura única:

D. Jaime Scarxell Muntaner
 D. Jaime Rullán Rullán
 D. Gabriel Mayol Crespi
 D. Amador Pons Coll
 D. Jaime Bernat Bauzá
 D. José Biblioni Miquel
 D. Antonio Castañer Pufg
 D. Lucas A. Bernat Ferrer
 D. Bernardo Castañer Alcover
 D. Pedro A. Frontera Pizá
 D. Gabriel Darder Vicens
 D. Lucas Florit Martorell
 D. Salvador Miró Oliver
 D. José Ripoll Arbona
 D. Amador Pons Mayol
 D. Bartolomé Casasnovas Frau
 D. Vicente Sasre Colom

Resultats de les eleccions de compromissaris.

del Crèdit Balear de Palma. primer de tot es constituí una junta que coordina les diferents Comissions de Creditors, designant un President (Bartomeu Ferrer Villalonga, de Felanitx), un Vicepresident (el notari Francisco Jofre de Villegas, de Sóller) i un Secretari (l'advocat del banc, Jaume Enseñat). A continuació se va estudiar el pla de treballs a desenvolupar així com temes d'ordre intern.

Es pretenia, en primer lloc, sol·licitar una representació efectiva dintre del futur Consell d'Administració, de manera que el nombre de creditors en aquest òrgan fos igual al doble de la representació que correspongui als accionistes. També es volia aconseguir que, una vegada aprovat el conveni i assegurada la viabilitat del Banc, s'exigeixi als accionistes el dividend passiu que quedí per desemborsar. I, un tercer punt, era aconsellar i suplicar a tots els creditors de l'Illa que firmessin quan abans la fórmula de conveni que s'havia proposat, per ser la única solució viable i poder posar fi, quan abans millor, la situació anormal del Crèdit Balear.

En una segona reunió, dies després, el secretari va informar a un representant del Consorci Bancari de les aspiracions dels creditors. En aquesta nova reunió s'acordà:

“Interesar de quien corresponda que, sin perjuicio del cumplimiento del convenio, se atiende a las necesidades de los pequeños acreedores, así como a las imposiciones hechas por modestas Sociedades de Socorros Mutuos. Hacer pública la seguridad de que todos los acreedores, tanto si firman el convenio como si no lo suscriben, tendrán absolutamente los mismos derechos, por cuanto la fórmula adoptada será en su día obligatoria

Després d'escoltar a Jaume Enseñat, una majoria de creditors, especialment de Sóller, varen acceptar la solució proposada perquè implicava la no desaparició del Crèdit Balear i assegurar el cobrament a curt termini d'una part dels dipòsits i altres productes financers i així aixecar la suspensió de pagaments. Després d'una votació, s'acceptà la proposta i es va nomenar una Comissió de creditors i altra d'accionistes amb la finalitat de conèixer en tot moment dels avanços de les negociacions.

També s'acordà modificar la composició del Consell d'Administració del Banc, ingressant en ella varis creditors, per a que hi hagués una representació proporcional al nombre d'afectats en cada població.

Amb aquest panorama acabà l'any 1934. D'aquesta manera, en les tres setmanes que seguien a la presentació de la suspensió de pagaments s'havien fet moltes gestions, així que molta gent suposava que la solució definitiva arribaria aviat.

7. L'objectius dels creditors

Per a fer efectiu els acords dels creditors i accionistes, el 8 de gener de 1935 va tenir lloc una reunió de les Comissions de Creditors, entre els quals es trobava la de Sóller, en el domicili

para todos, lamentado que personas inconscientes o mal intencionadas hagan campaña en el sentido de que quienes se abstengan de suscribir el convenio cobrarán la totalidad de su crédito.”

8. La integració de les societats al conveni de creditors

Entre finals de gener i principis de febrer de 1935 celebraren Juntes Generals vàries societats i entitats corporatives amb seu a Sóller que tenien comptes oberts en el Crèdit Balear. Entre elles es trobaven el Banc de Sóller, el Sindicat Agrícola, la Unió Mercantil Sollerense i la Societat Recreativa “La Unión”. Un dels acords que varen prendre va ser integrar-se al conveni de creditors.

A mode d'exemple, en el cas de la societat recreativa “La Unión”⁹, es va donar a conèixer el moviment de fons d'aquesta societat durant el darrer exercici, detallant les entrades i sortides, del qual resulta un superàvit de 1.522'99 pessetes, però que en una gran part estaven bloquejades per tenir el compte en el Crèdit Balear. En la directiva de la societat hi va entrar en aquell moment Francisco Jofre de Villegas, del qual ja s'ha parlat. El directiu Josep Miró va proposar l'adhesió al conveni de creditors del Crèdit Balear, subscriuint-se en nom de la mateixa la conformitat en percebre el 20%, proposta que va ser aprovada per unanimitat.

Altra entitat que va celebrar una Junta General era la “Unión Mercantil Sollerense”, que aglutinava a comerciants locals. El seu President, Salvador Elías Capellas, considerà convenient adherir-se al conveni de creditors del Crèdit Balear amb la finalitat de donar a aquesta entitat bancària el màxim suport possible i evitar-la una fallida total, el qual va ser aprovat també, de la mateixa manera que havia passat en la junta general de “La Unión”, per unanimitat.

Progressivament, associacions, empreses i particulars es varen unir a la proposta de convenir, donant-se el cas de que molts de sollerics que residien a l'estranger, sobretot a França, comunicaren la seva adhesió al conveni.

9. L'acord definitiu

A finals de gener, una representació del Crèdit Balear es va dirigir a Madrid per assegurar-se de forma directa si la Banca privada concedia tot el suport necessari per evitar la fallida. En aquestes reunions es va comunicar als dirigents dels principals bancs nacionals que una gran part dels creditors donava suport a l'acceptació del conveni que havia proposat inicialment el Consell Superior Bancari¹⁰.

A resultes de les gestions realitzades a Madrid, es va arribar a un acord definitiu en el que se refereix a l'ajuda i col·laboració que la pròpia banca privada estava disposada a donar a l'entitat bancària mallorquina amb la finalitat de poder solucionar total i satisfactòriament el seu estat econòmic. La banca privada manifestà la seva conformitat definitiva amb la solució proposada, o sigui el pagament del 20 % del deute als creditors, i també, que una vegada aixecada la suspensió de pagaments, és posés en marxa de ben nou el Crèdit Balear.

Mentrestant, el 22 de febrer de 1935 els interventors judicials varen presentar en el Jutjat de Palma la memòria de la situació econòmica de l'entitat bancària, un tràmit necessari per a aixecar la suspensió de pagaments. A principis de març es convocaren les Comissions de Creditors del Crèdit Balear, amb

9 La societat “La Unión”, coneguda popularment per “Sa Botigueta”, estava presidida per Cristóbal Trías Roig.

10 En el cas de la Sucursal de Sóller, el capital que havia subscrit la fórmula superava el 80%.

l'assistència de la quasi totalitat de comissionats i va tractar àmpliament del Balanç i Memòria presentats pels interventors judicials. Els reunits es varen endur les dades per a informar, en cada localitat, als seus representats.

Just acabat aquest tràmit, es va posar a discussió la proposta definitiva de conveni que va ser objecte de llarg debat. Es recullí les opinions de tots i fou escollida, mitjançant votació secreta, una Comissió composta per tres membres, entre els quals es trobava Francesc Jofre de Villegas, quins, juntament amb el President Bartomeu Ferrer Villalonga, coordinador de les comissions de creditors, deixaren ultimada la fórmula definitiva que portaren a Madrid aquest i l'advocat Jaime Enseñat.¹¹

A Madrid es varen arribar a acords definitius¹². També es presentava el problema de si els creditors cobraven, en el moment d'aixecar-se la suspensió de pagaments el 20 per cent del deute, què passaria amb l'altre 80 per cent. Ningú podia donar resposta a aquesta qüestió, però els representants dels creditors deixaren clar que no renunciaven en cap cas a recuperar la totalitat dels seus dipòsits. Com a primera mesura en relació a aquest tema, es sol·licità als ajuntaments que enviessin als ministres d'Hisenda, al President del Consell de Ministres i al del Consorci Bancari una carta suplicant-los de no autoritzar la instal·lació a les Balears a cap banc fins que els creditors del Crèdit Balear hagin cobrat íntegrament els seus crèdits.

Després d'arribar-se a un acord definitiu¹³, el ritme de gestions per sortir de la suspensió de pagaments del Crèdit Balear es va fer molt lenta, perquè quedaven pendents qüestions de tipus judicials, cosa que implicava que el jutge competent havia de donar la conformitat.

Les bases fonamentals del conveni definitiu eren les mateixes que la proposta que els creditors van proposar però tenia algunes modificacions, imposades pels bancs rescadadors, i dirigides a garantir el futur de la entitat bancària així com també restablir la confiança dels clients en aquesta. A arrel de tot això, hi hagué una reunió de creditors a la Defensora Sollerense a principis de maig de 1935¹⁴, per informar detalladament de l'abast de les clàusules del conveni i de la futura organització del Crèdit. Poc dies després de la reunió es va iniciar a recollir firmes d'aprovació del conveni. Mentrestant, Jofre de Villegas, al·legant qüestions personals, va dimitir de tots els càrrecs relacionats amb el Crèdit Balear.

10. L'accionista és també un creditor

A mitjans de maig de 1935 va tenir lloc una reunió d'accionistes locals del Crèdit Balear en el cine Fantasio on van assistir un poc menys de un centenar de titulars d'accions i presidit pel Jutge Municipal del municipi de Sóller, Josep Miró Pastor. Aquest manifestà que a la Junta General extraordinària del Crèdit Balear del passat 6 de Desembre del 1934, en el qual s'havia ratificat l'acord de la Junta Directiva de sol·licitar la suspensió de pagaments, el senyor Fortuny, president del Crèdit Balear, havia manifestat que els accionista no tindrien que fer nous sacrificis si no tinguessin que redundar en benefici de tots. Els accionistes havien deduït que això implicava que no se negaria als accionistes el dret a ser escoltat abans d'aprovar-se la definitiva solució a la suspensió de pagaments, per a no ser culpabilitzats de d'una situació que ells no havien provocat i de la que, segons Josep Miró Pastor, també eren unes víctimes, perquè al ser també en la seva major part clients del banc, ara haurien de ser considerats creditors.

Però, tal com afirma Miró, el resultat no va ser així “*ya que – dijo – la Junta Directiva no conceptuó pruden-*

11 *Setmanari Sóller*, 09-03-1935.

12 *Setmanari Sóller*, 06-04-1935.

13 El grup bancari que va entrar a realitzar l'acord definitiu estava: format pels bancs Central, Hispano Colonial, Urquijo i Mercantil e Industrial, a més del Banc d'Espanya.

14 *Setmanari Sóller*, 11-05-1935.

*te el oírnos para cambiar impresiones, recoger nuestras aspiraciones y elevarlas al grupo auxiliar bancario para el logro de las máximas concesiones posibles*¹⁵. A arrel d'això va manifestar que, en temps d'esplendor, els accionistes tenen bona consideració i serveixen per a col·locar persones en una posició social o laboral alta però, en temps de crisi, només se'ls recordava per a criticar-los, que era el que succeïa en temps de la suspensió de pagaments.

Després de l'àmplia deliberació, en la que varen prendre la paraula diferents accionistes, se va aprovar diverses propostes, entre les quals es trobaven el nomenar una Comissió¹⁶ amb la finalitat de gestionar l'assoliment de les seves aspiracions.

Aquesta comissió d'accionistes sollerics es desplaçà a Palma, a on va ser rebuda per l'advocat del Crèdit Balear, Jaime Enseñat. Aquest els comunicà que els accionistes haurien d'estar disposats a fer sacrificis, que serien en principi renunciar al cobrament de dividendes i que no rebrien per aquest concepte cap quantitat fins que no es cancel·lessin els crèdits que es trobaven a la suspensió de pagaments. També va donar a conèixer de que es va celebrar una reunió d'accionistes a Palma en la qual, amb un sol vot en contra, s'acordà aprovar el conveni que signaven els creditors.

11. Les condicions del conveni

Fins el maig de 1935 els creditors que acordaren acollir-se a l'acord s'incrementaren progressivament, de manera que els diners compromesos en aquell pujaven fins 15.648.188 pessetes, repartits entre els diferents municipis.

Sóller era la població que en la qual els creditors acollits aportaven la quantitat més elevada, 5.105.000 pessetes.¹⁷ La Junta de creditors va acordar fer públic la conveniència de que tots els creditors signessin el més aviat possible, ja que el jutge havia no aixecaria la suspensió de pagaments fins que no se recullís l'adhesió de les tres quartes parts dels creditors. A més, el conveni signat amb els bancs rescatadors exigia una ampliació de capital de dos milions de pessetes i la dimissió de l'actual Consell d'Administració.¹⁸

12. Creditors disconformes

Va ser en aquell moment quan un grup de creditors, repartits entre els diversos municipis, mostrà la seva disconformitat amb l'acord amb el conveni que s'estava tramitant.¹⁹ Segons el seu punt de vista, si només cobraven el 20 per cent del deute que tenia el banc amb ells, era com renunciar a l'altre 80 per cent. Aquest grup de creditors s'estava organitzant amb l'objectiu de reclamar la totalitat del deute. A Sóller no varen obtenir massa suport i, fins i tot, un grup nombrós de creditors sollerics, van decidir fer un manifest defensant la necessitat que l'única manera de d'arribar i acord era signar immediatament el conveni. En una reunió de creditors celebrada a Palma s'acordà, pràcticament per unanimitat signar el conveni, si bé es s'atorgava a tot creditor que ho considerés convenient exigir responsabilitats penals i econòmiques als responsables de la suspensió de pagaments.

¹⁵ *Setmanari Sóller*, 18-05-1935.

¹⁶ Aquestes persones són: Bartomeu Mayol, Antoni Pons, Lluç Miquel, Miquel Ripoll i Cristòfol Castañer.

¹⁷ *Setmanari Sóller*, 25-05-1935.

¹⁸ *Setmanari Sóller*, 08-06-1935.

¹⁹ Un dels membres, Honorat Sureda, havia donat inicialment la conformitat al conveni, però més endavant va canviar d'idea i mostrà la seva disconformitat, fent manifestacions públiques cosa que feia desorientar als creditors. En tot cas, la seva idea era que la proposta de conveni anava en la direcció correcta, però que podia millorar-se.

13. L'aixecament de la suspensió de pagaments

Gràcies a l'acord anterior, es va aconseguir arribar en el temps a la xifra necessària perquè es pogués aplicar el conveni.²⁰ El 19 de juliol va ser presentant al jutjat el corresponent escrit sol·licitant l'aprovació del conveni que posés fi a l'estat de suspensió de pagaments²¹, que seria aprovat poc després per Matías Romero Amorós, Jutge de Primera Instància del districte de la Lonja de Palma. A partir de la resolució judicial, a mitjans d'agost es va aixecar definitivament la suspensió de pagaments.²²

Així les coses, la suspensió de pagaments del Crèdit Balear va durar des del dia 10 de desembre de 1934 fins que fou aixecada el dia 16 d'agost pel Jutge. La resolució judicial portava inclosa el conveni a que van arribar els creditors banc.

Encara que es va aprovar el conveni, les reunions de les comissions de creditors i d'accionistes del Crèdit Balear es continuaren fent, amb la finalitat d'estudiar la manera de poder delegar en els components d'aquelles comissions la representació col·lectiva a les futures eleccions de compromissaris, eleccions que s'exposaran al següent apartat. De totes les eleccions va tenir especialment importància una reunió d'accionistes a principis d'agost a la Defensora Sollerense amb la finalitat de tractar la conveniència de que els accionistes sollerics actuessin mancomunadament per aconseguir la màxima representació en el futur Consell d'Administració.

14. Les eleccions de compromissaris

L'assumpte del Crèdit Balear no acaba amb la suspensió de pagaments sinó que va continuar amb la celebració, l'1 de setembre de 1935, d'unes eleccions de compromissaris que havien de designar els quatre consellers del futur Consell d'Administració del Crèdit Balear.²³ Aquestes eleccions, que es varen realitzar a totes les sucursals, entre elles a Sóller, es varen fer en funció d'unes normes que van acordar la Junta de Creditors, que s'exposen a l'annex. Després d'aquestes eleccions, els escollits varen prendre possessió del càrrec de compromissaris en el domicili central del Crèdit a Palma i varen constituir l'Associació de Creditors del Crèdit Balear, escollint a la Directiva que hi hauria a partir de llavors.²⁴

El Banc d'Espanya ocupà la Presidència del Consell d'Administració del Crèdit Balear. Delegats dels Bancs Central, Hispano Colonial, Urquijo i Mercantil e Industrial assoliran el càrrec de Consellers, nombrant aquests al nou Director general del Crèdit. El 7 de setembre es va constituir la nova Junta de Creditors on se van integrar tres sollerics: Josep Bibiloni Miquel, Bernat Castañer Alcover i Bartomeu Pastor Gomila. Aquest darrer va ocupar la vicepresidència. Paral·lelament a la constitució de la nova Junta de Creditors, també es va procedir a l'elecció dels quatre consellers que representarien als creditors. Entre els quatre escollits n'hi havia dos que eren sollerics: Francisco Jofre de Villegas i Jaume Scarxell. Pel que fan els accionistes, escolliren a dues persones; una d'aquestes era Josep Bauzá i se diu que aquest, tot i que fou presentat pels accionistes de Palma, també se considera representant dels accionistes de Sóller.²⁵

²⁰ *Setmanari Sóller*, 13-07-1935.

²¹ *Setmanari Sóller*, 20-07-1935.

²² *Setmanari Sóller*, 17-08-1935.

²³ *Setmanari Sóller*, 31-08-1935.

²⁴ *Setmanari Sóller*, 07-09-1935.

²⁵ *Setmanari Sóller*, 21-01-1935.

15. Els dipòsits de l'Ajuntament en el Crèdit Balear

Davant la situació de la suspensió de pagaments del Crèdit Balear, cal destacar la situació en la qual quedava l'Ajuntament, el qual tenia en aquell moment els seus dipòsits en dues entitats bancàries: la meitat estaven dipositats en el Banc de Sóller, mentre que l'altra meitat es trobaven en el Crèdit Balear. L'estat econòmic de l'Ajuntament es va conèixer a principis de 1935:

*“dióse cuenta del estado económico del Ayuntamiento en 28 del actual, del que resulta que la existencia del mes anterior era de 72.639'28 ptas., que los ingresos efectuados ascienden a 22.930'95 ptas., o sea un total de 95.570'23 ptas., y que los pagos hasta la indicada fecha ascienden a 22.263'95 ptas., quedando por consiguiénte una existencia de 73.306'28 ptas.”*²⁶

El regidor Josep Maria Puig Morell va fer referència al crèdit que l'Ajuntament tenia contra el Crèdit Balear, entitat que pel mes de maig estava en camí de solució definitiva. Ara bé, creia oportú que la Corporació municipal donés la seva conformitat al conveni aprovat per creditors i accionistes de l'entitat bancària i que era convenient que els regidors el firmessin. Però el batle va decidir consultar abans amb el Delegat d'Hisenda perquè li donés el vistiplau. Just després de l'aixecament de la suspensió de pagaments i de les eleccions de compromissaris, l'Ajuntament no va recuperar encara els fons que tenia dipositats dintre del Crèdit Balear. A principis de novembre de 1935 va aprovar la liquidació expressada a continuació:

*“Dióse cuenta de la forma cómo ha sido invertida la cantidad a favor del Ayuntamiento depositada en el Crédito Balear ante de que se declara en suspensión de pagos de dicha entidad, o sea que el Ayuntamiento puede percibir en efectivo la suma de 7.580'31 ptas., importe el 20%, sobre su alcance de ptas, 37.901'56, y obtener un resguardo equivalente al 80% restante montante ptas, 30.321'25.”*²⁷

16. Conclusió

De tot el que s'ha exposat al llarg d'aquest article hem pogut apreciar, a arrel de les freqüents reunions de les comissions que assistiren els creditors i els accionistes sollerics, la veritable situació del Banc, així com també el que hauria estat per a l'economia sollerica (i mallorquina) la fallida del Crèdit Balear amb totes les derivacions. Com a conseqüència de l'anterior, hem pogut veure el paper que varen tenir els creditors i els accionistes sollerics per a evitar la fallida del Banc. També hem pogut veure el convenciment que l'única solució presentada viable per salvar la situació era acceptar la proposta d'auxili del Banc d'Espanya per mitjà de la garantia d'un grup de bancs. A més, hem pogut veure que després de la suspensió de pagaments existia la presència de personalitats solleriques dintre del Consell d'Administració del Crèdit Balear així com també la continuació de la presència sollerica dintre de la constitució de la nova Junta de Creditors.

Podem observar que el Crèdit Balear va poder sortir de la suspensió de pagaments a partir del recolzament de varis bancs. Ara bé, això no va significar que a partir de llavors els fons que estaven retinguts quedaven a disposició dels seus titulars legítims i que el procés de recuperació dels fons d'aquests fou relativament llarg. Després de tot, l'entitat bancària va estar sota la tutela del Banc d'Espanya durant gairebé els trenta anys posteriors. També es varen obrir procediments penals a la majoria dels membres de la Junta de Govern així com també a alguns empleats, però l'esclat de la Guerra Civil, el juliol de 1936, va fer que tots aquests assumptes passessin a segon pla.

²⁶ *Setmanari Sóller*, 12-01-1935.

²⁷ *Setmanari Sóller*, 09-11-1935.

ANNEX

Normes de les eleccions de compromissaris

El dia 1 de setembre de 1935 es varen verificar les eleccions de compromissaris que representen als creditors del Crèdit Balear. Aquests són els que tenen que escollir els quatre consellers que tenen dret a designar els creditors i els que han de controlar la marxa de l'entitat bancària. Les normes que se verificaren les eleccions foren publicades el 24 d'agost de 1935 pel President de la Junta de Creditors:

Art. 1: Las elecciones para la designación de compromisarios que a su vez elijan a los acreedores del Crédito Balear que deban representarlo en el Consejo de Administración de la referencia Sociedad, se celebrará el día que se señale por la actual Junta de Acreedores, en las localidades siguientes: Palma, Sóller, Manacor, Inca, Felanitx, Lluchmayor, Andraitx, Pollensa e Ibiza.

Art. 2: Las poblaciones mencionadas en la base anterior designarán un compromisario por cada millón de pesetas o fracción superior a quinientas mil pesetas que aparezcan impuestas por los acreedores en sus respectivas oficinas, centrales, sucursales, delegaciones y agencias, o sea: Palma, designará 15 compromisarios; Sóller, Deyá y Fornalutx, 22; Manacor, 5; Inca, Santa Margarita, Sancellas y Lloseta, 6; Felanitx, 3; Ibiza, 1; Lluchmayor y Algaida, 5; Andraitx y S'Arracó, 5; Pollensa, 1.

Art. 3: Los acreedores deberán emitir su voto precisamente en la localidad que hubiera hecho la imposición del crédito que les otorga su derecho de elección. Cuando los acreedores fueren titulares de créditos impuestos en distintas oficinas de la Sociedad, podrán emitir su voto en cada una de las mismas, pero solamente por el número de votos que correspondan al título emitido en la localidad de elección. Por los créditos de carácter indistinto, tanto mancomunados como solidarios, podrá votar uno solo de sus titulares; en el caso de que no estuvieren de acuerdo respecto a cuál de ellos deba votar, no les será permitido participar en la elección. Por los créditos impuestos a nombre de usufructuarios y de propietarios sólo podrán votar los primeros, salvo que aparezca demostrada su defunción. Por los créditos impuestos a nombre de personas menores de edad, mujeres casadas e incapaces, sólo podrán votar sus representantes legítimos. Y por los créditos pertenecientes a personas colectivas o sociales, la persona individual que las representa, entendiéndose que la exhibición del título supondrá la autorización de su titular.

Art. 4: Con objeto de que en la elección tengan proporcionada representación los acreedores, por su número y por la cuantía del capital que ostenten, cada elector podrá emitir tantos votos como miles de pesetas o fracción acreditaba en 11 de Diciembre de 1934; o sea: que el que posea desde mil una hasta dos mil pesetas tendrá derecho a dos votos; y el que posea desde dos mil una hasta tres mil pesetas, tendrá derecho a tres votos, y así sucesivamente. No se tomará en consideración los intereses en favor del votante que estén devengados y pendientes de liquidación.

Art. 5: La votación se hará por medio de papeletas que facilitará el Crédito Balear o sus sucursales en donde se efectúe la votación. En las respectivas ventanillas se facilitarán a los electores dichas papeletas, indicando a cada uno de ellos según nota del registro, el número de votos que tiene derecho a emitir y se le certificará por medio del timbre o sello de la Sociedad en el dorso para poder ser admitida por la Mesa sin que ésta pueda desdoblarla; y el elector firmará en la lista que votantes para evitar repeticiones. El elector que tenga derecho a más de un voto, no podrá acumular los que tenga en un solo candidato.

Art. 6: Por los acreedores ausentes o impedidos podrán votar quienes los representen pro medio de carta siempre que su firma sea cotejada con las obrantes en los registros de la Sociedad o acreditada por otros dos electores.

Art. 7: Las elecciones que se celebren serán organizadas y presididas por las actuales Comisiones de Acreedores, que al efecto podrán dictar las órdenes que estimen precisas para el éxito de su colaboración. También formarán parte de la Mesa los dos acreedores de la localidad que posean el mayor crédito y que estén presentes en el momento de empezar la elección; y caso de concurrir alguna autoridad, también formará parte de la Mesa.

Art. 8: Las horas de elección serán en Palma de 9 a 13, y en las restantes localidades de 8 a 12.

Art. 9: Cualquier duda o discusión que se suscite durante la elección y no esté prevista en este Reglamento, será resuelta por la Mesa que la presida.

Art. 10: Terminada la votación, se firmará, el acta que se irá extendiendo durante la misma, y con las papeletas será remitida a Palma para el escrutinio general.

Art. 11: El recuento definitivo de votos, así como la proclamación de los designados se hará en Palma por una comisión compuesta por D. Bartolomé Ferrer, Presidente de la Junta de Acreedores; D. Antonio Ferragut y D. Antonio Garau, Representantes de las Entidades Económicas. La referida Comisión hará público seguidamente el nombre de los Compromisarios que resulten designados y procederá a darles posesión de sus cargos. He de insistir en que todos y cada uno de los acreedores tienen el derecho de votar a la persona que crean conveniente, con tal de que sean acreedores del Crédito Balear con fecha anterior a la suspensión de pagos y suplicar una vez más que, en beneficio de sus intereses, procuren elegir las personas más capacitadas y de más prestigio para ostentar su representación. Los Jefes de las Sucursales en cada localidad y los actuales Delegados en la Junta de Acreedores, facilitarán todas aquellas informaciones que puedan interesar sobre la materia.

La repressió femenina a Sóller durant la Guerra Civil i el franquisme

Julia Joy Marroig
Antoni Quetglas Cifre¹

Resum: Durant la Guerra Civil i el franquisme, els franquistes desenvoluparen una pràctica repressiva ferotge contra qualsevol associació o persona lligada a la Segona República. Enmig de tot això, les dones patiren una repressió bastant diferenciada que mereix sempre una anàlisi a part per esclarir els motius i les causes, estudiant cada cas. Per això, en aquest article us oferim l'estudi de les dones que foren represaliades a la nostra vall durant aquest període.

1. Introducció. El sotmetiment de la dona durant la Guerra Civil i el Franquisme

Al llarg de la història contemporània, a Europa s'han viscut múltiples casos de violència contra les dones, com es va poder veure en les diferents guerres, els crims als camps de concentració nazis o les conegudes violacions que cometien els soldats russos contra les alemanyes durant la Segona Guerra Mundial.² La Guerra Civil Espanyola també va dur al darrere una ferotge repressió contra les dones, sempre amb la base de les famoses instruccions del general Mola, amb accions programades (les llistes que s'elaboraren abans del cop d'estat) o espontànies.

Durant els darrers anys, s'ha consolidat a l'Estat espanyol un bon nombre d'estudi de la repressió femenina durant el franquisme, els quals ha mostrat com el règim va reprimir aquest col·lectiu de forma diferenciada als homes.³ Aquí podem destacar autors de renom com Mary Nash amb el seu llibre *Represión, resistencias, memoria. Las mujeres bajo la dictadura franquista* (Granada, 2013) o Ricard Vinyes amb l'obra *Presas políticas* (Barcelona, 2002), per citar-ne alguns exemples.

A les zones del bàndol nacional, i després de la victòria franquista a tot l'Estat, la ideologia patriarcal del règim, sumada a l'influència de l'Església catòlica, feu que les dones fossin privades de certs drets fonamentals, començant per la supressió de la legislació republicana favorable. Les noves autoritats ho substituïren per una política arcaica que les reesituava dins els rols tradicionals de mare i de dona, subjugant-la al seu marit, el qual es convertia en cap de família i el gerent del patrimoni familiar, amb l'excusa que ell havia de protegir a la seva esposa.⁴

Aquesta ferotge repressió contra la dona es va iniciar el mateix 18 de juliol, el dia del cop d'estat. Les motivacions de la repressió esmentada foren que la figura femenina havia aconseguit afiliar-se en un partit polític i algunes tenir algun càrrec sindical o polític. A més a més, algunes dones també havien aconseguit

¹ Doctor en Història

² Casanova, Julián, *Una violencia indómita. El siglo XX europeo*, Barcelona, Crítica, 2020, 166-167.

³ Babiano, José et alii, *Verdugos Impunes. El Franquismo y la violación sistémica de los derechos humanos*, Barcelona, Pasado & Presente, 2017, 209.

⁴ Babiano, José et alii, *Op. Cit.*, Barcelona, 2017, 53.

allunyar-se de les típiques professions relacionades amb la llar o tenir cura dels infants, aconseguint, per exemple, ser docent o advocada. El rerefons repressiu era, per tant, que la figura de la dona havia trencat el motlle tradicional catòlic i “àngel de la llar”. D’aquesta manera, amb la seva detenció, es volia obtenir confessions d’alguns familiars (parens, germans o fills perseguits per delictes com ser contraris al règim).

A banda de veure com retrocedia tota la legislació republicana positiva, la dona fou apartada de l’activitat professional essent reclosa dins l’esfera domèstica on s’havia de fer càrrec de la llar, del marit i dels fills. Això garantia la reproducció social, i la transmissió de valors morals de la mateixa domesticitat. D’acord amb això, la dona requeriria un permís marital per firmar un contracte laboral, el qual, a causa de l’ideari educatiu del règim, solia ser de perruquera, infermera, secretaria, etc.⁵

Així mateix, convé recordar el tema de les presons, atès que el 1940 el nombre de detingudes a les presons espanyoles era d’unes 200.000, essent moltes d’elles esposa o mare d’un “roig”, el que equivaldria a no haver complert la missió bàsica com a dona i no dur els seus barons per la via correcta. Al patiment físic i psicològic, la dictadura hi va sumar la pèrdua de fills i filles, molts dels quals foren adoptats per famílies pròximes al règim, gràcies a una xarxa assistencial creada amb el suport dels deliris eugenèsics de Vallejo Nájera, les ordres catòliques com les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül o l’Auxili Social. Això havia de servir per combatre la propensió degenerativa dels nins criats en l’àmbit republicà i l’instrument per fer-ho era educar-los en els valors del règim i eliminar de la seva memòria de qualsevol referència als seus progenitors.⁶

Moltes de les dones que foren detingudes pels motius expressats, foren sotmeses a pràctiques vexatòries com violacions, rapat de cabells o beure oli de ricí, unes pràctiques que sovint les duen a terme els grups paramilitars, els falangistes o guàrdies civils. Després, eren passejades pels carrers dels pobles on havien de suportar rialles i múltiples humiliacions (a Andalusia eren conegudes com “pelonas”), una metodologia que es repetiria més endavant després de la Segona Guerra Mundial, amb la finalitat de castigar a les dones acusades de col·laborar amb els nazis o d’haver estat parella d’algun d’ells. Aquesta pràctica fou més corrent als pobles que no pas a les ciutats, atès que dins les viles tenim constància d’humiliacions i escarni públic cap a elles.⁷

Un cop més, ens hem de fixar en el fet que, des de la perspectiva de gènere, la violència política sobre les dones volia castigar la seva afinitat política, però també perquè amb aquesta havien anat més enllà de l’àmbit privat, al qual es considerava que s’havien de limitar, des del punt de vista moral i catòlic, com a bones dones. Per això, per tornar-les a l’àmbit privat empraren càstigs que qüestionaven la seva feminitat, sovint sumat a la humiliació pública. Així doncs, veient aquestes diferències en les estratègies repressives entre homes i dones, algunes investigadores parlen d’ella com una repressió sexuada per referir-se a l’utilitzada contra les segones.⁸

Com també ha passat amb l’anàlisi de la repressió franquista en general, l’estudi de la repressió sexuada s’ha centrat en la immediata postguerra, tot i que després d’aquesta els diferents organismes, com el TOP, s’encarregaren de prosseguir amb aquestes pràctiques. Sabem que moltes de les dones eren infravalorades, és a dir, tan sols les jutjaven si havien comès un delictes polític, no es pensava que fossin capaces de donar massa problemes.⁹

5 Babiano, José et alii, *Op. Cit.*, Barcelona, 2017, 55-56.

6 *Ídem*, 104-105.

7 Casanova, Julián, *Op. Cit.*, Barcelona, 2020, 168-9.

8 Babiano, José et alii, *Op. Cit.*, Barcelona, 2017, 210-211.

9 *Ídem*, 211-212.

A partir dels seixanta, la policia fixà l'atenció en altres delictes, com la participació en manifestacions, per part d'estudiants o altres professionals. Per l'aparell repressor franquista, la transgressió de les dones que s'implicaren en l'oposició no era tan sols de caràcter polític, sinó també de gènere. Com havia succeït en la postguerra, les accions de dones que havien transcendit l'àmbit privat eren desqualificades en termes morals, amb freqüents al·lusions a la seva vida sexual (sovint els equiparaven amb prostitutes).¹⁰

2. La foscor del feixisme sobre les dones mallorquines

A les Illes, malauradament, tenim enormes exemples de repressió femenina, essent els casos més coneguts el d'Aurora Picornell, Catalina Flaquer Pascual, Antònia Pascual Flaquer, Maria Pascual Flaquer (aquestes tres, conegudes com “les Roges del Molinar”), Belarmina González¹¹ o el de Matilde Landa¹², la qual se suicidà a la presó després de rebre múltiples pressions i xantatges perquè es batiés.¹³ Recordem que totes elles, així com moltes altres, foren recloses al convent palmès de Can Sales, l'actual biblioteca, oberta el novembre del 1936 davant l'enorme allau de detencions i el poc espai que tenia la presó provincial.¹⁴

A elles, podem afegir els brutals casos de Joana Vañó Morales i Pilar Sánchez Llabrés, aquest darrer reflectit en el documental d'IB3 (2022) *Totes les causes*. Així mateix el de les milicianes de l'expedició de Bayo que no arribaren al reembarcament de tropes; aquestes foren detingudes, interrogades, vexades i violades pels feixistes a Manacor, per acabar essent afusellades al cementiri per ordre directa del Comte Rossi, una història ben explicada per l'autor Antoni Tugores al seu llibre *Moriren dues vegades. Daria i Mercè Buxadé, infermeres catalanes assassinades a Mallorca l'any 1936* (Palma, 2017).

A més d'això, Bartomeu Garí en la seva darrera publicació, ens esmenta casos de repressió femenina a altres pobles com Sóller o Artà, deixant entreveure un enorme enuig per part de les noves autoritats cap al col·lectiu femení i, que tan sols es pot entendre si s'observa la seva enorme participació en el projecte modernitzador de la república, en el món sindical o polític, trencant el motlle tradicional i catòlic “d'àngel de la llar” que s'entenia que havien de tenir.¹⁵ Les dones varen mantenir un paper molt més rellevant que no es pensa en la defensa dels ideals republicans i ho pagaren molt car: presó, mort, humiliacions com rapar-les o fer-les beure oli de ricí, multes, insults o marginació. El que també indica és que moltes vegades aquestes dones estaven mínimament o de forma nul·la polititzades.¹⁶

En el transcurs de la Guerra Civil a Mallorca, les dones de tendència política, socialista, anarquista o comunista, o simplement perquè tenien algun familiar afiliat a alguna força política progressista, van ser represaliades. Moltes d'elles foren empresonades, depurades en els seus treballs, expedientades pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques i, en alguns casos, torturades i assassinades. A part de les que foren humiliades públicament, sotmeses a tortures psicològiques i físiques. També n'hi hagué que patiren violacions i abusos sexuals. L'objectiu de les noves autoritats no era altre que provocar el seu escarni públic i

¹⁰ *Ibidem*, 212.

¹¹ Ginard i Ferón, David, *La repressió a les Balears durant la Guerra Civil*, Palma, Documenta Balear, 2015, 15.

¹² Per més informació, podeu consultar l'article de David Ginard, *Matilde Landa, un símbol de la lluita antifranquista* publicat a Mundo Obrero el 30/11/2004 [disponible a <https://www.mundoobrero.es/2004/12/00/matilde-landa-un-simbolo-de-la-lucha-antifranquista/>]

¹³ Thomas, Lila, *Matilde Landa, un exemple de dignitat de dona*. Publicat a <https://www.fideus.com/landa%20-%20lila.htm> [consultat el 31 d'agost del 2022]

¹⁴ Ginard i Ferón, David: *Aurora Picornell (1912-1937). De la història al símbol*, Palma, Documenta Balear, 159.

¹⁵ Garí Salleras, Bartomeu, *La repressió feixista a Mallorca durant la Guerra Civil i la postguerra (1936-1942)*, Palma, Leonard Muntaner, 2019, 314-315.

¹⁶ Lizarbe Lainez, Paula: *La repressió a Mallorca durant la guerra civil. Estat actual de les publicacions*, TFG, Universitat de Barcelona, Dept. Història Contemporània, 2013-2014, pàg. 25-26.

eliminar-les. Per aquest motiu, utilitzaren els mateixos mètodes repressius que aplicaren als homes, però d'una manera exagerada i dramàtica.¹⁷

Un total de 31 dones varen perdre la vida, de les quals 18 moriren durant la Guerra i 13 a la immediata postguerra. Per a la seva eliminació, s'empraren diferents modalitats repressives. Algunes foren segrestades i assassinades. D'altres foren víctimes de tretes de presó. També n'hi hagué que moriren al camp de batalla o dins centres penitenciaris. També coneixem els casos d'algunes dones que varen perdre la vida mentre estaven ingressades a hospitals, després d'haver passat uns mesos de reclusió infernal. Les dones que se salvaren de la repressió patiren tot mena de vexacions i humiliacions. Actualment, és difícil comptabilitzar el nombre exacte de dones que foren represaliades.¹⁸

3. Aspectes generals de la repressió durant la Guerra Civil a Sóller.

Sóller, com tots els pobles de Mallorca, va patir els efectes de la repressió contra els qui havien donat suport a la República. Aquesta repressió es va donar a tots els nivells de la societat i la política locals. Tot i que la repressió no fou tan dura com a altres pobles illencs, no hem de suposar que no tingué repercussions a la Vall. A Sóller foren moltes les persones jutjades pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques i per l'Audiència Provincial, d'aquestes unes 168 sofriren presó en diversos llocs -Sóller, Palma, Pollença, Campos, Lluçmajor, Formentera, etc.; amb durades d'entre 1 mes i 4 anys.¹⁹ Foren 38 les persones jutjades pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques i 113 les jutjades per l'AP,²⁰ si bé el nombre de detinguts fou major.²¹

Les sancions més greus foren: 3 afusellats, 4 condemnats a cadena perpètua i 1 condemna a 30 anys. A principis de 1944 encara hi havia 67 residents a Sóller en llibertat vigilada.²² Des dels inicis, el nou règim va tenir la intenció controlar el poble i volia informar-se de les idees polítiques d'alguns dels seus habitants. D'aquesta manera la Comissió Gestora anava rebent correspondència de les autoritats polítiques, on es feia palesa la voluntat del Règim d'investigar una determinada persona.²³ Sens dubte foren molts els que varen estar subjectes a aquests processos d'investigació.

Tan elevat fou l'augment de detencions de sospitosos que s'hagueren d'habilitar nous espais per fer-los servir de centres de detenció: unes noves dependències a la Casa Consistorial, l'escola del carrer de Santa Teresa i un garatge al carrer de Cetre.²⁴ A més es va transformar a finals del 1936 el Llatzeret del Port de Sóller en Camp de Concentració per a presos polítics.

El primer pas per iniciar la repressió política fou atacar a les persones que pertanyien, simpatitzaven o havien col·laborat amb els partits polítics i sindicats del Front Popular. La Casa del Poble, ubicada al carrer Victòria va ser clausurada i reocupada pels falangistes i els tradicionalistes i totes les societats obres i d'esquerres foren il·legalitzades.²⁵ L'Ajuntament va enviar cartes als diferents tribunals competents

17 Garí Salleras, Bartomeu. *Op. Cit.*, Palma, 2019, 315.

18 *Ídem*, 316.

19 Vegeu SANLLORENTE, Francisco: *La persecución económica de los derrotados. El Tribunal de Responsabilidades Políticas de Baleares (1939-1942)*, Palma, Miquel Font Editor, 2005.

20 *Ibidem*, pàg. 52.

21 QUETGLAS CIFRE, Antoni: *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*, a Guerra Civil Poble a Poble n° 11, Palma, Edicions Documenta Balear, 2012.

22 Vegeu DURAN PASTOR, Miquel: *Sicut oculi. Un tiempo pasado no fue mejor. Vigilantes i vigilados en Mallorca de la postguerra 1941-1945*. Palma, Miquel Font Editor, 1992. Pàg. 39.

23 AMS. Secció 8 Correspondència. 8.4 Correspondència General, lligalls 2397-2454.

24 *Sóller* 22-09-1936

25 Com *La Juventud Cultural Deportiva Antifascista, l'Agrupación Socialista Obrera*, el *Radio Comunista de Sóller*, el sindicat *La Evolución* (fusters),

(Audiència Provincial i Tribunal de Responsabilitats Polítiques) sobre les persones que formaven part de les juntes directives afectes al Front Popular. Moltes d'elles foren desterrades del poble una temporada.²⁶

Molts de funcionaris de l'Ajuntament malgrat que s'havia assegurat que seguirien al seu lloc,²⁷ van ser cessats dels seus càrrecs i inhabilitats -la majoria pertanyien a partits i sindicats favorables a la República-; els més afectats foren els funcionaris sanitaris. Alguns d'ells, amb els anys i després d'haver passat per la presó o pagat una multa, pogueren reincorporar-se a la seva feina.

Seguint el Decret d'octubre de 1936 del governador Civil Mateu Torres Bestard,²⁸ els mestres de Sóller considerats contraris al Moviment també van ser represaliats per la *Comisión Depuradora*. Dita comissió, seguint els canals habituals d'informació, va demanar informes a l'Ajuntament de Sóller, enviant uns models de fitxes que serviren per elaborar un fitxer sobre els mestres citats.²⁹

La repressió econòmica es va donar sobretot en l'àmbit de confiscació de béns. A molta els hi retingueren els béns immobles i les comptes dels bancs.³⁰ A més les donacions a la causa nacional foren moltes vegades un pagament obligat per evitar la presó o la marginació social. Es va prohibir la publicació de cap escrit, article, notícia o anunci en cap altra llengua que no fos la castellana; això no sols afectava el català sinó també al francès, idioma que emprava gran part de la població sollerica, a causa dels forts lligams comercials i familiars de la localitat amb el país veí. A partir de 1937 el català fou dràsticament restringit -i pràcticament eliminat- als diaris i revistes de la ciutat: *Sóller*, *La Voz de Sóller* i les *Fulles Catequístiques*.³¹ Alguns intel·lectuals sollerics foren perseguits per la seva militància durant la República.

4. La repressió femenina a Sóller

És ben sabut que el cop d'Estat triomfà a la vall, malgrat l'episodi de resistència que es desenvolupà a Muletà i qualque intent de vaga per part dels treballadors. Des del 19-20 de juliol, el control del poble estava sota les mans dels militars, els falangistes i les altres organitzacions o personalitats que donaven suport a l'aixecament, complint les ordres que havia deixat ben clares el general Goded en el seu ban. Així doncs, aquestes forces ben aviat organitzaren la recerca, detenció i repressió de qualsevol element sospitós de no combregar amb les idees del nou règim i les dones no se n'alliberaren.

En la nostra investigació, s'han pogut trobar dones que exercien de mestra, altres que eren considerades d'esquerres, (el conegut cas de la família Mayol Marquès) i una d'elles que patí persecució perquè el seu

el *Sindicato Ferroviario Balear*, el *Consejo Obrero Ferroviario*, *La Fraternidad* (manobres), el *Sindicato Obrero Metalúrgico* i la *Sociedad Obrera de Oficios Varios de Sóller* (que agrupava les associacions obreres de les branques tèxtil, gas i electricitat).

26 No tenim la llista de totes les persones sofririen aquesta mesura, però pot servir com exemple la carta que s'envia des de l'Ajuntament de Sóller al jutge Instructor sobre els antecedents i conducta del farmacèutic Joan Palou, on diu que «...no seria conveniente la presencia del señor Palou en esta localidad, máxime cuando otros elementos del mismo partido -ERB- no pueden residir en la localidad por sus antecedentes. Sóller 10 de mayo de 1938...». AMS, Secció 8 Correspondència. 8.4 Borradors i copiadors de comptes. Copiadors d'ofici, lligall 2643.

27 *Sóller* 24-07-1936

28 El Governador Civil es va avançar al *Decreto sobre Depuración* promulgat pel govern de Burgos el novembre de 1936.

29 Vegeu AULÍ, Antoni / CARBONELL, Joan / RAMIS, Esperança / SERRA, Jaume: "Mestres de Sóller: el procés de depuració del magisteri: 1936-1941", dins *IV Jornades d'Estudis Locals a Sóller*, Sóller, Ajuntament de Sóller, 2010; AULÍ GINARD, Antoni / CARBONELL MATAS, Joan / SERRA I BARCELÓ, Jaume: "El mestre Alaiz", dins: *V Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, Sóller, Ajuntament de Sóller-Ajuntament de Fornalutx, 2011.; AULÍ GINARD, Antoni / CÁNOVAS SALVÀ, Joan / SOLER CAPÓ, Jaume: "Caridad Martí, un altre tipus de depuració", dins *VI Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, Sóller, Ajuntament de Sóller-Ajuntament de Fornalutx, 2012.; AULÍ GINARD, Antoni / CÁNOVAS SALVÀ, Joan / SOLER CAPÓ, Jaume: "La depuració del magisteri a Sóller: els casos de Natividad Vayá i Ramón Chavarria", dins *VII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, Sóller, Ajuntament de Sóller-Ajuntament de Fornalutx, 2013.

30 Es va crear una comissió per gestionar les confiscacions formada per: Jaume Casanovas Pastor (president), Guillem Frontera Magraner (secretari), mossèn Rafel Sijar Picornell (vocal), Bartomeu Colom Ferrà (vocal) i Jaume Coll Arbona (vocal). *Sóller* 12-09-1936

31 Les *Fulles Catequístiques* començaren a publicar-se a partir de desembre de 1937 i des del número 49 canvien el nom i continuaren com a *Hojas Catequísticas*. Inicialment s'editaven a la Impremta Calatayud, després passaren a fer-se a la Impremta Marquès. El seu director fou mossèn Gabriel Ferrer Rigo.

marit era d'esquerres. Quasi totes passaren per la presó, una d'elles patí la confiscació dels seus béns i les dones de l'esmentada família, varen ser condemnades a mort, encara que després se'ls commutà la pena per anys de presó. Així mateix, serien multades i gran part dels seus béns serien immediatament espoliats. D'altra banda, no tenim cap informació que faci al·lusió al rapat de cabells, beure oli de ricí ni sotmetre cap d'elles a escarni públic ni humiliacions.

4.1. Dones represaliades

Hem pogut documentar diferents tipus de repressió femenina: lligada a la relació familiar amb un altre represaliat (pare, marit, etc.), per la seva pròpia militància política, o per ambdues raons alhora. Així doncs, ja que hem trobat bastant informació sobre elles, ho dividirem tot en casos particulars i casos familiars, aquells en què les noves autoritats fixaren l'atenció en diversos membres de la mateixa família.

a) Casos particulars

Francesca Cifre Marroig³²

Francisca Cifre Marroig –*Molinera*– havia nascut a Campanet l'any 1895. Vivia a Sóller des dels 7 anys, quan havia vingut amb la seva família. Es va casar amb el sabater Antoni Bennàssar Vicens –*Moliner*–. El matrimoni residia al carrer de la Lluna, núm. 153. Tingueren almenys 3 fills: Antoni (1918), Jaume (1922) i Catalina (1925). El seu marit, que també feia de xofer, fou considerat pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques com a desafecte al Moviment, d'idees “comunistes” i multat amb 500 pessetes. Segons les autoritats, després del cop d'estat, Antoni Bennàssar va poder fugir a França amb barca des del Port gràcies a un contrabandista, conscient que seria perseguit.

Se li va obrir una Causa d'Auxili a la Rebel·lió i Contraban Monetari (núm. 773/1937) per presumpte tràfic de divises estrangers (francs i lires), cosa prohibida i, que segons les autoritats que la jutjaren, utilitzava per enviar al seu home a França. Diversos testimonis declararen que Francisca els hi havia demanat per comprar moneda francesa. Quan les autoritats registraren casa seva requisaren cinquanta lires italianes i mil francs francesos.

En la mateixa causa també es va acusar Margalida Pons Sader –*Marralla*– per haver venut moneda estrangera a Francisca, si bé per la seva avançada edat no fou empresonada i sols va rebre una multa. Els diners comprats a Margalida Pons (1.500 francs que li havien enviat els seus fills residents a Epinal) les va entregar a Joan Mayol Albertí –*Penya*–³³ perquè els canviés per pessetes i l'ajudés a aconseguir el passaport per partir a França. En les declaracions Joan Mayol va negar haver rebut cap diner de Francisca

En una carta enviada des de l'Ajuntament al Comandant-Jutge Gabriel Llompart Ramis i datada el 05/01/1938 diu que «no consta la seva ideologia i que tenia bona conducta»,³⁴ si bé s'assenyalava que el seu home era d'esquerres. Per la seva banda des de la comandància de la Guàrdia Civil de Sóller es va escriure de Francisca: «(...) era entusiasta del partido izquierdista votando en las última selecciones por las mismas, y es esposa del comunista desaparecido después de iniciado el Glorioso Movimiento Nacional (...)».

Fou detinguda i empresonada a Can Salas entre 1937 i 1939. El seu judici es va celebrar el 28 de gener de 1939 davant un Consell de Guerra presidit pel tinent coronel d'artilleria José Enseñat Martínez. Els

32 Direcció General de Memòria Democràtica (Conselleria de Transició Energètica, Sectors Productius i Memòria Democràtica), *Causa 773/1937 contra Margalida Pons Sader, Francisca Cifre Marroig i Joan Mayol Albertí per auxili a la rebel·lió*.

33 Era natural de Caimari (Selva) però vivia al barri del Molinar de Palma.

34 AMS. Secció 18, Borradors i Copiadors de cartes. Copiadors d'ofici, lligall 2643

defensors de Francisca foren el capità de cavalleria Raimundo Bó Cabrera i el tinent d'infanteria Pedro Carbonell Carbonell. Fou considerada culpable i li fou imposada una multa de 3.000 pessetes, si bé fou alliberada de la presó. Com que no les tenia, els seus béns i els del seu marit foren embargats fins que no es va poder saldar el deute. Quan va sortir de la presó va poder trobar feina a una fàbrica de teixits i fou enterrada al cementiri de Sóller, al nínxol 94-Grup C de l'Eixamplament Oest, el 13 d'agost de 1979.

Antònia Gelabert Torrandell

Segons el recull de Francisco Sanllorente era obrera tèxtil i residia a Sóller quan fou represaliada.³⁵ Fou jutjada per l'Audiència Provincial per ser considerada d'esquerres. De totes maneres no ha estat localitzada en els padrons de població entre 1932 i 1936. Tampoc no consta com enterrada al cementiri de Sóller, així que probablement no retornà al municipi.

Maria Mayol Coll

Nascuda a Sóller el 1885 a Sóller. L'any 1936 era viuda i residia al carrer de Cristòfol Pizà, núm. 17. El matrimoni va tenir tres fills: Joan, Guillem i Maria. El seu fill Joan Pons Mayol fou cridat a files com a soldat, si bé era considerat d'esquerres. Va desertar de l'exèrcit però fou capturat i empresonat. Aquest fou posteriorment posat en llibertat. Va morir el 25 de novembre de 1954 quan feia de manobre a un xalet del Port.³⁶

Des de la Delegació Militar d'Ordre Públic de la Província es varen demanar informes sobre l'activitat i conducta politico-social de Maria. En una carta enviada per l'Ajuntament de Sóller amb data de 24/01/1938, s'assenyalava que tenia bona conducta si bé era considerada d'ideologia esquerrana.³⁷

Va morir el 23 d'abril de 1959 i, amb el seu altre fill Guillem, resident a França. La seva necrològica deia: *«El jueves de la anterior semana, día 23 de abril, falleció en esta ciudad, a la edad de 80 años, Dª María Mayol Coll, viuda de D. Juan Pons, víctima de un fuerte ataque de apoplejía que en unos días causale la muerte. Mujer sencilla y diligente, de condición humilde, hubo de luchar denodadamente, al quedar viuda, para sacar adelante a sus hijos. Sufo de sinsabores y desgracias, y hace unos años perdió a uno de sus hijos en accidente de trabajo. Durante una larga temporada fue la repartidora de este semanario a los suscriptores de esta ciudad, cosa que hacía que todos los sábados con increíble rapidez y sin omisión alguna (...).»*³⁸ Fou enterrada a la tomba 258 de l'Eixamplament del Cementiri de Sóller.

Concepció Pons Forteza

Nascuda el 1895 a Sóller. Estava casada amb Joan Colom Alcover (1889), manobre de professió. El matrimoni, del qual no consten fills, residia a Can Capó, núm. 121. El seu marit estava afiliat a l'Agrupació Socialista i fou empresonat per ser considerat contrari al Moviment.

Des de la Delegació Militar d'Ordre Públic de la Província es varen demanar informes sobre els seus antecedents i conducta de Concepció. En una carta de 24 de gener de 1938 es diu que per part del Consistori: *«No consta res de la seva actitud política»*. Malgrat això fou considerada d'esquerres i empresonada, però posada en llibertat més endavant. Morí el 14 de novembre del 1947 amb 53 anys i encara casa, resident a

35 SANLLORENTE, Francisco: La persecución económica de los derrotados. El Tribunal de Responsabilidades Políticas de Baleares (1939-1942), Palma, Miquel Font Editor, 2005.

36 *Sóller* 27-11-1954

37 AMS. Secció 18, Borradors i Copiadors de cartes. Copiadors d'ofici, lligall 2643.

38 *Sóller* 02-05-1959

una casa de Ses Fontanelles. Fou enterrada a la tomba núm. 347 del Cementeri Vell de Sóller.

Riera Prohens, Margalida

Nascuda el 1899 a Felanitx. Estava casada amb Pere Ripoll Rullan (1893), de professió conserge, i natural de Deià, amb el qual tingué una filla, Francisca (1924) i residia al carrer de la Romaguera, 15 bis. El seu marit fou empresonat acusat de ser contrari al Moviment. Ella també fou encausada, considerada d'esquerres i empresonada, almenys fins al juny de 1937. Segons una carta enviada per part de l'Ajuntament es diu: «*A los efectos procedentes tengo el gusto de comunicarle, que se ha recibido en esta alcaldía el testimonio de condena dictada contra Pedro Ripoll Rullan y Margarita Riera Prohens, en causa del juzgado de instrucción del distrito de la catedral de Palma, núm. 181 de 1934. Sóller 23 de junio de 1937*».³⁹ Margalida Riera Prohens va morir a principis d'abril de 1983 i fou enterrada a la capella 6 del cementeri municipal.

Bastos (o Bartos) Biosca, Dolores

No es tenen moltes dades d'aquesta persona, no ha estat localitzada als padrons de població ni fou enterrada al cementiri municipal. Si bé sembla que entre 1936 i 1937 va residir a Sóller i fou investigada pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques. Almenys s'enviaren dues cartes des de l'Ajuntament dirigides al delegat militar d'Ordre Públic de Balears. En una primera carta de 14 de desembre de 1936 es diu que és de «*Bona conducta i no es tenen antecedents contra ella*».⁴⁰

Posteriorment en una altra carta de 29 de noviembre de 1937 dirigida al «*Correspondiente a su atenta comunicación de fecha del 26 del corriente, tengo el honor de manifestar a V.E. que conforme se desprende de los informes y antecedentes que me han sido facilitados por los agentes dependientes de esta alcaldía, la vecina Dolores Bastos Biosca es considerada en esta población como persona marcadamente izquierdista. Por lo demás nada consta de contra de su buena conducta*».⁴¹

Castanyer Coll, Francisca

Havia nascut l'any 1905 a Sóller. Era filla de Bartomeu Castañer Oliver (1858), agricultor i viudo el 1933. Vivien a El Prat, núm. 340, juntament amb dos germans més: Amador (1903) i Alfons (1895), també agricultors. Entre 1934 i 1936 es va casar amb Miquel Coll Bibiloni, agricultor de professió. Aquest fou jutjat pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques per ser considerat d'esquerres. Fou empresonat i multat amb 150 pessetes.

Francisca també fou represaliada. Segons es desprèn de la carta enviada al tinent Coronel i Jutge Instructor Manuel Palou de Comasema de 9 d'agost de 1937: «*Hónrame en corresponder a su atenta comunicación de fecha del 4 del corriente, manifestándole que, conforme se desprende de los antecedentes que me han sido facilitados por los agentes dependientes de esta alcaldía, la vecina de esta ciudad, Francisca Castañer Cifre, esposa de Miquel Coll Bibiloni, es marcadamente izquierdista y asidua concurrente con su marido a los actos y mítines organizados por la Casa del Pueblo de esta ciudad. Se dice que en las últimas elecciones obligó a su padre a votar por el frente Popular. Por lo demás nada consta en esta alcaldía en contra de su buena conducta*». Posteriorment, en una carta de 29 de novembre de 1937 dirigida al delegat militar d'ordre públic de Balears: «*En contestación a su atenta comunicación de fecha del 24 del corriente, tengo el honor de manifestar a V.E. que conforme se desprende de los informes y antecedentes que me han sido facilitados*

39 AMS. Secció 18. Borradors i Copiadors de cartes. *Copiadors d'ofici*, lligall 2641.

40 AMS. Secció 18. Borradors i Copiadors de cartes. *Copiadors d'ofici*, lligall 2641.

41 AMS. Secció 18. Borradors i Copiadors de cartes. *Copiadors d'ofici*, lligall 2642.

por los agentes dependientes de esta alcaldía, nada consta contra de la conducta de Francisca Castañer Coll. Respecto a su ideología política es considerada como persona izquierdista en esta localidad». Va morir el 6 de gener de 1997 i fou enterrada a la tomba núm. 26 de Son Sang.

b) Casos familiars

Família Marquès Mayol⁴²

La família Marquès Mayol representa un dels casos de repressió a la burgesia més rellevants de Mallorca, atès que tota una família (pare, mare, filles i fills) de caràcter progressista, vinculada a l'esquerra mallorquina, fou detinguda, processada, condemnada a mort i un d'ells, Bernat Marquès Rullan, afusellat a Illetes el 5 de juny del 1937. El 9 d'octubre, mateix dia en què era detingut el seu marit, s'obrí diligències contra Catalina Mayol Lafouge i les seves filles i fills perquè, segons la Falange de Bunyola, havien ensenyat mocadors i aplaudit als avions republicans que passaven per Mallorca des de la seva finca de Son Palouet, a més de proferir manifestacions contràries al Moviment Nacional. Es considerava, així, que havien comès un delictes segons l'article 3 del Ban de Guerra del 19 de juliol del 1936, signat per Manuel Goded Llopis, que deia el següent:

“Bando de guerra (...)

Artículo 3ª Resuelto a mantener inflexiblemente mi autoridad y el orden, será pasado por las armas todo aquel que intente en cualquier forma de obra o de palabra hacer la más mínima resistencia al Movimiento Salvador de España. Con igual ejemplaridad se castigará el más ligero intento de producir huelgas o sabotajes de cualquier clase y la tenencia de armas, que deben ser entregadas inmediatamente en los cuarteles.

Palma, 19 de julio de 1936

El General Comandante Militar de Baleares. Manuel Goded⁴³

Aleshores, comença, per part de les autoritats militars un procés d'investigació en el qual es pren declaració a Maria Vanrell Bauçà, la qual esmenta que tan sols recorda haver escoltat a Catalina Mayol que possessin una tovallola blanca si passaven avions, però desconeix si arribaren a fer-ho mai perquè sempre s'amagaven quan passaven. Sebastià Ramis Gelabert, afirma que sí que va veure que agitaven mocadors quan passaren els avions republicans, que va observar com un d'ells llançava papers prop de Son Creus i Son Palouet, i afegeix que durant els primers dies del moviment, veia entrar cotxes a la finca, com el del metge Rovira, el metge Medina (parella de Joana Marquès), Llorenç Roses i la seva dona, l'esposa d'Emili Darder, el seu nebot Bartomeu, el metge Porcel i la seva dona i el cap de l'estació de Bunyola.

Guillem Colom Pons comenta que durant tres dies, al voltant de les 10 del vespre, va veure llum cap a les cases de Son Palouet i que alguns dies veia llençols més grans estesos a les finestres que donaven a Palma fins al vespre. No té constància que els avions republicans llancessin diaris, però els dies posteriors als bombardejos va veure com entraven cotxes a la finca i tan sols va poder identificar el de Fernando Dame-to, que vivia a la finca de Sa Negra.

Per altra banda, Guillem Colom Colom esmenta que va veure llum a la finca dos vespres i a Son Palouet

⁴² Tota les dades que s'exposen en aquest apartat provenen de la Direcció General de Memòria Democràtica (Conselleria de Transició Energètica, Sectors Productius i Memòria Democràtica), *Causa 937/1936 instruída contra el paisano Bernardo Marquès Rullan y otros como supuestos autores de manifestaciones y actividades contrarias al Movimiento Nacional Salvador de España.*

⁴³ Duran Pastor, Miquel, 1936 en Mallorca vol I, Palma, Editorial Moll, 1982 54.

uns llenços o grans llençols durant els primers dies del cop d'estat, així com diversos draps blancs amb els quals feien senyals als avions republicans. Durant els vespres, veia pujar cotxes cap a la finca, però no sap qui hi havia a dins i tan sols va veure una vegada com tiraven paquets o papers prop d'un puig que li deien Sa Telefònica, situat lluny de la finca. D'acord amb totes aquestes declaracions, el 14 d'octubre s'obri processament contra Catalina Marquès Mayol i, tant ella com Joana Marquès Mayol, entren a la presó provincial l'11 d'octubre del 1936.

A partir d'aquí, Catalina Marquès Mayol esmentà que es trobava a Son Palouet amb el seu fill i que a la finca també hi residien els germans Josep, Bernat. Maria Lluïsa i Joana, a més del seu cunyat Josep Rovira, els fills i els pares d'aquest. Justifica la seva estada perquè tenia molta por al que pogués passar arran de l'esclat de la guerra i perquè també havia començat el seu estiu a la possessió, com cada any. Així mateix, esmenta que varen rebre les visites de la dona d'Emili Darder, el seu nebot Bartomeu, Llorenç Roses i la seva dona, el metge Porcel i la seva esposa Emília Rovira i els seus fills, a més del seu cunyat, el metge Medina. També esmenta que va veure el cap d'estació de Bunyola un capvespre.

A més, confirmà que tan sols havia vist avions una vegada, que posaven les tovalloles a eixugar a les finestres i que un dia va veure que un d'ells, a molta distància, llançava un paper, però no podia precisar el que era. Li demanen si ha militat mai a la política, però no, tan sols la seva parella és de Falange Espanyola.

El 15 d'octubre, ingressà a la presó provincial la mare, Catalina Mayol Lafouge que hagué de declarar el 17, on li demanaren per la seva afiliació política, la qual era nul·la perquè mai havia exercit cap càrrec dins Esquerra Republicana i també afirmà que el seu marit no era ni president honorari ni soci del partit. Ella estava a la finca de Son Palouet per la por de veure avions sobrevolant l'illa i allà estaven més aïllats del conflicte, a més d'acompanyar als seus fills, el metge Rovira i els seus nets. Respecte a les visites, coincideix amb les versions ja esmentades, el mateix passa amb la roba i els llençols estesos.

El 19 d'octubre també ingressa a la presó Maria Lluïsa Marquès Mayol, mentre que la seva mare hagué de passar molta estona al llit perquè havia emmalaltit d'una colecistitis aguda. En els mateixos dies, comencen a arribar testimonis o cartes de personalitats com el tenebrós cap de policia Francisco Barrado, que envià una nota esmentant que no existia cap antecedent polític contra cap dels acusats o acusades, i contra el cap de l'estació de Bunyola, Joan Rullan Vives, el comandant de Sóller envià una carta on esmentava que aquest era d'esquerra republicana, representant de Carreres al municipi de Bunyola i depositari d'ell a l'ajuntament. El poble no el vol per les seves idees d'esquerres i la difusió d'aquestes.

El líder de la Falange Local de Bunyola també envià una carta

Catalina Marquès Mayol

Jeanne Marquès Mayol

on deia que el cap de l'estació de ferrocarril era membre d'Esquerra Republicana, nomenat dipositori popular per la comissió gestora del Front Popular que pel càrrec que ocupa de cap de l'estació el consideren perillós pel moviment nacional, perquè pot servir d'enllaç entre esquerres, cosa que encara no s'ha comprovat. Pot ser que hagi declarat la seva adhesió al moviment, però si ho ha fet, és per conservar la feina.

Maria Lluïsa Marquès Mayol no presenta una versió massa diferent, atès que també esmenta que es trobava allà amb el seu home, els tres fills si dues al·lotes del servei des del 5 de juliol, mentre que els seus germans es presentaren vuit o deu dies després d'haver-se iniciat el moviment i residiren allà tres setmanes. Més endavant, ella, l'espòs i la filla petita retornaren a Sóller, on podien estar més protegits, atès que al seu marit, la Guàrdia Civil li havia recomanat anar a Palma, però ell no volia perquè la ciutat patia els bombardejos de l'aviació republicana.

La seva versió també fa esment a les visites del batle Roses i la dona, el senyor Porcel i la seva, la dona d'Emili Darder, el seu nebot Bartomeu i el metge Medina que hi anava per veure la seva germana Joana. Tots partiren ben aviat i tan sols recorda una altra visita per part del senyor Llobet i la seva dona, el germà del primer i la criada, així com la del cap d'estació de Bunyola, al qual no coneix. De la mateixa manera, subratlla que mai ha fet senyals a cap avió republicà, que sí que estenien roba, però no cada dia i que mai varen rebre res per part de l'aviació republicana ni sap res sobre la persona que feia voltes per la finca un vespre. Per acabar, esmenta que la seva germana es va presentar com infermera per la Falange (no n'està segura) i el seu home com a metge.

En una carta enviada pel cap de Falange de Palma, s'esmenta que Catalina Mayol Lafouge, Bernat Marquès Rullan, Catalina Marquès Mayol són d'idees esquerranes, sobretot Catalina Mayol, a diferència de Joana, Bernat i Josep dels quals, per ser menors d'edat, no se'ls coneix cap idea, però estan segurs que professen les mateixes que els seus pares, mentre que l'altra filla, Maria Lluïsa, té idees republicanes moderades. La mateixa línia demostra el batle de Sóller, el qual posa dins el "sac" de la bona conducta i les idees republicanes i d'esquerres al matrimoni i a les dues filles, Catalina i Maria Lluïsa. De Joana, Josep i Bernat no se'n coneixen idees ni han demostrat mai cap conducta contrària als principis del moviment.

Malgrat totes aquestes declaracions que no demostren en cap moment les acusacions que requeien sobre la família Marquès Mayol, els instructors conclouen que sí que feren senyals als avions republicans, que ells posaven la roba a l'exterior, que cada dos per tres hi havia cotxes a la finca entre els quals estan segurs d'haver vist a la dona de Llorenç Roses, el metge Porcel i la dona, Bartomeu Darder i la seva tia (la dona d'Emili Darder) i que els avions llançaren diaris perquè ells en trobaren un a l'Alqueria de Baix i, a uns cinquanta metres de Son Palou, uns dotze paquets de vint exemplars de premsa catalana, ja destruïts.

Així doncs, determinen que Catalina Mayol Lafouge i el seu marit es traslladaren a Son Palou, i varen prendre part en les manifestacions d'entusiasme, és a dir, en aplaudir i agitar mocadors als avions republicans quan passaven per l'illa, tot fent cas a les declaracions de Maria Vanrell i Antonio Arrom, els quals comentaren que mai arribaren a veure res clar, ja que quan passava l'aviació republicana, els amos els ordenaven entrar dins la casa. S'aplicarà el mateix a Catalina Marquès Mayol, subratllant que té les mateixes idees que els seus pares, segons declaracions de Bernat Marquès Ripoll, la Guàrdia Civil i el batle de Sóller (reafirma la bona conducta de l'acusada) i que no té cap antecedent a la comissaria de vigilància.

Dins les mateixes conclusions, trobaríem també a Maria Lluïsa Marquès Mayol, encara que d'ella es comenta que les manifestacions d'alegria les feia en privat o de forma dissimulada si hi havia els seus sogres, els senyors Rovira, i a na Joana Marquès Mayol, encara que d'ella sabem que es va oferir a la Falange Espanyola per mediació del seu espòs, el metge Medina, a partir com a infermera, malgrat que fos a la pe-

nínsula (declaració del cap de Milícies de Falange de Palma, Mateo Palmer). A elles dues, als germans i al matrimoni, se'ls processarà per incomplir l'article 3 del ban de Guerra del general Goded.

El defensor demanà que s'interrogués a veïns de Palma que coneixien bé als Marquès Mayol, com podien ser Maria Antònia Prim, Antoni Alcover Ferrà, Joan Aguiló Valentí i Antoni Caubet, a més dels capellans David i Perelló de la Congregació de Sant Vicenç de Paül, els quals poden confirmar que el matrimoni els ajudà a guardar els elements religiosos durant el maig del 1931. També comenta que convindria interrogar als veïns de Bunyola per saber quin concepte tenen del matrimoni, per determinar si han vist mai al senyor Marquès coaccionar a algú per votar, a més de fer preguntes al batle de Bunyola, Francesc Cerdà o a Pere Joan Cabot, treballador de la finca, a part de tornar a interrogar a Sebastià Ramis i Maria Vanrell, el matrimoni que treballava a la finca.

De la mateixa manera, els proposa contrastar les versions actuals amb les possibles informacions de Bernat Verdera, empleat de Cafès Marquès, al carrer de Sant Miquel a Palma, per conèixer si el senyor Marquès li ha fet mai propaganda política, li ha demanat el vot o l'ha coaccionat ideològicament o si el seu cap ha contribuït de forma econòmica al moviment nacional.

També convé interrogar a Bernat Verdera, empleat de *Cafès Marquès* al carrer de Sant Miquel a Palma, a veure si Marquès li feu mai cap propaganda política, demanà el vot o el coaccionà ideològicament. A part, l'advocat defensor, demanà un informe a la batlia de Sóller per saber si era cert que Bernat Marquès havia venut un garatge a l'ajuntament de la ciutat per valor de 35.000 pessetes que ell encara no havia rebut, quan governava l'esquerra. Aconsella, dins el mateix paràgraf, revisar les declaracions de Josep Canals, Jacint Arbona i Bernat Marquès per si aquests realment creuen que quan Bernat Marquès va proferir els comentaris sobre Lizasoain, es trobava en estat de sang freda i que sí el veuen capaç de desitjar realment tot allò.

També recalca que és molt complicat que se sentissin eufòrics quan passaven els avions republicans sobre l'illa i que és molt difícil que veiessin on queien els diaris per després trobar-los, atès que segons els informes varen caure a l'altra banda de la muntanya on es troben les finques. A més, si el servei esmenta que ells s'amagaven quan els aparells sobrevolaven la zona, no s'entén que diguin que sabien que els seus amos realitzaven mostres d'eufòria si no els podien veure. Aquí mateix, l'advocat defensor dels fills Mariano Zaforteza Villalonga, comenta que mai han fet res del que es diu i demana l'absolució per ells, a més d'un metge per les senyores Marquès Mayol, atès que una d'elles està embarassada i l'altra dona el pit, però no ho aconsegueix. Es pot veure la poca humanitat que tenien els militars en aquella època.

Tots aquests càrrecs, evidentment són llegits pels acusats i Catalina Mayol Lafouge, a través del seu defensor Miquel Villalonga Pons, no hi està gens conforme, veient que tot allò que es diu és mentida, vist que ella és catòlica practicant, que ha portat els seus fills i filles a escoles religioses i que ha protegit els següents establiments religiosos: *Hermanitas de los Pobres*, *Siervas de Jesús*, *Casa-Cuna de Sóller* i *Misión de San Vicente de Paul en Palma*. Tot ho poden comprovar interrogant a les Religioses i religiosos dels convents citats, així com els pares agustins del convent establerts a la Capital i les Mares Dominiques de la Presentación en el convent del Pont d'Inca.

Per acabar amb les al·legacions, els advocats demanaren al batle de Sóller quan es publicà a la vil·la el ban de guerra del general Goded perquè, si és veritat que es va fer, els senyors en tindrien constància i no ho haguessin incomplert. La resposta del batle afegeix encara més dubtes a qualsevol prova que s'hagi pogut presentar, vist que esmenta que no sap ni quin dia ni a quina hora fou publicat.

Finalment, els advocats conclouen que les declaracions de la Bernat Marquès foren trets de context o

creades per gent que es volia venjar d'ell, i que, amb els plànols que s'han fet de la finca i les muntanyes, sumats a les declaracions del servei, res pot provar que els habitants de Son Palou cometessin els actes dels quals se'ls acusa. Evidentment, els militats no necessitaven proves ni testimonis ni res per dur a terme el judici i tot fa pensar que cap prova o declaració, per sòlida que fos hagués salvat a la família perquè la intenció d'aquestes autoritats era donar un escarment a la classe burgesa per haver "traït" als del seu grup, passant-se a l'esquerra i al republicanisme. Així mateix, no podem oblidar que hi havia molta gent que esperava amb ganes la sentència per així poder aconseguir part de l'enorme patrimoni de la família.

Un cop fetes totes les passes prèvies, el 15 de gener del 1937, a les sis del capvespre es reuneix el consell de guerra al quarter del Carme,⁴⁴ encapçalat pel coronel d'artilleria, Gerardo Martínez de Tejada, els vocals Miquel Zumàrraga Larrea (capità d'artilleria) i Ignacio Seguí Colom, Andrés Real Munar, Miguel de Zayas Bobadilla i Don José García Díaz (tots ells capitans d'infanteria), mentre que el fiscal serà Ricardo Mulet Fiol i els dos advocats defensors, els esmentats abans. Al costat de la convocatòria del consell, trobem el ban de Trinidad Benjumeda del Rey (10/10/1937), en el qual s'esmenta en l'article 1 que seran considerats com a delictes militars de traïció i sotmesos a consell de guerra, tots els fets que puguin perjudicar a la seguretat de l'Estat, del seu cap o del legítim govern que el representi, a la disciplina, al règim de l'exèrcit i a la bona marxa del moviment nacional salvador d'Espanya.

La sentència del judici seria clara i terrible, atès que totes foren condemnades a mort, tot i que l'advocat defensor va recórrer la decisió del tribunal, apel·lant que les mostres d'afecció als avions que passaven s'haurien d'haver produït abans del 23 de juliol del 1936, quan es publicà el ban de Freijoo, però no repetides vegades. A més, els avions republicans començaren a passar el mateix dia del cop d'estat, per tant, el ban de Freijoo no tenia efecte. A més, segons ell, aquest ban anul·lava el del 19 de juliol, el que, per tant, invalidaria l'acusació d'incompliment de l'article 3 del de Goded. A més, segons ell és impossible que ningú de Bunyola ves el que feien els Marquès Mayol a Son Palouet, perquè es troba a un quilòmetre de distància del poble.

Amb això, aconseguirà commutar la pena de mort, el 22 de gener del 1937, a les següents persones: Catalina Marquès Mayol (12 anys i un dia de reclusió), Maria Lluïsa Marquès Mayol (12 anys i un dia de reclusió) i Joana Marquès Mayol (6 anys i un dia de reclusió). Mentrestant, l'alt tribunal condemnà a Bernat Marquès a pena de mort i a la resta els condemna a reclusió perpètua (30 anys de reclusió major). La sentència es considerarà ferma el 23 de març del 1937 per l'alt tribunal de Justícia Militar, reunit a Valladolid, que els condemnarà a tots a 30 anys de reclusió i a Bernat Marquès, a la pena de mort, mentre que a Josep Marquès li reafirmen la condemna per 12 anys i dia.

Més endavant, el quinze de setembre⁴⁵, es liquidarà la pena a Catalina Mayol Lafouge, Maria Lluïsa Marquès Mayol, Catalina Marquès Mayol i Joana Marquès Mayol condemnada a 30 anys, en duia 5 mesos i 9 dies, per tant, li quedaven 29 anys, 6 mesos i 21 dies, la deixarà de complir l'octubre del 1966). Passat un temps, el sis de juliol del 1938, l'auditor de la secció de justícia del Ministeri de Defensa Nacional, comunicà la resolució adoptada pel cap d'estat en relació a les commutacions de pena proposades i es certifica que Catalina Mayol Lafouge haurà de complir 12 anys i la resta 6 mesos. Aleshores, Maria Lluïsa, Catalina i Joana foren posades en llibertat el mateix 6 de juliol.

Mentrestant, Catalina Mayol Lafouge seguirà en presó a Las Hermanitas per acabar de complir la seva condemna de 12 anys i un dia de presó. El 26 de febrer del 1940 li commuten la pena per 6 mesos i un dia. Havia acabat de complir la seva condemna el 13 d'abril del 1937 i quedà en llibertat el primer de maig del

⁴⁴ Seria l'edifici on avui en dia trobem la delegació d'Hisenda, a la part esquerra de la Rambla, si anem en direcció al Teatre Principal.

⁴⁵ Recordem que ja per aquest temps, Bernat Marquès Rullan havia estat afusellat a Illetes, concretament la matinada del cinc de juny del 1937.

1940, sortint de la presó l'endemà. Un cop finalitzades les penes, el recompte dona que Catalina Mayol Lafouge havia fet dos anys, deu mesos i divuit dies de mes, mentre que les seves filles havien complert un any, 2 mesos i una vintena de dies de mes.

Però la repressió no havia finalitzat, atès que el dinou de juliol del 1941, es publicava la sentència del Tribunal de Responsabilitats Polítiques contra quasi tota la família Marquès Mayol, amb la qual s'aplicaven les següents sancions a les dones de la família: 30.000 pessetes a Catalina Mayol Lafouge, 1.500 a Catalina i Maria Lluïsa Marquès Mayol i 5.000 a Joana Marquès Mayol. A més, s'havien de fer càrrec de la multa de 100.000 pessetes posada al seu pare, ja mort, un dels punts més comuns que hi hagué en totes les sentències d'aquest tribunal, aplicar penes econòmiques i tornar a jutjar persones desaparegudes, afusellades o exiliades.⁴⁶

Família Morell Ferrer, atès que estam parlant de casos familiars

Catalina Morell Ferrer l'any 1938 era viuda amb 67 anys, i residia al carrer de la Victòria, núm. 52. Tenia dues filles: la major, Catalina Morell Ferrer, de 42 anys, modista de professió i estava casada amb el sabater Martí Ricard Fornés Jordà, de 48 anys; el matrimoni residia al carrer de Bàltx, núm. 3. La seva filla menor Maria Morell Ferrer, de 27 anys vivia a la mateixa casa que la seva mare amb el seu marit Joan Oliver Bisbal, de 28 anys i que treballava de jornaler del camp si bé l'any 1938 servia com a soldat al Regiment d'Infanteria de Palma, núm. 36.

Les tres foren detingudes el 13 de gener de 1938, juntament amb Martí Ricard Fornés i Joan Oliver. Tots foren acusats de reunir-se clandestinament i divulgar notícies contràries al Moviment que donaven les ràdios "marxistes". Foren denunciats per uns veïnats. Se'ls va obrir la Causa 28/1938.

Segons la denúncia, Joan Oliver, cada capvespre sintonitzava Radio Barcelona a la seva casa i que allà es reunien tots els acusats i on feien comentaris a favors dels "rojos". En una de les denúncies s'assegurava que la sogra, Catalina Morell havia plorat quan va caure la ciutat de Màlaga en mans dels sollevats. Una altra afirmació era que Catalina Ferrer havia manifestat alegria quan els republicans desembarcaren a Manacor.

El 9 de febrer de 1938 es va celebrar el Consell de Guerra contra aquesta família. El jutge instructor fou el tinent coronel d'enginyera Ramon Taix Arorrasagasti. L'advocat defensor fou l'alferes Luís Riera Schilling. Després de llegir les proves i els informes presentats es va constatar que una de les persones denunciants estava enemistada amb Catalina Ferrer. Tampoc es varen poder provar cap de les suposades afirmacions en contra dels sollevats ni que escoltessin cap ràdio republicana. Finalment foren absolts de tots els càrrecs. D'aquesta manera foren alliberats, el 19 de febrer de 1938, Catalina Ferrer, les seves filles Catalina i Maria Morell i el seu gendre Joan Oliver. No fou el cas de Martí Ricard Fornés, qui va continuar a la presó, ja que se'l va considerar d'antecedents marcadament esquerrans i membre destacat de la Casa del Poble. El seu cas fou traspassat al Tribunal d'Ordre Públic.

⁴⁶ Tota les dades que s'exposen en aquest apartat provenen de la Direcció General de Memòria Democràtica (Conselleria de Transició Energètica, Sectors Productius i Memòria Democràtica), *Causa 937/1936 instruída contra el paisano Bernardo Marquès Rullan y otros como supuestos autores de manifestaciones y actividades contrarias al Movimiento Nacional Salvador de España*.

4.2. La repressió a les docents

Magdalena Sunyer Oliver⁴⁷

Nascuda a Sant Llorenç des Cardassar el 13 de novembre del 1880, obtingué el títol de mestra el 21 de setembre del 1898, essent destinada, segons ens consta al seu full de serveis, a les següents destinacions: Sa Casa Blanca, a Palma (12/1933-10/1934), Sant Joan Baptista, a Eivissa (11/1934-01/1935), Maó (02/1935-02/1936), Sóller, com a substituïda (05/1937-10/1937), Sabem que havia exercit de professora a l'Argentina fins al 1932, quan ens consta que demana tornar a entrar dins les llistes d'interins de les Balears.

Mentre es trobava al nostre poble, la comissió depuradora li obri un expedient, encara que no consta cap motiu en particular ni denúncia, motiu pel qual s'entén que simplement fou objecte d'una inspecció rutinària com es feu a molts altres docents per esbrinar si hi havia qualche element sospitos respecte a la seva vida religiosa, moral o política.

Ben aviat, els membres de la comissió rebrien cartes que donaven suport a la docent, com la del capellà del barri de Sant Jordi, el qual expressa que durant la seva estada a Sa Casa Blanca, Magdalena mantingué una correcta actitud moral i religiosa, el que també confirmà el 9 d'abril del 1937, el capellà de la Santa Creu de Palma, Sebastià Caldentey Maimó, que exposa que la senyora Caldentey és una persona honrada, complidora dels seus deures, patriota i de conducta moral i religiosa correcta.⁴⁸

Convindria fer incís en dues cartes que criden bastant l'atenció, no tant pel seu contingut sinó per qui les signa. La primera és del 10 d'abril del 1939 i l'autor és el tinent Antonio Álvarez-Ossorio Barrientos, cap de la Guàrdia Civil de Balears, col·laborador en el cop d'estat del juliol de 1936, governador civil de la província de Balears des de l'agost fins a mitjans setembre del 1936, en substitució de Luis Garcia Ruiz i posteriorment batle de Manacor durant la dècada dels cinquanta.⁴⁹ Cal esmentar també que fou ell qui suprimí les lleis laïcitzants de la Segona República⁵⁰ i també fou proper al comte Rossi.⁵¹ En la carta, el tinent diu:

“certifico: que las averiguaciones ertorbador por fuerza del Instituto en esta capital acerca de la situación política e idearia de la Maestra de Escuela Magdalena Suñer Oliver, resulta que no ha pertenecido a ningún partido de los que constituían el llamado “Frente Popular” ni Nacionalista y que en su actuación no ertorba ideario ertorbador de las conciencias, tanto en el aspecto patriótico como en el moral y religioso. Y para que conste y a petición del interesado expido el presente en Palma a diez de Abril de mil novecientos treinta y nueve”

L'altra ve després que Margalida Sunyer torni a demanar que l'incorporin a les llistes d'interins el 12 d'abril del 1937. Just un dia després, la comissió rep la següent nota: *“certifico: que de los informes adquiridos acerca de la maestra nacional Dª Magdalena Suñer Oliver no resulta nada en contra de su conducta moral y profesional, no constando que haya pertenecido a partido político alguno si bien se cree que su ideología es de derecha.”*

47 AMEIB. Secció administrativa. Expedientes de personal. *Expedient de la mestra Magdalena Sunyer Oliver* 53 A1-01.

48 AMEIB- SECCIÓ ADMINISTRATIVA- GUERRA CIVIL- FONTS NAZARET 118, 120 i 123.

49 Massot i Muntaner, Josep, *Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, 122.

50 Dolç i Dolç, Miquel (dir.) i Serra, Pere (ed.), *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. 1. Palma, Promomallorca, 1988, 140-141.

51 Llorenç Capellà, Arconovaldo Bonacorsi una aventura. A *Memòria Civil, diari Balears*, n°36 publicat el 7 de setembre del 1986. Recuperat el 08/06/2020 de: https://www.fideus.com/arconovaldo_bonacorsi%20.%20memoria.htm

La carta la signa Mateu Zaforteza Musoles, comandant jurídicomilitar, batle i president de la comissió gestora de l'Ajuntament de Palma. Mateo Zaforteza fou el que accedí a la batlia de Palma després del cop d'estat i era un dels principals col·laboradors de la xarxa colpista. El 19 d'octubre del 1937 torna a demanar el seu ingrés a la llista d'interins, ben igual que el 14 de març del 1938. L'1 de febrer del 1939, demana que després de finalitzar la sanció imposada per no haver pogut acceptar la plaça de mestre interina que li fou adjudicada, suplica que la tornin a incloure dins la llista d'interins. Tenia ja 58 anys.

Catalina Ripoll Cerdà⁵²

Nascuda a Asunción, Paraguai, el 7 de febrer del 1910, tenia el títol de mestra de la secció expedit el 12 de setembre del 1931 i en el seu full de serveis ens consten les següents destinacions: escola d'infants al Molinar com interina (12/12/1933-30/09/1934), Ses Marjades com a interina (06/06/1935-21/01/1936), Sant Joan com a substituta (14/05/1937-24/01/1938) i Valldemossa com a interina (26/04/1939-30/01/1940) amb un augment de sou de 3.000 a 4.000 pessetes atorgat a finals del 1939.

El 30 de setembre del 1936, torna a demanar que se l'incorpori a les llistes d'interins però es troba amb un expedient de depuració. No ens consta cap denúncia, així que imaginem que simplement es tractava del procediment, per dir-ho de qualche manera, rudimentari que s'obrí a tots els docents del país. A partir d'aquí, ens comencen a aparèixer proves que es presenten a favor seu.

Troben dues cartes que defensen la seva conducta moral i religiosa, com la del presbiteri vicari ecònom de la Parròquia de la Immaculada Concepció de Santa Catalina de Palma, Rafael Caldentey Prohens, del 8 d'octubre del 1936, en la que certifica que ella és persona reconeguda de bona reputació i exemplar conducta moral, a més de manifestar un gran sentiment religiós. Després tenim la de Pedro J. Barceló Oliver, el delegat-rector de les Escoles d'Arts i Oficis artístics i de Feina que certifica, amb data de l'11 d'octubre del 1936, que la docent és, segons ha pogut veure en els set anys que han estat veïns a Son Espanyollet, una persona de bona conducta.

Un cop declarada apta per la comissió depuradora, el 8 d'abril del 1937 torna a demanar que la incloguin dins la llista d'interins. Ho torna a demanar el 10 de maig del 1938. Per desgràcia, morirà el 30 de gener del 1940, després de patir una insuficiència cardíaca. Tenia 30 anys.

Natividad Vayá Carrasco

El seu cas fou estudiat en unes jornades anteriors, així que tan sols en farem cinc cèntims. Nascuda a Carabanchel Alto (Madrid) el 15 de desembre del 1890, arribà a l'escola de Ses Marjades el febrer del 1936 i el seu procés de depuració s'inicià quan l'acusaren d'irreligiosa i atea, atès que el batle Jaume Casanovas Pastor envià una missiva on expressava que no havia estat confirmada per la seva professió, encara que no es té constància sobre qui fou el denunciador. Llavors, s'obrí un expedient de depuració i es cità a declarar a José Miró Pastor, jutge municipal, Miquel Colom Mayol, exbatle, i al capellà Bernardo Pujol Barceló.⁵³

S'emeteren informes favorables a la docent, com el del mateix Miró, que recalca la seva enorme conducta professional i privada, així com una docència lligada als valors de la pàtria, a part de considerar-la catòlica perquè l'ha vist molts de cops a missa i està relacionada amb famílies de reconeguda moral cristiana. Així mateix, l'exbatle Miquel Colom, manifestà que la seva feina com a docent havia estat molt bona, reiterant

52 AMEIB. Secció administrativa. Expedientes de personal. *Expedient de la mestra Catalina Ripoll Cerdà 53 E2-6*

53 Aulí Ginard, Antoni; Cánovas Salvà, Joan i Soler Capó, Jaume, La depuració del magisteri a Sóller. Els casos de Natividad Vayá i Ramón Chavarria, a DD. AA, *VII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, Ajuntament de Sóller, Sóller, 2013, 48.

un cop més la seva fe i pràctica catòlica, així com la seva afecció al Moviment.⁵⁴

També s'hi afegeixen a la seva defensa el reverend Bernardo Pujol, que manifesta que l'ha vist molts de cops a l'Església, entén que és catòlica practicant i mai ha sentit cap comentari negatiu sobre la seva vida privada. Després, cal esmentar les manifestacions de satisfacció de vint-i-sis pares i mares de l'escola de Ses Marjades amb l'educació de les seves filles. Així i tot, com que no es té clar si s'adherí al moviment, ha de presentar documents a l'ajuntament per demostrar la seva correcta actuació.⁵⁵

Miguel Garrido Vecino, capità de la Primera Companyia de la Comandància de Carrabiners certificà que va signar i entregar la targeta d'adhesió al moviment, signada el 8 d'octubre del 1936. D'altra banda, Juan Bautista Mayol director de l'escola, expressa al batle que en el moment de demanar la seva adhesió al moviment, ella estava fora del poble, gaudint de les vacances.⁵⁶

El procés de depuració s'inicià el 19 d'octubre del 1937, per part de la Comissió Depuradora del Personal del Magisteri. El president d'aquesta, Bartolomé Bosch, demanà informació sobre els aspectes de la seva conducta professional, religiosa, social i particular, sobre si formà part de qualque associació secreta, les actuacions polítiques (especialment des de l'octubre del 1934), sobre si orientà l'ensenyament en el sentit “*disolvente*” del “*Frente Popular y asociaciones secretas*”, i sobre si va simpatitzar amb alguns dels partits nacionalistes “*catalán, vasco, navarro, gallego, etc*”.⁵⁷

Convé recordar que els informes, ordre de 10 de novembre de 1937, que havien de constar a qualsevol expedient de depuració del magisteri, era obligació que fossin del “*alcalde, cura párroco, comandante de puesto de la Guardia Civil y de un Padre de Familia bien reputado del lugar en que radique la Escuela*”. Aquests informes s'havien de remetre al *Instituto Nacional Ramón Llull* de Palma, seu de l'esmentada Comissió Depuradora. En aquest cas, els informes del batle i del capellà són totalment favorables a la docent, i gràcies a ells, superà el procediment de depuració. El primer de gener del 1940 continuava a l'escola de Ses Marjades.⁵⁸

Caridad Martí Carrasco

Nascuda a Cartagena (Múrcia) el 2 d'octubre del 1900, passà la seva infantesa a Inca i el seu primer destí com a mestre fou a Benicarló (Castelló) el 17 de maig del 1933 fins al 4 de setembre del mateix any. L'1 de juliol del 1934 començà el seu nomenament a Oliva (València) i acabà el 12 d'octubre. Posteriorment, el mes de novembre, el 18, pren possessió a l'escola de Ses Marjades de Sóller. Durant el curs 1936-37 és destinada a Inca per ordre governativa, possiblement arran de la denúncia sorgida a Sóller, on tornarà el 15 de setembre del 1937 i encara hi està el 1940.⁵⁹

El seu cas s'introdueix dintre del que podríem denominar insídies personals, atès que no és manca de fidelitat als principis del moviment ni tampoc d'incompliment dels preceptes de la doctrina catòlica, ni haver militat en partits polítics d'esquerres, sindicat o altre tipus d'associacions; ni no desenvolupar adequadament la seva feina. Si bé és cert que no disposem de cap document acusatori concret si tenim força referències a la denúncia, qualificada de calúnnia de forma reiterada, de la dona del mestre Miguel

54 Aulí Ginard, Antoni; Cánovas Salvà, Joan i Soler Capó, Jaume, *Op. Cit.*, Ajuntament de Sóller, Sóller, 2013, 50-51.

55 *Ídem*, 51.

56 *Ídem*, 51.

57 *Ídem*, 52.

58 *Ídem*, 53.

59 Aulí Ginard, Antoni; Cánovas Salvà, Joan i Soler Capó, Jaume, Caridad Martí, Un altre tipus de depuració, a DD. AA, *VI Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, Ajuntament de Sóller, Sóller, 2012, 74.

Guillem, també mestre a Sóller.⁶⁰

Aquesta dona, Maria Concepción Arbona Salvà, en un atac de gelosia fa córrer la veu per tot el poble que existeix una relació més enllà de l'estrictament professional entre el seu home i la mestra Caritat Martí. A partir d'aquí, li obrin un expedient de depuració per aquesta denúncia, una situació que segurament provocaria molt de rebombori al poble atès que aquests assumptes sempre es donen a la morbositat.⁶¹

Sigui com sigui, això fa que aparegui un gran moviment de solidaritat i defensa de Caritat Martí, el que genera un enorme volum de documentació favorable a la docent. En ells, veiem com religioses, companyes de professió com la mateixa Catalina Ripoll Cerdà o Catalina Salvà (falangista de primera línia), el prevere Tomàs Mora. Al final, Caritat Martí acabà essent acceptada dins el cos, però sotmesa a vigilància durant un temps, fins que el procés finalitzà amb el seu trasllat, per ordre governativa, a Inca (1/10/1936 - 17/09/1937).⁶²

Maria Mayol Colom (Sóller, 15/10/1883 – Cala Major, 3-12-1959).

Per començar, l'escriptora i política (a més de docent), estudià a la universitat de Bordeus fins que el 1910 va retornar a Mallorca, on tingué un paper molt actiu dins la cultura de l'illa. Un cop al poble, aconseguí el títol de pèrit mercantil a l'Escola Professional de Comerç de Palma i fou membre destacada de l'Associació per la Cultura de Mallorca des del 1920, fundadora i presidenta del Foment de Cultura de la Dona de Sóller i el 1931 participà en l'assemblea d'ajuntaments i entitats que aprovà l'Avantprojecte d'estatut per a Mallorca i Eivissa. Així mateix, realitzà articles pel Setmanari *Sóller*, *El Felanitxer* i *La Nostra Terra*.⁶³

Milità a Acció Republicana de Mallorca i, posteriorment, a Esquerra Republicana Balear, essent candidata a diputada per la coalició republicano-socialista a les eleccions de novembre del 1933. A més, signà la Resposta al Missatge dels Catalans, i exercí com a docent a Sóller i als instituts de Felanitx i Vilanova i la Geltrú. Precisament, feia un curs de formació per aquest centre quan el cop d'estat la va sorprendre a Madrid, i durant el conflicte ajudà al seu nebot Josep Marquès Rullan a passar a l'altre bàndol. S'exilià a França, després retornà a l'illa per viure a Cala Major on morí el 1959. El 1992, fou nomenada filla il·lustre de Sóller.⁶⁴

5. Conclusió

Per acabar, podem tancar el nostre article deixant clar que en un poble on no hi hagué front de guerra ni es varen viure les situacions tan desastroses que succeïren en altres zones, la repressió franquista també anà contra les dones de la nostra localitat, acarnissant-se especialment sobre aquelles que haguessin demostrat qualche significació política o haguessin participat en esdeveniments culturals, polítics o sindicals. Així mateix, podem veure com moltes foren perseguides per les seves idees, però també per les del seu espòs, pare o germà i altres varen pagar les conseqüències de les enveges personals o ganes de venjança d'altres persones.

No podem acabar el nostre article, ben igual que no podem acabar la nostra presentació, sense dedicar-ho, de part de tot el GRES, a totes aquelles dones que en un anhel d'igualtat i llibertat, donaren tot el

60 Aulí Ginard, Antoni; Cánovas Salvà, Joan i Soler Capó, Jaume, Caridad Martí, *Op. Cit.*, Ajuntament de Sóller, Sóller, 2012, 74-75.

61 Ídem, 75.

62 Ídem, 76-78.

63 Recuperat de <https://dbe.rah.es/biografias/106220/maria-mayol-colom> [consultat el 20 de desembre del 2022].

64 Maria Roque, Joana, "Mestres republicanes depurades a les Balears: la foscor del pensament, la crueltat de les sancions" *Pissarra*, setembre/octubre 2004, n°117 10-11.

que tenien a la política, al món sindical, al camp de batalla i a la rereguarda. A totes aquelles que injustament patiren la barbàrie del feixisme per voler un món millor, més igualitari, on fossin les protagonistes del seu destí, pagant-ho amb presó, violència o la vida. El seu record, la seva memòria, és la nostra tasca, el nostre deure i la reparació d'aquella infàmia. Avui i sempre, per elles.

6. Bibliografia i fonts consultades

6.1. Fonts primàries

Fonts

- Arxiu Municipal de Sóller (AMS). Secció 8 Correspondència. 8.4 Correspondència General, lligalls 2397-2454.
- Arxiu Municipal de Sóller (AMS). Secció 18, Borradors i Copiadors de cartes. Copiadors d'ofici, lligalls 2641-2643.
- AMS, Secció 17.1. Cordons sanitaris i epidèmies. *Cordons sanitaris (1599-1820)*, lligall 3342, [S.N.].
- *Setmanari Sóller*

Arxius

- Arxiu Municipal de Sóller (AMS)
- Direcció General de Memòria Democràtica.

6.2. Fonts secundàries

Bibliografia utilitzada

- Aulí Ginard, Antoni; Cánovas Salvà, Joan i Soler Capó, Jaume (2012). Caridad Martí, un altre tipus de depuració. A DD. AA (2012). *VI Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx* (73-82). Ajuntament de Sóller: Sóller.
- (2013): La depuració del magisteri a Sóller. Els casos de Natividad Vayá i Ramón Chavarría. A DD. AA, *VII Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx*, (47-58) Ajuntament de Sóller, Sóller, 2013
- Babiano, José et alii (2017). *Verdugos Impunes. El Franquismo y la violación sistémica de los derechos humanos*. Barcelona: Pasado & Presente.
- Capellà, Llorenç (1986). Arconovaldo Bonacorsi una aventura. A *Memòria Civil, diari Balears*, n°36 publicat el 7 de setembre del 1986. Recuperat el 08/06/2020 de: https://www.fideus.com/arconovaldo_bonacorsi%20.%20memoria.htm
- Casanova, Julián (2002). *Una violencia indómita. El siglo XX europeo*. Barcelona: Crítica.
- Dolç i Dolç, Miquel (dir.) i Serra, Pere (ed.) (1988). *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. 1. Palma: Promomallorca.
- Duran Pastor, Miquel (1992). *Sicut oculi. Un tiempo pasado no fue mejor. Vigilantes i vigilados en Mallorca de la postguerra 1941-1945*. Palma: Miquel Font Editor.

- (1982): 1936 en Mallorca vol I, Palma: Editorial Moll.

- Garí Salleras, Bartomeu (2019). *La repressió feixista a Mallorca durant la Guerra Civil i la postguerra (1936-1942)*. Palma: Lleonard Muntaner.

- Ginard i Ferón, David (2015). *La repressió a les Balears durant la Guerra Civil*. Palma: Documenta Balear.

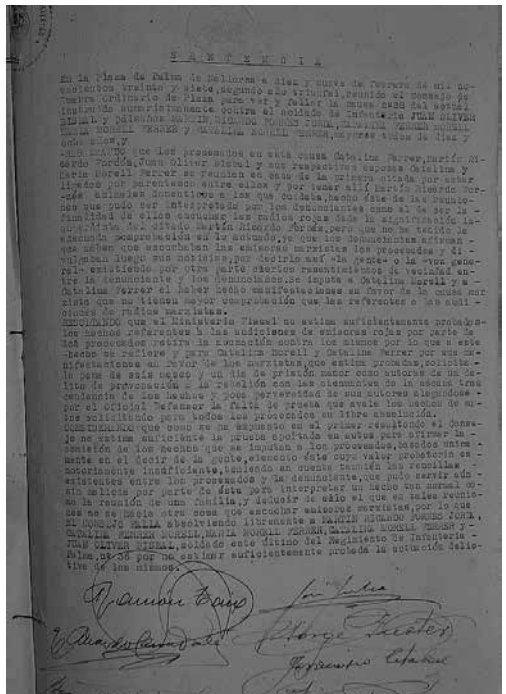
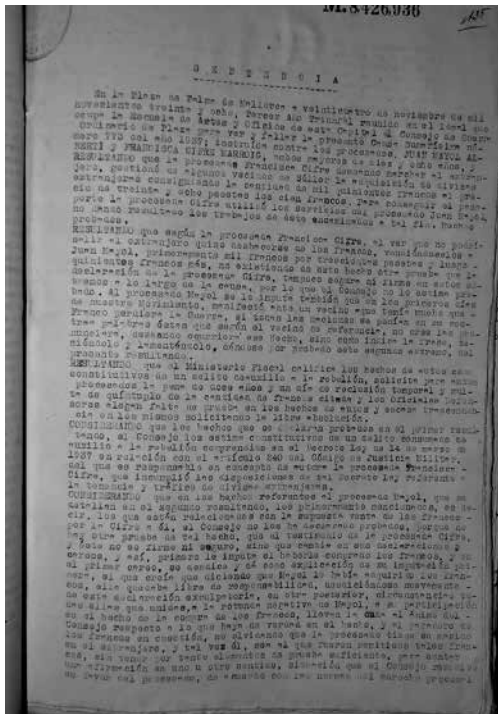
- Lizarbe Lainez, Paula (2013-2014). *La repressió a Mallorca durant la guerra civil. Estat actual de les publicacions*. Treball de final de grau inèdit. Universitat de Barcelona: Departament d'Història Contemporània.

- Massot i Muntaner, Josep (1990). *Els escriptors a la Guerra Civil a les Illes Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Sanlloriente, Francisco (2005). *La persecución económica de los derrotados. El Tribunal de Responsabilidades Políticas de Baleares (1939-1942)*. Palma: Miquel Font Editor.

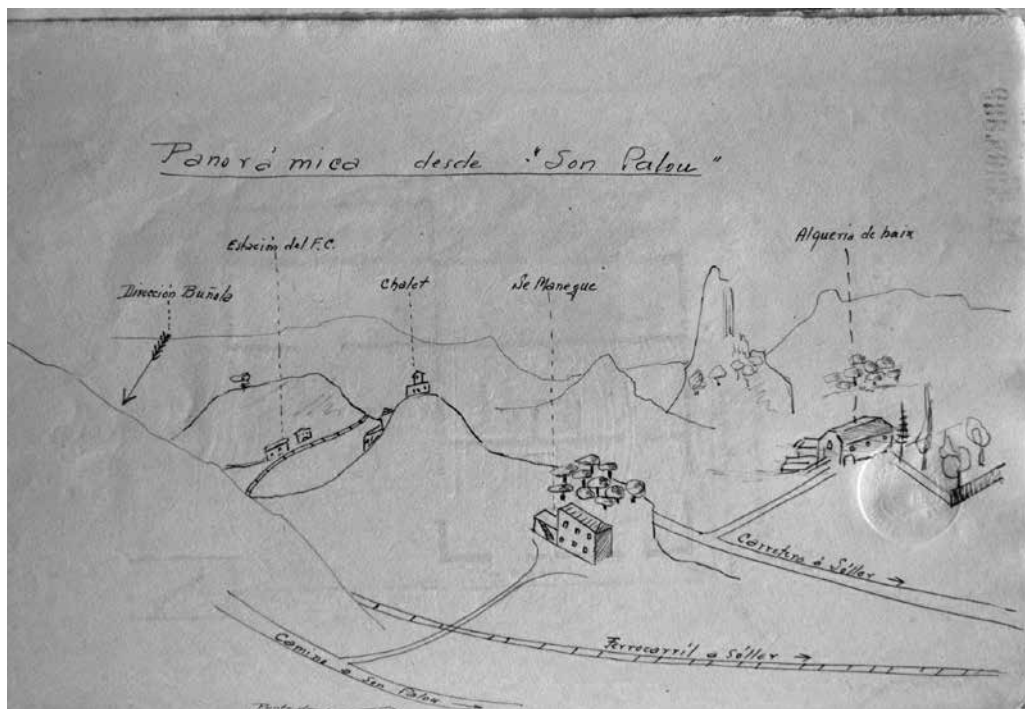
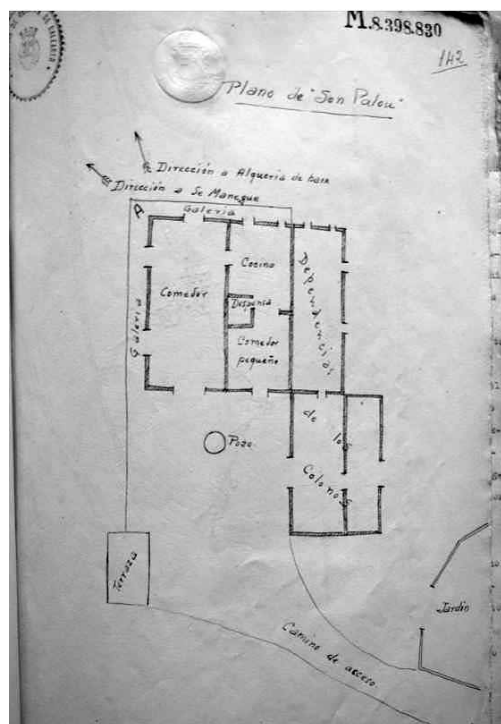
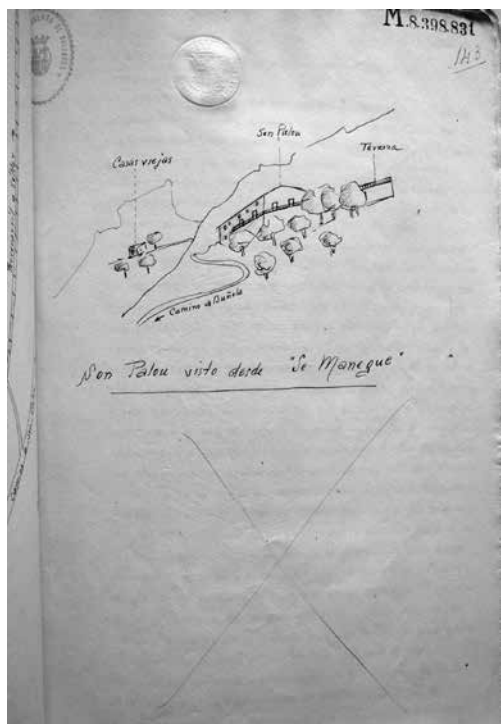
- Thomas, Lila (2007). *Matilde Landa, un exemple de dignitat de dona*. Publicat a <https://www.fideus.com/landa%20-%20lila.htm> [consultat el 31 d'agost del 2022].

7. Annexos

Sentència del consell de guerra sobre la causa 773/1937 contra Margalida Pons Sader, Francisca Cifre Marroig i Joan Mayol Alberti

Sentència del consell de guerra sobre la causa 28/1938 contra Catalina Morell Ferrer, Catalina Morell Ferrer (filla), Maria Morell Ferrer, Joan Oliver Bisbal i Martí Ricard Fornés Jordà.

Plànol de Son Palouet adjuntat a la causa 937/1937 contra la família Marqués Mayol

11.S.398.786

En la ciudad de Palma de Mallorca a cinco de enero de 1937, en virtud de la resolución de este Tribunal de lo Civil de fecha de 27 de octubre de 1936 en su artículo 5.º, y una vez de haberse por cada uno de ellos y los procesados Catalina Marqués Mayol, Juan Luis Marqués Mayol, Catalina Marqués Mayol como autores igualmente responsables de un delito del mismo bando y artículo a la pena de muerte, concurriendo en José Marqués Mayol la circunstancia atenuante de menor de diez y ocho años y en el y en sus hermanos Bernardo y Juan Marqués Mayol otra genérica del mismo artículo de responsabilidad civil, absolviendo al otro procesado José Ropira Villanar todo ello sin hacer declaración por este nuestro Tribunal, lo pronunciamos, mandamos y fallamos en Palma en la fecha arriba indicada.

En la ciudad de Palma de Mallorca a cinco de enero de 1937, en virtud de la resolución de este Tribunal de lo Civil de fecha de 27 de octubre de 1936 en su artículo 5.º, y una vez de haberse por cada uno de ellos y los procesados Catalina Marqués Mayol, Juan Luis Marqués Mayol, Catalina Marqués Mayol como autores igualmente responsables de un delito del mismo bando y artículo a la pena de muerte, concurriendo en José Marqués Mayol la circunstancia atenuante de menor de diez y ocho años y en el y en sus hermanos Bernardo y Juan Marqués Mayol otra genérica del mismo artículo de responsabilidad civil, absolviendo al otro procesado José Ropira Villanar todo ello sin hacer declaración por este nuestro Tribunal, lo pronunciamos, mandamos y fallamos en Palma en la fecha arriba indicada.

En la ciudad de Palma de Mallorca a cinco de enero de 1937, en virtud de la resolución de este Tribunal de lo Civil de fecha de 27 de octubre de 1936 en su artículo 5.º, y una vez de haberse por cada uno de ellos y los procesados Catalina Marqués Mayol, Juan Luis Marqués Mayol, Catalina Marqués Mayol como autores igualmente responsables de un delito del mismo bando y artículo a la pena de muerte, concurriendo en José Marqués Mayol la circunstancia atenuante de menor de diez y ocho años y en el y en sus hermanos Bernardo y Juan Marqués Mayol otra genérica del mismo artículo de responsabilidad civil, absolviendo al otro procesado José Ropira Villanar todo ello sin hacer declaración por este nuestro Tribunal, lo pronunciamos, mandamos y fallamos en Palma en la fecha arriba indicada.

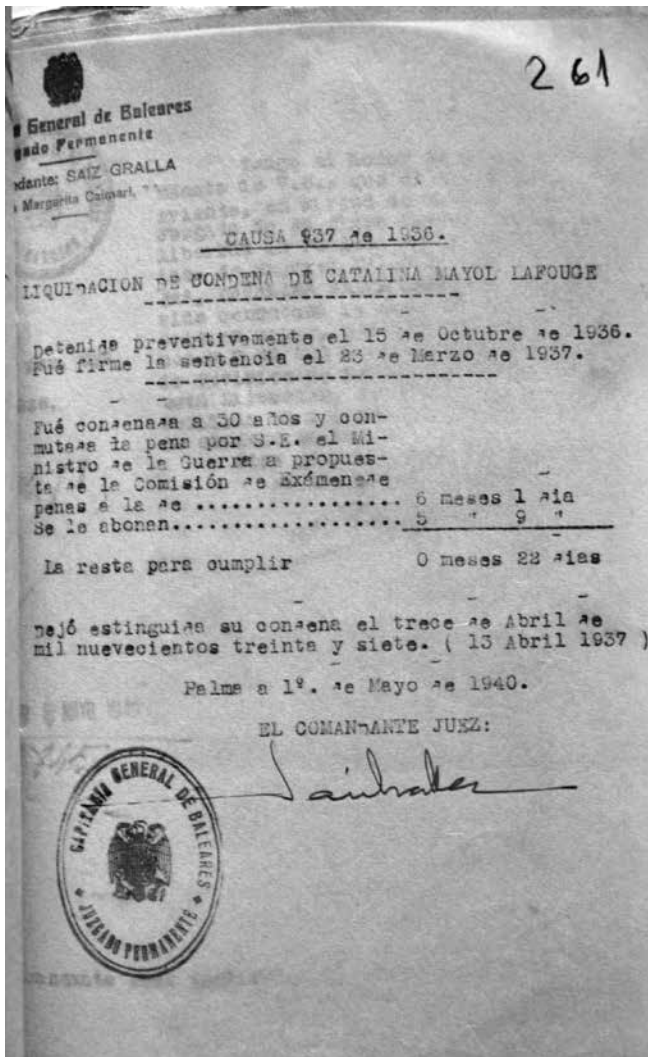
En la ciudad de Palma de Mallorca a cinco de enero de 1937, en virtud de la resolución de este Tribunal de lo Civil de fecha de 27 de octubre de 1936 en su artículo 5.º, y una vez de haberse por cada uno de ellos y los procesados Catalina Marqués Mayol, Juan Luis Marqués Mayol, Catalina Marqués Mayol como autores igualmente responsables de un delito del mismo bando y artículo a la pena de muerte, concurriendo en José Marqués Mayol la circunstancia atenuante de menor de diez y ocho años y en el y en sus hermanos Bernardo y Juan Marqués Mayol otra genérica del mismo artículo de responsabilidad civil, absolviendo al otro procesado José Ropira Villanar todo ello sin hacer declaración por este nuestro Tribunal, lo pronunciamos, mandamos y fallamos en Palma en la fecha arriba indicada.

M.398.784

torio de guerra
FALLAMOS que debemos condenar y condenamos a Bernardo Marqués Mayol, como autor responsable por ejecución de dos delitos de los comprendidos en el artículo 5.º de la Ley de 1936 en su artículo 5.º, y una vez de haberse por cada uno de ellos y los procesados Catalina Marqués Mayol, Juan Luis Marqués Mayol, Catalina Marqués Mayol como autores igualmente responsables de un delito del mismo bando y artículo a la pena de muerte, concurriendo en José Marqués Mayol la circunstancia atenuante de menor de diez y ocho años y en el y en sus hermanos Bernardo y Juan Marqués Mayol otra genérica del mismo artículo de responsabilidad civil, absolviendo al otro procesado José Ropira Villanar todo ello sin hacer declaración por este nuestro Tribunal, lo pronunciamos, mandamos y fallamos en Palma en la fecha arriba indicada.

Francisco de Asís...
Antonio Real
Miguel de...
Josep...
Juan...

Sentencia de la causa 937/1937 contra la familia Marqués Mayol

Liquidació de la condemna a Catalina Mayol Lafouge (1/05/1940)

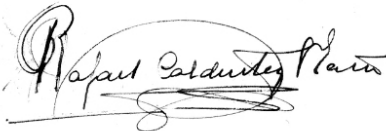
FALLAMOS.- QUEDEBEMOS ordenar y CONDENAMOS a los ~~que-~~
condenados condenados por la Jurisdicción Militar en senten-
cia de 23 de Marzo de 1937, cuyo fallo queda transcrito
en el primer RESULTANDO de esta resolución, a las sanciones
económicas siguientes: a BERNARDO MARQUES RALLAN, CIENTO MIL
PESETAS, a CATALINA MAYOL LAFOUGE, TREINTA MIL PESETAS, a
MARIA LUISA MARQUES MAYOL, MIL QUINIENTAS PESETAS, a CATA-
LINA MARQUES MAYOL; MIL QUINIENTAS PESETAS, a JUANA MAR-
QUES MAYOL, CINCO MIL PESETAS a BERNARDO MARQUES MAYOL,
DOS MIL PESETAS, y a JOSE MARQUES MAYOL, VEINTE MIL PTAS.
retrotrayendose los efectos del presente fallo al 18 de
julio de mil novecientos treinta y seis.-

Sentència del Tribunal de Responsabilitats Polítiques contra la família Marqués Mayol

Don Rafael Caldentey Prohens, Pbro. Vicario Económico de la Parroquia
la Inmaculada Concepción de Santa Catalina, de Palma de Mallorca, de
Diócesis de Mallorca, provincia de Las Baleares.

Certifico: que la interesada Dª Catalina Ripoll Cerdá, de
26 años de edad, vecina de esta parroquia, maestra titulada,
por los informes que de ella tengo y por mi propio conoci-
miento, es persona de reconocida buena reputación y ejemplar
conducta moral y que manifiesta una profesión sinceramente
religiosa, que garantiza los informes antedichos.

para que conste donde convenga, a petición de la interesada, extien-
da presente, que firmo y sello en Santa Catalina a ocho de octubre
mil novecientos treinta y seis.

Carta de Rafael Caldentey a favor de la profesora Catalina Ripoll Cerdá adjuntada dins el seu expedient de depuració.

Els presoners del camp de concentració del Llatzeret (1936-1940)

Maria Eugènia Jaume Esteval

Resum: L'univers concentracionari ha resultat, fins fa relativament poc, un dels aspectes menys treballats de la Guerra Civil i el Franquisme. Mallorca va ser un dels primers indrets on s'hi van instal·lar aquests centres de reclusió de tota la geografia espanyola. El Llatzeret de Sóller va obrir a desembre de 1936 i no va ser fins ben entrat el 1940 que va tancar les portes. Per les seves instal·lacions hi van passar centenars de presoners de diferents tipologies que foren obligats a treballs forçats. Per això, es pot considerar que aquest camp de concentració va ser un element més de l'entramat repressiu franquista, però presenta certes particularitats que permeten realitzar un anàlisi interdisciplinari: històric, sociodemogràfic, epidemiològic i jurídic.

Introducció. Aproximació històrica i normativa dels camps de concentració

Els camps de concentració contemporanis van néixer de la tradició colonial de finals del segle XIX i principi del segle XX. Principalment, els atribuïm a la tradició hispanocubana quan molts camperols quedaren a la misèria després de la insurrecció dirigida per Máximo Gómez on es cremaren moltes plantacions. Per això, molts d'ells foren traslladats de la seva zona, i entre 1896 i 1897, van ser tancats en camps de concentració instaurats pel mallorquí Valeriano Weyler (Palma 1838-Madrid 1930). Milers de reclosos van morir de desnutrició i males condicions higièniques. Ara bé, aquest no és un cas aïllat, ja que trobem el mateix fenomen a Sudàfrica a partir de 1900, Filipines -entre 1901 i 1902-, Namíbia, Algèria, Malàisia, Kènia, entre molts altres indrets.

Però, aquestes infraestructures van evolucionar molt al llarg del segle XX. Sobretot a partir de la Primera Guerra Mundial quan es van crear els camps per a presoners de guerra (PdG) amb la finalitat de retenir els presoners de l'exèrcit enemic i allunyar-los del front de batalla. A partir dels anys trenta, ja trobem dues tipologies totalment diferenciades de camps de concentració. En primer lloc, els camps de concentració on la finalitat era recloure la població, sense cap altra intenció que mantenir-los tancats i, finalment, l'extermini dels presoners. En segon lloc, trobem els camps de treballs on els presoners eren reclosos amb la finalitat de portar a terme treballs forçats i ser exposats a una reeducació -ja fos política, ètnica, religiosa..., i que en algunes ocasions acabaven passats per les armes. De forma habitual, quan parlem dels camps de concentració franquistes ens referim precisament a aquesta segona tipologia.

Si ens centrem en termes normatius, hem d'entendre que un camp de concentració és un indret on s'hi

¹ Doctoranda en Història. Universitat de les Illes Balears / Col·lectiu Recerca

reclouen persones sense cap mena de legislació. Habitualment, per a poder tancar un individu se l'ha de sotmetre a un judici previ i ha d'existir una causa regulada pel codi penal.² A més, s'ha de pensar que tota persona té dret a l'anomenat *habeas corpus* que és el procediment mitjançant el qual un individu té dret a ser oït per un jutge.³ El filòsof contemporani Giorgio Agambem⁴ especifica que els camps de concentració neixen de l'estat de guerra -Estat d'Excepció- i obren quan aquest comença a esdevenir regla i agafa un ordre permanent.

Els primers articles que fan referència als presoners de camps de concentració els trobem al II Conveni de Ginebra de 1929, que entrà en vigor el 1930. Són un total de 97 articles vinculats al tracte i les condicions en què havien de viure els homes capturats en un conflicte bèl·lic. Si ens centrem en el cas d'Espanya, l'antecedent més significatiu el trobem a la llei de *Vagos y Maleantes* promulgada el 4 d'agost de 1933 amb la finalitat de localitzar i classificar els agents perillosos per a la societat i establir mesures de control, seguretat i prevenció dirigides cap als sectors socials que practicaven activitats il·legals.

Pel que fa als camps de concentració franquistes, trobem les primeres notícies d'una normativa a partir del mes de març de 1937. Ara bé, en aquestes dates ja hi havia diferents indrets de la geografia espanyola on hi havia camps oberts per a recloure presoners governatius. Per això cal exposar que aquestes instal·lacions són unes infraestructures que neixen des de la il·legalitat i en el pas del temps es van regulant, per acabar dins dels paràmetres legals.⁵

De fet, de forma general els individus que anaven a parar als camps de concentració eren presoners de guerra -capturats o presentats- que havien passat per una classificació segons la seva dissidència al règim la qual s'endrecava alfabèticament. Els destinats als camps eren els que sortien seleccionats com a "B (Desafectes sense responsabilitat política)". Es tractava d'homes que s'havien allistat a l'exèrcit popular però que no tenien cap responsabilitat política ni social. En ser considerats perillosos pel règim eren enquadrats en els Batallons de Treballadors (BT) i enviats a camps de concentració. Mallorca, a partir de 1939 va rebre una companyia del BT n° 92 a So Na Moixa -Manacor-, una companyia del BT n° 153 a Can Garroví -Sa Pobla- i tres companyies del BT n° 139: una destinada a les cases de sa Quartera a Alcúdia, una a Albercutx -Pollença- i una al Llatzeret de Sóller.

A partir de 1940 van sorgir els Batallons Disciplinaris de Soldats Treballadors (BDST). En aquests hi anaven destinats els homes que retornaven d'un breu exili o aquells que estaven obligats a refer el servei militar sense accés a les armes, atès que l'havien realitzat durant la Segona República i no se'ls va donar per vàlid. A Mallorca, hi va haver dos BDST. En primer lloc, el BSDT n° 39 amb una companyia a Coves Blanques -Cala Sant Vicenç-, una al camp de Son Morey -Artà- i una a Es Pujol -Santanyí-. I finalment, el BDST n° 35 íntegrament destinat al camp de Son Morey.

2 AGAMBEN, GIORGIO (1998a). *Homo Sacer. El poder soberano de la nuda vida*. València. Editorial Pre-textos, Pàg. 152.

3 JAUME ESTEVA, M. EUGÈNIA (2021). *La normativa als camps de concentració de les Illes Balears*. Universitat de les Illes Balears. TFM. Pàg. 16.

4 AGAMBEN, GIORGIO (1998b). "¿Qué es un Campo?" *Pensamientos sobre la técnica*. Buenos Aires, n°2. Pàg. 55-56

5 JAUME ESTEVA, M. EUGÈNIA (2021). Ob. Cit. Pàg. 22.

El Llatzeret de Sóller. Un dels primers camps de concentració de Mallorca

L'illa de Mallorca va ser un dels primers indrets de tota la geografia espanyola on es va obrir un camp de concentració. Com ens especifica David Ginard:

“Mallorca “té el dubtós honor d’esser probablement un dels primers llocs de l’estat on s’habilitaven camps de treball forçat durant la guerra (...) Ja els primers dies de l’aixecament el general Franco ordenava als generals de les divisions orgàniques i als comandants militars de les Canàries i de les Balears: ‘organizarán campos de concentración con los elementos perturbadores, que emplearán en trabajos públicos, separados de la población’”.⁶

El primer camp que va obrir a Mallorca va ser als Banys de Sant Joan de Campos dia 1 de desembre de 1936. Aquest, amb capacitat per a 300 presoners estava destinat a les obres del *Círculo Estratégico* de la zona sud de l’illa. En poc temps, dia 17 del mateix mes, va obrir el camp del Llatzeret al Port de Sóller, sota el comandament del tinent retirat de la Guàrdia Civil Andrés Barea Malo, comandant de la Milícia Nacional.⁷ Com el seu nom indica estava habilitat en un antic edifici d’aïllament prop del mar, concretament al Caló d’en Repic, però segons la documentació, abans d’instal·lar els presoners del camp, aquesta infraestructura funcionava com a presó. Els primers presoners que van entrar a aquest camp eren presoners governatius provinents de les presons de Palma, per tant, la majoria d’ells eren mallorquins.⁸

En referència a les obres que havien de portar a terme els presoners del camp del Llatzeret, segons l’enginyer encarregat de les construccions eren de diferents tipus. En primer lloc, la carretera que, partint de la platja del Port de Sóller, va de Muleta al far que havia de passar per les proximitats de la bateria i enllaçar amb la carretera que va de Sóller a Deià. En segon lloc, el camí de sa Figuera fins a la Torre Picada. També, la construcció del pont de la platja de Sóller i les obres d’un quarter per a la Guàrdia Civil a la carretera del Port amb la finalitat de controlar el pas cap a la platja i la base. Finalment, havien de realitzar un abaixador i una estació de descàrrega a la línia del ferrocarril a la carretera de Palma, Valldemossa, Deià i Sóller entre els quilòmetres 36 i 37.

El tancament del camp i finalització de les obres el trobem datat a la meitat del 1940 segons el següent escrit:

“Los habitantes concurrentes a la playa de nuestro puerto se vieron el domingo último agradablemente sorprendidos con la desaparición del campo de concentración que existía en el edificio del Lazareto, lo cual permite que sea otra vez de libre circulación el transito por la carretera de Muleta hasta las inmediaciones del Recó de s’Argentera”.⁹

6 GINARD, DAVID (1991). “Centres de reclusió a la Mallorca en Guerra”. *Randa, núm.* 28. Barcelona. Curial Edicions Catalanes S.A. Pàg. 50.

7 AIMIB, Caixa Causes 515.

8 *Ibidem*.

9 Setmanari de Sóller, 5 de juny de 1940.

Els presoners del Llatzeret de Sóller

Pel camp de concentració del Llatzeret hi van passar diferents tipologies de presoners. Va ser el segon camp que va obrir a Mallorca i, com a tal, als seus inicis hi anaren destinats presoners governatius de les principals presons de Palma. Quan parlem dels presoners governatius ens referim a individus que havien estat empresonats en els primers dies de guerra per la seva ideologia política o participació en sindicats. En un primer moment, més de 50 homes de Can Mir, el Castell de Bellver i el fort d'Illetes van ser traslladats a aquesta instal·lació a més d'altres presoners que provenien d'altres camps de concentració que anaven obrint.

Per tant, en aquest camp trobem un alt nombre d'homes procedents de les Illes Balears, però que no foren els únics. A partir de 1939 el Llatzeret va començar a rebre presoners capturats a alta mar (la captura d'embarcacions era una tàctica que es produïa des dels inicis de la guerra). És fàcil assenyalar aquests com a presoners de guerra, però realment, en la majoria dels casos es tracta d'embarcacions de pescadors que van ser apressades i traslladades. Aquests, passaven un cert temps a aquestes instal·lacions i prest eren traslladats cap a altres camps de concentració. En aquests moments s'han pogut recollir les següents referències:

Taula 1: Presoners del Llatzeret capturats a alta mar

Vaixell	Data	Presoners
Alacant-Jávea	8/3/1939	4 presoners
Cartagena - Tetuán	8/3/1939	26 presoners
Jerenter - València	8/3/1939	1 presoner
Teresita-València	8/3/1939	12 presoners
Remolcador 11 (fugats de Cartagena)	11/3/1939	7 presoners
Manuel	14/3/1939	19 presoners
Ángel de la Guarda	15/3/1939	6 presoners
Asunción	15/3/1939	10 presoners
Remolcador 12	15/3/1939	9 presoners
Dolores I	18/3/1939	7 presoners
Josefa Gallar	18/3/1939	7 presoners
Pilar II	18/3/1939	7 presoners
Virgen de Belén	18/3/1939	14 presoners (una dona)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'AIMIB.

Un total de 130 presoners que a principi de 1939 van ser capturats a alta mar i van passar per aquestes instal·lacions. La majoria d'ells, com ja s'ha especificat, provenien d'embarcacions de pescadors o també d'embarcacions de mercaderia. Però d'entre els capturats cal fer èmfasi en el cas d'una dona, el de Magrina A. Sampedro Verdin del vaixell *Virgen de Belén*. Ara bé, en excepció d'un camp de la Península els treballs forçats eren una pràctica exclusivament dirigida a la població masculina i, per tant, les dones estaven excloses de tot tipus de feina dins d'aquestes infraestructures. Les darreres notícies que es té d'aquesta dona és que va ser lliurada al delegat de l'ordre, en principi a l'espera de ser deportada cap a la seva zona de procedència.

Coincidint amb les mateixes dates arribà a Mallorca el BT n° 139 i una companyia de 150 homes fou enviada al camp del Llatzeret. Aquests presoners venien directament del camp de concentració d'Alacant *Los*

Almendros, on havien estat classificats i enquadrats en el Batalló de Treballadors¹⁰. En aquests moments ja quedaven pocs presoners mallorquins arreu dels camps de l'illa atès que molts ja havien estat posats en llibertat, jutjats i tancats en presó o havien estat enviats a camps de la Península.

Mapa 1: Aproximació de la procedència dels presoners del Llatzeret

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació de l'AIMIB.

Aquestes tres tipologies ens exposen que aquest camp de concentració va rebre presoners d'arreu de la geografia espanyola. Si concretament, segons podem comprovar al mapa 1, la majoria eren mallorquins i fan referència als presoners governatius. Ara bé, les dades recollides són incompletes atès que en la majoria dels presoners capturats o del BT n° 139 no s'hi especifica l'origen del presoner. De forma habitual només hi ha constància del lloc de procedència del batalló o de quina embarcació havien estat apressats. Però aquest no és un cas aïllat només d'aquest camp, ja que per poder accedir a les dades de procedència dels presoners dels batallons és necessari fer una recerca més exhaustiva i documentar-se mitjançant els expedients personals.¹¹

Taula 2. Aproximació d'edat dels presoners

Mitjana	37
Moda	30
Màxim	19
Mínim	66

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'AIMIB, Caixa Causes 515.

La majoria dels presoners d'aquest camp de concentració tenien entre 30 i 40 anys d'edat. Però, entre ells en trobem alguns que superaven els 65 anys i això els condicionava per al treball. Segons s'estipulava a les

¹¹ De forma habitual aquests expedients es poden consultar a l'Archivo General Militar de Guadalajara.

lleis hi havia uns terminis d'edat per treballar als camps de concentració. I, de fet, tots aquells menors de 16 anys i majors de 60 anys quedaven exclosos dels treballs forçats.

“Para el Trabajo de las obras que hayan de llevarse a cabo por los prisioneros, se elegirán preferentemente los que sean de oficios apropiados a la clase de obra que se efect[u]e, no podrán exceder de la edad de 60 años, deberán tener aptitud física necesaria y no padecer enfermedad que les impida trabajar, extremos ambos que deberá justificar el facultativo”.¹²

D'aquesta manera, tots els presoners que no complien els requisits necessaris per poder treballar en les obres tenien altres funcions en el recinte. Així, es pot destacar que entre les seves tasques hi havia la de mantenir ordre i netedat en les instal·lacions, l'elaboració dels menjars i la reparació de roba i sabates. De fet, hi ha alguna relació dels presoners on això hi queda evident. En data del 4 de gener de 1938, aquest camp de concentració, tenia un efectiu de 118 presoners, 3 dels quals eren sexagenaris i 2 inútils per al treball.¹³ No obstant això, hi havia una clara diferència entre allò que s'estipulava a les normatives i el que realment era el dia a dia dins de les infraestructures. En moltes ocasions tant els guardians com els caps del camp de concentració incomplien la normativa i sí que s'enviaven tots els presoners a realitzar treballs forçats atesa la gran necessitat de mà d'obra.

Si comparem aquestes dades amb la resta de camps de l'illa, la diferència més destacada la trobem amb el camp de concentració de Sa Coma, a Es Capdellà. Aquest camp va obrir dia 26 de gener de 1937 i també hi havia al seu interior presoners governatius i presoners capturats. Entre aquests darrers s'hi han localitzat tres presoners de 14 anys. Segons l'historiador Javier Rodrigo a Espanya s'hi van instal·lar camps de presoners menors d'edat, però la geografia illenca condicionava les tipologies dels camps i feia que els menors i, també els presoners incapacitats per al treball, es trobessin concentrats amb la resta de població reclosa.¹⁴ El mateix passava amb els presoners internacionals. En algunes infraestructures de Mallorca¹⁵ hi va haver presoners d'embarcacions procedents de Grècia i Rússia. En diferents lligalls de correspondència es demanava el trasllat d'aquests presoners a l'únic camp d'Espanya per a internacionals -*San Pedro de la Cardena* a Burgos- però sempre se'ls era denegat per dues raons. En primer lloc, la poca comunicació de l'illa amb la Península i, en segon lloc, l'alt cost d'aquest trasllat¹⁶. Ras i curt, a Mallorca no es podien permetre fer distincions entre els presoners ateses les condicions d'insularitat i la manca de mà d'obra forçada en els projectes de comunicació i defensa que s'estaven elaborant.

Gràfic 1. Els sectors d'ocupació dels presoners del Llatzeret

12 AIMIB, Caixa 1781.

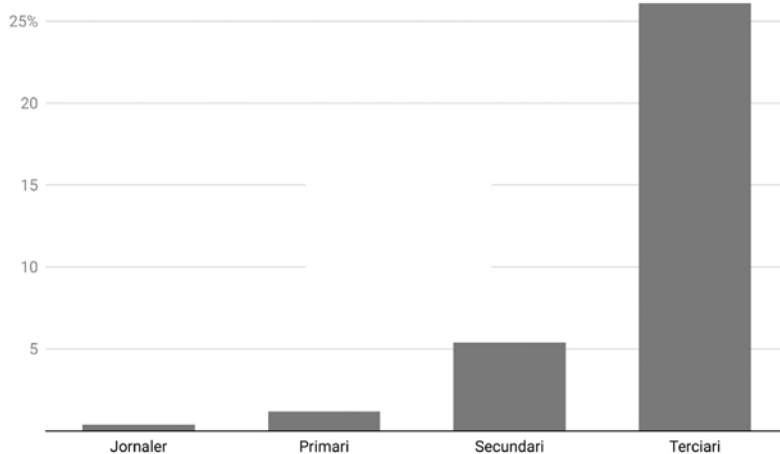
13 AIMIB, Caixa 1781.

14 Segons els estudis de l'historiador Javier Rodrigo al llibre *Cautivos. Campos de concentración en la España franquista, 1936-1947* a Espanya es poden distingir fins a set tipologies de camps de concentració. En primer lloc els Camps de Vanguardia d'agrupació de presoners, que eren infraestructures de curta durada on hi portaven els presoners després de ser capturats a l'espera de ser traslladats a altres camps. En segon lloc, els Camp Llatzeret, indret on esperaven la classificació. Seguidament, els Camps de Classificació on passaven el procediment de la Comissió Classificadora. En posterioritat, tots aquells que sortien amb la nomenclatura B eren conduïts als Camps de Presoners Classificats en els grups Ad i B, que eren els que coneixem com a Camps de Treball Forçats. Aquests darrers eren els camps més nombrosos a tot Espanya i eren on els presoners hi passaven un període de temps més llarg. Finalment, destaca els Camps per Presoners Internacionals, els Camps Depòsit d'Incapacitats per al treball i els Camps Reformatori de Menors. Aquests tres darrers, eren els menys nombrosos atès que estaven destinats a un col·lectiu numèricament molt menor que la resta.

15 S'Espinagar situat a Manacor i Son Catlar a Campos.

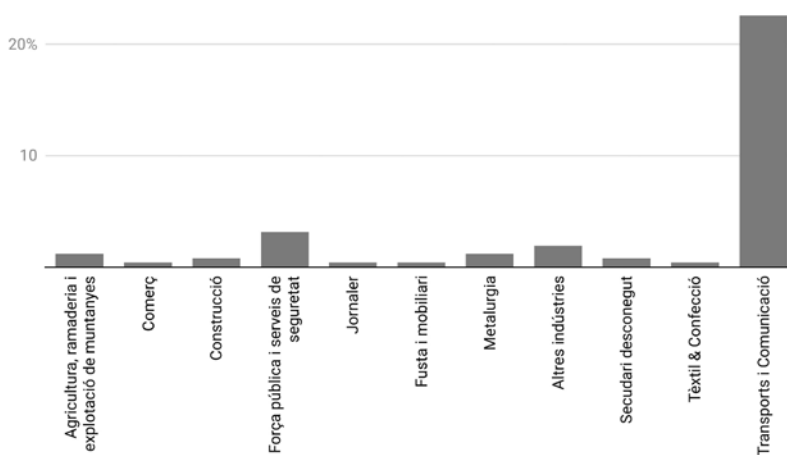
16 AIMIB, Caixa 615

Gràfic 2. Els subsectors d'ocupació dels presoners del Llatzeret

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'AIMIB.

Si ens endinsem una mica més en el dia a dia dels homes reclosos als camps és necessari estudiar les se-

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'AIMIB.

ves ocupacions. Quan observem les dades del gràfic 1 ens resulta curiós observar com el sector primari no és el més predominant entre els presoners. De fet, en aquest cas el nombre més elevat recau sobre el sector terciari. Això és degut al fet que la gran part eren capturats d'embarcacions i les seves professions estaven relacionades amb el transport i la comunicació (gràfic 2). Ara bé, no podem deixar de mirar el sector secundari amb un nombre significatiu d'individus dedicats als serveis de seguretat i a les indústries. Tot això ens demostra que tot i que Mallorca a la primera meitat del segle XX encara hi havia un fort predomini agrari -centrat principalment a la Part Forana-, ja hi havia un auge significatiu de la indústria, principalment a les ciutats. Això donava pas a una economia sorprenentment diversificada amb un 40% -l'any 1930- de la població activa mallorquina dedicada a activitats industrial en els sectors del teixit,

calçat i alimentació.¹⁷

Condicions higièniques i sanitat

Aquest camp de concentració estava assentat en un lloc totalment diferenciat dels camps que s'anaven obrint als primers mesos de guerra. Mentre que la majoria s'instal·laven en possessions¹⁸ o tendes de campanya improvisades¹⁹ aquest es va instal·lar a un Llatzeret. Aquests edificis estaven situats a la vora dels ports i eren construïts amb la finalitat de posar en quarantena els mariners i els individus que provenien d'alta mar per evitar la propagació d'epidèmies entre la població. L'edifici, situat al Port de Sóller, al Caló d'en Repic, ocupava 1.013 metres quadrats. Estava format per un tancat de parets molt altes amb tres separacions que comunicaven amb el mar. En el seu interior s'hi trobava una casa de dos pisos²⁰, però el presoner Joan Pons ens assenyala que quan ell va estar-hi internat l'edifici tenia quatre plantes.²¹ Això ens fa pensar que es portaren a terme obres al llatzeret per poder encabir un nombre més elevat de presoners.²²

És sabut que de forma general les condicions de vida i de treball d'aquest camp no eren del tot bones.²³ Hem de pensar que els presoners estaven reclosos en un lloc pròxim al mar i estava ple de xinxes i polls. A causa d'això, alguns presoners moriren de tuberculosi i bronquitis²⁴ o patiren malalties infeccioses cutànies com per exemple sarna o de transmissió per vectors com el paludisme. Ara bé, aquelles malalties que van ser tractades dins el camp no s'han pogut localitzar, ja que només es registraven les entrades als hospitals, en el cas d'aquest camp a l'Hospital Militar de Palma. Sabem que el Llatzeret disposava de servei mèdic, però molt precari, ja que només visitava els presoners cada mes o mes i mig.²⁵ A més, els camps de concentració, per ser un sistema repressiu que s'articulava més enllà de la normativa, en moltes ocasions no ha quedat constància dels registres de mortalitat. Per això, quan analitzem els documents d'ingrés només es poden comptabilitzar part dels malats o morts.

Si comparem els ingressos d'aquest camp de concentració a l'Hospital Militar amb altres camps veurem clares diferències pel que fa als tractaments. S'ha de dir que, possiblement, de moltes de les malalties infeccioses no en tenim constància perquè foren ateses dins el camp.

Gràfic 3. Malalties infeccioses i no infeccioses Cala Sant Vicenç i Llatzeret

Per poder estudiar les malalties al Llatzeret, s'ha decidit agafar el camp de Cala Sant Vicenç (1940-1942)

17 GINARD, D. (1999). *El moviment obrer de Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

18 Bahys de Sant Joan -Campos-, Sa Coma -Es Capdellà- i Can Farineta -Ses Salines-.

19 Regana a Lluçmajor.

20 RÚLLAN Y MIR, J. (1876). *Historia de Sóller, en relación con la general de Mallorca*. Palma de Mallorca. Imprenta de Felipe Guasp y Vicens. Pàg. 84.

21 PONS BESTARD, J. (1990). *Memoria de la Guerra Civil a Mallorca 1936*. Palma. El Tall.

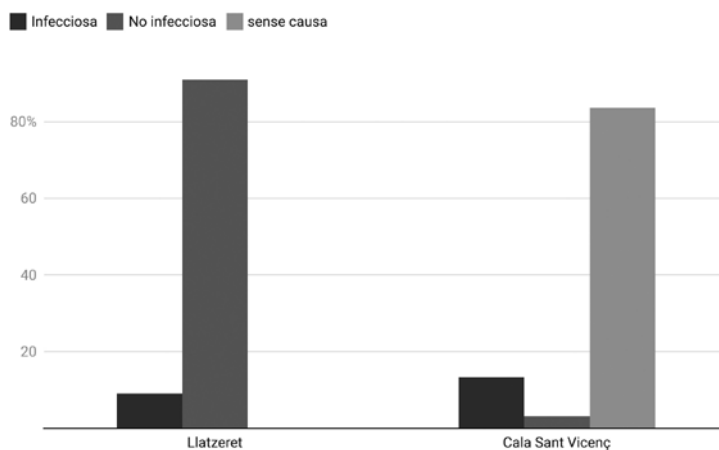
22 JAUME ESTEVA, M.E. (2019). *Esclaus Oblidats. Els camps de concentració a Mallorca 1936-1942*. Palma de Mallorca. Edicions Documenta Balear. Pàg. 45.

23 Ídem, Pàg. 46.

24 PONS BESTARD, J. (1990). *Ob. Cit.* Pàg. 135.

25 Íbidem.

com a punt de comparació, atesa la proximitat del mar i la manca d'higiene a les dues instal·lacions. Però,

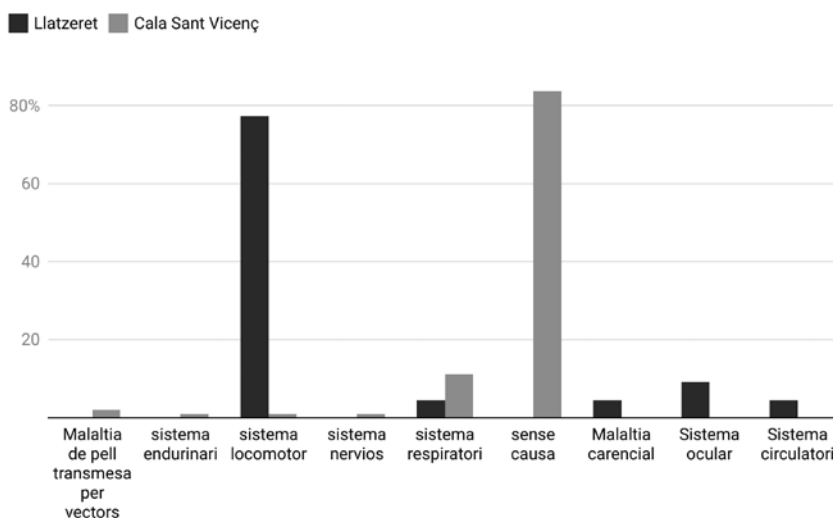

Font: elaboració pròpia a partir de les diferents caixes de l'AIMIB relacionades amb els ingressos a l'Hospital Militar (1936-1942)

tot i les similitud, podem veure (gràfic 3) una clara diferència entre els dos camps. Mentre que a Cala Sant Vicenç hi predominen les malalties infeccioses al Llatzeret és el cas oposat. A més, també cal destacar que moltes de les dades del camp de Pollença no són completes i les trobem sense una causa determinada d'ingrés, i és necessari tenir en compte que si s'obtinguessin tots els resultats hi podria haver un canvi en els gràfics.

Gràfic 4. Malalties per sistema Cala Sant Vicenç i Llatzeret

S'ha de destacar que en el cas del camps que s'estudia hi ha un percentatge molt elevat de malalties del sistema locomotor (gràfic 4), concretament un 78%. Això és a causa d'un accident que es va produir dia 6

Font: elaboració pròpia a partir de les diferents caixes de l'AIMIB relacionades amb els ingressos a l'Hospital Militar (1936-1942)

de gener de 1939 al quilòmetre 34 de la carretera de Deyà, concretament a la finca de s'Heretat. El camió que traslladava els presoners del treball cap al camp de concentració va perdre el control i va bolcar per un terraplè “(...) fueron trasladados al Hospital de esta Ciudad, en donde ingresaron diez y ocho heridos, de los veinte y tres viajeros que iban en el camión despeñado. Los otros tres resultaron ilesos”.²⁶ Un total de 15 ingressats i quatre²⁷ morts d'aquest accident.

Així mateix, també s'han pogut documentar malalties del sistema respiratori infeccioses com la bronquitis i tifus. Aquestes malalties infeccioses eren molt freqüents a qualsevol centre penitenciari i en els camps de concentració encara més accentuat. En moltes ocasions els presoners patien inclemències meteorològiques que en propiciaven l'aparició, fins i tot provocaven epidèmies entre els interns al camp.

Per finalitzar amb l'apartat s'ha de destacar el cas d'Alfonso Tarbo Fernández. Aquest presoner el 19 de novembre de 1937 va ser ingressat amb el diagnòstic de psicosi i traslladat al manicomi on hi va restar un total de 10 dies. S'ha de dir que això es pot atribuir a dues causes diferents. Per una banda, s'han trobat casos de presoners que van embogir després de pallisses dels guardians. En canvi, per altra, es pot considerar la 'psicosi del tancament', és a dir, la inexistència de refugi, duresa del treball, manca d'alimentació i aigua potable, poca higiene i falta de servei sanitari. Això provocà múltiples aparicions de patologies físiques i psicològiques que en moltes ocasions tenien efectes mortals sobre els reclosos en aquests centres punitius.

Conclusions

Els camps de concentració franquistes van ser un sistema repressiu no comparable amb les presons. Aquests parteixen des d'uns paràmetres il·legals i amb el temps va sorgint una normativa interna que els aproxima a la legalitat. Mallorca va ser uns dels primers indrets on es van instal·lar aquests centres de reclusió. Un total de 26 camps de concentració van obrir entre 1936 i 1942 on els presoners eren obligats a treballs forçats en línies de comunicació i fortificació. El Llatzeret del Caló d'en Repic va ser el segon camp que va obrir a l'illa, el 17 de desembre de 1936, principalment per portar a terme les obres en les carreteres del Port de Sóller a Muleta i el camí de sa Figuera cap a la Torre Picada, a banda de la reparació i ampliació de trams entre Sóller i Deià.

Uns 500 presoners de diferents tipologies -governatius, capturats a alta mar i de guerra- i procedents de diversos indrets d'Espanya van estar reclosos a aquest camp de concentració entre desembre de 1936 i juny de 1940. Les edats estaven compreses entre els 19 i els 66 anys fet que provocava que tinguessin diferents tasques a desenvolupar a l'interior i exterior del recinte. Al transcurs del seu temps de reclusió van patir la duresa dels guàrdies i els caporals, les inclemències meteorològiques, accidents, epidèmies i la privació de llibertat. En definitiva, un sistema repressiu que va versar sobre sotmetiment moral i físic dels vençut i va ser utilitzat com a benefici militar dels vencedors.

Bibliografia

²⁶ Setmanari de Sóller, 12 de gener de 1939.

²⁷ Segons el setmanari de Sóller els ingressats són 16, però les dades de l'Hospital Militar en demostren només 15 amb ferides de diversa consideració: un de molt greu, set de reservats i 7 de lleus.

- AGAMBEN, GIORGIO (1998a). *Homo Sacer. El poder soberano de la nuda vida*. València. Editorial Pre-textos.
- AGAMBEN, GIORGIO (1998b). ¿Qué es un Campo?. *Pensamientos sobre la técnica*. Buenos Aires, n°2.
- CLARET MIRANDA, J. (2022). “UN AÑO Y 16 DÍAS EN EL MANDO DE LAS BALEARES. CRÓNICA DEL GOVERNADOR MILITAR TRINIDAD BENJUMEDA DEL REY”. *Dictatorships & Democracies. Journal of History and Culture*. 10. p. 125-154
- COSTA, PIETRO (2017). “Il “Campo”: un paradigma? Introduzione.” *Il controllo dello straniero. I “campi” dall’Ottocento a oggi*. Roma. Ed. Viella.
- GARCÍA, J. C. (2022). *Desafectos. Batallones de trabajo forzado en el franquismo*. Granada. Editorial Comares.
- GARÍ SALLERAS, B., (2019). *La repressió feixista a Mallorca durant la Guerra Civil i la postguerra (1936-1945)*. Palma. Editorial Lleonard Muntaner.
- GINARD FÉRON, DAVID. (1991). “Centres de reclusió a la Mallorca en Guerra”. *Randa, núm. 28*. Barcelona. Curial Edicions Catalanes S.A.
- GINARD FÉRON, D. (1999). *El moviment obrer de Mallorca i la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona. Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- GINARD FÉRON, DAVID. (2007) *La Guerra Civil als Països Catalans*, Publicacions de la Universitat de València, València, Pàg. 257-297.
- JAUME ESTEVA, MARIA EUGÈNIA. (2019). *Esclaus Oblidats. Els camps de concentració a Mallorca 1936-1942*. Palma de Mallorca. Edicions Documenta Balear
- JAUME ESTEVA, MARIA EUGÈNIA (2021). *La normativa als camps de concentració de les Illes Balears*. Universitat de les Illes Balears. TFM per la UIB.
- MASSOT I MUNTANER, J. (1976). *La guerra civil a Mallorca*. Barcelona. Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- MASSOT I MUNTANER, J. (1978). *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Barcelona. Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- MASSOT I MUNTANER, J. (1987). *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost Setembre de 1936*. Barcelona. Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- PONS BESTARD, JOSEP (1990). *Memoria de la Guerra Civil en Mallorca (1936-1939)*. Palma. El Tall.
- QUETGLAS A., (2012) *Sóller. La desfeta de la Burguesia Progressista*. Palma de Mallorca. Documenta Balear.
- RODRIGO, J. (2003a). *Los campos de concentración franquistas. Entre la historia y la memoria*. Madrid. Editorial Siete Mares.
- RODRIGO, J. (2003b). “Campos en tiempos de guerra. Historia del mundo concentracionario franquista (1936-1939)”. MOLINER RUIZ, C., SALA ALBAREDA, M. I SOBREQUÉS CALLICÓ, J., (eds.), *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la Guerra Civil y el Franquismo*, Barcelona,

Crítica.

RODRÍGO, JAVIER (2005) *Cautivos. Campos de concentración en la España franquista, 1936-1947*. Barcelona. Editorial Crítica.

RÚLLAN Y MIR, J. (1876). *Historia de Sóller, en relación con la general de Mallorca*. Palma de Mallorca. Imprenta de Felipe Guasp y Vicens.

STONE, D. (2019). *Campos de Concentración. Una breve introducción*. Granada. Comares Historia.

Fonts arxivístiques

Arxiu intermedi de les Illes Balears.

- Caixa Almudaina 12
- Caixa Causes 515
- Caixa 1029
- Caixa 1032
- Caixa 1781
- Caixa 615
- Caixa Hospital Militar 76
- Caixa Hospital Militar 76
- Caixa Hospital Militar 77
- Caixa Hospital Militar 95

Hemeroteca

Setmanari de Sóller (1936-1940)

Les malalties a les presons durant la guerra civil. Una mirada atenta sobre els presos sollerics

Margalida Roig Sureda

Resum: L'augment de la població reclusa després del cop d'Estat del juliol de 1938 va causar l'amuntegament de persones en presons, i espais improvisats com a tals, provocant la propagació de malalties de tota mena. Alguns d'ells varen haver de ser enviats a l'hospital per a ser posats en quarantena o ser tractats, molts no en sortiren amb vida. Centenars de presoners, i presoneress, varen haver de ser ingressats arran de malalties contretes a la presó. Desenes de sollerics i solleriques patiren dit destí, ingressant per diversos mals, en aquest treball s'exposaran els seus casos.

Introducció

La història d'aquest article comença amb una conversa de cuina. Per Santa Margalida, ja fa un parell d'anys que organitzem un sopar a ca nostra —ma mare també és Margalida— i hi convidam amics, sobretot les veïnades. L'any passat, feia poc havia tornat de València per passar un parell de dies en família i m'estava posant al dia amb na Susana, que m'havia demanat en què estava treballant en aquell moment. Llavors jo estava acabant un estudi sobre l'organització sanitària i el paper que hi tenia Falange i Secció Femenina, d'això que na Susana em va comentar que ella havia tingut un tiet que havia estat tancat a la presó de dones de Palma durant la guerra. El seu tiet, llavors, era un infant. Na Susana m'havia fet el comentari perquè estava relacionat amb la sanitat, creia recordar que el havia hagut de ser ingressat a l'hospital per una afecció respiratòria. Jo tot d'una vaig anar a cercar l'ordinador portàtil i amb la fantàstica eina de cerca ràpida per mots vaig introduir les paraules Jaume Mayol Marquès i, efectivament, allà era, a la meua base de dades.

El tiet de na Susana un dia havia estat un infant de quinze mesos que ingressava a l'hospital, acompanyat de sa mare, Catalina Marquès Mayol, a causa d'una pneumònia contreta a la presó de dones de Palma. Ell no fou l'únic infant tancat en aquella presó, de fet, era comú que les preses estiguessin acompanyades dels seus fills fins que aquests tenien tres o quatre anys. L'especificitat de la seva història és, alhora, representativa d'un moment perquè tampoc es pot dir que fora extraordinari que hom ingressés a l'hospital per malaltia contreta a la presó. D'altra banda, tampoc va ser l'únic solleric, o persona relacionada amb el poble, que patí aquest destí durant el seu captiveri.

La conversa amb na Susana és només un exemple dels centenars d'històries que hi ha avui en dia a moltes cases de Mallorca, i de tot l'Estat, que demostra la vigència de la memòria de la guerra civil i de la repressió. Històries i memòries locals i familiars que passen desapercebudes als grans llibres, però que, al cap i a la fi, formen part de les nostres societats i ens fa ser qui som. En aquest article procuraré fer una aproximació al que foren les malalties patides a les presons de Mallorca, sobretot de Palma, durant la guerra i la immediata postguerra. El fil conductor per explicar aquest aspecte de la repressió, tan poc tractat de manera específica, seran els reclusos que tenien relació amb el poble de Sóller, bé perquè n'eren naturals,

perquè hi residien, o per alguna altra vinculació particular.

L'estudi de la paleopatologia, és a dir, de les malalties del passat permet fer una aproximació més concreta a la vida de les presons i les condicions materials a les quals estaven sotmesos que els podien provocar malalties de diversa índole. Amb aquest treball pretenc posar de relleu la importància dels estudis locals, de com la “microhistòria” ens permet obrir el camí cap a elements que afecten un gruix major de persones. Els exemples que exposaré no són atzarosos, tenen un sentit i són representatius de realitats que van més enllà de les mateixes persones de les quals parlaré. D'aquesta manera, vull fer una aproximació humana al que és l'experiència del captiveri posant en relleu com el sistema penitenciari franquista va voler usar el dolor com a mecanisme de reconversió.

L'estructura del text serà la següent, primer faré una breu contextualització històrica i teòrica sobre la repressió franquista i algunes de les seves especificitats geogràfiques en el cas de Mallorca i de gènere. Seguidament, procediré a fer un repàs ample de la situació sanitària de l'illa durant el conflicte bèl·lic i com va poder influir això en l'atenció dels malalts presos. Després, per entrar en matèria, ens endinsarem a l'arxiu de l'hospital provincial de Palma per a veure quins foren els sollerics ingressats provinents de la presó i per quines raons. Acabaré amb una conclusió a tall de síntesi que recollirà una reflexió al voltant de la importància d'estudiar les malalties de les presons.

Cop d'estat, repressió i guerra civil

El cop d'estat, el juliol del 1936, va provocar que l'arxipèlag balear quedés dividit: Eivissa i Mallorca estarien sota el comandament del bàndol sollevant, mentre que a Menorca es va recuperar la legalitat republicana al cap d'uns dies de triomf del cop. El 19 de juliol de 1936 Manuel Goded, qui era el capità general de Balears en el moment, anunciava l'Estat de Guerra mitjançant un ban que s'enviaria als pobles posteriorment.

La tradició oral mallorquina ha generalitzat la idea d'un cop d'estat pacífic, on no hi hagué gaires complicacions. Però res més allunyat de la realitat. La violència omplí els carrers de la capital balear, donant pas a un encreuament erràtic de foc entre militars revoltats i membres de Falange, resultant dos morts: un falangista i un capità d'artilleria.¹ Aquest incident mostra la confusió inicial i el moviment frenètic de les forces revoltades, que ja des d'un dia abans es trobaven aquarterades, en cases els falangistes, i als quarters els militars.² Accidents a banda, a Palma es varen anar ocupant els llocs estratègics de la ciutat, que va ser controlada al cap de poques hores. No passà el mateix a la part forana, on la notícia del ban de guerra havia arribat tard i poc concisa, la qual cosa va generar confusió entre les autoritats i els agents socials. Per la seva banda, els falangistes assabentats, i seguint ordres dels militars, varen prendre els carrers provocant enfrontaments amb militants d'esquerres o membres del cos de carrabiners, que es mantenien fidels a la legalitat republicana. Així passà a Binissalem on l'Ajuntament, el mateix dia 19, va decretar vaga general per la jornada següent. Una vaga que fou sufocada per falangistes i guàrdies civils, que s'apoderaren de la Casa del Poble i de l'Ajuntament.³ A Sóller, per la seva banda, el bastió de resistència va ser la caseta de ràdio de Muleta. Tanmateix, des de Ciutat enviaren els *Jinetes de Alcalá* i alguns camions de combat i els sollevats sufocaren, ben aviat, el nucli resistent que es volia mantenir fidel a la República.

Una vegada neutralitzats els pocs focus de resistència, es va desenvolupar l'entramat de la repressió. Estu-

1 Josep MASSOT I MUNTANER: El desembarcament de Bayo a Mallorca: agost-setembre de 1936. L'Abadía de Montserrat, 1987, p. 30.

2 Josep MASSOT I MUNTANER: *El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán (Mallorca, 1936-1940)*. Palma, Lleonard Muntaner Ed., 2013, p. 25.

3 Aquella mateixa nit provocarien un tiroteig on un dels falangistes resultaria ferit de mort pel carrabiner Pío Iniesta, qui va patir un tret no mortal al rostre i acabà sent afusellat al cementiri de Palma després de ser condemnat a mort. Josep MASSOT I MUNTANER: *El desembarcament (...), op. cit.*, 1987, p. 37. La fitxa d'ingrés del carrabiner a l'hospital per a les cures es troba al fons de l'Hospital Provincial: AGCM XIII-117.

diada per l'historiador Bartomeu Garí Salleras, se n'han pogut determinar tres períodes. En primer lloc, les setmanes immediates al cop d'estat es va recórrer a l'empresonament massiu d'aquells que es consideraven subjectes perillosos. En segon lloc, el desembarcament de Bayo, l'agost del 1936, va suposar un punt d'inflexió i va iniciar una nova etapa on, per evitar la "quinta columna", es va procedir a l'eliminació física dels presos, no tots, amb la pràctica de les tretes. Garí anomena aquesta segona etapa com la repressió amagada en contraposició a la tercera, a partir de la primavera del 1937, quan es passà una repressió institucionalitzada. Sent la darrera quan les tretes varen minvar, que no acabar, com a mecanisme d'eliminació física de l'enemic i varen prendre força els judicis sumaríssims. Cal recordar que la repressió "amagada" o "alegal" fa referència a quelcom al marge de la legalitat, però en cap cas fa referència a una repressió anàrquica.⁴

El fervor repressiu vingué motivat, sobretot els primers mesos de la guerra, per Arconovaldo Bonaccorsi, feixista italià enviat per Mussolini per a formar a la Falange a imatge i semblança dels *Camicie Nere*. La seva tasca a Mallorca, més enllà de comandar l'aviació instal·lada a l'illa, va ser crucial per a crear un ambient de crispació entre la societat amb els seus discursos de poble en poble on pronunciava la seva famosa frase: *Tutti i rossi fucilati!*⁵ Unes pràctiques executades, en la seva majoria, per les milícies de FE de las JONS, quasi sempre sota les ordres de les autoritats militars.⁶

La Guerra Civil Espanyola va ser, en termes bèl·lics, del que se'n diu una 'guerra total', en la qual tots els aspectes de la vida es veuen afectats d'una manera o altra. A més, David Alegre i Javier Rodrigo la consideren el conflicte que obria pas a un nou cicle bèl·lic per ser la primera confrontació armada on participaren els contrarevolucionaris impregnats del radicalisme feixista. Tal cosa va provocar un salt qualitatiu i quantitatiu de la violència que assolà tots els àmbits de la vida de la societat espanyola, que aniria variant segons el transcurs de la guerra i el moviment de les línies del front.⁷ Per això, l'exèrcit de Franco es va haver d'organitzar com un exèrcit de masses amb dos objectius fonamentals: el primer, guanyar la guerra; el segon, aconseguir l'enquadrament i control de la població, així com l'eliminació física dels enemics. Tanmateix, la mobilització i organització d'aquest exèrcit no va ser tan efectiva ni satisfactòria com les autoritats haguessin volgut.⁸ Aquesta mobilització total va procurar potenciar la vigilància dins les mateixes files, i que fossin els companys del mateix rang els que participessin d'aquest control. En aquest sentit, va ser decisiva la participació i col·laboració d'elements civils en els processos depurats, que tingueren un paper essencial en la socialització ideològica i d'adoctrinament per a generar atracció cap a l'exèrcit, en aquest cas, rebel.⁹

La repressió a rereguarda sollevada fou brutal i és palpable en les imatges d'afusellaments i cossos inerts pels carrers i carreteres de Mallorca, la qual cosa va anar acompanyada de l'empresonament massiu de persones, sent majoritàriament homes. Les dones, per la seva banda, patiren escarniment afegit per la seva feminitat, la qual els hi era arravatada amb nombrosos mecanismes de deshumanització i humiliació. Eren tals com el rapat dels cabells, la ingesta forçada d'oli de ricí que podia anar seguit d'una processó pels carrers dels barris i pobles amb la diarrea que provocava la ingesta, uns passejos habitualment acompanyats per insults i agressions. S'hi sumaven tortures físiques que, a diferència de la dels homes, no solia ser per

4 Bartomeu GARÍ SALLERAS: *La repressió a Mallorca en el transcurs de la guerra civil (1936-1939): memòria d'una eliminació planificada*, Tesi doctoral, Universitat de les Illes Balear, 2017.

5 Sobre aquest personatge vegeu la monografia Josep MASSOT I MUNTANER: *Arconovaldo Bonaccorsi, el «Conde Rossi»*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2017.

6 Joan Maria THOMÀS: *Lo que fue la Falange*, Plana&Janés, 1999, p. 99.

7 David ALEGRE i Javier RODRIGO: *Comunidades rotas. Una historia global de las guerras civiles. 1917-2017*. Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2019, pp. 27-28.

8 Miguel ALONSO IBARRA: "El ejército sublevado en la guerra civil española. Fascistización y violencia". Tesi Doctoral, UAB, 2019, p. 505.

9 *Ibid.* pp. 506-509.

extreure informació sinó per la mateixa vexació que produeixen les violacions, així com la concessió de millores a canvi de favors sexuals, etc.

Les dones varen patir una doble repressió. D'aquesta manera, les vençudes, com enemigues del nou ordre, i com a dones, es convertiren en objecte fonamental de la tasca de regeneració moral i social del franquisme patint, en conseqüència, una repressió específica. A les primeries de la guerra es va encunyar el concepte de roja, un mot unificador fruit de l'oratòria feixista que pretenia englobar totes les dones d'esquerres o crítiques amb el règim dins un sol col·lectiu. Per tant, el procés repressiu de la guerra civil es va accentuar a causa de la forta unió entre la moral catòlica i el feixisme. La repressió que patiren, més enllà de ser política va ser d'un marcat sentit moral on es volia reeducar la dona com a ésser indefens que s'havia malencaminat per la influència dels homes del seu voltant. Aquest discurs venia marcat per la intenció d'acabar amb la "transgressió" dels costums i la tradició catòlica sobre el comportament de la dona. Les perseguides eren militants de partits i sindicats d'esquerra, simpatitzants de la República, o fins i tot familiars de vençuts. Els judicis cap a les dones no seguiren els mateixos paràmetres que els dels homes, varen ser castigades per delictes diversos, fos per la seva participació política o per contradir les normes morals catòliques.

El creixement exponencial de detinguts va portar a la necessitat d'habilitar espais d'emprisonament per custodiar-los, i ràpidament es va haver de disposar d'un espai on tancar les dones represaliades. A Mallorca, no hi havia amb anterioritat cap establiment penal específicament femení, i aquestes varen ser enviades a la Presó Provincial on les instal·laren en dues habitacions molt reduïdes separades de la zona masculina per una reixa. A principis de novembre del mateix any 1936 eren tals les condicions que les autoritats varen preparar els tràmits per a la confiscació d'un nou local per a establir-hi les preses republicanes. Amb els homes passà el mateix i a mesura que la Presó Provincial s'anava copant de presoners s'habilitaren espais com a centres penitenciaris: el magatzem de fustes de Can Mir, el vapor *Jaume I*, més endavant, els camps de treball.

Amb tot, les presons i els espais habilitats com a tal s'anaren omplint de represaliats en unes condicions molt pobres. Són nombrosos els testimonis que parlen de la mala qualitat de la vida a l'interior dels penals, i de la poca salut de la qual gaudien els presoners. Per començar, estaven amuntegats en llocs que no estaven preparats per a suportar tal pressió demogràfica, a més, l'alimentació que se'ls proporcionava deixava molt a desitjar, mancada de proteïnes i amb excés de carbohidrats (arròs). Només aquestes dues qüestions ja són la base perfecta per a l'aparició de malalties de diferent tipus, però si a això se li sumen les nul·les garanties d'higiene personal, la propagació d'aquestes és inevitable i una problemàtica greu. Per això, ben prest molts presoners hagueren d'anar a l'hospital com a mecanisme de quarantena, en el cas dels afectats per tuberculosi o sarna. De totes maneres, cap de les mesures solien ser gaire efectives, ja que, molts presoners reingressen a causa de la mateixa malaltia o la complicació d'aquesta. Seguidament, parlarem de quines eren les malalties més freqüents a partir de l'exemple dels sollerics.

Els presoners a l'hospital

Des dels primers mesos de la guerra trobem una població reclusa que respirava aire de mala qualitat, era alimentada amb poc menjar i en mal estat, sense poder fer exercici atrofiant l'aparell locomotor o, per contra, posant el cos al límit de les seves capacitats motrius, i amb possibilitats quasi nul·les d'higienitzar el cos i l'espai que s'habita. Per tant, tenim tots els ingredients perquè les malalties s'originin, es propaguin i siguin quasi impossibles d'erradicar, bé per falta de mitjans, bé per falta d'interès per part de les autoritats.

Odón de Buen, il·lustre científic fundador de l'Institut Espanyol d'Oceanografia, va estar empresonat a Palma durant el primer any de la guerra entrant i sortint de l'hospital. Va escriure les seves memòries dos

anys després del seu alliberament i ofereix un testimoni de primera importància per a parlar de la vida a l'interior de l'hospital sent un presoner, però també dels mateixos malalts. A finals de setembre de 1936, en concret dia 26, fou ingressat diagnosticat de “diabetes sacarina”, constant a la fitxa com a “detenido gubernativo”. Al principi del capítol que dedica a la seva primera estada a l'hospital indica: “Verdad que en el hospital no gozábamos de libertad, estábamos vigilados y cohibidos, pero bien tratados, rodeados de limpieza, de atenciones; gozábamos de más luz, de más espacio.”¹⁰ Veiem, aquí, una semblança amb els records dels soldats evacuats a hospitals a causa de ferides al front, els espais sanitaris solien ser un refugi de la mala vida a primera línia de foc, però també de la presó. Sabem, que durant l'estada del científic, després del sopar —que se servia a les set—, es reunien al voltant del llit del company més delicat i dedicaven unes hores a tertúlia: “Interesante cátedra de vulgarización científica que a veces atraía a los guardias, a las monjas, a los enfermos (...)”.¹¹ Les condicions de l'hospital, en general, eren més benèvols que a la presó.

Les malalties concretes a presó podien tenir diverses causes que, a la vegada, estaven relacionades entre elles. Existeixen les malalties congènites, les metabòliques, les parasitàries i les infeccioses. Les primeres són aquelles que hom té de naixement, les metabòliques les que es desenvolupen per l'excés o la falta de nutrients, les parasitàries són per la infestació d'organismes externs i la seva afectació sobre el cos i, per últim, les infeccioses, les causades per virus o bacteris. D'aquesta manera, a la presó sorgiren malalties de tota mena, sent la majoria de caràcter infecciosos provocada per un mateix tipus de bacteri l'*streptococcus*, el seu origen es relaciona amb la brutícia i les males condicions ambientals. Si parlem del tipus més freqüent, també hem de parlar quines eren les zones del cos més afectades i foren l'aparell respiratori i el sistema digestiu. En el cas de les dones, però, aquestes premisses no es repetiran al peu de la lletra sinó que trobarem més presència malalties metabòliques relacionades amb el sistema circulatori.

L'avenç de la guerra i el fet d'estar llargues etapes a la presó provoca que les malalties, no només es propaguin sinó que evolucionin i els malalts empitjorin. Així, molts acabaran tenint malalties cròniques que els marcaran de per vida. D'altra banda, la tipologia de la malaltia serà diferent, així com al principi de la guerra trobem molts ingressos per fractures i ferides, relacionades amb la violència inicial de la guerra i els bombardejos, a mesura que s'allarga la contesa aquesta tipologia anirà minvant. Una altra qüestió serà la de l'edat, a l'inici de la guerra els que ingressen més ràpidament són les persones d'edats avançades o amb malalties preexistents, mentre que als últims anys de la guerra o a principis de la postguerra veiem com són també els reclusos més joves els que ingressen per malalties més o menys greus.

Sense més miraments, anem a parlar dels sollerics que ingressaren a presó. Seguiré un ordre cronològic i no de classificació ni de gènere ni per malaltia, crec que d'aquesta manera és palpable l'evolució de la qual acab de fer menció. No els esmenaré a tots, sinó a aquells que siguin més representatius, tanmateix, a l'annex es presenta la relació de tots aquells ingressats a l'Hospital Provincial amb alguna relació amb Sóller.

Magdalena Oliver Cabrer és la primera sollerica que ingressa a presó i que consta com a persona d'interès per a l'auditor, ho fa per una contusió a la zona toràctica i una ferida a la regió del mentó. En el seu cas, no consta que estiguera ingressada a cap presó, però les anotacions a la fitxa de l'hospital ens indiquen que està pendent del jutjat i que s'ha de comunicar la seva sortida a l'auditor. Ella ingressa el dia 25 de juliol de 1936 i se li dona l'alta el 3 d'agost del mateix any. El seu cas és representatiu per a parlar de l'ús policial que es feia del registre hospitalari, que servia com a una forma de control més sobre la població.¹²

10 Odón DE BUEN, *Mis memorias* (Zuera, 1868 - Toulouse 1939), Institución Fernándo el Católico, Zaragoza, 2003, p. 441

11 *Ibid.*, p. 448.

12 AGCM XIII-117

El principi de la guerra era un moment molt confús, així es demostra als registres hospitalaris, i els organismes repressors com la Falange o la policia vigilaven els hospitals per a veure si hi havia cap ingressat que fora d'interès. Així passa amb el pare d'Aurora Picornell, Gabriel Picornell Serra, qui ingressà arran d'una ferida al braç. El dia 29 de juliol de 1936 caigué una bomba al barri pesquer del Molinar, causant només dos ferits lleus.¹³ De totes maneres, quan s'especifica aquesta qüestió es diu que només un home ha tingut majors danys i ha patit un «pequeño rasguño en un brazo por el rebote de una bala».¹⁴ El dia del bombardeig ingressa a l'hospital qui, sens dubte, és Gabriel Picornell. Resulta que no serà una raspada petita, ja que sortirà de l'hospital el 26 de setembre, dos mesos després, la mateixa data en la qual es registra l'entrada d'un Gabriel Picornell a la presó de Can Mir.¹⁵ Per tant, és evident que l'hospital va servir als serveis d'informació i repressió per a controlar la població en cas que hi hagués subjectes d'interès.

Joan Casesnoves Escalles seria el següent solleric en ingressar a l'Hospital Provincial i s'especifica al registre que és un detingut governatiu. Ingressa el quatre d'agost de 1936, és donat d'altra i retornat a la presó el 23 d'octubre del mateix any.¹⁶ El seu diagnòstic era una úlcera a la cama, tenia quaranta-dos anys en el moment de l'ingrés, era resident i natural de Sóller. Les úlceres a la cama solen estar relacionades amb la mala circulació de la sang, provocant un mal molt intens i són molt difícils de curar, de fet, Casesnoves, estarà dos mesos ingressat a l'hospital per aquesta afectació. Les úlceres poden afectar a moltes parts del cos, més endavant veurem les gastrointestinals, una de les més freqüents en els presoners.

He dit abans que una de les regions més afectades per les malalties era el sistema respiratori. La tuberculosi, juntament amb la bronquitis i la pneumònia eren les tres malalties que més varen afectar els homes presos, és a dir, una de les causes més comunes d'ingrés a l'hospital. Es pot veure al registre de l'hospital que a les institucions carceràries hi havia certa intenció d'evitar la propagació de malalties, per això, al primer any de la guerra trobem alguns casos d'ingrés per “pretuberculosi”, per tant, hom pot imaginar que es va fer un cert intent de cordó sanitari. Tanmateix, aquesta mesura no era gaire eficaç donat que molts dels que ingressen per pretuberculosi i després retornen a la presó tornaren a ingressar a l'hospital per tuberculosi pesant-hi llargues estades. El cas del mestre de Sóller José Manuel Fernández Sánchez és un poc diferent, natural de Salamanca, detingut pel governador és posat en llibertat estant a l'hospital, del qual és donat d'alta el 22 de juliol de 1937, havent ingressat gairebé un any abans, el 20 d'octubre de 1936.¹⁷ Fernández és un exemple de molts detinguts governatius que estaven tancats, segurament, per precaució i que la complicació de la seva malaltia els converteix en elements poc perillosos i se'ls concedeix la llibertat. Això és molt freqüent en les dones.

Hem parlat de contusions i ferides, d'algunes malalties infeccioses, per tant, hem de parlar de la sarna, la malaltia parasitària per excel·lència a les presons. Gregori Durant Mut ingressarà el 18 d'abril de 1937 per aquesta afectació, essent donat d'alta deu dies després.¹⁸ El primer brot que podem notificar és l'octubre de 1936 quan, la segona setmana del mes, ingressen tres presoners amb aquest diagnòstic, i després, el dia 18 d'octubre, dos més. No seran els últims, i tampoc serà quelcom específic dels homes, sinó que les dones també la patiran, però en menor mesura. Trobem el cas de Dolores Bastos Biosca, nascuda a Lleida, resident a Sóller detinguda per ordre de l'auditor que ingressa a l'hospital per sarna.¹⁹

13 Correo de Mallorca: Diario Católico, 31/07/1936, p. 3. També a La Almudaina, 30/07/1936, p. 1.

14 La Almudaina, 30/07/1936, pp. 3-4.

15 AGCM XIII-117.

16 Ibid.

17 Ibid.

18 AGCM XIII-96

19 Ibid.

Es tracta d'una malaltia parasitària on àcars s'introdueixen entre la dermis i l'epidermis provocant mal estar i sensació d'irritació a tot el cos. És una malaltia molesta, però no especialment dolorosa. Altres paràsits que estaven a l'ordre del dia eren els polls i les lladelles, que si bé a priori semblen només molestos i fàcils d'erradicar eliminant el pèl del cos, podien arribar a ocasionar infeccions greus. És el cas de Gabriel Vives, era veterinari d'Alcúdia i també es trobava en un camp de concentració. Se'l diagnostica amb una malaltia cutània molt complicada “neivus *lebón* queratósico pediculado”²⁰ una infecció a la pell causada per les lladelles.

Les malalties de tipus infeccions podien afectar de forma diferent i veiem com les dones i els homes no patien els mateixos mals ni de la mateixa manera. Maria Lluïsa Marquès Mayol va ingressar a l'hospital per endocarditis.²¹ Ingressa el 19 de gener de 1937 i se li donarà l'alta, sent retornada a la presó nou dies després. El seu cas és paradigmàtic no pel seu diagnòstic sinó per la seva família. Les Marquès Mayol varen ser un cas curiós on varen conviure tres generacions a la presó, condemnades totes elles per adhesió a la rebel·lió se les havia condemnat a mort i després commutat la pena per trenta anys, que en acabat foren menys. No només això, sinó que el seu cas ens permet parlar de les mares preses i de la presència d'infants a les presons de dones. A més, les tres generacions varen ingressar, en un moment o altre, a l'hospital.²² El mes de juny, en concret dia 12, Jaume Mayol Marquès ingressava a l'hospital, acompanyat de la seva mare, Catalina Marquès Mayol, per una pneumònia, va ser donat d'alta el 3 de juliol del mateix any.²³ I per si era poc, el 15 de setembre d'aquell any, ingressà Catalina Mayol Lafonge, la mare de Catalina i Maria Lluïsa, per colitis²⁴, sent donada d'alta el darrer dia d'agost de 1939.²⁵ Totes elles eren família de Bernat Marquès, que havia estat el cap d'Esquerra Republicana Balear de Sóller. La família al complet va patir el captiveri, tant fills com filles, de totes maneres, només el pare va patir el final tràgic de ser afusellat al fortí d'Illetes l'any 1937.

Com ja he dit, a mesura que passava el temps les malalties empitjoraven i la gent havia de passar llargues estades a l'hospital, el cas de Mayol Lafonge ho mostra, però també el de l'últim batle republicà de Sóller. Josep Serra Pastor va ser detingut el 15 de setembre de 1936 i tancat a l'Ajuntament de Sóller, ell i deu sollerics més foren condemnats a mort i a ell se l'envià a Can Mir. Allà va contraure una malaltia infecciosa pulmonar, segurament tuberculosi que li va provocar un emfisema pulmonar, però també l'afectà als ronyons. No va ser donat d'alta fins al 18 de març de 1940, dos anys abans, Franco li havia donat un indult mitjançant les gestions del cònsol Allan Hillgarth. De totes maneres, la seva posada en llibertat no es va fer efectiva fins al 1943, se li havia commutat la pena de mort per cadena perpètua i se li va atorgar la llibertat condicional.²⁶

Un tipus de malaltia del qual no he parlat, però que tingueren molta presència a les presons i a l'hospital en temps de guerra, són les de caràcter mental i neurològic. Amb relació a Sóller tenim a Alfonso Tarbo Fernández que ingressa per psicosi i se l'envia al manicomi.²⁷ No apareix com un represaliat, però sí que

20 AGCM XIII-96. Ingressa el 10 d'abril de 1937 i surt el 3 de juny del mateix any. Era casat i tenia un fill.

21 “Inflamación del endocardio secundaria a un proceso infeccioso o autoinmunitario, con producción de verrugas que suelen asentarse en la superficie de los velos valvulares.” Consultat a DRANME, 23/05/2021.

22 Jeanne Marquès Mayol recorda com el seu nebot va ser ingressat. “La meua germana també va tenir el nin dins la presó, quan ens varen detenir feia tres mesos que l'havia tengut i el va haver de dur perquè el criava ella. El nin una vegada va estar malalt i l'hagueren de dur a l'hospital.” David GINARD I FÉRON: Treballadors, Sindicalistes i Clandestins. Històries orals del moviment obrer a Mallorca, Palma, Documenta Balear, 2014, pp. 152-153.

23 AGCM XIII-96

24 “Cualquier inflamación, aguda o crónica, del colon, que suele cursar con diarrea y dolor abdominal continuo o de tipo cólico. Se distinguen múltiples modalidades, según su etiología y su evolución.” Consultat a DRANME, 27/04/2021.

25 AGCM XIII-116.

26 AGCM XIII-96. Antoni QUETGLAS, *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*, Palma, Documenta Balear, 2012, pp. 262-263.

27 AGCM XIII-96.

consta com a detingut i responsable del comandant militar de Sóller i el jutge de marina. Per tant, és un indicador de la pressió psicològica que apareixia en els soldats i que podia tenir conseqüències terribles. No fou l'únic cas, sinó que la pressió de la repressió va fer que molta gent reclusa desenvolupés malalties psiquiàtriques relacionades amb la paranoia i la depressió. De fet, Joana Servera Pisà es va intentar suïcidar ingerint substàncies tòxiques i acabà ingressada a l'hospital.²⁸ El cas més conegut de suïcidi és el de la dirigent comunista Matilde Landa, a falta d'un diagnòstic mèdic, els testimonis orals i les circumstàncies que envoltaren la seva mort apunten al fet que les pressions per part de les autoritats penitenciàries i religioses, així com la situació política general la varen portar al suïcidi.²⁹

Les afectacions a l'aparell digestiu foren unes de les més freqüents. Joan Mas Ferrà va ingressar el 25 d'abril de 1938 per una úlcera a l'estómac, i va ser donat d'alta un mes després. Segons consta al registre de l'hospital, se li va atorgar la llibertat i venia del camp de concentració de S'Espinagar. La recepta per aquests casos era un canvi de dieta que no podien obtenir als centres penitenciaris. Ja hem dit que, a l'hospital, es gaudia d'una millora en l'alimentació "era sana y suficiente" diu Odón de Buen, per després afegir "que por cierto [el cuiner] era un verdadero artista".³⁰ Però els qui tenien malalties relacionades amb el sistema digestiu segurament discreparien amb l'oceanògraf qui ens explica com a les set, a l'hora de servir el sopar "los condenados a dieta se lamentaban de que no los alimentaban lo suficiente y aún intentaban burlar la prescripción médica sacando golosinas, atentatorias a su salud."³¹

Aquests són alguns dels exemples de sollerics que anaren a parar a l'hospital arran de malalties concretes a la presó. Una petita contribució que pretén posar llum sobre un aspecte molt parlat, però poc estudiat en la seva especificitat. Per sort, cap dels que tenien relació amb el poble de Sóller perderen la vida a l'hospital, per contra, no hem de menystenir les conseqüències a llarg termini de les malalties. Si hom pensa en la difícil vida que els esperava als represaliats pel franquisme una vegada posats en llibertat, no és complicat imaginar la gravetat de la situació dels que, a més, no gaudien de salut i es veien impossibilitats per fer feina.

Conclusions

En definitiva, aquest treball ha volgut posar sobre la taula la necessitat d'estudiar els registres hospitalaris per poder apropar-nos, encara més, a l'experiència de la guerra i la repressió en la rereguarda. L'aspecte sanitari és primordial a l'hora d'estudiar un conflicte bèl·lic, però moltes vegades ha estat relegat a un lloc secundari en les investigacions. És per això que he considerat important estudiar i anomenar aquelles persones que ingressaren a l'hospital arran de malalties concretes a la presó. Perquè, si bé no fou cap cas solleric, hi hagué prop d'una quarantena de persones que va morir al llarg del període de la guerra i la primera postguerra arran d'aquestes circumstàncies.

La repressió franquista va anar marcada per la voluntat d'acabar físicament i moralment amb el que es considerava l'enemic intern. D'aquesta manera, als homes se'ls tancava a la presó i en els moments més complicats se'ls matava fora de la legalitat, per contra, les autortitas consideraven que les dones encara es podien salvar perquè simplement havien estat mal influenciades pels homes del seu voltant. Així, homes i dones no tingueren la mateixa experiència durant la repressió, les segones en varen patir una de doble (per dones i per *rojás*). Però, a més, les malalties que varen contraure a les presons tampoc foren les matei-

28 AGCM XIII-98.

29 Per a més informació sobre la dirigent comunista, consulteu David GINARD I FÉRON. *Matilde Landa. De la Institution Libre de Enseñanza a las prisiones franquistas*. Barcelona: Flor de Viento, 2005.

30 Odón DE BUEN Y DEL COS, Op. Cit. 2003, p. 447.

31 *Ibid.*, p. 448.

xes, sent les infeccioses les més comunes als centres penitenciaris masculins i les metabòliques al femení. Amb tot, un total de trenta-dos sollerics o residents al poble anaren a parar a l'hospital. Havent-hi una notable presència de dones, destaca el cas de *les Marquès Mayol* donat que totes tres generacions varen conviure a la presó i també passaren temps a l'hospital.

Per acabar, m'agradaria fer esmena i recordar la importància dels estudis locals que permeten, a partir de casos molt concrets, parlar d'aspectes i qüestions que afecten grups majors. En aquest cas, fixar la mirada sobre els presos i preses sollerics ens ha servit de fil de ruta entre algunes de les malalties majoritàries, o no tant, que patiren les víctimes de la repressió franquista a l'illa de Mallorca. Amb tot, s'espera haver contribuït i posat una peça més en el que és l'estudi de la història contemporània del poble i dels seus habitants.

Annex

1. Quadre de sollerics i solleriques ingressats a l'hospital durant la guerra i la immediata postguerra (1936-1943). Elaboració pròpia.

Nom i llinatges	Diagnòstic	Data d'ingrés	Data de sortida	Domicili	Lloc naixement	Edat	Anotacions
Magdalena Oliver Cabrer	Contusió toràcica i ferida al mentó	25 de juliol de 1936	3 d'agost de 1936	Palma	Sóller	48 anys	S'ha de comunicar la seva sortida a l'auditor.
Joan Casesnoves Escalles	Úlcera a la cama	4 d'agost de 1936	23 d'octubre de 1936	Sóller	Sóller	42 anys	Detingut governatiu
Andrés Pisá Servera	Febre tifoidal	19 d'agost de 1936	23 d'octubre de 1936	Sóller	Sóller	29 anys	Detingut per ordre de l'auditor
José Manuel Fernández Sánchez	Pre-tuberculosi	20 d'octubre de 1936	22 de juliol de 1937	Sóller	Salamanca	33 anys	Detingut governatiu. Posat en llibertat.
Maria Lluïsa Marquès Mayol	Endocarditis	19 de gener de 1937	28 de gener de 1937	Palma	Puerto Rico	34 anys	
Gregori Duran Mut	Sarna	18 d'abril de 1937	28 d'abril de 1937	Sóller	Llucmajor	52 anys	Respon al delegat militar.
Catalina Cabot Pol	Enterocolitis	3 de maig de 1937	23 de setembre de 1937	Palma	Sóller	28 anys	Detinguda per l'auditor. En llibertat el dia 22/09/1937
Dolores Bastos Biosca	Sarna	8 de juny de 1937	25 de juny de 1937	Sóller	Lleida (Catalunya)	28 anys	Detinguda per ordre de l'auditor
Catalina Marquès Mayol	Acompanya al seu fill	12 de juny de 1937	3 de juliol de 1937	Sóller	Sóller	27 anys	Detinguda per ordre de l'auditor
Jaume Mayol Marquès	Pneumònia	12 de juny de 1937	3 de juliol de 1937	Sóller	Sóller	15 mesos	Amb la seva mare

Fernando Vallés Clemente	Úlcera Serpiginosa	29 de juny de 1937	10 d'octubre de 1937	Sóller	Bunyol (València)	61 anys	Respon al delegat militar de Pollença
Bartomeu Castanyer Dejà	Estretor vertebral	1 de juliol de 1937	21 d'octubre de 1937	Palma	Sóller	69 anys	Detingut per ordre de l'auditor
Guillermo Alemany Gual	Congestió pulmonar	1 de juliol de 1937	19 de juliol de 1937	Campanet	Campanet	23 anys	Respon davant el comandant militar de Sóller
Josep Serra Pastor	Nefritis Tuberculosa	28 d'agost de 1937	18 de març de 1940	Sóller	Sóller	39 anys	Detingut per ordre de l'auditor. Posada en llibertat.
Catalina Mayol Lafonge	Colitis	15 de setembre de 1937	31 d'agost de 1939	Palma	Bordeus (França)	57 anys	Delegat O.P.
Jeroni Navarrete (Oliver) Vaquer	Tracoma	20 de setembre de 1937	2 de desembre de 1937	Palma	Sóller	66 anys	Camp de concentr. Campos. En llibertat 03/12/1937
Joan Rullan Roca	Astenia	22 de setembre de 1937	20 de setembre de 1937	Palma	Sóller	52 anys	Respon davant el cap de Son Granada
Sebastià Tomàs Baena	Tracoma	30 de setembre de 1937	21 de desembre de 1937	Sóller	Palma	22 anys	Respon davant el comandant militar de Pollença. Torna a ingressar l'endemà fins al 14/04/1938
Antoni Rayó Rotger	Contusió al tòrax	13 d'octubre de 1937	27 de novembre de 1937	Alaró	Alaró	43 anys	Camp de presoners de Sóller
Alfonso Tarbo Fernández	Psicosi (al manicomi)	19 de novembre de 1937	22 de desembre de 1936	Sóller	Pontevedra	46 anys	Respon al comandant militar de Sóller. A disposició del jutge de marina D. Jaume Castanyer.
Miquel Fuster Pol	Ferides contuses al cos i cames	26 de març de 1938	13 de maig de 1938	Palma	Palma	25 anys	Respon davant el comandant militar de Sóller. En llibertat 29/03/1938

Joan Mas Ferrà	Úlcera estómac	25 d'abril de 1938	26 de maig de 1938	Sóller	Valldemossa	39 anys	Respon davant el comandant militar de S'Espinagar. En llibertat 25/05/1938
Sebastià Vallespir Isern	Fractura del radi	22 de juny de 1938	4 de setembre de 1938	Sóller	Sóller	30 anys	Respon davant el comandant militar de Pollença. Ofici 29/06 del jutge Garau.
Bartomeu Martí Descalme	Epilèpsia	23 de juliol de 1938	4 d'agost de 1938	Palma	Sóller	20 anys	En llibertat.
Maria Arbona Homar	Abcés al coll	24 d'octubre de 1939	31 de gener de 1940	Palma	Sóller	53 anys	Detinguda per ordre de l'auditor. Ofici núm. 319. En llibertat.
Vicent Roig Alemany	Fractura com-minuta	31 de juliol de 1940	14 d'octubre de 1940	Sóller	Alacant	39 anys	Passa a la sala de detinguts el 08/09/1940
Joana Servera Pisà	Intoxicació per intent de suïcidi	9 de juliol de 1940	17 de juliol de 1940	Palma	Sóller	20 anys	Comissari de policia
Antoni Isern Moragues	Blenorràgia i orquitis	19 de gener de 1941	12 de febrer de 1941	Sóller	Sóller	18 anys	Cap comissari i a disposició fiscal
Consolación López Izquierdo	Estrelesa vaginal amb vaginitis ulcerosa	27 de març de 1941	22 d'abril de 1941	Sóller	Molina (Múrcia)	59 anys	Jutge de Sóller
Bartomeu Martí Desclaux	Apendicitis	23 d'octubre de 1941	1 de novembre de 1941	Palma	Sóller	23 anys	Direcció Presó Provincial
Miquel Fernández Orfila	Artritis	13 de novembre de 1943	20 de gener de 1944	Sóller	Sóller	21 anys	Detingut per ordre del governador
Joan Rullan Nicolau	Operat de la falange del dit índex	9 d'octubre de 1943	24 de novembre de 1943	Sóller	Sóller	27 anys	Detingut per ordre del governador

La Secció Femenina a Sóller durant la dictadura franquista

Marina Castillo Fuentesal¹

Resum: La instauració de la dictadura franquista (1939-1975) provocà que les dones, mitjançant la glorificació de la llar, quedessin relegades a un segon plànol, convertint-se en les perfectes mestresses de casa, esposes i mares, transmissores dels nous valors impulsats pel règim. Per instruir i formar les dones en els principis franquistes, la dictadura comptà amb la Secció Femenina, un organisme gestionat per la *Delegación Nacional de la Sección Femenina* que s'estenia per tot l'Estat a partir de les seves delegacions provincials i locals.

Així, la nostra investigació se centrarà en observar: com es gestionaven les delegacions locals de la Secció Femenina; quina era l'estructura i l'organització específica de la Delegació Local establerta a Sóller i quines foren les accions que aquesta dugué a terme per arribar a la població femenina d'aquest municipi durant la dictadura.

1. Introducció

La dictadura franquista (1939-1975) s'inicià després d'una dura Guerra Civil (1936-1939) que deixà l'Estat espanyol devastat. Per tal de poder implantar el model de govern que Francisco Franco desitjava, el nou règim hagué de construir un nou entramat institucional i es confeccionà un prototip de societat que al *Caudillo* li permetés aconseguir el país que ambicionava.

Les dones no quedaren fora d'aquesta reestructuració social, per la qual cosa, el règim configurà un ideal femení propi. Mitjançant la glorificació de l'espai domèstic, les persones de sexe femení quedarien relegades a un segon plànol, convertint-se en les perfectes mestresses de casa, esposes i mares, encarregades de transmetre els nous valors impulsats pel règim.

De totes maneres, per instruir i formar les dones en els principis franquistes, la dictadura comptà amb la labor desenvolupada per la Secció Femenina. Aquest organisme s'encarregava de dictar una sèrie d'ordres que s'espargien per tot l'Estat a partir de la *Delegación Nacional de la Sección Femenina* i de les diferents delegacions provincials i locals establides als diversos territoris espanyols.

L'objectiu principal d'aquesta investigació és analitzar l'estructura i el funcionament de la Delegació Local de la Secció Femenina instaurada a Sóller i observar quines activitats duïen a terme i quina difusió tenien entre la població femenina d'aquest municipi durant la dictadura.

Per executar aquest estudi s'han consultat els documents conservats a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM) i a la *Real Academia de la Historia* de Madrid, a més de les notícies publicades durant els anys

¹ Universitat de les Illes Balears

quaranta al setmanari d'informació local *Sóller*. Igualment, s'ha de fer referència a la problemàtica vinculada amb la preservació dels documents sobre la Secció Femenina a Mallorca. L'ARM només custodia els documents referents a aquest organisme a partir de 1950 i, a molts d'arxius municipals, no es preserven ni els informes ni els escrits de les delegacions locals corresponents, tal i com succeeix amb l'Arxiu Municipal de Sóller, ja que els documents de la Secció Femenina no es pogueren salvar a causa d'un problema de conservació. Per aquesta raó, s'ha de recórrer a la consulta dels documents guardats als arxius estatals, els quals presenten poques dades d'àmbit provincial i molt manco d'àmbit local.

Així doncs, a pesar de que la informació que s'aconsegueix sobre la constitució de la Secció Femenina a Mallorca i als seus municipis és fraccionada i incompleta es procura, amb aquest estudi, esclarir quina fou la tasca que desenvolupà aquest organisme, en concret, al municipi de Sóller.

2. Fundació i funcions de la Secció Femenina

La Secció Femenina va ser constituïda l'octubre de 1934 —*Estatutos de la Sección Femenina de Falange Española de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista*—, amb un petit nombre d'afiliades. La seva funció originària era organitzar un sistema de propaganda que servís per espargar els seus principis a la població; visitar i donar atenció als presoners i ferits pertanyents a Falange i proporcionar un suport moral a les seves famílies².

En el moment en què acabà la Guerra Civil, la *Sección Femenina de Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* va ser adoptada per la dictadura franquista i fou posada al seu servei.

Amb la intenció de poder arribar a totes les espanyoles —independentment de la categoria social a la qual pertanyessin o de les feines que desenvolupessin al seu dia a dia—, la Secció Femenina comptava amb una estructura jerarquitzada que s'estenia per tots els indrets de l'Estat. Primerament, disposava d'una Delegació Nacional dirigida per Pilar Primo de Rivera y Sáenz de Heredia, la qual ocupava el càrrec de Delegada Nacional, i per diverses secretàries i regidores que s'encarregaven d'organitzar les diferents tasques dependents d'aquest organisme. De fet, la Delegació Nacional controlava les seves actuacions a partir de tretze regidories: Formació, Personal, Joventuts, Cultura, Educació Física, Divulgació i Assistència Sanitari-Social, la *Hermandad de la Ciudad y del Campo*, el Servei Social, Premsa i Propaganda, Administració, Assessoria Jurídica, Servei Exterior i la branca femenina del Sindicat Espanyol Universitari (SEU).

En segon lloc, a cada província hi existia una Delegació Provincial —en el cas que s'analitza a aquesta investigació seria la *Delegación Provincial de la Sección Femenina de Baleares*— conformada per una delegada, una secretària i diferents regidores que representaven, en petita escala, les regidories existents a la Delegació Nacional.

Per últim, dins cada província, es constituïen diverses delegacions locals. Cada delegació local presentava unes característiques pròpies que depenien de: la quantitat d'afiliades que tingués la Secció Femenina al municipi; l'interès que pogués mostrar la població a les tasques que desenvolupava la delegació; l'acollida que tinguessin les activitats que s'oferien; l'eficiència de la delegada local; el suport que li brindés l'ajuntament de l'indret; el finançament que tingués la delegació —la de Sóller rebia també doblers de l'Ajuntament³— i, fins i tot, si disposava d'un local propi o necessitava de qualche espai ofert pel consistori o per algú del propi poble. En funció d'aquests elements, s'instauraven o no delegacions locals a cada municipi

2 Begoña BARRERA LÓPEZ, *La Sección Femenina (1934-1977). Historia de una tutela emocional*, Madrid, Alianza Editorial, 2019, p. 41.

3 ARM, MOV 136. Palma, 1975.

i, el personal que les composava —una delegada, una secretària i caps de districte, de secció i de grup— era major o menor dependent del gruix d’afiliades i de les activitats que s’executaven a cada indret.

De totes maneres, no qualsevol dona podia ser dirigent de la Secció Femenina, és a dir, totes les camarades que ocupaven càrrecs de delegades, secretàries i regidores de les diferents delegacions havien rebut una formació específica a: l’*Escuela Mayor de Mandos*, les Escoles Menors i les Escoles de Formació per a Especialitats. La resta de personal i les afiliades eren instruïdes a les Escoles Llar, Escoles de Formació, Escoles d’Estiu, Càtedres Ambulants i Granges-Escoles Agrícoles.

La finalitat de la Secció Femenina durant el règim era formar les dones espanyoles des d’un punt de vista religiós, polític i de preparació per a les tasques que devien de dur a terme dins la seva llar. Per una banda, instruïen les dones en qüestions relacionades amb aspectes socials, culturals, religiosos, esportius, artístics, musicals, pedagògics, domèstics, sanitaris i polítics. A més, centraven tots els seus esforços en formar unes bones mestresses de casa i mares, ja que les persones de sexe femení havien de desenvolupar correctament la labor encomanada pel règim: proporcionar fills forts per a crear un nou Estat.

Igualment, a part de la labor formativa, la Secció Femenina tenia un pes fonamental dins l’entramat assistencial estatal. Concretament, a nivell local, les camarades de la Secció Femenina col·laboraven amb les Juntes de Beneficència⁴ —que depenien dels ajuntaments— per a recollir queviures, confeccionar cistelles de roba pels infants i, fins i tot, recaptar càrregues fiscals —com és el cas de les càrregues econòmiques corresponents al *Día del Plato Único* i al *Día semanal sin Postre*⁵—.

En definitiva, la Secció Femenina, a partir de les seves activitats, arribava a tots els territoris espanyols amb la intenció de propagar el model femení franquista al qual el règim aspirava.

3. La Delegació Local de la Secció Femenina a Sóller

Tal i com s’ha mencionat anteriorment, l’estructura de la Delegació Nacional es duplicava a les diferents delegacions provincials que es trobaven repartides a les províncies espanyoles. A la mateixa vegada, aquestes concretaven les seves funcions a partir de nombroses delegacions locals, les quals s’ubicaven als municipis i presentaven unes particularitats pròpies.

3.1. La Secció Femenina a Sóller abans de la dictadura

Segons Alfonso de Zayas y de Bobadilla —el *Marqués de Zayas*— poc després de fundar la Falange a Mallorca —el gener de 1934— es va voler crear la Secció Femenina a partir del nomenament d’una delegada provincial, actuació de la qual va ser limitada⁶.

Ja durant el 1936, l’organització femenina agafà força amb la recollida de donatius, les visites als presoners falangistes, l’encobriment d’armes i la confecció de braçalets com a distintiu pels homes que participaren al Cop d’Estat⁷. Al llarg del seu relat, Zayas mencionà que el coordinador de la Falange a Sóller fou Juan Bauzá, acompanyat d’Antonio Castañer i, l’única dona que és citada com a camarada de la *Vieja Guardia*

4 Isabel CERDEIRA GUTIÉRREZ, «Los servicios sociales del franquismo a la Constitución», Cuadernos de trabajo social, 0, 1987, p. 146.

5 Marina CASTILLO FUENTESAL, «El Día del plato único i el Día semanal sin postre a Lluçmajor (1939-1940)», Actes de les V Jornades d’Estudis Locals de Lluçmajor, 2022, p. 154.

6 MARQUÉS DE ZAYAS, Historia de la Vieja Guardia de Baleares, Madrid, Imprenta Sáez, 1955, p. 56.

7 *Ibid.*, p. 56.

al municipi és María God Bujosa, sense especificar si arribà a tenir qualche càrrec rellevant⁸.

En els primers moments de la Guerra Civil, la seu de la Secció Femenina a Sóller s'establí al Carrer de Bauzá⁹ i, durant aquell període, foren nomenades com a dirigents Bárbara Mateu i Magdalena Sampol. El 1937 s'introduïren dins la Delegació Local María Rullán Bauzá —com a Delegada Local—, Catalina Arbona Pruden de Colom —essent secretària—, Isabel Morell Colom —tresorera—, María Casasnovas —delegada de sindicats— i Natividad Gayá —cap de Fletxes—¹⁰ i el local es traslladà a un edifici de la Plaça Calvo Sotelo, el qual disposava de tres plantes: la primera dedicada a les oficines i les dues restants a aules per a formar les joves¹¹.

3.2. La Secció Femenina sollerica baix la dictadura

A inicis del règim franquista, la Delegació Local de Sóller presentava unes 120 afiliades¹² i unes 70 sòcies protectores¹³. A més, tant a Sóller com al Port de Sóller es constituïren dues delegacions locals diferents, que oferien activitats i formacions distintes.

De totes maneres i a pesar de no conèixer la xifra exacta d'afiliades a Sóller i al Port de Sóller s'ha de destacar que, pel tipus de població que hi residia a cada indret, probablement hi existí una dissimilitud entre el nombre de camarades entre un lloc i l'altre. Al Port de Sóller hi vivia un nombre considerable de persones immigrants que no presentaven un elevat poder adquisitiu, per la qual cosa, les funcions assistencials de la Secció Femenina pogueren tenir un major protagonisme. En canvi, a Sóller hi tenia una predominança la burgesia conservadora, la qual estava més vinculada a l'Església, raó per la qual pogué ser que el major nombre d'afiliades les presentés la branca femenina d'Acció Catòlica en comptes de la Secció Femenina.

Igualment, pel que fa referència a Fornalutx, el *Marqués de Zayas* explicà que la Falange es fundà el 1935 a aquell indret i que, el dia del Cop d'Estat, els camarades vestien amb els uniformes que havien estat confeccionats per Catalina Arbona Mayol i per Sor Dolores¹⁴. A part d'aquestes escasses dades, es coneix que la Secció Femenina mai no va constituir una delegació local a aquell municipi.

Les primeres dades que es posseeixen sobre la Delegació Local de Sóller es troben vinculades al reconeixement, per part de la Delegació Nacional, de la tasca realitzada per les seves afiliades durant el conflicte fratricida.

El 30 de maig de 1939 se celebrà a Medina del Campo una concentració de la Secció Femenina —on assistiren 11000 afiliades— en honor al *Caudillo* i al seu exèrcit per convertir-se en els vencedors de la Guerra Civil. El 1942 es promulgà una ordenança on es recolliren les diferents condecoracions que podien ser concedides per la Secció Femenina, com eren: la “Y” d'or, la “Y” de plata —aquestes dues per a les camarades caigudes durant els actes de servei—, la “Y” vermella i la “Y” verda —per a les joventuts—. En aquest cas, era l'Assessoria Jurídica —pertanyent a la Delegació Nacional de la Secció Femenina— la regidoria responsable de revisar les diferents sol·licituds per condecorar les camarades de la Secció Femenina que, per les seves accions, es consideraven mereixedores de rebre aquests honors.

8 *Ibid.*, p. 106.

9 Antoni QUETGLAS CIFRE, *La Guerra Civil a Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*, Palma, Documenta Balear, 2012, p. 229.

10 Antoni QUETGLAS CIFRE, *El moviment associatiu dins la Vall de Sóller* (inèdit).

11 Antoni QUETGLAS CIFRE, *La Guerra Civil... op. cit.*, p. 232.

12 La població de dones el 1940 estava conformada per 5532 persones i es suposa que durant la Guerra Civil hi hagué 120 afiliades, és a dir, el 2,2% de la població femenina estigué afiliada a la Secció Femenina. *Ibid.*, p. 210.

13 *Ibid.*, p. 230.

14 MARQUÉS DE ZAYAS, *Historia de la... op. cit.*, p. 93.

En aquest cas, durant la concentració de Medina del Campo, es concedia el dret i l'ús de la “Y” vermella, tant individual com col·lectiva, a nombroses dones pertanyents a la Secció Femenina de Balears. Algunes de les camarades pertanyents a la Delegació Local de la Secció Femenina de Sóller reberen aquesta distinció: Margarita Meliz fou la Regidora Local de Joventuts a Sóller i rebé la “Y” vermella individual¹⁵, mentre que Carmen Vaya González, María Rullán Bauzá, Isabel Morell Colom, Natividad Amparo Vaya González¹⁶, Catalina Arbona Prudem, Antonia Scarxell Nicola, María Rosa Morell Barbaroux, Pilar de Zayas y Bobadilla, María Marqués Casasnovas, Margarita Arbona Ballester, Margarita Cardell Albertí, Catalina Palau Pons, Magdalena Morell Colom, María Magdalena Frontera Enseñat, Inmaculada de Zayas y Bobadilla, Esperanza Bernat Rullán, Margarita Ignacio Llabrés, Pilar de Bobadilla y Martínez de Ariza, Francisca Frontera Ponset, Catalina Colom Pizá, Antonia Alemany Ripoll, Catalina Borrás Rullán, Antonia Borrás Rullán, María Cirer Pieras, María Magdalena Reynés Marroig, Esperanza Marqués Casasnovas, María Magdalena Marroig Colom, Paula Marqués Casasnovas, Inés Helen Pascual Benguer, Antonia Castañer Alcover, Catalina Rullán Palou, Antonia Vicens Vicens, Anita Bauzá Cañellas, María Casanovas Castañer, Catalina Pizá Perelló, Catalina Castañer Rullán, María Forteza Forteza, María Colom Rotger, Antonia Bauzá Rullán, Juana Ignacio Llabrés, Caridad Martí Carrasco i Antonia Oliver Puigserver obtingueren la “Y” vermella col·lectiva¹⁷.

Durant els primers mesos de 1940, la Delegada Local va ser María E. Prefasi i el 20 de gener se celebrà la festivitat de la patrona de les Fletxes femenines, Santa Agnès, mitjançant una missa a l'Església Parroquial i un acte de confraternitat a la *Casa Juvenil del Glorioso Crucero Canarias de las Flechas Femeninas de Sóller*, on es repartí un berenar entre les afiliades¹⁸.

El 18 de febrer de 1940 el municipi s'hagué de preparar per rebre amb honors a Pilar Primo de Rivera, la qual inicià la seva visita per la *Casa Juvenil del Glorioso Crucero Canarias* i es reuní amb les afiliades de la Secció Femenina a la seva seu ubicada a la Plaça Calvo Sotelo, on l'esperaven concentrats els habitants del poble. La Delegada Nacional aprofità per sortir al balcó i realitzar un discurs en què destacà les virtuts de les camarades i on animava a crear una Escola Llar per formar les dones seguint els ideals representats per la Secció Femenina. Posteriorment, es dirigí a l'Església Parroquial, als menjadors de l'Auxili Social, al local de Cultura¹⁹ i, finalitzà el seu recorregut a la base d'aprovisionament ubicada al Port de Sóller²⁰. De totes maneres, Pilar Primo de Rivera no fou l'única personalitat de la Delegació Nacional que visità el municipi, ja que Carmen Werner —en aquells moments Regidora Central de Fletxes Femenines— visità la *Casa Juvenil del Glorioso Crucero Canarias* el 12 de setembre de 1940²¹.

A pesar de no conèixer amb exactitud la data exacta de la fundació, el 1942 ja funcionava un grup de Cors i Danses al Port de Sóller²², amb la intenció d'instruir les joves en els balls regionals. A més a més, el maig d'aquell mateix any un grup de 70 fletxes barcelonines visitaren el Port de Sóller, la Casa Juvenil i la Creu dels Caiguts i tingueren l'ocasió de presenciar un espectacle de ball organitzat per les fletxes solleriques²³.

15 RAH, Vol. 1. Carpeta 1-B (1-2). Madrid, 1951.

16 El seu llinatge pot presentar una errada de transcripció, per la qual cosa, es considera que és la mateixa Natividad esmentada anteriorment i que cobria el càrrec de cap de Fletxes.

17 Els noms propis transcrits a aquest document han estat escrits tal i com es trobaven a l'informe consultat. RAH, Vol 1. Carpeta n. 13, doc. 290. Madrid, 4 de juliol de 1940.

18 Sóller. Semanario de informació local, dissabte 20 de gener de 1940.

19 Probablement fos el local ubicat a l'antic Carrer Moragures, n.1 i l'espereria María Rosa Morell. Sóller. Semanario de informació local, dissabte 15 de juny de 1940.

20 Sóller. *Semanario de informació local*, dissabte 24 de febrer de 1940.

21 Sóller. Semanario de informació local, dissabte 14 de setembre de 1940.

22 RAH, Vol. 2. Carpeta n. 35, doc. 4-a Balears. Madrid, 1945.

23 Sóller. *Semanario de informació local*, dissabte 9 de maig de 1942.

María Rullán fou la camarada que ocupà el càrrec de Delegada Local durant aquells anys, període en què sembla que no s'organitzaren gaires activitats per part de la Delegació Local²⁴. L'arribada, el 1949, de Catalina Poquet Oliver com a Delegada Local contribuï a que la Delegació de Sóller es reorganitzés. A més, fou Margalida Melis²⁵ l'elegida per a desenvolupar la tasca de Delegada Local a la Delegació del Port de Sóller, situada al Carrer de Santa Catalina del Port²⁶.

Abans d'anitzar l'evolució de la Secció Femenina durant els anys cinquanta, s'ha de fer menció a la fundació de l'Agrupació Folklorica *Sal Marinera*. Aquesta organització s'erigí a mitjans dels anys quaranta al Port de Sóller, estava vinculada a la Secció Femenina i presentava com a mestre Jaume Company, el qual pertanyia a l'Agrupació *Aires Mallorquines* del Pont d'Inca. Les persones que composaven *Sal Marinera* —sobretot dones— es dedicaven a ballar jotes, boleros i mateixes i arribaren a actuar a les festes de Sant Pere del Port, Sant Bartomeu i Sa Fira abans de la seva desaparició a finals de la dècada dels anys quaranta²⁷.

Cada any, durant el mes de setembre, es realitzava el *Consejo Provincial de la Sección Femenina Española Tradicionalista y de las JONS*, una trobada de totes les delegacions locals de les Illes Balears on s'exposaven les novetats que havien estat anunciades durant el *Consejo Nacional de la Sección Femenina* i es posaven en comú les activitats que havien executat les diverses delegacions locals amb la finalitat de trobar solucions a les diferents problemàtiques que s'exposaven i procurar unificar les accions que s'havien de dur a terme al llarg de cada any. Una excepció fou el que succeí el 1952, ja que el mencionat Consell tingué lloc del 5 a l'11 de maig. De totes maneres, s'ha de ressaltar que el dia 6 d'aquell mes, la Delegada Local del Port de Sóller va tenir el privilegi d'exposar un informe sobre la tasca desenvolupada per la seva Delegació²⁸.

Les memòries anuals redactades per la Delegació Provincial de la Secció Femenina deixen entreveure quines eren les labors que executava tant la Delegació Provincial com les diverses delegacions locals. Aquests informes permeten observar que eren molt comuns les reunions entre la Delegada Provincial i la Delegada Local de Sóller —com són les inspeccions a la local de Sóller que tingueren lloc el setembre de 1953²⁹ i el març de 1956³⁰—, espai aprofitat per parlar sobre el funcionament de la Delegació, les activitats que es duïen a terme i l'acollida que aquestes tenien entre les dones del municipi.

Una altra qüestió a destacar és la repartició d'emblemes i, curiosament, Inca, Manacor, Felanitx i Sóller foren les locals que més emblemes reberen durant aquell any³¹, qüestió que fa pensar que, possiblement, Sóller era una de les delegacions que major nombre d'afiliades presentava, al manco en comparació amb altres indrets illencs.

Altrament, Sóller acollí a la Divulgadora Rural el 1956³², una camarada que solia anar als diferents pobles de la província amb la intenció d'informar sobre la campanya sanitària i higiènica que coordinava la Secció Femenina, la qual estava relacionada amb les vacunacions de diftèria, virola, tifus i tuberculosi, els

24 Antoni QUETGLAS CIFRE, *La Guerra Civil... op. cit.*, p. 232.

25 És la mateixa persona que Margarita Meliz, esmentada anteriorment. Probablement el document provinent de Madrid portava un error en la transcripció del llinatge.

26 Antoni QUETGLAS CIFRE, *La Guerra Civil... op. cit.*, p. 233.

27 Antoni QUETGLAS CIFRE, *El moviment associatiu... op. cit.*

28 ARM, MOV 090. Palma, maig de 1952.

29 ARM, MOV 094. Palma, setembre de 1953.

30 ARM, MOV 143. Palma, 1956.

31 ARM, MOV 094. Palma, 1953.

32 ARM, MOV 143. Palma, 1956.

reconeixements mèdics i la repartició de medicaments i aliments.

Un document de 1957 proporciona informació sobre l'estructura que presentava la Delegació Local de Sóller durant aquell any. Conformaven la Delegació una delegada i una secretària local, a més d'una instructora elemental de Joventut i Educació Física i un equip de joventut de bàsquet —encara que sembla ser que també tingueren un equip de voleibol i de handbol³³—. A nivell d'infraestructures, comptava amb una Casa de Fletxes —sembla ser que aquesta Casa de Fletxes funcionà des de 1939 fins a 1959, encara que hi havia una a Sóller i una altra al Port de Sóller³⁴— i una Escola de Formació per Aprenents.

A aquest punt és adient aclarir què entenia la Secció Femenina per joventut. Les nines i joves, segons la seva edat, es dividien en: *margaritas* —de set a deu anys—, *flechas* —d'onze a tretze— i *flechas azules* —de catorze a disset anys—. Aquestes eren formades en matèries de Religió, Política, Música i Educació Física a les diferents Cases de Fletxes, encara que també realitzaven excursions i tallers amb l'objectiu de formar-les a nivell de feines manuals perquè poguessin treballar a ca seva brodant o confeccionant objectes de vímet. A la mateixa vegada, aquesta joventut s'agrupava segons les tasques que desenvolupaven en el seu dia a dia, és a dir, la joventut que estudiava —escolars—, la que treballava —aprenents— i les afiliades voluntàries. De fet, les aprenents rebien la mateixa formació que les escolars gràcies a l'enquadrament, dins la Secció Femenina, dels centres de feina on treballaven.

Durant el mes de gener d'aquell mateix any s'aconseguien dues camarades perquè realitzessin el curs provincial de delegades i secretàries a València; el febrer hi va haver reunió entre la Delegada Provincial i la Local, i del 2 d'abril al 17 de maig s'organitzà el curs Pla Càtedra, on es presentaren disset alumnes, de les quals onze decidiren afiliar-se a la Secció Femenina³⁵.

La Càtedra Ambulant depenia de la Secretaria Provincial i la seva missió era instruir les dones en aspectes culturals, morals, divulgadors, formatius i polítics. Solia anar als pobles menors de 5000 habitants, que estaven allunyats de la capital i poc atesos. Normalment, les Càtedres eren realitzades per demanda de la delegada local, el batle, el cap local o des de la delegació provincial. Tots els cursos Pla Càtedra, duraven uns 45 dies i les xerrades començaven entre les set i les vuit del vespre per tal de que poguessin comparèixer un major nombre de ciutadans, ja que la formació no era exclusiva per a les dones. Es duïen a terme classes teòriques i pràctiques sobre cuina, tall i confecció, formació familiar i social, treballs manuals, formació política, gimnàstica, cants i balls regionals i es xerrava sobre indústries rurals, puericultura, religió i Història d'Espanya, un ensenyament que era proporcionat per les instructores de la Secció Femenina i per altres especialistes en aquelles matèries del propi poble on s'assentava la Càtedra³⁶. A més, aquests Plans Càtedra també servien per animar les joves a endinsar-se dins la Secció Femenina i, de fet, moltes nines després de rebre aquesta formació decidien realitzar cursos provincials o anar a les residències de la Secció Femenina.

Igualment, moltes al·lotes aprofitaven la Càtedra per realitzar part del Servei Social, una prestació que es va regular durant la dictadura amb el decret del 31 de maig de 1940 (BOE del 7 de juny de 1940)³⁷. El servei havia de durar sis mesos, tres mesos de teoria —sobre moral, temes domèstics i socials— i uns altres tres de pràctica, on les joves havien de realitzar treballs d'interès nacional als organismes que l'Estat determinés. Normalment, les institucions que s'elegien per executar aquest servei estaven vinculades a

33 ANTONI QUETGLAS CIFRE, *La Guerra Civil...*, op. cit., p. 233.

34 ARM, MOV 143. Palma, 1959.

35 ARM, MOV 108. Palma, 1957.

36 ARM, MOV 143. Palma, 1959.

37 FALANGE ESPAÑOLA TRADICIONALISTA Y DE LAS JONS, Sección Femenina de FET y de las JONS. *Historia y Misión*. Madrid, 1952, p. 137.

l'assistència i l'auxili social —ja que així no es perdia la finalitat originària benèfico-social del Servei Social—, encara que moltes dones pogueren substituir aquesta feina per l'entrega d'una cistelleta de roba pels infants més desfavorits. De fet, als informes de la Secció Femenina provincial es mencionava que al municipi de Sóller hi residia gent molt rica i que viatjava de manera constant, per la qual cosa, causaven un gran gruix de feina a l'administració del Servei Social, ja que posseir aquesta prestació era necessària perquè les dones poguessin sortir del país³⁸.

El mes de juny va tenir lloc la finalització del Cercle de Joventuts i d'Aprenents —espai on es duïen a terme lectures teatrals, cants regionals...—.

El setembre es tornaren a reunir la Delegada Local amb la Provincial. Durant el mes d'octubre s'inspeccionà la local de Sóller, es convocà una altra reunió entre la Delegada Provincial i la Local i es revisaren les escoles del municipi. Per finalitzar l'any, durant el mes de desembre s'organitzaren cursos de cuina, de treballs manuals i es programà una conferència sobre el “Nadal a la llar” a càrrec de la cap de l'Escola Llar de l'Institut de Palma.

A pesar de que des de l'any 1956 es reconeixia que la Delegació Local de Sóller es trobava desorganitzada, no fou fins el 1958 el moment en què es decidí fer fora la Delegada Local, al·legant que no desenvolupava una bona feina. Per aquesta raó, Esperanza Guasp Sbert —formada en Magisteri, afiliada a la Secció Femenina des d'octubre de 1953 i Regidora Provincial d'Educació Física des de 1954 fins a 1959— actuà com a Delegada Local Volant fins el 1960³⁹.

De totes maneres, el febrer i el novembre de 1958 es continuaren amb les inspeccions a la local i en març se cità la Delegada Local amb la Provincial per informar sobre l'evolució de la Delegació⁴⁰.

El 1959 s'inicià amb la visita a Sóller i el seu Port de la Delegada Provincial i la Regidora de Joventuts per tal de signar un contracte amb el propietari del local de la Casa de Fletxes i, en juny, com a cada any, es clausurà el curs de la Casa de Fletxes a Sóller i al Port de Sóller⁴¹.

Com a esdeveniments importants durant el 1960, es destaquen —a més de la reunió de les delegades i la inspecció de les escoles—, la celebració, el mes de maig, d'un partit amistós de bàsquet entre l'equip de Magisteri de Palma i l'equip de les Joventuts de Sóller i, a inicis de l'estiu, les Joventuts del Port de Sóller i de Sóller partiren a Alcúdia per executar la seva concentració⁴². De fet, sembla ser que des de 1960 fins a 1964 funcionava un Cercle de Joventut a Sóller⁴³.

Ingressaren dues camarades solleriques, el gener de 1961, al Curs Provincial de Delegades i Secretàries Locals que tenia lloc a l'*Escuela de Mandos Menores “Hermanas Chavas”* i, durant el mes de març, la local de Sóller aconseguí enquadrar vuit centres de treball perquè es poguessin organitzar classes per a les aprenents⁴⁴.

Dues reunions entre la Delegada Local i la Provincial tingueren lloc el 1962, es realitzà la inspecció anual de les escoles del municipi i, el 29 de juny d'aquell any tingué lloc al Santuari de Cura la concentració

38 ARM, MOV 094. Palma, 1961.

39 Moment en què acceptà el càrrec de cap del Departament de Secretaria i, el mes de juny ocuparia el càrrec de Secretària Provincial, a més de ser la cap de Càtedres. ARM, MOV 101. Palma, 1972.

40 ARM, MOV 143. Palma, 1958.

41 ARM, MOV 143. Palma, 1959.

42 ARM, MOV 143. Palma, 1960.

43 ARM, MOV 143. Palma, 1969.

44 ARM, MOV 143. Palma, 1961.

anual de Joventuts, esdeveniment en què es presentaren les Joventuts de Sóller —conjuntament amb les de Palma, Sant Jordi, Lluçmajor, Campos, Felanitx, Manacor i Alcúdia, arribant a concentrar-se unes 172 nines—. Com era tradició, per acabar l'any, al llarg del mes de desembre es dugueren a terme “horabaixes nadalencs” i un concurs de nades al Cercle de Joventuts de Sóller⁴⁵.

Gràcies a la celebració de la clausura dels *Círculos Culturales Medina* durant els dies 21 i 24 de juny de 1973⁴⁶, els encants tant de Sóller com del Port de Sóller foren admirats per les 120 persones que gestionaven aquests espais a Castellón, Ciudad Real, Saragossa, Osca, Logronyo, Cuenca, Burriana i València.

Finalment, sembla ser que el 1973 fou el darrer any en què funcionà la Delegació Local a Sóller⁴⁷, és a dir, quatre anys abans de la supressió total de la Secció Femenina⁴⁸.

4. Conclusions

La manca de documentació respecte al cens poblacional i l'absència de dades exactes sobre el nombre d'afiliades dificulta conèixer quin fou l'impacte real de la Secció Femenina dins la població sollerica. Si es té en compte la presència de Sóller dins l'agenda de la Delegada Provincial, es percep que la local del municipi podia tenir certa importància —com ocorria amb les locals de Manacor, Felanitx i Inca—. En canvi, no presentava tantes activitats com els altres indrets, aspecte que pot ser causat per la manca d'iniciativa per part de les seves delegades locals, raó per la qual, la Delegació Provincial decidí intervenir substituint la Delegada Local del moment per una de les seves regidores.

De totes maneres, tant la Delegació Local de Sóller com la del Port de Sóller —a pesar de que sobre aquesta darrera delegació es conserven poques dades— sí que desenvolupaven les tasques que eren fonamentals segons les ordres de la Delegació Provincial, com és el cas de la recollida de queviures o la celebració de la patrona de la Secció Femenina, Santa Teresa.

Igualment, les delegacions sí que disposaven d'uns espais claus per arribar a les dones solleriques: el grup de Cors i Danses i una acció dinàmica amb els grups de Joventuts —les Fletxes—, probablement per tal de procurar arribar a les al·lotes més joves i així aconseguir augmentar la xifra d'afiliades de cara a la preservació del futur de la delegació.

No obstant això, no s'ha d'oblidar la possible rivalitat existent entre la branca femenina d'Acció Catòlica i la Secció Femenina. Igual que ocorria a la resta de l'Estat espanyol, Sóller pogué experimentar aquesta competència, tal i com s'observa a través de la quantitat de notícies que ambdues agrupacions publicaven al setmanari *Sóller*, és a dir, mentre la Secció Femenina deixa de tenir una presència essencial al llarg del decenni dels quaranta a la publicació citada, les notícies relacionades amb les dones d'Acció Catòlica es mantenen al llarg dels anys.

Així doncs, per les característiques del municipi és possible que Acció Catòlica pogués tenir més importància entre les dones solleriques que la Secció Femenina, aquella organització estatal que pretenia oferir un servei assistencial i formar les dones per convertir-les en l'ideal femení promogut pel règim.

45 RAH, Vol. 10. Carpeta n. 1077, doc. 2. Madrid, 1962.

46 ARM, MOV 102. Palma, 1973.

47 ARM, MOV 102. Palma, 1975.

48 Real Decreto-ley 23/1977, de 1 de abril, sobre reestructuración de los órganos dependientes del Consejo Nacional y nuevo régimen jurídico de las Asociaciones, funcionarios y patrimonio del Movimiento, Boletín Oficial del Estado, 83 § 8855 (1977) i Real Decreto 1914/1978, de 19 de mayo, por el que se suprime el Servicio Social de la Mujer, Boletín Oficial del Estado, 192 § 20938 (1978).

5. Fonts i bibliografia

5.1. Fonts arxivístiques

Arxiu del Regne de Mallorca. ARM, MOV 090, Delegada Nacional: correspondència (1951-77). Palma, 1951-1977.

- ARM, MOV 094, Secretaría Nacional: correspondència (1950-61). Palma, 1950-1961.
- ARM, MOV 101, Regidurías centrales (Administración, Cultura, Divulgación, Personal, Servicio Social, Secretaría Técnica, Trabajo, Educación Física, estudiantes y graduadas): correspondència (1961-72). Palma, 1961-1972.
- ARM, MOV 102, Departamentos centrales (Servicio de Promoción Universitaria, Gabinete Técnico, Servicio de Orientación Política y Formación Integral, Formación y Participación de la Juventud, Promoción, Participación y Económico Administrativo): correspondència (1973-75). Palma, 1973-1975.
- ARM, MOV 108, Regidora Central de Formación (Cátedras ambulantes, estudiantes y graduadas): correspondència (1955-73). Palma, 1955-1973.
- ARM, MOV 136, Subjefe Provincial del Movimiento de Baleares: correspondència (1975-77). Palma, 1975-1977.
- ARM, MOV 143, Memorias de actividades (1939-69). Palma, 1939-1969.

Real Academia de la Historia. RAH, Vol. 1. Carpeta 1-B (1-2). Madrid, 1952.

- RAH, Vol. 1. Recompensas (Asesoría Jurídica). Informes e historiales de personas condecoradas en los años 1938-39. Carpeta n. 12. Madrid, 1938-1939.
- RAH, Vol. 2. Historia de la Sección Semenina en provincias. Carpeta n. 35. Documento n. 4-a Baleares (1934-45). Madrid, 1945.
- RAH, Vol. 10. Actividades de las Delegaciones SF. Carpeta n. 1077. Doc. 2. Madrid, 1962.

5.2. Hemeroteca

Sóller. Semanario de información local (1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947 i 1948).

5.3. Legislació

Real Decreto 1914/1978, de 19 de mayo, por el que se suprime el Servicio Social de la Mujer, Boletín Oficial del Estado, 192 § 20938 (1978).

Real Decreto-ley 23/1977, de 1 de abril, sobre reestructuración de los órganos dependientes del Consejo Nacional y nuevo régimen jurídico de las Asociaciones, funcionarios y patrimonio del Movimiento, Boletín Oficial del Estado, 83 § 8855 (1977).

5.4. Referències bibliogràfiques

BARRERA LÓPEZ, Begoña (2019). *La Sección Femenina (1934-1977). Historia de una tutela emocional*. Madrid: Alianza Editorial.

CASTILLO FUENTESAL, Marina (2022). «El *Día del plato único* i el *Día semanal sin postre* a Lluçmajor (1939-1940)». *Actes de les V Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor*, 151-166.

CERDEIRA GUTIÉRREZ, Isabel (1987). «Los servicios sociales del franquismo a la Constitución». *Cuadernos de trabajo social*, 0, 135-158.

FALANGE ESPAÑOLA TRADICIONALISTA Y DE LAS JONS (1952). *Sección Femenina de FET y de las JONS. Historia y Misión*. Madrid.

MARQUÉS DE ZAYAS (1955). *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: Imprenta Sáez.

QUETGLAS CIFRE, Antoni (2012). *La Guerra Civil a Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear.

- Quetglas Cifre, Antoni. *El moviment associatiu dins la Vall de Sóller* (inèdit).

Jaume Joy Timoner. El servei militar d'un solleric a Villa Sanjurjo (Alhucemas) a finals dels quaranta

Julià Joy Marroig

Resum: A finals dels quaranta, el món sortia d'una de les guerres més cruels i sagnants que han esdevingut al llarg de la història de la humanitat i vivia dins un clima de tensió que augmentava cada cop més per la disputa entre el bloc comunista i el bloc capitalista. Enmig de tot això, dins una Espanya que encara passava les penúries de les conseqüències de la Guerra Civil, el meu padrí Jaume Joy fou enviat a Àfrica a fer el servei militar i, a través de les imatges i les cartes dels seus familiars, podem veure com fou la seva experiència.

1. Introducció

Arran de la venda de la casa del meu padrí el 2021, dos anys després de la seva mort, començarem a rescatar tot el que tenia a les habitacions i mobles de la casa. Sempre havíem sabut que havia realitzat el servei militar a Àfrica, però, malauradament tingué un infart cerebral que li va incapacitar parlar o expressar-se per escrit, motiu pel qual fou impossible accedir al seu testimoni oral just en el moment que a jo m'havia vingut l'interès per la història.

Llavors, dins una capsa, i per casualitat, trobarem les cartes que havia enviat la família cap a Villa Sanjurjo i algunes de les que enviava el meu padrí cap a Sóller, així com les seves fotografies vestit de militar mentre feia el servei a Àfrica. Així doncs, vaig considerar que era el moment ideal per realitzar la investigació, tant per la família com per les jornades i, d'aquesta manera, solucionar un compte pendent propi.

2. Context històric dels anys quaranta

Els anys quaranta representaven pel món i per Espanya, una època de reconstrucció després d'anys de guerra, tant la civil del nostre país, com la mundial que havia acabat feia ben poc. Pel que fa al món, ens trobem amb un planeta destruït, assolat per cinc anys de conflicte que destruïren infraestructures, ciutats, pobles, fàbriques, carreteres i, sobretot, milions i milions de vides humanes.

Si fixem l'atenció sobre les estadístiques, la quantitat d'aliments disponible per persona era el 1945 molt menor que el 1939, una situació que es va veure agreujada per les males collites i dos hiverns molt inten-

sos, el del 1946 i el de 1947. La fam es va estendre per la gran majoria de països del món, però especialment sobre els del continent europeu, la Unió Soviètica, Xina, Índia o Indonèsia, entre d'altres. Així doncs, als milions de morts produïts pel conflicte, hi hem de sumar tota la gent que va morir per les conseqüències del mateix, com és la fam.

Per fer un breu repàs, recordem que el món havia perdut més de 73 milions de vides, hi havia 70 milions de ferits i més de 40 milions de persones desplaçades forçosament. Dins totes aquestes xifres, hem de tenir en compte les persones que moriren víctimes de l'Holocaust perpetrat pels nazis, més la gent que va morir en els territoris ocupats pels japonesos (sobretot a la Manxúria), a conseqüència de les tortures més inimaginables.

A més, cal afegir a tot això, una ruïna descomunal, no tan sols pel que fa a les fàbriques, carreteres, cases, barriades, etc. sinó també cultural, atès que en aquest conflicte es varen destruir esglésies, monestirs i una elevada quantitat de béns artístics. A més, cal tenir en compte com afectà la guerra a la moral del continent, atès que augmentà l'alcoholisme, la prostitució, la drogoaddicció, les malalties mentals i la deshumanització, ja que a la postguerra també es varen cometre actes brutals, com el d'expulsar gent de les seves cases o del seu territori. Per acabar, sempre s'ha de ressenyar les variacions territorials (moltes d'elles arbitràries) i les transformacions polítiques, com la creació dels estats controlats per l'URSS o la caiguda de desaparició d'algunes monarquies, com la italiana.

D'altra banda, cal afegir, a propòsit d'això, el complicat context internacional amb unes relacions cada cop més tenses entre els dos blocs que havien sorgit després del conflicte bèl·lic. Els EUA i l'URSS mantien llavors els primers combats dins la seva relació, sobretot arran de la famosa Doctrina Truman i el pla Marshall, així com de les interferències dels dos blocs en territoris estrangers o controlats per un dels dos després de la Segona Guerra Mundial, com és el cas de Grècia, Itàlia o la fundació de les dues Alemanyes. Això fructificà en la creació d'una nova estructura de defensa com és l'OTAN o en la primera guerra d'aquest període de la Guerra Freda, conegut com la formació dels dos blocs: la Guerra de Corea (1950-1953).

Pel que fa a la situació del nostre país, ens trobem una Espanya que encara patia les conseqüències de la Guerra Civil, om s'havien perdut quasi 300.000 vides, sumats als múltiples empresonats (recordem que cap al 1940 hi havia 260.000 persones a les presons), més tota la gent que havia estat represaliada i els exiliats. Així mateix, cal recalcar que existia una enorme contracció del PIB, un teixit industrial totalment desfet, el comerç quedà aturat i les reserves monetàries estaven baix mínims després d'una guerra tan costosa.

Al nostre poble, com a molts altres, s'implantà el sistema de certa autarquia (importaven productes com cotó, cautxú, petroli o blat), en el qual l'estat controlava fortament l'economia. L'atur fou especialment alt en el sector de la construcció i l'ajuntament obligà a fer declaracions jurades sobre certs productes com garroves o oli. Així i tot, en la pràctica es produïren abusos que afavoriren el mercat negre i les ocultacions de productes. Els grans propietaris que tenien molts de recursos econòmics i polítiques pogueren desviar part de la seva producció cap al mercat negre, on aconseguiren preus superiors. Això era l'estraperlo.

El 1944 el Govern va establir unes quantitats mínimes per la persona i per mes (1 kg patates, 1 kg de llegums, etc.), donant facilitats a les persones properes al règim. Fou aquí quan es crearen les primeres cartilles de racionament o el plat únic. Tot això feu que els anys de la postguerra estiguessin caracteritzats per la fam i per la misèria. Evidentment, això derivaria en una enorme quantitat de malalties causades per la desnutrició i en moltes morts provocades per la fam.

3. Breu biografia

Jaume Joy Timoner va néixer a Sóller el 25 de maig del 1926, fill de Joaquim Joy i Catalina Timoner, els quals vivien al núm. 1 del carrer de Sant Pere, juntament amb els seus dos germans, Margalida i Joaquim. Pels qui el vàrem conèixer, va ser un home llest i intel·ligent, però que no va poder estudiar perquè la família no tenia els mitjans econòmics possibles.

Aleshores, es posà a treballar a la fusteria de Ca'n Mora, on faria feina molts d'anys, alguns d'ells al costat del seu fill Julià Joy Rosselló, el meu pare. Viuria amb la seva esposa, Margalida Rosselló Ignacio, a una casa situada al núm. 66 del Camp Llarg, on criarien els seus fills Joaquim, Julià i Jaume. Més endavant, es jubilaria per poder gaudir dels seus nets, de la seva dona (malauradament moriria el 1998), del seu hort que cuidava amb una estima increïble, dels seus amics i, en definitiva, de la seva família. Moriria després de deu anys de lluita contra les seqüeles d'un infart cerebral, el 5 de juny del 2019.

4. El reclutament

4.1. Marc legal

Recordem, primer de tot, que ens trobem encara en estat de guerra, atès que el franquisme no retirará aquesta declaració fins al 1952. A més, en un estat filofeixista com el franquista, l'exèrcit era un dels pilars més importants del règim, així com la defensa a la pàtria que havien d'exercir els ciutadans per salvaguardar la seva gran nació. Per tant, les màximes lleis del país recollien això, com l'article 7 del Fur dels espanyols, del divuit de juliol del 1945:

“Artículo 7. Constituye título de honor para los españoles el servir a la Patria con las armas. Todos los españoles estan obligados a prestar este Servicio cuando sean llamados con arreglo a la Ley”.

Després, trobem la Llei del 8 d'agost del 1940 per la qual es modifica la Legislació Vigent sobre el reclutament que marca que l'allistament es farà entre tots els espanyols que hagin complit els vint anys i el contingent d'aquell any estarà constituït per tots els declarats útils pel servei militar, el qual durarà un màxim de vint-i-quatre anys abans de passar a la reserva i es distribueix de la següent manera:

- Reclutes
- Servei a files (dos anys)
- Reserva (fins a complir els vint-i-quatre anys de servei)

Els reclutes declarats aptes eren incorporats a una caixa i a cada poble o ciutat es constituïa una Junta de Classificació i Revisió, formada per un president, dos vocals militars, dos vocals metges, un secretari i un representant anomenat per l'ajuntament (amb veu, però sense vot). Els càrrecs serien exercits per caps i

oficials destinats als centres de mobilització, si les plantilles d'aquests ho permeten (en cas que fes falta gent, es disposarà el personal militar necessari per cobrir les baixes) i els escollits de la caixa, seran enviats al cos que designi el Ministeri de l'Exèrcit tenint en compte la instrucció premilitar rebuda, així com les necessitats de les forces armades.

4.2. El reclutament al poble.

El 19 de maig de 1947, l'ajuntament rep l'ordre de començar amb el reclutament del grup de 1947 i un dels escollits per aquest és Jaume Joy Timoner, el qual es trobava treballant a la fusteria de Ca'n Mora des de feia uns quatre anys. Els requisits per ser considerat apte pel servei eren 1,60 cm d'estatura, un perímetre toràctic de 80 centímetres i saber llegir i escriure.¹

Aleshores, ell es presentà voluntari el primer de juliol del 1947, quan se li fa l'examen mèdic i seria declarat apte pel servei el 30 de novembre del mateix any. Tot i que no consta cap sol·licitud de pròrroga o exempció del servei, a casa sempre s'ha comentat que ell va intentar alliberar-se del servei. Suposem que, d'acord amb el que he pogut sentir per casa, com que les pròrrogues o exempcions les havien de signar els membres de la Junta de Classificació, algun d'ells no va voler firmar i, per això, va entrar dins el servei militar. Més endavant, es faria el sorteig on sortiria escollit el primer per anar a Àfrica i se li ordenà concentrar-se al quarter Jaume I, a Palma, el 10 de setembre del 1947.

5. El viatge cap a Villa Sanjurjo.

Recordem que Villa Sanjurjo (Alhucemas) fou conquerida per les tropes espanyoles durant la Dictadura de Primo de Rivera, després del desembarcament al mateix poble, en un dels grans triomfs del dictador durant la primera etapa d'aquest període coneguda com a Directori. L'exèrcit espanyol entrà amb aviació, marina i infanteria, amb uns dos vaixells francesos de suport, comptant amb uns 18.000 soldats amb els quals es va començar a controlar el protectorat espanyol, que tants de maldecaps havia donat des de la seva creació, amb fracassos tan immensos com el d'Anual (1921).²

Postal de Villa Sanjurjo enviada per Jaume Joy al seu amic Antoni Casasnovas (6-01-1948)

Allà s'havia instaurat el regiment d'infanteria núm. 53 d'Àfrica, creat el 1944, després d'una evolució que havia començat amb el naixement del regiment de Guipúscoa el 1704 i que acabaria amb la seva dissolució el 1958. Dintre d'aquest, hi havia el segon batalló de metralladores de la segona companyia, en el qual va quedar integrat Jaume Joy Timoner.

Gràcies a una carta que va escriure al seu germà el 15 d'abril del 1948, sabem el recorregut que va seguir Jaume Joy Timoner des del 22 de setembre que sortí

del poble a les 6:45 del matí amb el tren, acomiadant-se abans de la seva germana a l'estació de Bunyola. A l'estació de Palma, l'esperava el seu oncle León que li donà una sèrie de consells que li serien molt útils. Seria ell el que s'aniria a acomiadar definitivament d'ell al moll de Palma l'endemà.

A les 9, arribà a la caixa de reclutes, juntament amb tots els que havien de partir cap a Àfrica i els donaren uns 3 trossos de pa, a més de 3,90 pessetes i no sortiren fins a les 11:30, cap al moll. Eren 77 mallorquins, dels quals uns 47 anaven cap a Àfrica i embarcaren a les 12 al vaixell Comandante Femenías, on li donaren una targeta pel capità de la companyia on seria destinat. Al mateix moment, vindria el seu oncle León per donar-li dues cartes per dos capitans metges, que al final no li serviren de res.

?????

A les 12:20 sortiren de Palma, feren escala a Eivissa on es menjaren les panades que duïa el seu company Lluís Massanet i partiren cap a València on arribaren a les 8 del dia 23, per anar directes al quarter d'infanteria de Guadalajara on mengien i poden sortir a passejar després per la capital del Túria. No poden anar al cinema perquè no porten americana, però decideixen anar a comprar provisions pel viatge. Més tard, retornen al quarter per dormir sobre uns llits de palla i una manta que els hi donaren.

El 24, s'aixequen a les 7, esmorzen d'un poc d'aigua amb cafè i llet, i embarquen en el J.J. Sister per sortir del port de València a les 10, amb un temporal que va fer que vomitessin tot el que havien menjat, dins un vaixell on estaven molt estrets perquè hi havia moltíssima gent. Al vespre, es va aturar de ploure i sortiren a coberta on varen veure com l'aigua passava per sobre ells, però pogueren agafar una manta i dormir al saló de primera.

El 25 arribaren a Melilla, on varen patir una gran desil·lusió perquè pensaven que seria un paradís, però es trobaren muntanyes pelades i de molts de colors, sense el menjar que es pensaven que hi hauria i tan sols portaven el pa que s'havia banyat durant el trajecte. El llançaren als residents d'allà que es barallaren, segons conta, per aconseguir-ne un tros, una prova de la terrible fam que patien.

Tots els del 53 s'ajuntaren i els portaren a la dutxa, carregats amb una maleta immensa i amb un sol increïble. Quan arribaren als banys, no trobaren l'aigua que tant desitjaven perquè estaven molt bruts, però arribà un carro que els agafà les maletes i els portà al 52 d'infanteria. Entraren al quarter a la una i tot d'una els donaren un plat amb una ració de menjar, abans de tallar-los els cabells i donar-ls'hi roba. Un cop enllestit això, portaren els seus uniformes a les modistes on els cosiren els botons i, després de sopar, els donaren un altre llit ple de palla i una manta.

L'endemà, els aixecaren a les sis del matí i, sense temps per vestir-se quasi, els donaren aigua amb cafè com a previ per anar a la platja on feren instrucció fins a les 12 del migdia, quan retornaren al quarter per menjar. Després d'una altra sessió d'instrucció al capvespre, els posaren el menjar. Al migdia, havien dinat d'aquest cas eren cigrons, mongetes, fideus i un poc d'arròs com a primer plat, pilotes de patata amb un poc de carn de segon i una mica d'ensalada de ceba, tomàtiga i pebre verd. Com a postres, els tocà una tallada de meló. El sopar foren mongetes negres amb fideus i una mica de salsa de tomàtiga, amb meló de postres altre cop.

El 27, els deixaren sortir vestits amb frac per fer una volta per Melilla i a les set els feren tornar al quarter. El 28, a les 9 anaren a missa i a les 11 sortiren del quarter per menjar a fora, el que segurament fou un àpat

horrorós, però animat perquè trobaren uns amics d'en Lluís que els hi donaren una mica de cafè. Més tard, anaren al cinema i visitaren un poc més la ciutat fins a les 8 del vespre.

Dia 1 d'octubre segurament serà el millor dels dies que ell va passar perquè, com que es celebrava la festivitat de "el Día del Caudillo", els havien donat ració extraordinària que fou paella, un pebre vermell ple, un ou bullit, cafè i un tros de pastís. Fins i tot, els deixaren sortir del quarter per passejar, juntament amb els altres soldats. El dia 3 partiren amb vaixell cap a Villa Sanjurjo, menjant a les 11 i a les 2 partiren cap al moll amb la maleta, la motxilla, la cantimplora, la manta i el matalasset. Un cop al moll, el general els va fer tornar al quarter i no retornaren per embarcar fins a les deu del vespre i partiren al voltant de les dues de la matinada amb el J.J. Síster.

El dia 4, a les set del matí tornaren a Villa Sanjurjo, creien que era una ciutat i no arribava a poble, al moll els esperava la banda del regiment i carregats amb l'equipatge pujaren al quarter. El camí era una costa molt pronunciada i tingueren una hora de camí fins al quarter, on tan sols els esperava una sopa d'all, tres taules per dormir amb el matalasset i la manta. Malgrat això, a la classificació per companyies, li tocà estar amb tots els de Sóller, motiu pel qual se sentí acompanyat.

6. La seva estada i la comunicació amb la família

Gràcies a la lectura d'algunes cartes enviades per Jaume Joy Timoner i d'altres per la família del mateix cap a Villa Sanjurjo, s'ha pogut saber com era el seu dia a dia allà i com es trobava la família aquí. Lògicament, ells tenien molta pena perquè els havia partit un fill i, a més, la filla gran, Maria, havia decidit

Jaume Joy Timoner amb l'uniforme militar

Jaume Joy Timoner amb el regiment

Jaume Joy Timoner amb uns companys del regiment

partir a França per estar-hi uns mesos. Així doncs, la llar havia quedat quasi buida des de finals del 1947 fins al seu retorn l'any 1949.

Jaume Joy al quarter de Villa Sanjurjo

Jaume Joy amb el seu amic Lluís Massanet

Jaume Joy durant la seva colitis (30/09/1947)

Tant els pares com els veïns i els amics envien contínuament memòries a en Jaume, sobretot quan varen saber que havia tingut colitis les primeres setmanes després d'arribar. Els pares manifesten certes dificultats econòmiques perquè la pobresa de la postguerra ha provocat que molta gent hagi quedat a l'atur al poble, sobretot en el sector de la construcció i la vida és complicada. Tot i que el pare i el germà tenien feina, havien de vendre les mandarines de l'hort i les gallines per poder treure un extra. Així i tot, feien sempre un enorme esforç per enviar doblers al seu fill perquè pogués tenir una vida més senzilla allà on es trobava.

Jaume, a part de fer el servei militar amb la instrucció, les pràctiques de tir, etc., podia anar al cinema, trobar-se amb amics propers a Alhucemas, sortir a passejar per la ciutat o estar tranquil escrivint cartes. Així i tot, en les seves notes deixa clara la seva enyorança de la família i del poble, atès que per un jove que no havia sortit mai de Sóller, arribar a un lloc inhòspit, si es vol entendre així, segurament fou molt complicat.

Per pal·liar una mica aquesta distància, els pares li enviaven doblers, sobrassades, taronges, etc. encara que moltes vegades els paquets arribaven oberts o sense part del material, atès que, segons esmenta el seu pare Joaquim, els de correus tenien les mans llargues. Jaume, per contrapartida, sempre enviava pedres d'encenedor perquè les que hi havia a Espanya en aquell moment eren de mala qualitat.

7. Bibliografia

7.1. Fonts primàries

- AMS. Secció 15.2. Militar. *Allistament: Quintes: preliminars, correspondència, actes, pròrrogues i exempcions, llicències absolutes*, lligall 3198, S.N.
- Cartes de Joaquim Joy Timoner al seu germà Jaume Joy.
- Cartes de Joaquim Joy (pare) al seu fill Jaume Joy.
- Cartes de Maria Joy Timoner al seu germà Jaume Joy.
- Cartes de Jaume Joy Timoner enviades des d'Alhucemas cap a Sóller als seus pares i germans.
- Fotografies propietat de la família Joy Timoner.

7.2. Fonts consultades

- Fontana, Josep (2011). *Por el bien del imperio. Una historia del mundo desde 1945*. Barcelona: Pasado & Presente.
- Moliner i Prada, Antoni (2004). *Documents de la història contemporània*. Barcelona: UAB.
- Moral Roncal, Antonio Manuel (2010). Capítol 23. La Segunda Guerra Mundial, a Paredes, Javier (Dir.) (2010). *Historia Universal Contemporánea*. Barcelona: Ariel.
- Quetglas Cifre, Antoni (2012). *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma: Documenta Balear.
- Valles Sales, Alfonso (2001). "Alhucemas: 75 años después, análisis de la primera acción conjunta de las Fuerzas Armadas." *Boletín de Información*, 272: 5.

El moviment pacifista i antimilitarista a Sóller entre 1975 i 1986

Antoni Quetglas Cifre¹

Resum: La mort de Franco va suposar un canvi del sistema polític i l'entrada de la democràcia. Alhora també canviaren els posicionaments de l'Estat envers la geopolítica internacional i, per tant, l'alineació d'Espanya en l'òrbita de l'OTAN. Aquest acostament i posterior integració a l'Aliança Atlàntica, juntament amb les recuperades llibertats d'expressió i associació, varen provocar una resposta ciutadana contrària a entrar en aquesta organització militar. En aquest article volem exposar com es va desenvolupar el moviment pacifista i antimilitarista que es va desenvolupar a Sóller durant la Transició fins a la celebració del referèndum de la permanència dins l'OTAN de 1986.

1. Introducció

El 4 d'abril de 1949, en plena postguerra de la Segona Guerra Mundial, es va crear per part de diversos països occidentals l'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord (OTAN),² coneguda també com a l'Aliança Atlàntica. El seu origen es trobava en la preocupació de les potències occidentals a la política expansionista que estava seguint la Unió Soviètica i la política, respecte a la restricció de drets humans i civils, que portava a terme aquesta nació en els territoris ocupats a l'Est d'Europa. Els països signants van ser: Bèlgica, França, Luxemburg, Països Baixos, Regne Unit, Estats Units, Canadà, Dinamarca, Itàlia, Islàndia, Noruega i Portugal.

Tres anys més tard, el 1952 es van unir també Grècia i Turquia. La República Federal d'Alemanya va accedir-hi el 1955. La incorporació d'aquesta darrera nació va tenir com a contrapunt la creació de l'anomenat Pacte de Varsòvia, format per la Unió Soviètica i els seus països satèl·lits. Aquest pacte es va considerar la resposta formal de l'URSS a l'OTAN, posant de manifest els dos bàndols oposats durant l'anomenada Guerra Freda, conflicte que es va mantenir fins la desintegració de l'URSS i la caiguda del comunisme.

Després de la desintegració de la Unió Soviètica, l'OTAN va reformular els seus objectius i activitats, centrant-se en la seguretat de tot l'hemisferi nord.

2. El moviment pacifista a Mallorca i l'entrada d'Espanya a l'OTAN

Durant tot el franquisme, malgrat el suport dels EUA al règim mitjançant diversos tractats i les ajudes del Pla Marshall, l'Estat espanyol no va ser convidat a entrar dins l'OTAN.

¹ Doctor en Història

² En anglès, *NATO: North Atlantic Treaty Organisation*

Fou després de la mort de Franco i amb la novell democràcia quan es va plantejar l'entrada dins aquesta organització militar. Totes les forces d'esquerres i nacionalistes s'hi posicionaren en contra. A nivell estatal aquesta oposició va estar encapçalada per entitats lligades al comunisme, principalment el Partit Comunista d'Espanya (PCE). Si bé a les diverses comunitats amb identitat històrica hi va haver agents propis lligats al nacionalisme d'esquerres. A tot l'Estat es constituïren plataformes i grups Anti-OTAN. Mallorca no en fou cap excepció.

A Mallorca, el mes de juny de 1979 arran d'una trobada a Palma de forces nacionalistes i d'esquerres de tot l'Estat,³ el PSM juntament amb totes les altres formacions signaren un document per oposar-se a l'OTAN, la lentitud del procés autonòmic i contra la construcció de centrals nuclears.⁴ Mesos després, el 7 de desembre de 1979 es va constituir a la seu de l'OCB el Comitè Anti-OTAN format pel PSOE, PCIB, PT, MC i PSM.⁵

El 25 de febrer de 1981 amb Leopoldo Calvo Sotelo, del partit conservador UCD com a president, Espanya va iniciar els tràmits per a entrar en l'OTAN. Malgrat això segons les enquestes realitzades pel diari El País, tan sols el 18% de la població estava d'acord amb entrar en l'organització, el 52% estava en contra, i el 30% restant no responia.

Mesos després, el 2 de desembre de 1982, el govern comunicava a l'organització la seva intenció formal d'adherir-se al tractat de Washington. El 30 de maig, Espanya es convertia en el membre número 16 de l'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord. Entrava com a soci de ple dret però sense integrar-se dins l'estructura militar. Aquesta adhesió havia comptat amb l'oposició de pràcticament tots els partits d'esquerres, encapçalats pel PCE i el PSOE. De fet, el socialista Felipe González va guanyar les eleccions generals amb la promesa de realitzar un referèndum sobre la permanència d'Espanya en l'organització i de manifestar la seva postura contrària.⁶

Malgrat aquesta promesa, poc després, el govern socialista va canviar de posició i va passar a demanar el vot a favor de mantenir-se en la mateixa.

El 9 de juliol de 1983, es va constituir en el local de la Comissió Anti-OTAN de Madrid del carrer Atocha, la Coordinadora Estatal d'Organitzacions Pacifistes (CEOP). La Coordinadora va comptar en un primer moment amb 60 organitzacions a nivell estatal, ampliant-se gradualment fins a arribar a més de 130 organitzacions en 1986. Aquesta tenia com a principals objectius: la sortida d'Espanya de l'Organització Atlàntica, els desmantellament de les bases nord-americanes en territori espanyol, la neutralitat de l'Estat en la política de blocs i la desnuclearització de l'energia.

Poc després, el novembre del mateix any, es va convocar la II Trobada Estatal d'Organitzacions Pacifistes –la primera s'havia celebrat el mes de març del mateix 1983– amb la participació de més de 70 organitzacions a nivell estatal. En aquesta segona trobada es va fer evident la divisió entre les diferents alternatives del moviment: – Per una banda, les organitzacions afins al PSOE (Moviment per la Pau, el Desarmament i la Llibertat –MPDL–, Joventuts Socialistes, UGT) defensaven el pacifisme com una opció personal i la separaven del seu aspecte polític, dels partits i el govern.

– D'altra banda, les organitzacions afins als plantejaments del PCE (Justícia i Pau, Associació per la Pau i

3 Hi participaren formacions polítiques del País Basc, Catalunya, Galícia, Extremadura, Canàries i Aragó

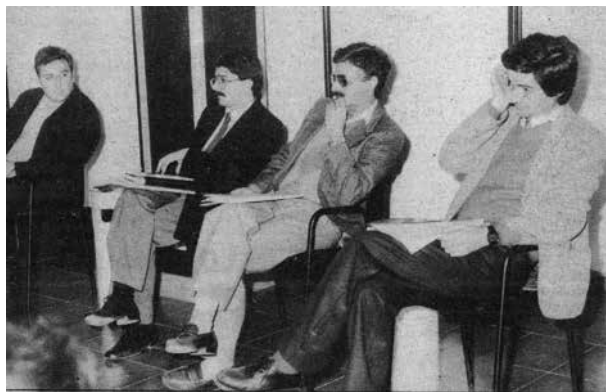
4 MARIMON, Antoni: *Entre la realitat i la utopia. Història del PSM*, Palma, Edicions Documenta Balear, 1998, pàg. 62

5 SERRA BUSQUETS, Sebastià (coord.): *El segle XX a les Illes Balears: estudis i cronologia*, Palma, Grup d'Estudis de la Cultura, Societat i Política del Món Contemporani, Edicions Cort, 2000, pàg. 614

6 El seu eslògan durant la campanya fou: «OTAN de entrada no».

el Desarmament –APD-) que plantejaven centrar-se en les bases americanes demanant el seu desmantellament.

– Finalment, l'opció pròpia del moviment i secundada per la CEOP que se centrava en la consigna de “OTAN no, bases fora” i que capitalitzaria les jornades d'aquella trobada.

Imatge dels líders polítics en una taula rodona realitzada a La Caixa. Sòller 01-03-1986

González va aprovar en 1984 l'anomenat Decàleg de Pau i Seguretat. Aquest hauria d'aprovar-se amb un referèndum i incloïa unes certes condicions per a l'adhesió del país a l'organització. La integració no comportaria la seva incorporació a l'estructura militar i quedaria prohibit emmagatzemar i introduir al país armes nuclears a Espanya. El govern socialista va trigar dos anys a convocar dit referèndum i va destinar tota la maquinària de l'Estat a favor del “Si” a la permanència dins l'OTAN. El mateix González va amenaçar de dimirir si guanyava el “NO”. A partir d'aquí el PSOE

es va desvincular del moviment contra l'Aliança Atlàntica i a nivell estatal aquesta oposició va estar encapçalada per entitats lligades al comunisme, a l'ecologisme i al nacionalisme d'esquerres.

Inicialment semblava que la població es decantava favorablement cap a la sortida de l'OTAN i de fet el moviment pacifista y Anti-OTAN va multiplicar el seu suport social, i es convocaren manifestacions multitudinàries arreu de l'Estat, destacant les marxes contra la base de Torrejón de Ardoz. Malgrat això i amb bona part dels mitjans d'informació a favor, el govern socialista va presentar una pregunta relativament ambigua que anava destinada a aconseguir el màxim de vots afirmatius. Cal ressaltar que l'altre gran partit estatal, Aliança Popular, que sempre havia estat partidària de l'entrada a l'OTAN, va recomanar l'abstenció en el referèndum. També cal dir que si bé el moviment estava en expansió aquest es va dividir en diverses branques, encapçalades per una banda per la CEOP i per l'altra per la *Plataforma Cívica por la Salida de España de la OTAN* (liderada pel PCE).

Davant la celebració del referèndum sobre l'OTAN a Mallorca, el partit que va capitalitzar i organitzar una campanya de certa importància la campanya a favor del NO fou el PSM. Ja entre finals dels anys setanta i principis dels vuitanta un dels eixos principals de la política del PSM era l'oposició a l'OTAN. La seva primera gran acció fou l'any 1981 quan va organitzar una marxa Anti-OTAN al Pla de Cúber.⁷ En aquesta mateixa línia davant les eleccions generals de 1982 aquest partit va arribar a un acord amb altres forces nacionalistes dels Països Catalans per presentar una sèrie de propostes comunes, entre elles la desmilitarització de l'Estat i el rebuig a l'OTAN.⁸ Aquest partit va formar part, juntament amb altres entitats, de la Plataforma Cívica de Mallorca per a la Sortida de l'Estat espanyol de l'OTAN. Pel Referèndum el PSM va utilitzar el lema “Mallorquins diguem NO a l'OTAN”. Va organitzar un míting a l'Auditori de Palma, amb gran assistència de públic i es va editar l'opuscle *El Partit Socialista de Mallorca-Esquerra Nacionalista davant l'OTAN*.⁹

7 MARIMON, Antoni: *Entre la realitat i la utopia. Història del PSM*, Palma, Edicions Documenta Balear, 1998, pàg. 67

8 *Ibidem.*, pàg. 73

9 *Ibidem.*, pàg. 87

El 2 de desembre de l'any 1984 es va celebrar a Palma una gran manifestació en contra de l'OTAN organitzada entre altres entitats pel PCIB, PSM, GOB, Federació d'Associacions de Veïns i altres entitats ciutadanes i ecologistes.¹⁰

La consulta, que tenia un caràcter consultiu no vinculant, es va celebrar el dimecres 12 de març de 1986 i hi foren cridats els espanyols majors de 18 anys, als quals se'ls presentava una papereta amb el següent text i pregunta:

«El Govern considera convenient, per als interessos nacionals, que Espanya romangui en l'Aliança Atlàntica, i acorda que aquesta permanència s'estableixi en els següents termes:

1r. La participació d'Espanya en l'Aliança Atlàntica no inclourà la seva incorporació a l'estructura militar integrada.

2n. Es mantindrà la prohibició d'instal·lar, emmagatzemar o introduir armes nuclears en territori espanyol.

3r. Es procedirà a la reducció progressiva de la presència militar dels Estats Units a Espanya.

Considera convenient per a Espanya romandre en l'Aliança Atlàntica en els termes acordats pel Govern de la Nació?».

La redacció del text de la pregunta fou molt criticada per l'oposició, ja que era molt ambigua i fins i tot no s'avenien amb les recomanacions de les Nacions Unides per aquests tipus de consultes popular.¹¹

El resultat estatal fou favorable a la permanència, amb 52,5% dels votants a favor, enfront del 39,8% que va votar en contra. La participació fou del 59,42%.

Pel que fa a Mallorca, en el conjunt de l'illa va guanyar el Sí (56,3%), però no el va guanyar als municipis de Campanet, Deià, Lloret, Llubí, Petra, Sa Pobla, Sant Joan, Sant Llorenç, Santa Maria i Vilafranca. A la majoria d'aquests municipis hi tenia una forta implantació l'esquerra nacionalista. Els resultats del referèndum a l'OTAN a les Balears foren:

	SI	NO	ABSTENCIÓ
Mallorca	127.486	79.186	33.106
Menorca	12.469	10.858	19.560
Eivissa i Formentera	11.598	6.464	33.106
TOTAL Balears	151.544	96.508	251.167
Total Espanya	9.054.509	6.872.421	1.127.673

3. El moviment pacifista a Sóller i l'oposició antimilitarista (1979-1985)

Sóller, com a la resta de l'Estat també es desenvolupa durant la Transició un moviment pacifista, antimilitarista i ecologista. Si bé aquest no va arribar a articular en una sola organització fins a principis dels anys vuitanta. Més bé es podria parlar de persones o petits grups d'individus que es mobilitzaren en moments

¹⁰ SERRA BUSQUETS, Sebastià (coord): *El segle XX a les Illes Balears: estudis i cronologia*, Palma, Grup d'Estudis de la Cultura, Societat i Política del Món Contemporani, Edicions Cort, 2000, pàg. 627

¹¹ Es recomana preguntes curtes i breus, concises i amb resposta de Sí o No.

Manifestació Anti-OTAN a plaça l'any 1983, Sóller 23-07-1983

puntuals per defensar les seves postures. Cal dir però que aquests grups demostraren una destacable eficàcia a l'hora de mobilitzar la societat, com va quedar palès en les campanyes per salvar Sa Dragonera o contra la cantera del Forn des Guix.

Respecte al moviment pacifista, que és el que ens ocupa aquest article, podríem dir que estava dividit en dues branques: la laica i la lligada a l'Església.

L'Església catòlica després del Concili Vaticà Segon, havia desenvolupat branques que recollien l'esperit d'aquest i volien ajudar a millorar el món. Una d'aquestes fou l'associació *Justícia i Pau*, promoguda per dit Concili i que tenia com finalitat, sobretot en tot allò relacionat amb la justícia internacional, la promoció i defensa dels drets humans, la justícia social, el progrés en les regions pobres, la pau i el desarmament, la solidaritat i el respecte al medi ambient. A Catalunya fou on va tenir més arrelament i on va néixer la primera delegació d'aquesta, cap el 1968, a Barcelona. Posteriorment s'anaren escampant delegacions per tot el territori de l'Estat. A Sóller també es va crear una secció d'aquesta entitat. Això fou gràcies a la tasca realitzada per diversos preveres joves (Francesc Munar i Llorenç Lladó) que havien estat destinats

Acte Anti-OTAN a Cúber organitzat pel PSM

a la Vall durant els anys setanta i que estaven encapçalats pel rector Miquel Gual (1977-1982). La seva tasca fou seguida pels seus successors Bartomeu Barceló (rector entre 1982 i 1986) i els rectors solidaris Llorenç Lladó i Rafel Horrach Llabrés,¹² a més de Barceló (1986-1988). Aquests preveres varen aconseguir muntar un compromès grup de joves cristians que revolucionaren i actualitzaren el missatge de l'església a la ciutat. A través de la Coordinadora de Joves Cristians s'articularen altres sub-

¹² Rafel Horrach Llabrés (Costitx, 1955) és prevere i llicenciat en Història amb Premi extraordinari per la Universitat de les Illes Balears. Ha estat rector a diferents parròquies, responsable de Pastoral Universitària a la UIB i professor de llengua catalana. Ha publicat diversos llibres i ha estat col·laborador en diverses publicacions especialitzades així com als diaris *Ultima Hora* i *Diario de Mallorca*. Ha estat promotor de diverses activitats culturals relacionades, principalment, amb la defensa de la llengua i la cultura catalanes. L'any 2021 va rebre el premi Josep Maria Llompart de l'OCB. Horrach va venir a Sóller el març de 1981 com a pre-diacon i fou ordenat sacerdot a la parròquia de Sant Bartomeu el 1982. Va dur a terme una intensa tasca pastoral, sobretot juvenil. Gràcies a la seva iniciativa es varen organitzar els moviments especialitzats MUEC i JOC, es va posar en funcionament el Casal Pau Noguera i el Casal de Colònies, i s'organitzaren grup com la revista *Caliu*, un conjunt musical, la Ràdio Envit i Truc i la Coordinadora de Joves Cristians. També per iniciativa seva, el bisbe de Mallorca Teodor Úbeda va constituir oficialment el Consell Parroquial de l'Horta.

grups com la revista Caliu, la ràdio Envit i Truc, etc. Una de les actuacions que realitzaren i va tenir força repercussió fou muntar una conferència de Mn. Josep Maria Xirinats.¹³

Per altra banda, dins el sector laic, hi havia un grup de persones properes a diversos partits d'esquerres i nacionalistes, com el PCIB i el PSM i també individus d'ideologia socialista insatisfets amb el gir que havia fet el PSOE.

Les primeres accions contràries a l'Aliança Atlàntica es donaren el 1980, destacant la marxa nacionalista Anti-OTAN cap a Lluc, organitzada pel PSM¹⁴ -amb suport del Moviment Comunista, la CNT i Unió de Pagesos-, i que va comptar amb assistència de gent de tota l'illa. Els sollerics pujaren pel Barranc de Biniraix i al Pla de Cúber es trobaren amb la resta dels assistents. Allà es llegiren diferents manifestos i es va cremar una falla que reproduïa un canó.¹⁵

El gran esdeveniment antimilitarista d'aquells anys fou la concentració Anti-OTAN a la plaça de Sóller el diumenge 17 de juliol de 1983. Cap a les 11 del matí es varen concentrar unes 400 persones a la plaça per a manifestar-se a favor d'un referèndum i en contra de la continuació d'Espanya dins l'OTAN i també en contra de la presència de bases americanes dins l'Estat espanyol. L'acte fou organitzat per la *Coordinadora per la Pau i el Desarmament de Mallorca*¹⁶ i va tenir una durada de dues hores. L'acte va tenir molta presència de gent vinguda de Palma -sobretot joves- que havien arribat a Sóller en trens especials el dissabte vespre i el matí del diumenge.¹⁷ De totes maneres sembla que foren pocs els sollerics que donaren suport a l'acte i encara menys els polítics locals que hi foren presents.¹⁸ L'únic que hi va assistir i participar activament fou el regidor del PCIB i cap de CC.OO., Xim Buades, qui va encapçalar el passacarrers.

Des de finals de 1985, si bé el govern no ho havia anunciat oficialment, es preveia que l'any següent es celebraria l'esperat referèndum. D'aquesta manera les entitats contràries a l'Aliança Atlàntica varen intensificar la seva activitat. A principis d'octubre la Coordinadora per la Pau i el Desarmament va organitzar la projecció la pel·lícula pacifista *Trama* i un col·loqui posterior sobre el tema de la pau. Inicialment es va intentar que l'acte es celebrés al local de la Creu Roja de Can Coixí, però el president de l'entitat s'hi va negar, argumentant que no volia que durant la projecció o en el col·loqui previst posteriorment sortís

13 Fou un sacerdot, polític, filòsof de la no-violència i assagista català que va ser nominat pel Premi Nobel de la Pau per la seva tasca a favor d'aquests postulats.

14 Entre els assistents s'hi trobaven la majoria dels dirigents del PSM, com el conseller Gabriel Oliver-Majoral-, el batle de Montuïri Francesc Trobat, Sebastià Serra, Damià Ferrà-Ponc, Rafel Oliver i Damià Pons Pons.

15 *Sóller* 27-09-1980

16 Altres organitzacions que donaren suport a l'acte foren: Assemblea de Dones, Artesans de la Pau, CC.OO., Comitè Anti-OTAN, Esquerra Mallorquina, FAGI, Gnomos, GOB, Justícia i Pau, JCI, MCI, Moviment d'Objectors de Consciència, PCIB i PSM.

17 *Sóller* 23-07-1983

18 El grup cristià solleric de Justícia i Pau li va donar suport i així ho va manifestar en un comunicat aparegut a la premsa local:

«Davant la Concentració per la Pau i el Desarmament convocada pel pròxim diumenge a Sóller, el grup Cristià de Justícia i Pau, hem cregut que tenim l'exigència de manifestar la nostra adhesió a aquesta iniciativa que concreta la lluita per la pau en l'oposició a l'entrada en l'OTAN i en la continuïtat de les bases militars americanes a Mallorca

Manifestem la nostra solidaritat a la dita concentració i a totes les iniciatives, ara tan abundoses, que es van fent a favor de la pau i desmilitarització

Creim que corn a cristians no podem restar apassiuats o creure'ns neutrals quan esla en joc la vida de molts homes i països. La nostra fe ens motiva a prendre postura per la "difícil i volguda llibertat" i per una justícia real i solidària amb els pobres corn a bases úniques -corn ens ensenya Joan XXIII a l'encíclica "Pacem in Terris", precisament ara fa vint anys— per aconseguir una pau estable i duradora.

Per això, d'ençà de les benaurances: "Benaurats els qui poseu pau perquè seran anomenats Fills de Deu", cap iniciativa per la pau i la fraternitat autèntiques no són estranyes als seguidors de Jesús. A partir d'aquí voldríem fer una crida a tots els creients de la nostra Comunitat Cristiana per tal que, des de la nostra consideració de la vida i de la persona amb tota la seva dignitat, es mostrin solidaris i interessats amb el gest pacifista del pròxim diumenge i desenvollin la pròpia consciència davant el greu problema que representa una política militarista (que implica l'imperialisme de blocs) i de domini de les grans potències sobre països satèl·lits i sobretot sobre els pobles sofrents del Tercer Mon, espoliats en -els seus recursos humans i materials.

Amb aquestes línies no volem atacar cap persona, sinó més aviat, contribuir a la sensibilització popular davant institucions, denunciar el colonialisme que degraden la pau del nostre poble, i són un greu obstacle per al recobriment de la nostra identitat nacional, situant-nos amb la seva presència no desitjada en l'òrbita en conseqüència esser punt de mira i d'atac dels altres.

*Prendre consciència i opció decidida davant aquest fet ineludible creim, com a cristians, que es el millor homenatge que podem fer a la "crida per la Pau" que amb la seva encíclica ara fa vint anys ens llança el Papa Joan XXIII». *Sóller* 16-07-1983*

el tema OTAN o qualque altre que segons ell estigués relacionat amb interès polític, ja que considerava que la Creu Roja havia de ser “neutral”. Això va provocar la reacció crítica a l’entitat i que s’hagués de cercar un altre local. Finalment l’acte es va celebrar a Can Cremat, seu de l’Associació Sollerica de Cultura Popular.¹⁹

Per les mateixes dates es va crear el Col·lectiu per la Pau i no Violència. Aquest grup fou promogut principalment per Miquel Puigròs i altres companys²⁰ que havien estat lligat als moviments socials de l’Església. Es definien així: «*som totalment apolítics, just volem lluitar per la pau sense comptar ideologies, ni polítiques, ni religions*»;²¹ alhora que feren una crida pública per convidar a la gent a adherir-se. Els principals objectius que es marcaren foren: «*sensibilitzar a la gent, solidaritzar-se amb els pobles i persones oprimides, l’ecologia, en contra de les armes nuclears i convencionals, contra qualsevol tipus de violència i cercar noves vies d’interrelació humana*». ²² Poc després, durant tots els dissabtes dels mesos de novembre i desembre, els membres d’aquest col·lectiu muntaren una paradeta a plaça amb la finalitat de recollir firmes per convocar un referèndum sobre el tema OTAN.

4. El referèndum de l’entrada a l’OTAN de 1986 i la campanya a la Vall

Després de l’anunci del president Felipe González de la celebració de la consulta popular, a principis de gener de 1986 va començar a Mallorca la campanya per a sortir o no de la OTAN. El primer acte dels col·lectius Anti-OTAN mallorquins va començar amb l’actuació a l’Auditori de Ciutat del cantautor aragonès José Antonio Labordeta. Des de Sóller es va organitzar una sortida en cotxes des de la plaça d’Espanya per anar al recital.²³

Poc després, a principis de febrer de 1986, ja es va organitzar un col·lectiu de persones per fer campanya a favor del NO. Joan Castanyer²⁴ i Miquel Puigròs²⁵ presentaren, en roda de premsa, el Grup d’Acció Anti-OTAN de Sóller; nascut poques setmanes abans. Fins aleshores a Sóller no hi havia cap partit ni grup mínimament organitzat per fer una campanya en contra de l’OTAN. El grup va establir de seguida relacions amb altres dos col·lectius estatals: *Plataforma Cívica* i *Assemblea per la pau i el desarmament*.²⁶

La posada en marxa d’aquest col·lectiu va animar molt la campanya del referèndum, quasi un any abans

19 *Sóller* 19-10-1985

20 Com Cristina Serra, Francese Arbona, Antoni Riutort, Pere Joan Coll, Pilar Estarellas, Pere Suau i altres.

21 *Sóller* 23-11-1985

22 *Ibidem*.

23 *Sóller* 18-01-1986

24 Joan M. Castanyer Sastre (1960) es va llicenciar en Geografia i Història a la UIB. Va publicar diversos estudis sobre la història econòmica i social de Sóller als segles XIX i XX, així com la biografia de la poetessa i política Maria Mayol Colom. Va formar part de l’equip d’ordenació de l’Arxiu Municipal de Sóller l’any 1985. Va començar la seva activitat político-social com a delegat estudiantil, participant en l’organització de les vagues del 1978 i 1979. Fou col·laborador i membre del Col·lectiu Forn des Guix, del GOB (del qual en fou un dels fundadors de la delegació local l’any 1983), de l’Obra Cultural Balear, de Greenpeace. Fou també un dels impulsors de la campanya Anti-OTAN del 1986. Va militar en el PSOE i després en el PSM, amb el qual va col·laborar per a la constitució de l’Agrupació de Sóller, i en la presentació d’una candidatura del PSM a les eleccions municipals de 1987. Fou regidor de l’Ajuntament entre juliol i desembre de 1989. Fou representant sindical per CC.OO. en una empresa hotelera. Fou col·laborador dels setmanaris *Veu de Sóller* i *Sóller*. Treballa actualment a la Biblioteca Catalana de la Universitat de Frankfurt.

25 Miquel Puigròs Acosta (1958) va treballar en el taller mecànic de “Can Tòfol Martí”. Fou monitor del grup Esplai i va formar part de la majoria de moviments de defensa mediambiental i pacifista de Sóller com el Col·lectiu per la Pau i No Violència, Assemblea per la Pau i el Desarmament, Col·lectiu Anti-Túnel, Col·lectiu Forn des Guix, Amics de l’Entorn de Sóller, etc. També va formar part de diversos moviments cristians (Moviment Cristià Joves de Pobles, Acció Catòlica Obrera o Joventut Obrera Cristiana) i de la implantació de la Fundació Deixalles a Sóller, de la qual en va ser gerent –posteriorment va passar a ser director de Deixalles Palma i membre de la direcció actual-. També va formar part del sindicat Comissions Obreres i fou objector fiscal de la declaració d’hisenda. Va ser un dels fundadors de l’Assemblea Verda a Sóller i a Els Verds de les Illes Balears. Fou candidat a la batlia de Sóller a les eleccions de 1991 i 1995. *Veu de Sóller* 28-04-1995

26 *Sóller* 15-02-1986

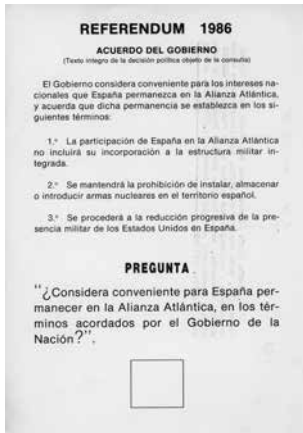

Recollida de signatures per part del Col·lectiu Anti-OTAN

que s'hagués de celebrar. Des del principi va realitzar una intensa campanya d'actes i activitats públiques a més de publicar quasi periòdicament escrit a la premsa local. Entre elles s'ha de destacar l'exposició al Casal de Cultura de cartells i pòsters elaborats per artistes locals en contra de l'OTAN. En una enquesta publicada al diari *Ultima Hora* es preveia que un 26,40% dels sollerics votarien SI i un 44,62% ho faria pel NO; el 28,97% o bé pensava abstenir-se o no tenia definit el seu vot.²⁷

Per la seva banda els estudiants del BUP, dins l'anomenada Primera Setmana Cultural del mes de març, varen

organitzar una taula rodona sobre la situació de l'OTAN-Pacte de Varsòvia i del tema del referèndum. Hi varen intervenir Joan Mir (PSM), Florenci Pascual (AP), Josep Vilxes (PCIB), Joan Castanyer (Grup Anti-OTAN) i Martí Cifre (PSOE).²⁸ L'acte, que va estar molt concorregut, es va celebrar a la sala de conferències de La Caixa i fou moderat pel professor de física de l'institut, Jaume Verdaguer.²⁹

Papereta del referèndum

El batle Arbona exercint el seu vot. Sóller 15-03-1986

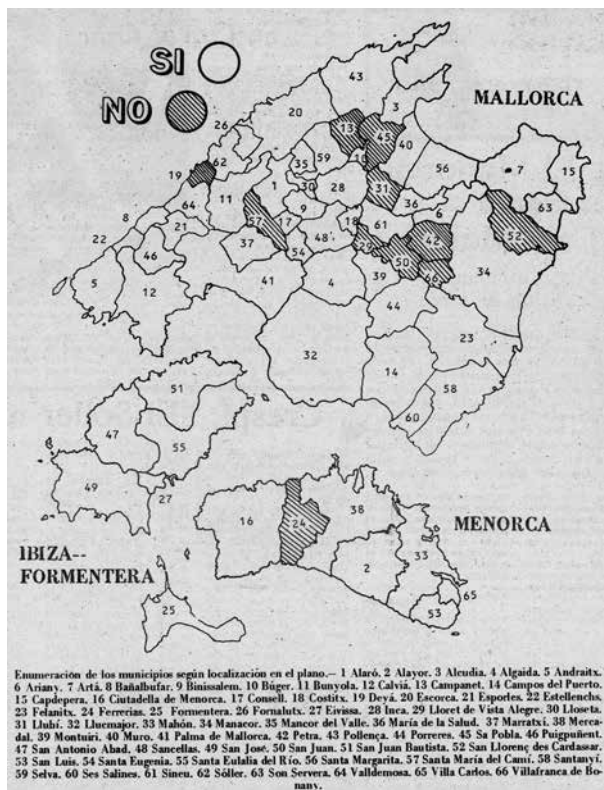
Aquesta activitat va tenir com a resposta també l'activació de l'agrupació del PSOE per aconseguir el vot afirmatiu; davant la força que pareixia que prenia el moviment a favor del NO, els socialistes organitzaren la vinguda del ministre d'Administració Territorial, el mallorquí Felix Pons,³⁰ qui va realitzar un animat mí-

27 *Sóller* 01-03-1986

28 Aquest fou substituït durant una part del col·loqui pel regidor socialista de l'Ajuntament de Sóller, Josep Rullan, ja que havia tingut problemes per arribar a Sóller d'hora.

29 *Sóller* 01-03-1986

30 Felix Pons Iriazabal (1942-2010) era besnét del poeta Josep Lluís Pons i Gallarça i per tant tenia ascendència sollerica. Fou un advocat i polític mallorquí afiliat al PSOE que va arribar a ocupar llocs tan destacats com la presidència del Congrés dels Diputats i Ministre d'Administracions Públiques, entre altres

Mapa de Mallorca amb els resultats del Referèndum

carta feta a mà a l'antic fortí del Pont d'en Valls amb eslògan que fou molt comentat pel seu text pujat de to.

El 12 de març de 1986 es va dur a terme la consulta popular. Malgrat els esforços dels Anti-OTAN, Sóller no va ser una excepció i votà majoritàriament a favor del SI, contra la sensació generalitzada que preveia que a Sóller havia de guanyar el NO. Aquest sentiment no era pel que es va veure realista ni tampoc tenia en compte alguns factors claus:

- A Sóller hi havia una majoria de vots cap a la dreta (Coalició Popular, UM i altres formacions centristes) i així s'havia reflectit en els resultats electorals tant locals com generals. Aquestes formacions o bé havien donat suport a l'abstenció o a favor del SI.
- En aquell moment la principal força d'esquerres locals era el PSOE, per tant va pesar molt la disciplina de vot.
- El partits que estaven a favor del NO i que tenien un cert electorat a Sóller, PCIB i PSM, eren una opció encara minoritària.

Amb un cens de 7.171 persones, en total 4.547 sollerics varen exercir el seu dret a votar. Els resultats donaven triomfador al SI amb un 50% de vots enfront al 38% de NO i un 5,7% de vots en blanc. La diada es

31 Sóller 01-03-1986

32 Sóller 08-03-1986

va desenvolupar amb normalitat, amb l'excepció de petits incidents sense importància. La major aflluència a les taules es va produir a les darreres hores del capvespre, quasi al final.

Seu de votació	SI	NO	BLANC	NUL	% participació
Rectoria	264	172	30	3	63
Jutjat 1	251	193	24	5	67
Jutjat 2	258	161	27	4	58
Hospici	297	228	22	3	59
Fossaret	381	287	37	3	63
Santa Teresa	217	144	25	8	68
Can Det	290	167	26	9	65
L'Horta	234	208	35	1	60
Es Port	321	172	35	5	58
TOTAL	2.513	1.732	261	41	62
FORNALUTX	125	45	36	2	55

Un nombrós sector de sollerics i mallorquins esperava que el referèndum es comportàs a la nostra vall de manera distinta al que es pronosticava –i que es va complir– per la resta de l'illa. Les sensacions que hi havia, recollides en la premsa local, eren que hi havia una majoria en contra de l'Aliança. Les raons d'aquestes sensacions eren tant el fet d'haver-hi dues instal·lacions militars a la Vall (quarter i radar del Puig Major i la Base Naval del Port) –que provocaven un cert rebuig però alhora hi havia un bon nombre de la població que hi estava relacionada i per tant no hi era contrària– com el fet de ser Sóller l'únic poble de Mallorca que havia tengut un grup Anti-OTAN propi i molt actiu. Això feia pensar que: o bé el NO podria igualar-se al SI o bé que el superaria. Però, finalment els resultats no foren com s'havia pronosticat, ja que els resultats, igual que l'abstenció, foren iguals als resultats generals de Mallorca.³³ Es pot dir que a Sóller l'única lectura diferencial d'aquest referèndum fou l'acció del grup pacifista i la intensitat en què es va viure la campanya prèvia, que va mobilitzar partits polítics, associacions culturals i religioses i particulars.

Per la seva banda, a Fornalutx hi va haver una àmplia majoria del SI, ja que l'únic partit que hi havia fer campanya havia estat el PSOE.

Segell del Col·lectiu per la Pau i la No Violència

Poc després de la celebració del referèndum es varen viure moments de certa tensió a la localitat. La causa foren les tensions entre l'OTAN i Líbia, després del bombardeig nord-americà a Trípoli i Bengasi i de l'atac amb míssil per part de les forces del dictador Gaddafi de l'illa italiana de Lampedusa. Per aquest motiu es va decretar l'estat de màxima alerta a la base del Puig Major. Malgrat des de delegació de govern es va voler transmetre tranquil·litat, la presència de dos hidroavions que realitzaren maniobres entorn a la Vall va provocar hores de tensió i por a la localitat.³⁴ En el mateix context a finals de maig de 1986 es va realitzar una manifestació contra la base americana del Puig Major. Uns cinquanta manifestants, arribats des de Palma en la seva majoria, però comptant amb la presència dels col·lectius antiatlantistes sollerics, van emprendre la caminada des de la plaça de la Constitució fins a les instal·lacions de l'Exèrcit de l'Aire. Allà varen cantar consignes contra la presència de tropes nord-americanes al Puig Major. Al seu torn, varen entregar

³³ *Sóller* 22-03-1986

³⁴ *Sóller* 19-04-1986

Joan Castanyer Sastre

Miquel Puigrós Iglesias

una proclama on es demanava que els nord-americans marxessin i es sol·licitava la llicència a tot soldat espanyol que hagués complert els 18 anys.³⁵ De totes maneres, passada la crisi amb Líbia i una vegada ja consolidada la posició d'Espanya dins l'OTAN el moviment es va anar diluent, quedant de manera testimonial en els programes de diversos partits i moviments d'esquerres.

5. Conseqüències

Una vegada superat el referèndum i malgrat la derrota del moviment contrari a l'Aliança Atlàntica, l'acció del grup pacifista va tenir diverses conseqüències a curt i mig plaç pel que fa a la Vall de Sóller.

La primera fou l'aparició de diverses agrupacions de caire polític d'esquerres que es començaren a postular com una alternativa al PSOE, davant el gir cada vegada més centrat del seu discurs. Així del Grup Anti-OTAN derivaren dues formacions que serien claus en la dècada posterior:

Bono de col·laboració econòmica per la campanya Anti-OTAN

- La delegació local del Partit Socialista de Mallorca. Alguns dels promotors del Grup Anti-OTAN eren propers ideològicament al PSM i la mobilització causada per aquest referèndum permeté la creació d'algunes noves agrupacions d'aquest partit, com la de Sóller.
- Assemblea Verda de Sóller. A partir de l'Assemblea per la Pau i el Desarmament o Assemblea Eco-Pacifista, es va anar conformant la candidatura verda a Mallorca de cara a les eleccions estatals del 1989. El maig del 1990 es va celebrar a Sóller el Congrés Fundacional d'Els Verds a Can Dulce. Els primers llocs de la candidatura estan conformats per Miguel Puigrós, Francisca Gallego, Nofre Bisbal i Guillem Caballero.³⁶ L'any 1989 es va crear l'Assemblea Verda de Sóller, que es va constituir oficialment el 1991.

Una altra conseqüència fou l'arrelament d'alguns postulats pacifistes mantinguts pel Col·lectiu per la Pau i la No Violència, nascut l'any 1985. Aquest fou molt actiu entre mitjans de la dècada i principis dels noranta, ja que va desaparèixer quan es va crear l'Assemblea Verda –1991, la qual va assumir els seus postulats-. Tenia la seva seu a Can Cremat i editaren una revista pròpia *Objectiu: la Pau*. Varen destacar la

³⁵ *Sóller* 31-05-1986

³⁶ *Veu de Sóller* 05-04-1991

promoció de diverses activitats, algunes de les quals encara avui en dia es mantenen, com el Dia de la Pau a Sóller –inicialment el 20 de juny–, l'any 1986. El primer any pintaren un mural al carrer de la Romaguera, davant de la fàbrica de *La Solidez*.³⁷ Gràcies a la influència de l'inspector d'educació Llorenç Vidal i la seva parella l'artista Eulogio Díaz del Corral també impulsaren el Dia Escolar de la No-violència i la Pau. La primera escola que s'hi va adherir fou la de Sant Vicenç de Paül. Una altra activitat que va tenir cert recorregut i va comptar amb molta participació fou la Cursa per la Pau i la Natura. La primera es va organitzar el 30 de gener³⁸ de 1989 i fou una convocatòria conjunta del Col·lectiu per la Pau i la no Violència, la Secció d'Atletisme del *Círculo Sollerense* i els Amics de l'Entorn de Sóller. Es congregaren un total de cent-vint persones, per a participar en aquesta cursa no competitiva, organitzada com a gest simbòlic de la voluntat dels sollerics de treballar per a la conservació del nostre patrimoni natural i la Pau al Món.³⁹ En els anys següents s'hi adheriren moltes altres entitats⁴⁰ i va augmentar el nombre de participants (més de 300 l'any 1993).⁴¹

Un altre dels fronts d'aquest grup fou la lluita a favor de l'objecció de consciència. A principis dels noranta es va introduir l'objecció de consciència al servei militar espanyol. A Sóller 6 institucions acollien objectors, amb 26 places: Ajuntament, Deixalles, Can Dulce, Es Puig, Museu de Ciències i Creu Roja.

Una darrera conseqüència de la influència de la campanya contra la permanència a l'OTAN fou que aquesta va ser el caliu de moltes plataformes i mobilitzacions posteriors i que varen tenir molt impacte en la dècada dels noranta: plataforma contra el Port Esportiu, Plataforma de l'aigua, Amics de l'Entorn, etc.

6. Bibliografia

HERRANZ, Albert / MARTÍ, Tomeu: *La lluita contra el Servei Militar a Mallorca. De Fora quintes! a Insubmissió!*, Ciutat de Mallorca, Impremta Mallorquina, 1995

MARIMON RIUTORT, Antoni / NADAL, Antoni: "L'Autonomia Balear (1983-2003)", dins BELENGUER, Ernest (dir.), *Història de les Illes Balears*, tom III, Barcelona, Edicions 62, 2004.

MARIMON RIUTORT, Antoni / RODRÍGUEZ BRANCHART, Rosa: "La Transició (1975-1978)", dins BELENGUER, Ernest (dir.), *Història de les Illes Balears*, tom III, Barcelona, Edicions 62, 2004.

MARIMON RIUTORT, Antoni: *Entre la realitat i la utopia. Història del PSM*, Palma, Edicions Documenta Balear, 1998.

PRAT, Enric: *El moviment per la pau a Catalunya: passat, present i futur*, Barcelona, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2016.

QUETGLAS CIFRE, Antoni: *La transició democràtica a Sóller (1973-1983)*, Pollença, El Gall editor, 2007.

SERRA BUSQUETS, Sebastià (coord.): *El segle XX a les Illes Balears: estudis i cronologia*, Palma, Grup d'Estudis de la Cultura, Societat i Política del Món Contemporani, Edicions Cort, 2000.

37 *Sóller* 27-06-1987

38 Dia Mundial o Internacional de la No-violència i la Pau que coincidí amb el dia de la mort de Mahatma Gandhi. Fou establert el 1964 pel mallorquí Llorenç Vidal i la seva parella l'artista Eulogio Díaz del Corral.

39 *Veu de Sóller* 05-01-1990

40 Com Veu de Sóller, Aires Sollerics, Amics de la Terra, MIJAC, Grup d'Espai, Justícia i Pau, JOC, Caliu o AMPA del Col·legi Sant Vicenç de Paul. *Veu de Sóller* 08-01-1993

41 *Veu de Sóller* 27-02-1993

Hemeroteca:

Setmanari *Sóller*, 1979-1988

Setmanari *Veu de Sóller*, 1989-1991

Fonts orals:

Joan Castanyer, Josep A. Morell González, Miquel Puigrós, Pere Suau.

Patrimoni

L'Oratori de Castelló i els senyors de Can Prohom

Josep A. Morell González

Resum: Aquest treball vol donar a conèixer la història de l'Oratori de Castelló abans conegut com a l'Oratori de Son Prom. Explicarem els seus inicis, el segle XVII, la importància dels propietaris de Can Prohom a la història del temple, els problemes econòmics per a mantenir l'església oberta i al servei de les diferents possessions i les reparacions que ha sofert l'edifici. També veurem una relació d'algunes de les celebracions religioses que han tengut lloc a l'Oratori. Finalment la darrera restauració que ha convertit l'edifici en un magatzem però que ha recuperat íntegrament l'estructura del temple. Veurem també altres devocions dels senyors de Can Prohom que ens han deixat a Sóller i a la seva possessió unes importants obres d'art.

1. Una necessitat

El segle XVII era difícil trobar persones que no complissin amb el precepte dominical o que no acudissin a les celebracions religioses els dies festius. La llunyania en que se trobaven algunes alqueries de la població a la que pertanyien feia complicat l'assistir a missa sense desatendre el treball que tenien les moltes persones que treballaven a les diferents possessions de la nostra Serra de Tramuntana.

2. La possessió

Possessió és el nom que donam a les grans finques rurals de Mallorca, el que a Catalunya anomenen mas o masia. Els senyors era el nom que tenien els propietaris, i normalment pertanyien a la noblesa; els amos eren els que explotaven les grans possessions. Ésser l'amo i la madona d'una possessió formaven una classe benestant pròpia a la vegada que eren uns veritables aliats del senyor. També hi havia els missatges i jornalers, els primers treballaven de manera continua a la possessió en canvi els jornalers treballaven a temporades. També hi havia el bover, el porquer i l'hortolà que tenien un treball de tot l'any. Contractades per tasques específiques eren les collidores d'oliva que solien ésser dones de les poblacions properes d'es Pla de Mallorca. A Sóller les anomenaven gallufes. Els traginers tenien un treball temporal. També les possessions de muntanya tenien els roters, els margers, els llenyaters, els carboners o els calciners que se contractaven independentment dels altres.

L'alqueria de Castelló comptava amb diferents possessions que varen fer necessària la construcció d'un oratori en aquell lloc.

3. Construcció de l'Oratori

Mare de Déu del Roser que presidia el retaule de l'Oratori des del segle XVII.

Pica d'aigua amb l'escut dels Estade Prohom. Se troba a la possessió de Can Prohom.

El senyor Bartomeu Estade-Prohom de Castelló, propietari de la gran possessió de Can Prohom, va reunir als senyors de les finques de Castelló per tal de donar solució al problema que representava a tots els treballadors, que no eren pocs, el compliment del precepte dominical. Els hi proposà aixecar un oratori al lloc més adient. També va cedir gratuïtament el terreny necessari per a la seva construcció. Aquesta proposta va ésser acceptada per tots els veïnats de la comarca a la vegada que se varen comprometre a col-

laborar econòmicament per erigir el temple desitjat. L'any 1626 l'Ajuntament de Sóller va aportar 10 lliures per ajudar a l'oratori que ja s'estava construint:

*“Mes fonch proposat per dits honors Jurats dient: V(ose)s M(ercès) ja han oït la supplicacio feta en lo present consell per los pobladors de Castello dient que ells volen acabar la iglesia fan en dit lloc. V(ose)s M(ercès), que de bens comuns de la present villa los aiuden de alguna cosa; aixi V(ose)s M(ercès) sobre aço determinaran lo faedor. Y per la major part de dits Consellers concordes fonch determinar, diffnuit y conclus que de bens comuns de la present villa sien dades a dita obra per ara 10 lliures moneda de Mallorca”.*¹

Aquest temple té una petita sagristia, la nau és de volta de canó dividida en tres trams per arcs faixons. Té unes dimensions de 11'76 metres de llarg per 6'92 d'ample. L'any 1873 sobre l'altar hi havia una pintura de Sant Pere Nolasc i més amunt una altra pintura, de menors dimensions, d'una Anunciació. Als seus dos costats una pintura de la Immaculada i una altra de la Sagrada Família. Aquell any la seva façana amenaçava runa.²

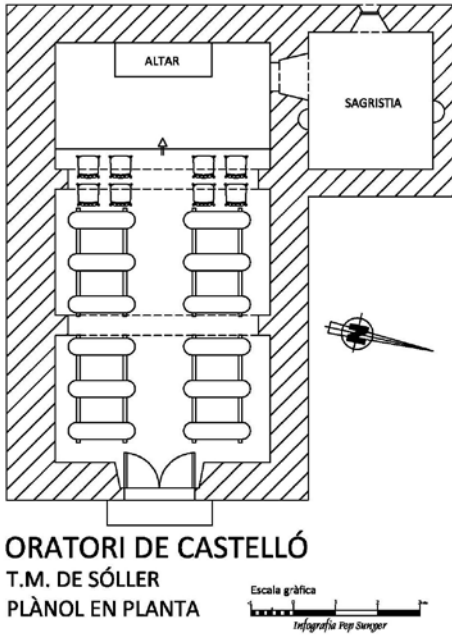

Escut dels Estade Prohom a un balcó de les cases.

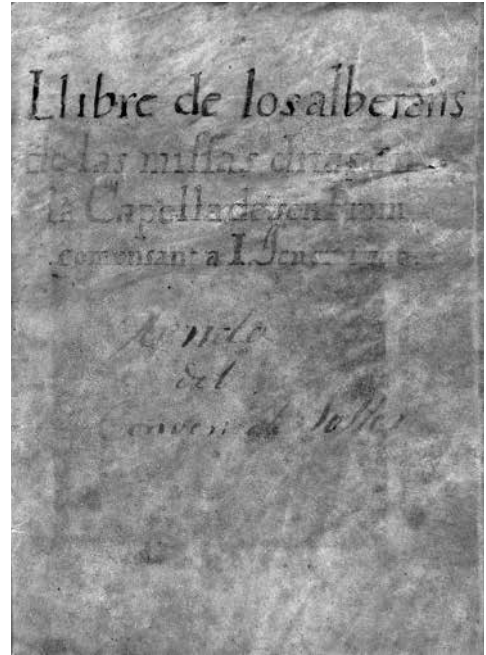
Si tornem al segle XVII l'Oratori de Castelló tenia per titular a la Mare de Déu del Roser de terracota poli-

1 AMS-11 f139 16/08/1626

2 Historia de Sóller, Josep Rullan i Mir. Palma. Impremta de Felipe Guasp i Vicens. 1876

Plànol de l'interior de l'església.

Llibre dels albarans de les misses de l'Oratori.

cromada i també s'hi trobaven Sant Antoni de Pàdua i Sant Joan Baptista.

El senzill retaule que presidia el temple tenia, a la part central, a la Mare de Déu del Roser i al seu voltant, representants al·legòricament, se podien veure els misteris del rosari. Va ésser costejat íntegrament pel senyor Bartomeu Estade-Prohom de Castelló. Josep Rullan i Mir a un manuscrit, l'original del qual se troba a l'arxiu de la família de Lourdes Colom Rullan, afirma referint-se a Bartomeu Estade-Prohom que "este noble varón fué el sostenedor del Oratorio todos los días de su vida." Entre una cosa i l'altre les obres d'aquest temple no es donaren per finalitzades fins a l'any 1644.

4. Els propietaris de Can Prohom a través de les seves misses de difunts

Al "Llibre de obres pies de Sr. Barthomeu Stade Prom mori als 22 de 7bre 1697" que se troba a l'arxiu de Can Prohom hem trobat les següents informacions:

L'adjudicació de la capella de Sant Sebastià de la Parròquia de Sant Bartomeu de Sóller a Joan Baptista Estade Prohom:

«Nosaltres de bax firmants protectors com administradors de la obre de la Nove Iglesia confessam haver rabut del Sr. Joan Baptista Stade Prom cent lliures y dites son la consesió de la capella de St. Sabastia la qual es a favor de dit Sr. fet als 30 9bre 1717». Signen aquest document el Dr. Josep Pons prevere i administrador de l'obra nova, Antoni Joan Garau prevere, Antoni Deyà de Muleta promotor i Joan Morell de Bàltx obrer i administrador de l'obra.

Joan Baptista Estade Prohom de Castelló era fill de Bartomeu Estade Prohom i de Maria Mayol. Estava casat amb Catalina Deyà i Canals. La seva esposa va morir el dia 30 d'octubre de l'any 1735 i va ésser enterrada a la capella de Sant Sebastià.

Interior de l'Oratori el dia 6 d'octubre de 1910.

«Albarans de la obre pia disposade per la Sra. Catharina Deya y Canals:

Jo abaix firmat Barthomeu Castañer prevere y beneficiat en la Pl. Iga. de la Vila de Sóller receptor de missas y de sapulturas de la mateixa he rebut del Sr. Juan Bapтта. Estade Prom del lloch de Castelló per mans de Juan Morell Notari tretze lliures quinze sous y ditas son per lo acompanyament del cadaver de la Sra. Catharina Deya muller de dit Estade per los Rd. pres de dit Comu absoluta Extrema Uncio, dret Pl. tocar de los escolans y miñons de dit Comu que tot fa summa de ditas 13 lliures 15 sous».

Continua Mn. Castanyer afirmant que ha rebut desset lliures, deu sous per cent misses resades per l'ànima de Catalina Deyà, dues lliures per deu misses resades a l'Oratori de l'Hospital de Sóller amb la caritat de 4 sous, cinc lliures tretze sous i 4 diners per vint misses resades als oratoris de Santa Catalina i Sant Ramon del Port, cinc lliures tretze sous i quatre diners per 20 misses resades a l'Oratori de Castelló, set lliures set sous i quatre diners per 36 misses de cos present de l'esmentada senyora. Moltes altres misses li va fer dir a la seva dona i no només a Sóller.

El dia 28 de febrer de 1736 va morir, el Doctor en Sagrada Teologia, Mn. Antoni Vicenç Estade Prohom fill de Joan Baptista. El 20 de març de 1736, Joan Baptista Estade Prohom, va fer entrega a Mn. Josep Font de 125 lliures per 800 misses per l'ànima del seu fill. El dia 3 de març el cadàver de Mn. Antoni Vicenç Estade Deyà va ser enterrat a la capella de Sant Sebastià de la Parròquia de Sóller. Per aquest concepte el seu pare va fer entrega a Mn. Bartomeu Castanyer, beneficiat i procurador de sepultures, de dotze lliures dotze sous i quatre diners. Altres misses li va fer dir al Convent de Jesús i a diferents esglésies.

El dia 5 de maig de 1737 va morir Joan Baptista Estade Prohom. Havia fet testament davant el notari Joan Morell el 19 de gener de 1736.

El seu fill Bartomeu Estade Prohom va fer entrega al procurador de sepultures, Mn. Bartomeu Castanyer, de set lliures tres sous «per la absoluta y acompanyament del cadàver del Sr. Juan Bapтта. Estade Prom del Lloch de Castello esto es per la absoluta una lliura nou sous y per lo acompanyament cinc lliures catorze sous».

Al Convent de Jesús, Bartomeu Estade Prohom, va fer entrega de cinquanta lliures per l'absolta, processó, missa cantada i hàbit mortuori de Sant Francesc 16 misses el dia de la mort del seu pare, 20 misses de cos present, 300 misses baixes per celebrar al Convent. El rebut porta data del dia 30 de maig de 1737. Com és habitual als morts dels Estades Prohom moltes més misses se varen dir per la seva ànima i a diferents temples.

Alguns rebuts l'anomenen Barthomeu Estade y Deya de Son Prohom.

El dia 13 de setembre de 1737 va morir Mn. Antoni Estade Prohom. Havia atorgat testament davant el notari Joan Morell el dia 18 de maig de 1722. Aquest prevere era germà de Joan Baptista Estade Prohom i oncle de Bartomeu Estade Prohom. Moltes misses se varen dir per la seva ànima.

El mes d'abril de 1763 va morir Elisabet Estade Prohom, germana de l'Honor Bartomeu Estade Prohom. Les misses i despeses d'enterrament se tornen a reflectir a l'esmentat llibre.

Bartomeu Estade i Deyà Prohom va morir a principi de juny de 1767. La seva viuda, Antonina Malondra, pagà les despeses d'enterrament a través del criat de Son Prohom Andreu Morell. Les misses pagades per la seva ànima, com era costum, foren moltes. Antonina quan pagava les misses al Convent de Jesús se l'anomena *sindiquesa del Convent*.

5. Celebracions a l'Oratori

Sabem que des del principi tenien cura d'aquest Oratori els pares franciscans del Convent de Jesús de Sóller.

*"Jo el Doctor Antt Vicens Deyà Sindich Apostolich del Convent de Jesús de la present vila he consertat ab lo Sr. Juan Baptista Stade Prom que los religiosos de dit Convent vagen a salabrar tots los diumenjos y festes de gordar y més los dies de Sant Antoni, y com son els 11 de janer y els 13 Juny, Santa Agade, St Jesus, Sta Catalina, y Sta Lusía an la capella de Son Prom les quals les dira a intansio de dit són pare lo qual sa obliga dit Sr. cada any a pagar vint y quatre lliures ab dos iguals pagos axo es la primera el dia de Sant Joan prevere y los altra el dia de Sant Abdon. Fet el primer de janer 1700."*³

Hem notat que quan parla, en aquest moment, de la Capella de Son Prom se refereix a l'Oratori de Castelló, així se coneixia al principi aquesta església.

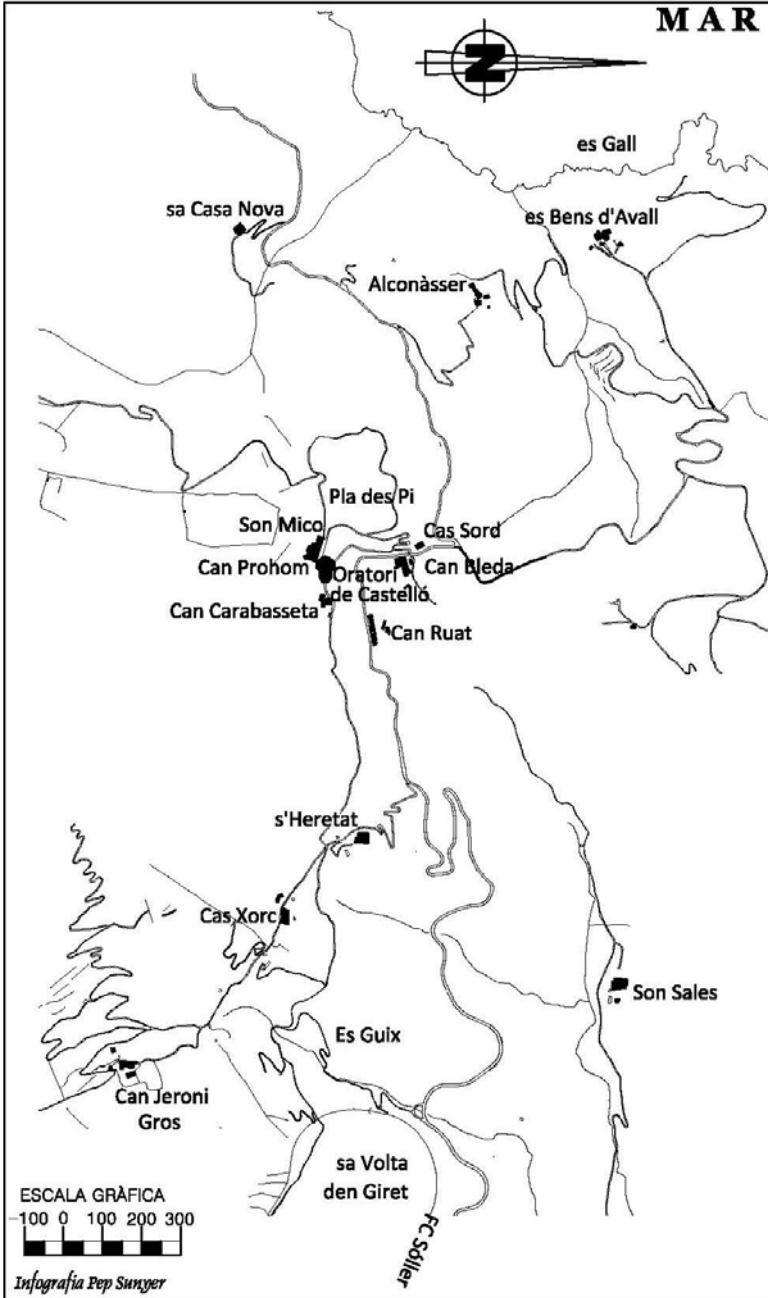
L'esmentat llibre tracta dels diferents pagaments realitzats pel Sr. Joan Baptista Estade-Prohom de Castelló al Dr. Antoni Vicenç Deià de Muleta com a Síndic del Convent de Jesús. Tots són de dotze lliures segon l'acord esmentat. Tenim el nom d'alguns frares com és Fra. Francesc Ramonell Guardià del Convent de Jesús, Fra. Joan Palou Vicari del Convent, Fra. Guillem Roca, Fra. Andreu Guardiola, Fra. Gabriel Buades mestre de gramàtica del Convent, Fra. Nadal, Fra. Dionís Selon, Fra. Barthomeu Arbona Guardià del Convent l'any 1726, Fra. Diego Arnau, Fra. Mateu Trias. Citam literalment:

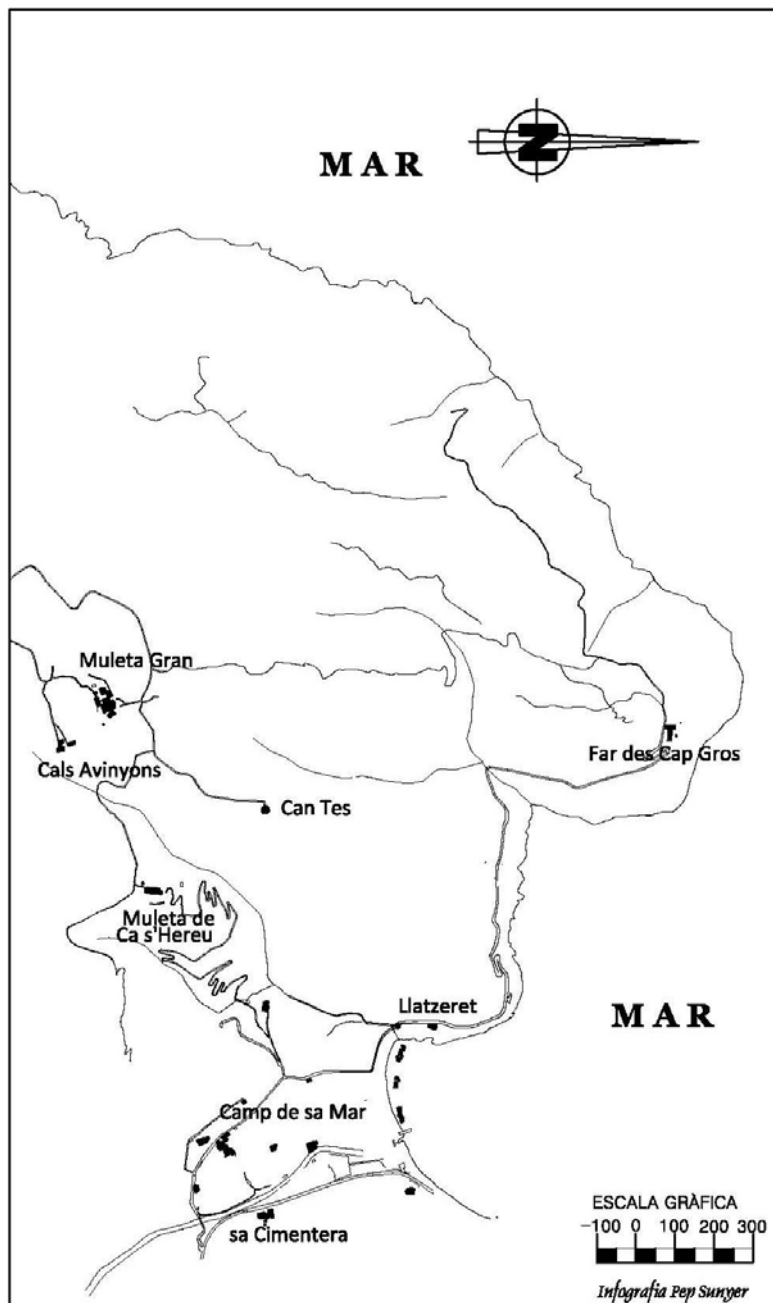
"Jo Fra. Mateu Trias Vicari del Convent de Jesús de Sóller don fe com el Sr. Dn. Pedro Estada Prom òlim Serre de Marina Sindich Apostolich de dit Convent ha rebut de si mateix 14 lliures 18 sous per la da antes dit a complimentat per lo any 1778 vuy die 20 de Janer de 1779". Des de l'any 1774 ja se parla de Pere Estade-Prohom òlim Serra de Marina. També se refereix a la missa de *Castayó* des de l'any 1726. Per aquest motiu pensam que en tot moment se refereixen a l'Oratori de Castelló.

Al mateix llibre trobam:

«Jo Fra. Jaume Amer Guardià del Convent de Jesús de Sóller don fe com el Sr. Dn. Pedro Prom Estade òlim Serre de Marina Sindich Apostolich del dit Convent ha rebut de si mateix 14 lliures, 2 sous, ço és per la Missa de Castayó 4 lliures, per tres oficis conventuals 4 lliures 20 sous, per la festa de la Creu 3 lliures, y per dos oficis fundats 2 lliures 12 sous tot a compte per lo any 1781».

La mateixa quantitat s'ha pagat entre els anys 1780 i 1792. Els anys 1788 i 1789 el Guardià del Convent era Fra. Bonaventura Togores. Entre els anys 1790 i 1792 el Guardià era Fra. Francesc Rabasse.

Zona d'influència de l'Oratori de Castelló

L'any 1793 Fra. Ramon Lledó va rebre 9 lliures 2 sous de Joana Vidal viuda de de Pere Estada Òlim Serre de Marina. La mateixa quantitat pagà aquesta senyora els anys 1794 i 1795. Aquest darrer any el Guardià del Convent era Fra. Cosme Salom.

L'any 1798 la Sra. Joana Vidal era " Sindiquesa Apostòlica" del Convent de Jesús i pagà la quantitat de 18 lliures 4 sous pels anys 1796 i 1797.

Exterior de l'Oratori. Davant a l'esquerra podem veure, als propietaris de Can Prohom, Gabriel Massanet i al seu costat Maria del Carme Rubert.

Quan el Guardià era Fra. Josep Rullan rebé de la senyora Joana Anna Vidal *«per les tres añades de la terra, la festa de la Creu y dos oficis fundats axo es de 1798, 1799 y 1800. 13 lliures 10 sous y per les sobreditas tres añades de los tres oficis Conventuals dexa manats Doña Antonina Malonda 14 lliures y esta cumpr. y se nota qe. Los dits tres oficis manats per espai de 25 anys queden cumplits y han acabat are de 1800.fet vuy dia 16 Juñy de 1800»*.

La senyora Joana Vidal paga els censals que fa dir al Convent de Jesús que són per la festa de la Creu y dos oficis fundats per l'ànima de Catalina Deyà i Maria Estada. Paga per aquests conceptes els anys 1802 fins el 1822. Trobam els Frares Antoni Alcover, Joan Font, Salvador Oliver, Sebastià Miralles, Mateu Font i Josep Perelló.

A partir de l'any 1824 el que paga al Convent és Joan Vidal per mà de l'amo Antoni Juan Pastor. El llibre finalitza el 31 de juliol de 1831. Joan Vidal Serra de Marina va morir l'any 1835. Anys després morí la seva germana Joana Aina Vidal. Cap dels dos germans va tenir descendència i en aquell moment la propietat de la finca passà al que fins aleshores era el seu administrador, Andreu Rubert i Lladó.

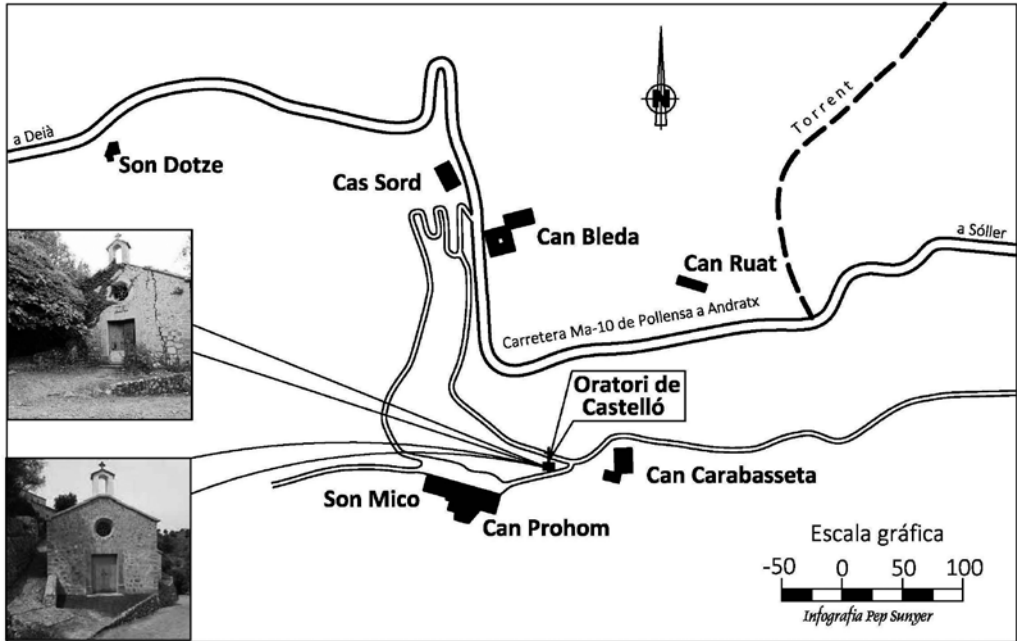
6. Problemes econòmics

L'any 1722 la manca de persones que recaptassin les quotes que cada veïnat s'havia compromès a pagar havien situat l'administració del temple amb veritables problemes econòmics.

Joan Baptista Estade-Prohom de Castelló, aleshores propietari de Can Prohom, va reunir a trenta-un dels veïnats, propietaris i arrendataris, de tota la comarca. En aquell moment signaren una escriptura davant notari. Tots ells se comprometeren a pagar puntualment la quota que en cada cas se'ls hi havia assignat, van nomenar obrers perquè tenguessin cura del compliment dels compromisos adquirits a l'esmentada escriptura.

La reunió va tenir lloc el dia 12 de juny de 1722. Se va decidir que cada propietari o arrendatari pagàs una quota en proporció a la importància dels seus béns. S'obligaven a pagar l'almoina de la Missa dels diumenges i festes. Fundaren una Obreria la missió de la qual era recaptar les quotes i tenir cura de l'ornamentació del temple. També se varen decidir les lleis o regles per les que s'havia de regir l'obreria esmentada.

El notari Miquel Alenyà Llançó⁴ va aixecar una escriptura pública de les decisions preses. Se trobaven presents els senyors :

Plànol de l'Oratori i les possessions més properes.

Juan Baptista Estada Prom

Bartomeu Estada Prom

Catharina Canals, muller del Il·lustre Sr. D. Miguel Malonda del Consell de se Magestat y son oïdor en esta Real Audiència.

Bartomeu Roig de Olesa

Geroni Estada de la Casanova

Juan Moragues

Francesch Canals de Muleta

Baptista Oliver Aviño

María Deyà y Pons Vda.

Jaume Bauçà Nou

Baptista Bauçà Tes

⁴ Va néixer a Alcúdia el dia 27 de març de 1678 i va morir a Palma el dia 4 de gener de 1751.

Miquel Canals Gros

Llorenç Bauçà Major

Llorenç Bauçà Menor, Pare y Fill

Antoni Ferra

Juan Matheu Riutort

Antoni Riutort

Bartomeu Estada Ereu

Miguel Estada Ereu

Mathia Estada Ereu

Antoni Rullan Marrutxo

Pere Antoni Bernat Ruat

Jaume Deya de Demia

Juan y Catharina Deya germans fills de Miquel de Muleta

Sebastia Cañellas, Mayor

*María Anna Muntaner Vda. y curadora de Antoni Rullan món
fill Bartomeu*

*Lo Rvend. Juan Peña Pre. y Antonina Canals y Peña Vda.
mare y fill de Son Salas*

Miquel Estada alias España.

Podem veure que se troben representades les possessions de Can Prohom, Sa Casa Nova, Can Bleda, Muleta, Cals Avinyons, Can Tes, Can Nou, Can Jeroni Gros, S'Heretat, Cas Xorc, Ca S'Hereu de Muleta, Can Marrutxo, Can Ruat, Son Sales, Son Mico, Can Carabasseta, Els Béns d'Avall i Alconàser.

Tot això consta al *Llibre de l'Obreria* que, l'any 1910, se trobava a les cases de la possessió de Can Prohom. (Aquest llibre és el que utilitzà Mn. Josep Rullan i Mir per prendre les notes manuscrites que ara feim servir i que se troben a l'arxiu de Lourdes Colom Rullan neboda-néta de l'esmentat prevere. L'original *Llibre de l'Obreria* ja no se troba a l'arxiu de Can Prohom i desconeixem on se pugui trobar, el canvi de propietaris de la finca ha provocat la dispersió de l'arxiu original.)

En aquell moment es millorarien els ornaments, se feren reparacions a l'Oratori i s'adquiriren nous ornaments. L'any 1722 es va construir la espadanya i es col·locà una nova campana. Se va comprar un calze i s'adquiriren nous ornaments. També se feren obres a l'Oratori de manera que tornà a quedar com a nou.

Estat de l'església l'any 1992. Encara conserva la campana.

Vista del presbiteri a l'interior de l'església en avançat estat d'abandonament per gener de 1992.

Vista de l'entrada a l'interior de l'església en avançat estat d'abandonament per gener de 1992.

Façana de l'Oratori a partir de 1999. S'ha robat la campana.

L'any 1791 es va predicar la quaresma en aquest temple.

Rullan i Mir ens escriu:

«Además residía en aquel lugar un Padre, maestro en filosofía, que además de predicar estableció una escuela de gramática en la cual se enseñaba á la juventud de las familias que residían en dicho lugar».

Probablement era un frare franciscà del Convent de Jesús. Podria ser que qualche moment tengués una residència temporal a Castelló però segurament habitava a Can Prohom ja que el temple no disposa d'espai per que hi romanguí ningú. El que si és segur és que molt abans els frares ja feien catequesi a l'Oratori.

Sabem que entre els anys 1791 i 1793 se recaptaren unes almoines extraordinàries per a poder pagar les despeses dels pares predicadors Salom i Pons.

Mn. Damià Bernat de Can Fiol també va anar a celebrar misses al nostre Oratori el segle XIX.

El darrer terç del segle XVIII Can Prohom passà a Maria Estade-Prohom de Castelló que estava casada amb Antoni Serra de Marina. Els Serra de Marina eren una important família de Santa Margalida. La possessió passà als fills d'aquests dos Pere Serra de Marina i Estade Prohom.⁵ Com ja hem vist aquest signava com Pere Estade Prohom òlim Serra de Marina.

7. Nou acord entre els veïnats

L'any 1810 se fa necessària de nou una reunió dels veïnats. No se recapten els diners suficients per a pagar l'estipendi dels preveres que celebren les misses. S'ha de reanimar l'obreria, també s'ha d'acordar qui anirà a cercar al sacerdot i que també després el tornarà a la seva residència. En aquesta reunió només hi foren presents 24 propietaris i arrendataris, aquest signaren un nou contracte.

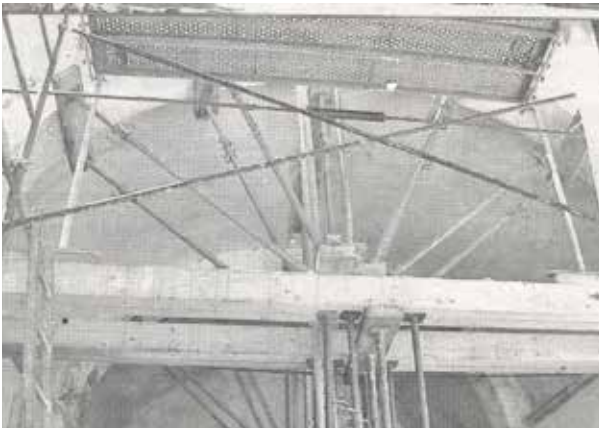
Era el 25 de desembre de 1810. Començaren per recordar les obligacions que s'havien contret el 12 de juny de 1722. Se trobaven que, degut als problemes econòmics d'aquell moment, tenien dificultats per trobar preveres que pujassin a celebrar al Oratori ja que no podien fer efectius els estipendis. En aquesta reunió arribaren a un nou acord que els obligava a ells i als seus successors a mantenir la conservació del

Un anell de ferro subjecta l'estructura.

Comencen els treballs.

S'ha apuntalat l'interior.

temple i i a fer-se càrrec dels estipendis, a tal efecte organitzen de nou l'obreria.

Signaren aquest nou contracte les següents persones:

"D. Antoni Maria Serra y Prom per Can Prom y Muleta

D. Antoni Aguirre de Can Bleda

D. Bartomeu Estada de Moncayre

Sr. Geroni Estada de la Casanova

D. Lleonard Oliver de Son Mico

Honor Damia Deya de Muleta

Honor Llorens Bauça de Can Sort

Honor Bartomeu Bauça Xorch

Honor Joan Morell Tes

D. Juan Moragues

Honor Geroni Canals Gros

Honor Bartomeu Triai de la Heretat

Sr. Antoni Mayol de Balitx

Honor Miquel Riutort

Honor Francesch Bernat de se Coma

Honor Juan Matheu Riutort

Llorens Rullan Marruxo

Andreu Castañer de Muleta

Bartomeu Estada Ereu de Antoni

Bartomeu Estada Ereu de Ramon

Antoni Rullan Terrete

Juan Enseñat de Muleta

Geroni Rullan Camarad

Ramon Rullan Pauló"

Juan Álvarez Mendizábal, President del Consell de Ministres, va promoure la coneguda com a Desamortització de Mendizábal. L'any 1836 se desamortitzaren molts terrenys eclesiàstics entre altres el Convent de Jesús de Sóller. Com sabem molts pares franciscans d'aquest Convent varen tenir cura dels serveis espirituals del nostre Oratori. Els franciscans no varen rebre cap compensació a canvi de perdre la seva propietat.

Al llarg del segle XIX trobam com a responsable del temple de Castelló a Mn. Antoni Pastor Morey. Aquest sacerdot havia estat al llarg de 15 anys Vicari in Capite d'Orient, dos anys va ésser Ecònom d'Andratx i altres dos anys el capellà de la presó de Palma. El decenni de 1850 el trobam celebrant a l'Oratori de Castelló. Pel que sembla duia ja uns 17 anys com a responsable de l'atenció espiritual de l'Alqueria de Castelló i formava part del Reverent Comú de Sóller.

8. Darrers propietaris de Can Prohom

El decenni de 1840 Can Prohom passà a Andreu Rubert i Lladó. Aquest era membre d'una família enriquida i que havia invertit la seva fortuna comprant terres. A part de Can Prohom tenien Almallutx, els Béns d'Avall, Son Micó, Muleta, l'hort d'en Bascós, el Camp d'en Prohom, la Teulera i la posada del carrer de Sa Lluna abans anomenada el Cellar. Andreu Rubert deixà la finca, l'any 1900, a la seva filla Maria del Carme Rubert i Sureda. Aquesta, a la seva mort a Palma, el dia 2 de juny de 1921, la deixà en herència a Dolors de la Peña i de la Peña.⁶

L'any 1934 la varen vendre a Josep Puig Alcover, casat amb Lluïcia Puig Ginesta. El propietari actual és Amador Coll Puig fill d'aquests.

9. Restauració de l'Oratori

L'any 1909 els propietaris de Can Prohom Maria del Carme Rubert i Sureda i el seu marit Gabriel Mas-

⁶ Ibidem.

sanet i Verd decidiren restaurar L'Oratori que se trobava pràcticament en ruïnes. El mur que dóna al camí de Can Carabasseta s'havia mogut pel mateix problema dels fonaments que ha tengut al llarg dels segles, la façana tenia un gran crull, se va substituir una finestra quadrada que hi havia a la part superior de la façana per una claraboia, se posaren unes portes noves i se repararen una multitud de desperfectes. El dia sis d'octubre de 1910, amb les obres finalitzades, els propietaris de Can Prohom assistiren a missa al temple de Castelló i a la nova inauguració de l'església.

Dolors de la Peña i de la Peña va ser l'hereva de Maria del Carme Rubert i Sureda l'any 1921. Dolors de la

Gran pintura de Sant Pere Nolasco que presidia l'Oratori quan se va llevar el retaule de la Mare de Déu del Roser. Actualment se troba a les cases de Can Prohom.

Pintura de l'Anunciació de l'Arcàngel Gabriel a Maria. Se trobava a l'Oratori un poc més amunt que el quadre de Sant Pere Nolasco. Actualment a les cases de Can Prohom.

Peña era filla de Eduardo de la Peña Arévalo, natural de Sevilla, i de Catalina de la Peña Campaner natural de Palma.

L'any 1934 el matrimoni format per Dolors de la Peña i el militar Miquel Llompart i Llompart⁷ varen vendre Can Prohom per 100.000 duros.⁸ a Josep Coll Alcover i Maria Puig Ginesta. Aquests darrers són els pares del propietari actual Amador Coll Puig.

10. Benedicció de l'oratori

El dijous sis d'octubre de 1910 va tenir lloc la benedicció de la capella restaurada. A les vuit i mitja del matí quan arribà a Can Prohom Mn. Josep Rullan i Mir en companyia d'uns amics, la comitiva va ser rebuda pels propietaris de la possessió. Molts d'altres convidats ja havien arribat així com els diferents pagesos de la contrada. A les nou i mitja la comitiva se traslladà a l'Oratori. Se trobaven, amb els propietaris de la finca, Guillem Massanet Verd i la seva esposa Margalida Muntaner i Verd, Miquel i Rosa Palou Barbarín, les al·lotes Maria Esteva, Loreto Gómez Gaburcio i Carmen neboda dels senyors de Can Prohom. La gran quantitat de gent que volia assistir a la benedicció era impossible que hi cabés, de manera que molts quedaren a l'exterior de l'edifici. Realitzà la benedicció Mn. Sebastià Esteva i Flaquer, Ecònom de Sóller,

⁷ Registre Civil de Palma. Districte de la Catedral. Pàg. 761. Tom 166. Certificat de naixement de Josep Maria Llompart de la Peña

⁸ Les possessions de Mallorca. Volum 4. Tomàs Vibot. El Gall Editor. 2009

i foren padrins Rosa Palou Barbarín i l'antic Majoral de la finca Josep Santandreu. Entonar en un Tedèum cantat per un nombrós grup de joves de la Congregació Mariana de Sóller, sota la direcció del mestre de Capella, i organista de la Parròquia de Sant Bartomeu, Mn. Miquel Rosselló i Barceló. A continuació començà la Missa i se va cantar la d'Àngelis pels mateixos congregants. Predicà el vicari de l'església de Sant Jaume de Palma, Mn. Miquel Gayà. Abans dels sermó se va cantar l'himne *Ave maris stella* i després de la Consagració el motet *O bone Jesu*.

Vista general del retaule de la capella privada de Can Prohom.

Després de la celebració tengué lloc un refresc per tots els assistents al llarg del qual els Congregants interpretaren algunes composicions humorístiques del seu escollit repertori.

El capvespre, després d'una altra actuació pels al·lots de la Congregació Mariana, se va resar a l'Oratori el rosari i després Mn. Gayà va procedir a instal·lar el Via Crucis.

El temple se trobava ricament enramat, a l'exterior amb corda de murta i llorer i a l'interior amb tests de flors naturals i amb garlandes fetes amb fulles de fasser artísticament disposades per Loreto Gómez Gaburcio.

Al llarg de tots els actes també hi foren presents Mn. Ramon Colom, Mn. Bartomeu Coll, Mn. Andreu Bisbal i Mn. Pere Lluç Ripoll de Sóller i Mn. Bartomeu Gomila de Palma.⁹

11. Pèrdua d'importància de l'Oratori

L'any 1860 el "Llibre de l'obreria"¹⁰ no consigna més informació sobre el culte a l'Oratori de Castelló. En aquest moment l'edifici començà a patir un abandonament que se reflectirà en el seu mal estat de conservació. Moltes de les possessions de l'entorn havien canviat de propietari i molts d'aquests nous propietaris no residien a la seva possessió. També molts dels senyors havien construït el seu oratori particular a la seva finca. Els Estade-Prohom ja no eren els propietaris de Can Prohom, en aquell moment els nous propietaris, els Serra de Marina, s'havien dut el retaule de la Mare de Déu del Roser que presidia el temple a les cases de Can Prohom. Se desconeix si també se'n dugueren el calze i els ornaments. Amb l'estat ruïnós de la capella no se podia fer altra cosa. La manca de reparacions i l'abandonament de l'edifici se reflecteixen a la Història de Sóller de Rullan i Mir, l'any 1873 aquest prevere va visitar el temple i va escriure:

«Su fachada amenaza ruina y sus puertas caen de puro viejas»

Ja ens podem imaginar com se trobava la construcció l'any 1909 quan se decidí realitzar una important reforma. Hem de dir que al llarg dels anys la paret que dona al camí de Can Carabasseta sempre ha tengut problemes al seu fonament i ha provocat esquerdes a la façana del temple.

⁹ Setmanari *Sóller* número 1228 del 8 d'octubre de 1910

¹⁰ Com ja hem explicat aquest llibre que se va trobar a l'arsiu de Can Prohom a principis del segle XX actualment està desaparegut. Hem pogut conèixer el contingut d'aquest llibre gràcies al manuscrit de Mn. Josep Rullan i Mir.

La trobada del "Llibre de l'Obreria" la trobam descrita per Mn. Josep Pastor Castanyer, el pseudònim del qual al setmanari *Sóller* era Braulio o B. d'aquesta darrera manera signa l'article del que hem extret aquesta part:

«En la primavera de este año estaban los señores del predio de Can Prohom acabando la restauración del oratorio público, que como á un tiro de piedra de la casa señorial y en terrenos de los mismos señores se levanta, cuando por una feliz coincidencia, registrando otros papeles, vino á caer en sus manos un libro ignorado de todos, en que se conserva la historia de dicho oratorio. Como si la Providencia dispusiera que á la restauración material de la pequeña iglesia acompañase la reintegración de su historia y, como alguno ha pensado, el restablecimiento de su culto...»

*El altar de mampostería ha sido sustituido por otro de madera. Se han restaurado los candelabros sacros y demás utensilios del culto divino, cuidando que no perdieran su carácter de antigüedad, y del mismo modo se ha procedido en la recomposición de los ornamentos y, si alguno se ha tenido que hacer nuevo, se ha procurado que no desdijera de lo antiguo, y que conservara todo el aspecto del conjunto el carácter de una pequeña iglesia de campo».*¹¹

Lamentablement el Llibre de l'Obreria en la actualitat no se troba a Can Prohom i desconeixem on està.

12. L'edifici a finals del segle XX. De la ruïna a la restauració del segle XXI

Al setmanari *Sóller*, del dissabte dia 1 de febrer de 1992, trobam un reportatge que era un veritable crit d'alerta per l'estat de degradació en que se trobava el nostre Oratori. Aquest treball està escrit per l'amic investigador Joan Estades Enseñat i pel prevere, aleshores destinat a Sóller, Mn. Joan Pons Payeras.

En aquest article hem trobat el següent escrit:

«L'investigador solleric, Joan Estades Enseñat, ha trobat en el Llibre del repartiment de la talla real (1833), de l'Arxiu de l'Ajuntament de Sóller, la llista dels llocs i barranies importants que aleshores hi havia a la vall. De la llista dels 22 llocs, es destaca Castelló, al costat de l'Alqueria del Comte, Biniaraix, Fornalutx, Sa Figuera i l'Horta. De les 1462 persones inscrites en el Llibre 59 corresponen a Castelló, gairebé semblant a Biniaraix».

El nombre de persones que habitaven a Castelló l'any 1833 ens dóna a conèixer la importància que tenia aquesta església en aquell moment. Però al mateix escrit ens hem assabentat de l'estat ruïnós i totalment abandonat en que se trobava l'església.

Acaba el reportatge amb aquestes paraules:

«Seria possible, entre tots, posar-hi remei? Déu faci que si i que nosaltres ho veiem.»

Molts d'anys hagueren de passar, mentre la capella s'anava deteriorant encara més, abans de que es procedís a una restauració definitiva.

Aquest escrit estava il·lustrat per unes fotografies, realitzades per *Fotos Brasil* que deixaven més que patent l'estat ruïnós de la capella. Degut a la seva importància gràfica les reproduïm en aquest treball.

El divendres 9 d'abril de 1999 la *Veu de Sóller*, en un article signat per Joan Mora, se donava la notícia de la

¹¹ Setmanari *Sóller* número 1227 del dia 1 d'octubre de 1910

desaparició de la campana de l'Oratori. Uns excursionistes havien notat la seva desaparició.

Llegim directament :

«A pesar que el robatori es va fer, presumptament, fa poc dies a hores d'ara no s'ha tramitat cap denúncia davant la Policia Local alertant de la desaparició».

Segons el mateix escrit en aquell moment part de la coberta ja estava enfonsada.

També s'afirma:

«La campana estava subjectada per una culassa en una espadanya de doble vertent ubicada just damunt el portal del temple que està culminada amb una petita creu. L'edifici és de propietat privada».

El dissabte anterior l'amo de Can Prohom va sentir uns tocs de la campana mentre estava treballant a la finca. Primer no va fer gaire cas i després notà la seva desaparició. Això ens fa pensar que va ser el dissabte dia 3 d'abril quan se realitzà el robatori.¹²

El propietari de Can Prohom, el 12 de febrer de 2007, va dirigir la següent carta al Conseller executiu de Medi Ambient i Natura del Consell de Mallorca, Miquel Àngel Borràs i Llabrés:

«Hble. Sr.

Per la present vos faig avinent que a Can Prohom, finca de la meua propietat situada en el terme municipal de Sóller, s'hi ubica la Capella de Castelló datada de segle XVII.

Aquesta Capella, que es troba en molt mal estat de conservació, podria ser utilitzada, una vegada convenientment restaurada, com a complement de la Ruta de Pedra en Sec que vostès desenvolupen, ja que es troba just devora del camí de Castelló que forma part de l'esmentada Ruta; a més l'estat en que es troba pot constituir un perill pels senderistes que la recorren actualment.

Atesa aquesta circumstància i aprofitant l'experiència del seu Departament en treballs de conservació i restauració del patrimoni, vos sol·licito mitjançant el present escrit que prengueu en consideració la proposta de cessió de la Capella de Castelló al Consell de Mallorca per a la seva restauració i posterior incorporació com element patrimonial a la Ruta de Pedra en Sec.

En cas afirmatiu la propietat vos ofereix la seva col·laboració per poder dur a terme aquesta obra.

A l'espera de notícies, aprofito l'avinentsa per saludar-lo ben cordialment.

Palma, 12 de febrer de 2007»

Està signat per Amador Coll Puig, propietari de la possessió, i porta un segell amb la data d'entrada del 14 de febrer de 2007.

El dimarts dia 22 de maig de 2007 signaren un conveni, al Mirador de Ses Barques, el propietari de Can Prohom i el Conseller insular de Medi Ambient i Natura. Amador Coll Puig va fer cessió de l'edifici, en ruïnes, i els seus terrenys adjunts per un total de 75 anys al departament de Medi Ambient amb la condició de que se recuperi l'edifici. Amb aquesta cessió el propietari de l'edificació no rep cap compensació econòmica, *només la satisfacció personal de poder veure com se recupera la capella*. Amador Coll manifestà

¹² Informació oral d'Amador Coll Puig.

que havia intentat en altres ocasions obtenir ajuda per a la recuperació de l'Oratori, de l'Ajuntament i de l'església, però res havia sortit endavant degut al cost de la rehabilitació. Per la seva part el Conseller Miquel Àngel Borràs afirmà que la capella serà part dels atractius, etnològics i de patrimoni, de la Ruta de Pedra en Sec del Consell. Adjuntam una fotografia de Lorenzo del moment de la signatura per part d'Amador Coll i Miquel Àngel Borràs.¹³

El mes de març de 2008 començaren les obres de restauració de l'Oratori. En aquell moment se trobava en un avançat procés de deteriorament. El personal del departament de Medi Ambient va iniciar les obres per tal de consolidar la estructura del temple. Se col·locà un anell de ferro que envoltava totes les parets exteriors de l'església per evitar la caiguda d'aquestes parets. També se va destapar un tram que amenaçava caure de la teulada de l'edifici, se feren unes proves al gran clivell de la façana principal per assegurar-se de que les parets no és mouen. L'interior de l'Oratori se va apuntalar. Poc després s'aturen les obres a l'espera d'una dotació de pressupost.¹⁴

El mes de març de 2011 la presidenta del Consell Insular, Francina Armengol, i la consellera de Medi Ambient, Marilena Tugores, anunciaren que disposaven de 2,6 milions d'euros procedents dels fons estatutaris, que cada any negocia el Govern de les Illes amb l'Administració central, per a el desenvolupament d'una sèrie d'actuacions. A la Serra s'havien de dur a terme dotze projectes, entre ells la restauració de l'Oratori de Castelló. 156.000 euros serien per a la rehabilitació d'aquesta església.¹⁵

Finalment el mes de gener de 2015 començaren les obres de restauració. Havien passat set anys des de que l'edifici s'havia apuntalat. En aquell moment el Consell Insular destinava una partida de 175.510 euros per a la recuperació i consolidació del temple.¹⁶ Havien de tenir una durada d'onze mesos. Se va allargar més del compte degut al perill de caiguda d'un marge en el tram del camí de Castelló que passa al costat de l'església. A petició de l'Ajuntament de Sóller els margers del Consell de Mallorca varen dur a terme aquesta obra.

Al setmanari *Sóller* del dissabte, 30 de juliol de 2016, a un article signat per Lluç Garcia, podem llegir:

«Les principals actuacions que s'han duit a terme per recuperar l'esplendor de l'oratori han estat el reforç de l'estructura exterior, el drenatge de les pluvials (per allunyar les aigües pluvials de l'edifici i evitar filtracions), la reposició d'algunes zones de paviment a l'interior i la rehabilitació de la sagristia. Pel que fa a la rosassa, la conservació del marc de fusta i la troballa de fragments de vidre al marc han permès recuperar aquesta finestra d'una manera fidedigne. A més, amb les obres es va descobrir el rentamans que gràcies a la col·laboració d'un veïnat es va poder col·locar al seu lloc original a la sagristia.

La reforma s'ha duit a terme respectant, en tot moment, els materials existents i ajudant a conservar-los, a més de recuperar una sèrie d'elements que formaven part d'aquesta església».

El dimarts 26 de juliol de 2016 van visitar l'Oratori el president del Consell de Mallorca, Miquel Enseñat, la consellera de Medi Ambient, Sandra Espeja, el director insular de Medi Ambient, Josep Manchado, i el batle de Sóller, Jaume Servera. Varen poder veure els resultats de l'important projecte de restauració i recuperació que s'hi ha duit a terme.

Els tècnics de la restauració varen ser l'Arquitecte Superior José Luis Simón Maura i l'Arquitecte Tècnic

13 *Diario de Mallorca* 23-05-2007

14 *Veu de Sóller* 09-04-2010

15 *Última Hora i Balears* 24-03-2011

16 *Sa Veu* 16-01-2015

Francisco Antonio Costa García. Les obres estaven acabades.

13. Dos retaules i una pintura

L'any 1762 trobam a Fra. Albert Borguny i Castelló a Sóller. Completa l'ornamentació de la cúpula, de la capella del Roser, amb la pintura de vuit àngels.

Aquest mateix any el propietari de Can Prohom era Bartomeu Estade i Deyà Prohom. Recordem que un avantpassat seu, també de nom Bartomeu Estade-Prohom de Castelló, va ésser l'ànima de la creació de l'Oratori de Castelló i que va costejar íntegrament el retaule de la Mare de Déu del Roser que va presidir aquesta església fins el segle XIX. La devoció dels Estade-Prohom a la Mare de Déu del Roser ens fa pensar que qualque cosa va tenir que veure Bartomeu Estade i Deyà amb la venguda de Borguny. També se dóna la circumstància de que propietaris d'algunes possessions que feien ús de l'Oratori de Castelló tenien dret d'enterrament a la capella del Roser de la Parròquia de Sant Bartomeu de Sóller. Parlam dels Deyà de Muleta o dels Morell de Can Tes.

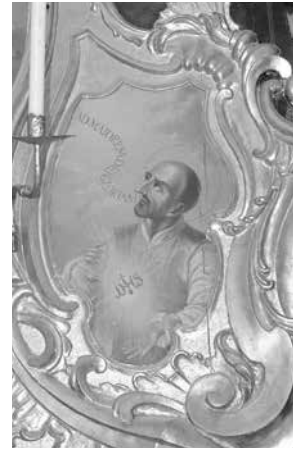
Des de l'any 1717 la capella que s'havia de dedicar a Sant Sebastià era la de Can Prohom. Joan Baptista Estade Prohom havia pagat cent lliures perquè li adjudicassin.

Detall de la Immaculada que presideix el retaule.

Detall de l'Arcàngel Sant Gabriel.

Detall de la pintura de Sant Ignasi de Loiola.

El decenni de 1760 Bartomeu Estade i Deyà, fill de Joan Baptista, tenia la tasca de continuar el retaule de la capella de Sant Sebastià. Consideram que la presència de Fra. Albert Borguny no era un fet aïllat i que en aquell moment se trobava treballant al retaule de la capella de Can Prohom. L'element decoratiu que imita un domàs que, penjat al cim del retaule, enganxat a una estructura que recorda un cobricel, cau pel costat del conjunt ens ha fet pensar en el retaule major de l'església de Santa Maria. A la vegada que ens agradava pensar que el retaule era obra de Borguny quan l'amic restaurador Fabià Acosta Bota, casualment, va anar a l'església de Santa Maria. Hem de dir que Fabià va restaurar, fa uns anys, el retaule de Sant Sebastià de Sóller després d'haver rebut la corresponent autorització de la restauradora de la Diòcesi Antònia Reig. Segons Fabià Acosta les semblances en el treball són moltes i la tècnica del treball la mateixa. Els amonets o putti del retaule tenen una immensa semblança. El cortinatges i flocadura són idèntics, empenen la mateixa tècnica de treball. Hi ha una clara similitud dels plecs dels cortinatges, el mateix tipus de daurat mate i no brunyit, flocadures idèntiques a les del retaule de Sant Sebastià.

Per això pensam que l'autor d'aquest retaule és Fra Albert Borguny.

Al mateix artista ens atrevim a atribuir el retaule de la capella privada de Can Prohom. En aquest retaule tornam a trobar un dossier que s'exten per tot el contorn del moble. El presideix una pintura de la Immaculada Concepció. A l'esquerra podem veure la pintura de l'arcàngel Sant Gabriel i a la dreta la pintura del fundador dels jesuïtes Sant Ignasi de Loiola amb una filactèria on afirma "*Ad maiorem Dei gloriam*". Sota la pintura de la titular podem observar una altra pintura on se representa la Sagrada Família, amb Sant Joaquim i Santa Anna, als peus del conjunt Santa Catalina de Sena i Sant Joan Baptista infant. Aquest dos darrers Sants també els trobam al retaule de la Parròquia. La presència de Sant Joan Baptista ens recorda, i no casualment, al fundador de la capella de Sóller.

La Sagrada Família amb Sant Joaquim i Santa Anna. Als peus del conjunt Santa Catalina de Sena i Sant Joan Baptista infant.

Signatura del conveni de cessió de l'Oratori per part del propietari de Can Prohom, Amador Coll Puig, al Consell Insular de Mallorca. Per part del Consell signa el Conseller insular de Medi Ambient i Natura Miquel Àngel Borràs. És el dia 22 de maig de 2007. S'ha cedit per 75 anys.

XVIII.

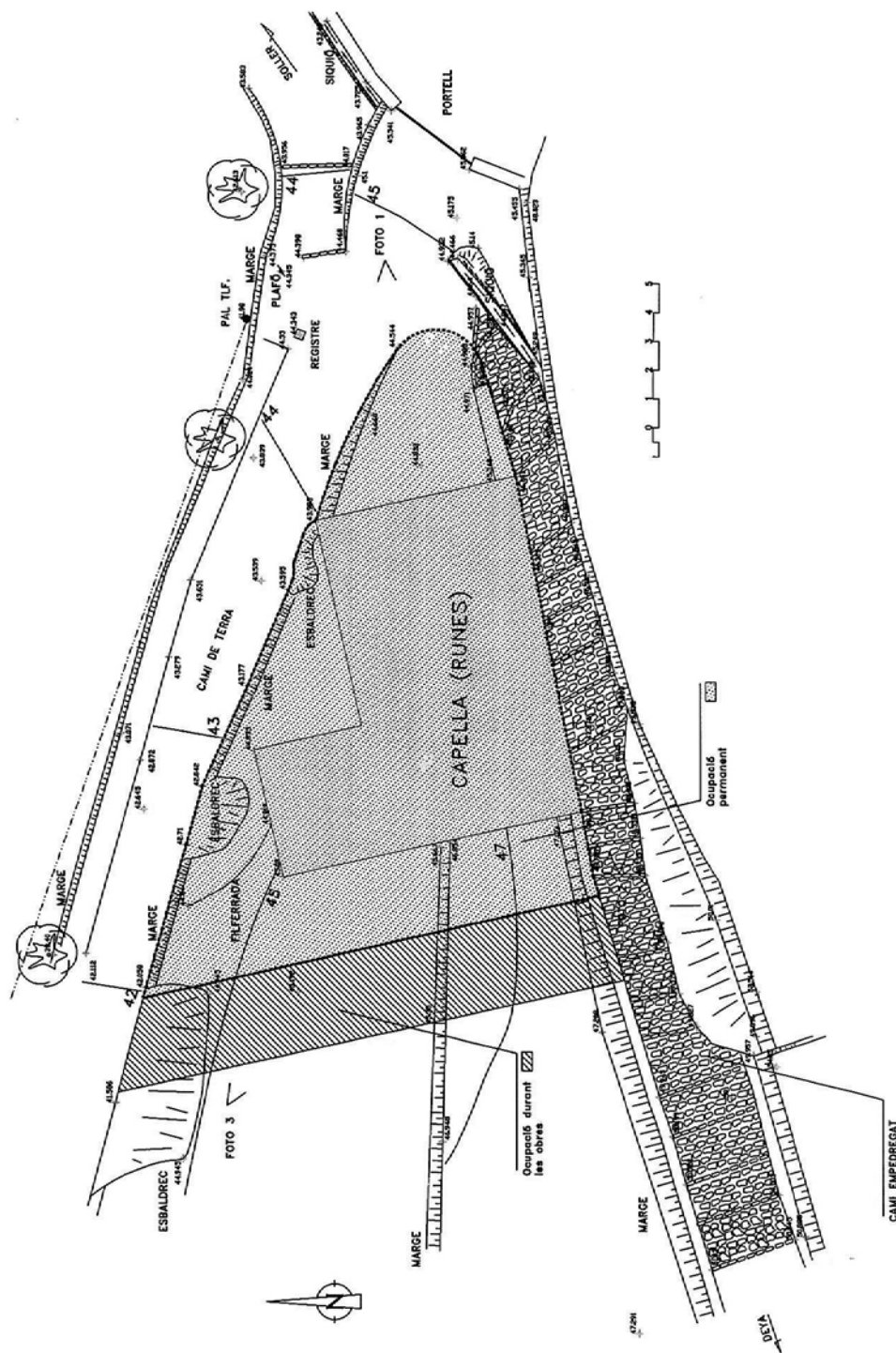
Un altre obsequi a la Parròquia de la mateixa família és la gran tomba de fusta policromada on enterren al Bon Jesús després de la processó del Divendres Sant. Un costum d'aquesta família era posar el seu escut als objectes que eren de la seva propietat o bé els havia adquirit.

Al carrer de Sa Lluna trobam la capella dedicada al Sancristet del Convent de Jesús dels antics pares franciscans. Se troba a la casa on va tenir lloc el miracle. En aquesta casa vivia Benet Esteva Girart, bandoler i assaltador de camins. Quan a una brega quedà greument ferit el portaren a ca seva. Davant la impossibilitat de salvar-li la vida enviaren a demanar a Fra Joan Coll, franciscà del Convent de Jesús,

perquè se confessàs i rebés la extremunció. La reiterada negativa a rebre els sagraments per part de Benet Esteva va fer que una imatge de Jesús crucificat que portava el frare començà a suar gotes de sang per

La talla policromada i estofada de la Mare de Déu Morta de la Parròquia de Sant Bartomeu és també un regal al temple dels propietaris de Can Prohom. No coneixem l'autor tot i que és una obra de gran valor. La Corona d'aquesta escultura porta l'escut dels Estade-Prohom.

Un gran llit de la Mare de Déu Morta també va ésser adquirit pels senyors de Can Prohom. Darrerament a la festa de la Mare de Déu d'agost el podem tornar a veure a l'església amb la magnífica talla de la ja hem parlat. També és del segle

Estat de la capella i els seus voltants abans de començar les obres segons el projecte de l'arquitecte superior, José Luis Simón Mauna i l'arquitecte tècnic Francisco Antonio Costa García.

Visita a l'Oratori finalitzades les obres. És el dimarts 26 de juliol de 2016. Hi són presents el president del Consell de Mallorca, Miquel Ensenyat, la consellera de Medi Ambient, Sandra Espeja, el director insular de Medi Ambient, Josep Manchado, i el batle de Sóller, Jaume Servera.

tot el seu cos i en especial pel seu rostre. Aquest fet va tenir lloc l'any 1530.

Entorn al decenni de 1730, i segurament com a record del bicentenari del fet, Catalina Deyà i Canals esposa de Joan Baptista Estade i Mayol Prohom de Castelló va fer construir una capelleta, tancada amb un reixat de ferro, on va fer col·locar una pintura del Sant Crist del Convent. Rullan i Mir ens descriu aquesta pintura que ell va veure. A la capelleta se pot veure l'escut de la família Deyà tallat amb pedra de marès.

El dia 4 de juny de 1882 va tenir lloc la benedicció d'una nova pintura, còpia del Crist de Velázquez, la pagà Joan Rubert. És obra del pintor Joan Mestre i Bosch. (Llibre de Notícies del Reverend Comú)

Joan Mestre i Bosch (Palma 1824-1893) va ser deixeble en la seva joventut de Bartomeu Sureda Misserol. Destacà com a retratista i pintor d'obres de gènere. Va fer classes de dibuix i pintura a ca seva, al carrer de Verí. Tot i que va fer pintura costumista-historicista, natures mortes, marines, pintura religiosa, etc. Destacà com a retratista. Aquesta capelleta va tenir primer una lampareta i després un llum que s'encenia tots els vespres. La família que habitava la casa tenia cura de posar flors. Els senyors de Can Prohom pagaven la il·luminació.

Fins fa uns anys la tercera festa de Pasqua tot el clergat de la Parròquia anava a cantar un Tedèum davant la capelleta. Sembla que el fet miraculós tengué lloc en aquestes dates.

Aspecte exterior de l'església finalitzades les obres.

14. Can Prohom dins la musa popular.

Pintura del Sant Crist, obra de Joan Mestre Bosch, que se troba a la capelleta del carrer de Sa Lluna i que recorda el lloc on va tenir lloc el miracle de 1530.

Es Gall de Son Salas canta,
es de S'Heretat respon,
es de Can Bleda diu: Com?
Es de Son Mico comanda
i es de Can Prohom fa randa
damunt sa barra tot sol.

Agraïments

Amador Coll Puig

Josep Frontera Cabot

Josep Lluís Sunyer Ribas

Plàcid Pérez Pastor

Joan Frontera Alemany

Eugeni Rodríguez Adrover

Antoni Quetglas Cifre

Guillem Bernat Ferrer

Antònia Estades Gelabert

Lourdes Colom Rullan e.p.d.

Pere Frontera Alemany

Annex

CONVENI ENTRE EL CONSELL DE MALLORCA I EL SR. AMADOR COLL PUIG, PER A LA CESSIÓ D'ÚS I RESTAURACIÓ DE LA CAPELLA DE CASTELLÓ I DELS TERRENYS ANNE- XES.

A Sóller en data 22 de maig de 2007.

REUNIT'S

D'una part, l'Hble. Sr. Miquel Borràs i Llabrés, en nom i representació del Consell de Mallorca, en qualitat de Conseller Executiu de Medi Ambient i Natura, en virtut de l'acord d'habilitació de data 21 de maig de 2007.

I d'altra, el Sr. Amador Coll Puig, amb DNI 41324875 Q, en endavant la propietat, en qualitat de propietari de la capella de Castelló, ubicada a la finca Can Prohom del terme de Sóller, parcel·la cadastral núm.

520 polígon 5.

Ambdues parts es reconeixen la capacitat legal necessària per signar el present conveni i posades prèviament d'acord,

EXPOSEN

PRIMER. - En el marc del Pla de Desenvolupament Sostenible aprovat pel Ple del Consell de Mallorca de data 1 de desembre de 2003, el Departament de Medi Ambient i Natura impulsa diferents programes com els relatius a la conservació i restauració del patrimoni natural i cultural (apartat 11 del Pla) estant prevista com a acció concreta la signatura de convenis amb la iniciativa pública i privada (apartat 11 del Pla).

SEGON. - En concret, el Consell de Mallorca, mitjançant el Departament de Medi Ambient i Natura, promou la creació de la Ruta de Pedra en Sec que és un itinerari senderista que enllaça els dos extrems de la Serra de Tramuntana a través d'antics camins restaurats i condicionats.

TERCER. - El Sr. Amador Coll Puig, acredita la propietat de la finca de Can Prohom, en el terme municipal de Sóller, i on s'ubica la Capella de Castelló, en virtut de:

- a) L'escriptura de manifestació i acceptació d'herència atorgada davant notari a Palma dia 2 de juny de 1981.
- b) Nota registral que s'adjunta.

QUART. - El Consell de Mallorca i la propietat estan interessats a establir un marc de col·laboració que permeti la cessió de l'ús de la capella de Castelló, així com la seva restauració, i dels terrenys annexes, segons el plànol adjunt, que n'asseguri la preservació dels seus valors patrimonials.

Per aquests motius, les parts reunides subscriuen el present conveni amb subjecció a les següents

CLÀUSULES

PRIMERA: OBJECTE DEL CONVENI

És objecte d'aquest conveni la cessió d'ús i posterior restauració de la Capella de Castelló i dels terrenys annexes al Consell de Mallorca.

SEGONA: OBLIGACIONS DE LA PROPIETAT.

Correspon a la propietat:

- a) Cedir l'ús de la Capella de Castelló i dels terrenys annexes que es grafien en el plànol adjunt per un període de 75 anys. Aquest període podrà ser prorrogat per mutu acord entre les parts. Aquesta cessió es fa lliure de condicions, càrregues o gravamens i no comporta cap contraprestació per part del Consell de Mallorca en concepte de cost de la cessió.
- b) Facilitar l'execució dels treballs de rehabilitació de la Capella pel que fa a l'accés a la capella, a les diferents parts de l'edifici i així com el dipòsit temporal de materials durant el temps que durin les obres de rehabilitació que hi realitzi el Consell de Mallorca, per a la qual cosa cedeix l'ús dels terrenys grafats amb aquesta finalitat al plànol adjunt.

TERCERA: OBLIGACIONS DEL CONSELL DE MALLORCA.

Correspon al Consell de Mallorca :

- a) Destinar en la mesura de les seves possibilitats pressupostàries els recursos econòmics i el personal propi del Departament de Medi Ambient i Natura necessari per a restaurar la Capella.
- b) Fer-se càrrec de totes les despeses derivades del manteniment i conservació de la capella de Castelló i dels terrenys annexes. Igualment assumir els danys i/o perjudicis que es puguin causar a persones en els termes establerts per la normativa aplicable a la responsabilitat patrimonial de les administracions públiques.
- c) Destinar la capella de Castelló a l'ús i gaudi dels ciutadans i dels usuaris de la Ruta de la Pedra en Sec. El Consell de Mallorca es compromet a utilitzar-lo amb la finalitat assenyalada i no podrà modificar la destinació principal d'ús sense l'autorització prèvia de la propietat.
- d) Identificar i senyalitzar adientment les obres realitzades.
- e) El Consell de Mallorca, mitjançant el Departament de Medi Ambient i Natura durà a terme les despeses derivades de l'aplicació d'aquesta clàusula, prèvia tramitació, si cal, del corresponent expedient de despesa, d'acord amb la legislació vigent.

QUARTA: RESOLUCIÓ DEL CONVENI

L'incompliment de qualsevol de les clàusules del present Conveni donarà dret a la resolució d'aquest, amb la condició que prèviament es modifiqui a l'altra part amb una antelació de sis mesos.

CINQUENA: ELEVACIÓ A ESCRITURA PÚBLICA

Aquest Conveni es podrà elevar a escriptura pública.

SISENA: JURISDICCIO COMPETENT

Per a la resolució de qualsevol qüestió que pugui sorgir entre les dues parts respecte de la interpretació o aplicació d'aquest conveni, ambdues parts es sotmetran a la jurisdicció i competència dels jutjats de Palma.

I en prova de conformitat, signen aquest conveni per triplicat i a un sol efecte en el lloc i data abans esmentats.

Per la propietat (Signat)

Pel Consell de Mallorca (Signat)

Amador Coll Puig

Miquel Àngel Borràs i Llabrés

Conseller executiu de Medi Ambient i Natura.

Coloma Castañer Abellanet, en qualitat de Secretària tècnica del Departament de Medi Ambient i Natura del Consell de Mallorca, actuant com a fedatària pública, autoritza la signatura d'aquest conveni.

Signat. Cada una de les fulles del conveni porta les tres signatures.

El sostre de Mallorca: un jaciment al cim del Puig Major i Francisco Franco

*Jaume Deyà Miró
Tomàs Vibot Railakari*

Resum: Unes antigues fotografies guardades a les cases de Son Torrella recullen la visita de Francisco Franco i de la seva esposa Carmen Polo a la finca l'any 1934. Franco fou destinat com a cap de la Comandància Militar de Balears a partir de 1933 i en aquesta estada aprofità per visitar diferents punts de l'illa, com fou en aquest cas el cim del Puig Major, previ a la seva voladura (1958) per a la construcció del sistema de radars vigent.

Les imatges conservades per la família Zayas no són simplement un testimoni d'aquella excursió, sinó que involuntàriament enregistren més del que pretenien captar en aquell moment. Una innocent fotografia de grup, un cop haver aconseguit l'objectiu d'arribar al punt més alt de les Illes, desvela l'existència de restes d'uns paraments ciclopis, és a dir, d'origen prehistòric.

Aquest conjunt fotogràfic juntament amb unes fotografies inèdites de l'any 1947, també procedents del fons de la família Zayas, són l'únic testimoni del que podríem considerar el monument prehistòric situat a més altitud de les Illes Balears. Es tracta d'una estructura que podria vincular-se amb els santuaris d'Almallutx.

1. Francisco Franco a Mallorca

Just el mateix dia de la proclamació de la Segona República Espanyola (14 d'abril de 1931), Franco va estar temptat d'intervenir a Madrid amb els cadets en defensa d'Alfons XIII. El general José Millán-Astray, però, li ho llevà del cap ja que no tenia els suports suficients: principalment, no es comptava amb la Guàrdia Civil. Això el va fer desistir. L'endemà, el dia 15 d'abril, Franco dictava una ordre als cadets:

Si en tots els moments han regnat en aquest centre la disciplina i l'exacte compliment en el servei, són encara més necessaris avui, en què l'Exèrcit necessita, serè i unit, sacrificar tot pensament i ideologia al bé de la nació i a la tranquil·litat de la Pàtria.

Franco, com s'ha vist, des dels primers moments es va mostrar reticent a la República, i el mes juliol del mateix 1931 pronuncià en un encès discurs en contra de Manuel Azaña, qui va incloure una nota desfavorable en el seu full de serveis. Posteriorment, el mes de febrer del 1932 va ser destinat a la Corunya com a cap de la brigada d'Infanteria radicada en aquella ciutat.

Durant el pronunciament de la Sanjurjada, Franco es trobava a La Corunya assumint, en funcions, el comandament de la plaça, i no es va unir als revoltats. Fracassat el cop, Sanjurjo va ser enviat a consell

militar i demanà a Franco que el defensàs, però aquests s'hi va negar. Per això, el mes de febrer de 1933, després de queixar-se Franco d'haver perdut llocs en l'escalafó, Azaña el va destinar a les Illes Balears. Aquesta destinació significava un ascens: era un destí que normalment hauria correspost a un general de divisió i bé podria formar part dels esforços de Manuel Azaña per atraure Franco a l'òrbita republicana, recompensa per la seva passivitat durant la Sanjurjada. Així ho deixà per escrit al seu diari de 8 de febrer de 1933:

He recibido en el ministerio al general Vera, que manda la 8ª división. Me dice que el general Franco está muy enojado por la revisión de ascensos. De hacer el número uno de los generales de brigada, ha pasado a ser el veinticuatro. Es lo menos que ha podido ocurrirle. Yo creí durante algún tiempo que aún descendería más. Se propone elevar una instancia suplicando que se revise su caso. Voy a enviarlo a mandar Baleares, donde estará más alejado de tentaciones.

S'hi instal·là a Mallorca amb la seva dona, Carmen Polo, i la seva filla Carme. La seva tasca durant aquesta estada va ser planificar la defensa projectant construccions encaminades a evitar una invasió marítima. També viatjà a Eivissa i a Menorca, tot pel mateix motiu.

En aquella època era molt freqüent veure'l passejar pel Born de Palma. Així mateix, a la capital mallorquina la seva filla va celebrar la primera comunió.

Durant aquesta temporada, que s'allargarà fins a 1934 –quan esclatà la Revolució d'Octubre a Astúries– Franco aprofità molt el temps en el lleure: se sap que era convidat a caçar a diverses possessions i finques mallorquines (per exemple, a Son Verí de Lluçmajor).

En la primavera de 1934 va ser convidat a visitar Son Torrella –antiga alqueria Entrecampos–, que aleshores era de la família Zayas. Aquesta possessió al segle XIX havia estat de la família Borràs, qui hi havia mantingut una política molt activa d'explotació, especialment pel que fa a bestiar, rotes i neu. Per vincles familiars, dels Borràs passà als Zayas.

Durant la destinació de Franco a Mallorca, sovintejarà amb Alfonso de Zayas i de Bobadilla (Palma, 1896 - Sabadell, 1970), membre de la Falange Española i implantador d'aquest partit a l'illa. Fou nomenat per José Antonio Primo de Rivera cap provincial de Falange a Balears (novembre de 1934 - juliol de 1936). Intervindrà en el primer míting que celebrà Falange a Mallorca a Manacor el mes de febrer de 1936.

Durant aquesta visita a Son Torrella Francisco Franco i la seva esposa Carmen Polo pogueren conèixer les cases, l'entorn i, la jornada, inclogué una excursió fins al cim del puig Major, guiada per l'amo de Turixant. Un conjunt de fotografies immortalitzaren la ruta i especialment la coronació del puig més alt de Mallorca.

2. L'AN-FPS 100

Després d'una dura primera postguerra, a partir de l'any 1953, els Estat Units i Espanya signaren els Acords d'Amistat per a l'ajuda econòmica, defensa mútua i conveni defensiu. Aquest conveni suposava la cessió a Espanya de material militar a canvi del lliurament de terrenys per a crear bases i esquadrans de vigilància aèria.

Com a conseqüència d'això, les obres de construcció de la base del Puig Major varen començar el 1957 i concloueren el 1959. Per això, artificiers militars nord-americans volaren amb explosius els últims nou

metres per arribar al cim i aplanaren el terreny per aconseguir una base d'assentament àmplia. Hi varen instal·lar un radar analògic de vigilància AN-FPS 100 i un altre d'altura AN-6.

El comandament estratègic va activar el radar dia 1 de juliol de 1959 per la unitat militar americana 880th Aircraft Control and Warning Squadron.

La base va començar a controlar un ampli espai de la Mediterrània occidental, una zona neuràlgica del Flanc Sud de l'OTAN, amb uns quatre-cents quilòmetres de radi d'acció. A finals de 1964, l'operativitat dels equips d'avís i control electrònic de l'espai aeri varen passar a ser responsabilitat espanyola. El mateix va passar amb els edificis, instal·lacions i equips, després de signar-se la recepció del conjunt, el gener de 1965.

El maig de 1960, poc després d'entrar en servei, Francisco Franco i la seva dona Carmen Polo van visitar la base militar, acompanyats per l'almirall Carrero Blanco, ministre de la Presidència.

3. L'interès arqueològic de les fotografies

Com s'ha explicat anteriorment, la visita de Francisco Franco al cim del Puig Major es va immortalitzar amb un conjunt d'imatges que, inicialment, tan sols adquirien el valor d'un simple record anecdòtic d'una excursió al cim de Mallorca. La primera persona que va intuir que aquestes imatges amagaven alguna cosa més fou Antoni Matheu *de Cúber*, que en moltes ocasions havia tingut l'oportunitat de contemplar-les. Un comentari subtil (“hi ha una fotografia de Franco a les cases de Son Torrella (d'Escorca) que convé pegar una ullada”) va propiciar que la curiositat hi esdevingués interès. No fou fins a l'hivern de 2022 que gràcies al nou gestor de la finca, Joan Juan, de Tramuntana XXI, es va poder tenir un primer contacte amb alguna d'elles. Efectivament, de tot el conjunt d'imatges, havia una en concret que destacava per damunt de les altres. Es tractava d'una instantània on el grup de fotografiats es recolzaven i descansaven damunt un parament conformat per gran pedres (Fig. 1a). Les característiques constructives apuntaven a una construcció d'època prehistòrica, de tècnica ciclòpia. La manca d'un paisatge de fons de la fotografia feia difícil poder identificar amb rotunditat que es tractava del cim del Puig Major.

La primera passa a donar fou contactar amb Inmaculada Zayas¹ per tal de poder adquirir més informació i saber si existien alguns exemplars més. Inicialment era difícil sustentar tal hipòtesis amb tan sols una fotografia i poder afirmar que era el cim de Mallorca, tot tenint en compte que l'estructura ja era inexistent amb la voladura per a la construcció de l'actual sistema de radars, tal com s'ha dit més amunt.

En primer lloc, es va poder observar tota la seqüència d'imatges del dia de la visita de Francisco Franco a la finca i de l'excursió a la muntanya. Gràcies al conjunt de persones i la vestimenta tot apuntava que la seqüència al complet era del mateix dia. Per altra banda –i de sorpresa–, la família Zayas conserva un antic àlbum que recull fotografies antigues de la finca. I fou quan a una altra instantània d'una celebració religiosa de l'any 1947 es veia a la perfecció de nou l'estructura, però des del punt de vista oposat (Fig. 1b i c). Fou en aquell moment quan ja no quedava dubte que tal element arquitectònic era al mateix cim del Puig Major.

Fig.1: a) Fotografia 1943, b) Fotografia 1947 i c) Detall ampliació imatge 1947.

Per acabar de tancar possibles dubtes, també existia la possibilitat de que es tractés d'una mena de plataforma rudimentària feta per Pierre Méchain el 1803 per a les primeres medicions del meridà terrestre. Així ho expressà ell mateix en una carta on transmet la necessitat de fer-hi una construcció sòlida per a les imminents medicions (Ortega 1999: 30):

Diciembre, enero y febrero son los meses más favorables para ver desde las montañas de Cataluña las islas y recíprocamente; pero hiela y nieva en esas montañas, sobretodo en la de Silla-Torrellas; llueve y sopla el viento también con intensidad; la permanencia en ellas puede ser larga esperando los momentos favorables. Sería pues indispensable haver erigir sobre cada una de la cima de las montañas, y en número de cuatro, cabañas de madera o de piedras para establecer con seguridad los reverberos, y que fueran suficientemente grandes como para dormir. Las tiendas no nos bastarían.

Aquesta barraca –amb una més que possible plataforma– es varen executar, ja que tant Méchain com més tard Francesc Aragó hi dugueren a terme medicions amb la costa catalana i valenciana des del Puig Major durant setmanes (Fig.2).

Gràcies, però, a l'existència de les imatges l'estructura (Fig.2a) i les possibles restes de la barraca (Fig.2b) es va descartar ràpidament la seva possible relació amb aquesta instal·lació de principis del segle XIX.

Amb totes aquestes dades, ja sí que es podia afirmar de l'existència d'un monument prehistòric al sostre de Mallorca.

Fig.2: a) Plataforma per a punt geodèsic (Arxiu Jeroni Orell) .b) Restes de possible barraca esfondrada, imatges inicis segle XX (Arxiu família Nadal).

4. L'estructura

La inusualitat de la troballa provoca que la descripció de l'element tan sols es pugui realitzar a partir de les poques fonts que se'n disposen, que són bàsicament quatre imatges, de les quals destaquen principalment dues.

La primera, de l'any 1934, permet proposar que es tracta d'un element quadrat o rectangular visible des del seu angle sud-est (Fig. 1a). S'observa clarament que el parament preservat presenta una altura d'almenys un metre, conservant-se fins a dues filades. Les pedres, de gran mida i de tendència rectangular, es troben ben treballades amb els escaires intencionadament arrodonits.

La segona imatge, de l'any 1947, permet un visió oposada de l'element, des del seu escaire nord-oest (Fig. 1b). L'orientació ha estat possible gràcies a la identificació del marc de muntanyes visibles al fons. De nou es confirma que es tracta d'una estructura de tendència quadrada, on els paraments conformen una clara plataforma. Al fons es pot identificar un gran bloc que aflora (Fig. 1c) i que sembla coincident amb el visible a la imatge de 1934.

L'anàlisi de les dues estampes permeten afirmar de l'existència d'una gran plataforma quadrada delimitada per un parament, aparentment de tan sols una cara, de tècnica ciclòpia. Aquest tipus d'estructures són datables dins la cultura talaiòtica plena/final (S.VIII-V aC) i es caracteritzen principalment per situar-se a cims de muntanyes i prop de cingles (Aramburu 1998: 215).

5. El cim de Mallorca i Almallutx

Fig.3: a) 1.Plataforma cim puig Major. 2. Plataforma puig Castellet. 3.Santuari aïllat. 4. Complex emmurallat dels santuaris. 5. Extensió probable del poblat talaiòtic.
b) Línia visual plataforma puig des Castellet amb el cim nord del puig Major.

El poblament d'època talaiòtica de major envergadura i, a més a més, de major proximitat al Puig Major coincideix amb el que se situa a la vall d'Almallutx. El treball de camp realitzat durant el darrer mig segle (Fernández-Miranda et al. 1971; Deyà, Galera 2013; Deyà 2014) han posat en evidència l'important assentament establert en aquest l'indret (Fig.3a). Sintetitzant-se es podria considerar que està configurat per una zona de caràcter sumptuari, definit pel santuari aïllat, el centre emmurallat amb dos santuaris i la plataforma situada al puig des Castellot. Per altra banda, existeix un ample poblat, tot i que molt deteriorat, que s'estén al nord-est de les actuals cases de possessió. I per finalitzar, una zona dedicada al món funerari que se situa dins el barranc on neix un dels afluents del torrent del Gorg Blau. Degut a la manca d'excavacions no s'ha pogut delimitar amb exactitud tot el conjunt en la seva perfecció. Tot i això existeixen encara nombroses àrees i estructures per definir que corresponen a aquest mateix període. Aquesta gran concentració d'elements configura un complex paisatge i denota que es tracta del punt neuràlgic del poblament en fase talaiòtica de tota la zona. Des de la vall de Sóller fins a la Vall d'en Marc a Pollença no existeix, a dia d'avui, un assentament que presenti tan complexa configuració.

Retornant al cim del Puig Major, les característiques del parament de la plataforma, principalment en la forma del treball dels seus carreus, són extremadament similars amb els que configuren els santuaris d'Almallutx (Fig. 4a). És a dir, la tècnica i detall de l'acurat treball dels blocs de pedra i l'arrodoniment dels seus escaires podrien ser un element que determinaria una relació directa entre ambdues estructures. A banda d'aquesta vinculació més tècnica, existeix un altre element de caire més visual. L'imponent cim del puig Major destaca sobre la vall d'Almallutx, parcialment coberta pel puig de les Vinyes. Curiosament, a la zona on se situen els santuaris és impossible la seva visió de forma directa.

Com s'ha mencionat, sobre els santuaris s'hi troba una plataforma al puig des Castellot (Fig.4b) que permet des d'aquest punt establir una línia directa de visió entre el santuari aïllat i el cim del puig Major (Fig.3b). Tot hi poder correspondre a simples especulacions, val la pena deixar constància de tals observacions per a la possible importància alhora d'interpretar el complexa cerimonial d'Almallutx i donar sentit a l'existència d'una plataforma aïllada al sostre de l'illa.

Fig.4: a) Detall dels carreus del santuari superior. b) parament lateral oest de la plataforma situada damunt el cingle del puig des Castellot.

6.- Reflexions finals

Gràcies a unes imatges casuals –i gairebé domèstiques–, fetes per algun membre de la família Zayas als Franco i acompanyants aquella jornada de primavera de 1934 al cim del Puig Major, i unes altres d’una missa en el 1947 també sobre la mateixa cota, hem pogut tenir constància de l’existència del jaciment prehistòric situat a més altitud de tot Mallorca.

L’existència d’aquest jaciment s’ha d’entendre en primer lloc per la majestuositat i l’imponent que esdevé el massís aïllat que configura el Puig Major. Aquest monument natural, amb tota probabilitat, no va deixar indiferent a l’home prehistòric i les seves creences, podent esdevenir alguna cosa més. La probable connexió amb els santuaris d’Almallutx, tant per la tècnica constructiva com per les seves vinculacions visuals, poden ser testimoni d’un complex cerimonial únic a l’illa.

A tot això, resulta també paradigmàtic el buit arqueològic existent entre el portell de sa Costa –tot seguint la vall longitudinal de Son Torrella– fins arribar a la partió amb Turixant. Aquí es dona una completa inexistència d’estructures arquitectòniques d’origen prehistòric en un espai completament explotable de recursos i habitable. Sembla, al cap i a la fi, com si es tractàs d’un paisatge exclòs. Tan sols tenim constància de poblament mínimament estable en aquesta zona al coval Simó i a la cova de Son Torrella, probables refugis de ramaders que explotaven aquells paratges.

Desgraciadament les històries i creences d’aquelles gents s’han perdut en el temps i tan sols ens queda l’esperança romàntica d’imaginar i especular sobre ells.

Bibliografia

Aramburu, J. (1998): *El Patrón de Asentamiento de la Cultura Talayótica en Mallorca*, Palma, El Tall.

Deyà, J. (2014): *Arqueologia i fonts escrites: Almallutx i el seu hinterland*. Treball de final de màster, Universitat de les Illes Balears.

Deyà, J.; Galera, P. (2013): “L’entorn arqueològic d’Almallutx, una projecció a escala de la seqüència d’ocupació humana a l’illa de Mallorca. Presentació i perspectives de futur”, dins: *V Jornades d’Arqueologia de les Illes Balears* (Palma, 28-30 de setembre de 2012). Palma: Documenta Balear, pp. 241-247.

Fernández-Miranda, M.; Enseñat, C., y Enseñat, B. (1971): *El poblado de Almallutx (Escorca. Baleares)*. Excavaciones Arqueológicas de España, 73. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia. Dirección General de Bellas Artes.

Guerrero, V. (1991). “Un intento de análisis etnoarqueológico del santuario talayótico mallorquín”, dins: *Cuadernos de prehistoria y arqueología castellanenses*, 15, p. 390.

Ortega, Elena (1999): *François Aragó y Mallorca*. Palma: Miquel Font.

Vibot, Tomàs (2007): *Les possessions de Mallorca*, vol 2. Pollença: El Gall.

Rutes de la Guerra Civil i la repressió a Mallorca: del Port de Sóller a Muleta

M. Àngels Ferragut Muñoz

Resum: La Guerra Civil, un episodi clau de la nostra història recent, fou silenciada durant temps. Les rutes interpretatives resulten doncs una eina per sensibilitzar i divulgar els fets, els llocs i les persones que foren protagonistes dels esdeveniments.

La guia es concreta en nou itineraris autoguiats per conèixer la Memòria Democràtica de la Part Forana de Mallorca, i un d'ells, donada la varietat de punts d'interès, transcorre del Port de Sóller a Muleta. La Base Naval, els refugis antiaeris, les pedres de la memòria, el camp de concentració, la carretera de Muleta o l'estació telegràfica són un exemple de la riquesa patrimonial del Port.

1. Introducció.

Les primeres notícies del cop d'estat contra el Govern legítim de la República arriben a Mallorca el 18 de juliol de 1936 i al dia següent, el general Manuel Godea, comandant militar de Balears, declara l'estat de guerra a tot l'arxipèlag, assumint el comandament absolut.

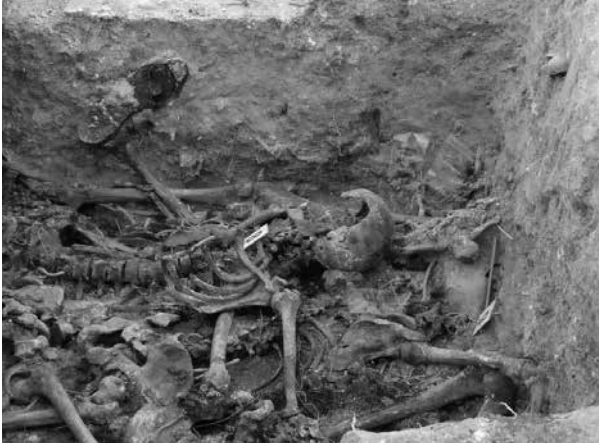
Fracassat parcialment el cop d'estat, s'iniciava una guerra civil que es prolongaria durant tres anys i una postguerra que s'allargaria quasi quaranta anys amb la mort del dictador Francisco Franco el 20 de novembre de 1975. Al mateix temps, s'encetava una intensa repressió. Repressió que havia estat planificada abans del cop d'estat, com s'exposa a la primera de les *Instruccions Reservades* del General Mola de dia 25 de maig de 1936:

“Se tendrá en cuenta que la acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible al enemigo, que es fuerte y bien organizado. Desde luego serán encarcelados todos los directivos de los partidos políticos, sociedades y sindicatos no afectos al Movimiento, aplicándoles castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía o huelgas”.

A partir del cop d'estat, la repressió s'estengué a tots els àmbits de la societat: el polític, l'econòmic, el social, l'educatiu i el cultural. Es produïren detencions, tortures i els nomenats “passejos”. Es calcula que durant les primeres setmanes de l'aixecament militar es decretaren l'empresonament d'unes 1400 persones, fet que va provocar que s'habilitessin diversos centres de reclusió: el castell de Bellver, el vaixell Jaume I, Can Mir (actual cinema Augusta), la presó de dones de Can Sales, el claustre de Sant Domingo a Inca entre d'altres. El desembarcament del Capità Bayo el 16 d'agost de 1936 contribuiria a intensificar la repressió.

Segons l'historiador Bartomeu Garí el nombre de persones que varen ingressar en centres de detenció entre 1936-1939 superaria la xifra de 7000. Als empresonaments segueixen les tretes de les presons i els afusellaments.

La massificació de les presons dugué, a finals de 1936, a la creació dels camps de concentració, principal-

Fossa comuna.

ment al llarg de la zona litoral de l'Illa, on els presos eren obligats a treballar en la construcció sobretot de carreteres que configurarien l'anomenat "Circuit Estratègic" davant la por d'un altre possible desembarcament i més tard, durant la II Guerra Mundial, a un atac dels aliats.

A partir de la primavera de 1937 les execucions extrajudicials es redueixen i comença una nova fase de repressió institucionalitzada on els consells de guerra tenen un paper rellevant.

Segons l'historiador David Ginard, les xifres sobre el nombre de morts que ocasionà la Guerra Civil a Mallorca és

controvertit, però es calcula una estimació que supera els 1500 morts i no arriba als 2000.

La Guerra Civil Espanyola és el fet més rellevant, traumàtic i tràgic de la història espanyola del segle XX fins el dia d'avui; no obstant això, és un episodi desconegut. És dins aquest context que s'emmarquen les rutes de la Guerra Civil i la repressió a Mallorca.

2. Objectiu

L'objectiu dels itineraris és la divulgació dels fets, els llocs i les persones que foren protagonistes dels esdeveniments posant en valor la recerca dels investigadors (historiadors, arqueòlegs, antropòlegs forenses, juristes...) i el relat d'aquelles persones que varen viure els fets en primera persona.

3. Destinataris

Les rutes van dirigides al públic en general, sense cap formació específica en la matèria; per aquest motiu, els continguts han estat elaborats des d'una òptica didàctica aclarint conceptes i evitant tecnicismes amb la finalitat de facilitar al lector la comprensió dels esdeveniments històrics.

4. Punts d'interès de les rutes i elaboració dels continguts

Els punts d'interès són diversos i varien en funció de la ruta. Camps de concentració, refugis antiaeris, emplaçaments de bateries antiaèries, nius de metralladora, trinxeres, quarters militars, esglésies, fàbriques, possessions, camins de presos, escoles, pedres de memòria, fosses comunes, bases militars o espais de record són un exemple.

Donada la varietat dels punts d'interès, la bibliografia i fonts documentals utilitzades han estat diverses; especialment important ha estat la col·lecció *La guerra civil poble a poble*, les publicacions de Josep Massot, David Ginard, Bartomeu Garí, Antoni Quetglas, M. Eugènia Jaume, Antoni Tugores, Llorenç Capellà, Miquel Pieras, entre d'altres historiadors, els informes sobre les exhumacions de fosses comunes i la

Pedres de la memòria de Joan Servera, Pere Bennàssar i Miguel Azuaga al port de Sóller.

col·lecció documental *Memòria i oblit d'una guerra* d'IB3.

S'ha atorgat una especial atenció a les memòries, les autobiografies i les entrevistes com a font d'expressió propera. Un exemple són els llibres *Crònica d'un presoner mallorquí als camps de concentració* de Gabriel Riera, *Dones Republicanes* de Margalida Capellà, *Els rojos ja són aquí!* de Rafel Perelló o *Ma mare, una època, uns costums, un testimoni* d'Aina Colom.

La documentació s'ha completat amb

entrevistes a especialistes (mestre marger, militar, arquitecte tècnic), el suport legislatiu i cartogràfic, i una minuciosa investigació de camp per establir els diferents punts d'interès.

5. Característiques i estructura de les rutes

Els itineraris són autoguiats; és el visitant qui estableix el ritme de visita i estan dissenyades per realitzar a peu. A fi de facilitar la seva realització, les rutes s'estructuren en: mapa topogràfic amb el traçat del recorregut i punts d'interès, lloc d'inici de la ruta, distància del recorregut, durada, grau de dificultat, equipament recomanat per a la sortida, descripció de la ruta i desenvolupament dels punts d'interès amb el suport de mapes, imatges, dibuixos...

6. Rutes de la Guerra Civil i la Repressió a Mallorca

La guia es concreta en un total de nou rutes interpretatives per conèixer la Memòria Democràtica de la Part Forana de Mallorca, tres de les quals estan dedicades al desembarcament del capità Bayo al Llevant de Mallorca:

- El camí dels presos de Coves Blanques. (Pollença).
- Del coll de la Creueta a la talaia d'Albercutx: La Sibèria mallorquina (Pollença).
- Els camps de soldats treballadors de So na Moixa, Vistalegre i s'Espinagar. (Manacor).
- La repressió a Porreres: "Ho diran i no ho creuran".
- Del Port de Sóller a Muleta: Guerra, repressió i memòria.
- Inca, l'aixecament militar i la repressió.

Rutes del desembarcament del capità Bayo a Mallorca:

- La batalla des del Puig de na Penyal. (Sant Llorenç).
- El desembarcament de Bayo a Punta de n'Amer i platja de sa Coma. (Sant Llorenç).
- El desembarcament i la guerra a Porto Cristo. (Manacor).

7. Del port de Sóller a Muleta: Guerra, repressió i memòria

Mapa de la ruta del port de Sóller a Muleta i punts d'interès.

Base Naval del port de Sóller.

La ruta ofereix una diversitat de punts d'interès. Durant el recorregut, el visitant descobrirà la importància militar de la Base Naval per a la provisió dels vaixells de guerra i submarins de la flota *nacional*, els refugis antiaeris i la funció de la Defensa Passiva Antiaèria, les pedres de la memòria en record de tres sollerics que foren víctimes dels camps de concentració nazis, la placeta del escriptor George Bernanos autor de l'obra *Els cementeris sota la lluna* on denunciava l'ambient de repressió de la primera etapa de la Guerra Civil, el camp de concentració del llatzeret, la finalitat i les condicions de vida dels presoners, les tècniques constructives de la carretera del port a Muleta, l'estació telegràfica, l'incident del tinent de cavalleria Francisco J. Lizasoain amb els carrabiners de Sóller i els canons de Muleta.

La informació històrica dels punts d'interès es recolza amb els relats d'aquelles persones que visqueren els esdeveniments de primera mà, com Aina Colom que es traslladà a viure a Sóller de nina:

“El convent de les monges de la Caritat del Port tancà, ja que estava situat dins la barriada on es va instal·lar l'estació naval. La zona fou requisada a causa del

“Movimiento Nacional Salvador de España” i una quinzena de nines del Port es desplacen a l'escola de les Escolàpies amb el seu dinar preparat”. (Colom 2013, p.78).

8. Conclusions

Més de vuitanta anys després, les petjades de la Guerra Civil i la repressió continuen presents no obstant, són poques les persones que coneixen els espais de memòria. Les rutes esdevenen doncs un recurs didàctic per apropar als lectors a l'esdeveniment històric.

Són itineraris emotius que pretenen despertar l'interès i sensibilitat del visitant. Estar en el mateix espai on es produïren els fets no ens deixarà indiferents i ens convida a reflexionar sobre l'abast i les conseqüències de la Guerra Civil.

9. Bibliografia específica de la Ruta del Port de Sóller a Muleta

ALBERTÍ SASTRE, Jaume (1986). *Els refugis sollerics, 50 anys després*. Setmanari de Sóller. Juliol de 1986, pàg. 4.

COLOM CALAFAT, Aina (2013). *Ma mare, una època, uns costums, un testimoni*. Palma. Editorial Lleonard Muntaner.

FIOL COLL, Bartomeu (2019). *Els refugis antiaeris de Palma i la defensa passiva a Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Palma. Editorial Lleonard Muntaner.

FIOL COLL, Bartomeu (2021). *Els refugis antiaeris a Palma: un patrimoni per recuperar*. Revista Ciutat. Núm. 7. Palma, pàg. 18-21.

GINARD FERÓN, David (1991). *Centres de reclusió a Mallorca en guerra (1936-1939)*. Guerra civil i postguerra a les Illes Balears. Revista Randa n° 28.

GINARD FERON, David (2018). *Treballadors, sindicalistes i clandestins*. Palma. Edicions Documenta Balear. (Vol. III).

JAUME ESTEVE, M. Eugènia (2019). *Esclaus oblidats. Els camps de concentració a Mallorca (1936-1942)*. Palma. Edicions Documenta Balear.

MASSOT MUNTANER, Josep (1988). *Els bombardeigs de Mallorca durant la guerra civil (1936-1938)*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PONS BESTARD, Josep. (1990). *Memòria de Mallorca. 1936*. Palma. Editorial El Tall.

QUETGLAS CIFRE, Antoni (2012). *Sóller. La desfeta de la burgesia progressista*. Palma. Edicions Documenta Balear.

RIERA SORELL, Gabriel (1991). *Crònica d'un presoner mallorquí als camps de concentració (1936-1942)*. Palma. Editorial El Tall.

RODRÍGUEZ TEJERINA, José María (1997). *Aquel puerto de Sóller*. Medicina Balear. Volum 12, n° 3.

RODRÍGUEZ SAÍZ, Jesús, RODRÍGUEZ AMADOR, Javier. (2015). *La defensa de Mallorca. XXV siglos de historia militar*. Palma. Editorial Rapitbook.

Notes informatives.

La instal·lació de tres pedres a víctimes dels camps nazis a Sóller clou el projecte Pedres de la Memòria a Mallorca. Nota Informativa de dia 2 de setembre de 2021. Conselleria de Transició Energètica, Sectors Productius i Memòria Democràtica. Govern de les Illes Balears.

Cartografia.

IDEIB. Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears. Servei Informació Territorial Illes Balears. Conselleria Medi Ambient i Territori. Govern de les Illes Balears.

Mapa general de Mallorca. (1958). Josep Mascaró Pasarius. Escala: 1: 31250. Palma

Serra de Tramuntana. (2020). Escala 1:25000. Barcelona. Editorial Alpina.

Altres.

Cens de víctimes assassinades a camps de concentració nazi. Conselleria de Transició Energètica, Sectors Productius i Memòria Democràtica. Direcció General de Memòria Democràtica. Govern de les Illes Balears.

http://www.caib.es/sites/memoria/ca/informe_alalegacions_/

Audiovisuals.

Bunyola i Sóller, el tren de la memòria. (2018). Cap: 12. Memòria i oblit d'una guerra. IB3

<https://ib3.org/carta?id=ac094c1b-34fc-44ff-8b71-7979a42ba52e>

Els esclaus de Franco. (2020). Cap: 98. Documentals. IB3

<https://ib3.org/documentals?pl=1&cont=487409d6-f675-490c-8966-4cdb85b53549>

Mallorca una gran presó. (2018). Cap: 10. Memòria i oblit d'una guerra. IB3

<https://ib3.org/carta?programId=08060968-ba19-4cdd-80ba-724bb51396a9>

Els refugis i la defensa passiva antiaèria a Mallorca. (2021). Bartomeu Fiol Coll. Monogràfic de Memòria història "Obrir per tancar". Escola Municipal de Mallorca (Manacor).

<https://www.youtube.com/watch?v=okfYoSKUCdY&t=1529s>

"Mauthausen, l'infern republicà". (2018). Cap: 36. Memòria i oblit d'una guerra. IB3

<https://www.youtube.com/watch?v=wDQI2RsfH:Q>

Annexe

En memòria de la participació de Miquel Jaume Campaner a les Jornades d'Estudis Locals de Sóller i Fornalutx (2009-2016)¹

Francesc Lladó i Rotger
Doctor en filosofia per la UIB

El passat 10 de juny (2021) ens deixà Miquel Jaume Campaner que havia participat com a comunicant a vuit jornades d'estudis locals de Sóller i Fornalutx. El GRES (Grup de Recerca i Estudis Sollerics) me va encarregar un petit parlament en la seva memòria.

Vaig conèixer en Miquel, professor de filosofia, l'any 1992 a una reunió de filosofia per a infants. A partir d'aquell moment va anar naixent una amistat que va seguir els anys següents quan vaig començar a exercir de professor de Filosofia. Amb ell i altres companys vaig viatjar a Girona a les conferències anuals que feia l'IREF. L'amistat va augmentar quan, en les nostres llargues converses, ens adonàrem que teníem alguns temes comuns d'investigació com era la història cultural de Mallorca de la primera meitat del segle XX. Ell va col·laborar, a instàncies meves, amb una magnífica ponència a les jornades sobre Miquel Ferrà el 2010 amb el títol *El projecte educatiu de Miquel Ferrà*.

La primera vegada que Miquel Jaume participà a les Jornades de Sóller fou en resposta a la petició que li vaig fer que hi participàs i fou el 2009 a les IV amb una comunicació sobre *Les colònies escolars al Port*.

Ens va assabentar i deixà escrit al volum corresponent de les Jornades una cosa que molts sollerics no sabien i encara no saben, que a Santa Catalina del port s'hi havia fet la primera colònia escolar de Mallorca i que s'hi feren colònies quasi ininterrompudament de 1893 fins a 1935, llavors la guerra ho desbaratà tot. Havien començat amb una finalitat higienista que els anys 20 s'hi afegí la pedagògica. Miquel ens explica tant aquella primera colònia com les masculines que la seguiren. Hi afegí les femenines que, pioneres també, es feren a Sóller al Llatzaret. Ens explicava els aspectes organitzatius i així com transcorria un dia en una d'aquestes colònies escolars. Finalment ens assabentà del gran bé que feien les colònies en els nins, en els mestres i en moltes escoles de tot Mallorca. Aquestes, a poc a poc, incorporaven les pràctiques de l'Escola Nova que es duia a terme a les colònies i feien participar els nins en el seu propi aprenentatge.

A partir d'aquell moment la seva participació ja fou constant. A les V Jornades ens parlà d'una d'aquestes colònies, la de 1930. D'aquesta va compartir amb nosaltres la memòria de Llorenç Mª Duran; un d'aquests mestres que va tenir l'encert d'escriure el discórrer de la colònia i totes i cada una de les seves característiques. Aquesta memòria l'havia recuperada de l'arxiu del pare de la seva esposa el mestre i pedagog Miquel Deyà.

A les VI presentà, juntament amb la seva dona Magdalena Deyà, una comunicació sobre *Luís Crespi Jau-*

¹ Parlament llegit en el transcurs de les XVI Jornades el dia 5 de novembre de 2021

me, fill de l'apotecari Antoni Crespi Mas que va tenir durant uns anys una apotecaria al carrer de Sant Bartomeu de Sóller.

En els meus estudis de magisteri, els anys setanta, havia fet amb altres condeixebles un treball que recollia totes les notícies de Sóller sobre educació que hi havia a les actes de l'Ajuntament. Aquest treball havia quedat inèdit i necessitava, per a la seva divulgació, que algú el contextualitzàs per poder-ne treure la història de l'educació a Sóller durant aquest segle. Vaig pensar que en Miquel era la persona adequada per fer-ho i li ho vaig demanar. Generós com era, hi va accedir immediatament però amb la condició que jo també hi participàs. Li vaig dir que sí però el gruix del treball el va dur ell i gràcies a en Miquel tenim aquesta història de l'educació a Sóller el segle XIX que després s'ha completat amb les abundants comunicacions que s'han fet sobre l'educació i les escoles el segle XX.

Ell mateix ens ho resumia així: Aquest assaig pretén donar una visió panoràmica de l'estat de l'educació en el segle XIX inscrivint les peculiaritats de les condicions locals de Sóller dins el context de la política educativa illenca i dins el marc general del sistema educatiu espanyol. Per realitzar-lo ens hem servit principalment de les referències a escoles, mestres i educació que apareixen a les actes de l'Ajuntament, referències que l'any 1974 van compilar sis estudiants de Magisteri per presentar un treball acadèmic.

Aquest treball que havia començat a les VII jornades el va seguir a les VIII, IX, X i les XI.

A partir d'aquell moment va deixar de participar-hi perquè tenia una bona tasca en treballar en els articles i llibres que escrivia i en la participació en altres jornades com les d'Inca i les de Mancor. A més de les de Llubí de les quals era un dels organitzadors.

En Miquel fou un treballador incansable a favor de la nova educació, de la seva història, de la filosofia, del país, de la llengua i d'incomptables temàtiques que ens seria impossible citar en el poc temps que tenim. Membre fundador de l'Associació Filosòfica de les Illes Balears fou també un dels introductors de la Filosofia 3-18 a Mallorca. Fruit dels seus treballs són: Els llibres *Freinet a Mallorca. Miquel Deyà Palerm i l'escola de Consell (1930-1940)* (2001), la narració juvenil *Tòfol?*; l'edició crítica i l'estudi preliminar dels articles de premsa de l'intel·lectual socialista Alexandre Jaume (1904-1936) publicats el 2017; *El castell d'Alaró, narracions i llegendes* i incomptables articles que seria llarg d'enumerar.

Amic Miquel, ens quedarem amb el record de la teva bondat i generositat, del teu rigor i capacitat de feina, de la contribució al coneixement de la nostra llengua i cultura. Els sollerics t'agraïm tot el que ens ensenyares sobre la història de la nostra educació sobre l'orgull que podíem tenir de ser un poble culte amb totes les seves llums i ombres. I jo em quedaré amb el rèquiem de Fauré que me recomanaves i me comentaves que te posava sempre la pell de gallina i d'aquell correu que m'enviaves, ja fa uns anys, i que deia: "Hem de cercar un forat a l'agenda per prendre un gelat junts i xerrar una bona estona dels nostres projectes".

Gràcies, Miquel, per ésser-hi sempre.

